

A RÉGI MAGYARORSZÁG.

1711—1825.

IRTA

GRÜNWARD BÉLA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1888.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Magyarország újkori történelmének 1825-től 1848-ig terjedő része a nemzet életének legszebb, legtermékenyebb korszaka.

A nemzetet mély süllyedéséből fölemeli a nemzetiség eszméje.

A magyar nemesség kiválóbb része belátja, hogy a rendi alkotmány formáiban nemzeti élet lehetetlen, s megkezdí a küzdelmet saját kiváltságai ellen.

A nemesség komolysággal, lelkesedéssel következetesen folytatja a küzdelmet közel egy negyed századig, egy magasabb eszme nevében, a demokratikus elemek közreműködése nélkül.

Egyedül álló jelenség ez a történelemben, s érdekes általános európai szempontból is. Nálunk lehet tanulmányozni a rendi intézmények természetét, melyek egész Európában fennállottak, de hazánkban maradtak fenn legtovább; nálunk látható, hogy ezekkel az intézményekkel nem lehetett magasabb célokat elérni, s hogy nem fogadták be a közérdeket még oly korban sem, midőn a magyar alkotmány falait az újkor eszméi hullámozták körül. Nálunk lehet tanulmányozni a nemzetiségi eszme megifjító, nemesítő hatását egy elaggott, mélyen süllyedt nemzet életében.

Hozzáfogtam e korszak történelmének leírásához; de mennél tovább haladtam munkámban, annál inkább győződtem meg, hogy az olvasó e kornak jelentőségét s a nemzet szellemi hőseit csak úgy fogja megérteni, ha leírom a süllyedés korszakát, s azokat az állapotokat és intézményeket, melyek a jobbakat kétségbeejtették, s melyek ellen küzdeni életök célja és dicsősége volt.

Így jött létre e könyv.

Nem kimerítő korrajz ez. Tudom, hogy minden fejezetének tárgyát csak kötetekben lehet részletesen leírni. Magam is három kötetre való érdekes anyagot gyűjtöttem, de célszerűbbnek tartottam egy kötetbe szorítani, hogy a nagy terjedelem el ne riaszsza az olvasóközönséget.

A részletesség a monografia feladata. Én a korszak szellemének jellemzését tűztem ki magamnak célul. E szellem következetesen megjelenik a nemzeti élet minden ágában. Ennek ismerete nélkül nem lehet megírni egy magasabb igényeknek megfelelő monografiát sem. Itt is mellőzhetetlen a nemzeti élet szerves egységének, egyes ágai egymásra hatásának s azoknak az általános okoknak ismerete, melyek egy bizonyos korszakban a nemzet világnézetét s ezzel összes intézményeit megalkotják, fentartják vagy átalakítják.

Budapest, 1888 február hóban

a szerző.

TARTALOM.

	Első fejezet.	Lap
Az önálló állami élet hiánya	---	6
	Második fejezet.	
A rendi alkotmány hatása	---	16
	Harmadik fejezet.	
A gazdasági s társadalmi fejletlenség	---	37
	Negyedik fejezet.	
A király	---	52
	Ötödik fejezet.	
A főpapság	---	80
	Hatodik fejezet.	
A főurak	---	92
	Hetedik fejezet.	
A köznemesség	---	107
	Nyolczadik fejezet.	
A polgárság és parasztság	---	129
	Kilenczedik fejezet.	
A külügy	---	149
	Tizedik fejezet.	
A főhatóságok	---	163

VI

	Tizenegyedik fejezet.	Lap
A hadügy	---	183
	Tizenkettedik fejezet.	
A pénzügy	---	222
	Tizenharmadik fejezet.	
Közgazdasági viszonyok	---	273
	Tizennegyedik fejezet.	
Egyház és közoktatás	---	330
	Tizenötödik fejezet.	
Törvényhozás és országgyűlés	---	370
	Tizenhatodik fejezet.	
Az igazságszolgáltatás	---	389
	Tizenhetedik fejezet.	
A közigazgatás és a megye	---	414
	Tizennyolczadik fejezet.	
Nemzetiség és irodalom	---	462
	Tizenkilencedik fejezet.	
Hangulatok és áramlatok	---	534

TÁRGYMUTATÓ.

(Az arab számok a lapszámot jelölik.)

A.

Acsády Ignác 277.
Ad audiendum verbum regium
65, 460.
Adó 244.
Adófizetés 243.
Adókvetés 243.
Adózás 238, 242.
Albrecht szász-tescheni herczeg
181.
Alispán 444.
Államminisztérium 161, 162, 177.
Államtudomány 337.
Állandó katonaság 193.
Állattenyésztés 285.
Almássy János 434.
Almássy Pál 160.
Álszolgabírák 445.
Anyos Pál 91, 509.
Apaldo 299.
Apponyi Antal gróf 160, 469.
Aramlatok 534.
Aranka György 146.
Arany László 563.
Archi Pál kapitány 211.
Arisztokrácia 92.
Armalisták 93, 121.
Aspremont gróf 67.
Atzél István 178.
Aulikusok 64, 374.
Auszugális pör 400.
Autonómia 438.

B.

Bacsányi János 509, 562.
Ballagi Aladár 214.
Bandériumok 184.
Bankók 256.
Bánóczy József 348, 513, 529.
Bányák 225, 226.
Bányaművelés 283.
Bányászat 287.
Bányászakadémia 287.
Barkóczy báró kispap 525.
— primás 90.
Báróczy 353, 354, 508, 514, 522.
Barsmegye ellenállása 460.
Batthyány Ferencz gróf 160.
— Lajos gróf 333.
Bécsi bank 255.
— rendőrség 367.
Bedekovich tanácsos 178.
Béga-csatorna 296.
Békekötés joga 156.
Beöthy Zsolt 508.
Berényi Tamás gróf 16.
Berzeviczy Gergely 141, 149, 283,
290, 291, 301, 307, 310, 312.
Berzsenyi Dániel 100, 101, 102,
141, 312, 525, 545, 564.
Bessenyei György 375, 394, 395.
400, 406, 508, 509, 522, 529.
Biharmegye útasítása 436.
Bírói szervezet 404.
Bíróságok 404.

VIII

Birtokképtelenség 408.
 Birtokos nemesek 119.
 Biztosok 445.
 Bod Péter 507.
 Bodó Mátyás 402.
 Boncerf 137.
 Borbélyok 342.
 Borkereskedés 297, 303.
 Bossányi Ferencz 109, 111, 112.
 Börtönök 395.
 Büntető igazságszolgáltatás 403.
 Büntető jog 401.
 — — irodalma 402.
 Büntető törvény 401.

C.

Carolina resolutio 333.
 Cervantes 463.
 Colonia 323.
 Conferenzzrath 160.
 Consilium regium nationale hungaricum 172.
 Corpus Juris 413.
 Csáky József gróf 469.
 Csaplár Benedek 512.
 Csatornák 295.
 Cserei Miklós 65, 69, 73, 97, 99, 110, 241, 453, 458, 528, 560, 575.
 Csokonai Mihály 509.
 Csódeljárás 400.
 Czéhék 289.
 Cenzúra 363.
 Cziráky 156, 318.
 Czobor Ádám gróf 205.

D.

Deák Ferencz 156, 162.
 — Pál ezredtulajdonos 205.
 Debreczeni kollégium 340, 361.
 Decsy Sámuel 473, 515, 522.
 De l'Hôpital marquis 293.
 Deperditák 226, 251.
 Dér Engelbert 525.
 Dessewffy József gróf 66, 67, 72, 73, 95, 202, 240, 312, 443, 452, 500 572.

Devalváció 263, 271, 453.
 Dika 243.
 Dikasztériumok 163.
 Dohány 282, 299.
 Dominális szék 392, 395.
 Döbrentei Gábor 123.
 Döry András követ 434.
 Dugonics András 12, 91, 509, 518.

E.

Ebergényi ezredtulajdonos 205.
 Édes Gergely 118.
 Egyesületek (gazd.) 280, 282.
 Egyetem 336, 638, 349.
 Egyetemi tanárok 348.
 Egyház 28, 330.
 Egyházi politika 330.
 Elemi iskolák 342.
 Ellenzék 374.
 Elmaradottság 282.
 Elnémzetesedés 45.
 Elnemzetietlenedés 45.
 Elnyomott néposztályok 392.
 Előterjesztések, királyi 165, 373.
 Eperjesi kollégium 360.
 Erdélyi Múzeum 523.
 Erdők 287.
 Esküdtek 444.
 Eszterházy Ferencz gróf 10, 160, 466.
 — József gróf 7. 205.
 — Károly gróf 90.

F.

Fábry Ignác 525.
 Falk Miksa 242, 250.
 Faludi Ferencz 91.
 Fejér Antal 525.
 Fekete György gróf 120.
 Felbiger 351.
 Felségsértés 402.
 Felső bíróságok 405.
 Fényes Elek 92.
 Ferencz császár 61, 177, 371, 564.
 Ferencz-csatorna 296.
 Ferenczy József 523.

Festetich György gróf 100, 105,
211, 362.

— Pál 175.

Flisár György 525.

Folyóhajózás 295.

Folyóiratok 365.

Folyók szabályozása 280.

Forgách Simon gróf 193.

Forradalom 561.

Főhadparancsnokság, magyar 214.

Főhatóságok 163.

Főispán 441.

Földadó 245, 249.

Földbirtok 26.

Földesúr bíráskodása 392, 395.

Földesúri szék 392, 395.

Fölkelés, nemesi (insurrectio) 93,
184.

Főnemesség 92.

Főpapok 80.

Főurak 92.

Főúri költők 464.

Francia forradalom 561.

Frigyes II. porosz király 49.

Fundus publicus 228.

G.

Gabona 296.

Gáti István 522.

Gazdasági egyesületek 280, 282.

— értelmiség 282.

— fejletlenség 37.

— intézetek 282.

— iskolák 362.

Gazdasági ismeretek 280, 281.

Gazdasági politika 377.

Geheime Conferenz 160.

Gimnáziumok 354, 360, 366.

Goethe 49.

Görög keletiek iskolái 361.

— egyesülteké 361.

Görög keleti vallásúak 331, 342.

Grassalkovich Antal gróf 279.

Gravamen 165.

Greven huszárezred tisztjei 208.

Grünwald Máté 95, 408.

Gubacs 299.

Guzmics Izidor 525.

Gvadányi József gróf 309.

Gyáarak 290.

Gyógyszerészek 342.

Gyógyszertárak 342.

Győry Ferencz 299.

Gyulay Ignác gróf 218.

Gyulai Pál 4, 530, 531.

Gyűjtemények 362.

Gyümölestenyésztés 282.

H.

Háború joga 156.

Habsburg-ház 52.

Hadi adó 199, 242, 253.

— segély 242.

— szervezet 29, 183, 537.

Hadsereg, császári, 195, 376.

Hadügy 183.

Hajózás 295.

Haller József gróf 304.

Hangulatok 534.

Hármas könyv 396.

Harminczad 225, 305, 317.

Haruckern báró 279.

Hasznos Mulatságok 523.

Határőrvidék 199, 215.

Házadó 244.

Hazai Tudósítások 523.

Házi adó 239, 250.

Helytartó-tanács 91, 174, 180, 417.

Hering Ferencz 525.

Hétszemélyes tábla 405, 417, 419,

422.

Hirlapok 365, 368, 522.

Hitelügy, állami, 255.

Hock 176.

Hofkriegsrath 195, 204.

Hóra-lázadás 551.

Horányi Gábor 433.

Hormayr 68.

Horváth Adám 509.

Horvát István 65, 68, 74, 76, 78, 90,

99, 104, 106, 147, 318, 521, 572.

Horváth Mihály 10, 186, 281, 287,

310, 459.

Horváth-Simonchich János báró 234.

Horvátok 567.

Horvátország 537.

Hrádeki gazd. intézet 282.

Huszty István 402.

Hűbériség 27.

I.

Időszaki sajtó 367.

Igazságszolgáltatás 377, 389.

Indigenák 408.

Ipar 2-8, 302.

Iparos iskolák 302.

Irodalom 462, 506.

Izdenczy József 176, 177.

J.

Jegyzők 445.

Jezsuita történetírók 571.

Jezsuiták 336.

Jobbágyok 152, 281.

Jogi fejlődés 396.

Jogi kar 336, 346.

Jogi képzettség 409.

Jogi szakképzettség 337.

Jogorvoslatok 401.

Jogtndomány 337, 409.

József, II., 55, 64, 82, 145, 177,

249, 280, 281, 286, 287, 294,

309, 310, 335, 411, 452, 465,

512, 518, 545.

József nádor 75, 181, 219.

Jövedelmek, királyi, 225.

Juhászat 282, 286.

Juhtenyésztés 286.

K.

Kamarai jószágok 225, 226.

Kapy Gábor 435.

Kármán József 115, 509.

Károly, III., 83, 88, 195, 371, 445, 537.

Károlyi Sándor gróf 93, 279.

Károly-út 293.

Katonaság 184.

Katonatisztek 204.

Kazinczy Ferencz 64, 72, 76, 90,

98, 101, 109, 110, 141, 241,

312, 340, 341, 401, 403, 455,

469, 500, 509, 510, 516, 525,

526, 528, 563.

Keller Gábor 525.

Kemény Zsigmond báró 96.

Kender 282.

Kereskedelmi akadémia 362.

— mérleg 300.

Kereskedés 288, 300, 305.

Keresztési József 71, 471, 472, 501,

549, 552, 553.

Kerületek 426.

Kerületi táblák 404.

Keszthelyi gazd. intézet 282.

Kézművesek 289.

Khevenhüller-féle regulamentum 196.

Király 52.

Királyi haszonvételek 225.

— hatóságok 164.

— rendeletek 164.

— tábla 405.

— tanács (magyar) 215.

Királyság szerepe 17, 52, 151, 164,

223, 417, 420.

Kisfaludy Sándor 509.

Kis János 509.

Kollár Ádám 137, 544.

Kollégiumok 340.

Kommerzienrath 305.

Kormány 166.

Koronajavak 225, 226.

Koronázási ajándék 225.

Kotzó Pál 525.

Kovachich J. M. 413.

Könyvtárak 362.

Köszén 287.

Kötelmi jog 400.

Kőítak 293.

Követek utasítása 432.

— választása 432.

Követküldés joga 155.

Középiskolák 336, 338, 339.

Közytölések 431.

Közigazgatás 414.
 Közlekedés 293.
 Köznemesség.
 Közoktatás 330, 362.
 — reformja 344.
 Község 448.
 Közszellem hiánya 152.
 Közteherviselés 225.
 Kulcsár István 523, 531.
 Kultúra, városi és polgári, 37, 45.
 Kúria 405, 409.
 Kurucz hangulat 67.
 Külügy 149.
 — az országgyűlésen 156, 157.
 Külügyek vezetése 155.

L.

Laczkovich János 211.
 Latzkovich pesti alispán 366.
 Latin nyelv 355.
 — iskolák 359.
 Lentermesztés 283.
 Liczeum Pozsonyban 339.
 Lipót, II., 234, 558.
 Lónyay Gábor 64.
 Lótenyésztés 286.
 Lóverseny 286.

M.

Magánjog 397.
 Mágocsy Mihály 433.
 Magyar Hirmondó 110, 523.
 — Kurir 523.
 — Merkúrius 523.
 — Minerva 523.
 — Múzeum 523, 527.
 — Múza 523.
 — nyelv az iskolában 339, 356.
 — — ügye 473.
 — tudós társaság 529.
 Majláth János gróf 98.
 Malomkövek árának szabályozása 379.
 Marczali H. 85, 407.
 Marhakereskedés 298, 303.
 Marhavész 282.

Mária Terézia 55, 145, 175, 195,
 280, 281, 286, 287, 293, 317,
 371, 445, 538.
 Máriássy István alispán 366.
 — József 140.
 Martinovics összeesküvése 564.
 Mátyási József 522.
 Megye 414, 425, 426.
 Megyeházak 432.
 Megyei igazságszolgáltatás 405.
 — politikusok 7.
 — szervezet 441.
 — tisztikar 444.
 Mercurius Hungaricus 522.
 Mercy gróf 279, 296.
 Mercur von Ungarn 523.
 Merino-birka 286.
 Mérnökök 445.
 Mezőgazdaság 280, 283.
 Migazzi érsek 346.
 Mikes Kelemen 464.
 Minisztérium, osztrák, 160.
 — magyar, 161, 171.
 Minősítés 404, 446.
 Mocsáry Lajos 113.
 Molnár Aladár 85, 333, 337.
 Múzeum 362.
 Műegyetem 362.

N.

Nagy Pál — felsőbbüki — 218,
 484, 503.
 Napoleon, I., 78.
 Nemesei fölkelés 184, 193, 199, 200.
 Nemesség 93, 107, 238.
 Nemesei jog 390, 396.
 Nemes Zsigmond 501.
 Német nyelv a hadseregben 284.
 — az iskolában 338, 351.
 — a hatóságoknál 465.
 Németek 569.
 Nemzeti bank 271.
 — érzület 49.
 — gyengeség 462, 502.
 — nevelés 357.
 Nemzetiségi eszme 49, 502, 565.
 Nemzetiség 462, 502.

XII

Nemzeti színház 530.
 Nebántsd a Magyarot 187, 193.
 Népszerűség száma 24, 29, 279.
 Népiskola 354.
 Ne onus inhereat fundo 247, 249.
 Neues Ungarisches Magazin 523.
 Niczky Kristóf gróf 120, 513, 551, 554.
 Nova Posoniensia 522.
 Nők elnemzetietlenedése 465.
 Nyerstermelés 288.

O.

Ofnerischer Mercurius 523.
 Oláhok 566.
 Orczy Lőrincz báró 326, 507.
 Országos alap 228.
 — jog 389, 396.
 — pénztár 228.
 Országgyűlés 370.
 Orvosi kar 341.
 Orvosok 341, 445.
 Ostein gróf 139.
 Önkormányzat 438.
 Ósiség 398.

P.

Pálffy János országbíró 201, 205.
 — Károly gr. 180.
 — Miklós nádor 342.
 Pallosjog 392, 394.
 Pannóniai Féniksz 473, 515, 522.
 Pántzél Pál 522.
 Pápai collegium 361.
 Pápay Sámuel 514, 521, 523.
 Papirpénz 256.
 Parasztság 129.
 Partikuláris jog 389.
 Pártok hiánya 430.
 Patvária 340.
 Pauler Tivadar 395.
 Pázmány Péter 336, 464.
 Péchy József 435.
 — Zsigmond 435.
 Péczely József 509, 515, 522.

Pénztárnok 445.
 Pénztűgy 222, 254, 376.
 Pénzverés 225.
 Perek 400.
 Perjog 401.
 Perlekedés 398.
 Pestmegye 68.
 Plathy Mihály 460.
 Piaristák 338.
 Podmaniczky Ferencz báró 160.
 — József báró 307, 318.
 Polgári jog 390, 395.
 Polgárság 37, 129.
 Politikai pártok hiánya 430.
 Porciók 242.
 Porták 243.
 Posta 225.
 Postulatumok 373, 378.
 Pragmatica Sanctio 537.
 Praxis Criminalis 401.
 Pressburger Zeitung 523.
 Prónay Gábor 433.
 — László báró 146.
 — Sándor báró 110, 202.
 Propositionok 165, 373.
 Protestánsok 81, 331.

R.

Ráday Gedeon 508.
 Radvánszky Béla báró 94.
 Radvánszky János 548.
 Ragályi József 548.
 Rajnis József 91, 509.
 Rákóczy Ferencz, II., 68.
 Rantzau János gróf 139.
 Ratio Educationis 350, 355, 358.
 Rendeletek, királyi, 376.
 Rendi alkotmány 16, 149.
 — igazságszolgáltatás 391.
 — szabadság 391.
 — társadalom 24, 150.
 Rettégi György 566.
 Révai Miklós 91, 104, 348, 509, 512, 519, 528, 529.
 Röpiratok 554.
 Rudnyánszky József 433.

S.

Sajtószabadság 363.
 Salamon Ferencz 172, 185, 186, 433.
 Sándor Leopold nádor 75, 181.
 Sárospataki kollégium 340, 346, 361.
 Schiller 49.
 Schwartzner 92, 225, 279, 280, 283, 285, 287, 290, 291.
 Schwarz József 525.
 Selyemtenyésztes 282, 237.
 Semsey András személynök 480.
 Sérelmek 165, 373, 377.
 Shakespeare 463.
 Skerletz Ádám 277, 279, 281, 285, 286.
 — Sándor 408.
 Somogyi János 177.
 Somssich Lázár 160.
 Sóregále 225.
 Sósállítás 283.
 Staatsconferenz 160.
 Staatsministerium 177.
 Staatsrath 174, 178, 346.
 Status et ordines 165.
 Stolberg gróf 139.
 Subsidium 242.
 Szabad kerületek 426.
 Szabó Dávid 91, 509.
 — János 125.
 Számvevő 445.
 Szathmári Király György 434.
 Szatmármegyei armalisták 121.
 Szatmári béke 3.
 Széchenyi Ferencz gr. 95, 160, 362, 572.
 — István gr. 49, 105, 573.
 Személyes szabadság 492.
 Szemere Pál 509.
 Szent István 21.
 Szentjóni Szabó László 51.
 Szentmiklósi gazd. intézet 282.
 Szerbek 331, 559, 566.
 Színház 496.
 Szirmay Antal 107, 337, 412, 468, 544.
 — István 67.
 Szolgabíró 444.

Szolgaiság 65.
 Szolgalmi jog 400.
 Szövetségkötés joga 156.
 Szvetic kir. személynök 407.

T.

Táblai ügyvédek 410.
 Tallián Pál 443.
 Tanintézetek 336, 339.
 Társadalom 18.
 — fejletlensége 37.
 Tatár János 525.
 Teleki József gróf 160, 509.
 — László gróf 522.
 Telepítés 278, 281.
 Temesi bánság 280.
 Tengeri hajózás 296.
 Thaly Kálmán 94.
 Tisztviselők díjazása 445.
 Tortúra 402.
 Tökés János 487.
 Török áfium ellen való orvosság 187, 193.
 Török Sophie 401.
 Törvényhozás 370.
 Trsztyánszky 351.
 Tsitsmán István főhadnagy 211.
 Tudományos Gyűjtemény 523.
 Tulajdonjog 297, 400.
 Turfa 287.
 Turgot 136.
 Türelmi pátens 334, 548.

U.

Udvari kamara 9, 11, 181, 227.
 Udvari kanczelléria 9, 178, 179.
 Ungarisches Magazin 593.
 Uralkodóház 52.
 Urbárium 146.
 Űri szék 392, 395.
 Űthálózat 294.
 Űtvámok 295.
 Űgyész 445.
 Űgyvédek 409.
 Űgyvédi rendtartás 410.
 Űrményi József 102, 351.

V.

Vagyoni jog 397.
 Vallástügyi politika 331, 377.
 Vallatás 402.
 Vályi József 347.
 Vám 225.
 Vámpolitika 305, 317.
 Vámrendszer 305, 317.
 Van Swieten 346.
 Vármegye 414, 425, 426.
 Városok 37, 41, 44, 45, 129, 425.
 — adója 225.
 Vászonkészítés 283, 291.
 Védelmezett magyar nyelv 522.
 Vedres István 522.
 Venczel Gusztáv 409.
 Verbőczy István 396.
 Verseghy Ferencz 91, 509.
 Vida László 530.

Vincze János főhadnagy 211.
 Virág B. 77, 91, 509.
 Visszaélések 443.
 Vitam et sanguinem 541.
 Vizek lecsapolása 280.
 Vízi utak 295.
 Vizsgálat, büntető, 402.
 Vojdovits Mihály 525.

Z.

Zálogjog 400.
 Zerdahelyi György 232.
 Zichy Károly gróf 158, 501.
 Zlinszky, Pestmegye követe 433.
 Zombori János 525.
 Zrinyi Miklós gróf (a költő) 94.
 187, 197, 464.
 Zsidók 226.
 Zsigmond király 183.

SAJTÓHIBÁK.

147. lap felülről 13. sor «mely» szó után teendő: Erdélyt kivéve.
387. « alulról 9. « «alkotó» helyett «alkotás».
387. « « 8. « «benne» szó kihagyandó.
397. « felülről 7. « «bíráskodjék» helyett bíráskodjanak.
419. « « 12. « «szolgái» helyett szolgai.
419. « « 13. « «utasítás» helyett utasítást.
431. « « 5. « «az» szó kihagyandó.
449. « « 12. « «hatalmának» után «helyi» szó teendő.
476. « « 16. « «1806» helyett 1805.
-

A magyar nemzet a török háborúkban annyi vért vesztett, hogy nem tudott többé régi erejéhez jutni. A legnagyobb szerencsétlenség érte: elnyomott nemzet lett. Föl-föllobban ugyan lelkében a vágy visszanyerni önállóságát. Véres küzdelmeket folytat az uralkodóház ellen, mely be akarja olvasztani a birodalomba. A XVII. században még ele venebb volt Magyarország állami önállóságának, nagyságának emléke. A múlt hatalmából és dicsőségéből merítette jogosultságát a függetlenség követelésére, de kivívására már nem volt meg régi ereje. A Rákóczi-korszak nagy aspirációi nem valósúlnak meg. A nemzet utolsó nagy küzdelme szomorú véget ér. A szatmári békében egy kimerült, lemondó nemzet megadja magát a gonosz sorsnak, mert kétségbeesve látja be, hogy hiábavaló ellene minden küzdelem.

A szatmári békekötéssel kezdődik a magyar nemzet történelmének legdicstelenebb korszaka, mely egy századnál tovább tart. Történetíróink akár politikai, akár irodalmi viszonyainkat írják le, egyhangúlag a süllyedés, az elnemzetietlenedés korszakának nevezik s jellemzésére a legerősebb kifejezéseket használják. Őseink gyalázatáról, a nemzet elaljasodásáról beszélnek, s e korszakban a nemzeti szellem csakugyan folyton gyengül s közel van a teljes kialváshoz. A nemzet élete mind szűkebb körre szorúl. Nem vesz részt

az európai eszmék mozgalmában, nem hatják át üdítő, megifjító áramlatai s nem alakítják át világnézetét s intézményeit; nincsenek általános emberiségi, de nemzeti ideáljai sem, elidegenedik önmagától, még nyelvét is elfelejti, nem érzi nemzeti érdekeinek sérelmét s nem törekszik életcéljainak megvalósítására. Lassankint összezsugorodik s megmerevedik. Gyulai Pál híven jellemzi e kort, midőn azt mondja róla: «Berzsenyi rettentő ódája utolsó betűig illik e korra. A csapások legnagyobbika súlyosodott reánk, szellemünk haldoklott, önérzetünket vesztettük el, méltóságunkról feledkeztünk meg, elaljasodtunk. E kimerült és tehetetlen korban a kedély elvesztette emelkedettségét, a lélek tetterejét, a jellem rugalmasságát, a hazafias kötelességének nemcsak érzetét, hanem fogalmát is: A közélet egy nagy temetővé vált, hol minden nap egy-egy jogot, egy-egy reményt s egy egész jövőndőt zártunk sírba. A nemzeti erő, a közszellem, az alkotó eszmék, mind megbénúlva vagy kiveszve. S a mikor a fölbomlás az alkotmány és társadalom körében kifejtette erejét, megtámadta a nemzetiséget is. Nyelvünk a fensőbb körökből lassan kiszorúlt. A történeti nagy családok, majdnem az egész arisztokratia, megtagadták múltjokat és kezdték megvesztegetni a többi osztályokat is. Az irodalom mintha meg lett volna halva. . . . Csak névben élünk már s nem voltunk nemzet. . . . A leggyalázatosabb halál várakozott ránk, mely nemzetet érhet, a végelkorcsosulás, az öngyilkosság halála.»

S mik voltak az okok, melyek e szomorú korszakot előidézték?

Nem mutatna történelmi fölfogásra, ha valaki a nemzet sülyedését e korszakban egyedül a nemzetet képviselő uralkodó osztály, a nemesség, léhaságának, szűkkeblű önzésének s kiváltságaihoz való merev ragaszkodásának tulajdo-

nítaná. A mit az egyes ember helytelenül cselekszik, az lehet szeszély, pillanatnyi fölindulás, aljas indok kifolyása. De a nemzetek életében előforduló általános, egész osztályokra kiterjedő jelenségek csak nagy, ellenállhatatlanul kényszerítő okok következményei lehetnek.

S e nagy okok valóban megvoltak.

Az idegen uralkodóház s az örökös tartományok és a Magyarország között fönnálló viszony; a rendi alkotmány természete; s végre az országnak kedvezőtlen gazdasági s társadalmi alakulása a múltban, megmagyaráz mindent, ami bekövetkezett.

ELSŐ FEJEZET.

AZ ÖNÁLLÓ ÁLLAMI ÉLET HIÁNYA.

Az erdélyi fejedelmek korában s II. Rákóczi Ferencz idejében még voltak magyar államférfiak, diplomaták, hadvezérek. Országokat kormányoztak önállóan, ez országok érdeke szerint; magyar hadseregeket vezéltek s küzdöttek saját céljaikért; ismerték Európa helyzetét, a hatalmak egymáshoz való viszonyát; szövetségeket kötnek, számításba veszik e hatalmak magoktartását s érdekeit, mert mindez nagy befolyással van országuk sorsára.

1711-ben mind ennek vége szakad. Magyarország területének nincs oly része, mely önálló magyar élet színhelye lehetne s a Habsburgok uralma alatt zsibbadozó részekben a nemzet szellemét és reményeit ébren tarthatná. 1723-ban a kapcsolat Magyarország és Ausztria között még szorosabbra fűződik. Az uralkodóház politikája teljes diadalt ül Magyarország fölött. Törvényeinkben s az uralkodó házzal kötött szerződésekben Magyarország még független, önálló s az örökös tartományok módjára nem kormányozható ország. De akárhogy takargatják törvényeink, Magyarország tényleg mégis része már egy nagyobb egésznek, a Habsburgok monarchiájának, melylyel a dinasztia közössége által elválhatatlan kapcsolatba jut s nem önálló, saját érdekei

szerint kormányzott állam többé. A szatmári békekötés óta magyar ember nem uralkodik és nem kormányoz többé Magyarországon, nem szerződik Európa hatalmasságaival békében és háborúban, nem vezérel magyar hadsereget nemzeti érdekek védelmére.

Az államférfíúi génusznak ezentúl a rendi korszakban, az ősi alkotmány uralma alatt, nem volt helye és hatásköre Magyarországon. Egy egész ember, egy hatalmas alkotó egyéniség lehetetlenné válik, mert nincs tér, a hol magát érvényesíthetné, nincs cél, a melyért küzdhetne. Az az eszmekör, melybe a magyarság e korszakban jutott, megbénította a szellemeket s képtelenné tette a magasabb szárnyalásra.

A magyar politikusok vagy a dinasztia érdekeit szolgálják s ez esetben nem nemzetiek többé, vagy a rendi alkotmányt védik a dinasztia ellen s ekkor egy elavult, korhadttal a nemzet érdekeivel ellenkező életforma föntartásáért küzdenek, vagy — s ez a leggyakoribb eset — e két ellentétes irány között határozatlanul ingadoznak. Hűséggel akarnak ragaszkodni az uralkodóházhoz, de Magyarországon követett politikáját tévesnek s károsnak tartják s azért nem is azonosítják magokat vele teljesen s megszokásból, érdekből és hazafiságból védik, de gyöngén, a rendi alkotmányt is. A tiszta szándék, s igaz hazafiság indítja őket arra, hogy kiegyeztessék a dinasztia s a nemzetet elválasztó ellentéteket; nyíltan, férfiasan mondják ki véleményüket az udvarnál, mint például Eszterházy József országbíró, s csillapítólag akarnak hatni lefelé. S valóban megesk, hogy meg is akadályoznak egy-egy sérelmes intézkedést s a rendek egy-egy hevesebb kitörését, de az idegen dinasztia uralmából s az örökös tartományokkal való kapcsolatból eredő hatást ártalmatlanná tenni s a nemzet

politikai sorvadását föltartóztatni nem képesek. Bármelyik álláspontot foglalták el a magyar politikusok e három közül, a hatás ugyanaz volt: meddőségre, kisszerűségre kárhoztatta őket.

A magyar államférfiaknak, ha magas állást foglalnak is el s tekintélyök nagy is az udvarnál s az országban, a nagy politikára nincs döntő befolyásuk. A magyar királyt, a ki idegen, az országon kívül lakik, a ki római császár s a német birodalom feje s az osztrák örökös tartományok s egyéb országok ura, oly nagy európai kérdések és érdekek foglalkoztatják, melyek mellett a magyar ügyek egészen eltörpülnek. A magyar királynak Magyarország nem cél, hanem csupán eszköz vagy akadály egyéb politikai célok elérésében, de érdekei sohasem szerepelnek döntő tekintetként a dinasztia politikájában. A magyarnak oly királya van, a kinek a királyság cím Magyarország birtoklására, de tulajdonkép nem is akar magyar király lenni s politikájának egyik fő célja az, hogy országának önálló léte megszűnjék, s beolvadjon a monarchiába.

Ily viszonyok között természetes, hogy a magyar királyt nem magyarok, hanem az udvar hagyományos, nem magyar, hanem európai helyzetéből folyó politikáját képviselő kipróbált, tapasztalt német tanácsosok veszik körül s ezek intézik a dinasztia külügyi politikáját, szervezik hadseregét, kezelik pénzügyét s egyúttal ezek döntenek el a fejedelemtől Magyarországgal szemben követendő politikáját is. Ezek követik a magyar királyt a magyar országgyűlésre, hogy közel legyenek hozzá, ha tanácsra van szüksége. A magyar belső politika kérdéseiben is a német miniszterek tanácsa dönt s nem a magyar államférfiaké, sőt egyenesen amazok szervezik és utasítják a magyarországi középponti hatóságokat is.

Az udvar a magyar államférfiakat nagy méltóságokkal, hagyományos tekintélyű hivatalokkal ruházta föl s el-
 árasztja őket gazdag adományokkal is, de a nagy politika
 intézéséből ki vannak zárva. Az Eszterházyak, Batthiányak,
 Zichyek, Erdődyek, Csákyak, Pálffyak, Illésházyak, Be-
 rényiek, s más nagy nevű nemesi családok tagjai nádorok,
 kanczellárok, országbirák, személynökök fényes czímeit
 viselik s az ország főhatóságai élén állanak, de önálló po-
 litikai szerepök nincs s csupán végrehajtói a magyar király
 német miniszterei által megállapított politikai elveknek és
 rendszabályoknak.

A nemzet érzi ezt s a magyar országgyűlések ismételve
 követelik a magyar udvari kanczellária, a helytartótanács s
 az udvari kamara függetlenítését. Az udvari kanczelláriát
 illetőleg tíz törvényt alkotnak száznyolczvan év alatt, tehát
 minden tizennyolcz évre egy törvény jut, mely a kanczellária
 függetlenségét biztosítja. De a tizedik törvény, mely
 1791-ben kelt, azt bizonyítja, hogy kilencz elődje nem volt
 biztosíték s ismét szükség volt a kanczellária függetlenségét
 törvényben kimondani. S hogy ez sem volt szerencsésebb e
 föladat megoldásában, mint a régibb törvények, bizonyítja
 a nemzetnek egy független felelős kormány föllállítására
 irányzott törekvése s ha egyéb adataink nem volnának, ez
 az egy is kétségtelenné tenné, hogy az udvari kanczelláriá-
 ban nem volt meg a függetlenség s a nemzeti érdekeknek
 megfelelő kormányzat biztosítéka. Épen úgy a bécsi kor-
 mány befolyása alatt maradnak az udvar ünnepies ígéretei
 s világos törvények ellenére a helytartótanács, az udvari
 kamara, sőt a felsőbb bíróságok is, melyek ismételve mon-
 danak súlyos és igazságtalan ítéleteket, a bécsi kormány
 erőszakos politikájának követelései szerint.

A magyar államférfiak kísérletei a magyar főhatóságok

függetlenítésére s a nagy politika kérdéseinek tárgyalásánál a magyar befolyás biztosítására ismeretesek. Mária Terézia uralkodása kezdetén, 1741-ben, a rendek előterjesztésökben azt kívánják, hogy a nádor, a primás s a horvát bán és ezeken kívül más magyar urak is vétessenek föl a királynő titkosabb birodalmi tanácsába, hogy az egész monarchia ügyeiről bővebb ismeretet nyervén, annak kormányára is alkalmasabbakká váljanak.* A magyar ügyek igazgatására egy titkosabb udvari magyar tanács, vagyis egy külön magyar miniszterium föllállítását kívánják.

A magyar kancellár véleménye az, hogy üdvös és szükséges volna, ha a közös ügyek tárgyalásában magyarok is részt vennének s állandóan helyet nyernének az államtanácsban. A magyar udvari tanács föllállítását azonban nem tartja szükségesnek, sőt nem is fér össze a monarchia igazgatásával. Ugyane véleményt nyilvánítja a nádor és a primás is. S midőn a királyi leirat e követelésekre nézve tagadó választ ad, nagy az elégedetlenség a rendek között. A főrendek újra tárgyalják a kérdést. Eszterházy Ferencz főlovászmester egyenesen kimondja, hogy gyalázatára válnék Magyarországnak, ha a fejedelem tanácsában annyi joggal és befolyással sem bírna, mint más csekélyebb tartományok. Berényi Tamás gróf azt kérdi, hogy mi oknál fogva záratnának ki a magyarok a fejedelem titkosabb tanácsából? «A német miniszterek állami tudományát s ügyességét nem lehet ugyan kétségbe vonni, de vajon nem lehetnének-e hozzájuk hasonlók vagy őket fölül is mulók a magyarok, ha oda bocsáttatván, az ügykezelésben magoknak kellő tapasztalást szerezhethnének? Vagy csak ökröket terem-

* HORVÁTH M.: «Magyarország történelme» VII. kötet 224 s. köv. lap.

Magyarország, mint német szomszédaink szeretnek gúnyolni? Sürgetnünk kell tehát, a mi hazánkat szoros igazsággal megilleti.»

Mind e törekvéseknek nincs semmi sikere, valamint a magyar hadügynek a bécsi hadi tanácstól s a magyar kamarának a bécsi kamarától való függetlenítésére irányzott követeléseknek sem. A magyar államférfiak kijelentik, hogy legcélszerűbb volna a magyar hadügyet teljesen különválasztani az örökös tartományok hadügyétől, de ha ez nem lehet, akkor legalább neveztessek ki két magyar tanácsos a főhaditanácsba, a kik a magyar hadügyekre nézve egyenesen a fejedelemhez intézzék előterjesztéseiket s tőle vegyék a rendeleteket. A nádor támogatja a rendek kérését, de a primás ellene szól s az ő véleményét fogadja el az udvari konferencia.

A magyar kamara függetlenítését javasolja a kancellár is abban az értelemben, hogy ő felségével közvetlen érintkezék s a német miniszterek is hajlandók a kancellár véleményét elfogadni. De a nádor és primás véleménye az, hogy a rendeket ki fogja elégíteni az is, ha a bécsi udvari kamarához magyarok is neveztetnek ki, «mert az ügyek természete s a célszerű kezelés azt igényli, hogy minden tartományi kamarák a közönséges udvari kamarában találják összpontosításukat».

E jelenségek azt bizonyítják, hogy a magyar államférfiak restelik, hogy ki vannak zárva a monarchia ügyeinek igazgatásából s kívánják, hogy a fejedelem őket is fölvegye a birodalmi miniszteriumba. S ez arra mutat, hogy a magyar urak körében az osztrák örökös tartományokkal fönálló közösség tudata erősödött, a Magyarország teljes különállásához való ragaszkodás gyengült. Igaz ugyan, hogy ezzel egy időben kívánják a külön magyar miniszte-

rium fölállítását is, de úgy látszik, hogy ezt az eszmét magok sem tartották megvalósíthatónak. Legalább, a mint későbbi magoktartása bizonyítja, nem ragaszkodnak hozzá; az országgyűlés, mely nem hozta meg ez eszme megvalósulását, megnyugvással oszlik szét s a rendek látszólag nagy lelkesedéssel végzik a fegyverkezést a királynő védelmére s a későbbi országgyűléseken meg sem pendítik többé. Tagadhatatlan azonban, hogy azt az irányt, mely gyöngíteni törekszik Magyarország önállóságát s be akarja olvasztani a birodalomba, a német miniszterek sem képviselik tisztábban, mint a magyar főméltóságok, de sőt e tekintetben fölülmúlják a németeket is, s azt látjuk, hogy már akkor is e nagyúri szolgálalekek, hogy a fejedelem kegyét megnyerjék vagy megtartsák. szolgáltságukkal s jellemtelenségekkel jobban bátorítják az ország közjogának megsértésére s a nemzet jogos igényeinek mellőzésére, mint a német miniszterek tanácsaikkal.

Egy fél századdal később e törekvések megújulnak. De a rendi társadalom hirtelen, küzdelem nélkül lemond rólok.

S minden úgy maradt, a mint volt. A magyar főnemesiség hazafias részének szertelen loyaltásból eredő gyöngesége, a nemzettől elszakadtak aljassága lehetetlenné tette Magyarország különállásának fejlesztését, de még föntartását is, az uralkodóház s a monarchia hatalmas vonzó erejével szemben. S e korszakban még arra sincs példa, még II. József idejében sem, hogy a magyar urak közül egy is elhagyta volna állását, mert az udvar politikája, melynek ő eszköze volt, ellenkezett a nemzet érdekeivel.

A magyarokat csak úgy mellőzik a nagy politikai kérdések eldöntésénél, mint addig. Arra használják őket csupán, hogy tekintélyökkel és befolyásukkal előmozdítsák az udvar politikájának végrehajtását. Államférfiaink nem

állnak egy önálló, fejlődő állam élén, eszméiket s törekvéseiket nem merítik a nemzet szükségleteiből. Kész politikát kapnak Bécsből, melyet talán elleneznek előterjesztéseiben, melynek hatását talán enyhíthetik késedelmes, lanya végrehajtással, melynek azonban szükségkép eszközei, míg helyökön megmaradnak. S mert nem foglalkoznak önállóan nagy állami föladatakkal, látkörük is folyton szűkül s nagy czímeik mellett provinciális nagyságokká törpülnek. Egyik sem érzi a felelősség súlyát, mely egy önálló állam ügyeinek vezetésével jár. Azok a névleg állami hivatalok és kormányshékek, melyek vezetésök alatt állnak, épen oly kevésbé függetlenek, mint eddig s tényleg provinciális jellemű hatóságokká sülyednek alá.

A nemzet pedig lassanként elszokik a nagy viszonyokkal és érdekekkel való foglalkozástól. Az ország földrajzi helyzete sem kedvez egy nagy stílusú nemzeti élet kifejlődésének. Az ország félreesik a világtörténelmi eszmék által fölka-vart nemzetek mozgalmainak és küzdelmeinek színhelyétől, távol van a világforgalom útjaitól. S habár a magyar birodalom területét tenger mossa, nem érintkezik vele közvetlen s a magyart e nagy erő nem vonzza magához, hogy partján telepedjék le s fölhasználja a nagy világgal való érintkezésre. Nem foglalkozik iparral és kereskedéssel, hanem a gazdaságnak a földhöz kötő ágait ismeri csak, s azért nem mozog, nem jár be országokat és világreszeket, hogy gazdagodjék vagyonban s a világ ismeretében. Sajat királya mesterséges eszközökkel zárja el Európától, hogy megakadályozza anyagi és szellemi fejlődését. Három felől körül van véve műveletlen szomszédokkal s szelleme nem kap lendületet sehonnan sem. Önálló állami egyéniség megszűnt lenni s nem intézi saját ügyeit. Azt sem tudja, ki az ellensége s ki a barátja; nem tudja kivel lesz szövetség-

ben s kivel keveredik háborúba. Embert és pénzt áldoz hadseregekre, melyek nem az ő hadseregei, s háborúkra, melyek nem az ő háborúi. Ha e hadseregeket megverik, nem az ő szégyene és kára, ha győznek, nem az ő haszna és dicsősége.

A nemzet közönyös lesz s lemondással vonúl vissza önmagába s korlátolt helyi életet él. De még ez az önálló élettől megfosztott ország sem marad meg a legnagyobb egységnek, ez is elaprózódik rendekre, népfajokra, felekezetekre és megyékre. Az országnak nincs középpontja, mely a nemzeti élet tipikus kifejezője s egy helyre vonzza a nemzet erőit, társadalmát, politikáját és kultúráját s oly partikularizmus fejlődik ki, mely teljesen eltörpíti a szellemeket. Az ellenséges államhatalom még erősebben hajtja az embereket a partikularizmus formáiba, mert védelmi eszközül szolgálnak ellene s a nemzet annyira elveszti a nagyság mértékét is, hogy ezt a kisszerű életet, melybe a szükség kényszerítette, azokat a formákat, melyeket egy rendes viszonyok közt élő ép, erős nemzet el sem viselhet, a nemzet gényusa kifolyásának kezdte tartani, dicsőíteni kezdte ezt a nyomorúságot s lenézéssel tekintett azokra a nagy és hatalmas nemzetekre, melyek nemzeti életök nagyságának megfelelő intézményeket alkottak meg. Az önálló állami lét, a kormányzás föladataival való gyakorlati foglalkozás hiánya s az erősödő partikularizmus következtében kivesz a nemzetből az állam hivatásának magasabb fölfogása, az állami érzék is. A rendi alkotmány, melyet védenie kellett, már maga is negácziója az igazi államnak, de még inkább elidegenítette tőle a nemzetet elnyomó ellenséges államhatalom, mely az ellenzésbe hajtotta a nemzet független és hazafias elemeit. Így még a hazafiság is csak kisszerű s meddő alakban nyilvánúlhatott: a passzív ellen-

zésben s nem pozitív alkotásban, s az volt a tragikum a nemzet sorsában, hogy ha a védelem sikerült is, olyat védett meg, a mi egészséges fejlődését, megerősödését tette lehetlenné.

Mikor a nemzet lecsúszott az önálló nemzetek magaslátáról, életének köre szűkebb, színvonala alacsonyabb lett, Az egésznek e sülyedése szükségkép magával rántotta az egyeseket is, a kikkől a nemzet állott. Az önálló nemzeti és állami élet nagy viszonyai és céljai megszűntek s ezzel kiszáradt az a forrás, mely egyedüli éltetője az államférfiúi nagyságnak. Valamint az ember a nagy célokkal nő, úgy törpül el a kisserűekkel. Azért e korszak nem adhatott a hazának nagy férfiakat, alkotó szellemeket. Nincs az akkori szereplők között egy kimagasló alak, jelentékeny eszméket képviselő egyéniség, a kin megakadna a történetíró szeme, a kire bámulattal tekinthetne a nemzet s kinek emléke mélyen vésődnék a késő nemzedékek képzeletébe. Nevöket az iratok őrizték meg, s nem a nemzet hagyományai, mert csak nagy családi nevek viselői voltak, egyéni nagyság nélkül.

MÁSODIK FEJEZET.

A RENDI ALKOTMÁNY HATÁSA.

Ha a rendi alkotmány a nemzet szervezetének oly formája volna, mely a gazdasági és szellemi fejlődést előmozdítja, a nemzet erejét egyesíti és fokozza, akkor talán nagyobb sikerrel állhatott volna ellen e kedvezőtlen viszonyok hatásának is s nem következett volna be e korszakban a kétségbeejtő sülyedés, melynek láttára reménytelenségbe sülyedtek az egykorú mélyebben látó nemes szellemek.

De a rendiség súlyos betegség volt nagy, önálló s a fejlődés egyéb föltételeivel rendelkező nemzetek szervezetében is s az emberiség nagy ünnepet ült, mikor Európa e bajtól megszabadult. Hazánkban, hol a nemzeti élet fejlesztésére szükséges egyéb tényezők nem voltak meg, a rendi alkotmánynak egyenesen dermesztő hatása volt.

Európa hatalmas államai a rendi korszakban alakúlnak s nemzeti jellemök akkor domborodik ki. De ez az eredmény csakis úgy volt elérhető, hogy a királyság megsemmisíti a rendek politikai hatalmát. A királyság megelégszik ezzel az eredménynyel s meghagyja a nemességet társadalmi tényezőnek, nem fosztja meg kiváltságos állásától, magához vonja s a büszke, független arisztokraczia, a

középkorban a királyság legveszedelmesebb ellensége, hatalmának legfőbb akadályá, a trón támaszává, a királyi udvar díszítésévé és szolgájává lesz.

Hatalmas királyság s hatalmas nemesség nem állhatott meg egymás mellett. Az egyik hatalmának növekedése, mindig a másik rovására történt; küzdelem folyt közöttük életre-halálra. Mert a királyság s a nemesség két egymással ellentétes elvet képviselt. A királyság az állami és nemzeti élet egységére, erejének összpontosítására s fokozására, a partikuláris érdekekkel szemben a közérdek megvalósítására törekedett, midőn hivatását fölfogta. A nemesség, mint rend, az osztályérdek megvalósítására s azért mindig a közhatalom, a királyság gyöngítésére törekedett s uralma mindig az állam gyöngeségére s szétdarabolására, s ott, hol a királyságot végleg legyőzte, az állam bukására vezetett.

Az újkori államok megalkotása s az államnak a közérdek szervezetévé történt átalakítása csak az által vált lehetővé, hogy a királyság, mint az állami elv képviselője megtörte a csupán társadalmi elvet képviselő arisztokracziát. De a nemesség kiváltságos állása, melyet az abszoluttá vált királyság meghagyott, még e nagy államokban is a gyöngeség és betegség forrása.

A rendiség kiváltságos és elnyomott osztályokat teremt az államban s oly közjogi korlátokkal választja el őket egymástól, mintha nem is volnának egy nemzet tagjai. Az egyiké minden jog és haszon, a másiké minden teher és kötelesség. Nem az állam uralkodik rajtok igazságos törvényeivel, hanem egyik a másikon önkényével. S ez a jogrend megrontja mind a kettőt. Anyagilag elszegényednek, mert az egyik megveti a munkát s azért terméketlen, a másik pedig kevesebbet dolgozik, mint ereje bírná, mert munkája gyümölcsét nem ő szedi. Kárt tesz bennök szelle-

mileg, mert az egyiknek nincs szüksége képzettségre, hogy kiváló állást foglaljon el, a másikat meghénítja az a tudat, hogy ha megszerezne sem értékesítheti. Megrontja mind a kettőt erkölcsileg, mert az egyik lelkében a gőgös megvetés és kegyetlenség, a másikéban a halálos gyűlölet s a kegyetlen visszatorlás vágya ver gyökeret. A rendiség nyomában mindig a nyomor s tudatlanság, az önkény, az elnyomás, az elvadulás járt. Igazi állami és nemzeti élet a rendiség intézményeivel lehetetlen.

A rendi alkotmány a XVIII. században, a hol a királysággal szemben föntartotta magát, természeténél fogva nem a közérdek, hanem az uralkodó osztály érdekének közjogi szervezete s oly szűk, hogy az állami és nemzeti érdek bele sem fér.

A rendi állam Európa történelmi fejlődésének eredménye. Sokáig szükségesség volt. Később elavult s a fejlődés akadálya lett. De a rendi korszak intézményeiben is azok az általános törvények nyilvánulnak, melyek az emberiség szociális életében mindig uralkodtak, mióta az emberek államokat alkottak s részben uralkodnak ma is.

Az embereknek az a közössége, melyet államnak nevezünk, nem egyesekből van összealkotva. Az államon belül a társadalom egyes osztályait, a javak fölosztásán s a munka különböző nemein alapuló, ugyanazon érdek által egybekötött nagy csoportokat találjuk, melyek nem egymás mellé, hanem egymás fölé vannak helyezve s az uralom és függés s alárendeltség viszonyában állnak egymáshoz.

A társadalom körében az érdek az uralkodó szempont s minden társadalmi osztály a saját érdekét törekszik megvalósítani. Az állam hatalma a legbiztosabb eszköz az osztályérdek megvalósítására. Azért minden társadalmi osztály az állam hatalmának megszerzésére törekszik. De csak a

gazdagabb, értelmesebb, szervezettebb képes megszerezni az uralmat, s a mint ez megtörtént, logikai kényszerűség hajtja tovább s mindenütt egyforma eszközöket használ az osztályérdek biztosítására.

Az uralkodó osztály biztosítja magának a törvényhozást, hogy oly jogrendszert alkothasson meg, mely érdekeinek megfelel s a nép többi osztályait kizárja a törvényhozásból, nehogy a saját érdekeik érvényesítésével az uralkodó osztály hatalmát és érdekeit veszélyeztessék.

De ez még nem elég. Magához kell ragadnia a kormányzatot is, hogy ez az uralkodó osztály által alkotott törvényekkel összhangzásban legyen s az osztályérdek szolgáltatásban álljon. Igen természetes tehát, hogy az uralkodó osztály a hivatalokat magának tartja s kizárja belőlök a hozzá nem tartozókat. Gondoskodik arról is, hogy magát az elnyomott osztályokkal szemben szabatos jogszabályokkal ne korlátozza, hogy a kormányzat önkényének, az elnyomott osztályok gazdasági kizsákmányolásának akadályul ne szolgáljanak.

Az osztály uralma azonban nem volna biztosítva, ha hatalmának alapját, a birtokot el lehetne tőle vonni s a függő osztályok által megszerezhető volna. Az uralkodó osztály tehát oly törvényeket alkot, melyek a birtok legkönnyebben föntartható formájára, a földbirtokra nézve kimondják, hogy a birtokszerzésből a nem jogosult osztályok ki vannak zárva s az elidegenítés vagy örökösödés csak az uralkodó osztály tagjai között engedhető meg.

Végre az uralkodó osztály nemcsak arra törekszik, hogy a többieket a jogokból kizárja, hanem arra is, hogy maga mennél kevesebb terhet viseljen s az állami életből keletkező terhek lehető legnagyobb részét az elnyomott néposztályokra hárítsa s magának a többi rovására mennél

könnyebb, fényesebb életet biztosítson. Mindezt azután az állam szent és változhatatlan jogrendjének nyilvánítja s szigorúan bünteti azt, a ki ezt kétségbe vonja s még szigorúbban azt, a ki e jogrendet meg akarja bolygatni.

Ez az emberiség szociális életének egyetemes törvénye, melynek nyilvánulásai föltalálhatók Indiában, Egyiptomban, Görögországban és Rómában, a nyugoteurópai államokban ép úgy, mint Magyarországon. Azért a rendi alkotmány által biztosított kiváltságokhoz, az osztályérdekhez való ragaszkodást sem lehet a magyar nemességnek oly bűneül róni föl, melyet csak ő követett el. Az érintett korszakban ugyanazokat az állapotokat találjuk Európa szárazföldén s a kiváltságos álláshoz ép úgy ragaszkodik a francia, spanyol, német és olasz nemesség, mint a magyar s önkény. egyik sem mondott le róla. A mit mi ősi alkotmánynak, a magyar nemesség sarkalatos jogainak nevezünk, egykor egész Európa általánosan uralkodó jogrendje volt. Ugyanazokat az elveket, intézményeket, jogokat találjuk az európai szárazföldön a közjog terén, melyek bámulatosan hasonlítanak egymáshoz, gyakran a legkisebb részletekig. A különbségek, melyeket az intézményekben találunk, ugyanazon alapelveknek csupán a nemzet egyénisége s sajátságai viszonyai által előidézett módosulásai. A rendi alkotmány, a társadalom tagolása, az egyes osztályok közjogi állása, egyiknek uralma, a másiknak elnyomása s szolgasága, a küzdelem a kiváltságos állás megtartásáért, mind oly jelenségek, melyek Európa minden nemzetének történelmében csak úgy előfordulnak, mint a miénkben.

A ki úgy adja elő e korszak intézményeinek, küzdelmeinek történetét, mintha mindez a magyar génius s történelmi fejlődés különös sajátsága volna, mely más nemzeteknél nem volt meg, nemcsak téveset állít, de nem is tesz szolgál-

latot a nemzetnek. Az igazság az, hogy állami életünk szent István óta európai alapokon fejlődött, idegen fejedelmek és elemek hatása mély nyomokat hagy maga után s életünk és történelmünk Európa életének s történelmének csak egy része, s nekünk érdekünk, hogy ezt mi is tudjuk, mások is tudják. Önérzetünket csak fokozhatja az a tudat, hogy az európai kultúrai közösségnek, mely az emberiség fejlődésének legmagasabb fokára jutott, egyik tagja vagyunk, s kíváncsús, hogy ez a közösség is annak tartson bennünket.

E közösségbe szent István idejében lépett a magyar nemzet. Ez a legnagyobb esemény a nemzet életében. Teljesen átalakító forradalom, egy időben, a vallásban, a társadalomban s az államban. A törzs-szerkezet fölосzlatása, az egyéni tulajdon életbeléptetése sokaknak érdeke volt, de ép a hatalmasokéba ütközött. Az állam polgári és hadi szervezetének megfelelő átalakítása, a közhatalomnak a királyság kezében való összpontosítása szükséges következése volt a törzs-szerkezet fölосzlásának, de kétségtelen, hogy épen a hatalmasok érezhették legjobban, hogy a királyság kezében összegyűlt hatalom abból a hatalomból keletkezett, melytől őket megfosztotta. A keresztény vallás pedig egész Európa vallása s az egyház Európa akkor kultúrájának szervezete volt, de szelleme, szertartása, nyelve idegen, melylyel a magyar pogánysághoz csak nagy nehezen lehetett férni.

De az átalakulás mégis megtörtént. E korszakos történelmi esemény részleteit nem ismerjük, de az kétségtelen, hogy az idegen eszmék, intézmények meghonosítása idegen elemek támogatásával történt. Annyira idegen mindez a magyarra nézve, hogy az új fogalmakra és viszonyokra neveket sem talál nyelvében. A vezér helyére a király lépett, a frank birodalom mintájára szervezett udvari méltóságok-

kal s az ország egyes részeiben elhelyezett királyi hivatalnokokkal, s ezeket a királytól kezdve az ispánokig és bánokig a szláv nyelvből vett szavakkal jelöli meg.

E nagy belső átalakulás békés eszközökkel nem volt végrehajtható. Az ellenállást fegyverrel kellett megtörni. Sok magyar vér folyt e küzdelemben. De a nemzetek csak ezen az úton jutnak a fejlődés magasabb fokára. Midőn szent István akár térítéssel, akár erőszakkal a pogányság elhagyására s a keresztyénség fölvételére bírta a magyarokat, nemzetét egy magasabb vallási és erkölcsi világnézet körébe emelte. S midőn a törzs-szervezetet megszüntette s a frank birodalom intézményeit veszi át s alkalmazza az ország viszonyaihoz, a nemzet életét biztosítja. Mert a törzs-szervezeten minden nemzet keresztül ment ugyan, de mégis oly forma, melyben az emberiség magasabb fejlődése lehetetlen. Ebből emelkedett ki a magyar szent István idejében, midőn e nagy fejedelem az országot állammá szervezte s a nemzetet belekényszerítette az emberi közösség magasabb formájába, az államba. A nemzeti lét a törzs vagy nemzetség formájában lehetetlen, s csakis az államban lehetséges. Szent István az idegen eredetű állami intézmény által tette a magyart törzsek szövetségéből nemzetté. A törzs-szerkezet formájában a pogány magyarságnak el kellett volna pusztulnia, nemcsak azért, mert Európa keresztyén volt s már az akkori viszonyok szerint fejlettebb, erősebb s szervezettebb államai voltak, hanem azért is, mert mint törzsek szövetsége nyomoroghatott volna még egy ideig, de az állam és egyház nélkül sohasem érhetne volna el erejének s kultúrájának azt a szervezetét, mely a magasabb emberi fejlődés elérésére nélkülözhetetlen volt.

A mint a dolgok új rendje megszilárdult, a nemzet ezt az alapot nem hagyhatta el többé. A gazdasági átalakulás

a szocziálist, ez ismét a politikait vonta maga után. A törzsszerkezet fölbontása, az egyéni tulajdon elismerése mindennekelőtt a magasabb gazdasági fejlődést tette lehetővé. A rendi korszak gazdasági rendszere nagy haladás a törzsszerkezettel szemben. Tömerdek erő szabadúl föl s érvényesül. Az átalakulás következtében a gazdasági és társadalmi szervezet alakja megváltozik. A munka eddig ismeretlen ágai honosulnak meg s a kik velök foglalkoznak, külön érdekcsoportokká alakulnak. Az egyéni tulajdonnal kezdődik a birtok különböző nagysága s ennek a birtokos társadalmi állására gyakorolt befolyása is. A társadalom élete, működése bonyolultabb lesz. Nem a törzsekből áll többé az ország, hanem a hivatásszerű munka és a birtok alapján alakult csoportokból. A törzsek helyére a rendi társadalom lép. A nemzet a kulturának magasabb fokára emelkedik. A magyar állam az európai államoknak egyrangú társává lesz. A magyar király és családja előkelő helyet foglalnak el az európai fejedelmek és királyi családok között. Az idegen vallás, az idegen eszmék és intézmények, melyeket a magyar nemzet elfogad, fölemelik, erejét gyarapítják, összeforrasztják az európai nemzetek közösségével. Ugyanazok a szellemi áramlatok mozgatják őt is, mint amazokat, habár kelet felé az európai államrendszer szélére esvén, később érzi is meg hatásukat.

Árpád száz évvel halála után alig ismerné meg az országot. A mit az ősök magokkal hoztak Ázsiából, vagy bomladozik vagy egészen át van alakulva. A vezér megszűnt s helyére a király lépett. Még csak e szót sem értené meg, valamint ismeretlen volna előtte az ország hivatalai, intézményei legnagyobb részének neve is. A királyt nem a törzsfők veszik körül, kiknek nagy részével meghasonlott s kiknek kiirtására törekszik, hanem sok idegen, leginkább német lovag,

szláv, olasz, német papok, kiknek segítségével forgatja föl az ősök vallását, hadi és polgári intézményeit. Az ősi vallás üldözés tárgya s papjai helyett keresztyén érsekek, püspökök, kanonokok, esperesek tartanak isteni tiszteletet ismeretlen nyelven s kényszerítik a magyart vallásának elhagyására. Az idegen elemek hatása meglátszik a nyelven is, melyet már alig értene meg. Az idegen kultúrával való érintkezés, a gyors fejlődés, új életviszonyok új fogalmakat vittek be a nemzet szellemi életébe, melyeknek megjelölésére a latin, szláv és német nyelvből vették a szavakat. Ezen kívül egy holt nyelv, a latin, foglal tért s jut uralkodó állásra az államban és egyházban. Teljesen új világ ez, melyet az akkor élők nagy része sem értett meg s nem is akart elfogadni. Pedig Árpád honfoglalása után most folyt komolyan a honalapítás nagy munkája. A mit Árpád szerzett, ennek az országnak birtokát biztosítani kellett a jövő nemzedékeknek is. S csak az ősektől örökölt állapot fölforgatásával s az idegen eszmék és intézmények meghonosításával kezdődik a magyarságnak állami és nemzeti élete.

Az új viszonyok, eszmék és intézmények tovább fejlődnek s idővel állandó jogrenddé alakulnak. Az európai elvek itt egyéni alakot öltenek, de rajtok marad a közös származás bélyege.

Az új gazdasági viszonyokra alapított társadalom tagolása idővel megállapodik s az egyes osztályok országos rendekké válnak épen úgy, mint már előbb Nyugateurópában. Első a főpapok rendje, hatalma s nagy földbirtoka s szellemi eszközei által. A második rend a nemeseké, mely a törzsfőkből, az eredetileg szabadokból s a hűbériség szellemében földbirtokkal fizetett katonákból s királyi hivatalnokokból keletkezett. Ez volt a két uralkodó rend az államban,

melyekhez évszázadokkal később az Árpád-házbeli királyok alatt telepítés útján alkotott polgárság járul, természetesen sokkal alárendeltebb helyzetben, döntő szerep nélkül. A nép többi része, kevés kivétellel, az uralkodó osztályok érdekének kiszolgáltató, jogtalan tömeg.

Ez a társadalom tagolása egész Európában. S minthogy a társadalom tényezőinek egyforma alakulása s egymáshoz való viszonya ugyanazt a közjogot s alkotmányt teremti meg, természetes, hogy a magyar alkotmánynak is ugyanazokon az elveken kellett alapulnia, mint a nyugateurópai nemzetek alkotmányainak. Mert az uralkodó osztályok törekvése a dolog természeténél fogva mindig ugyanaz volt. Az egyik a királyság gyöngítése, a miből a királyságnak a középkori európai közjogban előforduló korlátozásai keletkeznek. A másik a gyöngébb osztályok elnyomása s gazdasági kizsákmányolása. Így keletkeznek egész Európában majdnem ugyanazok a közjogi elvek, melyeknek megvalósításában az okozza a különbséget, hogy egyik vagy másik tényező mennyi erővel rendelkezik törekvéseinek keresztülvitelére. A küzdelem az uralkodó rendek s a királyság közt változó szerencsével foly, a mint a viszonyok az egyiknek vagy másiknak kedveznek. A rendek korlátozzák a királyságot, a törvényhozás, az igazságszolgáltatás, közigazgatás, a pénzügyek, a gazdasági politika terén. Sőt a rendek joga a fegyveres ellenállásra, ha a király jogait sérti, épen úgy előfordul mint tényleges állapot vagy mint a rendek s a fejedelem között fönnálló alapszerződés egyik pontja, mint a magyar közjogban. E korlátozások nem sikerülnek mindenütt egyformán. Inkább hatalmi, mint jogi kérdések ezek. Egy okos és erős fejedelem nagy hatalomra tesz szert s majdnem korlátalanul uralkodik, a jogilag fönnálló korlátok ellenére is, míg egy másik, a ki

gyöngébb vagy kevésbé kedvező viszonyok között uralkodik, tehetetlen s a rendektől függésbe jut, habár jogilag tágabb hatalmi köre van. E küzdelem előfordul minden európai állam belső életében, míg végre a királyság győz s megtöri a rendek hatalmát.

Épen oly közösek az elvek az uralkodó s alávetett osztályok között fönnálló viszonyra nézve is s csak a részletekben vannak eltérések. Mindenütt ki vannak zárva a törvényhozásból, az állam igazgatásából s ki vannak szolgáltatva az uralkodó osztályok gazdasági érdekeinek. Mindenütt azt látjuk, hogy a hatalmasok elnyomása fogyasztja az eredetileg szabadok számát, hogy gazdasági függésbe juttassák magoktól s jobbágyaikká tegyék őket. A jobbágyok állapota majdnem ugyanaz egész Európában. Az elnyomás ellen véres lázadásokban kel föl a nép. De szervezetlen, új jogrend megalkotására képtelen s az uralkodó osztály kegyetlen rendszabályokkal vet véget e kísérleteknek s ürügyül használja föl, hogy még súlyosabbá tegye a nép helyzetét, melyet ez azután megadás-sal visel, boszúval s gyűlölettel eltelve, de egy jobb jövő reménye nélkül.

A középkori hűbéri társadalom fönnállott még a XVIII. században nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában is. De ha a társadalom külső tagolása ugyanaz, mint a középkorban, nagy átalakuláson ment keresztül a lefolyt századok alatt s hatása alól nem vonhatta ki magát a magyar társadalom sem.

A középkor katonai, polgári s egyházi szervezetének gazdasági alapja a földbirtok volt. Az akkori fejletlen gazdasági viszonyok között a pénz ritka volt, a pénzgazdaság lehetetlen. Azért földbirtokkal fizették a katonát, a hivatalnokot, a papot. E földbirtokkal fizetett katonákból és hiva-

talnokokból lett a földbirtokos nemesség. Ezek ismét tovább osztották szét a földbirtokot katonáiknak, hivatalnokaiknak s papjaiknak. De mindezek nem foglalkozhattak a föld megművelésével s ezt másokra kellett bízni. De a föld birtokosai megint nem pénzzel, hanem földbirtokkal vagy terményekkel fizették munkásaikat, cselédjeiket, vagy meghagyják a földbirtok egy részét a meghódítottaknak vagy birtokaikra munkásokat telepítenek, a kik a föld használatáért terményekkel fizetnek a birtok urának. Ezeket, a kikből a parasztság keletkezett, igyekeztek erőszakkal vagy szerződésekkel állandóan a földbirtokhoz kötni, nehogy a szabad költözés lehetővé tegye a földbirtok elhagyását, ennek következtében a földek műveletlenek maradjanak s a földbirtokos jövedelme elveszszen.

A földbirtok pedig, melyet a katonának, a hivatalnoknak adnak a királyok, örökössé válik családjaikban. De a viszony a tulajdonos s a birtok közt nem válik tisztán magán jogivá. A birtok közjogi természete megmaradt s hozzá van tapadva a birtokhoz a kötelezettség arra a közszolgáltatásra, melynek jutalmazására adatott. Ez a földbirtok azután ment volt az adótól s ha a rend ajánlott is közczélra a királynak saját jószántából pénzbeli adományt, ezt a kiváltságos osztály rendszeren áthárította a tőle függő nem-szabadokra s ezekkel fizettette, mert az volt a vélemény, hogy ha a jobbágy a ki a földesúr, a ki a birtokának tartozéka, fizeti az adót, ez annyi, mintha maga a földesúr fizetné.

A hűbériség jogrendje, melyet a középkor társadalmá megalkotott, az akkori gazdasági viszonyokon alapúlt s szükségesség volt. Az akkori állami, egyházi, gazdasági problémák megoldására más módot nem tudtak találni az emberek. Történelmi jelenség, mint az emberiség fejlődésé-

nek bármely előbbi vagy későbbi stádiuma. Sok üdvös történt e korszakban s a hűbérrendszernek sok szükségetet kellett kielégítenie, mert különben nem terjedhetett volna el egész Európában s nem állhatott volna föl annyi ideig. Hogy a hűbérrendszernek voltak sötét oldalai is, az nagyon természetes, s nincs oly korszaka az emberiség történetének, melynek intézményeiről ugyanazt ne lehetne mondani. A hűbérrendszer nem oka a középkorban tapasztalt bajoknak, hanem maga is egyik következménye a középkor gazdasági, kulturai fejletlenségének s az önkény, a fejletlenség, a vadság és tudatlanság közepette megtaláljuk a magasabbra törekvés nyomait is, melynek eszményei azonban csak később valósúlhatnak meg, mikor Európa összes viszonyai átalakultak.

Addig míg valamely jogrend megfelel a kor szükségleteinek, jogosult is. A középkor jogrendje s intézményei harmoniában voltak a kor viszonyaival és föladataival. A nagy disszonancia akkor kezdődik, mikor a fönnálló jogrend nem felel meg a kor viszonyainak és szükségleteinek s valamely intézmény megszűnt annak a célnak szolgálni, melynek megvalósítására alkottatott. Ekkor megszűnik jogosultsága is. Nem eszköze többé az emberi fejlődésnek, hanem akadálya. S ekkor kezdődik ellene a küzdelem, míg a történelmi fejlődés által teremtetett új erők tagítják, módosítják, s ha ez lehetetlen, széttörik a régi formát, hogy újat teremtsenek helyette.

A középkorban az egyház a kultúra föladatainak szervezete volt. De a mint a papságot megrontja a gazdagság, az egyház elvilágiasodik, ellenkezésbe jut eszményi céljaival és képtelenné válik hivatása teljesítésére, azonnal megkezdődik ellene a küzdelem s midőn később sem akar alkalmazkodni az átalakult viszonyokhoz, végleg elveszti

azt az állást, melyet a középkorban Európa életében elfoglalt.

A nemesség állásában is nevezetes változás következik be. A nagy földbirtokot azért kapta, hogy hadi s egyéb közszolgálatot teljesítsen. A szabad földbirtok s a katonai kötelezettség együtt járt. A ki Magyarországon királyi adományt kapott, ez által nemes és katona lett. A katona és nemes még akkor egyet jelentett Európában s egy egész hosszú korszakban ez így volt valóságban s a ki nemes volt, tényleg katonai szolgálatot teljesített is. S ezzel teljesen lerögzte tartozását az állam iránt s még csak föl sem tűnt, hogy nem adózik úgy mint más, a kin a katonai szolgálat terhe nem feküdt.

Beáll azonban oly időpont, a mikor a nemesség nem teljesíti többé azokat a közszolgálatokat, melyek jutalmául kiváltságait nyerte s akkor nyilvánvaló lett, hogy e kiváltságok jogosultsága is megszűnt.

A hadi szervezet átalakul. A lőpor föltalálása után a nemes lovasság s a várak jelentősége csökken. A királyság megerősödik, a rendi jogok által emelt korlátok leomlanak, a királyság összeforr az állam céljaival s e célok képviselője; magához ragadja a vezetést s döntést a törvényhozás s igazgatás terén. A gazdasági fejlettség megengedi már, hogy az állam a pénzgazdaságra menjen át. Az adókat már pénzben lehet követelni s pénzzel fizeti hivatalnokait, katonáit az állam is. A királyság, mely pénzügyileg emancipálja magát a rendektől, ugyanezt teszi katonailag is. Állandó szervezett hadserege van s a nemesi haderőt nem is használja háborúban. Franciaországban XIV. Lajos idejében, Németországban a harmincz éves háború után a nemesség mint rend nem katonáskodik többé. Sok nemes szolgál az európai hadseregekben, mert a katonai pályán hírne,

vagyonra, rangra lehet szert tenni. De nem hűbéri kötelességből teszi ezt a nemes, hanem saját jószántából s nem a maga költségén, hanem fizetésért. A hadseregek anyagát a harmadik rend szolgáltatja már s ennek a pénzén tartják a hadseregeket is. A nemesség nagy tömege, a nemesi rend maga megszűnik katona lenni, de kiváltságai megmaradnak s még csak pénzzel sem járul a hadsereg föntartásához. A nemesség jogai s kötelességei között megszűnt az összhang. A nemesség kiváltságos földbirtokossá lett, a ki egy elmúlt korszak gazdasági előnyeit élvezi, az elmúlt korszak terhei és kötelességei nélkül.

A nemesség katonai jelentőségével csökken politikai súlya is. Franciaországban XIV. Lajos teljesen megsemmisíti. Nem is a nemesek közül szereti választani minisztereit s intendánsait, hanem a polgári rendből. A nemesség udvarának díszé s a fényűzés és pazarlás, melyre itt alkalom nyílik, aláássa a nemesség gazdasági függetlenségét is. Az adósságokba merült nagy urakat azután segíti szorultságukban, készséggel ad nekik évdíjakat a királyi pénztárból, melyeket ezek még nagyobb készséggel fogadnak el. A királyra nézve kéj lehetett látni, hogy a királyság veszedelmes ellenségének, a hajdan független, büszke arisztokracziának utódai mint tódulnak udvarába s mily boldogok, ha mint magasabb rangú lakájokat szolgálatába fogadja őket. A nemesség nem állami föladatokkal foglalkozik már, hanem lealázó udvari szolgálatokat teljesít. A legtöbb a mire képes, a királyhoz való vak ragaszkodás, a személyhez való hűség, tekintet nélkül személyes értékére, tekintet nélkül uralkodásának üdvös vagy káros voltára s imádja a királyt, akár egy böcs és hős, akár egy szörnyeteg vagy hülye ül a trónon. Az állami tartalom, mely akkor töltötte el, mikor még komoly kötelességeket teljesített a köz iránt,

lassan elpárolog a nemességből. Franciaország példája kihat Európa egyéb nemzeteire is. A fejedelmek épen úgy utánozzák a francia királyt, mint az arisztokraczia a francia nemességet. A XVIII. században a fejedelmek abszolút hatalma nemcsak a hadseregen, hanem az arisztokraczia szolgáltságán is alapszik. Vannak ugyan államok, mint Svéd- és Lengyelország, melyekben a nemesség még uralkodik a királyság fölött. De a XVIII. század vége felé ez is megszűnik. De akár állott fönn még rendi alkotmány akár nem, mindenütt az tapasztalható, hogy a nemesség, Angliát kivéve, sehol sem olvad be a nemzet testébe s nem áll a közérdek szolgálatába, hanem különállást, kiváltságainak föntartását követeli. A nemesség e korszakban hasonlít egy történelmileg alakult részvénytársasághoz, mely az összes gazdasági előnyök monopóliumára törekszik az államban. Maga nem akar járulni a közterhek viseléséhez, de mindent elkövet, hogy a közterhek nagyobbodjanak, s ugyanakkor oly gazdasági rendszer föntartását követeli, mely akadályozza a gazdasági fejlődést s képtelenné teszi az adózó néposztályokat a közterhek viselésére. A nemesség — s itt már az angol sem kivétel — arra törekszik, hogy minden jövedelmező állást kezére kerítsen, s hogy mennél több ilyen jövedelmező állás legyen. Igényt tart a legfőbb katonai és polgári hivatalokra, püspökségekre s egyéb gazdag jövedelmű egyházi állásokra, gazdag sinecurákra. Udvari szolgálatba lép s eltűri a fejedelmek szeszélyeit, szolgáltságot követelő lealázó bánásmódját s a befolyást, melyet mint a fejedelem környezete gyakorol reá, arra használja föl, hogy minden reformot megakadályozzon s kiváltságos állásából eredő előnyeit s a jobbagyság fölött gyakorolt hatalmát s a gazdasági kizsákmányolás lehetőségét biztosítsa. Vannak ugyan kivételek is, s jelentékeny államférfiak és had-

vezérek kerülnek ki a nemességből, a kik nagy szolgálatokat tesznek nemzetöknek, a kik magasabb szempontokat is ismernek az osztályérdeknél, de a rend maga nem ismer mást, mint ezt az érdeket s mindentől irtózik, a mi ez érdeket sérthetné s így a XVIII. században a nemesség kiváltságos állása a köztudatban mint jogosulatlan, mint a nemzetek gazdasági, politikai s kulturai haladásának akadálya el van ítélve. A küzdelem még csak az irodalomban folyt ellene. De a sülyedés, a zavar, a nyomor, melyet nagy nemzetek életében előidézett a nélkül, hogy a fönnálló rendszerben a javulás lehetőségét lehetett volna fölfedezni, már kikerülhetetlenné tették bukását. Magasabb fölfogást, új termékenyítő elvet hiába keresnénk a rendiség körében. Általános egész Európában a szellemek tespedése e korban a politika terén, akár volt egy országban rendi alkotmány akár nem s megmerevednek az osztályérdek kizárólagos uralma alatt. A rendi korszak legterméketlenebb az államok életében, mert nem volt képes módosulni, fejlődni, új eszméket magába fogadni. A haladásnak, a közérdek megvalósításának akadálya volt. Csak a hol a királyság vagy nép törte össze, lehetett megalkotni a nemzetek egészséges fejlődésének föltételeit. A hol ez nem sikerült, a hol a fejedelemnek vagy a népnek nem volt ereje megsemmisíteni a rendiséget s helyére a közérdek megvalósítására szervezett államot tenni, ott a nemzeti s állami élet gyöngülése s végre mint Lengyelországban, a legmélyebb sülyedés, az állam és nemzet bukása, következett be.

A magyar nemesség állása hasonló átalakuláson ment keresztül. A magyar nemes is katonai szolgálatokért kapta a birtokot s a ki földbirtokot kapott a királytól, az katonai szolgálatra volt kötelezve. De a XVIII. században a magyar nemesség sem katonáskodik többé, maga elismeri elégtelen-

ségét a haza védelmére s az állandó hadsereg szükségét az 1715. évi VIII. törvényczikkben, s ezzel tényleg lemond a katonai szerepről, habár a nemesi fölkelést nem engedi eltörülni, de még megváltani sem, hogy föntartsa a czímet az adómentességre, melyről tudta, hogy szorosan egybefügg a katonáskodás kötelezettségével, az állandó hadsereg költségeit pedig megfizettette az adófizető parasztsággal. A magyar nemesből is kiváltságos földbirtokos lett, mint egész Európában. E kiváltságok valóságos kultusz tárgya lettek a nemesség szemében s a magyar közjog eszményítve jelent meg a jogi irodalomban, mint az emberi elme legtökéletesebb műve. A nemesség megdönthetetlen igazságnak tartotta azt az állítást, hogy a magyar királyok, még a Habsburgok is, csak a legtisztább hazafiúi erények jutalmául adtak birtokot és nemességet s a kiváltságokat mint a nemzetnek legbecsesebb jogait magasztalták, melyeknek föntartásától a nemzet fönnállása függ s megdöntésök szükségkép a haza bukását vonná maga után. Az egész jogtudomány nem a fönnálló törvények kritikájára, új törvények alkotására, hanem a régiek ismeretére s alkalmazására irányul. A nemességben rendkívüli az érzékenység rendi érdekei tekintetében. Örökké gyanakszik; ha a kormány valamely intézkedést tesz, leginkább a rendi kiváltságok szempontjából bírálja meg s gyakran sérelmeket lát a kormányzat legczélszerűbb s legtermészetesebb rendelkezéseiben és irtózik minden újítástól az igazságszolgáltatás, közigazgatás terén. A legkisebb változást is veszélyesnek tartja, mert nem lehet tudni, mi következik belőle a nemesi kiváltságokra nézve. A fönnálló jogrendet jónak tartja, meg van vele elégedve, mert az osztályérdeket teljesen kielégíti. A nemesség egész figyelmét az osztályérdek tartja fogva s a mily gyorsan megérzi ennek sérelmét, ép oly későn veszi észre a nemzeti

érdekek veszélyeztetését oly téren, mely az osztályérdek körén kívül esik. Csak a rendi érdek kelt izgalmat s szerepel a közéletben, a nemzeti szempontok ismeretlenek. Csak így magyarázható meg az a jelenség, hogy a nemesség meg volt elégedve oly kormányzattal, mely a nemzeti érdek legnagyobb veszélye volt, de nem sértette a rendi érdeket.

A nemzet a nagy viszonyok és érdekek intézéséből ki van zárva, a szellemet emelő s termékenyítő nemzeti küzdelemről le kell mondania s teljes nyugalom és megadás uralkodnék a minden magasabb aspirációról lemondott országon, ha a rendi alkotmány védelme néha-néha föl nem izgatná a nemességet. A nagy csendet ez izgalom zaja szakítja meg s ez az életnek egyedüli jele az országban. De ez a kis mozgalom már nem is mondható küzdelemnek. A ki ezt a küzdelem nevével ruházza föl, elvesztette a nagyság mértékét. A Rákóczi-korszakban még fegyvert ragad a nemesség az önálló magyar állam kivívásáért. Azután a nemzeti érdek sérelmei miatt egy kardot sem ránt ki hüvelyéből. S vajon megérdemli-e a küzdelem nevét az a kis mozgalom, melyben egy-egy latin beszédet vagy egy-egy erősebb hangon írt fölterjesztést nagy hőstettnek tartottak?

De e gyöngye mozgalom oka sem valamely magasabb nemzeti érdek. Az alkotmány, melyet védtek, rendi alkotmány volt, melyből a nemzet tömegének nemcsak részvétele, hanem érdeke is ki volt zárva. Ez az alkotmány kizárólag az uralkodó osztály érdekének biztosítására volt alapítva, mely neki minden jogát biztosított az államban s fölmentette minden terhes kötelezettség alól. A rendi alkotmány csak az osztályérdek közjogi szervezése s oly szűk volt, hogy az állami és nemzeti érdek helyet sem találhatott benne.

Az akkori nemesség egész nyíltan mondja ki nézetét az

ősi alkotmány jelentőségéről és értékéről. Fölfogása egyenesen az, hogy a magyar alkotmány lényege abban áll, hogy a nemesség semmi közterhet ne viseljen, az adózás országos célokra a nemesség szolgaságával egyértelmű s mit is érne ez az alkotmány, ha a nemességnek adózni kellene?

Az alkotmánynak ez a fölfogása nem állami, mert nem látja benne a nemzet oly közjogi szervezetét, mely alkalmas legyen a nemzet összes céljainak megvalósítására, hanem társadalmi, mely az alkotmányban pusztán az uralkodó osztály érdekeinek eszközét látja. S a nemesség ez alkotmány bástyái mögé vonúlt vissza. Csak ennek az alkotmánynak sérelmei izgatták föl s ennek az alkotmánynak védelmére fordítja egész erejét, minden gondolatát. Legnagyobb része meg volt győződve, hogy valóban a nemzet legfőbb érdekét védi, mert hisz abban a korszakban közjogilag és tényleg a nemesség képviselte a nemzetet. Megerősítette őket ebben a meggyőződésben különösen az, hogy a dinasztia idegen s beolvasztásra törekszik s hogy így a nemesség a rendi alkotmánynyal a nemzet önállóságát is védi.

De ha e védelemnek csakugyan meg is volt ez az eredménye s formailag sikerült Magyarország különállását megoltalmaznia, azért a rendi alkotmány természetéből szükségkép keletkező kártékony hatás nem maradhatott el nálunk sem.

Midőn a nemesség az alkotmány értékét abban látta, hogy a közterhekhez ne járuljon s figyelme, tevékenysége leginkább erre az egy pontra irányult s a nemzet egyéb életbevágó érdekeiről teljesen megfeledkezett s a nemzeti élet fő ágait kiszolgáltatja az idegen, az ország beolvasztására törekvő fejedelmeknek, hogy korlátatlanul a nemzet

hozzájárulása nélkül intézkedhessenek bennök; midőn a nemzeti érdek védelmét csak az ősi alkotmány változatlan főtartásában tudja képzelni; midőn nem a pozitív tevékenységre, a nemzet erejének fejlesztésére törekszik, hanem kizárólag a rendi alkotmány védelmére szorítkozott; midőn a nemesség nem akarta megadni a pénzügyi eszközöket a nemzet anyagi és szellemi fejlődésének előmozdítására, erejének fokozására, mert ezt az ősi alkotmánynyal összeegyeztethetőnek nem tartotta, — akkor ez az alkotmány képtelenné vált a nemzet érdekeinek megvalósítására, akkor a nemesség mozgalmainak s az ősi alkotmánynak nem volt többé nemzeti tartalma.

Kétségkívül voltak egyesek a nemesek között, a kik már ebben a korszakban belátták, hogy ez a védelem nem elégséges a nemzet érdekeinek megvalósítására. De e kivételek nem változtatják meg a nemesség történelmi szereplését e korszakban s a rend maga e fölfogás uralma alatt áll s e korszakban nem képvisel egyebet történelmünkben. A nemesség még azon a téren sem képes hivatását teljesíteni, mely megmaradt a nemzetnek a belpolitika terén s nem képes betölteni e szűk kört sem, s az országos érdek helyett egy még szűkebb körre, az osztályérdek körébe szorúl. A rendi alkotmány uralma alatt, nem érezhető a magasabb célok fejlesztő, termékenyítő hatása a szellemekre, s ekkor rohamosan kellett bekövetkezni a nemzet hanyatlásának, szelleme összesugorodásának s megmerevedésének. S valóban az eszmény kihal s nagy gondolatok nem teremnek ebben a talajban s légkörben. A nemzet nagy múltja is elveszti varázsát, a nemzeti nagyságra való törekvés nem edzi meg a lelkeket, minden eltörpül s e sülyedt nemzedékeken csak a nyomorúlt jelen uralkodik, melylyel teljesen meg vannak elégedve.

HARMADIK FEJEZET.

A GAZDASÁGI S TÁRSADALMI FEJLETLENSÉG.

A harmadik nagy ok, mely e korszakban a nemzeti élet példátlan elgyöngülését és süllyedését előidézte, a nemzet kedvezőtlen gazdasági és társadalmi fejlődésében rejlett, melynek eredményét a múltból örökölte.

Külsőleg a rendi társadalom tagolása, jogrendje az államban ugyanaz Magyarországon, mint nyugati Európa többi országaiban. De tévedés volna, ha valaki azt hinné, hogy a nemzet organizmusának belső élete is ugyanaz, s hogy ugyan arra a tevékenységre képes, mint ezek. A nemzet organizmusa csonka volt. Hiányzott belőle egy tag, mely az európai nemzetek emelkedésének, hatalmának, kulturájának főtényezője, a magasabb gazdasági és szellemi munka organuma: a város és a polgárság.

A város nemcsak a gazdasági fejlettség eredménye, hanem az emberi kultúra magasabb fejlődésének föltétele. A történelem bizonyítja, hogy tulajdonkép nincs is más kultúra, mint a városi. A mezőgazdasággal foglalkozó népek kétségkívül a kultúra magasabb fokát érték el, mint a halász, vadász, vagy nomád népek. De az ipar és kereskedelem, a jogi élet, a tudomány és művészet nagyszerű fölvirágzása csak a városokban s általuk volt lehetséges. A mely

nemzetnek városai s polgárai nincsenek, annak nem lehet magasabb kultúrája, mert nincs meg benne a kultúra nélkülözhetetlen organuma. A kultúra nem áradt szét a világra sem a paraszt kunyhójából, sem a nemesek várából. Az arisztokraczia a kultúra terén legjobb esetben fogyasztó volt, de termelő soha. A paraszt munkája a kultúra színvonala alatt állott: a nemesség pedig vagy háborúskodott vagy később élvezett, de mindig megvetette a munkát, mint magához nem illőt s büszke volt rá, hogy nem dolgozott. Egyesek talán mint ügyes műkedvelők tűntek ki a tudományban vagy művészetben, de a rend maga a munkát nemcsak nem tartotta hivatásának, de egyenesen összeegyeztethetetlennek nyilvánította a nemesség méltóságával. A kultúra pedig nem egyesek műve, hanem a nemzet egyes nagy osztályai hivatásszerű, sok nemzedéken át folytatott állandó munkájának eredménye.

Ha Európa középkori térképére tekintünk, azt látjuk, hogy Olasz-, Francia-, Spanyol-, Német-, Angolország el van lepve gazdag és hatalmas városokkal. E városok falai mögött nagy anyagi és szellemi kincsek vannak fölhalmozva. Az általános fejtelenség, pusztítás, elvadulás közepett e majdnem hozzáférhetetlen várakban folyt az iparos, a művész, a tudós munkája, itt tartotta biztonságban szerzeményét a kereskedő. A város lakossága lényegileg más elemekből állott mint a vidéké. Itt magasabb gazdasági problémákkal foglalkoztak, mint oda kint. Az iparos uralkodik a természet erői fölött, fölhasználja őket munkájánál, a nyers termények földolgozásánál. E munkához magasabb értelmiség kellett s a munka ismét előmozdította az értelmiség fejlődését. A kereskedő értékesítette az iparos termékeit, s e célra összeköttetéseket, piacokat kellett keresnie

más országokban, a tengeren túl. A kereskedő sokat látott és tapasztalt s oly áttekintést nyert országok, világrészek fölött, mint a nemzet egyik osztálya sem. A városok polgárai nagy vagyont szereztek s pénztőke nagy mennyiségben csak itt volt található. Ide fordúltak pénzért fejedelmek és nagy urak, a kik pénz dolgában rendesen meg voltak szorúlva. A város polgársága szűk helyen él együtt, azért viszonyai bonyolultabb is, de az együttélés szellemileg fejleszti, erkölceit csiszolja. Az emberek itt képzetebbek, finomabbak, — az urbanitás tőlök nyeri nevét — s fegyelmezettebbek. Az egyes önérzete emelkedik s követeli a szabadságot s az általános elnyomásban és jogtalanságban a városok a jog és szabadság szigetei. A városok falai mögött fejlődik a tudomány is. Itt vannak iskolák, egyetemek, könyvtárak. Mikor még a császárok, fejedelmek és nagy urak az írás és olvasás, nehézségeivel küzdenek, a városokban már általánosan el vannak terjedve a művelődés elemei. A nemesség művelődése is csak akkor kezd magasabb fokra emelkedni, mikor a városokba vonúl s állandóan ott lakik. A szellemi fejlettség s a gazdagság lehetővé teszi a művészet fölvirágzását is. A városokban emelkednek az építészet remekei, az óriási dómok, középületek s gazdag polgárság palotái. A városi polgárok faragják vagy öntik a szobrokat s teremtik meg a festészetet, melynek alkotásait az egész művelt világ bámulja. A városi polgárság alkotja meg az irodalmakat s az emberiség egész szellemi kincse a városi elem munkájának és kultúrájának eredménye. A nemzet géniusa, világnézete, egész egyénisége csak e nagy munkában nyilvánul. Hogy valamely nemzet mire képes, mit képvisel az emberiség életében, csak a városok lakosságának kultúrai munkájából tudjuk meg. Egy görög városnak, mint Athéne, kultúrai hagyatéka, melyből csak töredékek

jutottak reánk, nagyobb értékű az emberiségre nézve a világ összes harczias törzseinek hőstetteinél.

A városok virágzásuk korában jelentékeny politikai tényezőkké válnak s önálló, hatalmas államok állását vívják ki magoknak. A városok keletkezését a fejedelmek öntudatosan mozdtítják elő. Minden megerősödő város, mely meg tudja védeni önállóságát a hatalmas arisztokracziával szemben, egy-egy becses szövetséges. A fejedelmek és városok érdeke egy. Az arisztokracia mindkettőnek kérlelhetetlen ellensége, mert a királyság gyöngítésére s a harmadik rend elnyomására törekszik. Az elnyomottak tömegesen menekülnek a városokba s a jobbágyok közül sokan így szabadúlnak föl az úri hatalom alól s jutnak gazdasági önállóságra. Az erős falakkal körülkerített város katonailag szervezett s harczban gyakorolt polgársága fontos katonai tényező volt az arisztokracziával szemben épen úgy, mint külső ellenség támadása esetén is. A nyugateurópai államok legerősebb várai a városok voltak. A fejedelmek városokból merítették pénzügyi eszközeik legnagyobb részét háborúik folytatására: innen nyerték az erkölesi és szellemi támogatást a jogbiztosság, a közrend s az állami czélok megvalósítására irányzott törekvéseikben. Midőn azután a királyság a városok segítségével megerősödik s leveri az arisztokracziát s abszolút hatalommá válik, akkor hanyatlik a városok politikai jelentősége is. Beáll még a gazdasági hanyatlás is, melyet a világforgalom irányának változása idéz elő. De a polgárság nagy politikai s kulturai tényező marad meg ezután is, s hogy öntudatra ébredve mire volt képes egy nemzet újjá születésében, mutatja a francia forradalom, melytől egész Európába átalakulása kezdődik. Oly hatalom volt, hogy képes volt megdönteni a királyságot, az egyházat, a nemességet, oly elvek nevében, melyek egye-

nes ellentétben állottak a középkorból örökölt társadalmi s állami jogrenddel. Ez elvekért nagy háborúkat folytatott, leverte az egész feudális Európát, megvalósította elveit az új állam szervezetében, szakított a múlt hagyományaival s új korszakot nyitott meg, nemcsak Franciaországban, hanem az egész emberiség történelmében is.

Ha már most hazánkra tekintünk, hiába keressük ezt a hatalmas tényezőt, ezt a nemzet magasabb gazdasági és szellemi munkájára nélkülözhetetlen organumot a nemzet szervezetében. Vannak ugyan az ország területén városok s bennök polgárok is laknak, jogilag külön országos rendnek el vannak ismerve, de szerepök még sem az a nemzet életében, mint Európa nemzeteinek polgárságáé. S e nagy különbség onnan ered, hogy a polgárság Magyarországon nem a nemzetből nőtt ki, hanem idegen elemek telepítéséből mesterségesen alakult s később sem olvadt be, néhány kivételt leszámítva, a nemzet testébe. Magyarországnak volt polgársága, ha nem is olyan jelentékeny, gazdag és hatalmas mint Európában, de ez a polgárság nem volt magyar.

Az Árpád-házból eredő királyaink nevezetes jellemző vonása az elfogulatlanság, türelmesség, sőt előszeretet, melyet az idegen elemek iránt tanúsítottak. Hogy Szent-István mint szervezi a nemzet életét új alapokon, idegen minták szerint, idegen segítségével, a történelemből tudjuk. Az országban magában sok nem-magyart találtak a hódítók. De a németek tervszerű telepítése s kiváltságokkal való el látása arra mutat, hogy nemzeti dinasztiaink mély belátással egy nagy bajon akart segíteni, melyből az ország gyöngesége s hátramaradása eredt. A lakosság gyér s kevés volt az ország kiterjedéséhez képest. Egész nagy vidékeket őserdők vagy a folyók áradásaiból keletkezett mocsarak

borítottak. Az Árpádoknak az ország anyagi fejlődésére irányzott gazdasági politikája tehát idegenek telepítéséhez folyamodott. Ezek gazdaságilag fejlettebb országokból jöttek. Jobban tudták már művelni a földet, értettek a bányászat-hoz, iparhoz és kereskedéshez s a magasabb kultúra elemeit vitték Magyarország primitív viszonyok között élő magyar és szláv lakossága közé. E telepítés azonban oly nagy arányokban történt, hogy szinte fenyegető veszély volt a magyarságra nézve. Az ország délnyugati határaitól föl éjszakig, innen az egész éjszaki határon végig délkeletnek le Erdély délkeleti pontjáig a német telepeknek majdnem szakadatlan láncolata húzódott, helyenként meglehetősen szélességben s jókora tömegekben. Baranya, Fehér, Zala, Vas, Sopron, Moson, Pozsony, Győr, Trencsén, Nyitra, Túróc, Bars, Hont, Zólyom, Liptó, Szepes, Gömör, Abauj, Sáros, Beregh, Ung, Szathmár, Mármaros, Pest főhelyeit, melyek a forgalom szempontjából kiválóan fontosak voltak, a németek szállották meg. Egy része földművelő volt s az ma is. De igazi városi élet csak oly helyeken fejlődött, melyeknek német lakossága volt. E városok elég nagy virágzásnak indultak, jelentékeny ipart és kereskedést űztek, a polgárság megszerzi a vagyont, mely a fényűzésre szükséges. Házaikon, nyilvános épületeiken, dómjaikon a német művészet befolyásának nyomai látszanak meg. Anyagi és szellemi fejlődésük elég magas fokra emelkedik s a vidékre, melyet megszállnak, rányomják a kultúra bélyegét. Mátyás korában már minden királyi városban vannak iskolák s a leg-híresebbek Bártfán, Lőcsén, Kassán, Fehérvárt, oly korban, midőn még a zászlósúruk közül is kevés tudatott írni, mint Báthori István, Rozgonyi László, gúthi Országgh László stb., kik még nevöket sem tudták aláírni. A nagy alföldi síkságon azonban, melyet a magyar elem foglal el, nem

fejlődik ki a városi élet s a magyar városok lakossága állattenyésztéssel s földműveléssel foglalkozik. S azért megbecsülhetetlen kincs lett volna a telepítések által keletkezett városi elem a nemzetre nézve, ha sikerült volna a magyarságba beolvasztani.

De a telepek föntartották német jellemöket. Az érintkezés s összeköttetés soha sem szűnt meg közöttük s az anyaország között. E telepítés nagy nyereség volt az országra nézve gazdasági s pénzügyi tekintetben. De e német szigetek kultúrája nem lett az egész nemzet közkincsévé, nem volt szerves része a nemzeti élet fejlődésének, mint Nyugateurópában. Minthogy németek voltak és maradtak, a német jogi élet, tudomány és művészet befolyása alatt állottak s a magyart idegennek tekintették, a kit joguk volt saját országában a városi életből kizárni s minthogy e városok nem vettek részt a magyar nemzet szellemi életében, törekvéseiben, nem pótolhatták azt, a mi a nemzet organizmusából hiányzott, a magyar városi polgárságot. Előfordúlnak ugyan egyes esetek, hogy német városok megmagyarosodnak, mint Kolozsvár, vagy hogy a magyar elem beszivárgása tapasztalható egyes városokban, a hol azután a városi életben a megfelelő befolyást is igyekszik kivívni s bizonyos időre ki is vívja, de mindez nem változtat az általános helyzeten s azon a történelmi tényen, hogy magyar városi élet nyugateurópai értelemben hazánkban nem volt, sőt voltak az országnak egész vidékei, hol város egyáltalában nem volt s mai napig sincsen.

S ennek nagy következményei voltak. A királyság midőn a királyi várak s várbirtokok, melyek katonai s pénzügyi szempontból függetlenné tehatték volna a királyságot az arisztokracziától, kisiklottak alóla, csak egy gazdag, hatalmas polgárság támogatásával nyerhette vissza azt a függet-

lenséget, a hatalmat, melyre szüksége volt, hogy hivatását teljesíthesse. E szövetséges nélkül, mely nem ellensúlyozta az arisztokraczia hatalmát, a királyság ennek föltétlenül ki volt szolgáltatva. Néhány király személyes tulajdonainak köszönhető, hogy az országban némi rend honosult meg s mikor az egész nemzet erejét sikerült egyesíteni, képes volt éreztetni hatalmát kifelé s Magyarország terjeszkedő hatalom lett. De ezek rövid korszakok. A gyöngeség jelenségei láthatók a nemzet életében. Társadalmának alakulása egyoldalú s a megerősödésnek nem kedvező. A nemzetnek csak arisztokracziája s parasztsága van. Az egyik elvi ellensége, a másik nem volt támasza a királyságnak, a természeténél fogva egyesítő, szervező, a közérdeket képviselő tényezőnek. A királyság gyöngesége az arisztokraczia szertelen s a hatalmas polgárság által nem ellensúlyozott hatalmából eredt. A királyság gyöngesége mindig a nemzet gyöngeségét vonta maga után. A történelem tanúsága szerint csupán arisztokracziával egy államot szervezni s hosszú időre föntartani nem lehet. Bizonyítja ezt történelmünk Mátyás után következett korszaka. A nemességre alapított hadi szervezet nem védhette már meg országot a török hatalom támadása ellen. Úgy szólván ellenállás nélkül bukott el Mohácsnál. Az arisztokracziának sikerült tehetetlenné tenni a királyságot s ez által lehetetlenné tette az ország polgári és hadi szervezését.

A városok hiánya a magyarok által lakott síkságon végzetes volt az országra nézve hadászati szempontból is. Egy elveszett csata az ország déli határán rendesen az ország e nehezen védhető részének az ellenség kezére jutását vonta maga után. Nem voltak rajta jelentékeny megerősített helyek, melyek az ellenséget föltartóztatták s erejének megosztására kényszerítették, s ez által az ország védelmét

megkönnyítették volna. A kis Kőszeg egy óriási hadsereget tartóztatott föl, Bécs nem igen erős bástyáin ismételve megtört az ozmán hatalom. Magyarország hegyes-völgyes vidékeire, hol több vár és város volt, nem terjedt ki a török uralma soha.

A városi elem hiánya nagy hézag volt a nemzet organizmusában s ez volt oka, hogy a nemzet egyénisége nem fejlődött ki s nem keményedhetett meg annyira, hogy képes legyen ellenállni az idegen befolyásnak s a saját országában ő legyen vezető a kultúra terén s az ő nyelve, nemzeti jelleme legyen uralkodó az ország fontosabb forgalmi s művelődési pontjain. Ennek épen az ellenkezője következett be. Az ország városai németek voltak, de sőt Magyarországnak nem volt magyar fővárosa sem. Bizonyára egyedül álló példa a nemzetek történetében, hogy egy nemzetnek oly fővárosa legyen, hol nyelvét nem értik. Magyarország fővárosa annyira német volt, hogy még ez előtt ötven évvel fiatal korában ide telepedő magyar kézműves néhány évtized múlva elfelejtette anyanyelvét nemzete fővárosában, mintha csak Németországba vándorolt volna ki.

A városi polgári elem s a nemzeti kultúra hiánya nagy következményeket vont maga után a nemesség életében is.

Midőn a szatmári békekötés után a belső béke helyreállt s később az ország egész területe fölszabadult a török uralma alól, a nemesség sokkal kedvezőbb helyzetbe jut. Az ország nyugalmas napokat él, a birtokok jobban kezdenek jövedelmezni. A mi az élvezet föltétele, a pénz és kedv, megjön mind a kettő. A kultúra élvezeteit azonban Magyarországon nem lehetett megszerezni sehol. Bécs volt a legközelebbi pont, a hol gazdag nagy urak élvezhettek. Ott

fényes udvart tartott egy hatatmas fejedelem s körébe vonta nemcsak birodalma, hanem a külföld gazdag nagy családjait is. A város maga tárháza volt a fényűzésre szükséges cikkeknek. A legléghabb mulatságtól kezdve a legmagasabb szellemi élvezetig, mindent föl lehetett ott találni. Üres látványosságot épen úgy mint színházat, kitűnő zenét, művelt szellemes embereket, művészek tudósok és költők társaságát lehetett ott élvezni s ezenfelül ott volt a hatalom központja, ott volt a nagy forrás, melyből fejedelmi kitüntetést, hivatalt, jószágot, tekintélyt s befolyást lehetett meríteni. Nemcsak a ki élvezni akart, de a kinek komoly céljai voltak, sem kerülhette el Bécsét: a világi épen úgy mint a politikus csak itt szerezhette meg azokat az összeköttetéseket, melyek nélkül célját el nem érhette. A ki egyszer e légkörben élt, nehezen tudott másutt megszokni. Az udvar tervszerűen csábítja a magyar urakat Bécsbe s ezek seregesen tódulnak oda. Egyiknek sem föltett szándéka a nemzetétől való elidegenedés, az elnémetesedés. Eleinte az idegen nyelvet csak azért tanulják meg, hogy a német udvarhoz és városhoz alkalmazkodjanak. A német és francia nyelv ismerete nélkülözhetetlen volt a politikusra nézve, a fejedelem s az uralkodóház tagjai miatt is. Eleinte szükségnek engedtek, azután megszokták s később szükség lett az idegen nyelv. Műveltségöket idegen irodalmakból, idegen társaságban szerezték. Idegen eszmekörbe léptek s előbb gondolkozásuk s azután nyelvök lett idegen. Az idegen fejlettebb kultúra egész súlyával nehezgett rájuk. Így idegenednek el eleinte a Bécsben élő főurak; azután ezek után indulva a többiek is. A főnemesség nem használja többé nemzete nyelvét. Társadalmi állásánál fogva befolyást gyakorol a középnemességre is, ez követi a főnemesség példáját. Oly vidékeken, melyeknek lakossága

nem-magyar, a középnemesség köréből is kivesz a magyar nyelv, melyet a közéletben úgy sem használ már a XVIII. század második felében.

Az idegen kultúra e nyomásának s átalakító hatásának csak egy esetben állhatott volna ellen, ha a nemzetnek magának határozott kultúrai egyénisége lett volna, mely az egyes egész lényéére rásüti bélyegét, megedzi s az ellenállásra képessé teszi az idegen kultúrával szemben. A hol ez megvolt, ott az idegen műveltség hatása csak odáig terjed, hogy az egyes elsajátítja a műveltség eredményeit a nélkül, hogy nemzeti jellemétől megfosztaná s ez eredmények asszimilálva nemzeti formában jelennek meg az irodalomban.

De minthogy a magyar nemzet egyénisége műveltségben s irodalomban ki nem fejtett, meg nem állapodott, az egyes nem támaszkodhatott egy kifejlett magyar kultúrára s irodalomra s így nem volt képes ellenállni az idegen kultúra elnemzetietlenítő hatásának.

Ez az oka a nemesség gyors s majdnem általános elnémetesedésének a XVIII. században s e század elején. Csak az őrizte meg a nemzeti jellemet és nyelvet, a ki az idegen műveltséggel nem érintkezett, de ezzel az előnnyel aztán együtt járt a nyersség és műveletlenség is. Sőt még azok is, a kik a nemzeti kultúra eszményét hordozták keblökben s egy magyar irodalom megteremtésén fáradoztak, mint Kazinczy, el voltak telve idegen szellemmel s nem voltak képesek nemzeti formába önteni műveltségök eredményeit. Sok időnek kellett lefolyni, míg a nemzet géniusa megjelent irodalmunkban. De akkor is a nemzet alsó rétegeiből emelkedett magasra, hogy megmelegítse a kihűlt szíveket s lassan-lassan visszahódítsa a nemzetnek a nagyokat és hatalmasokat, kiket az idegen áramlat kiragadott

a nemzeti élet közösségéből, mint Németországon is a polgári nagy szellemek által teremtetten német irodalom hódítja vissza az elfrancziásodott német udvarokat s nemességet.

A nemesség felső rétegei a nemzeti kultúra s irodalom hiánya miatt idegenedtek el a nemzettől. Vagy talán azt követeljük a nemességtől, hogy neki kellett volna a nemzeti kultúrát is megalkotni? Talán azt vetjük szemére, hogy nem volt iparos és kereskedő, építész, szobrász, képművész, költő és tudós s nem ő végezte a nemzet magasabb gazdasági és szellemi munkáját? De volt-e arisztokraczia, mely ezt tette volna? Nem tette, mert lehetetlenség volt, mert e tevékenységnek nem ő, hanem a polgárság volt organuma a nemzetek életében.

Ha ezt tudjuk, nem fogunk oly kemény, megsemmisítő ítéletet mondani a magyar nemesség fölött, mint eddig szokás volt. Nincs borzasztóbb látvány, mint egy nemzetnek elidegenedése önmagától, az a lassú haldoklás, mely az önmagáról való lemondás s a teljes megsemmisülés közt foly le. Nehéz leküzdeni az undort, ha vissza gondolunk arra a gyalázatra, mely a nemzetet érte, mikor arisztokracziájának felső rétegei elhagyták, lenézték, nyelvét gúnyolták. S mégis a történetírónak szelídebben kell ítélni, mert e jelenséget nem magyarázza meg az egyesek léhasága, gonoszsága, szolgáltsága, vagy haszonlesése. Ennek nagyobb okának kell lenni, melynek a közönséges emberek tömege nem, legfőlebb egy. génialis egyén állhat ellen. Nem egyesek voltak a hibásak; a nemzet maga volt gyöngye s védtelenül szolgáltatatta ki őket az idegen befolyásnak.

Különben a kor maga sem kedvezett a nemzeti öntudat ébredésének s megerősödésének. S azért nagy igazságtalan-

ság volna, ha valaki a magyar nemességet azért ítélné el, mert a XVIII. században nem lüktett benne erős nemzeti érzület. De épen oly nagy anachronismus volna, ha valaki azt állítaná, hogy e korszak rendi társadalmában a nemzeti érzület mint politikai indító ok szerepelt.

E korszak még nem ismerte a mai értelemben vett nemzeti szempontokat, a nemzeti érzelgést és rajongást, melyet már Széchenyinél tapasztaltunk.

Míg a rendekre szakadt társadalom alig tud kibontakozni az osztályérdek békáiból, addig a tudományban, művészetben s az államban is az általános emberiségi szempontok uralkodnak s nem ismerik még azt az igazságot, hogy az általános emberi csak a nemzeti egyéniség közvetítésével valósítható meg. Egész Európában közönyt látunk a nemzeti szempontok iránt. A német és olasz partikularismus ismeretes. Darabokra tépte az olasz és német nemzetet. A német fejedelmek nagyobb része nemzetellenes politikát követ s kész szövethetni a németség bármely ellenségével, ha hasznot remél belőle. A német udvarok elfranciaosodnak, egyike németország legnagyobb fejedelmeinek, II. Frigyes francia nyelven írja munkáit, s megvetéssel tekint a német irodalmi törekvésre. Még Goethe és Schiller költészetében is az általános emberiségi eszme uralkodik s s hiányzik a nemzeti érzület. A németek, férfiak és nők, s legfeltűnőbbben ez utóbbiak rajongnak a francziákért, mikor Németországot leigázzák. A francia nemesség emigrál s idegen fegyverek segítségével akarja vérbe fojtani a forradalmat, mely fölforgatta azt az államrendet, melyet érdekeinek megfelelőnek tartott. Oroszországban német és francia szellem uralkodik a műveltebb körökben, az udvar körében, a tudományban s a kormányzatban. A mai értelemben vett nemzeti politika eszméje csak a XIX. században fogam-

zik meg s szülője az a tudat, hogy az állam nem csupán hatalmi tényező, nem csupán a törvényhozás és igazgatás szervezete s valamely absztrakt szabadság megvalósítója, hanem a forma is, melyben egy nemzet saját egyénisége szerint él és fejlődik. A XIX. század nemzeti egyéniséget követel az állam alapjául. S e fölfogás hatása az, hogy szétbontja azokat az államokat, melyek különböző nemzeti elemekből állanak s egyesíti az államba a rokon, nemzeti elemeket, melyek a múlt állam alkotása egymástól elszakított.

Mindezeket szem előtt kell tartanunk, ha nem akarunk igazságtalanul ítélni elmúlt nemzedékek fölött.

Csak ha ismerjük a kor szellemét, a melyben éltek, a nemzet saját szerű alkotását, történelmi fejlődését, szervezetét, viszonyát a fejedelemhez s az uralkodása alatt álló birodalomhoz s mind e tényezők szükségszerű hatását a nemzet életére, leszünk képesek megmagyarázni e korszak történelmi eseményeit, melyek különben egy rendes viszonyok között élő nemzet életében érthetetlenek volnának.

Egy évszázad lassú fejlődése, az európai eszmék s a műveltség beszívargása átalakítja a magyar nemességet s fölkelte benne a nemzeti tudatot, fölemeli a nemzeti érdekek magaslatára. A nemesség kiválóbb része kezdi belátni, hogy az osztályérdek s a rendi alkotmány ellentétben állnak a nemzet érkeivel. S megkezd a küzdelmet az ősi alkotmány ellen. S e küzdelem egyedül áll Európa történetében. Oly nemességet látunk itt, mely a demokracziát akarja pótolni s végezni azt a munkát, mely a polgárság hivatása. Az arisztokraczia egy része lelkesedéssel küzd egy negyed évszázadon keresztül a demokraczia eszméiért, intézményeiért saját kiváltságai ellen, a demokraczia nyomása, sőt

közreműködése nélkül, míg végre megdönti a rendi alkotmányt.

De hogy történelmünk e fényes korszakát megértsük s megtudjuk mérni a magyar nemesség emelkedésének magasságát, ismernünk kell a süllyedés mélységét is a megelőző korszakban.

NEGYEDIK FEJEZET.

A KIRÁLY.

Ha valaki, a ki nem ismeri Magyarország állapotát a XVII. században, egy közjogi munkába tekint, azt hihetné, hogy egy egészen rendes állami és nemzeti életet lát maga előtt. A közjog szerint van magyar király, a ki a magyar állam élén áll, vannak magyar országos rendek, magyar főpapok, magyar főurak és nemesek, magyar polgárok s magyar alkotmány, mely a nemzet önállóságát és függetlenségét biztosítja.

A valóság azonban egészen más képet mutatott. Mind e tényezők csak igen csekély mértékben állottak a magyar nemzet céljainak szolgálatában, sőt nagyobb része ellentétben állott a nemzet érdekeivel.

Nagyon sajátos volt a magyar király viszonya a magyar nemzethez a Habsburg-ház uralomra jutása óta. Másutt a királyság, mint az állam és nemzet személyesítője, vagy a nemzetből nőtt ki s magán viseli egyénisége bélyegét s képviseli erényeit és hibáit, vagy ha az uralkodóház idegen eredetű, a következő nemzedékek már beolvadnak a nemzetbe s fölveszik jellemző sajátosságait. A királyi udvar középpontja a nemzeti életnek, gyülekező helye a kiváló tehetségeknek; a nemzeti dicsőség korszakait a harc

mezején ép úgy, mint a tudományban és művészetben, a belső alkotások terén nagy fejedelmek tevékenységére vezetik vissza Európa nemzetei; de még a félréértések s összeütközések keserűségében is meg volt az a tudatuk, hogy a fejedelem a nemzet testének egy tagja, az ő húsából való hús s az ő véreből való vér.

A Habsburg-házból származó uralkodók és a magyar nemzet között ily viszony sohasem fejlődött ki. I. Ferdinánd óta nem volt e házból uralkodó, a ki megszűnt volna idegen lenni, a ki a nemzet nyelvét megtanulta s magyar alattvalóival az ő nyelvükön tudott volna beszélni. Az udvar nem tartózkodott Magyarországon, a magyar királyi udvar beleolvadt a császáriba, melynek székvárosa egy idegen ország területén feküdt. Az uralkodók németek voltak, távol állottak a nemzettől s azért nem is értették meg, s benső viszony és bizalom a nemzet s uralkodója között nem keletkezett soha. Magyarország nemzeti egyénisége oly tényező volt szemükben, melyet magukra nézve veszélyeseknek tartottak, melynek fejlődését nem előmozdítani, de akadályozni s gyengíteni törekedtek.

Az a tényező tehát, a ki közjogunkban mint magyar király fordul elő, a valóságban nemcsak nem volt a nemzet egyéniségének legfőbb képviselője, de még közösségben sem érezte magát vele s nem önállóságának fenntartására törekedett, hanem arra, hogy egy nagyobb egészbe olvasza be.

Az uralkodóház főherczgei nevelésénél a magyar nyelvet figyelembe sem vették s különösen a későbbi időben bizonyára azért, mert tudták, hogy a magyar arisztokrácia sem használja nemzete nyelvét sem a magán-, sem a közéletben. Csak így történhetett, hogy a Mária Terézia fiai számára megállapított tantervben a tantárgyak között

a német, francia és olasz nyelv mellett előfordul a cseh nyelv is, de a magyar nem, pedig a főherczegek nevelését egy Batthiányi gróf vezette.

De habár fejedelmeink nem alkalmazkodtak a nemzet egyéniségéhez s az a közjogi magyar király nem volt magyar, s nem volt lendítő, fejlesztő hatása, mint más országok nemzeti fejedelmeinek s inkább közjogi fogalom, mint a nemzeti élet reális tényezője, mégis korszakos munkát végzett a nemzet történelmében s oly eredményeket ért el, melyek a legnemzetibb fejedelmek dicsőségére váltak volna.

Magyarország felszabadítása a török uralom alól a Habsburgok egyik állandó törekvése volt s ez hosszú, költséges, véres háborúk után sikerült is. Nem történt ez nemzeti lelkesedésből, részvétből és szeretetből egy szerencsétlen nemzet iránt. A török kiűzése Magyarországból, Németország szomszédságából európai kérdés volt s az erre való törekvés az uralkodóház európai állásából folyt. De az uralkodóház hatalmának kiterjesztését s egy nagy birodalom¹ alkotását előmozdította a magyar király jogcíme, mely kiterjedt nemcsak az ország területére, hanem a szomszéd tartományokra is.

A magyar állam területét, a rajta levő hatalmi eszközökkel óhajtották megszerezni fejedelmeink. Erre ép úgy törekedtek volna, ha e területen egy magyar sem lakik, a mint Oláhországot, Szerbiát vagy Boszniát is el akarták foglalni s birodalmukhoz csatolni. S hogy Magyarország felszabadítása a török uralom alól nem a magyarok kedvéért történt, bizonyítja az uralkodóháznak a visszafoglalás után tanúsított magatartása. Megtámadja a magyar alkotmányt, a hódítás jogára hivatkozik s telepítő politikája oda van irányozva, hogy a magyarságot minél szű-

kebb körre szorítsa s idegenek által ellensúlyozza s az ország egyes részeit elszakítja és idegenek által kormányoztatja.

De a végeredmény mégis csak az volt, hogy Magyarország épsége helyreállott, habár Erdély külön kormányzat alatt maradt s a horvátok autonomisztikus törekvései kedvezésben részesültek. Az ide telepített idegenek pedig, a szerbeket kivéve, kik már rövid időre a telepítés után Oroszország fülébe sugdossák panaszait, a magyar haza hasznos polgáraivá, a magyar nemzet tagjaivá alakulnak át s az a gazdasági s erkölcsi erő, mely bennük lakik, végre is a magyarság erejének fokozására szolgált.

Idővel így válik hasznunkra az uralkodóház sok oly törekvésének eredménye, melynek célja a magyarság gyengítése, elnyomása, vagy az abszolút hatalom eszközeinek megszerzése s Magyarország közjogi különállásának megsemmisítése volt.

Mária Terézia nagyobb gondot fordít a közoktatás ügyére, iskolákat állíttat, de terjeszti a német nyelvet s politikája nem kedvez a magyarság nemzeti fejlődésének. Udvarába édesgeti a főnemességet s hogy az udyar kihasson a nehezebben megközelíthető köznemességre is, a magyar testőrséget alapítja. Kétségtelen, hogy akkor elérte célját. Az idegen műveltség, a német nyelv elterjedt, a nemzeti érzület gyengült; de ugyanakkor elhintette a műveliség magvait a magyarság között, ezekből kezdett csírázni a magyar irodalom s a német és francia műveltség tette lehetővé az intenzív szellemi mozgalmat, mikor annak ideje megérkezett.

II. József azt hiszi, hogy egy önmagáról lemondott, alélt nemzettel van dolga. Anyja 1764 óta nem tartott országgyűlést, tehát tényleg felfüggesztette az alkotmányt s a

haláláig lefolyt 16 év alatt még sem panaszkodott senki, sőt rendkívül népszerű volt az országban. E jelenség felbátoríthatja arra, hogy egy lépéssel tovább menjen s külsőleg is mellőzze azokat az intézményeket, melyeknek lényegéről a nemzet maga mondott le. Érdemes volt-e figyelembe venni oly alkotmányt, melynek megsértésébe s hallgatag felfüggesztésébe oly könnyen nyugodtak bele? Volt-e ok nem mellőzni oly nyelvet, melyet a nemzet műveltebb része maga sem használt már? S mégis, mikor megtámadta az alkotmányt és a nyelvet, egy kicsit fölelevenedett a nemzet. S habár a megindult mozgalomban a rendi reakció szelleme nyilvánult s alapjában nem volt nemzeti, mégis felkavarta az emberek tömegét, véget vetett a tespedésnek és sokaknál a nemzeti önérzet, lelkesedés érzelmeit hozta felszínre, melyeket különben, ha a nyugalom még sokáig tart, az emberek közönyének, eltompultságának vastag rétege takart s fojtott volna el.

De a támadások egy részét, melyeket az osztrák ház a nemzet közjoga ellen intézett, nem szabad különösen és kizárólag a magyarok ellen irányozottaknak tekintenünk. A magyarok közjogi és nemzeti beolvasztása a birodalomba volt a törekvés, mely kizárólag ellenünk volt intézve. De egyébként a közjogi viszonyokat illetőleg nem tettek különbséget közöttünk és az osztrák tartományok között. Itt már régen az a sors érte a rendeket, mint Európa legnagyobb részében. A királyság minden nagyobb küzdelem nélkül mellőzte őket s a fejedelmek abszolutizmusa lépett a rendek politikai jogai helyébe.

A királyság e törekvése általános európai jelenség s az európai államok politikai fejlődésének egyik szükségképi stádiuma. Ezen át kellett volna esnünk, ha nemzeti királyságunk lett volna is. Mátyás alatt a saját hadseregére s

pénzügyére támaszkodó nemzeti s majdnem abszolút királyság kezdeteit látjuk Magyarországon, mely ha örökössé válik s a török hódítás fejlődésünket erőszakosan meg nem szakítja, szükségkép azzá a hatalmas tényezővé vált volna, a mivé Európa többi államaiban.

A királyság, a középkor végén már megkezdí a küzdelmet az abszolút hatalomért. De még csak pusztá hatalom, mely erőszakkal, cselszövénynyel, az eszközök válogatása nélkül törekszik elleneinek leverésére. Lényegénél fogva az állam eszméjének s a közérdeknek képviselésére van hivatva s ennek nevében küzd az arisztokraczia ellen.

De eleinte, bizonytalan viszonyok közt, midőn még sokat kell kímélnie a fennállóból, mert nincs ereje megdöntésére, midőn még sem a hatalmi viszonyok, sem az uralkodás elvei, hagyományai nincsenek megállapítva, a királyság nem képes hivatását teljesíteni. A hadsereg, az igazságszolgáltatás, közigazgatás csupán hatalmi eszköz, a gazdasági politika a pénzügy szolgálatában áll s a pénzügy ellenkezik a helyes gazdasági politika elveivel.

Mikor a királyság elérí az abszolút hatalmat s már nyugodtan élvezi s nem kell tartania az arisztokraczia hatalmától, mert céljainak szolgálatába szegődött, megtörténik, hogy egyik-másik fejedelem megittasodik a hatalom teljességétől s korlátatlanságától s visszaél vele s uralkodása önkényt és zsarnokságot hoz alattvalóira. De a királyság nagy és üdvös szerepe csak a rendek politikai hatalmának megszüntetése után kezdődik s idővel azzá válik, a mivé lényegénél fogva lennie kell. Hatalmi tényezőből az állam-eszme képviselőjévé, a közjó és a közérdek tényezőjévé, alakul át s a társadalmi osztályok fölé emelkedve megtelik nemes, ideális tartalommal.

Mennél nagyobb a királyság hatalma, annál több feladatot oldhat meg az állam életében. A királyság nagy hivatásának tudatára jut kiváló képviselőiben. Nem elégzik már meg az üres hatalommal, az alattvalók felett hozzáférhetlen magasságban álló méltóság tudatának élvezetével. Kiváló fejedelmek az állam első szolgálóinak vallják magukat, kiknek az egyedüli hivatása és kötelessége népeik jólétének előmozdítása. Ők maguk szolgáltatják a mértéket az uralkodók értékének meghatározására.

A rendek önzése és korlátoltsága és meddősége éles ellenétben áll a királyság kezdeményező, nagyratörő, a közjóra irányzott tevékenységével. A királyság a XVIII. században a haladás föltételeinek megalkotója, a szabadelvű, reformáló eszmék képviselője. A fejedelmek háborúit, ha első sorban a terjeszkedés vágya s dinasztikus érdekek sugallják is, sok esetben a nemzeti nagyság és dicsőség kezdetei. Igazságszolgáltatásuk már nem csupán a hatalom eszköze, hanem a törvény részrehajlatlan végrehajtására, a jogrend biztosítására törekszik, melynek mindenkit egyformán akarnak alávetni. Közigazgatásuk körébe vonja már az állampolgárok anyagi és szellemi fejlődésének összes feltételeit s a kormányzat öntudatosan nagy elvek megvalósítását tűzi ki feladatául. Megalkotják a gazdasági politikát is, melynek tapogatódzásai s kísérletei a kellő tapasztalás hiánya következtében gyakran nem sikerülnek s kárt is okoznak, de a cél mégis az, hogy az állampolgárok gazdasági fejlődését előmozdítsák. A közoktatás terén nagy tevékenységet fejtenek ki. A pénzügyi politika alkalmazkodik a gazdasági érdekekhez. A kultúra fejlesztése a közigazgatás feladatává lesz s megtermi bámulatos gyümölcsseit.

Az abszolút királyság megteremtője a mai államnak. Mídon korlátatlan hatalmának nem állhat ellen se az egyház,

se a társadalom, akkor mind e tényezőket nem csak a maga, hanem az állam hatalmának is veti alá. Egy nagy fogyatkozása ennek az államformának az, hogy gazdasági és szociális politikájának alapelveiből nem bírja kivonni a végső következtetéseket s meghagyja a középkornak a birtokra s az alsóbb néposztályokra nehezedő maradványait s hogy az állampolgárok részvétele a törvényhozásban és kormányzásban ki van zárva, a közélet megszibbad, az öntevékenység a társadalomban megszűnik, melyet nem pótolhatott a legjobb szándékkal eltelt bürokrácia sem. De minden korszak fejlődése egyoldalú, s csak hosszú idők tapasztalása mutatja ki az intézmények fogyatkozásait, melyeket azután egy későbbi kor van hivatva orvosolni.

Ezzel az európai áramlattal érintkezésbe jut Magyarország is. Az osztrák házból eredő fejedelmek ugyanis mindenik a maga korának megfelelőleg, küzdenek az abszolút hatalomért az örökös tartományokban. A fejrhegyi ütközet 1620-ban eldönti a rendek sorsát. Csehország elveszti alkotmányát s a kisebb alkotmányok rendei úgyis gyengék, s nem képesek az ellenállásra. I. Lipót idejében a rendek már nem akadályai a fejedelmi hatalom terjeszkedésének s a rendi életnek csak formái maradnak meg. Természetes, hogy erre törekszik Magyarországon is. De Magyarország nagyobb és fontosabb tényező. Nemessége támaszt nyer Erdélyben s veszélyes lehet az európai háborúba keveredett dinasztíára nézve, ha külső ellenség megnyeri s fölkelésre izgatja. De hogy az állam feladatainak tudata meg volt Bécsben, bizonyítja a Kollonich-féle emlékirat, mely Magyarország kormányzatának programja. Lipót még az abszolutizmusra törekvő királyság erőszakos formáját képviseli. III. Károly uralkodása kezdi meg a reformok korszakát a hadi szervezet, az igazságszolgáltatás és

közigazgatás terén; ekkor mutatkoznak a gazdasági politika kezdetei is. Mária Terézia uralkodásában is a reformáló királyságot látjuk, de ez az irány II. Józsefben kulminál, a ki gyökeresen fel akarja forgatni a fennállót, nem tiszteli a nemzeti egyéniségeket s a történelmi fejlődés eredményeit, s egy rendezett, igazságos, az alattvalók jólétéről egyformán gondoskodó állam jótéteményeiben akarja részesíteni Magyarországot is. A mi nagyobb reform e korszakban létrejött, a királyságra vezethető vissza nálunk is. A lendítő erő a királyság volt itt is, a rendek a mozdulatlanság képviselői.

De a királyság, habár többször mellőzi, sérti az alkotmányt, még sem válik abszoluttá az állami élet minden ágában. A rendek hozzájárulása nélkül nem alkothat törvényt. A végrehajtás az ő kezükben van. Még ha országgyűlést nem tart is, nem valósíthatja meg szándékait, mert a reformok pénzbe kerülnek. De az országgyűlés nélkül nem lehet új adókat kivetni; a reformok foganatosítására pedig nincsenek saját közegei sem s a közigazgatás a kiváltságos osztály kezében van, melynek érdekében áll a reformok meghiúsítása. Így a királyság reformáló törekvése mélyebbre nem hat s csak oly téren mutathatott fel némi sikert, a hol a magyar közjog szerint is korlátatlanul rendelkezhetett.

Ha a királyi politika csak a rendek érdekeivel állott volna ellentétben, a helyzet sokkal egyszerűbb lett volna. De a királyság idegen volt, szelleme; törekvései Magyarország lételét veszélyeztették. Mikor a nemzeti érzület végkép kialudtnak látszott a nemzetből, akkor is ösztönszerűleg érezték ezt az emberek. S minthogy a reformok ugyanattól a királytól indultak ki, a ki ellensége volt Magyarország különállásának s e reformok s a beolvasztásra irányzott kísérletek rendszerint együtt jártak, a helyzet kompli-

káltabb és zavarosabb lett. Mert midőn a rendek előjogait védték, ugyanakkor alkalmuk volt fennen hangoztatni az ország alkotmányának, önállóságának fentartását is s kifelé azt a benyomást tehette fellépésük, mintha lelkesedéssel és kitartással küzdenének a nemzeti érdekekért s népszerű volt és jogosultnak látszott a legszükségesebb reformok ellenzése is.

A magyar királyság 1792-ben megszűnik a haladás előmozdítója lenni. Ferencz idejében a királyság irtózni kezd minden reformtól s a reakció szelleme szállja meg s most teljes az összhang a rendek s a királyság között. Óriási összegeket és hadseregeket szavaznak meg a királynak a francia forradalom legyőzésére, mely háborút üzent eszméivel s fegyvereivel a feudális Európának, tehát a magyar nemesség rendi érdekeinek is. S midőn az európai koalíció végre legyőzi Napoleont, a magyar nemesség által támogatott udvari reakció ezen a ponton nem állapodik meg. A szent szövetség szelleme nehezedik Európa népeire és elfojtani igyekszik a szabadság minden nyilvánulását, a szabadság minden intézményét. S ekkor a magyar alkotmányra is kerül a sor s Ferencz minisztereivel együtt erősen el van határozva egyszerűen nem létezőknek tekinteni a rendek jogait. Ferencz tizenegy évig nem hív egybe országgyűlést s nélküle vet ki adót s szed újonczokat. S most a rendek lépnek a reformok terére. A királyság s a nemesség szerepet cserél. Míg a királyság a XVIII. században a reformok kezdője s a nemesség a konzervatív s akadályozza életbeléptetésüket, most a nemesség kezdi a reformot követelni s a királyság válik konzervatívvá s akadályoz minden haladást s szükséges változást Magyarország közviszonyaiban.

A magyar király tehát a legjobb esetben is, mikor a haladás és reform képviselője, nem volt előmozdítója, de

akadály a nemzeti élet fejlődésének. A magyar király kegyetlen gazdasági háborút folytat Magyarország ellen; szellemi fejlődését nemzeti irányban, tervszerűen akadályozza. Idővel sikerült a nemzet törekvéseinek pótolni, a mit a múltban a bécsi kormány miatt meg nem tehetett, de egyet nem hevert ki soha, s ez az osztrák gazdasági politika, mely Magyarországot az örökös tartományok gazdasági érdekeinek áldozta fel s bennünket gazdasági fejletlenségre, egyoldalúságra kárhoztatott s lehetetlenné tette az ország magasabb gazdasági és szociális fejlődését is.

Nem csuda, ha a viszony az uralkodóház és a nemzet között nem vált soha teljes bizalommal és odaadással. Ha válságos időkben a trónról a szeretet és bizalom szavai hangzottak a nemzet felé, ha a hivatalos Magyarország a hűség és áldozatkészség nyilatkozataival felelt, Bécsben ép úgy mint Magyarországon alakoskodást sejtettek a külső jelenségek mögött.

Az udvar nem tudta elfelejteni a magyarok ismételt fölkeléseit, az uralkodóház ellenségeivel kötött szövetségeiket, összeesküvéseiket, hogy alkotmányukat megvédjék. A magyarok emlékéből nem veszhettek ki a kegyetlen elnyomás, az alkotmány ismételt felfüggesztése, mihelyt az uralkodóház biztonságban érezte magát. Minden nemzedéknek alkalma volt meggyőződni, hogy a veszély nem vonult el s állandóan ott lebeg a nemzet felett, hogy alkalmas időben lecsapjon rá.

Az uralkodóház mindig fölteszi a nemzetről, hogy kész tőle elszakadni. A nemzet mindig fölteszi az uralkodóhárról, hogy Magyarország különállását, alkotmányát, megakarja semmisíteni. A bécsi udvar meggyőződik, hogy a magyar nemesség egy része 1789-ben az ellenséges indulatú Poroszországgal érintkezésbe lépett s a magyar alkot-

mányt e hatalom védelme alá akarta helyezni; 1790-ben azt tapasztalta, hogy nem egy megye nyíltan hirdeti, hogy II. József törvénytelen és erőszakos kormányzata által az uralkodóház örökösödési jogának folytonosságát megszakítottnak kell tekinteni. A magyarok pedig azt látják, hogy az udvar a szerbeket, horvátokat, oláhokat kész ellenök uszítani, hogy őket gyengítse, megtörje.

A nemzet és fejedelme nem bízott egymásban s nem szerette egymást.

De ha a királyság nem volt is népszerű, tekintélye, befolyása szerfelett nagy volt ép úgy mint hatalma. Temérdek személyes érdek kielégítése függött tőle. A nemességnek még az a része is, mely terjedelmes birtokok ura volt, el volt adósodva; a közép és kisebb birtokosok szegények voltak, mert a fennálló gazdasági rendszer lehetetlenné tette a jövedelmező, okszerű kezelést. Vagyonszerzésre polgári munkával, iparral, kereskedéssel, vállalkozással nem is lehetett gondolni a birtokos nemesség körében. A szerzés módja csak örökség, más ember birtokának elperlése, házasság s végre királyi kegy kifolyásaként adomány vagy jövedelmező hivatal lehet. A tehetségesebb, képzetesebb, magasabbra törő nemesek, a kik gyarapodni, rangot, állást akarnak nyerni, nem érhetnek el semmit a királyi kegy nélkül. E nélkül nem lehet senki kanczellár, ország bírása, az udvari kamara elnöke, udvari tanácsos, főispán, magasabb rangú bíró, katonatiszt, érsek, püspök, apát, kanonok, sok helyen plébános sem; nem nyerhet alkalmazást a kormány-székeknél, felsőbb bíróságoknál, nem lehet harminczados, postamester sem. A király kinevezésétől függő hivatalnokok száma ezerekre megy s biztosabbak s nagyobb jövőt ígérnek. Megyei hivatal kevés van s azon is csak néhány család osztozik. A nemesség tehát királyi hivatalok elnye-

résére törekszik s kap hivatalt, adományt vagy tett szolgálathoz vagy mert szolgáltatásokat várnak tőle.*

Nem egy példát láttak az egykorúak, hogy a dikasztériumokban vagy a felsőbb bíróságoknál szolgált szegény ifjú, hatalmas gazdag úr, mágnás család alapítója lett. Sok szülő ily pályát óhajtott fiának és sok ifjú ily pályáról álmodozott, mert nemesebb nagyravágyásra még nem volt tér Magyarország arisztokratikus társadalmában. Csak e társadalom szegénysége s a nemzeti érzület gyengesége magyarázza meg, hogy az udvar itt mindenre talált eszközöket. Másokat a nemtelen nagyravágyás, hiúság vitt az udvari párt soraiba. Lónyay Gábor zempléni királyi biztos nem volt az egyedüli magyar, a kiről Kazinczy mondhatta: «Hiú volt, látta mint emelkednek a rosszak s a *gaz idők* eltántorították.»** A nemzet jogainak nyílt megsértésétől vagy kijátszásától kezdve a titkos kémkedésig s feladásig mindent magyarok végeztek itt s nem volt szükség idegenek alkalmazására még a titkos rendőrségnél sem. Az udvari párt, melynek tagjait aulikusoknak nevezték s mely a magyar arisztokraczia leggazdagabb családjaiból s a köznemesség kapaszkodó, nagyravágyó elemeiből állott, nyilvánosan és alattomban az udvar céljait mozditotta elő s hazafias szövegeket hangoztatva akadályozta a nemzet erősödését, még

* II. József császár siettetni akarta a vallásalap javainak eladását, hogy magánosok tulajdonába jussanak s azért nagyon olcsón adatta el. Ezt látván Magyarországon a hivatalnokok minden kategóriája, főispánok, alispánok, adminisztrátorok udvari tanácsosok, szolgabírák s egyéb megyei tisztviselők (Hock báró jegyzékbe foglalta a neveket, harmadfél folio lapot írt tele) igyekeztek ily javakat szerezni s valamennyi azokra a *jó szolgáltatokra* hivatkozik, melyeket a császárnak tett.

** Kazinczy és Guzmics levelezése, 1824.

a nemzeti nyelv használatát is. E párt tagjai mindenre készek a jutalomért; mint királyi hivatalnokok meghamisítják, megcsontítják az országgyűlés határozatait; mint királyi ügyészek törvénytelenül elfogadják, mint bírák halálra ítélik azt, a kire a hatalom ujjal mutat; a megyében és országgyűlésen fenyegetéssel megfélemlítik, hamis előadásokkal félrevezetik vagy ígéretekkel megnyerik a tájékozatlan vidéki nemeseket. A hazafiasabb érzelmű nemeség nem egy esetben nyilvánítja ellenszenvét, megvetését egy-egy aulikus főispán, adminisztrátor iránt, de egészben még sem képes sikerrel reagálni az udvari párt hatalma ellen, melyet a fejedelem egész tekintélye s befolyása támogat. Sok rossz nem érte volna a nemzetet, ha nem akadt volna mindig elég nyomorult, a ki eszközül ajánlkozott legfőbb érdekeinek megsértésére. Az egykorúak is érezték ezt. «A magyarnak a magyar a farkasa» mondja Horvát István. Cserei Miklós pedig azt írja Kazinczynak, hogy «a magyart nem a német miniszterek rontják, hanem a rossz magyarok».

A szolgáltság szelleme általánossá válik. Nemcsak a közelet külsőségeiben, az országgyűlés s a megyék felirataiban nyilvánul ez, hanem uralkodik a lelkekben is. Nemzeti önérték nincs, de még a nemesi büszkeség sem áll helyt a királyi méltóság előtt. Itt megszűnik az önértékes férfiaság s az emberek magoktartása félig szolgál, félig gyermekes. Ha valami ellenzéki embert ad audiendum verbum regium hívtak fel Bécsbe, reszketve állott a királyi felség előtt, míg korholó, fenyegető szavait hallgatta, s ritka kivétellel megfélemlítve, megtörve vagy megnyerve tért vissza.

Ha a király vagy az uralkodóház valamely tagja magyar nadrágot ölt vagy néhány magyar szót ejt ki, a gyülekezet mely előtt az történik, zokogásig meg van hatva s teljesen megfélemedezik arról, hogy ez a magyar nadrág s ez a néhány

magyar szó mindig olyankor szerepel, mikor a magyarokra szükség van s következetesen eltűnik a viszonyok jobbrafordultával. S a nemzet egyéniségéhez való pillanatnyi alkalmazkodást is nem a fejedelem s családja kötelességének, hanem kivételes kegynek tekintették, melyért nagyon hálásnak kell lenni. Még a nemzet legsúlyosabb sérelme, az alkotmány felfüggesztése sem változtatta meg a nemesség magatartását a fejedelemmel szemben s nem volt lelki ereje a személyes érintkezésben éreztetni vele, hogy alkotmánysértő eljárása elidegenítette tőle a nemzetet s tüntetve árasztják el a hűség és szeretet jeleivel, mintha a nemzet jóltevője volna.

Pestmegye küldöttei 1820-ban, az alkotmány felfüggesztésének nyolczadik évében jelenik meg Ferencz császár előtt, «csaknem nyakába, lábaihoz borúltak, vivátot kiáltottak az audiencián, midőn ő Felségét úgy hallák szólani, ahogy király még sohasem szólott jobbágysaihoz. De ha én király volnék, teszi hozzá gróf Dessewffy József, az ily vivátozó, nyakba s lábhoz boruló jobbágyoknál inkább szeretném a nem vivátozókat.»*

Egy későbbi levelében még nagyobb undorral beszél el a nemesség szolgai magaviseletét. «A magyarok viselete Budán az egész nemzetet nevetségessé tévé Európa előtt. Azt mondatták a császárral: «totus mundus stultisat etc» . . . Mások temérdek portékát szedtek fel a boltokból, hogy gazdagoknak láttassanak és tisztelkedhessenek. Ez mind azért volt, mert nimbussal akartuk ő felségét Troppauba küldeni és mivel a csehek hidegen fogadták a fejedelmet mi melegen akartuk és így árnyékot vetni Wrbnára és

* Dessewffy József és Kazinczy Fer. levelezése CCXXVIII. levél. 1820. okt. 22.

magunkra hajtani a kegyesség fényét és sugárjait Gróf Teleki Lászlónét megcsókolta a királyné — valamennyi dáma a grófnéhez tódult és megakarta ajkaival érinteni azt a szent helyet, a hová a fejedelmi csók tapadt A magyarok viselete Budán káros és hazug hízelkedés volt — mert meglepődést színlott s megcsalta a jószívű, de nem messzelátó jámbor fejedelmet.»*

De voltak a nemzetnek rétegei, melyekre nem hatott közvetlen az udvar befolyása. Itt is divatos volt az öröklött jobbagyi hűség hangoztatása, de azért nem vesztek ki egészen a lelkekből a jó kurucz hagyományok, a bizalmatlanság s ellenszenv a német iránt. Szirmay István ismertes végrendelete, melyben meghagyja utódainak, hogy a család egy tagját mindig Tamásnak kereszteljék, hogy ne higgyen a németnek, egyet pedig Jóbnak, hogy el tudja viselni a csapásokat, melyeket a német a magyarra mért, e hangulat kifejezése.

De e hangulat bágyadt volt, mint minden a mit e gyenge, sülyedt nemzedékek éreztek és tettek. Nem fegyvert, csak tollat ragadnak a nemzet jogainak védelmére; nem tette csak szóra van bátorságuk. De a kurucz érzelmek, ha nem is váltak tetté, ott lappangtak a lelkekben s néha nagyon érdekes módon törtek ki.

Mária Terézia uralkodása idejében történt, hogy gróf Aspremont ónodi uradalmába utazott. Nehéz utazókocsija az út feneketlen sárába süppedt s lovai nem bírták helyéből kimozdítani. Az ónodi vásárról visszatérő parasztok könnyű szekereiiken elhajtottak mellette, egy sem segített s csak nevették a sárban vergődő s káromkodó németet.

* Dessewffy József és Kazinczy Fer. levelezése CCXXXIII. levél. 1826. febr. 6.

Végre feláll a bakra s dühösen azt kiáltja nekik: «Hát így hagyjátok a sárban veszni Rákóczy unokáját?» A mint ezt hallják, rögtön segítségre sietnek, kihúzzák kocsiját a sárból s ujjongva viszik be Ónodra. E kaland híre eljut Bécsbe is s midőn a gróf az udvarnál megjelenik, Mária Terezia haragtól lángoló arczczal kiáltja feléje: «Aspremont höre Er! Ich verlange gewiss nicht, dass er im Kothe stecken bleibe, aber die Possen mit dem Rákóczy lasse Er bleiben, sonst lasse ich Ihn einsperren.»*

II. Rákóczy Ferencz alakja a nemzeti fejedelemség eszméjének megtestesülése. Emléke egy hosszú, kietlen korszakon keresztül a nemzeti önérzet kútforrása. A nemzeti királyság, Magyarország önállósága az ideál, mely ha nem is öntudatos alakban a politikusok szellemében, de legalább mint homályos vágy él a tömegekben.

A magyar szeretne hű lenni az uralkodóházhoz. Minden legkisebb jelt, mely arra mutat, hogy fejedelme megszűnt ellensége lenni s jó indulattal fordul feléje, hálával fogad s hajlandó egy szebb jövő kezdetének tekinteni.

De a bizalom sohasem verhetett mélyebb gyökeret. A bécsi kormány tényei csakhamar kiábrándították azokat, a kik azt remélték, hogy a fejedelem végre azonosítani fogja magát a magyar nemzet érdekeivel s az uralkodóházhoz való feltétlen hűség s az igazi hazafiság nem fogja egymást kizárni s egy magasztos érzéssé fog egybeolvadni.

A bécsi kormány mindig visszatér régi politikájára s ismét felébred a régi bizalmatlanság s szilárd meggyőződéssé válik, hogy Magyarországot a dinasztia részéről fenyegeti a legnagyobb vészedelem.**

* HORMAYR: Anemonen I. 177. l.

** HORVÁTH ISTVÁN naplójában írja: «Kárhoztatom a napot,

A legtöbbje előtt megfoghatatlan, hogy az uralkodóház miért nem használja fel azt a jelentékeny erkölcsi erőt, mely a magyar nemzet hűségében rejlik s miért nem fekteti hatalmát a legbiztosabb alapra, egy erős és virágzó Magyarországra? Nem tudják megérteni, miért ellensége a hűségnek s miért gyengíti hatalmának legerősebb oszlopát?

Cserei Miklós, kit Kazinczy hozzá intézett ódájában «Erdély lelkes nagy polgárának» nevez, több levelében érdekesen tárja elénk korának felfogását. 1813-ban írja Kazinczynak: «Mert mikor arra a Crisistre jutna a magyar Haza, hogy a mostani régi és meglehetősen Constitutiója helyett a határ nélkül való uralkodásnak állapottyába esnék, abban csak 3 esztendeig sem maradhatna, a Crisist más Crisis követné. Nem a nemzet hajlandóságában vagy Karakterében (mert evvel nem igen dicsekedhetünk) hanem ennek a két országnak politikai fekvésében fekszik annak az oka, hogy ezek Absoluta Monarchiává nem változhatnak. — Én legalább úgy tartom s eléggé szánakodom az Ausztriai Házon, ha nem láttya, mert magának okoz kárt, ha ez a két haza megszűnnék *Magyar* haza lenni. Önként által lehet látni, hogy az egyik Tóttá (szlávva) a másik Oláhva változnék s olyan népekkel folya össze, a kikkel egyesülve függetlenné változnék s rettenetessé. Erre nem kell lázadás, nem erőszak, mert ez olyan természet szerint következnek, mint a bor hogy vízzé soha sem változik, hanem eczetté. — Én igaz lélekkel mondom néked, hogyha Ferencz császárnak volnék, a magyar nemzet megbomladozott szá-

melyen Magyarország a Habsburgi uralkodó házzal összecsógorosodott. Ez a nap koholta fő veszélyünket; ez a nap változtatta fel a nemzetiséget a kortosodással; ez a nap forralt mérges epét ellenünk.» (1809. II. kötet. 7. kézirat a Múzeum könyvtárában.)

badságait egészen lábra állítanám, a nyelvet státus nyelvévé tenném s közébe költözném, — nem érette, hanem magamért és Successoraimért. — Ez az egyetlenegy út lehet arra, hogy már ezután az ausztriai Ház nagy legyen és hatalmas, ha elgyengülését egy hajdan nagy nemzetnek nevével bétakarja s ebben az enthusiasmust felgerjeszse! Lássa ki mit gondol, én így gondolom.*

«Nincs ártalmasabb, írja egy másik levélben, az ausztriai Háza nézve, mint a Magyarok elidegenítése, mert valaminthogy politice igaz, hogy egy nemzetnek sincs a Monarchiában elkerülhetetlen szüksége az ausztriai Ház országlására csak a Magyaroknak, — úgy viszont azt is előre merem prophetisálni, hogy mikor a Magyar Constitutio és a Magyar Nationalitás elromlik, az Ausztriai Ház Birodalma is fel fog bomlani. — Akkor halottak feltámadása lesz nálunk is. A görögök feltámadnak, itt pedig a Thót (szláv) és Oláh nemzet fog feltámadni. Rettenetes Colossus lesz mindenik — nem lesz képes bírni vélek. — Az ők elei sohasem deferálták a magyar koronát az országló Háznak, hanem a mi eleink, ők tehát északra fognak támaszkodni és akkor megláttyák, milyen szükséges és hasznos volt a magyar Nationalitás és Constitutió. Csodálom, hogy ezt a következtést át nem látja ő Felsége. Szeretném megmondani, ha alkalmatosságom volna, csupa hívségből. Én ha ő Felségének volnék, a mennyi tót és oláh mind magyarsálnám. Németet sohasem csinálhat belöllek, Magyarát könnyen a mi segedelmünkkel.**

Így töprengnek az emberek s nem tudnak megállapodásra.

* Kazinczy F. és Cserei Miklós levelezése. 1813. Kézirat az Akadémia könyvtárában.

** U. o. 67. sz. 1823. jul. 2.

jutni. 1790-ben a porosz kormány által és bécsi udvarral kedveskedésből közölt névsor azt bizonyítja, hogy nagy volt azok száma, a kik érintkezésben állottak az idegen hatalommal s készek voltak támogatni az Ausztria ellen intézett hadjáratban. A feszültség komoly volt a nemzet s az uralkodóház között II. József uralkodása végén s a II. Lipóté-
nak kezdetén. A külügyi viszonyok javultával s különösen a Poroszországgal való kibékülés után a magyar nemesség magatartása nem volt többé veszedelmes. De a fejedelem a magyar korona kíséretére s őrizetére küldött nemesi bandériumokat mégis fegyverkezésnek tartotta maga ellen s tetemes fegyveres erőt rendelt Budára, a nemesség meg-
fékezésére. «Tele volt Buda és Pest horvát katonákkal, a magyar urak olyanok voltak, mint a kiknek az orrok vére foly.» *

II. Lipót okos fejedelem létére fátyolt vetett a múltra s nem üldözte azokat, a kik a poroszokkal szövetségben az uralkodóház ellen. A nemesség megnyugodott, mert az új király nem veszélyeztette a rendi érdekeket s az 1790-ki törvények fentartották összes gazdasági s közjogi kiváltságait.

Ferencz császár uralkodása kezdetén az érdekek közössége hozta közelebb a nemzetet s az uralkodóházat. A francia forradalom az ausztriai Ház hatalmi állását s a nemesség kiváltságait egyaránt fenyegeti. A bécsi kormány ügyesen használja fel a magyar nemesség e gyengéjét s gondoskodik róla, hogy a legborzasztóbb hírek terjedjenek szét az országban a francia forradalmi elemek dühöngéseiről a nemesek ellen.

* KERESZTESI JÓZSEF: Magyarország polg. és egyh. közéletéből, 315. l.

A nemesség valóban rémületbe esik s jelentékeny áldozatokkal támogatja az udvart a forradalom ellen vívott harczában. De a Napoleonnal folytatott háborúk nagy vereségei, melyek Ausztriát több ízben közel juttatják a megsemmisüléshez, mély benyomást tesznek az emberek lelkére. Látták, hogy az a hatalom, melynek nyomása alól nem reméltek szabadulást, ingadozik. Hátha összeomlik az ellenállhatatlan erejű óriás csapásai alatt? A leghihetlenebb dolgok valósággá lettek e nagy időkben. Napoleon régi trónokat és államokat megdöntött, másokat megcsontított, megalázott, új államokat alkotott, a régiek helyére új fejedelmeket tett; hátha az ő segítségével támadhatna fel az önálló Magyarország? Az elmék egy fontos kérdés felé fordulnak. Mi jobb ránk nézve: Napoleon győzelme vagy veresége-e? Magyarország akkori közvéleménye egy ideig alig foglalkozik más kérdéssel.

A ki az egykorúak levelezéseit, feljegyzéseit olvassa, mélyen belepillanthat a nemzet lelkébe. A Kazinczy köréhez tartozó kiváló férfiak, az akkori Pesten lakó írók között felmerült nézeteket s hangulatokat a mélyebben fekvő rétegekéinek is tekinthetjük.

Kazinczy Ferencz nagyon érdeklődik e kérdés iránt s felhívja barátai közül azokat, a kiktől tudja, hogy politikával is foglalkoznak, hogy mondják meg véleményöket, vajon óhajtaniok kell-e a Napoleon győzelmét s Ausztria vereségét?

Gróf Dessewffy József kimondja, hogy «habár hihető, hogy a francziák fognak győzni, de ő nem kívánja; pedig már több esztendőktől fogva nem kívánja», a mi arra mutat, hogy több évvel ezelőtt kívánta;* csudálja a Napoleon nagyságát, melyet senki sem tagadhat, csudálja a

* Gróf Dessewffy és Kazinczy lev. LXXXI. 1813. május 7.

Fridrichét s első Péterét is, de azért sem az egyiknek sem a másiknak, sem a harmadiknak nem szeretett volna jobbagya lenni.¹ De elkeseredése nagy s lázító szavakban tör ki. «Meg kell döbbsenni mind szerencsétlenségünkön, mind gyávaságunkon. Mind az ég, mind a föld mindent elkövetett érettünk, valamint azok, a kik minket századok óta igazgatnak, mindent elkövetnek ellenünk. — Sokszor gondolkozom ezen méltatlanságok végéről és csak a történetek sorsában, nem pedig nemzetem lelkében talállok reménységet. Nem tudom min csudálkozzam jobban, azon-e, hogy sanyargatóink nem únták még el a sanyargatást vagy pedig örökös elaljasodásunkon? — Hozza ide által hozzánk az úristen a spanyol és nápolyi lángot, hogy szívesebben éljünk és nagyobb megelégedéssel halhassunk meg.»²

Egy másik jelentékeny férfiú, Cserei Miklós, Erdélyre nézve tájékoz bennünket. «Arra nézve, a mit említett levelben írsz, hogy némellyek nem *reménlik*, mások nem is óhajtják a N. győzedelmét, sokat lehetne mondanom, mert itt is fenforog ez a tárgy Sokan vannak, a kik azt hiszik, hogy N. plánumával a nemzetek politikai szabadsága, nevezetesen pedig a Magyar Nemzet ősi Constitu-tiója (melynek valóságát ezer közül egy alig érti) egybe nem fér s bizonyosnak tartják, hogy mihent az északi nagy hatalom meggyengül, az egész Európa békóba verődik, a magyar nemzet szabadsága pedig legelső áldozat lesz. Én ezekről máskülönben vélekedem, de az *elterjesztett* közitéletet megfordítani nem egy erőtelen ember dolga.»³

¹ Gróf Dessewffy J. és Kazinczy lev. CCXXVIII. 1820. okt. 22.

² U. o. CCXXV. 1820. aug. 25.

³ Cserei M. levele Kazinczyhoz 1812. decz. 28. Az akadémia könyvtárában.

A pesti írói kör nézeteire nézve becses felvilágosításokat találunk Horvát István naplójában. O ifjú korában meglepő higgadtságot tanúsít. Az akkori országbíró Ürményi József mellett elfoglalt állásánál fogva tudomása levén a titkos rendőrség működéséről, óvatosságra inti ismerőseit s megakadályozza az általuk tervezett titkos társaság alakítását. «Most kivált a kétes időben (1809) ajánlottam neki (Virág Benedeknek) a fölösleg való előrelátást és megfontolást. A jövődönnek egy változása csak veszélyeket szülhetne. Most se nagy Ausztriacusnak, se nagy Gallusnak nem jó nyilván lenni: csak a szívünk belső rejteki legyenek készen a hasznosabb részre A titkos policzia lapangva dolgozik ellenünk, pedig nem Bécsben, hanem Pesten és Budán. A veszendő légy legkeményebben csip. Kezemen mennek által rendelkezései, tapasztalom, hogy az asszonyok ellen is dühösködik. Vagyha szólunk, vigyázva és okosan szóljunk.» A mit Naplójában találunk nemcsak az ő saját, hanem a pesti lelkesebb s jelentékenyebb magyarok hangulatának tekinthető.

«Találtatik még a számban (Österr. Zeitung) egy rövid értekezés a magyar nemzetről is. Ebben magasztaltatik a magyarság, hogy Napoleon proclamatiójára nemcsak nem hajolt, hanem bosszúságra is gerjedett. Mézes madzagot akar a ravaszság szájunkon általvonni e szavaival. Csak most mondatik ez, hogy föl ne támadjunk, majd elvállik mi történik velünk, ha Károly a mi nem igen hihető, győzedelmeskedni talál Mi csak szükség idején magasztaltatunk, mint perchara et dilecta gens. Ki indul meg közülünk ilyen kifejezéseken? Tapasztaltuk mi több ízben, hogy az a Sanctum verbum Regium, quad vos nunquam fallit, bennünket mindig régi inségünkben hagyott, nem könnyítván állapotunkon. Elkeseredik ilyenre a magyar

szív s minthogy látja önnönmagának tehetetlenségét, inkább az ellenségtől óhajt sorsán segíteni.»

A bizalmatlanság általánosan el volt terjedve s megingatva a hit, hogy a bécsi udvart hűséggel, áldozatkészséggel hálára lehessen kötelezni. Az volt a vélemény, hogy ellenséges indulata oly mély a nemzet iránt, hogy még az uralkodóház tagjait sem kíméli, a kik szeretik a magyarokat s a kik a magyarok szeretetét megnyerték. Sándor Leopold főherczeg, az ország nádora rövid idő alatt nagy népszerűsége tett szert. Halála, melyet Bécsben puskapor felrobbanása idézett elő, rendkívüli megdöbbenést keltett. «Némelyek hazánkban, szomorú végéről úgy vélekednek, hogy a gyuladás a bécsi udvar parancsára történt volna meg, mely az által ötet a más világra küldeni akarta, félvén attól, hogy ez a magyarokat szerető és magyaroktól viszont szerettetett Herczeg idővel megnyerhetné édes Magyaraitól a királyi méltóságot. Illyes valami forgott is, úgy tetszik, a magyarság fejében.»*

József nádorról, Sándor Leopold utódáról, még a korban nem nyilatkoznak oly tisztelettel, mint később, mikor az egész nemzet bizalmát és szeretetét megnyerte. «Nevetségre fakadtunk, midőn ugyan a mai ujságlevélben olvastuk, hogy Nádor Ispányunk Pozsonyban a Rendekhez tartott beszédében illy formán szólott: «Méltán szólhatok így, mert ereimben is Árpád vére kereng.» Ihol! ha szoros a kapcza, ha szükség üdeje vagy, ha attól méltán fel lehetni, hogy Ausztria rútul marczangoltatik, Rudolf véréből Árpád vére is lehet; nem olyan kábák már most a magyarok, hogy afféle szemfényvesztéseknek hidjenek. Ha Árpád vére vagy, boldogítani mért nem kívánod az Árpád fajzatit?

* HORVÁT ISTVÁN: i. m. 1805. decz. 13.

Ha Magyar vagy miért nem tanúlod annyi esztendőktől fogva a nemzeti nyelvet? Vagy Árpád véréből való vagy tehát vagy nem. Ha abból vagy, elfajultál dicső eleidtől, kiknek sem nyelvöket nem tudod, sem hazájokat igazán mint illenék nem kedveled. — Ha nem vagy abból való, miért adod annak ki magadat egy dicső nemzet gyülekezete előtt? Nem félsz-e ezen utóbbi esetben azon büntetéstől, melylyel az ország törvénye mond olyanokra, kik más személyét magokra veszik?»*

«Majd elfelejtettem jelteni, hogy ámbár az 1805. országgyűlésnek 4. articulusa oly forrón buzog a magyar nyelv előmeneteleért, mégis Nádor Ispány ö Herczegege mind híradásait, mint Extrablatt nevű tudósításait német nyelven bocsátja eredetiképen világosságra. Ennyire tölti be a törvényt, melyet maga is segített hozni szükség idején. Akárki mit mondjon, én csak azt tartom, hogy az ausztriai ház minket színeskedése mellett olly gyáva eszűeknek tart, kikkel tetszése szerint mindenféle vigjátékokat játszhatik, azonban megesalatoszik szerencsénkre bizodalmaiban, és el fog valaha jönni az a boldog óra, melyben a régtől fogva erő gyümölcs leszakad fájáról.»**

Az elkeseredés nemcsak ily erős kitörésekben, hanem finom, rejtett czélzásokban is nyilvánul. Kazinczy Eszterházy egri püspöktől tartott fenn egy érdekes nyilatkozatot, mely azt bizonyítja, hogy a magyar főpapok között is találkoztak, a kik együtt éreztek a nemzettel. Kazinczynak beszéli el a püspök, hogy mikor Garampi biboros meglátogatta, «belépén, így kiálta fel: «Mi áldott föld ez a Magyarország!» «Bizonyossá tehetem Eminentiaídat, — felelé a

* HORVÁT I.: i. m. 1809. decz. 28.

** U. o. 1805. decz. 7.

püspök — *a magyarnak nincs panasza Teremtője ellen.* — Érttem Exciádat, mondám, mikor ezt maga elbeszélé s megcsókolám kezét még pedig forrón.»¹

Az Ausztriától való elszakadás vágya a leghatározottabban nyilvánul s Napoleon győzelmét e vágy teljesülése feltételének tekintik. Virág Benedek azzal köszönti társait: «fut a német örül a magyar!» «Igaz ez, teszi hozzá Horvát István, de kár, hogy a német magyar katonasággal fut Hullottak ismét a nemzet ellenségeiért bátor szívű magyar vitézek.»²

Nyolcz órákor Virág Benedekhez siettem A Duna hídján sétálva találtam. Ismét a haza állapotáról volt a szó s neki eredvén a beszélgetésnek három fertály tízig sétáltunk fel s alá a Duna hídján. Elhitettük magunkkal, hogy Napoleon a gyáva német vezért meggyőzendí s kiment bennünket az elaltató német hatalom alól. Mindaketten azt találtuk legjobbnak, ha nekünk Ausztriától való függetlenségünk visszaadatik.»³ «A legjobban tennénk, ha egy követtség által királyt kérnénk Napoleontól országunknak. A büszke, atyafiait szerföltött elősegítő Corsus örömet teljesítené kérésünket. Ez által a nagy francia erővel szorosabb egyességre lépnénk és könnyen megnyerhetnők Szerbia, Bosznia, Dalmácia és Bulgáriának országunkhoz kapcsoltatását. Így nagy darab termékeny földet és az ádriai, meg a fekete tengeren szép kereskedést szerezhethnénk. *Föleledvén bennünk a nemzetiségi érzés*, mi dicső polczra nem emelkedhetnék országunk. Arra kávé vagy kukta volt-e királyunk, nem figyelmezek. Senki a fejedelemséggel

¹ Kazinczy és Guzmics levelezése 32. l. 1823.

² HORVÁT I.: i. m. 1809. II. 15.

³ U. o. 1809. II. 7.

elejénten nem született. Valóságos király előtttem az, ki megérdemli, hogy népeken uralkodjék. Az ausztriaiakkal mi boldogulni soha nem fogunk.»*

E keserű hangulat ott forrong a lelkek mélyében, de tette nem ragadja az embereket. Még Napoleon híres felhívása a nemzethez sem képes a legcsekélyebb mozgalmat keltetni. Nagy elhatározásokra nem voltak meg a feltételek a nemzetben. Sem a nemzeti ideál megvalósítása, sem a rendi érdekek védelme nem indíthatta a nemzetet a Napoleonnal való szövetkezésre. Az e korszakban élt nemzedéknek nem volt nemzeti ideálja, nem voltak kimagasló politikai eszméket képviselő államférfiai. Csak kancellárjai, országbírái, személynökei, főispánjai, alispánjai s más hasonló helyi nagyságai voltak az országnak, a kik minden magasabb nagyrautó nélkül meg voltak elégedve azzal a kis személyes helyi hatalommal, melyet mások felett gyakoroltak, de képtelenek voltak a nemzeti hatalom eszméjeig emelkedni. Közönséges, a nemzet süllyedését nem érző, nemzeti hősöknek nem termelt emberek voltak ezek, szomorú idők és viszonyok termékei.

Magyarország döntő köreit nem a nemzeti érdekek megsértése, nem a nemzeti ideál megvalósítása, melyet e korszakban még nem ismertek, hanem a rendi érdekek sérrelme izgatta fel. II. József korában élet-halál harc folyt a fejedelem és a rendek között. A Hóra-lázadás után már meg vannak győződve, hogy nemcsak kiváltságaikat, de őket magokat akarja megsemmisíteni. Hasonló viszonyok között könnyen megtörténhetik, hogy a nemesség nagy része szövetkezik Napoleonnal, mint 1789-ben Poroszországgal.

De a bécsi udvar nem veszélyeztette a rendi érdekeket,

* HORVÁT ISTVÁN: i. m. 1809. II. 11.

sőt ez érdekek védelmére kért pénzt és katonát a magyar rendektől s a fennálló jogrend fentartásáért küzdött Napoleon ellen, ki a francia forradalom eszméit és intézményeit hozta be Európa nagy részébe. Hogy szövetkezhettek volna a magyar nemesség Napoleonnal, a kiről azt tartotta, hogy ha győzni talál, eltörli a magyar alkotmányt s a mi ezzel egyértelmű volt, a nemesség kiváltságait is?

Ez az oka, hogy a magyar nemzet nem mozdult meg Napoleon felhívására. Nem voltak meg a nagy elhatározásokra indító nagy érdekek s a nemzeteket nagy elhatározásokra ragadó jelentékeny emberek.

Napoleon bukásával megszűnnek a hozzá kötött remények is. A nemzet jobbjai a lemondásba sülyednek vissza, de az elkeseredés nem hal ki az emberekből. Az udvar politikájának iránya is ugyanaz marad s nyilván Magyarország közjogi különállásának megszüntetésére törekszik. Azoknak, a kik rosszat vártak Ausztria győzelmétől, igazuk volt. Nyomban következett utána az alkotmány felfüggesztése, csak 1825-ben lép az udvar az alkotmányosság útjára. Bécsben nem a célban, hanem csak a kivitelben tapasztalható ingadozás az önkény és törvényesség között s a nemzet is ebben az egész korszakban e szerint ingadozik a hűség és elégedetlenség között. De teljes összhangzás, a királyság s a nemzet egygyé forradása nem jön létre soha. S midőn 1849-ben Debreczenben az országgyűlés Magyarországot függetlennek s az uralkodóházat trónvesztettnek nyilvánítja s ugyanabban az évben elvesz Magyarország közjogi különállása, csak egy mély történelmi ellentét tört ki alkalmas időben, két oly aspiráció valósult meg, mely lappangva mindig meg volt a megelőző korszakban az udvar politikájában s a nemzet szellemében.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A FŐPAPSÁG.

Az idegen uralkodóház zsibbasztó hatását akkor is meg-
érezte volna a nemzet, ha egészen magyar nemzeti szellem-
től áthatott társadalmi tényezők állottak volna vele szemben.
De a XVIII. században egészen más természetű érdekek
foglalták el az emberek lelkét s adtak a szellemeknek a
nemzeti érdektől eltérő s vele a legtöbb esetben ellentétes
irányt. Azért ha megakarjuk tudni, mikép hatott egy-egy
társadalmi osztály élete a nemzet egyéniségének fentartá-
sára s erősödésére, egyenként kell őket szemügyre vennünk,
hogy törekvéseik értékét a nemzetre nézve meghatároz-
hassuk.

A magyar társadalom középkori s még a XIX. században
is fennálló közjogi tagolása szerint az ország rendei között
az első helyet a főpapok foglalták el, mint a magyarországi
katholikus egyház fejei s képviselői.

Tudjuk, hogy ez az egyház úgy van szervezve, hogy nem
képes nemzeti egyházzá lenni. Céljaira s szervezetére nézve
egyetemes s tevékenysége az egész földgömbre kiterjedő.
Az egyház egyedüli célja a katolikus vallás terjesztése s
uralomra jutása. Az egyház területi felosztásában alkalmaz-
kodott ugyan a világrészekhez és országokhoz, de a papság

mindig egy nagyobb egész, az egyház tagjának érezte magát, a kinek hivatása egy bizonyos helyen munkálkodni az egyetemes egyház érdekében. Hogy az egyház szolgájában mennyi nemzeti érzület maradt meg, az a véletlentől függ; lehet több vagy kevesebb, de hivatásához nem tartozik, sőt sok esetben akadály is lehet hivatása teljesítésének. A papi házasság tilalmának az volt a célja, hogy az egyház szolgálta kiragadja a család kötelékéből s csak következetes eljárás, ha a jezsuitizmus közönyössé igyekszik tenni a nemzeti élet iránt is. A pap az egyház katonája legyen, kit az egyház érdekeiért folytatott küzdelemben semmi közönséges emberi tekintet és gyöngeség nem bénít meg. A hol az egyházi s nemzeti érdek együtt jár, ott nem fordul elő a kötelességek összeütközése; de rossz pap volna, a ki ez összeütközés esetén a nemzeti érdeknek adna elsőbbséget s elhanyagolná s feláldozná az egyház érdekeit. Mennél magasabb állást foglalt el az egyházban, annál szigorúbban kellett az egyház érdekeinek védelmében kötelességét teljesíteni s az alsó papságnak buzdító példaként szolgálni.

A magyar papság is az egyetemes egyház szervezetének tagja volt, s azért szelleme s törekvése sem különbözhetett az egyházétól. S Magyarországon bőven meg volt az alkalom a kötelességek összeütközésére.

A protestantizmus a XVI. században kiszorítja a katólikus egyházat Magyarország legnagyobb részéből. Igen természetes, hogy uralmának visszaszerzésére törekszik s ezért nem érheti szemrehányás. Az egyház, ez az egységes, hatalmas intézmény, következetes s nem ad fel egy állást sem, s az elv, mely benne megtestesül, hajtja érdekeinek kárlelhetetlen megvalósítására.

Az osztrák házból származó fejedelmek buzgó katólikusok s gyűlölik a protestánsokat vallási s politikai okokból.

Az eretnekeket s lázadókat látják bennök. A protestánsok a fejedelem s az egyház közös ellenségei. Azért a magyar főpapok a fejedelmekkel szövetkeznek a közös ellenség ellen. Az egyház a fejedelem egész hatalmát nyeri meg a maga céljaira, a protestantizmus kiirtására. Az egyház ezért egész erkölcsi befolyását bocsátja a fejedelem rendelkezésére s midőn a protestánsok számát csökkenti, nagy politikai szolgálatot tesz a fejedelemnek, mert ellenségeit fogyasztja s hatalmát növeli az országban.

De a fejedelem törekvései a nemzet érdekei, önállósága, alkotmánya ellen vannak irányozva, s azért, midőn a főpapság a fejedelemmel szövetkezik vallási céljainak elérésére, nemcsak elnézőnek kell lennie a fejedelemnek a nemzetet veszélyeztető törekvései iránt, hanem egyenesen előmozdítja e törekvések diadalát.

Az európai protestantizmus s az erdélyi fejedelmek sikerei megakasztják a magyar protestánsok üldözését, mint a bécsi és linczi békekötések idejében, de a mint a viszonyok változnak, újra kezdődik. S midőn a protestantizmus leghatalmasabb támaszai, a főurak, a katolikus hitre térnek át, a protestánsok helyzete évről-évre válságosabb s midőn az egyház főpapjait a katolikus vallás terjesztésében a főurak is támogatják, rohamosan csökken a protestánsok száma és súlya az országban s könnyebbé válik az elnyomás is.

A Rákóczy-féle mozgalomnak szerencsétlen kimenetele végzetes csapás a protestantizmusra nézve is s a szathmári békekötés után, mikor már nem is számíthatnak a protestáns hatalmak támogatására, megújul a protestánsok elnyomása kérelmelhetetlen következetességgel, II. József türelmi pátensének megjelenéseig.

A vallási fanatizmus mindenütt megköveteli áldozatait s rendes jelenség, hogy egy nemzet tagjai vad gyűlölettel s

kegyetlenséggel pusztították egymást, mert hitvallásuk különböző volt. Az uralkodó vallás, akár a katolikus akár a protestáns volt az, kiméletlenül elnyomta s üldözte a más hiten levőket s Anglia protestáns egyházának eljárása a katolikusokkal szemben nem szelidebb annál, melyet a katolikus egyház követett a protestánsokkal szemben oly államokban, hol ő volt a hatalmasabb. Erős nemzetek kiheverték a válásháborúk pusztításainak következményeit. De a magyar nemzet helyzete kivételes volt s itt a vallási üldözés egészen kivételes következményeket vont maga után.

A magyar meg volt fogva, el volt gyengülve s a kimerültség ez állapotában szemben állott az uralkodóház abszolutisztikus szellemű s beolvasztásra törekvő politikájával. A katolikus főpapság, egyesülve a katolikus főurakkal, megkezdi az üldözést saját vérei ellen, s szakadást idéz elő a nemzetben s megfosztja még attól a csekély erőttől is, melyre a közös ellenséggel szemben szüksége lett volna. A protestánsok üldözése a mi viszonyaink között a különben is megfogyott magyarország üldözését jelentette, mert a protestánsok között voltak a tiszta magyar kálvinisták, a kik az összes protestánsok két harmadát tették ki. A katolikus rendek tovább mentek a türelmetlenségben s elnyomásban, mint az udvar maga s a protestánsok jobban bíznak a fejedelemben, mint a magyar országgyűlésben, hol kisebbségben voltak s a magyarok üldözése elől az idegen dinasztia védelme alá menekülnek.

III. Károlynak 1731-ben kiadott vallásügyi rendelete határozottan kedvezőtlen a protestánsokra nézve, de hogy mégis több volt, mint a mennyit a magyar országgyűlés katolikus rendeitől várhattak, kétségtelenné teszi Althan bibornok fellépése s a katolikus rendek elégedetlensége.

Magyarország főnemességének legnagyobb része kétszer

változtatta hitét százhusz év alatt. Mint mindenbe a világon, a legnemesebb, legideálisabb törekvésekbe is belevegyl az emberek alacsony érdeke, s itt is mind a két esetben nagy szerepet játszott az anyagi és hatalmi érdek. A XVII. század végén már elhagyták a protestantizmust az ország legnagyobb urai. De az alsóbb rétegek, a köznemesség és parasztság szívósan ragaszkodik hozzá s az ellenreformáció szomorú napjaiban nagyobbbrszrt csak az erőszak tépi ki őket a protestantizmus közösségéből. Itt a valláshoz való ragaszkodás őszinte volt, mert nem járt vele nyereség és jutalom, csak elnyomás és veszély, s szinte megfoghatatlan, hogy a XVIII. században még van az országban protestáns ember. Most már nem támaszkodhatnak senkire s a külügyi bonyodal-maktól sem várhatják, hogy befolyással lesznek a dinasztia magatartására. 1712-ben már a protestáns hatalmak is elej-tik ügyüket s most az Erdélyre sem támaszkodható protes-táns elemre egész súlyával nehezedik az állam és társadalom. Életök, vagyonuk nincs veszélyeztetve, de ki vannak szol-gáltatva a legapróbb helyi tényezők s az állam legfőbb ható-ságai büntetlen bosszantásának, zaklatásának s elnyomá-sának.

A fejedelemhez még csak kérelemmel sem járulhatnak sérelmeik orvoslásaért. A fennálló törvények (az 1681 évi XXV. és XVII. tez.) csak bizonyos helyeken engedik meg nekik a nyilvános isteni tiszteletet; más helyeken levő tem-plomaikat s iskoláikat s a fentartásukra rendelt vagyont elveszik. A községeket szigorú királyi rendeletek eltiltják, hogy jövedelmeikből valamit protestáns iskolákra fordíthas-sanak. A gyűjtéseket s kivetések az 1715. évi XXXI. tez. tiltja el nekik királyi harag és törvényes büntetés terhe alatt. 1725 után megnehezítik nekik a külföldön való tanulást, egy szóval minden megtörténik, hogy a protestantizmus szellemi

fejlődése megakadjon, ereje megzsibbadjon. Vallásukra nem szabad áttérni. A hivatalokból kizárják őket oly eskü követelésével, mely vallási elveikbe ütközik. A vegyes házasságból származó gyermekeket a szülők ellenkező megállapodása esetében is a katolikus vallásban neveltetik vagy éppen elragadják szüleiktől. A vegyes házasságot csak katolikus pap előtt lehet megkötni, protestánsárvákat elragadnak gyámjaiktól s a katolikus hitben nevelik őket. A protestáns czéheket kényszerítik a körmeneteken s a miséken való megjelenésre. A protestáns városi tanácsokat a katolikus templomban esketik meg. A protestáns beteget kényszerítik, hogy katolikus papot fogadjon el. Halálra ítélt protestáns rabot csak katolikus pap részesíthet az utolsó vigasztalásban. A katolikus papok a protestánsoktól is követelnek stólát s nem engednek keresztselést, temetést míg meg nem fizetik. Házasságukat, ha nem adnak reverzálist, hogy gyermekeiket a katolikus hitben fogják neveltetni, éveken át megakadályozzák. A házassági perekben a katolikus szentszék ítél a katolikus vallás elvei szerint. Papjaik a katolikus püspökök felügyelete alatt állnak.*

Lehetetlen felsorolni a zaklatások minden nemét, melyeket a protestánsok a XVIII. században szenvedtek. Ez az élet legnagyobb és legkisebb viszonyaiba beható elnyomás szükségkép nagy keserűséget keltett a protestánsok lelkében. S azért nem szabad csodálkoznunk azokon a jelenségeken, melyek e lelki állapot szükségképi következményei.

A protestánsok minden lépten-nyomon érezték, hogy az uralkodó felekezet hatalmas tényezői irtó háborút indítottak

* MOLNÁR ALADÁR: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. MARCZALI H. Magyarország II. József korában. 279. lap.

ellenök. Hiába hivatkoznak az ország törvényeire. Látják, hogy számukra törvény és igazság nincs. Csak akkor van egy kis nyugalomuk, mikor rendkívüli viszonyok állnak be, háborúk, lázadások ütnek ki s rájuk is számítanak, mint elégedetlenekre. Azért reményöket már csak külső tényezőkbe vetik s tekintetök kifelé irányul. Az államhatalomtól annyi keserű tapasztalás után, már csak rosszat várnak, bizalmatlanok iránta s eligenednek tőle. Gyűlölettel tekintenek az uralkodó vallás hierarchiájára s ellenséget látnak minden katolikusban, még ha a legtürelmesebb is, mert tagja annak a felekezetnek, melynek érdekében őket elnyomják. A Regnum Marianum s kormányzata, melytől csak elnyomásban részesülnek, csakugyan eltávolítja őket az állami élet közösségétől. Az országon egy nagy repedés támad, mely a protestánsokat külön választja a katolikusoktól. Minthogy elnyomottak s nem vehetnek részt az állam életében, védelmi helyzetbe s önmagukba vonulnak vissza. A protestantizmus vallási közösségből egy külön politikai s érdekközösséggé válik, melynek tagjai szolidaritásban érzik magukat s egymást erősen támogatják. Egész törekvésök arra van irányozva, hogy az ellenséges állam mennél nehezebben férhessen hozzájuk s mennél kevesebb módja legyen az egyházi és iskolai ügyekbe való beavatkozásra. Egyházi szervezetök megállapításánál a legkisebb tagnak is a lehető legnagyobb önállóságot igyekeznek biztosítani s az egység rovására körülbástyázzák, csak hogy minden kis tényező akadályt lehessen az elnyomásnak akkor is, ha a szervezet felsőbb organumait sikerülne megbénítani. Az üldözések, a protestánsokban felkeltik az erős felekezeti szellemet, mely nem lát egyebet az országban, mint a felekezeti érdeket s elidegenítette őket az államtól, melynek erejét mindig veszélyesnek tartották magukra nézve. Sohasem gondolkoztak arról, mire van az államnak

szüksége, hogy hivatását teljesíthesse, hanem arról, mikép kell megbénítani az államot, hogy a felekezet ügyeibe ne avatkozhassek, s hatalma rájuk nézve veszélyessé ne válhassek. Ez a szellem fejlődött ki a protestánsoknál s még ma sem szűnt meg. A megszokott gyanakodás és bizalmatlanság akadályozta meg napjainkban a nemzeti közoktatás megalkotását, mely nélkül a magyar állam megszilárdulása lehetetlen.

A protestánsok elnyomása kártékony befolyást gyakorolt nemzeti művelődésünk fejlődésére is. Ismeretes, hogy a katolikus egyház szellemi ereje jelentékenyen csökkent s ez okozta a protestantizmus gyors terjedését. A protestáns papok és iskoláik tanítói képzetebbek voltak, mint a katolikusokéi. Az egyház nem volt fölszerelve szellemi fegyverekkel s védtelenül állott a protestantizmussal szemben. A jezsuita rend szervezetének alapgondolata éppen az, hogy az egyház a maga erejével nem képes magát megvédeni. E védelmet ő vállalja magára a magasabb műveltség, az iskola, a szószék, a sajtó fegyvereivel, melyeknek a protestantizmus sikerei legnagyobb részét köszönhette. Befolyásukat az egyház fejére pedig arra használták fel, hogy az egyház szervezetében oly reformokat létesítsenek, melyek képessé tegyék a sikeres küzdelemre s hivatása teljesítésére s a papság körében a szigorúbb fegyelem s alárendeltség s magasabb képzettség meghonosítására törekedtek.

Mikor a tridenti zsinat megnyílik, akkor már Magyarország fővárosa a török kezén volt, s a katolikus egyház a török hódítás s a reformáció következtében évről-évre kisebb térre szorúl. Az ellenreformáció megkezdí a küzdelmet az elveszett tér visszahódítására. De a püspökségek, apátságok, plébániák nagy része elpusztúlt, vándorló szervezetek elégítik ki az ország nagy részében a megmaradt

hívek vallási szükségleteit. A világi papság szellemi színvonalának emeléséről szó sem lehetett. Még a XVIII. században is, mikor a töröktől visszafoglalt vidékeket lelkészekkel kellett ellátni, nagyon érezhető volt a papok hiánya. Kevesen voltak s azok is gyenge képzettségűek. Papnevelő intézet alig volt három az országban. Oly növendékeket, a kik a második évet töltötték az intézetben, szükségből lelkészeknek küldtek ki; másokat két-három évi tanulás után. Midőn Bécsben 1719-ben a vallási ügyekre nézve Szavójai Eugén elnöklése alatt értekezletet tartottak «azon panaszokra, hogy a katolikus vallás és egyház nem gyarapodik, a többség azt az észrevételt tette, hogy a katolikusok ne is a protestánsok üldözésétől várják egyházuk gyarapodását. E tekintetben a baj fő oka az, hogy a katolikus papság körében nagy a tudatlanság és hanyagság. Ennek megszüntetésére kell a püspököket inteni. Lám a protestánsoknak nemcsak számra elég, de tudományra is kitűnő papjaik vannak. Erre törekedjenek a katolikus püspökök is egyházuk körében.»* 1733-ban királyi leirat utasítja a püspököket, hogy székhelyén mindegyik papnevelő intézeteket állítson fel.

Az iskolák jobb állapotban voltak. E téren két szerzetesrend tünt ki, a jezsuiták s az 1715-ben, Magyarországra behozott piaristák. A Pázmán Péter által alapított nagy-szombati egyetem is jelentékeny tényezője volt a művelődésnek. De e tanintézetek virágzása nem sokáig tartott. A XVIII. században már teljesen elhanyagolt állapotban találjuk őket. De a protestánsok nem keresték föl ezeket az intézeteket, sőt ki is voltak belőlük zárva s ez az intézkedés épp úgy, mint iskoláik megszüntetése, vagy mint 1731-ben III. Károly egyházügyi rendelete után történt, nagyobb ré-

* MOLNÁR ALADÁR: i. m. 57. l.

szénél a tanfolyamnak a grammatikáig leszállítása egyenesen oda célozott, hogy a protestánsokat megfoszszák a művelődés eszközeitől s ez által szellemi erejüket s ellenálló képességeket törjék meg.

A jezsuita tanárok, tudósok és történetírók érdemeit mindenkinek el kell ismerni. De nem pótolhatták a veszteséget, melyet a protestánsok elnyomása idézett elő, mert a sok protestáns iskolának, de különösen a kálvinisták tanintézeteinek megszüntetése, a magyar elem művelődésének eszközeit semmisítette meg s kipótolhatatlan kárt okozott a magyarság szellemi életében.

A katolikus főpapság s főnemesség által kiméretlenül folytatott üldözés megfogyasztotta a magyarság számát s kipusztította oly vidékekről, hol fenmaradása nagy nemzeti érdek volt. Még a XVIII. században is foly e pusztító munka, melynek következménye az volt, hogy ott, a hol hajdan virágzó magyar élet volt, most a magyarság helyére telepedett tótok, ruthének, oláhok között csak emlékét találjuk meg. A katolikus főpapok s az általok vezetett főurak mint földesurak elnyomták, templomaiktól s iskoláiktól fosztották meg s jelentékenyen gyengítették a protestáns elemet. Az ily vidékről egyenkint vagy tömegesen vándorolnak el, vagy egész falvak lakosságát űzik ki a földesurak s a magyar protestáns lakosság helyére tótokat vagy ruthéneket telepítenek. Így pusztúl ki a magyarság Sáros, Zemplén, Abauj, Beregh, Ung, Ugocsa, Pozsony, Nyitra, Gömör egy részéből s a szláv elem szaporodik a protestáns németiségnek hasonló okokból történt pusztulása által is. A kik pedig nem költöztek el, azok is elvesztek a magyarságra nézve, mert a magyar isteni tisztelet és oktatás megszűnván, az idegen elembe olvadtak.

A főpapság később is mindig abban a hírben állott az

egykorúak előtt, hogy vagy közönyös hazája nyelve iránt vagy nyílt ellensége. Gróf Eszterházy Károly egri püspökről beszélték, hogy az 1790-iki országgyűlésen a magyar nyelv mellett szólalt fel, a mi akkor nemcsak azért tűnt fel, mert magyar mágnás volt, hanem még inkább azért, hogy azt magyar főpap léteire tette.

Nagy tisztelettel említi Kazinczy, gróf Barkóczy Ferencz primást, a ki báró Orczy Lőrinczet is buzdította versei kiadására. De e nyilatkozata is azt bizonyítja, hogy ritka kivételnek tartja. «Primás Barkóczynak kéziratát még nagyobb tisztelet érzésével fogom venni, mint a képet melylyel engem megajándékozni méltóztatott, mert azon a papíron az a kéz nyugodott, mely méltó minden hazafinak csókjára. Ő szerette a nemzetet s már akkor is (Mária Terézia korában), szerette annak nyelvét, *noha pap volt*, mikor mások aludták a veszedelmes álmot. Érted mire célzok az itt elvont három szóval. Igazságtalan, a ki arra a státusra vad tűzzel haragszik, de látánk, hogy a papok reszkettek leginkább a magyar nyelv behozásától, azt híván, hogy a magyar nyelv a pápistát kálvinistává teszi. — Én másként gondolkozom. Tudom, hogy a protestantizmusnak is van egy jó oldala. De olvasd meg a mit a Kultsár leveleiben épen most mondok a templomok felől s látni fogod, hogy ismerem azt is, mit köszönhet az emberiség a pápista kultusnak. Az előbb tekintet az óhajtatja velem, hogy bár minden magyar protestáns volna; a másik azt, hogy bár minden magyar pápista volna.*

Míg a kálvinista Kazinczy ily szelíd hangon szól, sokkal keményebb nyilatkozatot találunk a katolikus Horvát Ist-

* Kazinczy levele Vidához 1812. ápr. 15. Kézirat az akadémia könyvtárában.

vánnál. «Mayer József székesfehérvári kispap, tanítótól hosszas kunyorálás által kinyerte, hogy ő a kikérdeztetésekben magyarul beszélhessen az isteni tudományainkról. Adnák a boldogabb csillagzatok, hogy példájára többen fölélednének mély álmaikból. Mért nem lehetne az itteni tudományokat szinte úgy nemzeti nyelven magyarázni, valamint egyéb nemzeti dolgokat? Veszedelmes, ártalmas, kárhozatos vélekedés ez egyházi embereinknél. Már a XVI. századunkban fölösleg számmal irtak magyarul theologiai könyveket. Ellenségei azok hazánkunk, kik boldogulásunkra vezethető lehetőségeket lehetetlenségekké tenni iparkodnak. Többnyire papivadékaink gátolták nyelvünk terjedését. Mennyire vittük volna eddig nyelvünket s vele összecsatolt szerencsésebb állapotunkat, ha ők (a papok) az 1791-iki országgyűlésen magukat közös igyekezeteinknek ellenők nem szegezték volna! Úgy boldoguljanak azonban, a mint nemzetünk hasznát kívánták!»*

Míg az alsóbb papság s a szerzetes-rendek nemzeti szellemű s lelkes munkásokat adnak a magyar irodalomnak, mint Faludit, Ányost, B. Szabó Dávidot, Rajnist, Virág Benedeket, Dugonics Andrást, Verseghi Ferenczet, s a legnagyobb valamennyi között Révai Miklóst, addig a főpapság, kevés kivétellel, még csak részvétet sem mutat a nemzeti irodalom iránt.

A multban, a magyar főpapság mint rend, az egyház szervezetében elfoglalt állásánál fogva nem mozdíthatta elő a nemzeti érdekeket. Helyzete tragikus volt. Midőn híven és buzgón teljesítette kötelességét az egyház iránt, mély sebeket kellett ütnie a nemzeten.

* Napló 1805. 26.

HATODIK FEJEZET.

A FŐURAK.

A társadalom második nagy csoportja, a nemesség, két országos rendet foglal magában: a főurakét és a köz-nemesekét.

A magyar arisztokraczia nem oly nagy számú, mint a lengyel. Ennek számát a XVIII. században közel egy millió négyszázezerre teszik, míg a magyar alig éri el a negyedszázazetret. Lengyelország lakossága tizennégy millió, míg Magyarországot hét millióra teszik; tehát amott minden tizedik, itt minden huszadik lakos volt nemes. Lengyelország után Magyarországnak van legtöbb nemessége. Franciaországban huszonöt millió lakosra száznegyven-ezer nemes esik, tehát itt körülbelül minden száznyolcvanadik egyén nemes.*

Az arisztokraczia, mint kiváltságos osztály, melynek tagjait a közös érdek csatolja egymáshoz, kifelé mint köz-jogilag elkülönült egység szerepelt, de ez egységen belül jelentékeny különbségeket, rangfokozatokat találunk. A magasabban álló csoport kicsinyli, lenézi az alsóbbakat és társadalmi állás, tekintély, befolyás, műveltség, életmód

* Schwartner szerint 1785-ben a nemesség száma 325,894; Fényes Elek 1847-ben 617,521 főre teszi.

tekintetében oly különbség volt közöttük, hogy a társas érintkezés, a házasság is alig fordul elő a két csoport tagjai között s a birtokos nemesség annyira különbözött a birtoktalantól, hogy ez a közügyekben való részvételből is ki volt zárva.

Valamint az uralkodóház tagjai az Eszterházy, Pálffy, Batthyány, Erdődy s más főúri családok tagjait csak alattvalóknak tekintik, kikkel házasságra lépni lehetetlen, úgy a főúri családok is rangjukon alólinak tartották a köznemesekkel való összeházasodást. A köznemesség tekintélyes és birtokos része ismét nagy szerencsétlenségnek tartotta volna családjára nézve, ha egy leány, különben nemes származású ügyvédhez, orvoshoz, gyógyszerészhez vagy egy armalistához ment volna férjhez vagy a fiú ily családból vett volna feleséget. Az alsóbb fokon állók irigységgel tekintettek a felsőbbekre s keserűséggel viselték el a velök éreztetett gőgöt, de kárpótolták magukat azzal a lenézéssel, melyben az alattok állókat, különösen a polgárt s a parasztot részesítették.

A nemesség e csoportjait külön kell szemügyre vennünk, hogy megtudjuk, mivel járultak a nemzet egyéniségének kifejtéséhez s a nemzet érdekeinek biztosításához.

Amagyarfőúrak a XVII. században s a XVIII. első évtizedeiben, nemcsak névleg voltak magyarok, hanem a valóságban is. Egyek voltak nemzetökkel nyelvben és érzésben. Műveltségök latin volt, de házi életök, magán és hivatalos levelezésük nyelve a magyar. Németül még akkor kevesen tudtak s 1706-ban II. Rákóczy Ferencz tábornoka, Károlyi Sándor, 25—30 ezernyi tiszántúli hadtestében nem találkozott ember, a ki egy fölfogott német levelet megérteni képes lett volna. Sem maga Károlyi, sem mágmás főtisztjei, a gróf Csákyak, báró Perényiek, Sennyeyek, Palocsayak stb.

meg nem értették.¹ Az udvarhoz ritkán jártak, a fejedelem személye körül is kevesen vannak; váraikban laktak vagy a háborúskodás az országhoz kötötte őket, s azért nem is voltak kitéve a német befolyásnak. Még e korban a főúri családok nem tartják kívánatosnak a házassági összeköttetést külföldi családokkal. De ha mégis idegen vő jött valamely családba, az illem úgy hozta magával, hogy tanulja meg a magyar nyelvet.²

Gróf Zrinyi Miklós, a költő, ragyogó példánya egy akkori magyar főúrnak. Szíve hazájáért lángol; nagy elméje a haza megmentésének eszközeit keresi; korának legnagyobb publicistája; ő alkotja meg a század legjelentékenyebb költői művét, melynek célja a szigetvári hős példájával lelkesíteni az ideáltalan, nagy tettekre nem hevülő nemzedéket; hős és kiváló hadvezér, kinek nevétől retteg a török; várában a művészet és tudomány kincseit gyűjti össze és műveltségét bámulják az idegenek. Igazi nagy úr, előkelő érzésben és gondolkozásában. Ő ezenfelül egyik nevezetes bizonyítéka az akkori magyar nemesi társadalom beolvasztó erejének. Zrinyi Miklós, a horvát úr, a XVII. század legnagyobb magyarja.

Általában főuraink körében látjuk a renaissance műveltségének hatását, könyvtáraik vannak, fényűzésükben, bútoraikon, építkezéseiken a művészi ízlés nyilvánul. Rákóczy, Bercsényi váraiban a magasabb műveltség, a szellemi élvezet kétségtelen nyomaira találunk.³ Nemességünk valóban

¹ THALY KÁLMÁN: Irodalom s műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. 13. lap.

² B. RADVÁNSZKY BÉLA: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. 347., 382. l.

³ THALY KÁLMÁN: Irodalom s műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. 23. lap.

magyar s hatása kiterjed a német lakosságú városokra is, az ország határszéléig.* Kassa városa a Rákóczy idejében megmagyarosodik.

A XVIII. század négy első tizedében nemességünk még a magyar nyelvet használja. Az Eszterházyak, Pálffyak, Battihiányak mint nádorok, országbírák, főispánok még magyarul leveleznek a megyékkel is. De Mária Terézia uralkodása alatt ez nagyjából megszűnik. A régi nemzedék kihal; az újabb már idegen. Van ugyan ritka kivétel ebben a korban is s Amadé, Orczy, Ráday Pál s mások ápolják nemzetük nyelvét. Mások ismét, mint később Széchenyi Ferencz vagy Dessewffy József megóvták keblökben a magyar érzést és mély fájdalommal látják nemzetök süllyedését.

De a főurak rendje elidegenedik a nemzettől, teljesen az udvar szolgálatába áll s politikai jogait arra használja, hogy a nemzet fejlődését megakadályozza. Nemcsak családi életéből száműzi a magyar nyelvet, de ellenzi használatát a közéletben is; a magyar arisztokraczia ellensége a magyar nyelvnek, mely a nemzet egyéniségének, külön életének nemcsak kifejezése, de föltétele is.

A magyar főurak rendjétől, melynek legnagyobb része nem ismerte a nemzet nyelvét s ez által tényleg megszűnt a nemzet tagja lenni, nem lehetett várni a magyar nemzeti élet fejlesztését. A magyar mágnást mindenekelőtt az jellemezte, hogy nem volt magyar. A kapocs közte s az ország között nem volt nemzeti, hanem csupán közjogi. A magyar

* Családi irataim között van egy szerződés, melyet Grünwald Máté Bártfán az ország e határszéli városában, mely német telep volt, 1697-ben köt egy ottani lakossal. E szerződés zamatos magyar nyelven van írva, a mi azt bizonyítja, hogy abban a korban a magyarság elhatott az ország széléig idegen elemek közé az emberek magánügyeibe is.

mágnásnak már csak gazdasági és rendi érdekei vannak Magyarországon, de nem nemzetiek. A magyar mágnások rendje ebben a korszakban megszűnik a nemzeti élet tényezője lenni.

Az erdélyi főurak körében hasonló jelenségek mutatkoznak. Báró Kemény Zsigmond, maga is fejedelmi család ivadéka, következőleg írja le az erdélyi arisztokracziát:

«A diadalmaskodó absolutismus védszárnyai alatt az arisztokracia naponként kizárólagosabb és büszkébb lőn.

Az adómegajánlási jog a kormányrendelet útján behozott új adórendszer által az országgyűlés kezéből elvétellett, a határszéli katonáskodás terhe a szabad székelyre erőszakos módon vetteték; a Leopoldi kötlevel 17-ik pontján kívül egyik sem tartatott meg, és a nemzeti szabadság összes biztosítékai mint füst és pára enyésztek el; de a változások között, e szívrendítő romok fölött, arisztokracziánk, mely a «Populus Verbóczyanustól» egészen külön választotta magát, maradt ideje és léleknyugalma tanácskozni a felől: hogy az egyenetlen, rangon alóli házasságok kötése, hogyan gátoltassék meg legsikeresebben?»

«Kétségkívül a mely mértékben adá az erdélyi arisztokracia, a közelebbi évtizedek folyamában magas hazafiságának tanújeleit, majdnem oly mértékben volt III. Károly és Mária Terézia korában lanyha és hivatásáról megfélemedező.»

«Aztán akkor érdekeik annyira összetalálkoztak az alkotmány elleni reactio törekvéseivel, hogy szokatlan öntagadás lett volna a kényelmes kasztviszonyok mellett a haza szenvedéseire gondolni.»

«A nagyobb hivatalok néhány család közt valának felosztva, mint ivadékról ivadékra szálló örökség . . .»

«A kevés számra szorított felső arisztokracia kényelmével és előjogaival szemben groteszk ellentétet képezett a

jobbágyok sorsa, kiknek tartozásai és szolgálatai semmi úrbér által nem valának megszabva; mert a Mária Terézia által kiadott «bizonyos punctumok» keletkezésökre nézve törvényeseknek nem valának tekinthetők, teljesedésbe szigorúan soha sem vetettek, minthogy egészen semleges körben forogtak és még az úrbéri állomány mennyiségét sem határozták meg.»

«Miután a fölbomlás szelleme az alkotmány és társadalom körében dæmonikus erejét kifejtette, lehetetlen volt, hogy egészen érintetlenül hagyja a nemzetiséget is. A magyar nyelv lassanként kezdett a magasabb társalgási körökből kiküszöböltetni és helyét a német foglalgatta el. Már Bánffy György kormányzó fényes termeiben ritkán hangzott az anyai nyelv édes zengése, s voltak tösgyökeres magyar házak, hol illedelem elleninek tartaték a zsendülni kezdő honi irodalom műveit megemlíteni. Azonban bár e vétkek Erdély értelmes és vagyonos osztályait terhelik, mégis kétséget nem szenved, hogy sokkal kisebb mértékben, mint Magyarországot. A nemzetiség sehol úgy meg nem tagadtaték Erdélyben az arisztokraczia által, mint Magyarországon. Azok ivadékai, kik a nemzeti fejedelmek udvarában csak magyarul társalogtak, nem hihették el könnyen, hogy anyai nyelvök által lehetetlen eszméket és érzelmeket hűn tolmácsolni.» *

«Ez a kis ország — írja Cserei Miklós Kazinczynak ** — fészke a magyar nyelvnek, mert itt a szászszágot kivéve, ez uralkodik; a Ti országotoknak igen szép és jó darab részében pedig a német nyelv erőt vett és anyaiává lett; a Ti

* Bárá Kemény Zsigmond tanulmányai. Erdély közléte. 1791—1848. 27. lap.

** Cserei M. Kazinczy F.-hez 1812. május 1. Akad. levéltára.

legnagyobb házaiknál nem régen úgy kezdték tanítani a magyar nyelvet, mint idegent s jó része mágnásaitoknak ma sem tud magyarul. Ez nincs nálunk. Beszélnek ugyan itt is németül egynéhány házaknál, de éppen annyit beszélnek magyarul is, és jól tudják a nemzeti nyelvet.»

«Erdély népe jó nép — írja Kazinczy Berzsényinek — kevésbé van elrontva mint mi; s Erdélyben nem találtam dámát, annyival inkább férfit, a kivel németül szólottam volna, mint egyet; az pedig magyarországi leány volt, gróf Kemény Farkasné, született gróf Batthiány kisasszony, Vinczének testvére.» *

«A társaság nyelve ott mindenütt magyar. Nálunk a czifrább házaknál német.» **

S e korszakban sokaknak már fölsem tűnik a legelső magyar családok elnemzetietlenedése és szinte természetesnek találják az emberek, hogy a magyar mágnások nem tudnak magyarul. Midőn Kazinczy Ferencz leírja első találkozását gróf Majláth Jánossal, a német íróval, a ki őt németül szólítja meg s kivel kizárólag németül társalog, nem is jut eszébe ezen megütközni. Ebben az arisztokratikus társadalomban a főúri családok oly kiváló állást foglalnak el, hogy nem is alkalmazzák rájuk a közönséges mértéket a magyarsáért buzgó emberek sem, sőt a magyar nyelv mellőzését s a német vagy francia nyelv használatát az előkelőség jelének tekintik. Ha egy magyar főúr magyarul beszél valahol, ezt mint feltűnő jelenséget emelik ki az egykorúak, mert ez a kivétel és a magyar nyelv nem tudása a szabály.

Midőn a nemzeti érzület erősödik, jobban kezd szembeötleni a mágnások elnemzetietlenedése is. Mennél jobban

* Kazinczy és Berzsényi levelezése. LXXIX. 1817.

** Kazinczy F. és Kiss János levelezése 1816. Bpest, 13. CXIX.

terjed el az a meggyőződés, hogy a nemzet nyelvének használata nélkül nemzeti élet lehetetlen s mennél határozottabban lép fel a követelés, hogy a magyar nyelv váljék a közélet nyelvévé, annál feltűnőbb az ellentét a nemzet aspirációi s a magyar főurak magatartása között, kik minden lehető elkövetnek, hogy a nemzeti nyelvnek az ország hivatalos nyelve rangjára emelését megakadályozzák.

Az egykorúak, kikben elevenebben lüktet a nemzeti érzület, elkeseredéssel nyilatkoznak a magyar főurak magyartalanságáról s nem is tekintik őket a nemzeti élet tényezőinek. Cserei Miklós sejti a veszélyt, mely a magyar elemet fenyegeti, ha a szlávság öntudatra ébred, egyesül. Azért ismételve követeli a magyar nemzetiség terjesztését s erősítését s a szlávok és oláhok megmagyarosítását, míg ezt könnyen lehet megtenni. «De erre még talán nincsenek megérve nagyjaink. *Hozzá szokván, hogy nemzetiség nélkül, sőt nemzeti nyelveknek tudása nélkül tiszteletben legyenek, arról a mivel őket az Európa állása fenyegeti, álmodni sem tudnak.*»*

«Elszomorodás követte szavainkat, írja Horvát István,** általlátván tehetetlen kicsinységünket. Rendre előszámláltuk nemzetünknek tehetősebb birtokosait s nem találtunk egyet is közülök, kiben mind a szív, mind az ész, mind a hazafiúság, mind a tehetség jelen lett volna, mely most a közjó előmozdítására megkívántatnék. Ebből is láttuk, melly igen kifogytak a Magyarság közül a valóban nagy emberek. Élünk még, de úgy élünk, mint a ki nem tudja miképen él. Csak egy-két csepp lappang erünkben az igazi

* Cserei M. Kazinczyhoz. 75. sz. 1825. június 15.

** Naplója. 1809. II. 7.

magyar vérből, pedig elégséges volt-e akkoron egy-két csepp, midőn Árpád s egyéb őseink a szabadságot akár behozták, akár fentartották? Az elfajúlt fa nem hoz nemes gyümölcsöket; a félénk nyúl nem vihet véghez oroszlányi tetteket.»

Egykorú jeleseink, kik akkor a nemzet ideáljait képviselték versben és prózában panaszkodnak a főurak ellen lelkök hidegsége s közönye miatt, melyet az irodalmi mozgalmakkal szemben tanúsítanak.

«Hányat találsz gazdagjaink között,
Kik áldozó kézzel járulnának
Hermionénk szent oltárához?
Hányat találsz, kik édes nyelvünket
Híven kegyelnék és buzgón ápolnák,
Hogy sírja szélén még egyszer szelíd
Szózatját, mint a haldokló hattyú
Aon forrási közt elkezdené?»*

Így ír Berzsényi. Kazinczy pedig azt írja neki az akkor már nagy tiszteletben álló Festetich György grófról: «A gazdagok pedig az olyan haszontalansággal, mint a magyar nyelv és versecskéik, nem gondolnak. Festetics — a *Nagy* — martius előtt kevéssel 30 frttal méltóztatott remunerálni egy tudóst azért, mert munkáját excellensnek találta. Pedig a tudós pénzt s egyebet nem várt, nem kért. Borzadok az ily *Nagyoktól*.»** Pedig gróf Festetich György nagyon megbecsülte az érdeemes embereket. Berzsényi írja róla Kazinczynak: «Nem illesz Keszthelyre. Én sem. De én annyira tisztetem a jót, akármi színben legyen öltöz-

* Kazinczy F. és Berzsényi levelezése. XII. 1.

** U. o. XLII. 1.

tetve, hogy én-neked is alig merném ezt kimondani. Midőn egy oly ember, a kinek jövedelme 3 millióm körül van, egy ily innepre 30 ezeret költ, semmi, de nem semmi az, midőn az ősz Festetics a szegény Berzsényinek az utczára kalap nélkül elejbe szaladt. Minden cselekedet becsének az idő és hely az igaz mértéke. *Egy oly népnél, a hol a Nagyok az anyanyelvet cigánynyelvnek nevezik s a magyar írónak nem is köszönnek s a legjobb poetát legfellebb is jocular-nak nézik.*»*

A főrangúak részéről tapasztalt ritka figyelmet azután nagy kitüntetésnek veszik s hálások érette. «Tudod-e, írja Kazinczy Berzsényinek, hogy gróf Dessewffy József az én nevemet a populus rex diætalís sessiójában perorálván a magyar nyelv felől, publice elhangoztatta? Nem csinálók titkot belőle, s nem kívánok jobbnak tartatni, mint vagyok, azért elmondom, hogy ennél kedvesebb fény engemet nem érhetett.» Berzsényi ugyanabban az évben (1812.) a főispáni beigtatásnál szintén kitüntetésben részesült. «Ezen solemnitással az a becsület ért engem kicsinyben, a mi Téged a Diætán nagyban. Ebéd felett Sárközy István úr hozzám jött és megcsókolt, estve pedig b. Prónay (Sándor) a nagy palotába hivatott, és mint poetát az egész közönség jelenléteben megköszöntött. Köszönd meg nekik, hogy a magyar literatúrát én bennem megtisztelték. Ők ezt megérdemlik és tőled igen kedvesen veszik.»**

Kazinczy csakugyan ír egy köszönő levelet báró Prónay Sándornak, melyben keményen kikel a főurak ellen. «Petrarca a Campidoglión borostyánt nyere; az én kedves barátom Berzsényi Somogynak fényes napjain, mint poeta

* Kazinczy F. és Berzsényi levelezése. LXXX. levél.

** U. o. XLVI. LI. levél.

köszöntetett meg. Mi ez a megtiszteltetés amahhoz képest! és mégis ez nagyobb, mint amaz, mert a római néptől nyerni nem tartathatik nagynak, az a maga művészeit mindig tiszteletben tartotta; ez pedig oly népnél történt meg, mely a maga íróit ignorálja, nyelvrontóknak szidalmazza. De ki tekintheti boszankodás nélkül, hogy nagyjaink azon felül, hogy literatúránkat semmire sem segéllik, mely nekik szoros tisztjök volna, az írók iránt nem is mutatnak figyelmet, megkülönböztetést.»

Ha a költő ódát ír egy-egy főúrhoz, a legritkább esetben dicsőít szerzett érdemeket s a legtöbb esetben csak buzditani akarja, hogy vegyen részt nemzete életében. Berzsenyi erzi, hogy Eszterházy Miklós herczeghez intézett ódája félreértésekre szolgáltathat okot s elakarja magáról háritani a hízeltés gyanúját. «Ne úgy nézd ezen ódát, mint költői művet vagy valamely üres hízelkedést, hanem mint hazafiúi áldozatot, melylyel én a leghatalmasabb magyart, a poezis fátyolában, az ő legszentebb hazafi kötelességére emlékeztetem és a magyar múzsának nevében előtte leborulok. Ez az én legszentebb ódám. Tekintsd meg azt kérlek még egyszer ezen szempontból s látni fogod, hogy az nem hízelkedés, hanem igen finom s alattomos szemrehányás.»*

Ürményi József az ország bírāja s egyik első főura, ki nek életéből néhány jellemző vonást Horvát István idézett naplójában tartott fenn, e kornak egyik tipikus alakja. Magyar ember minden nemzeti érzület nélkül. Ellensége a magyar nyelvnek s a németesítő Ratio Educationis egyik szerkesztője. Beszél ugyan magyarul, de írni e nyelven alig volna képes. A német színházba jár, hol páholyt tart s a magyar színészek előadására csak véletlenül jut.

* Kazinczy és Berzsenyi levelezése. XXXVIII. levél.

S midőn egy előkelő hölgy észreveszi, hogy tetszik neki az előadás s tréfálva azt mondja neki, hogy most már a német színházban nem fog páholyt tartani, hanem a magyarban bérel egyet, «az öreg elpirulva vakogott. Meg lehet, úgymond, ha a németek ezután is olyan ostoba darabokat játszanak, mint egy idő óta, úgy elhagyom őket. Szép élet, kiált fel Horvát, egy magyarországi fő Mágánás házában! Mikor lesznek magyarok magyar uraink? Mikor szünik meg e gyalázatos német viszketeg?» * Ürményi felismeri a bajokat s néha duzzog is, de kész eszköze az udvarnak mindenben, a mi a nemzet érdeke ellen van, csakhogy állását megtartsa. Mikor 1809-ben nagy vereségek érik Ausztriát, «az öreg elragadtatva panaszkodott, hogy Fejedelmünkben, ki egyébiránt igen jó szívű, semmi energia nincsen. Mindenek, úgymond, aluszékonyan folynak és alkalmatlanok többnyire hivatalaikra azok, kik akár a Cancelláriánál, akár a Consiliumnál, akár a törvénykezésnél tisztviselő személyek. Előszámlálta, mi szükséges volna hazánkra nézve egy okos reformátor, mi illendő volna a szegény jobbgyságon segíteni; mi boldogok lehetnénk, ha tudós férfiak vezérelnének bennünket. Az öreg igen fontosán beszélt ma a szorongatásokat hallottában. De méltán kérddhetem én, mért nem mondja ezeket békeség idején? Miért hajol meg akkor Ausztria gögös igájának, midőn tova vagon a veszély félelme? Mért eszközli maga részéről is az ország gyűlésén azokat, melyek kárunkra koholtatnak? Ilyenkor egészen más hangon szokott a dolgokról szólni. És ezek mind nyilvános jelei annak, a mit én sokszor gondoltam, hogy t. i. *a mi nagyjainknak nincsen állandó és fenekes karakterök, hogy szolgálai félelemmel*

* HORVÁT I.: Naplója 1809. II. 19.

*teljes szívök, hogy a hazafiúi lelket elnyomja bennök a haszon és jószág keresés. Mikor támadnak közöttünk valóban nagy emberek, kik csak úgy kívánandják a király javát előmozdítani, ha az megegyez a nemzet javával? Állapotunk mostan a nagyságtól igen messze vagyon. Csak tengődünk, nem virágzunk. Igen nagy változtatások kívántatnának reánk nézve, úgy de ki legyen az a nagy változtató? Reményljünk mindazon által, ha még soká köll is reménylenünk, ott boldogulhatunk talán, hol nem is gondolnók.»**

A hazafiak nemes haragra lobbannak a főurak ellen, kiket «nemzet csúfitóknak» neveznek. Látják, hogy vagyonukat az országon kívül pazarolják el s nem áldoznak semmit a nemzet céljaira; látják hogy a magyar mágnessok német színházak, zeneszerzők, írók s a német művészet és irodalom bőkezű pártolói, de saját nemzetök kultúrájára még csak nem is gondolnak s arra a gondolatra jutnak, hogy meg kellene őket fosztani nagy birtokaiktól. «Ekkor mi (Horvát és Révai) egy szörnyű beszélgetéshez kezdettünk, mely ebből áll vala, hogy közlöttem vele ezen régtől fogva fejemben följő gondolatomat: szomorú tapasztalás tanít bennünket, hogy némely magyarországi hercegek, grófok és bárók, ámbár iszonyú sok jószágokat bírnak, mégis már több századoktól fogva semmit sem szánnak az ország boldogítására képtelen jövedelmeikből, hanem ezeket, azon kívül, hogy *még ellenségeink* is különféle tárgyakban, idegen tartományokban eltékozolják. Itt méltán támaszthatom eme kérdést, valljon nem kevesíthetné-e méltatlan polgárainak birtokaikat a Haza és az evvel egyetértő fejedelem?»**

* HORVÁT I.: i. m. 1809. II. 10.

** U. o. 1805. dec. 10.

A főnemesség távol áll a nemzet szívéből. Elidegenedése a nemzet érdekeitől, a nemzeti jellemből való kivetkezése, elzárkózása a nemzet többi osztályaival szemben, nem keltethet iránta rokonszenvet és bizalmat. Még a köznemességtől is elkülönzi magát s alig érintkezik vele. Ez nem is szereti a mágánásokat s a legritkább esetek közé tartozik, ha egy vármegye főurat választ követének. Gyanúban tartják őket, hogy feltétlen hívei az udvarnak s az udvar érdekeinek szolgálatában állnak az országgyűlésen, az ország főhivatalaiban s mint főispánok a megyékben és nem tartják őket megbízhatóknak a rendi jogok védelmében sem. De a főnemesség azért nem mondható népszerűtlennek s megtartja politikai befolyását, mely e korszakban döntő az országban. A nemzet politikai vezetése határozottan a főurak kezében van. Ők foglalják el az ország legfőbb hivatalait, őket helyezik az egyház legfőbb méltóságaiba. S a nagy befolyást nemcsak a világi s egyházi hivatalok, az előkelő társadalmi állás, az óriási vagyon biztosítja számukra, hanem nagyobb politikai képzettségök is. Közel állnak az udvarhoz; megismerik a nagy politika folyását; látókörük tágabb; a nagy országos hatóságok élén állva vagy ott alkalmazva, magasabb szempontból tekintik a kormányzat feladatait s az ország szükségleteit s azért az országgyűléseken rendszeren az ő befolyásuk győz a falusi helyi életet élő köznemesség felett, melynek politikai műveltsége nincs s országos szempontokat nem ismer. Csak ők utaznak és látnak idegen országokat; ők kezdői a javításoknak a gazdaság körében, ők mennek elől buzdító példával a mezőgazdaság, sőt az ipar terén is; az első magyar gazdasági tanintézetet egy mágán, gróf Festetich György állítja fel s közülök emelkedik ki a következő korszak legnagyobb szelleme: gróf Széchenyi István is, a ki megkezdte a harcot

a fennálló jogrend ellen, a «nagy változtató», a kinek megjelenését Horvát István várja.

S e viszony csak a XIX. század negyedik tizedében változik meg, mikor a köznemesség időközben szerzett nagyobb politikai képzettsége kivívja a vezetést s őt teszi döntő tényezővé Magyarország politikai életében.

HETEDIK FEJEZET.

A KÖZNEMESSÉG.

Egészen más a köznemesség állása a társadalomban s a közéletben.

A köznemesség közül azok, a kik tehetségesebbek s a kormányzóknál nyernek alkalmazást, vagy a kiknek nagy földbirtokuk van, lassan átmennek a főurak rendjébe. Vannak ugyan még főúri birtokú köznemések, a kik dominiumok urai, de ezek már csak kivételek. A köznemesség vagyona csekélyebb, a köznemes «birtokán» ül, mely nem biztosít oly társadalmi állást, mint az «uradalom». Ezt a birtokot maga kezeli, azért helyhez van kötve s életmódja is egyszerűbb. Nem ismeri a művészet élvezetét, a műveltség fényűzését s egyhangú prózai életet él. Rendesen falujában lakik, egy kis szegényes, vályogból vagy fából épült házban,* melynek alig van néhány szobája. A díszesebb házak csak a XVIII. század utolsó negyedében s e század elején jönnek divatba a vagyonosabb nemesi család-

* SZIRMAY ANTAL: *Fragm. hist. ecr. irja*: «*Habitacula nobilium in pagis vilissima. Vix aliqua murata domus, sed lignea; Fenestræ vitreæ in pagis nullæ in oppidis rarissimæ, sed ex vesicis animalium adornatæ.*»

doknál s a földesúr kastélya csak ezután emelkedik ki büszkén a parasztok házai közül. Bossányi Ferenczről írja Kazinczy, hogy «náddal földött, vályogból rakott házában patriarchai felsőséggel éle», pedig Kazinczy Ferencz nagypapja tekintélyes és vagyonos úr volt, a kinek «szértűje gazdagon rakva asztagokkal s széna- és szalmakazalokkal, pinczéje tele borral, vermei étellel s ezeket a szükség idején inkább nyitá meg a szorultaknak hitelbe s kamat nélkül, mint a nyerekedőknek fizetésért.*

A köznemesség életmódja nagyon egyszerű, mert nem vágyódik fényesebb után s mert hiányzik a fényűzés feltétele, a pénz. Bor és étel van minden nemesi házban s ezt szívesen osztják meg vendégeikkel. A gazdaság nem okoz fejtörést. Egy ispán vagy gazda felügyelete alatt a jobbágy műveli meg a földet kezdetleges módon s a zsellér végzi a napszámos és cseléd munkáját. Sok készpénzre nincs szüksége, mert a gazdasági beruházásra, munkások fizetésére, adóra nem kell. A házi bútor, a ruha nincs alávétve a divatnak s eltart sok ideig, mert a nők nagyanyjuk ruháját is viselhetik, a nélkül, hogy ezért valaki kigúnyolná őket.

A köznemesség egyes csoportjai vármegyénként külön társaskörök is. A szomszédos nemesek unalomból látogatják egymást, ha nincs pör közöttük, mely miatt meghasonlásban élnek. Ezenkívül névnapok, lakodalmak, keresztelek és temetések, vásárok, kis és nagy gyűlések, főispáni beigtatások alkalmával gyülekeztek egybe, kártyával, ivással mulatnak s a társalgás Kazinczy szerint nem emelkedik magas színvonalra. «Mik valának — úgymond — eddig összejövésink falukon, mint arról tűzött discussiók, hogy a

* KAZINCZY FERENCZ: Pályám emlékezete 5., 6. l.

sárga kopó-e jobb vagy a fekete, s hányadikunk tudá, az atlanticus tenger keletre fekszik-e tőlünk vagy nyugatra?»*

Nagyobb távolságokra nem igen szoktak járni, mert utak nincsenek s a közlekedés az év nagy részében vagy teljesen lehetetlen vagy komoly nehézségekkel jár. Ujságok nincsenek, könyveket nem olvasnak s azért nagy az unalom házukban. Kazinczy írja Bossányi Ferenczről: «Átesvén a megmosdás és felöltözködés nagy munkáján, összeredőlé tíz ujjait s levont süveggel s sétálva, könyv segéde nélkül mondá el reggeli könyörgését, lement istállójába megtekinteni, ha kocsisa és fullajtárja jól kikefélték-e lovaiból a port s kiült folyosójára, a ház előtt elmenőkkel beszédbe erede s gyönyörűségét «Gespräche im Reich der Todten» s a Febronius olvasásában lelé. Így mûla el egyik napja a másika után. Az erlangi német és lipsiai deák ujságok kedves csemegéi valának».** Mily korlátolt, egyhangú élet! Pedig Bossányi Ferencz még jobban töltötte idejét, mint mások, mert legalább olvasgatott is valamit.

A vendéget szívesen látják, mert félbeszakítja az unalmat, mely a házra nehezedett, s mégis tud valami újat mondani, ha nem is a nagyvilágról, mert az úgy sem érdekli őket, hanem a megye más vidékéről, ösmerős családokról, vagy legrosszabb esetben a saját falujából. De ha valaki egy másik megyébe vagy épen Pozsonyba az országgyűlésre utazik, érzékeny búcsút vesz övéitől, annyira nehéz és veszélyes az utazás. Külföldre egyik sem utazik közülök, hacsak mint katona vagy udvari testőr nem jut ki. Ha azután visszatér hazájába, hihetetlen dolgokat tud beszélni a falusi nemességnek, mely a szomszéd vármegyét sem ismeri és sejtelve

* KAZINCZY FERENCZ: Pályám emlékezete 52. l.

** U. o. 8. l.

sincs a szomszéd országok viszonyairól. Még a hirlapíró is panaszkodik 1780-ban, hogy «sokat ugyan még a hazával határos Törökország felől sem tudhatni. A mi pedig ezen túl történik, az eránt felette ritkán s csak esztendő számra, hol Oroszországból, hol a széles tengeren jönnek az izenetek».¹

A legfontosabb események csak hónapok múlva jutottak el az ország távolabb vidékeire. Az ország legkiválóbb szellemei panaszkodnak, hogy nem tudják, mi történik Erdélyben s az erdélyiek viszont nem tudják, mi történik Magyarországon. Levelekben közlik egymással a híreket, melyek sok esetben mendemondának bizonyulnak vagy egészen eltorzult alakban érnek hozzájuk. «Magyarországnak ideája sincs Erdély felől, írja Kazinczy, s minthogy utazási leírását nem bírjuk, nem csuda, ha Erdély inkább terra incognita, mint Európának tőlünk legtávolabb fekvő országai, melyeknek leírását olvashatjuk».² «Mi Magyarországról keveset tudunk, — írja Cserei Miklós Kazinczynak — a külső birodalmak újságairól pedig szinte semmit, mert az idegenföldi újságlevelek nem jönnek. Én is kettőre prænumeraltam volt s visszaküldték a pénzemet. Minek lehessen ezt tulajdonítani? Valami olyannak kell lenni a Horizon megett, a mit nem szabad tudnunk».³ Még az országgyűlés viselt dolgairól is csak nagy későn értesül az ország. «Mi a diéta felől keveset tudunk. Levelekben senki sem mer úgy írni, hogy az olvasó ne lássa az Író nem szabad lelkét s a kik nem futottak, gyermekek, vagy féltik bőrüket, legalább nyugalmukat s hallgatnak.»⁴ Ha Kazinczy ily keveset

¹ Magyar Hirmondó. 1780. XIX. szám.

² Kazinczy Berzsenyihez 181. l. LXXIX. levél.

³ 1811. ápr. 2. kézirat az akadémia könyvtárában.

⁴ Kazinczy Guzmicshoz 1825.

tudott az ország dolgairól, a ki az ország minden részeiben lakó kiváló emberekkel levelezett, mennyivel kevesebbet tudhatott az a falusi nemes, a kinek ily források nem álltak rendelkezésére.

A falusi nemesség nem utazik, nem lát világot, nincs kör, melyben csiszolódnék s az élet konvencionális ugyan, de finomabb szokásainak alá kellene magát vetnie. A nő még nem foglalja el azt az állást, mint az egykorú Franciaországban, s a szalon, hol a nő uralkodik szellemével, műveltségével, finom tapintatával s hol megállapítják az előkelő élet elegáns formáit, ismeretlen volt Magyarországon. A falusi nemes nők nevelését elhanyagolták s állásuk a házban s a társadalomban alárendelt volt. Kazinczy néhány szóval mesterileg jellemzi az akkori nő állását, midőn nagyanyját, Bossányi Ferencz hitvesét, Kóji Komáromy Juliannát írja le: «Leánya férjének, nem szolgálója, de nem is úr-társa. Balja mellett üle szekerén s idegen házába lépven bé vele, utána ment, nem pedig előtte. Olvasni tudott, nem írni is, s udvara, konyhája, csupokkal és serpenyőkkel gazdagon megtömött kamarája volt az a világ, melyben sürgött-forgott.»*

A falusi ember a XVIII. században nem utazott, mert se kedve, se pénze nem volt hozzá. Nem volt vágya idegen országokat látni s nem szerette elhagyni fészket, a hol egyedül érezte magát jól megszokott emberek és viszonyok között. Itt volt ő igazán úr, mert mindenki annak ismerte el, a pap, a tanító, a falu népe, jobbágysai, zsellérei és házi cselédjei. Egyéniségének egész jelentősége csak itt tükröződött vissza egész környezetén. Ha csak a szomszéd faluba ment más ember birtokára, már érezte a nagy különbséget

* KAZINCZY FERENC: Pályám emlékezete 8. l.

otthona s az idegen hely között. Minden arra emlékeztette, hogy ő itt szívesen látott vendég ugyan, de nem úr, mint amott. Mentül messzebb távozott falujától, annál gyengébb benyomást tett az emberekre neve s egyénisége. Hozzá volt szokva a parantsoláshoz, a tekintély élvezetéhez saját szűk körében. Egyénisége szabadon, korlátot nem ismerve fejlődött, a nélkül, hogy a művelt társaság hatása enyhítette volna rossz hajlamait, s fokozta volna jó tulajdonságait. A legtisztább jellemek, a legnemesebb szívek nyerseséggel, rossz szokásokkal, másokat kínzó szeszélyekkel vannak vegyítve. Mulatságuk egy jelentékeny része a tőlük függő emberek bosszantásából, megalázásából áll. Az ilyen falusi nemesnek sejtelve sincs azokról a korlátokról, melyekkel a rendezett viszonyok s a magasabb civilizáció körülveszik az embert, s akadályozzák szabad mozgásában. Innen eredt az a temérdek összeütközés, melybe a falusi nemes ember egy fegyelmezettebb társadalom szabályaival jut, ha valamely városba, vagy épen Bécsbe került, a hol már rendőrség is van, melyeknek emlékét számtalan jellemző adoma tartotta fenn. Megszokta a szabadságot, nem ismert semmit, a mit meg nem tehetett volna, ha kedve tartotta s a hol ebben korlátozták, oly kényelmetlenül érezte magát, mint a száraz homokra jutott hal.

Bossányi Ferencz megint mint tipikus alak jelenik meg előttünk. «Erkölcsei szeplőtlenek, gondolkozása magas, érzése hív és szent. Egyedül abban gyöngé, hogy fellobbanásaiban villámla és menydörge, mint az e részben is híres Baranyi, mindketten a kor szokási szerint, nem szív vadságából; a mit felőle egy bitang hír emleget, hogy rá lőtt egyik ingerlő munkására, azt nem ő tevő, hanem ifjabb testvére János» «Bossányi türhetlen volt volna, ha benne szeszélyeit lelke nemessége és az oly gyöngeségig

menő lágyság nem szelídítik vala meg. Mit nem szenvedé inasa vagy írója minden reggel, midőn felöltözteték! Nyakkendője fekete szőrfátyol vala, az akkori szokás szerint s közel három vagy éppen négy singnyi. A szoba egyik végében ő, a másikban inasa vagy patvaristája megállottak, s ő és ez kivonák a fátyolt annak szélességében. Akkor ő és ez összehajták azt hosszában és még egyszer hosszában. Nagy csuda mindig, ha hogy e terhes munka harsogások nélkül érhető véget. Most ő megfogván baljába a fátyol végét, s túl azon jobbjá második és harmadik ujjá közé, hol a felkötést kezdeni akará, hogy az összegúzsoltodott fátyol redőket ne kapjon, elkezdé a kerengést a helyéből ki nem mozduló cseléd felé, s mindaddig keringe, míg az inashoz nem ért. Akkor a két végét megköték nyakcsigáján, s vége vala a menydörgéseknek, a cseléd letörlé arczáról a csepegő verejtéket, s ment örvendve, hogy a szörnyű munkán átesék.»* A kinek ily szokásai és szeszélyei voltak, csak otthon érezhette magát jól, a hol csak parancsolnia kellett, hogy minden úgy történjék, a mint ő akarta, s nem érezhetett vágyat idegen helyre menni, a hol nem találta meg azokat az embereket, a kik felétlenül meghajoltak tekintélye előtt s rendelkezésére állottak szeszélyei kielégítésére.

A helyhez kötöttség, a helyi viszonyokba való elmerülés, az elszigeteltség, más országok gazdasági és politikai viszonyainak nem ismerése, magyarázza meg azt a megelégedést, mely a nemesség lelkét eltöltötte. Sejtelve sem volt elmaradottságáról s nem volt magasabb mértéke, melylyel az ország állapotát megbírálhatta volna.** A megyei

* KAZINCZY F.: Pályám emlékezete. 5., 7. l.

** MOCsÁRY LAJOS száz évvel később 1858-ban megjelent «Nem-

Grünwald. A régi Magyarország.

élet volt a legtágabb kör, melyben mozgott, de itt nem talált egyebet személyes és osztályérdeknél, melynek tárgyalása új eszméket nem hozott felszínre, mert a szellem a nemesség körében konzervatív volt s kizárólag a fennálló jogrendnek, mint a legtokéletesebbnek dicsőítésére s védelmére szorítkozott. Eszmék, elvi küzdelmek ismeretlenek voltak ebben a körben, s a következmény a közélet egyhangúsága, meddősége, tespedése volt.

A közoktatás állapota nem fejleszthette sem a magasabb műveltséget, sem a nemzeti szellemet. Nem csoda tehát, ha a nyelv nem fejlődik, elromlik s a nemzeti érzület is gyen-

zetiség» című munkájában közetkezőleg jellemzi a vele egykorú táblabírákat:

Leírja, hogy a magyar nem törődött a külfölddel, nem utazott, nem ismerte a világot. «Mi mint nemzet is csak olyanok voltunk, mint igen tisztos, előkelő táblabíráink, kik ugyancsak nagy uraknak tartották magukat otthon, saját körükben, mert részint nem láttak maguknál nagyobb urakat vagy szándékosan kerültek oly társaságot, hol nem ők voltak a legnagyobb urak s mindig csak lefelé volt figyelmük irányozva; s ily élet és gondolkozásmódnak mi volt a következése? Arisztokratikus büszkeség, önelégültség, önhittség, korlátolt világnézet, társalgási ügyetlenség s tökéletes tehetetlenség, mihelyt oly körbe jutottak, melyhez szokva nem valának. Ilyenek voltunk azelőtt mint nemzet is. Mi valóságos tormaiba esett féreg voltunk. Untalan rágódtunk a magunk dolgán, egyebet nem ismertünk. Szabadok voltunk kicsinyben, de rabok nagyban, szabadon száguldoztunk korlátolt körben. Nem vontunk jármot, nem nyögtünk békókban, de nem volt jobb állásunk, mint a vadé. Ez büszkén hordozza a vadaskertben ágasbogas szarvát, de nem léphet túl a kert korlátaín, Miben állott politikai képzettségünk? Jogtudósok, prókátorok voltunk mindnyájan. Emelkedjünk ki korlátolt helyzetünkéből, nézzünk szét kissé a nagyvilágban, ne legyünk táblabírák. Képzeltetjük, mennyivel inkább illet e jellemzés a száz év előtti viszonyokra.

gül. A magasabb osztályok tudatlanságba, műveletlenségbe süllyednek s a következmények megdöbbentők. A nemzet szelleme tesped, nincs benne fejlődés, megifjodás. Az aggság jelenségeit mutatja egész lénye. A fiatalok ép úgy gondolkodnak, mint az öregek, nézeteik ép oly elavúltak, mint ezeké s az öregek ép oly gyermekesek, mint a fiatalok. Az egyéniség eredetisége legfelebb különczkodésekben nyilvánul, de nem a szellemi tartalomban. Gondolataik, felfogásuk, világnézetük teljesen egyforma, mert viszonyaik és érdekeik is egyformák. Távol a nagyvilág mozgalmaitól, nem tudják meg a külső eseményeket sem, s mert se könyvet, se újságot nem olvasnak, teljesen az apró helyi érdekekbe merülnek. A műveltség hiánya hozta magával, hogy a nemességnek nincs eszménye, melyet megvalósítson, nincs komoly problémája, melyet megoldjon. A szellem nem izmosodik meg a küzdelemben, hanem elernyed, ellustul s néhány elavult gondolon és törvényen kórödzés az egyedüli szellemi munka, melyre még képes.

Kármán József 1795-ben érdekesen írja le az akkori vidéki nemesség műveltségének állapotát.

«Van tehát erő, van tehetség a mi klimánk alatt is és talán szebb, magasabb, elevenebb, mint akárhol, de az a jegyzés igaz, fontos és mély tapasztalásból merített, hogy a mi klimánk ellenséges a tudományoknak.»

«Szemeim előtt láttam én felnőni sok ifjakat, a kik hirtelen gyarapodással a tudományok útján eléhaladtak; . . . de alighogy haza tértek amazok ősi mezejökre, nem tudom micsoda kimagyarázhatatlan elalélás foglalta el őket. A könyvtárt fegyverek tölték ki, a szépudományokat a vadkergetés, az elmélkedést agarászat . . .»

«Ellankad a legtörekedőbb és munkát kedvelő érdem is, ha azt örökké porba tapossák A mi telekjeinken vege-

táló, czímmel és czím nélkül való földművelők, nem érzik becsét az ily érdemnek. Nem régi dolog, a hol az egész könyvtár egy házi és úti kalendáriumból állott sok mezei üléseken Nyitva áll a becsület útja a merésznek, nyitva a kereskedés, a nemes mesterségek műhelyei és nem méltóbb-e hozzájuk jó birtokos és tehetős polgárokká válni, mint ha azok maradnak a mik : nemzeti betyárok.»

«De hogy a mezei élet nagy részben a tudományok terjesztésében akadály, azt meg kell vallanom. A magányos, félrevaló élet, az elzárkózás a világtól, elzár a gondolkozástól is. Az a kis darab föld, a melyen lakik a mezei ember, az ő egész horizontja. Nem tudja mi történik faluján kívül és azt hiszi, hogy megyéjének határdombján túl már ott kezdődik a Fekete-tenger. Minden figyelmetessége abban az egy ujnyi peripheriába szorúl, a melyen született és a melyen él. Minden törekedése itt határozódik. — A mindennapi történetek, melyek épen azért figyelmességet nem érdemelnek, mivel mindennap előfordulnak, minden újságkívánását betöltik. Sokaknak szólásformájukat, ha megmagyaráztatnánk velük, az alatt: az egész világ, meg fogják látni, hogy nem értenek egyebet, hanem legfeljebb a vármegyét, a melyben élnek.»

«Sivatag üresség uralkodik az ily fejekben. A gondolatok kiapadnak az ily koponyákban, melyeket az aszály megcsapott, vagy stagnálnak, mint a mocsárban a poshadt víz. Nem rázza meg kemény fibrájukat, semmi egyéb a jég-eső félelménél, a mely lábon álló gabonájukat fenyegeti, vagy a deliberatum előtt való rettegésnél, mely fél mérőnyi ugarjának elvesztését netalán adinveniálhatja.»

«A tehetségek halva fekszenek. Meggátolja a henye és vad életmódja azoknak kifejlődésüket. Nincs alkalmatosság, mely csomójából kioldozza, nincs indító ok, mely mozgásba

hozza, nincs fermentum, mely azokat felforralja. Balítéletek, tudatlanság és vakság ezeknek következményei . . . Eltíkad az öngondolkodás ereje náluk. A mások tekintete és felsőbbbsége az a rabszif, mely őket orruknál fogva hurcolja. Az az úgy hitt derék ember, a ki el tudta hitetni a környékkel, hogy mélyen látó tanult ember, az ily helyeken nagyobb, mélyebb és vakabb hiedelmet talál, mint Dalai Láma Japánban . . . Így követ sokszor egy egész tájék egy középszerű embert, mint a gyáva juhok a bakot.»

«Egyptomi setéség borítja az ily rablelleket. Tudatlanság pedig és vakság a tudományok legfenébb ellenségei . . . A falusi élet melengeti a magunk szeretetét és elkényeztet bennünket. Midőn valaki mindig egyedül beszél és senki ellene nem szól, elhiszi végre, hogy mindig okosan beszél és hogy ellene nem is lehetne szólani. A ki házanépe által minden szavát mint orákulumot látja tiszteltetni, könnyen elhiteti magával, hogy orákulum. Mivel egynehány béresek és gyáva szántóvetőket el tud igazítani, azt véli, hogy Montesquieu és Calonne hozzá csak árnyékok.»

«Hazai nyelvünkön készült tudományainknak csak a két haza lehet piacza, és mely keskeny mező ez a telhetetlen becsület szomjúságának. Minden nagyra született író egy Sándor, a ki világot szeretne hódítani és sír, hogy a holdba nem viheti győzedelmes zászlóit. Elvész az a magas repülése az enthusiasmusnak, ha nevének egy tenyérnyi hely jutalma és piacza. Aligha mi is oly alázatos candidátusi nem látszatunk lenni a becsületnek, mint a kik neveiket az ablakokra vágják.»

«Vagy lesz-e Pannóniából valaha Albion? Támadnak-e Newton, Locke, Shakespeare és Miltonok itt is közöttünk, — a kik . . . Félre vakmerő álom, a mely ámitó képeiddel csalogatsz.»

«Itt ezen keskeny határit is szülötte földének hány osztályosokkal kénytelen feldarabolni szegény nyelvünk. Nem vitta meg csak azt a nagy diadalt is, hogy egy halotton (a latin nyelven) diadalmat vett volna és ti csalfa képzeletek annyira ragadtok! Ha szép téreinkről felhat édes nyelvünk a havasok tetőire és a völgyekbe, melyeket azok fedeznek, ha népes utczáin és magas palotáiban városainknak ez a hang fog hallatni, ha az élet a halálon győz és a közörszágló székek a hazának nyelvén szólnak, akkor a kik azt érik, álmodjanak oly szépen, mint én kezdettem, én addig — ébren szomorkodom!»

E gyönyörű szavak nemcsak az akkori nemesség művelődési állapotát világítják meg, de feltárják előttünk az egykorú írók kínjait is. A magyarság hideg közönye saját művelődése, irodalma, tehát a nemzet egyénisége fennmaradásának alapja iránt, kétségbeejti a nemesebb lelkeket. Még Édes Gergely is, a ki csakis jóakaratot vitt az irodalomba, keserűen kifakad Kazinczyhoz írt levelében. «Mert kinek írunk? . . . az uraknak, nemeseknek ízes a sertés, agár, kopó, kancza, paszomány, telhetetlenség, álom, káromkodás, harag, embermarás, csizmavonók meséjek, hizelkedők, iszomságok sat. azonban nem érzik, miben álljon a valódi gyönyörűség»*

A magyar műveltség hiányának a nemesség körében még egy másik nagy következménye is volt. Oly vidéken, hol a nép nem magyar, még a XVIII. század első tizedeiben is magyarul beszélt a tehetősebb nemes ember. Mária Terézia uralkodása idejében oly vármegyékben, hol a nép nem beszél magyarul, mint Trencsén, Túróc, Liptó, Árva, Zó-

* Édes Gergely levele Kazinczyhoz 1794. okt. 14. Az akadémia könyvtárában.

lyom, Szepes, Sáros a nemesség a paraszt nyelvét kezdi használni s elfelejti a magyart.

A főnemességet elidegeníti a nemzettől az udvar s az idegen műveltség; a nem-magyar vidékeken lakó köznemességet a paraszt. A nemesség tömege csak oly vármegyékben marad meg magyarnak, melynek lakossága vagy kizárólag magyar, vagy magyarral vegyes, úgy hogy azt lehet állítani, hogy a nemességet legnagyobb részében a nép tartotta meg magyarnak, mert tényleg mindenütt megszűnt magyarul beszélni, a hol magyar paraszt nem volt. Ez az állapot nem következhetett volna be, ha a nemesség a műveltség magasabb fokán áll s nem hagyhatta volna el a magyar nyelvet oly nyelvekért, melyek fejletlenek s nem alkalmasak a műveltség eszméinek kifejezésére.

A köznemesség körében is nagy különbség van társadalmi állás, tekintély és befolyás tekintetében.

A birtokos nemes kiválóbb állást foglal el. Bármely fontosabb hivatal betöltésénél birtokos nemeset követelnek törvényeink, míg a birtoktalan nemes nem élvezi teljesen a nemesi kiváltságot sem, mert a törvény megengedi, hogy ítélet előtt is el lehessen fogni. A megyei életben is csak a birtokos nemesek vesznek részt. Ők a főbb tisztviselők, táblabírák és követek s a közgyűléseken ők határoznak. Az armalistaikra nézve e korszakban újra kimondja a törvény az adózás kötelezettségét a házi pénztár szükségére. A bocskoros nemesek, ha nemesi birtokon élnek is, olyanok mint a parasztok; a polgári vagy úrbéri telket tartó nemes pedig, a ki a telek után járó terhet viselni, vagy szolgálatot teljesíteni tartozik, alig ment már nemes számba. A nemesség ez alsóbb osztályai, ha törvény által nem is, de tényleg ki vannak zárva a közéletből s csak a birtokos nemesek intézik a megye ügyeit.

A tekintély és befolyás alapja a birtok nagysága s nem a nemesség régisége volt. A magyar arisztokraczia felette elnéző volt az új nemesek iránt, különösen ha gazdagok voltak. Fiaikkal és lányaikkal szívesen házasodnak össze a legrégibb családok ivadékai. A második nemzedék már előkelő állást foglal el a megye közéletében is s ha gazdagabb, elhomályosítja a kevésbé nagy birtokú családokat. Különben kevés kivétellel, Magyarország gazdag arisztokracziája új nemesekből állott, a kik a Habsburgok dinastiájának köszönhatték emelkedésöket. A XVIII. században is új főuri és nemesi családok merülnek fel s jelentékenyen szaporítják a magyar nemesség számát. A temesi bánságban a kincstár terjedelmes birtokait részletekben árverezik el s a vevő megnyeri a nemességet is,* a mi különben teljes összhangzásban volt a XVIII. század jogi felfogásával, mely szerint földet csak nemesi jogon lehetett bírni.

Szerfelett nagy volt a csekély birtokú, úgyszintén a teljesen birtoktalan nemesek száma. Az elszegényedett nemesi családok hagyományaiban mindig szerepeltek nagy birtokok, melyeket eleik bírtak, de melyektől egy másik család fondorkodása vagy hűtlenség miatt egy király szigorú ité-

* «Mária Teréziának halála után József császár uralkodván, hogy a Bánátból pénzt gyűjthessen, kótyavetyére vetette az egész Bánátot. Gróf Niczkyt rendelte eladónak; a ki is a Bánátnak nagy részét megvétette azokkal, kiknek semmi érdemük az országban, de elég pénzük volt. Ezen eladással kimondhatatlan nagy summa pénzt hajtott Niczky a császár erszényébe. Drágábban adattak el a jószágok mintsem hogy azoknak jövedelméből kivehették volna az interest. A kinek ekkor pénze volt, jószágot vehetett és meg-nemesített. Kocsmárosok, kalmárok, tímárok, könyvnyomtatók, grófok komornyikjai, udvari tisztjeik, örmények és több efféle hitvány emberek meg-nemesültek országunkban. Gróf Fekete Györgynek (néhai Judex Curiae vala) Geqvier nevű francia udvari

lete fosztotta meg őket. Mások ismét egész nemzedéken keresztül nagy birtokok visszaperléséről álmodoznak, melyek más család kezén vannak, s ha az ügy egy élelmes ügyvéd kezébe kerül, a végtelen pörökben elvesztik azt a kis birtokot is, mely az ősoktól maradt rájuk.

A nemesség legalsóbb osztálya az armalistákból állott. A birtokos nemesség ellenszenvvel nézte ezeket az új nemeseket s alig akarja a nemesség kötelékébe fogadni (1630. XXX). Kizárja őket a közéletből s megadóztatja a megye czéljaira s az adózás mértékének megállapítása egyedül a megyei tisztviselők önkényétől függ. Ezen kívül a katonai beszállásolás, előfogatok s a közmunka terhé is rájuk róvják, mint a parasztra. E miatt lázongnak is s Szathmármegye kénytelen velök egyezkedni. De habár némileg könnyít is rajtuk, elvileg fentartja mind e kötelezettségeket, hivatkozva a többi megyében uralkodó hasonló szokásra.**

De ez a szegénységben élő nemesség nem aljasodik el annyira mint a lengyel, mely szegényebb, semhogy független lehessen és sokkal gögösebb semhogy polgári munkához lásson s azért a hatalmas urak parazitáivá válik. A magyar nemest a közjog nem tiltja el a polgári munkától mint Francia-, Lengyel- és Spanyolországban, hol az iparral,

tisztje is a többi között így megnemmesedett. De ezen ravasz ember állatlátván, hogy a megvett jószág bé nem hozná az interest, azon jószágot hamar másnak eladta és mégis nemességét máig is megtartja. Így nemesedett meg Landerer Mihály pozsonyi könyvnyomtató, ki a Bánátban Fűskútot megvévén, már most fűskúti Landerer Mihálynak neveztetik. Így nemesedett meg más pozsonyi serfőző is, kit Speknek hívnak. Így sok más ilyek, kiknek pénzök volt, földesurakká lettenek; ezekhez tartozik Ötl nevű zombori serfőző is.» Dugonics András följegyzései.

** Szathmár vármegye jegyzőkönyve 1725-ből. Az orsz. levéltárban.

kereskedéssel való foglalkozás, sőt az ügyvédi s közjegyzői állás elfogadása a nemesség elvesztését vonta maga után s ha e foglalkozás megszűnt, külön királyi rehabilitációra volt szükség, hogy a család nemességét visszanyerhesse. A magyar nemesség szegényebb része tisztességes polgári munkával keresi kenyerét. A nemességből papok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, gyógyszerészek, hivatalnokok, gazdatisztek, tanítók, kocsmárosok, mészárosok, csizmadiák s egyéb mesteremberek, sőt hajdúk és fuvarosok is nagy számmal kerülnek ki. Ez az elem az ország nemesi demokracziája.

A köznemesség, minthogy távolabb állott az udvar befolyásától függetlenebb s nemzetibb volt a főnemességnél. A vidéki köznemesség között ritkaság volt az olyan úr, a ki czímet vagy rendet kapott volna kitüntetésül. Csak ritkán szerzett rá érdemet; ellenzéke volt a kormányzéseknek s ha bátorsága megcsappant is s nem védte jogait fegyverrel, megtette szóval s a jegyzőkönyvekbe s felterjesztésekbe iktatott tiltakozásokkal.

De azért egy csábításnak nehezen tud ellenállni: s ez a hivatal. Az udvar a tehetségesebb ellenzéki embereket rendszeren hivatalokkal nyeri meg. Az 1790-iki országgyűlésen a rendek esküt követelnek mind a két tábla tagjaitól, hogy hivatalt nem fogadnak el a kormánytól. Annyira ismerték egymást s annyira tartottak az udvarnak eddig mindig sikerrel alkalmazott eljárásától, hogy csak így hitték az országgyűlés függetlenségét biztosíthatni.

A királyság hatalma megmaradt Magyarországon s nem semmisült meg mint Lengyelországban. A magyar nemesség is, mint a világ minden arisztokracziája, a királyság megbénítására törekedett. De a királyválasztás megszűnt s ezzel a rothasztó hatás is, melyet a nemesség erkölcsaire

gyakorolt s minthogy a magyar király az osztrák tartományok ura is volt, ott mindig megvethette az egyik lábát s erősebb állása volt, mind a rendek által választott s a választás feltételei által a rendeknek teljesen kiszolgáltatott lengyel királynak.

A köznemesség a megyében ép úgy korlátozta a fejedelem mint a főnemesség hatalmát, mert a végrehajtás az ő kezében volt s az ország nem volt kiszolgáltatva a főnemesség korlátatlan hatalmának, mint Lengyelországban. A megye volt erős vára a köznemességnek. A nemesi kiváltságok korlátatlan gyakorlásának intézménye ez s azért a nemesség különös előszeretetének tárgya. Valamint a megye idővel teljesen nemesivé lett, úgy viszont a nemesség is egészen megyeivé lesz. A nemes ember nem hazájában érezte magát jól, hanem megyéjében. Másutt nem ismerték, nem volt súlya és tekintélye; ha volt nagyravágyása csak a saját megyéjében elégíthette ki s e nagyravágyás nem tört magasabbra a megyei követség, alispánság vagy főispánság, tehát pusztán helyi nagyság elérésénél.

Az emberek ambíciója oly szűk térre szorítkozott, mint a kör, mely életök színhelye volt, s ez az ambíció oly kicsiny volt, mint az emberek magok. Az egykorúak feljegyzéseiben s egyes megyék fentartott hagyományaiban nyomát találjuk híres alispánoknak, főispánoknak, követeknek, sőt Kazinczy levelezéseiben «nagy» férfiakra is találunk, kik után azonban nem maradt egy eszme, valamely maradandó nyom, mely hirnevöket igazolná; de a mérték, melyet akkor az emberek értékének meghatározásánál alkalmaztak, oly alacsony volt, hogy a közönségesebb egyének is könnyen kimagaslottak az őket környező törpe emberek tömegéből.

E körökben hírnévre, tekintélyre vezető, állásra, nem eszmékkel, a tudomány új igazságaival lehetett szert tenni. Ha ilyen magasabb szárnyalásra képes egyén támadt volna is közöttök, nem érvényesíthette volna magát a közéletben. Csak a ki teljesen és tisztán a rendi érdekek s az ezeknek megfelelő eszmekör képviselője volt, csak a ki kitűnt a fennálló nyomorúsághoz való lelkesült s állhatatos ragaszkodásban, csak a ki izléstelen, czikornyás latin beszédekben tolmácsa tudott lenni a nemesség felfogásának, csak a ki alapos jártasságot tanúsított a Corpus Juris elavult törvényeiben s biztosan tudta idézni s a jelenkor viszonyaira alkalmazni az Árpád korszak törvényeit, csak az ily szellemű ember számíthatott a nemesség bámulatára s támogatására s nem az, a ki államférfiúi eszmékkel volt eltelve. Látni fogjuk később, minő eredményekre vezetett ez az ország közéletében s hogy ezek a helyi életben összezsugorodott elemek mennyire képtelenek voltak az országgyűléseken Magyarország állami és nemzeti épségének fentartására, sőt nemzeti jelleme megőrzésére is. Elszoktak az állami élet nagy viszonyaitól, s annyira tájékozatlanok voltak az állami ügyekben, hogy nem is tudták már, hogy az uralkodóház egy-egy intézkedése, egy-egy új intézmény mily befolyással lesz a nemzet állami életére.

Igy siklik ki a nemzet befolyása alól a külügy, a hadi szervezet, a gazdasági politika, a pénzügy, a közoktatás, mely főfontosságú állami ügyekkel nem is foglalkoznak a közéletben. E nagy érdekek nem keltenek izgalmat, de még komolyabb érdeklődést sem. Mind e fontos érdekek az alkotmányon kívül esnek, az alkotmány formái nemzedékről-nemzedékre üresebbeké válnak s már alig van bennök egyéb a kiváltságos osztályok szociális érdekénél.

Mennél kevesebb nagy állami ügyre van befolyása a ne-

mességnek, mennél csekélyebb a műveltsége s ennél fogva mennél képtelenebb az idealizmusra, annál teljesebb uralomra jut felette az osztály- s a helyi érdek, mert nem ismer magasabb, nemesebb érdeket, mely ezt ellensúlyozza. Végre a hazafiság is egyértelművé lesz előtte a nemesi kiváltságok védelmével, melyek fölmentik a hazafiság kötelességeinek teljesítése alól.

Az igazi hazafiság lényege saját érdekeinek feláldozása a haza javáért. A nemesség körében azonban nem ez volt a hazafiság ideálja. Nem azt tartották hazafinak, a ki azt hirdette, hogy a nemesség járúljon a közterhek viseléséhez, hogy katonáskodjék, hanem azt, a ki a nemesség kiváltságainak fentartásaért küzdött, tehát oly intézményekért, melyek a nemességet fölmentették az állam terheinek viselése alól s tehát ellentétben állottak az igazi hazafiság lényegével. Ez intézmények fentartása, az irtózás minden fizetéstől és adózástól a köz céljaira, lehetetlenné tette a nemzet fejlődését s megerősödését.

E nemességet ezért önzéssel, hazafiatlansággal szokták vádolni történetíróink. De igazságtalanul. Egész korszakokban nem is sejtik az emberek, hogy más intézmények is lehessenek, mint a fennállók, annyira megszokták s más intézmények eszméje nincs megérve sem az uralkodó sem az elnyomott néposztályokban. Az uralkodó osztályok érdekét biztosító jogrend egyszersmind az állam elismert jogrendje s a ki ezt megtámadja, valóban nemcsak az uralkodó osztályok érdekét, hanem magát az állam jogrendjét támadja meg s minthogy mást senki sem tud helyére állítani, fenn kell tartani, míg a nemzet új jogrend szükségét érzi s megtudja magának alkotni. Hogy a régi fennállása a változott viszonyok között, már ellentétben áll a nemzet érdekeivel, nem változtat a dolgon. Azok a kik fentartják, nem

járnak el öntudatosan, szándékos gonoszsággal. Jóhiszeműleg védik, mint az állam jogrendjét, minden támadás ellen, mint a mai nemzedék a maga jogrendjét, mely ép oly kevéssé végleges, mint a rendiségé a maga idejében. A műveltség bizonyos fokán nem lehet követelni, hogy valamely nemzedék a saját jogrendjének értékét egy későbbi korszak tapasztalatainak eredményeivel s eszméivel mérje, melyeket még nem is ismerhetett vagy melyeknek felfogására nem volt képes.

Az osztályérdek s a közérdek ily öntudatlan összetévesztése rendes jelenség a történelem minden korszakában s nem a nemesség az egyedüli osztály melynél tapasztalható. A polgárság ugyanezt tette nemcsak a középkorban, hanem az újkorban az állampolgári társadalom intézményeinek uralma alatt is, ha meg volt a hozzá való hatalma.

A magyar nemesség nem volt rosszabb Európa nemességénél. Angliát kivéve, hol ép úgy adózott, mint az állam többi polgárai, a nemesség mindenütt ragaszkodott az adómentességhez akkor is, mikor már nem tette az államnak azokat a szolgálatokat, melyek az adómentesség alapja voltak.

A köznemesség az adózást a szolgaság jelének tekinti s elviselhetetlen gondolat reá nézve a legfőbb polgári kötelesség teljesítése. Mennél kevesebbet tesz a közért, annál természetesebb, hogy nagy szavakkal igyekszik ezt az úrt betölteni. Semmi sem jellemzi találóbban a köznemességet, mint az e korszakból fenmaradt mondás: vitam et sanguinem, sed avenam non. Életöket és véroket kínálják, de zabot nem adnak. Felajánják azt a mi nem kellett, de megtagadják a szükségést.

Mert valóban a nemesség nem is volt képes beváltani ígéretét, mikor életét és vérét ajánlotta fel. A nemesi fölke-

lés már nem volt komoly kötelesség, hanem csak fentartott jogcím az adómentességre. A nemesség már elvesztette harczias jellemét és hajlamait. Falusi gazda lett s nem szerette a háborút. A kard, melyet a nemes közgyűléseken vagy más ünnepies alkalomkor oldalára köt, nem fegyver már, csak disz.

Ennek az osztálynak a XVIII. században s még e század első évtizedeiben sem volt politikai műveltsége, látóköre szűk s az osztályérdekhez s az azt biztosító alkotmányhoz ragaszkodik, de legnagyobb része meg volt győződve, hogy az övé a hazafiság legtisztább formája s hogy midőn kiváltóságainak fentartásaért küzd, a nemzet érdekeit védi, mert hisz sejtelme sem volt arról, mily nagy gondolatok s elhatározások, mennyi önmegtagadás és áldozatkészség, mily következetes munka s szövevényes eszközök, mennyi idealizmus és tapasztalás szükséges egy nemzet és állam életének fejlesztésére s biztosítására.

A műveltségben elmaradt nemesség nagy tömege nem lehetett aktiv tényező a nemzet egyéniségének fejlesztésében s fentartásában. Egy része elveszti nemzeti jellemét ép oly vidékeken a hol nemzeti hivatást teljesíthetett volna. Az a rész, mely megmarad magyarnak, csekély szellemi tőkével rendelkezik, mely nem elég a nemzet regenerációjára. A nemzeti érzületet elfojtja a rendi felfogás. A magyar nemes nagyobb szolidaritásban érzi magát a szerb, oláh, horvát vagy tót nemessel, a kiket fikció alapján magyar nemeseknek tart, mint a magyar paraszttal. A magyar földesurak nem szeretik a magyar jobbágyot, mert önérzetesebb, nehezebben tűri az önkényt s ragaszkodik jogaihoz s azért Magyarországon s Erdélyben sok helyen a magyar jobbágyot kizaklatják s elűzik s az alázatosabb, türelmesebb szlávot vagy oláhot telepítik helyére.

E korszakban a köznemesség sem nemzeti, hanem közjogi tényező.

De csak a nemesség tömege ilyen. Vannak közöttük mindig, habár kevesen, a kik komolyan gondolkoznak, aggodnak, remélnek, kétségbeesnek, a kik lelkökben megőrzik a nemzeti ideált s ápolják keblökben a szent tüzet, melyből később az élet melege árad szét a nemzet testében, melyről legjobbjai is azt hitték már, hogy nem fog új életre ébredni soha.

A következő korszakban látni fogjuk, hogy a nemesség hazafiságának tartalma megváltozik. A kiválóbbak egy nemes ideál megvalósítását tűzik ki célul. A hazafiságot nem az ősi alkotmány változatlan fentartásában, hanem gyökeres átalakításában; nem a nemesség adómentességében, hanem az áldozatkészségben, a közteher viselésben látják már s a magasabb műveltség, az európai eszmék hatása, a külföld viszonyainak ismerete feltárja előttök a nemzet mély sülyedését s a köznemesség válik a nemzet ujjaszületésének s emelkedésének tényezőjévé.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A POLGÁRSÁG ÉS PARASZTSÁG.

A negyedik országos rend a polgárság volt. Polgáraink nagyjából németek voltak s kevés kivétellel nem olvadtak be a magyarságba s nem vettek részt a nemzet szellemi életében. Természetes tehát, hogy a nemzet egyéniségeinek fejlődésében nem juthatott nekik az a szerep, mint az európai polgárságnak, mely a nemzetek magasabb gazdasági és szellemi munkáját végezte.

A magyar városok lakossága pedig sohasem emelkedett az igazi városi élet magasságára. Bennök az iparos osztály is ritkán szentelte magát kizárólag az iparnak, hanem rendszeren földműveléssel is foglalkozott. A mit az alföldön városnak neveztek, tulajdonképp nagy faluk voltak, melyeknek lakossága túlnyomó részében kizárólag földműveléssel és marhatenyésztéssel foglalkozott.

E földművelő városok a nyugalom és biztosság helyreállta után gyarapodnak számban és vagyonosságban. De az iparos városok e korszakban erősen hanyatlanak.* Az osztrák gazdasági politika, mely védvámjaival mesterségesen mozdítja elő az ő iparának fejlődését, elárasztja Magyar-

* MARCZALI H. Magyarország II. József korában. I. 81.

országot termékeivel s az itteni ipar nem képes vele versenyezni. Ekkor az iparos városok lakosságának vagyonsága csökken, az ipar fejlődése megakad, a kelendőség köre szűkebbre szorúl s inkább csak a helyi szükségletnek dolgozik már. A kereskedő nem a városi ipar termékeinek közvetítője a külfölddel vagy az ország távoli részeivel, hanem szatócsszerű üzletében az osztrák iparczikkek elárúsítója. A kereskedő és iparos a helyi szükséglet kielégítésére szorítkozik, legfeljebb a közelebb eső vásárokat látogatják, hogy áruikat értékesítsék.

A városi elem gazdasági hanyatlásával együtt jár kulturai és politikai jelentőségének csökkenése is. Már nincs se vagyonuk, se szellemi képességük oly nagy alkotásokra, művészi tevékenységre, mint a középkorban vagy akár a reformáció idejében. Az ipar terén is elmaradnak; a czehekbe összeállott iparosok nem haladnak, nem újítások s okszerű módszerek segítségével akarnak boldogulni, hanem a verseny kizárásával s monopólium biztosításával, s jogaikra ép oly feltékenyek s ép oly ellenségei minden újításnak, mint a nemesség a saját körében.

Ennek a vagyoniilag hanyatló polgárságnak önérzete is csökken; a városnak önállósága nincs, elnyomja a királyi kamara; városi közelet nincs s mint országos rend sem jut érvényre s megtörténhetett rajta, hogy az országgyűlésen az összes városokat csak egy szavazattal ruházta fel a nemesség s hogy a városi elem mennyire tehetetlen a túlnyomólag arisztokratikus társadalomban, bizonyítja a megyéknek az a joga, hogy a városi iparczikkek és munkák árát tetszés szerint szabályozhatták.

A városi élet összezsugorodik s nem hat kifelé, a polgárság elveszti ellenálló képességét a beszivárgó szláv elemmel szemben, s a XVIII. században nagyjából alsóbb

kulturai fokra süllyed s a német nyelv helyett a szlávot kezdi használni. A befolyásosabb családok a városi vagyónon élösködnek s a közérdeket elnyomja az egyesek önzése, a városi polgárság elsatnyúl s elfiliszteresedik.

A közoktatás fogyatkozásait ép úgy megérzi a polgárság, mint a nemzet egyéb osztályai. Politikai műveltsége nincs s ép úgy elmerül a helyi és osztályérdekbe, mint a nemesség s nem képes magasabb álláspontra emelkedni. Azért befolyásra nem is tud szert tenni s nem is törekszik elérésére. Már saját körében alig talál embereket, a kik a várost mint követek képviseljék az országgyűlésen, sőt sok város nemeseket biz meg képviseletével, a kik jártasabbak a közügyekben s mint a kiváltságos osztály tagjai, nagyobb tekintéllyel és sikerrel is léphetnek föl. A francia forradalom idejében, mikor a francia eszméktől és fegyverektől egész Európában megrendül a feudalizmus jogrendje s Magyarország is megérzi hatásukat, nem a polgárság szelleme forrong. Talán nehezen viselik a nemesség kiváltságos, uralkodó állását, talán szeretnék megszüntetni, de ez a hangulat cselekvésre nem ragadja őket s az új eszmék terjesztői s mártirjai is többnyire a nemességből kerülnek ki.

E satnya polgárságban nem volt meg az erő, hogy a nagy eszméket fölvegye magába s küzdjön érettük. Követi az országgyűlésen meghúzzák magukat, hallgatnak, vagy ha szólnak is, hangjuk nem harsogja be az országot, nem hirdetnek új eszméket, nem követelnek új jogrendet, az államnak teljes átalakítását, sőt még akkor is hallgatnak és tétlenek, mikor már a nemesség egy része az új reformokért küzd. — A nemesség liberális része a polgárság támogatása nélkül vívja ki a demokratikus eszmék és intézmények diadalát.

A polgárság Magyarországon nem volt az a hatalmas és kulturális tényező, mint más országokban; nem volt mozgató, aktív elem e nemzet életében s nem volt a polgári szabadság s a nemzet ideáljainak képviselője.

A társadalom felsorolt osztályai az ország rendei voltak s joguk volt résztvenni az ország ügyeiben s részesei voltak az ország közszabadságának.

A legalsó réteg, melyen a többi nyugodott, melyből életének nedveit szívták, a parasztság volt. Jogai nem voltak, csak kötelességei s ezek sem voltak meghatározva. Nem volt önálló gazdasági élete s ki volt szolgáltatva a földesurak önkényének s gazdasági érdekeinek. A parasztság a jobbágyi viszonyokból folyó szolgálmányokkal tartozik földesurának, melyeknek mértéke ha meg is van határozva, tényleg nem korlátozza a földesurat, mert a paraszt nem részesül jogvédelemben. A paraszt bírója még a saját ügyében is, melyben mint fél szerepel, saját földesura, tehát az a kinek érdekében áll őt elnyomni. A parasztnak nincs közjogi és még magánjogi személyisége sem. Még perében is földesura képviseli más bíró előtt. Sokáig tanú sem lehet nemes ember ellen. Sok esetben saját földesura gyakorolja felette a büntető hatalmat s ez halálra is ítélni a pallos jogánál fogva. A paraszt nem az államnak van alávetve, hanem a kiváltságos osztályoknak. Még az is meg van nekik tiltva, hogy a király elé járúlhassanak panaszaiikkal, s a rendek sérelemnek tekintik, ha a király küldöttségeiket vagy folyamodásaikat elfogadja. A paraszt a röghöz van kötve s midőn a szabad költözést megengedi a törvény, oly feltételekhez köti, hogy a földesúr legtöbb esetben kiájtassa a vele érdekközösségben álló, általa választott s tőle függő hatóságok támogatásával. Ép oly súlyosan nehezednek rá a közjogi kötelezettségek az állam, mint a magán-

jogiak a földesú riránt. A nemesség ugyanis minden állami terhet a jobbágyság vállára hengerít. A paraszt fizeti a katonai adót, ő adózik a házi pénztárba, a megyei közigazgatás s igazságszolgáltatás szükségeire, ő fizeti a nemesség követeinek napidíjait, a nemesség által megszavazott koronázási ajándékot, ő viseli a katonai beszállásolás, az előfogatok, a közmunka terhét, s mind ezt nem is meghatározott, igazságos kulcs szerint, mert az adóügyet s a szolgálmanyok mérsékét törvény nem szabályozza, hanem a mint a tisztviselő kedvezése vagy rossz indulata vagy befolyásos egyének érdekére való tekintet szabja reá.

A magyar nemességnek különös bűnéül róják föl a jobbágyok elnyomását, zsarolását. Magyarország rosz hirben állott a külföldön s Bécsben is sokan meg voltak győződve, hogy a magyar jobbágyság sorsa keservesebb volt, mint más európai országok jobbágyságáé. Rossznéven vették a magyar nemességnek azt is, hogy ellenezte a jobbágyok állapotának javítását s megghiúsította a jó indulatú fejedelmek nemes törekvését a jobbágyok jogviszonyainak rendezésére s terheik könnyítésére.

Azonban a XVIII. században a jobbágyság helyzete jogilag kevés különbséget mutat föl Európa egyes országaiban. A jobbágyság jogtalansága, elnyomása, furfangos gazdasági kizsákmányolása mindenütt meg van. Az arisztokraczia mindenütt ragaszkodik a jobbágyi viszony fenntartásához, szenvedélyesen ellenzi a fejedelmek legszerényebb kísérleteit a paraszt sorsának enyhítésére, mert a fennálló rendszert, jogokká vált kinövéseivel s visszaéléseivel együtt, gazdasági fennállásának alapjául tekinti.

Mindenütt ugyanazt a felfogást, ugyanazokat a törekvéseket, jogokat, módokat és eszközöket találjuk, a jobbágyságból minél több jövedelmet kisajtolni. Már a középkori

királyság a jobbágyság védelmére kel s akadályozni törekszik a földesúr önkényét. A különbségek a jobbágyság helyzetében ez okra vezethetők vissza. De a hol a királyság nem vette védelmébe, mint Franciaországban XIV. és XV. Lajos idejében, vagy a hol a királyság gyenge és tehetetlen az arisztokracziával szemben, mint hazánkban 1514-ben, ott az osztályérdek szab törvényt s a jobbágyság helyzete elviselhetetlenné válik. De a fejedelmek legjobb szándéka sem volt képes többet elérni a jobbágyság sorsának némi enyhítésénél még a XVIII. században sem, s nem képes megszüntetni a viszonyt, mely természeténél fogva elkerülhetetlenül súlyos erkölcsi és gazdasági bajokat idézett elő mindenütt, a hol fennállott.

E rendszer uralma alatt Európa legtermékenyebb országai elszegényednek, egész vidékek pusztasággá változnak a XVIII. században s az emberek, az elnyomók ép úgy mint az elnyomottak elkölcsileg elvadulnak; az egyik megveti az embert jobbágyságában, a másik gyűlöli urában. A ház, melyet az érdekek ellentéte támaszt közöttük oly széles, hogy nem is tekintenek egymásra úgy, mintha ugyanazon emberi nem tagjai volnának.

A földesúr és jobbágyság viszonyának szabályozása a középkorban fejlődik ki. A középkori nemességet az idealizmus, nagylelkűség, önzetlenség képviselőinek szokták tartani. Pedig bámulatos az a leleményesség, melylyel anyagi érdekeiket érvényesíteni tudják s melylyel kigondolnak minden eszközt és címet, hogy a paraszttól elszedhessenek mindent, a mije van.

Franciaországban a középkorban a jobbágyság fizet földesúrnak 4 denár fejpénzt, minden tűzhelyről egy tyúkot, mint személyes adót s szolgálja a robotot (corvées), fizeti a földbért, mely jövedelmének felét teszi. De legterhesebbek

a földesúri haszonvételek. Csak a földesúr malmában öröltethetett; köteles volt a földesúr sütőkemenczejét, borprését, kovácsműhelyét, bikáját, sertéskanját igénybe venni, kocsmájában inni; pénzbeli segélyre volt kötelezve, mikor az úr a szent földre ment, ha hadi fogságból kellett kiváltani, mikor legidősb fiát lovaggá ütötték s mikor legidősb leánya férjhez ment. Továbbá kötelezve voltak a földesúrnak kíséretét utazáskor bizonyos ideig eltartani, a mi egy évben többször is történhetett s a kedvezményt, hogy e jogot csak egyszer gyakorolja, pénzzel kellett a földesúrtól megszerezni. Ily esetben a jobbágyra hárították a lovak és kutyák eltartását is. Ide tartozik a *droit de prise*, a földesúr joga a jobbágytól élelmi szereket, házi eszközöket, bort, gabonát, marhát, ágyat, asztalt, szekeret a földesúr által meghatározott áron, készfizetés nélkül, határozott vagy határozatlan, tényleg azonban örök időre hitelezni. E jog megváltása is lehetséges volt vagy a földesúr biztosította jobbágycsúdját, hogy addig ne legyen kötelezve újabb kölcsönzésre, míg a földesúr az elvitt tárgyak árát meg nem fizette. A földesúr díjakat szedett a házassági engedélyekért, gyakorolta az első éj jogát, vagy ezt is pénzzel váltatta meg. Fizetni kellett a földesúrnak birtokátruházásoknál. Az elhalt jobbágy hagyatékából, ha férfi volt a legjobb marhát vagy más értékes tárgyat, ha nő volt, a legjobb ruhadabot szolgáltatatták ki a földesúrnak. Kénytelen volt túrni a földesúr vadászati jogát megmívelt földjein, mely gyakran tönkretette egész termését. Ezenkívül más sokféle jog volt divatban, melyeknek létezését a forradalmi kormányok derítették ki.

E földesúri jogok némelyike megszűnt az idők folyamán, de a jobbágyság állapota azért nem javult, mert különösen a XVII. században az állam lépett fel nagyobb igényekkel, midőn XIV. Lajos költséges háborúi s XV. Lajos

pazarlása szükségessé tette a parasztság által viselt adók folytonos emelését.

Nem csoda tehát, ha a forradalom előtti századokban parasztlázadások ütnek ki, mint 997, 1024, 1032, 1358, 1586 és 1593-ik évben, melyeket ép oly kegyetlenül fojt el a nemesség, mint nálunk. A francia paraszt teljesen ki van szolgáltatva a földesúrnak s kötelezettségeinek maximuma nincs megállapítva. Ennek következménye a gazdag Franciaország gazdasági hanyatlása, gyengesége, pénzügyi zavarai, a legtermékenyebb vidékek elpusztulása, hol műveletlen földeket s omladozó majorsági épületeket lát ott az utazó. A parasztság pusztulásával a nemesség is szegényedik, adósságba merül s nem húzza birtokaiból a megfelelő jövedelmet.

XVI. Lajos uralkodása alatt a baj legmagasabb fokát éri el. Turgot nemcsak a jobbágyságot, hanem a földbirtokot is ki akarja szabadítani a hűbériség bilincseiből s a jobbágyságnak, s a földesúri jogoknak megszüntetését tervezi a királyi uradalmakban s megváltását a papság és nemesség birtokain.

Eleinte csak az útakra fordított közmunkát akarja megszüntetni s az erre vonatkozó rendelet egy mérsékelt s minden földbirtokos által viselendő adóval akarja helyettesíteni. E rendelet azonban nagy vihart keltett az 1774-ben a király által visszaállított párisi parlamentben. Tíz évvel az 1764-ki magyar országgyűlés megtartása után, majdnem ugyanazokat a jelenségeket látjuk itt, mint Pozsonyban, mert a rendi felfogás egyforma észjárás kútforrása mindeütt. A parlament előterjesztésében azt mondja a királynak, hogy a nemesség az államnak csak kardjával és tanácsával, a papság imádságával tartozik szolgálni s csak a polgárokat és parasztokat lehet adóval és egyéb terhekkel

megróni. Ez lényeges része az alkotmánynak, melyet a király nem változtathat meg.

Boncerf, Turgot barátja és segédje egy kis munkát ír e cím alatt: *Les inconvenients des droits féodaux*, melyben mérséklettel és szakismerettel mutatja ki, hogy a hűbérsgé-
ből eredő jogok kárára vannak az államnak s a parasztság-
nak s mily csekély haszna van belőlük a földesúrnak is s
hogy a megváltásért oly árt követelhetne és kapna, mely
jövendelmét megkétszerezné.

Ezt a röpiratot a párisi parlament, mint lázítót, hóhér
kezével égettette el s csak a király tilalma mentette meg
szerzőjét a parlament boszújától. Ő volt a francziák Kollár
Ádámja.

A franczia nemesség szegény és eladósodott volt a nagy
forradalom előtt. Gazdasági emelkedése csak a forradalom
után következik be; s az a terület, mely a hűbéri gazdasági
rendszer fennállásakor 1789-ben 76 millió frankot jövedel-
mezett, 1853-ban másfél milliárdot hozott birtokosai-
nak, tehát húszszorosát a nagy forradalom előtti jövede-
lemnek.*

Nápolyban és Sziciliában még rosszabb a paraszt álla-
pota. Itt még sokkal több a földesúri jog, mint Franciaor-
szágban, 1806-ban ezerháromszázkilenczvenötöt írtak össze s
Winspeare Dávid munkájában a betűrendes jegyzék 60 ok-
távlapot foglal el. Itt a földesúr II. Fülöp korában kivétel
nélkül gyakorolja a büntető igazságszolgáltatást jobbágysai
felett, a királyhoz való felebbezés kizárásával, hogy még
csak ne is panaszkodhassanak uraik ellen. A legborzasztóbb
kegyetlenségeket büntetlenül követhették el a parasz-

* SUGENHEIM: *Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft
und Hörigkeit in Europa*. 187.

token s ez volt jövedelmük egyik jelentékeny forrása. A kiket börtönbe vetettek, azokat pénzért szabadon bocsátották, akár ártatlanok voltak akár bűnösök. A hűbéri gazdasági rendszer itt is megtermi gyümölcseit. Nápoly és Szicília néptelenné válik, szegénység és éhhalál uralkodik Európa legtermékenyebb vidékein.

Németországban ily súlyos a parasztság helyzete. Poroszország híres a nyers és kegyetlen bánásmód miatt, melyben a földesurak, gazdatisztek, királyi hivatalnokok a jobbágyot részesítik. A porosz királyok, mint I. Frigyes, I. Frigyes Vilmos s nagy Frigyes enyhíteni akarják a parasztság szenvedéseit, de nem sikerül, mert a nemesség ellenzi a reformokat s a királyság nem tud még menekülni a leghatalmasabb társadalmi tényező befolyása alól és nem meri sérteni érdekeit.

Hasonló viszonyokat találunk Európa többi országaiban s Ausztriában is. A bécsi államférfiak 1764-ben arra a meggyőződésre jutnak, hogy Csehországban rosszabb a jobbágy sorsa, mint nálunk. 1771-ben Mária Terézia külön bizottságot küld ki az úrbéri viszonyok megvizsgálására s a jobbágytság szolgálmányainak leszállítására s szabályozására. 1775-ben parasztlázadás üt ki, melyet csak katonai erővel lehet elnyomni. A bizottság borzasztó visszaéléseket fedez föl, melyeknek egy részét megszünteti az általa kiadott *urbarium*. A cseh nemesség e miatt elégedetlen s csak úgy mint a többi, ő is arra hivatkozik, hogy a robot lényeges része az őseitől öröklött törvényes birtoknak s hogy koronázó esküje kötelezi a nemesi és papi földesurak jogainak és kiváltságainak fenntartására. De Mária Terézia lelkére nem tesznek mély benyomást a rendek előterjesztései s erős védelemben részesíti a parasztot, a mi az által válik lehetővé, hogy az örökös tartományokban a Kreisamt-okat

szervezték s ezekre bízták a közigazgatást, oly közegekre, melyek a fejedelem kinevezésétől függtek s nem a rendek választásától.

A nemesség egész Európában tisztán magánjogi szempontból tekinti a jobbágyi viszonyt s sejtelve sem volt gazdasági, társadalmi és állami jelentőségéről s nem tudta felfogni, hogy ez a rendszer saját gazdasági érdekeibe is ütközik. Ritkaság volt az olyan nemes, a ki felülemelkedett társai korlátoltságán. Gróf Rantzau János 1739-ben, Ahlsfeld kamarás 1704-ben, gróf Stolberg 1750 körül szabadítja fel parasztjait. Gróf Rantzau közzétette tapasztalatait s arra az eredményre jut, hogy a parasztok vagyoniilag s erkölcsileg gyarapodtak s neki is több jövedelme van. Ostein gróf cseh- és morvaországi birtokos esete is rendkívül tanulságos. Pénzszükében volt mindig s 1790-ben 300,000 forint adósság nyomta. Malleschaui uradalma 7000, a dalschitzi 8500 forintot jövedelmezett. Egy okos és becsületes gazdasztiztje azt tanácsolta neki, hogy a robotot mérsékelte áron váltassa meg s az urasági földeket adja bérbe a parasztoknak. Az eredmény 1803-ban az volt, hogy Malleschau 16,000, Dalschitz 20,000 forintot jövedelmezett; 1810-ben pedig a jövedelem az elsőben 30,000, a másodikban 50.000 forintra emelkedett. 1811-ben Ostein gróf ment volt az adósságtól s jobbágyai vagyonosabbak voltak, mint annakelőtte.

E példák azonban nem tettek benyomást a nemesség nagy tömegére, sem Nyugot-Európában sem Magyarországon. E gazdasági rendszerről, mely ma örütségnek látszik nekünk, mely súlyos betegség volt az állam szervezetében s a szegénység oka a nemességre nézve is, azt hitték, hogy a nemesség fenmaradásának s jólétének alapföltétele.

A magyar parasztság helyzete az ország több részében

jobb volt, mint Európa nem egy országában. Az is kétségtelen, hogy voltak hazánkban is egyes földesurak, a kik atyailag bántak jobbágyaikkal, ki nem fosztották, kegyetlenül nem nyomták el őket s a parasztság némi kis jólétre is tett szert. De ezek az esetek kivételek voltak. A földesúr nemesebb érzése volt a paraszt sorsának enyhítője, de a rendszer maga kegyetlen volt, mint a kor, mely e jogrendet megalkotta s fentartotta. A jobbágyság, mint osztály, e kivételek mellett is, ki volt szolgáltatva egy másik osztály önkényének, el volt nyomva s meg volt fosztva minden jogvédelemtől ép úgy mint másutt. E jogrend fennállásának legsúlyosabb következménye azonban a nemzet gazdasági fejlődésének megakasztása volt.

Találkoztak a nemesek között felvilágosodott, közigazgatási ismeretekkel bíró férfiak, a kik a jobbágyi viszony kártékony gazdasági következményeit belátták. Berzeviczy Gergely kis munkája *«De conditione et indole rusticorum»*, mely 1806-ban jelent meg nyomtatásban, higgadtan, óvatosan és tárgyilagosan foglalkozik a kérdéssel, de sötét színekkel festi a parasztság állapotát. Szerzője régi, tekintélyes, jelentékeny birtokú nemes család ivadéka, Szepes és Sáros vármegye táblabírája, s az ágostai evangélikus egyházban kerületi felügyelő, s azért kiváló állásánál fogva sem eshetik az elfogultság gyanúja alá. Munkáját kéziratban tette le a múzeumba s egy ideig csak másolatokban forgott a közönség kezén. Egy másik lelkes nemes, szintén egy régi előkelőbirtokoscsalád tagja, Máriássy József, nyomatta ki Lőcsén a cenzúra előleges engedélye nélkül, *«ex plenitudine juris nobilitaris»*, a miért Szepes vármegye tisztí kereset alá is fogta.*

* CONCHA Győző: A 90-es évek reformeszméi s előzményeik. «Budapesti Szemle» 1882. 66. sz. 388. lap.

Jellemző eset, hogy az izgatás, a jobbágyi viszony fentartása ellen a nemesség köréből indul ki.

Berzeviczy Gergely ellen e miatt nagy az ellenszenv a nemesség körében. A kor legkiválóbb szellemei, mint gróf Dessewffy József, Kazinczy, Berzsényi s mások kárhóztató ítéletet mondanak eljárása fölött. Régi öröklött állapotokat annyira megszoknak a jelentékeny emberek is, hogy megváltoztatásuk lehetőségét sem tudják képzelni. Berzeviczy magas színvonalon álló közgazdasági fejtegetéseit nyilván meg sem értették.

«Ugyanő (Berzeviczy), írja Kazinczy Berzsényinek, egy más könyvet is nyomattatott, «*De indole et conditione rusticorum in Hungaria.*» Titkon jöve ki e könyv. A parasztok nyomorúságát festi szertelen színekkel. Miért *szertelennel*, holott a szeres is elég volt, a szép célra? Azért-e, hogy a barbarus földesúr megmakacsítsa magát és azt mondhassa, hogy az, a kiket *collective misera plebsnek* nevez, még a barbarus földesúr is, nincs oly nyomorult állapotban, mint a hogy azt B. festette? Nékem lelkem és erszényem tiszta a parasztsorsban szenvedő embertársam izzadságától és pénzétől, az én kezemet csak azért nyálazza meg a tót, mert a nélkül nem tud köszönni mikor hozzám belép s kevélységnek nézné, ha azt nem engedném s feleségem patikából vett szerekkel, étellel, itallal ápolja a házaiknál felkeresett betegeket, a mellyét parasztyerek is szitta egy esetben; én tehát barbarus nem vagyok; de megírtam B.-nek, hogy egy meggyalázott nemzetet úgy festeni igazságtalanul, hogy irigyei nevéssék, gyűlöljék, szintűgy barbarus mint a parasztot földesúri módon nyúzni.»*

«Berzeviczy balgatag és gonosz, írja vissza Berzsényi,

* Kazinczy és Berzsényi levelezése. 1809. VI. levél.

nem méltó a Karpatus zabkenyerére, sem Uraságodnak oktatására Berzeviczy talán a hornyákokról ítél a magyarokra s nem gondolja meg, hogy az Alpesek lakóit Helvéczia constitutiója sem emelhette ki a szegénységből. A földművelő népnek állapotja a földnek minéműségétől és részint erkölcsi culturától és industriától függ. Én nem látom a magyart oly nyomorútnak, mint némelyek, sőt azt tapasztalom, hogy a hol a nép tiszta magyar s okos, magát legkevésbé nyomni nem engedi, az urbáriumot is alig lehet vele betölteni, hanem a hol tót vagy tóttal kevert, mivel felette ostoba, ott nyomatik; culturát kellene tehát kívánni, nem új constitutiót. Én a mennyire ismerem a magyart, gazdag és boldog, s a hol nem az, vagy a földje vagy maga az oka. Tolna és Baranya hegyes részein letelepedett svábok cserép fedeltű czifra házakban laknak s gazdagok, holott pedig csak oly földet munkálnak, mely a magyaroknak nem kellett, de mivel az industriának és takarékoságnak lelkét magokkal hozták, meggazdagodtak s a legjobb földön élő lakosokat elérték.»

«Hogy lehet azt nyomorúlt népnek mondani, a melynek az egész fele, azaz az asszony-nép, a munkát nem is ismeri, a hol a férfi is az esztendőnek felét heveréssel tölti, még sem fogy el sem kenyere sem bora? Hány országok vannak, hol a nép tíz annyit robotol, a kösziklák is mostoha természetűek, mint a magyar az ő urának, a hol egy asszony annyit dolgozik, mint hat magyar férfi s még sem ehetik a kolompérban is eleget, még sincs más ruhája, mint fapapucs és magától font, szőtt czondra.»

«Dunán innen oly nagy luxus kezdett a magyar köznépen uralkodni, hogy kénytelenek voltak a vármegyék a mesterembereket kemény parancsolatok alatt némely ruháknak készítésétől eltiltani és az emberekről a 100 forintos

bundákat, 70 és 80 forintos czifra ködmeneket, szűröket, 30 s 40 forintos kivarrott üngöket s gatyákat pandúrok által lehasogattatni. Nem nyomorúságnak a jele az, hanem a gazdagságnak s boldogságnak.»¹

De már egy két évvel később írt levelében, úgy látszik, megbánja az előbbi tartalmát s így ír Kazinczynak: «Hát Berzeviczyvel mire mehettél? Én akkor úgy szoltam, mint borzas bajszú magyar, de azolta sokat elnyírtam bajszomból; mit gondolsz, nem kell-e egészen lenyírnem? *Nem lehet szentebb kötelessége egy bölcsnek, mint a nép boldogságának eszközlése*, esmérted meg vélem e részben is gondolkodásodat, hogy a józanság principiumainak művelésében is követőd lehessenek.»² S a következő korszakban 1833-ban írt értekezésében, a magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól,³ már egészen más hangon beszél a jobbágyság állapotáról. Itt bevallja már, «hogy annyi millió földművelő között alig látunk olyanokat, kik valami szerencsés környezetek által, a szegénységből kivergődnek; olyakat ellenben, kik minden hív izzadások mellett is inkább elszegényednek, s ha megvénülnek, vagy koldusbotra jutnak, vagy durva gyermekeik kínozott zselléreivé nyomorodnak, fájdalom, nem keveset láthatunk.»

De a jobbági viszony megszüntetésének gondolatára e korszakban nem emelkedik senki; a paraszt állapota a jobbak szemében is inkább a könyörület kérdése egy elnyomott osztály iránt, melyre «Isten, a természet s a törvény tette a szolgaságot.»⁴ A nemzet organizmusát sor-

¹ Kazinczy s Berzsényi levelezése. 1809. VI. levél.

² U. o. X. levél.

³ Berzsényi munkái, Toldy F. kiadása, II. kötet, 237.

⁴ Acta Diæt. 1751. Grav. SS. et OO. 23 pont. Kézirat az akadémia könyvtárában.

vasztó gazdasági s társadalmi betegség okát alig ismeri fel benne valaki. A fennálló jogrendből eredő gazdasági betegség jelenségeit látják ugyan, de csak enyhítő szereket ajánlanak s nem jutnak még arra a tudatra, hogy a gyógyulás csak a fonák gazdasági rendszer megszüntetésével érhető el. Hogy e rendszer nemcsak a parasztság baja, hanem a nemesség s az egész nemzet szegénységének egyik oka, ezt az igazságot csak a későbbi nemzedékek látják be.

Magyarország parasztságának állapota szomorú volt e korszakban, ép úgy mint Európa többi országában s nekünk is vannak parasztlázadásaink mint Európa többi országainak, melyek elkerülhetetlen következményei voltak az embertelen elnyomásnak s a kíméletlen gazdasági kizsákmányolásnak.

Törvényeink is bizonyítják ezt, melyek a XVIII. században a jobbágyok állapotával foglalkoznak. Az 1715 : 100. tcz. 9. §-a a megyei tisztviselőkre bízta a szegény népnek védelmét a földesúr elnyomása ellen (*oppressio*). Az 1723 : 18. tcz. 4. §. kötelességévé teszi a megyei tisztviselőknak, hogy a jobbágyokat megóvják a földesurak elnyomásától, ha a jobbágytól az urbárium alapján nem követelhető terheket rónának (*et subditis ab oppressionibus Dominorum Terrestrium immunes conservare; ac contra eosdem Dominos Terrestres, Autoritate Magistratuali animadversare debeant, et teneantur*).

De e törvények nem védhették meg a jobbágyot. Mert a kikre a törvény a jobbágy védelmét bízta, maga is földesúr s a földesurak közönsége által választott tisztviselő. A törvény tehát a nemességet teszi bíróvá a saját ügyében. Emberileg lehetetlen, hogy a nemesség a hatósági hatalmat, melyhez ép azért ragaszkodott, mert osztályérdekai megvalósításának egyik erős eszköze volt, osztályérékének korlátozására vagy megsértésére használja.

S a parasztság helyzete nem is javult. Mária Terézia borzasztó adatokat tud a főnemesség jobbágynak állapotáról. S mikor azt látja, hogy az országgyűlés nem akar belefogni az úrbériség rendezésébe, 1767-ben pátentst bocsát ki, melylyel legalább azt akarja elérni, hogy a jobbágyság szolgálmányainak maximuma legyen megállapítva s ez által megóvja a földesurak zsarolásaitól. Királyi biztosokat küld ki, vizsgálatokat eszközöltet s az eredmény az, hogy Magyarországon és Erdélyben számos visszaélést fedeznek fel, melyeket jegyzékbe foglalnak, közzé tesznek s királyi rendeletek eltöröltetteknek nyilvánítanak.

E visszaélések jegyzéke, mely a községi urbáriumok minden példányában olvasható, világos bizonyítéka annak, hogy Magyarország mily nagy mértékben állott az európai fejlődés hatása alatt, mert e visszaéléseket többnyire ugyanazon nevek alatt megtaláljuk Csehországban, Németországban, Francia- és Olaszországban is, mintha az európai nemesség közös megállapodásának eredményei lettek volna.

A nemesség csendesen viseli magát. Pedig Mária Terézia úrbéri pátensei nemcsak nem voltak törvényesek, hanem a nemesség érdekeit is sértették. De nem mertek a királynéval szembeszállani, a kinek meg azért sem mertek szemrehányást tenni, hogy nem hívja egybe az országgyűlést s mert elég mód volt a királyné intézkedéseinek kijátszására. A legbiztosabb az volt, hogy a hatósági hatalom a megyében a nemesség kezében volt ezután is, csak ő hajtotta végre az úrbéri pátentst is s megint csak abban a kellemes helyzetben volt, hogy bíró lehetett a maga ügyében. «Lusimus Mariam Theresiam» — mondták a magyar táblabírák ravaszul kacintva egymásra.

Mária Terézia és II. József intézkedései csak azt a reményt keltik fel a jobbágyságban, hogy sorsuk javulni fog,

de e javulást nem hozták meg nekik, mert a közigazgatás fennálló szervezete, mely az osztályérdek szolgálatában állott, ezt lehetetlenné tette.

1790-ben az országgyűlés megint a jobbágy kérdéssel áll szemközt s habár Mária Terézia urbáriumát törvényesíti s a jobbágyok szabad költözését biztosítja, még sem megy tovább egy bizottság kiküldésénél. A parasztság helyzete megint nem változik s az országgyűlés csak 1836-ban foglalkozik a jobbágyság állapotával a nélkül, hogy az akkor megalkotott törvény mellett is, sikerült volna a jobbágyságnak kielégítő jogvédelmet biztosítani, mert a biráskodás a földesúr és jobbágy közt fölmerült úrbéri vitás kérdésekben megint az erősebb érdekelt fél joga maradt s a parasztság jogtalan állapota adott alkalmat Deák Ferencznek, legszebb s legnemesebb szellemű beszédeinek elmondására.

A parasztság tehát egy elnyomott, vagyoniilag szegény, szellemileg elhanyagolt néposztály volt. Mária Terézia gondoskodni akar oktatásáról is s népiskolák felállítását rendeli el. De a nemesség nem karolja fel a népnevelést, mert elfogása szerint jobb a parasztot tudatlanságában meghagyni.

Az elnyomás a parasztságban nem kelthetett mást, mint ellenséges indulatot. Gyűlölet s a bosszú vágya forrongott lelkében. A nemesség tudta ezt s a parasztság ismétlődő mozgalmai s a Hóra-lázadás borzasztó jelenetei mély benyomást tettek a nemességre. Nem titkolják, hogy félnek a paraszttól. A francia háborúk idejében folytonos aggodalomban élnek s várják a parasztság fölkelését az urak ellen.

Báró Prónay László 1797-ben Aranka Györgyhez intézett levelében* néhány szóval megvilágítja a nemességet

* Kézirat az akadémia könyvtárában.

akkori hangulatát. «De még legnagyobb a belső veszedelemtől való félelem, hogyha főképp az egész nemesség kitakarodnék, (a nemesi fölkelés következtében) Hóra világ! Az Isten óvjon tőle; de ettől inkább tartunk, mintsem a francziától. Mi ugyan minnyájan nem kis fermentációban vagyunk feltünkben: ki-ki gondoskodik menedékhelyről.»

«Másképen köllene a mostani környüállásokban hazánk állapotán segíteni — írja Horvát István 1809-ben — s lehetne is a veszélyt eltávoztatni, ha Nagyjainkat az *Énség* viszketege másfelé nem vonszaná. . . . Int az idő hogy Constitutióknak szennyeit nálunk is lemosva az emberiség s könnyebben pihegtessük a mindenféle embereket tápláló földművelőket. Ez a rész első figyelmet érdemel minden országban: kevés haszonszünetet föl lehet, sőt föl kell áldozni a közönségesebb jóért, haszonért. Így nem félhetne a Magyar Nemes inkább jobbágyától, mint az ellenség pusztításaitól. Most uraink falvaikból sietten sietnek városokba s ha kérdeztetnek utoknak okáról, a parasztságtól való félelmet rebegik. Erről béke idején illet volna a számos országgyűléseken szorgalmatoskodni: hogy közönséges egyetértés és fölfegyverkezés által az ellenség törekedése sikertelenné tétethetett volna.»*

Erdélyben is folytonosan komoly jelenségek nyugtalanítják a nemességet. «Innen a nép csoportosan takarodik ki Moldovába. Mindent elkövetünk, hogy tartóztassuk, de nincs sikere. A régi kötelékek el vannak szaggatva, — az erőszakos tilalom keveset fog, — sok rossztól lehet tartani.»**

Ez az elnyomott parasztság, a nemzet legalsó rétege,

* Horvát István Naplója II. 1. Kézirat a muzeumban,

** Cserei Miklós levele Kazinczyhoz 1823. május 12. 62. levél. Az akadémia könyvtárában.

melyre minden teher nehezedik minden jog nélkül, mely nehéz testi munkával tölti életét s nem szabad magasabbra emelkednie, melynek szellemét nem világítja meg a magasabb értelmiség egy sugara sem, nem alkalmas arra, hogy a nemzet magasabb, öntudatos szellemi munkájában részt vegyen s fejlessze a nemzet egyéniségét.

De azért a magyar paraszt öntudatlanul mégis saját-szerű missiót teljesített a nemzet életében. A magyar paraszt, a ki megszállva tartotta az ország jelentékeny részét, már pusztá létezése s száma által fentartotta a magyarságot. A nemzet e legalsó rétege, a nélkül hogy erre törekedett volna, megtartotta magyarnak a felette levő réteget is, mely mindenütt elvesztette nemzeti jellemét, a hol magyar paraszt nem volt alatta. Az ország egy részében hibája nélkül, mert üldözik vagy nem védik, elpusztúl vagy idegen elembe olvad, de az alföldön terjeszkedik s ő olvaszt be idegen elemeket. S míg a nemzet felső osztályait idegen műveltség átalakítja, elidegeníti, addig a parasztság, melyhez nem jutott le az idegen műveltség hatása, megőrizte érintetlenül a nemzet géniusát, eszejárását, nyelvét gondolkozásában, beszédjében s a költészet naiv formáiban, meséiben és dalaiban; megőrizte, mint a föld rétegei a nemes érczet, a jövő nemzedékek számára, kik egy jobb korban fölfedezték, megtisztították, művészivé idomították s regenerálták vele nyelvünket és irodalmunkat.

KILENCZEDIK FEJEZET.

A KÜLÜGY.

Egy idegen, ellenséges királyság; egy türelmetlen, elnyomó klérus; egy elnemzetietlenedett főnemesség; egy helyi életet élő, műveletlen s az osztályérdeknél magasabbra nem emelkedő s nagy tömegében a nemzeti érdek iránt közönyös köznemesség; egy összezsugorodott, német polgárság; egy elnyomott, szegény parasztság; egy elcsászársodott katonaság, udvari kamara; egy az államtól elidegenedett protestantizmus; a népnek vallás és nyelv által más központok felé vonzott tömegei, oláhok, rutének, szerbek, németek, tótok, ezek azok az elemek, melyek e korban Magyarországnak közéletének jellemét meghatározzák.

Ter mészetes, hogy a közélet formáit nem tölthették meg nemzeti szellemmel, mely bennök sem volt meg. Az pedig, hogy a társadalom uralkodó osztályai nemcsak megtűrték, de ragaszkodtak is e formákhoz, bizonyítja, hogy nem volt meg bennök a nemzeti és állami felfogás, mert ezek az intézmények vagy ellentétben álltak a nemzet érdekeivel, vagy teljesen alkalmatlanok voltak megvalósításukra.

A magyar alkotmány ily intézmény volt. Rendi alkotmány volt s azért szükségkép meg voltak benne mindazok a fogyatkozások, melyek ebben az intézményben európa-szerte nyilvánultak.

A rendi alkotmányok közös hibája az, hogy e formában nem lehet megteremteni az összhangot az állam és társadalom között. Ez az összhang ott van meg, a hol társadalom egynek érzi magát az állam czéljaival s szolgálja az államot a haza védelmében, törvényei alkotásában és végrehajtásában, vérével, vagyonával s értelmiségével; e szolgálatot nem tekinti tehernek, szégyennek s a polgári kötelességek teljesítése alapja az államban gyakorolt jogoknak s a velők járó befolyásnak és tekintélynek.

A középkor derekán ez az összhang bizonyos mértékig meg van. A papok az állam szolgálatában állnak mint a művelődés és vallás szükségleteinek kielégítői s ezen felül szolgálják az államot a nemességgel együtt mint államférfiak, katonák és bírák. A polgárság is az állam katonasága s ezen kívül szervezi saját közéletét, a saját törvényhozója, bírója, a közrend fentartója. Még a kiváltságok is, melyeket a papság, a nemesség s a polgárság nyer, megfelelnek a kor szükségleteinek s arra szolgálnak, hogy mindenik képebbé váljék hivatása teljesítésére.

De ez az összhang felbomlik, a mint az a közösség, melyet államnak nevezünk, természetének megfelelőleg tovább fejlődik, új feladatok és szükségletek keletkeznek, melyeket az eddigi intézményekkel nem lehet megoldani s kielégíteni. A hazát nem lehet megvédeni a hűbéri hadi szervezettel, az igazságszolgáltatást s közigazgatást a fejlettebb életviszonyokhoz kell alkalmazni; a gazdasági s kulturális politika új beruházásokat igényel; s mindez kérlelhetetlenül maga után vonja az eddigi pénzügyi rendszer átalakítását is.

Ekkor tűnik ki, hogy a rendi társadalomban nincs állami szellem s nem képes követni az állam természetes fejlődését s messze el marad tőle. Elfordúl az államtól s csak

az osztályérdeket látja már, az államét nem. Régi kötelességeit nem bírja teljesíteni, az újakat nem akarja s csak kiváltságainak fentartására törekszik. A rendiség az okból képtelen a pozitív alkotásra, közszükségek kielégítésére s csak akadálya a nemzetek anyagi és szellemi fejlődésének, a nemzeti szervezet megerősödésének. S a rendi társadalom, mennél kevesebb szolgálatot tesz az államnak, mennél jobban vonul vissza az osztályérdek szűk körébe, annál szegényebbé válik szellemi tartalmában, annál jobban zsugorodik össze s gyengül ereje s fogy jelentősége az állam életében.

A királyság pedig folytonosan terjeszkedik. Ő az állam, a közérdek képviselője s a nép nagy tömegei, melyek nyugalom, biztosság s igazság után vágyódnak, reménykedve tekintenek feléje, mint az egyedüli hatalomra, mely megfékezheti a társadalom önzésbe merült, erőszakoskodó elemeit. Ott a hol a királyság nagy családi birtokra támaszkodik, s pénzügye megengedi a tekintélyes haderő fentartását, diadala biztos a rendek felett. Minden rendi alkotmány már magában fél abszolutizmus s könnyű egészen azzá válnia. A rendek, Lengyelországon kívül, sehol sem voltak képesek a királyság abszolút hatalmának kifejlődését megakadályozni. Még Angliának a rendiségből kivetkezett, egyesült állampolgári társadalmának, mely az állam szolgálatában állott s viselte az állam terheit, csak nagy küzdelmek után sikerült a királyság korlátait fentartani.

A kontinensen nem a királyság nagyobb hatalma magyarázza meg a királyi hatalom korláttalanná válását, hanem a rendi elemeknek lassú elgyengülése s elszigeteltsége. Mennél kevesebb szolgálatot tesznek a köznek s mennél kevésbé alkalmazkodnak a változott viszonyokhoz, annál több alkalmat szolgáltatnak a királyság kezdeményező te-

vékenységére ; mennél jobban vonúlnak vissza az államtól, annál több tért engednek benne a királyságnak ; mennél jobban akadályozzák a közérdek kielégítését, annál erősebbé válik a meggyőződés, hogy a rendiség formái között a nemzeti fejlődés lehetetlen, annál jobban szigetelik el magokat s hajtják a királyság karjaiba a nép tömegeit s magasabb értelmiségét, s a rendiség kisszerűsége, meddősége igazolja a királyságnak e rendszer megdöntésére irányzott törekvéseit.

A sok kis úr hatalma ép oly kevéssé volt szabadság, mint a királyi absolutizmus, de a legtöbb esetben mégis rendet, jólétet, hatalmat és dicsőséget hozott a nemzeteknek. Azért a hol egy egy rendi alkotmány megszűnt, könnyen belenyugodtak az emberek, mert nem semmisült meg vele a nemzetnek egy élő, hasznos tényezője.

Magyarországon is jelentékenyen gyarapodik a királyság nagy hatalma a XVIII. században, ugyanakkor, mikor a magyar rendek elidegenedése az államtól s az osztályérdek majdnem kizárólagos uralma a legfeltűnőbbben nyilvánul a közéletben. A XVII. században, mikor a nemesség a török háborúban, némely vidéken kardot tart kezében, harczol s áldoz hazájaért s a XVIII. század elején, mikor fegyvert ragad az ország függetlenségeért, még nem látszik meg annyira a közszellem hiánya, mint később, mikor a kimerült, nyugalomra vágyó, magasabb ideált nem ismerő rendi társadalom egészen az osztályérdek védelmére szorítkozik. Ekkor egészen elfordul az államtól ; ebben a korszakban szokik el az állam legfőbb feladataival való foglalkozástól, ekkor siklik ki a nemzet kezéből a befolyás a nemzeti élet legfontosabb viszonyaira s az ősi alkotmány köre oly szűkre szorúl, hogy már nem is értenek alatta mást, mint a rendi kiváltságokat, s az alkotmány védelme nem a nemzet összes

érdekeinek, hanem csupán a rendi érdekek védelmét jelenti. A többi már a királyság kezére jutott s a külügy, a hadügy, a pénzügy, a gazdasági és művelődési politika oly ügyek, melyek az ősi alkotmány körén kívül esnek s melyekre a nemzetnek nincs befolyása. Oly nemzetet látunk, mely nem foglalkozik a legfőbb állami és nemzeti feladatokkal. Ha valamely nemzet politikája, összes érdekeinek megvalósítására irányzott tevékenység, akkor a magyar nemzetnek e korszakban nincs politikája. Magyarországon megszűnik a politikai élet, mert a rendi társadalom nem foglalkozik a nemzet legfontosabb viszonyaival s azért közéletének nem lehet országos politikai tartalma. Magyarországnak e korszakban nincsenek politikusai, nincsenek politikai eszméi. Az uralkodó osztályok ellenzik a legjobbat is, ha érdekeikbe ütközik s eltűrik a bécsi udvartól a legrosszabát is, ha érdekeiket nem érinti.

Látni fogjuk, hogy e jelenség mily következetességgel lép fel az állam életének legtöbb ágaiban még ott is, a hol a közjog nem zárja ki a rendek befolyását s hogy a megyék s országgyűlések politikusai mily távol állottak a magasabb politikától.

A külügyek terén a rendek a dolog természeténél fogva nem gyakorolhattak döntő befolyást. A középkorban, mikor a király inkább függött hűbéreseitől, kik hadi vállalataiban nélkülözhetetlenek voltak, súlyosabb lehetett a rendek szava a külpolitikában is. De mióta a királyság önálló pénzügyre s hadseregre tett szert, megszabadult e téren a rendek korlátozásától is s külügyi politikájának intézésében függetlenebbé vált. Különben a külügyi politika természeténél fogva nem alkalmas arra, hogy egyes fázisait gyűlekezetek tárgyalják s a gyakorlati államférfiak a diplomácia működésében a szándékok és eszközök titokban tartását

tekintik a siker egyik lényeges feltételének s azért a külügyek vezetése még a középkorban is mindig a fejedelemnek, mint az állam személyesítőjének s képviselőjének kizárólagos teendője volt.

Mikor Magyarország a Habsburgok uralma alá került, a kik más országok fejedelmei is, nem lehet többé önálló külpolitikája, mert megszűnt külön állam lenni. Az ország egy része erdélyi fejedelemség volt, melynek saját élete s külügyi politikája volt. Másik része a töröké volt s a török birodalom egyik tartománya. A harmadik és legkisebb rész, néhány vármegyéből álló keskeny szalag képviselte akkor az egész Magyarországot, a magyar birodalom eszméjét, a közjogi különállás s függetlenség követelését. De vajjon lehetséges-e, hogy ez az uralkodóház többi országaihoz ragasztott foszlány fentarthatta volna azt, a mit Mohácsnál az egész elvesztett, Magyarország önálló egyéniségét a külpolitikában?

Magyarország, míg e viszonyok fenállottak országgyűléseivel, törvényeivel, közjogi fikció volt. Mindez jogfentartás inkább, mint valódi jogok gyakorlása. E kis rész nem engedte elélvülni Magyarország közjogát s fentartja annak a kornak, melyben az ország épsége helyreáll s a közjog abban az arányban terjeszkedik az országban, a melyben egyes részeit visszacsatolják hozzá.

Az uralkodóház európai állása különben még a pragmatica sanctio előtti időkben is oly külügyi bonyodalmakba keveri Magyarországot, melyek közvetlen nem érdeklik s mégis szenved átalok. A török nem egy Magyarország ellen intézett hadjáratának oka az volt, hogy a császár haderejének egy részét lekösse s a francia király szabadabban mozoghasson Nyugateurópában. A külügyek kezelése egészen az alkotmányon kívül esett s a magyar rendek nem

gyakoroltak reájok befolyást. A magyar király más országok ura is volt s mennél több országon uralkodik, annál kevésbé alkalmazkodhatik az egyes országok külön érdekeihez, annál kevesebb befolyása lehet az egyes országnak az uralkodóház külügyi politikájára. A dinasztíának saját házi külügyi politikája van, melyet Bécsben igazgatnak, az uralma alatt levő népek minden hozzájárulása nélkül.

A *pragmatica sanctio* elfogadása után, mikor Magyarország ez alaptörvény szerint is elválaszthatatlan kapcsolatba lép a fejedelem többi országaival és tartományaival s a monarchia védelmének kötelességét is magára vállalja, szükségkép a Habsburgok monarchiája szerepel mint külügyi egyéniség s ennek csak egy külügyi politikája lehet. A nemzet jelentékeny áldozatokat hoz oly háborúkban, melyek az országot közvetetlen nem érintik. Az osztrák örökösödési, a hét éves háború, a francia háborúk Magyarországnak sok vérébe s pénzébe kerülnek. De mind e külügyi akciókra a magyar rendeknek befolyások nincs s Bécsben határozzák el; a magyar országgyűlés csak a hadisegély mértékéről tanácskozik. Közjogunkban nem is találunk állandó organumot, melynek feladata a külügyi politika kezelése volna.

Számos törvényünk van, mely a királyt arra kötelezi, hogy az ország tudta s beleegyezése nélkül háborút ne indítson vagy idegen katonát az országba ne hozzon, a magyarok tanácsa nélkül a törökkel békét ne kössön, a követéseknél magyarokat is alkalmazzon. De ép e törvények bizonyítják, hogy a fejedelem a rendek hozzájárulása nélkül igazgatta a külügyeket. A magyar közjogi írók is ezt a felfogást terjesztik műveikben s nem is tartják kétségesnek, hogy a követküldés joga kizárólag a királyt illeti s tőle függ, mely udvarhoz menjenek követek, mily fizetést s utasítást

kapjanak. A szövetségekötés jogáról azt mondják, hogy a nemzet sohasem követelte, hogy a szövetségek kérdését az országgyűlés tárgyalja s megkötésökhöz a rendek hozzájárulása szükséges legyen. A háború jogáról az a vélemény, hogy ez is kizárólag a királyt illeti s csak a hadisegedelem, akár pénzben akár ujonczokban, vagy a nemesi felkelés elrendelése tartozik az országgyűlés elé. A békekötés jogáról az a nézet, hogy szükséges az országgyűlés hozzájárulása jogos igényekről vagy az országhoz tartozó részekről való lemondás esetében s ezen kívül a törvények követelik, hogy a király a békét magyarok tanácsával kösse meg s a megkötöttet az országban kihirdettesse.* A külügyek vezetését, egy szóval oly fejedelmi jognak tekintik, melyet magára a király személyére ruházott az alkotmány.**

A közjognak e tárgyra vonatkozó tana a gyakorlatból volt levonva. Számtalan szövetséget, békét kötöttek, háborút indítottak fejedelmeink a rendek hozzájárulása nélkül. A becikkelyezett szerződések vagy mint az ország alaptörvényei szerepelnek, vagy a fejedelem jó szántából kerülnek az országgyűlés elé. A pragmatika sanctió elfogadása után a régibb tökéletlen s homályos törvények (1608: 2. a. c. — 1613: 5. p. c. — 1618: 2. 1622: 2. — 1659: 1. 1536: 1. 1553: 3. — 1681: 4. 1715: 41. stb.) tárgytalanokká válnak még a törökkel való viszony szempontjából is. Ezentúl már csak a monarchiának van külügyi politikája, de Magyarországnak nincs. Ha Magyarországot megtámadná a török s nem akarná magát védeni, vagy nem akarna a török ellen háborút kezdeni, a fejedelem kénytelen volna azt megtenni, mint a monarchia feje, a monarchia érdeke szem-

* CZIRÁKI: Conspectus juris publici R. Hung. II. 624—637. §§.

** DEÁK FERENCZ: Adalékok a magyar közjoghoz 158. l.

pontjából. S ha az osztrák örökös tartományokat valamely európai hatalom támadná meg vagy a fejedelem indítana háborút valamely ellenséges hatalom ellen, Magyarországnak kötelessége háborúba menni, ha ő közvetetlen nincs is érdekelve, mert ezt a monarchia védelme és biztossága követeli. Az osztrák örökös tartományok s Magyarország között fennálló szoros kapcsolat következtében lehetetlen a magyar rendi országgyűléstől függő külpolitikát képzelni s az erre vonatkozó jogok gyakorlatilag nem illethetnek mást, mint a fejedelmet s lehetetlen volna más eredményt elérni, még ha a fejedelem hozzájárulásával alkotott törvények mást rendelnének is.

Jellemző az 1790-ki országgyűlésen egybegyűlt rendekre nézve, hogy a fejedelemnek a külügyi politika vezetésére vonatkozó jogait ki akarták kezéből csavarni. Soha országgyűlés nem mutatta ki világosabban a rendek tájékozatlanságát, fogalom zavarát s gyakorlatiatlanságát állami ügyekben, mert egyik sem lépett fel oly nagy követelésekkel, mint ez.

•Megértvén tehát az egybegyűlt státusok és rendek . . . hogy az 1681 : 4. és 1741 : 11. és 15 szerint végezve volna, hogy a fejedelem az ország hire nélkül háborút ne indítson, a törökkel szerzendő békeség és egyéb a magyar hazát illető dolgok a magyar tanács által folytattassanak s végeztessenek, a török udvarhoz követeknek született hazafiak neveztesse. mindazáltal ezen nyilvánosságos törvényes rendelkezéseknek hátrahagyásával, mostani alkalmatossággal is, a midőn az ország egyben ül, azon helyekre, a hol a békeség készül, se magyarok nem küldettetvén, sem pedig a békeségszerzés állapota az országgal nem közöltetvén a nemzet ily nyilvánosságos jussainak helyreállítása végett szükségesnek vélnék, hogy azon helyekre, a hol most a hazát érdeklő

békességszerzés munkáltatik *az ország maga részéről hitezett követeket*, a fejedelemnél előrevaló híradással küldjön s ezen végzés az ország nevével a magyar kancelláriának a végett irattasson meg, hogy azt a maga tulajdon helyén adja elől és sürgesse; meggyőztetvén egyszersmind a státusok és rendek a fennemlített törvényeknek egyenlő értelme által, ezen nyilvánságos jussa által a nemzetnek, egyedül az iránt marada fel kérdés, mi úton s módon lehessen ezen törvényes igazságot fentartani vagy éleszteti legbátrabban, legfogantatosabban.» *

Az alsó tábla a főrendekkel közli előterjesztését s ezek is azt mondják, hogy ez kétségtelen joga a nemzetnek s csak a gyakorlás módjáról lehet tanácskozni. A királyt le kell hívni, hogy «bizodalmas tanácskozásokkal mind ezen jussa a nemzetnek, mind pedig ezt folytató s egyéb szabadságaira is vigyázó magyar tanács, királyi kötés levélnek befejezésével helyreállíthatna.»

Gróf Zichy Károly országbíró tisztán látja a képtelenséget, mely a rendek követelésében rejlik. A rendek ugyanis azt hiszik, hogy kivihető, hogy az országgyűlés a fejedelem mellőzésével küldjön követeket az udvarokhoz vagy békekötésekhez vagy hogy az országnak más követe legyen mint a saját fejedelmé s hogy egy ily alkalmi követ jobb szolgálatot tehet a diplomáciában, mint a fejedelemé, a ki állandóan ott ül a külügyi politika szövőszékénél. Az országbíró figyelmezteti a főrendeket, hogy «a frigykötések oly titkosan folytattatnának az udvaroknál, hogy azoknak veleje és szövevénye igen kevés és csak az udvari titkoknak híven való megtartásáról legesmeretesebb tanácsokkal közöltetnének s mostani politikája szerint Európának, a frigykötések s egyéb

* Diarium 1790. 66. lap.

szövetségek elébb az udvaroknál végeztetnének s azután csak végző befejezésekre s a kötések külső színének megszerzésére küldettetnének a közegyezésből nevezett helyekre a követek; példázza ezen szokásnak mind közönséges, mind szükséges voltát ama nemzeti szabadságaira minden tágitás nélkül vigyázó Anglus nemzet, a mely bátorságosabbnak esmérven a frigykötéseknek titokban az udvari minisztérium által mintsem nyilvánosságosan az ország kamaráján való folytatását, ezen hatalmat a királynak általadni nem kételkedett; szükségképen tekinteni kellene tehát a magyar hazának is, minémű szövetségben legyen a fejedelem azokkal, a kik a készületbe levő békességbe részt vesznek s vajjon azon fejedelmeknek követei fogják-e az ország által küldendő személyek követségének nemzeti törvény szerint való tulajdonságát megismerni? Avagy nemde nem könnyen végbe viheti-e az udvari követ a békesség szerzésben részesülő többi fejedelmek követeinél azt, hogy a fejedelem meg egyezése nélkül küldött követei az országnak meg se hallgattassanak . . .»*

Az országbíró e nézetei helyesek s elemi igazságokat foglalnak magukban. De nem győzi meg hallgatóit. Vegyes küldöttséget bízna meg a fejedelemhez intézendő felirat készítésével. Ismét kijelentik a rendek, hogy «oda ne magyaráztasson az ország szándéka, *mintha csak, a törökkel való békesség szerzésbe kívánná járulását helyreállítani*, holott a törvények valóságos értelme szerint ezen jussa a nemzetnek minden egyéb helyekre, a hol az országot közelebb illető dolgok folynak terjedne.**

A rendek meg is választják a követségre alkalmas egyé-

* Diarium 1790. 77. lap.

** U. o. 82. l.

neket s gróf Teleki Józsefet, Almásy Pált, gróf Széchenyi Ferenczet, gróf Batthiány Ferenczet, gróf Apponyi Antalt, gróf Eszterházy Ferenczet, báró Podmaniczky Ferenczet és Somssich Lázárt ajánlják a királynak.

A király rövid leiratban felel a rendek föliratára. «Cura nobis futurum erit ut suo tempore sancitas quoad pacem cum Turcis ineundam constitutiones Regni suum sortiantur effectum.* A király tehát csakis a törökkel kötött béke esetében érezte magát kötelezve magyarokat is alkalmazni a békekövetségben. A Diárium szerint az ország Rendei a leirat «megértése után közönségesen elhallgattak s azután eloszlottak.»

Így ért véget, mint sok egyéb a magyar országgyűlésen, a nagy zajjal kezdett mozgalom. A rendek elhallgattak s azután eloszlottak s nem is merül fel többé a követelés, hogy a rendek befolyást gyakoroljanak a külügyi politikára s követeket küldjenek az udvarokhoz.

A külügyek vezetése a király korlátatlan joga marad ezentúl is s ez természetes. De feltűnő egy másik jelenség, melyet közjogunk irodalma eddig nem részesített kellő figyelemben.

Közjogi íróink szerint a külügyek vezetése a király joga, de lehetetlen, hogy ne legyen valamely főhatóság, közeg, melynek útján e jogot gyakorolja. Ausztriára nézve a kérdés tisztán állott. A fejedelem hatalma teljességéből szervezte magának a közeget a legfőbb állami czélok megvalósítására. Az osztrák minisztérium, akár geheime Conferenz, akár Conferenzzrath, akár Staatsconferencz stb. volt a neve foglalkozott kizárólag a birodalom külügyeivel s e hatóság feje, mint p. Kaunitz vagy Metternich volt a külügyek vezetője.

* Acta Com. 1790.

E főhatóság egy idegen állam hatósága volt, mely a magyar közjog rendszerében nem található fel, de a viszonyok kényszerítő hatása következtében mégis a magyar közjog s hatósági szervezet alkotó részévé válik ép úgy, mint az 1867-ki kiegyezés után a közös minisztériumok.

Az 1741-ki országgyűlés, mely mint később látni fogjuk, egy külön magyar minisztérium, eszméjével foglalkozik, ezzel egy időben oly intézkedést íglat egyik törvényczikkébe, mely egyenes ellentétben áll Magyarország állami különállásával s bizonyosságot tesz arról a fogalomzavarról, mely a nagy állami érdekek intézésétől elszokott nemzet rendi társadalmában uralkodott. Az 1741 : XI. törvényczikk világosan elismeri s törvényesíti az osztrák minisztérium hatóságát az egész birodalom s így Magyarország legfontosabb állami ügyeire nézve s csak azt kívánja a fejedelemtől, hogy az ő államminisztériumába magyarokat is alkalmazzon. (Et ad ipsum etiam Status Ministerium, Nationem Hungaram adhibere dignabitur).

S a nemzet felfogása nem változott meg 1790-ben sem. Az országgyűlés mely eleinte szintén nagy igényekkel lép föl s Magyarországot önálló s független országnak nyilvánítja s a külügyekre is nagy befolyást követel a rendeknek, ép úgy törvénybe íglatja a lemondást a külügyekre való befolyásról s ez ügyeknek az osztrák minisztériumra való ruházását s megalkotja a 17-ik törvényczikket, melyben a fentidézett 1741 : XI. törvényczikk végrehajtásáról intézkedik s azt mondja, hogy «ő felsége magához az állam-minisztériumhoz is fog magyarokat alkalmazni s oly rendelkezéseket teend, mik szerint azok a kik a magyarok közül követségre kívánnak alkalmaztatni, magokat az állam titkos kancelláriájában kiképezhessék.» Ugyanezt követeli az idézett törvények végrehajtására vonatkozó 1792 : VIII. törvényczikk is.

Az osztrák állam-minisztérium tehát a magyar közjog szerint* a külügyek vezetésének törvényes organuma s az marad 1848-ig, habár a fejedelem sohasem teljesítette a rendek óhajtását, hogy az állam-minisztériumban magyarokat is alkalmazzon, hogy ott a magyar befolyás érvényesülhessen. A külügyek vezetése a fejedelem kizárólagos joga s a Kaunitzok, Thugutok, Metternichnek tanácsa szerint gyakorolja.

* DEÁK FERENCZ: Adalékok stb. 151. 158.

TIZEDIK FEJEZET.

A FŐHATÓSÁGOK.

Magyarország belügyi körében hasonlókép azt látjuk, hogy a rendek nem foglalkoznak a nemzeti élet legfontosabb feladataival, nem is sejtik jelentőségüket, nem szerezhetnek e téren ismereteket, gyakorlati fölfogást s ha néha, rövid időre érdeklődni látszanak is valamely eszméért, csakhamar visszaesnek régi közönyükbe s a rendiség megszokott eszmekörébe.

A rendek, mint mindenütt Európa szárazföldén, nem foglalkoznak a kormányzat gyakorlati feladataival, idegenkednek a reformoktól, mert érdekeiket veszélyeztetik s mindig ellenzéki állást foglalnak el az állami kormányzat céljait képviselő királyi hatóságokkal szemben. A társadalmi fölfogást képviselő rendek s az állami fölfogást képviselő királyi hatóságok, mint ellenségek állnak egymással szemközt s lehetetlen közöttük az összhangzó együttműködés. A magyar rendek nem foglalkoznak sem a megyében, sem az országgyűlésen a hadügyi, pénzügyi, gazdasági, közoktatási politika feladataival s a szellemek nemzedékről nemzedékre szűkebb körre szorulnak s a nemzet legfontosabb életérdekeinek intézése az alkotmány körén kívül esik s a királyság hatalmi körébe megy át, csak azért, mert

a rendeket az osztályérdek foglalja el. A rendi felfogásban nincsen meg a képesség egy nemzetet képzelni, melynek minden tagja egyenlő jogokban részesül s egyenlő terhet visel s egyenlő gondoskodásban részesül a kormányzat részéről. A rendiség csak az osztályérdekeket tudja felfogni, a közérdeket nem. Azért nem tud a közérdeknek megfelelő alkotásokat létrehozni a közigazgatás, igazságszolgáltatás, gazdasági és kulturális politika terén. A megyékben is teljesen háttérbe szorúl az önkormányzat eszméje, e téren ép oly meddő a helyi igazgatásban, mint az ország kormányzatában. E felfogás szükségképi következménye a tespedés, érzéketlenség a magasabb érdekek iránt mely lehetetlenné tesz minden eleven, teremtető politikai életet. Igazi politikai élet ebben az egész korszakban nincs s csak akkor kezdődik, mikor a nemesség egy része, eltelve emberiségi s nemzeti ideálokkal, a rendiség ellen fordul s megtámadja, hogy összetörje.

A királyság hatalma a belügyek terén nagy volt a magyar közjog szerint is; de a rendi társadalom gyengesége s közönye az állami és nemzeti érdekek iránt, még előmozdítja terjeszkedését.

A királyság nem csak az állam személyesítője, hanem maga is egy nagy organizmus. Egészen a rendi alkotmányok természetének felel meg, hogy a király mindazokra az ügyekre nézve, melyekre a rendeknek befolyásuk nincsen, korlátatlanul személyesen intézkedik. A külügyek vezetésén kívül kezében van a hadsereg, az egyházi és kulturális szervezet. Jogainak gyakorlására s az ország igazgatására rendelkezik az ország főhatóságaival, melyeket ő szervez, tart fenn s megtölt saját szellemével, céljaival s érdekeivel.

A királyi hatóságok függetlenek a rendektől, felelősséggel nem tartoznak nekik s közöttük s a rendek között nincs

szerves egybefüggés. Ellentétes elveket képviselnek, küzdelmük rendszerint nem csak hatalmi tényezők, hanem a partikuláris s közérdek küzdelme.

A rendek a király elé terjeszthetik panaszait, ha e hatóságok sérelmeket követnek el jogaikon. A rendi korokban mindenütt nagy szerepet játszik a «gravamen» s a fejedelmi propositiók tárgyalását a rendek kívánalmainak és kérelmeinek elintézésétől függővé tenni a német rendek régi taktikája, melyet a magyar rendek a német befolyás idejében utánoznak, valamint a «status et ordines» kifejezés, mely még Verböczy idejében ismeretlen, s közjogunk egyéb foglalmi és műkifejezései a német rendekkel való érintkezés s a német uralkodóház befolyásának következményei. Az uralkodóház tagjai a német rendi élet formáihoz voltak szokva s e formák elfogadása nem ütközik nehézségekbe, mert a magyar alkotmány ugyanazokon az elveken nyugodott, mint az osztrák rendi alkotmányok s azért e formák összhangban voltak alkotmányunk lényegével.

Hogy a rendek panaszainak nagy dolgokban nem lehetett fogamatja, azt ma természetesen találjuk. A királyság céljait megvalósító főhatóságok által elkövetett sérelmek orvoslását követelni a legtöbb esetben annyit tett, mint a király ellen a királynál kérni elégtételt. A rendi alkotmányok szellemében a király mindent személyesen cselekszik, neki nincs kormánya, mint az állam törvényes szervezetének egyik organuma, hanem csak tanácsosai, kikre hallgat vagy nem, a mint neki tetszik, de a királyi kormányzat egyes intézkedései mindig a király tényei. Azért, ha a király komoly állami politikát folytatott, szükségkép meg kellett sérteni a rendek jogait s ha a sérelmeket megszünteti, ellentétbe jut politikája lényegével s lehetetlen, hogy hatóságait abban akadályozza, a mit ő maga parancsolt

nekik. A királyok csak a válság pillanataiban ejtik el a rendek kedvéért egy-egy gyűlölt tanácsosukat s ily jelenségekben rendesen a királyi hatalom gyengeségére lehet következtetni, de rendes viszonyok között elő nem fordulnak. Azért a feszültség nem is szűnik meg a királyi hatóságok s a rendek között s a sérelmek nem fogynak, de szaporodnak.

Magyarországnak, melyben 1848-ig állott fenn a rendi alkotmány, ez idő alatt nem volt kormánya s a mennyiben e korszakban kormányról lehet szó, ez nem volt magyar. Magyarország a közjogban mint önálló, független, más országok módjára nem kormányozható ország szerepel, de ha valaki Magyarországon kormányról beszélt, nem a magyar udvari kancelláriára vagy helytartótanácsra gondolt, hanem a bécsi kormányra, mely a monarchia ügyeit vezette, a kormányzat elveit és irányát megállapította és döntő befolyást gyakorolt Magyarország ügyeire is s a magyar hatóságok csak véleményező s végrehajtó provinciális hatóságok voltak.

S ez a fenforgó viszonyok között nem is lehetett másként. A király kormányzata a középkori állam szervezete szerint személyes; a kormány a király maga. A kormányzat hatásköre feladatai és eszközei nincsenek törvényesen szervezve. Tanácsát maga alakítja tetszése szerint. Hogy magyarok tanácsával nem elt fontosabb állami ügyekben, bizonyítják törvényeink s a történelem. De e kérdés kielégítő megoldása a rendi alkotmány alapján nem volt lehetséges s annál lehetetlenebbé vált, mennél inkább fordulnak el a rendek az államtól s pozitív feladataitól s szorítkoznak a rendi jogok védelmére.

De a magyar király, mint az osztrák tartományok ura, egy nagy birodalom alkotására törekszik, melybe Magyarországot be akarja olvasztani. Ha Magyarország önálló

állam s fejedelme kizárólag az övé, nem választhatott volna más tanácsost, mint magyart. De a magyar király az országon kívül, Bécsben lakott, német tanácsosok környezték, a kik nem csak a térben állottak hozzá közelebb, hanem az állami czélok és eszközök felfogása tekintetében is. Ők arra törekedtek, a mire az ő fejedelmük, ők képviselték a birodalom, az egységes állam eszméjét; a magyarok e törekvések akadályai. A magyarok közül azokat, a kiket képeseknek tartana is az állami ügyek vezetésére, még akkor sem tartja megbízhatóknak, ha aljas szolgálataikkal kétségtelenné tették, hogy mindenre képesek. Felhasználják s jutalmazzák, de meg is vetik őket s nem bíznak bennük.

Magyarország nem volt eléggé erős nemzeti egyéniség s nem volt meg benne az állami önállóságra való következetes törekvés, hogy nagyobb súlyt biztosítson magának a fejedelem elhatározásaiban. Magyarország állami önállósága a szatmári békekötés után meg nem valósítható álomnak látszott, emlék volt csupán, mely mélabús hangulatot keltett a jobb hazafiak lelkében, de nagy elhatározásokra nem ragadta a nemzetet. Magyarország nem volt nemzeti, hanem közjogi egység, melyben nem az állami, hanem társadalmi érdekek uralkodtak a szellemeken. A királyság a társadalmi érdekeket fenyegette s az emberek örültek, ha a status quo-t fenntarthaták s az ország szabadságait, kiváltságait, jogait, törvényeit s szokásait biztosíthaták; az állami lét teljessége nem volt az az ideál, melyet a fennálló viszonyok megítélésénél alkalmaztak.

Az uralkodó felfogás e korban nem lehetett sem állami, sem nemzeti s Magyarország alárendeltsége Ausztriával szemben oly megszokottá válik, hogy még csak gyakorlati megvalósítható formát sem tudnak találni az ország füg-

getlenségének biztosítására, habár királyi hitlevelek, törvények s különösen az 1790/1. X. törvényczikk az ország függetlenségét ismételten hangoztatják.

E törvényeknek a valóságban nem volt gyakorlati értékük. Minden ily tartalmú törvény megalkotása után nagyobb függésbe jut az ország. Az 1790/1. évi X. törvényczikk után még fokozódik a bécsi kormány befolyása Magyarországon.

S ezen nem lehet csodálkozni. Magyarország az Ausztriával létrejött kapcsolat következtében nem lehetett önálló és független. Az országnak nem volt külügye, hadserege, pénzügye, gazdasági politikája s azért nem csak nem birt az állami lét lényeges kellékeivel, s a hatalmi eszközökkel, melyek fentartására nélkülözhetlenek, hanem e hatalmi eszközökkel ép az a hatalom rendelkezett, mely Magyarország önállóságának s függetlenségének megsemmisítésére törekedett.

Magyarország állami függetlensége e korszakban talán homályos vágyként élhetett az emberek lelkében, de nem volt oly világos politikai eszme, melynek megvalósítására a megfelelő eszközökkel törekednék, sőt ép e korszakban történnek a legfontosabb törvényhozási intézkedések, melyek a rendek hozzájárulásával megfosztják önállóságának legerősebb biztosítékaitól.

Különben, hogy a rendek mily eszmekörben mozognak, mik voltak kívánságaik és mit tekintettek sérelemnek s miről hallgatnak s minek nem tulajdonítanak fontosságot, azt ők maguk elmondják az országgyűlésen, megyei gyűléseken s ezekről vezetett jegyzőkönyveikben s alkotott törvényeikben.

Hogy Magyarország állami önállóságának eszméje mennyire kiveszett a szellemekből s mennyire meg volt törve

az ország ellenálló ereje, erre nézve érdekes adatokat szolgáltat az 1715. évi országgyűlés.

A rendek a katonai parancsnokok kihágásait és visszaéléseit az országgyűlési sérelmek közé akarják fölvetetni s arra kérni ő felségét, hogy a sérelmeket szüntesse meg. A személynök, mint az alsó tábla elnöke, ellenzi e pontnak felvételét a sérelmek közé, mert kétségtelennek tartja, hogy ez által ő felsége és a hadi tanács súlyosan meg lesz sértve s a rendek kívánságát annál kevésbé fogja teljesíteni. Ezt hallván a rendek, nagyon megdöbbentek, s azt mondták, hogy ha ő felsége a rendek sérelmét meg sem akarja hallgatni, mikép lehet reményleni, hogy egyéb kívánságait kedvezően intézze el? Erre a személynök azt feleli, hogy az ország könyöröghet, de ő felségénél van a hatalom határozni. Istenhez s a királyhoz könyörgéssel lehet járulni, de a maga módja szerint. Különben gondolják meg a rendek, nem képtelenség-e azt követelni, hogy a katonaság tényeit, melyeket a fő haditanács parancsára követtek el, a honpolgárok, vagyis a status provincialis (szembeállítva a status militarissal annyit jelentett, mint polgári hatóság alá tartozó terület vagy népesség) felülvizsgálják, midőn a fő hadi tanács minden ő felsége országaiban fennálló dikasztériumok felett álló első hatóság s midőn minden intézkedései és tényei ő felsége sajátkezű aláírásával szoktak elrendeltetni s azért egyenesen ő felsége intézkedéseinek s tényeinek kell tartani?

A magyar országgyűlés alsó táblájának elnöke tehát status provincialisnak nyilvánítja a magyar országgyűlést, melynek nem is szabad bírálat alá venni a főhaditanács intézkedéseit s ezt oly főhatóságnak állítja, melynek minden egyéb létező országos kormányzék alá van rendelve.

Azt lehetne várni, hogy a rendek szenvedélyes kifakadásokkal fognak tiltakozni a személynök e felfogása ellen, s hazaárulással fogják vádolni, midőn a főhadi tanácsot Magyarország s összes hatóságai felett álló hatóságnak mondja.

De mindez nem történik. A rendek minden felháborodás nélkül felelnek s nem is vonják kétségbe a személynök közjogi nézeteinek helyességét s alázatos hangon nyilatkoznak. Azt mondják, hogy ő felsége maga hívta fel a rendeket, hogy sérelmeiket előadják s hogy nem lehet tartani a főhadi tanács neheztelésétől sem, ha nyilvánvaló lesz, hogy e kérelmet nem kihívó módon, s nem azzal a szándékkal, hogy a főhadi tanácsot megsértsék, vagy tevékenységébe avatkozzanak, adják elő, stb. Képtelenségnek pedig nem mondható, ha az ország a katonaság által szabadságain s előjogain elkövetett sérelmek orvoslását ő felségétől legalázatosabban kéri, mert e miatt a status provincialis nem vádolható azzal, hogy a katonaság tényeit felülvizsgálni akarja, stb.*

A rendek ugyan a személynök fenyegetései ellenére fölveszik a katonai parancsnokok kihágásait a sérelmek közé, sőt megalkotják az e tárgyra vonatkozó 43. törvénycikket is, de a szellem, mely e sérelem tárgyalásakor nyilvánul, súlyedésre mutat, s ezt tudva, nem csodálkozhatunk, hogy ez az országgyűlés szavazta meg az állandó katonaságot minden fenntartás nélkül s tette lehetővé a magyar haderőnek az egységes császári hadseregbe való olvasztását a főhadi tanácsot hallgatag ép úgy elismerte a birodalmi katonai ügyek főhatóságának, mint az osztrák állam-miniszteriumot 1741., 1791. s 1792-ben törvényben a külügyek kezelőjének.

* Diarium 1715. Kézirat a múzeum könyvtárában.

Ily jelenségeket látva, lehetetlen föltenni, hogy a XVIII. században az akkor élő nemzedékek előtt Magyarország állami önállóságának ideálja lebegett volna. A Regnum alatt egy tágkörű autonómiával felruházott közjogi egységet képzeltek. A *pragmatica sanctio* elfogadása, az állam legfontosabb feladatainak idegen hatóságokra bízása, lemondás az állami függetlenségről s belenyugvás a tartomány szerepébe. Legfelebb azt követelik, hogy az ország belügyeivel foglalkozó hatóságok, az udvari kancellária, a helytartótanács, az udvari kamara ne legyen idegen hatóságoknak alárendelve, hogy a király a magyar ügyeket magyar tanácsosokkal intéztesse, s hogy a birodalmi főhatóságoknál magyarokat is alkalmazzanak. Ezt képzelik a függetlenség és önállóság legnagyobb mértékének. De még ezt sem képesek elérni, s ha mégis ritka esetekben az önállóság nagyobb mértékét követelik, ez oly gyakorlatiatlan, zavaros formában történik, hogy a megvalósítás már ez egy okból is lehetetlenné válik.

Midőn a rendek 1741-ben egy magyar miniszterium eszméjét pendítik meg, világos hogy nincs fogalmuk az intézmény lényegéről s állásáról az állam organizmusában. Nem képzelték a legfőbb kormányzó hatóságnak, mert a nádort s a nádori tanácsot föléje akarják helyezni. Némelyek nem is mondják meg mi történjék az udvari kancelláriával, mások fenn akarják tartani eddigi hatáskörében, annyi világosan kiderül, hogy «egy állandóan ő felsége mellett működő és Magyarországnak kiváltságait, jogait, szokásait, földjét ismerő, rá érdemes miniszterium állítandó fel még a jelen országgyűlés alatt, melylyel az összes magyar ügyeket, idegenek beavatkozása nélkül méltóztassék intézni ő felsége. Más oly ügyekben pedig, melyek Magyarországot és a többi országokat és tartományokat egyaránt érdek-

lik, a többi miniszterek mellett a magyar miniszterium is hívassék meg.» *

1741 után nem is találkozunk többé ezzel az eszmével s ez mutatja, hogy nem volt a nemzet eszmeköréből s szükségleteiből eredő komoly gondolat.

Nevezetes jelenség az 1790/1. országgyűlés vegyes bizottságának törvényjavaslata a «magyar királyi nemzeti tanács» felállításáról, mert semmi nem bizonyítja jobban a rendiség eszmekörének meddőségét s a kormányzat gyakorlati feladataiban való járatlanságot, mint ez. Alapeszméje az, hogy egy teljesen független fő végrehajtó bizottságot kell alkotni, de ezt oly eszközökkel akarja elérni, mely teljesen lehetetlenné tenné a kormányzást s még sem biztosítja függetlenségét.

A consilium regium nationale hungaricum a nádor elnökelete alatt áll, tehát egy osztrák főherceg egyenes befolyása alatt működik. Rendes, nyugalmas viszonyok között e testület szelleme nem fog ellentétben állhatni ily nagy tekintélyű elnök szellemével; e testület semmiféle udvari hivatalnak vagy miniszteriumnak nincs alárendelve, közvetlenül érintkezik s levelez a királlyal s minden az ország ügyeit érdeklő intézkedéseket az ország törvényei szerint ez tárgyalja és tárgyaltatja.

Hívátása örködni a felett, hogy az ország törvényeivel ellenkező intézkedések ne történjenek s maga felelősségterhe alatt, semmit sem fog határozni s kihirdetni, a mi a törvényekkel ellenkezik, mely felelősség nem csak az egész testületre, de minden egyes tagjára kiterjed, miért is az országgyűlésnek joga lesz e testületet, ha bizalmát elvesztette, feloszlítani.

* SALAMON F.: kisebb tört. dolg. 105.

Minden királyi parancs, mely a közügyekre s az ország igazgatására vonatkozik, e testület közvetítésével jut a megyékhez s a megyék felterjesztései a királyhoz. Nem fogja kiadni a király törvénytelen rendeleteit, hanem felterjesztést tesz hozzá. Ha a király ragaszkodik elhatározásához, a nádor, vagy ha ez nincs, az országbíró felelősség terhe alatt egybehívja a Kuriát is tanácskozáásra, meghívja *«ad obtinendum communem et uniformem spiritum»* s ha erre sem hajtana a király, az összes aktákat a vármegyék elé terjeszti, s ha a megyék többsége az intézkedést törvénybeütközőnek tartaná, kötelessége a consiliumnak, hogy a rendeletet felfüggeszsze s a jövő országgyűlés elé terjeszsze vagy a körülményekhez képest, az országgyűlés egybehívását követelje. Ha pedig sem a király, sem a nádor nem akarná egybehívni az országgyűlést, akkor a megyék többségének legyen joga ezt tenni.

A testület tagjai volnának a nádor, mint elnök, a primás, az országbíró, a horvát bán s az ország egyik zászlósa, kit a rendek jelölnek ki, s a kerületek szerint kijelölendő két püspök, továbbá öt tanácsos a főurak rendjéből, a nemesek közül kerületenként 4, Horvátországból egy, tehát együtt 17, a szabad királyi városok közül kettő. A tanácsosokat a megyék, illetőleg sz. k. városok hozzák javaslatba s a nemesi rendből valók csak birtokos nemesek lehetnek, s a kijelölt egyéneket a király nevezi ki. A tanács tagjai hűséget esküsznek a királynak s az országnak. S mint-hogy a tanács egészben s tagjai egyenként az országnak felelősek, a király senkit sem fog közülök törvényes eljárás mellőzésével elmozdítani.*

* Acta Diæt. 1790/1. XXI. sz.

Természetes, hogy a király nem fogadta el ezt a törvényjavaslatot, mely nemcsak a király felségjogaiba ütközött, hanem az anarchiát honosította volna meg az országban. Itt is az tűnt ki, hogy a rendiség eszmeköréből nem lehet s hogy megalkotni az összhangot az állam és társadalom között, szükségkép vagy a királyi abszolutizmus vagy az állam felbomlása következik belőle. A rendek minden nagyobb vita nélkül el is ejtik, különösen mikor a király tapintata megkönnyíti nekik a visszavonulást, szentesítvén a helytartótanácsra vonatkozó 1790/1. XIV. törvényczikket, melynek némely kitétele emlékeztet ugyan a törvényjavaslatra, de melyben semmi sincs, a mi az eddigi állapoton változtatna s a helytartótanács függését csökkentené.

E megvalósítható alakban meg nem jelenő óhajtasok nyomait az 1741. XI. törvényczikkben találjuk meg, s e felfogásnál magasabbra nem emelkedtek ötven évvel később sem. A végeredmény az, hogy a fejedelem a magyar ügyeket magyar tanácsosokkal intézze s az osztrák állam-minisztériumban magyarokat is alkalmazzon. De ezek az óhajtasok sohasem valósultak meg s a nemzet rendi országgyűlésének nem volt annyi ereje és tekintélye, hogy e törvények végrehajtását kieszközölje.

Magyarország önállóságának biztosítékai nem csak nem szaporodnak, de sőt épp e korszakban keletkezik egy fontos birodalmi intézmény, mely az állam-minisztérium mellett döntő befolyást gyakorol Magyarország ügyeire, s ez a Mária Terézia által 1760-ban felállított osztrák Staatsrath.

A Staatsrath-ot egyformán mellőzik közjogi- s történetíróink. A közjogi írók ezt helyesen cselekszik, mert ez az intézmény nem volt törvényen alapuló alkotó része Magyarország közjogi szervezetének. De a történetíró nem hagy-

hatja figyelmen kívül, mert tényleg nyomokat hagyott az ország fejlődésében fennállásának hosszú ideje alatt.

A Staatsrath nem volt hatóság, hanem csak tanácskozó testület. Hatásköréből a külügy s a katonai ügyek ki voltak zárva. A fejedelem tanácsa volt az osztrák örökös tartományok belügyeire nézve s hivatása volt előkészíteni a fejedelem elhatározásait a közrend, a pénzügy és államhitel, a közigazgatás, az állami és egyházi reformok körében.

Mária Terézia nem szándékozott hatáskörét Magyarországra is kiterjeszteni. József Festetich Pált ajánlja tanácsosnak, de a császárné nem nevezi ki, mert azt tartja, hogy feltűnő volna egy magyart oly testületbe felvenni, mely nem volt hivatva magyar ügyekkel foglalkozni.

De néhány évvel később a Staatsrath már magyar ügyeket is tárgyal s tanácskozik a magyar udvari kancellária előterjesztései felett. Különösen az egyházi s közoktatási politika s a szociális reformok terén van döntő szerepe, mert ezeket a fejedelem ugyanazon elvek szerint épp úgy keresztül akarja vinni Magyarországon, mint Ausztriában s azért tanácsa is csak egy lehet.

1767-ben már a nógrádi protestánsok panaszát tárgyalja, kiknek papjait akadályozták hivatásuk teljesítésében a fiókegyházakban vagyis az anyaegyházközségeken kívül katolikusok közt elszórt hitsorsosaik körében. A Staatsrath a pesti vallásügyi bizottság s a magyar udvari kancellár ellenében követeli, hogy a régi szokás fentartassék s ott is, hol ez nem állna fenn, a kedélyek megnyugtatósára megengedessék.

1768-ban a nagyszombati egyetem felállításáról tanácskozik, s kiemeli, hogy a jogi fakultás, az egyházjog kivételével, csupán világi tanárokból álljon; a theologia moralis-ban a probabilismust és a casuistikát nem kell tanítani;

s a német jog és a jogtörténet előadásánál, Göttinga mintája szerint, a német nyelvet kell használni.

1774-ben Hell előterjeszti a bécsi tudományos akadémia tervezetét. Fentartására a naptárak kiadásának monopóliumát, a bécsi Diarium jövedelmét s 4000 forintot a magyar tanulmányi alapból ajánl kijelöltetni. A Staatsrath pártolja s a császárné jóváhagyja a tervet. De minden oldalról jönnek az ellenzések. A magyar udvari kancellária az ily monopóliumot az alkotmányba ütközönek mondja s minden esetre a felállítandó magyar akadémiára kell fentartani; különben kétséges, vajjon a sok nyelv miatt, melyen a kalendáriumot ki kellene adni, jövedelmező volna-e a kiadás? A Staatsrath az udvari kancellárt véleményével elutasítja.

Később a Staatsrath azt a véleményt nyilvánítja, hogy az államadósság egy részét Magyarországnak is el kell vállalni, mert a háborúkból ép úgy mint Lombardiának s a Németalföldnek csak haszna volt. Magyarország oly nagy és gazdag, mint az örökös tartományok együttvéve, de a közterhekhez annyival sem járúl mint alsó Ausztria. Nemesi és papjai adómentességek védelmére azt hozzák föl, hogy katonáskodni tartoznak; de a tapasztalás bebizonyította, mily keveset ér ez a katonai szolgálat. Ugyanekkor ajánlja a dohány-monopolium életbeléptetését Magyarországon.*

Az egyházi és közoktatási reformokat, a jobbágyság sorának javítására célzó intézkedéseket mind a Staatsrathban állapítják meg s a Magyarországon életbeléptetett közoktatási rendszer, sőt még az úrbéri pátensek is, német tanácsosok munkája.

Az első magyar a ki a Staatsrath tagja, Jzdenczy József,

* Hock: Der österr. Staatsrath, 11, 26, 50, 52, 57, 66, 79, 109. 1.

kit II. József nevez ki s ez által is ki akarja fejezni, hogy az intézmény az egész monarchiára kiterjed, a mi tényleg már előbb is meg volt, de hivatalos alakban nem vallottak be.

II. József összes reformjai a Staatsrath közreműködésével jönnek létre s szereplésének fontossága ekkor éri el legmagasabb pontját. De II. József rendszerének bukása után sem szűnik meg jelentősége, sőt Ferencz császár újra szervezi s szabályzatot dolgoztat ki a szervezés részleteiről.

S most látszik meg, mily gyakorlati értéke volt az 1790/1. X. törvényczikknek Magyarország függetlenségéről mely szerint *«Hungaria cum partibus adnexis sit Regnum liberum, et reale ad totam legalem regiminis formam independens, id est nulli alteri Regno aut populo obnoxium, sed propriam habens consistentiam et constitutionem.»*

A Ferencz császár által kiadott utasítás 4. §-ában világosan benne van, hogy a Staatsrath hatásköre Magyarországra is kiterjed. 1801-ben megszünteti a Staatsrath-ot s helyére egy három tagból álló s három fő ágra oszló Staats- und Conferenz ministerium jön *«als oberste Revisionsstelle für sämtliche Staatsgeschäfte.»*

Ez az államminisztérium, közjogi tekintélyeink szerint kétségbe vonhatatlanul törvényes hatóság (1741: XI., 1791: XIII., 1792: VIII.) a külügyekre nézve, a Corpus juris alapján. De szervezete szerint hatáskörébe tartoznak a külügyek, a hadügy s a belügy s az igazgatás mindenik ága egy külön miniszter vezetése alatt áll.

A szervezetre vonatkozó rendelet értelmében a belügyek élén álló miniszternek alá van rendelve négy udvari kanczellár: a cseh-osztrák, a magyar, az erdélyi s az olasz. A belügyi osztály alosztályokra szakad. Jzdenczy a magyar ügyek előadója s 1801-ben melléje rendelik medgyesi So-

mogyi János udvari tanácsost a magyar udvari kancelláriánál. 1809-ben már Aczél István, volt királyi személynök s Bedekovich magyar referensek az időközben részben visszaállított Staatsrath-ban. 1814-ben a császár teljesen visszaállítja a Staatsrathot s megint világosan kijelenti, hogy hatásköre mindenre kiterjed, a mi Magyarországra s Erdélyre vonatkozik. Új szervezete szerint négy osztályra szakad. Az első a törvényhozás és igazságszolgáltatás, — a második az általános beligazgatás, — a harmadik a pénzügy, — a negyedik a hadügygyel foglalkozik. A császár azt kívánja, hogy minden osztályban egy magyar legyen. Így jutnak a Staatsrath-ba magyar urak, mint Mikos, Bedekovich, Aczél, Zichy, Majláth, Nádasdy. A közoktatásnak s közegészségügynek azonban csak német előadója van.*

Így a Staatsrath nagyobb befolyást gyakorol Magyarországra ügyeire mint 1790 előtt, talán József császár uralkodásának tíz évét kivéve. A magyar és erdélyi kancellár a Staatsrath-nak alá van rendelve. Még a magyar országgyűlés elé terjesztendő királyi előadásokat is itt tárgyalják. S ez mind nyilvánosan történik. A Staatsrath s a Staatsministerium szervezeti szabályait olvashatja mindenki. Magyar urakat neveznek ki a Staatsrath-ba s ezt tudja mindenki. S még sem találjuk nyomát a sérelmek között, hogy a magyar politikai körök reagálnak e világosan a magyar közjogba ütköző állapot ellen. Belenyugszanak ebbe is, megszokják s a XIX. közepéig Magyarországon mindenki egy idegen hatóságot tart kormányának, melyről a magyar közjogi írók még csak tudomást sem vesznek s jogilag nem létezőnek tekintenek, habár tényleg minden jó és rossz, mely

* Носк: i. m. 643 s köv. lapjai.

e korszakban az országot érte, e hatalmas tényező munkája volt.

A magyar világa a Corpus Juris volt. A mit ide beigtatott vagy itt talált, az neki valóság volt. A magyar ember beletekintett a Corpus Jurisba, ott megtalálta a papiroson, hogy Magyarország független ország, hogy főhatóságai önállóak s meg volt nyugtatva. E törvényeket sohasem hajtották végre, de mindig nagy eredménynek tartotta, ha a végre nem hajtott törvények számát egy újabb soha végrehajtást meg nem érő törvénnyel szaporította.

Ily viszonyok között nem volt képzelhető a magyar főhatóságok függetlensége sem. Törvényeink ismételve rendelkeznek, hogy a magyar udvari kancellária, a helytartótanács a magyar udvari kamara minden más hatóságtól független s ő felségével közvetlenül érintkező hatóság legyen. De törvényeink lehetetlent követelnek s a mód, mely szerint e hatóságok függetlenségét biztosítani akarják célra nem vezet.

E hatóságok a király hatóságai voltak s nem válhattak függetlenné az által, hogy csak a királytól vesznek utasításokat. A fejedelem osztrák tanácsosainak elvei szerint intézte politikáját s ha nem is valamely osztrák főhatóság, hanem maga a király közvetlenül intézett meghagyásokat a magyar dikasztériumokhoz, a helyzet lényegében nem változott, mert még is csak annak kellett megtörténnie, a mit a német tanácsosok ajánlottak a királynak.

Különben a német tanácsosok s a magyar főhatóságok között nem is volt jelentékeny eltérés a felfogásban Magyarország az osztrák örökös tartományokkal fennálló viszonyát illetőleg. Azok az urak, a kik Bécsben, ha csak rövid ideig tartózkodtak is, egészen az ott uralkodó felfogást szívták magokba s a monarchiának, mint magasabb egységnek szempontjából tekintették a magyar ügyeket.

Magyarország megszűnt politikai világnézetök, törekvéseik középpontja, fő célja lenni s ha egyszer erre az álláspontra helyezkedtek, maguktartása egészen logikai volt, mikor saját nemzetök érdekeinek megvalósítására nemcsak nem törekedtek, hanem elleneztek néha határozottabban, mint maguk a német államférfiak. Pálffy Károly főkanclerárnak Mária Teréziához intézett emlékirata feltárja előttünk a magyar kormányzások élén álló főurak gondolkozását. Ebben a magyar kanclerár tanácsokat ad a királynénak, mily politikát folytasson Magyarországon s már egészen a monarchia egysége s az abszolutizmus szellemében jelöli ki e politika irányát és eszközeit s szánakozással tekint a magyar hatóságok korlátolt felfogására, melyek nem emelkedve a birodalom érdekeinek felismeréseig, a felség parancsai-val szemben az ország törvényeire merészkednek hivatkozni.

Az udvari kanclerár a király bizalmi férfia volt s nem volt képzelhető s nem is fordult elő, hogy a fejedelem által követett politikai elvekkel ellenkező irányban vezette volna hivatalát s így nem állhatott ellentétben azokkal az osztrák államférfiakkal sem, a kik a fejedelem politikájának elveit képviselték s megvalósíthatták.

A magyar államférfiaknak nincs politikai egyéniségök, mert nincs saját politikai tartalmuk, saját céljaik és elveik. Ők eszközök egy magasabb hatalom kezében s ma nem tudják, mit fognak holnap cselekedni. Mindenre felhasználják magokat s ép úgy aláírják az alkotmány felfüggesztését mint visszaállítását, a német nyelv életbeléptetését ép úgy mint a latinét, törökét, az oroszét vagy esetleg a magyarét is.

A helytartótanács ép úgy a királytól függő hatóság volt. Senki sem lehet elnöke s tagja a kit a király nem alkalmaz, vagy a kit ott meg nem tart. III. Károly idejében még császári biztosok jelenlétében tartja üléseit, a kik ellenőrzik

működését, mert a fejedelem még nem bízik a magyarokban. De már Mária Terézia idejében a helytartótanács kipróbált intézmény s megbízható eszköze a bécsi udvarnak s ekkor már elmaradnak a császári biztosok is. A helytartótanács elnöke a Nádor. Mikor még magyar főurak, a Batthyániak, Pálffyak a nádorok, akkor sincs már ok a gyanakodásra, mert ezeket teljesen megnyerték. De ez is megszűnik s magyar főurat Batthiány Lajos halála után nem választanak nádorrá. Mária Terézia Albrecht szász-tescheni herceget teszi Magyarország helytartójává s azután, mikor a nádori méltóság megint feléled osztrák főhercegeket emelnek e hivatalba, 1791-ben Sándor Leopold s ennek 1795-ben bekövetkezett halála után József főherceget. E változás nem volt alkalmas arra, hogy a helytartótanács függetlenségét biztosítsa. Az osztrák főherceg, mint nádor a helytartótanács elnöke, tekintélyével még súlyosabban nehezedett e főkormányzásokra s nem volt képzelhető, hogy működése ellentétben álljon a fejedelem politikájának irányával.

Ép ily helyzetben volt a magyar udvari kamara. E hatóság kizárólag a király pénzügyeinek kezelője, melyekkel korlátatlanul rendelkezik a rendek hozzájárulása nélkül. De a fejedelem jövedelmeinek csak egy részét nyerte Magyarországból. Az örökös tartományok voltak az uralkodó jövedelmének másik s bővebb forrása. A bécsi udvari kamara, mely közvetlenül érintkezett a fejedelemmel, a ki a dolog természeténél s állásánál fogva, mint az egész birodalom feje, a birodalom szempontjából tekintette a pénzügyi kérdéseket, szükségkép a birodalmi pénzügyi hatóság állásába jutott, s a magyar udvari kamara mint provinciális hatóság szükségkép az alárendeltség viszonyába jutott a bécsi udvari kamarával szemben. Ez az alárendeltség annyira megy, hogy teljesen németté válik s mindenütt

németesít a meddig befolyása terjed ; pedig a kik a magyar udvari kamara élén állottak, nem németek, hanem magyar nagy urak voltak.

Az udvari kamara s a többi főhatóság élére mindig megbízható, szolgálatra kész egyéneket állítottak, a kik nem érvényesítették az osztrák kormányval szemben a vezetősök alatt álló dikasztérium törvényben biztosított önállóságát s elfogadták a bécsi főhatóságok utasításait s így minden feltűnés nélkül játszották ki a törvények intézkedéseit. Mindenki tudta közülrök, hogy azonnal elvesztené fényes állását, ha nem így cselekednék s minthogy száz más nagy urat látott maga körül, a ki minden pillanatban kész volt állását elfoglalni s az ország törvényeit kijátszani, inkább maga követte el az alacsonyságot, melyet ellenkezésével úgy sem akadályozhatott meg s az e fajta emberek szokása szerint azzal vigasztalta magát, hogy ha elhagyná hivatalát, egy sokkal rosszabb ember jöhetne helyére s tudta azt is, hogy a korszakban, melyben élt, nem nagy becsülete volt a jellem tisztaságának s szilárdságának, s hogy távozásával csak örömet szerzett volna az élelmesebb hivatalvadászoknak. Így a magyar főhatóságok élén álló urak szolgáltsága s állásukhoz való ragaszkodása is hathatósan mozdította elő a magyar közjog kijátszását s az országnak Ausztriától való függését.

A magyar királyi főhatóságok működésének összhangban kellett lennie a fejedelem politikai irányával. Ha a királyság nemzeti lett volna, csak a rendek jogait veszélyezteti. De a magyar királyság idegen volt, a nemzet fejlődésének akadályozására törekedett s azért a mint az ország főhatóságai a királyság szellemét képviselték, szükségkép ellentétben kellett állniok a nemzet érdekeivel.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A HADÜGY.

Történelmünk egyik legnevezetesebb eseménye a XVIII. században a hadi szervezet átalakulása. Nevezetes mint a nemzet gyengeségének, az önálló állami létről való lemondásnak egyik megdöbbentő jelensége s nevezetes következményei miatt, melyeket a nemzet életében maga után vont.

A mohácsi vész rettenetes bizonyosságot tett arról, hogy Magyarország katonai szervezete nem volt a viszonyoknak s a fenyegető veszélyeknek megfelelő. A hűbéri hadi szervezettel nem volt képes ellenállni a töröknek. Mátyás király állandó hadserege egy különálló tényező volt Magyarország hadi szervezetében. A hatalmas király egyéni alkotása volt, a csupán az ő rendelkezésére álló pénzügyi eszközökkel. A mint a nemesség II. Ulászló megválasztásakor kivonja alóla a pénzügyi alapot, meg nem állhat többé s feloszlik. Az ország pedig nehézkes, megbízhatatlan, a veszély pillanatában rendelkezésre nem álló hűbéri hadi szervezetével biztos vereségnek néz eléje, ha egy czélszerű hadi szervezettel bíró ellenség támadja meg.

A hadi szervezet akkori alapja Zsigmond király 1435. évi törvénye. A király kötelessége az ország biztosítása az ellenség váratlan támadásai ellen, a végvárak fentartása s

örséggel ellátása s felszerelése. A király haderejét a rendelkezésére adott jövedelmekből tartozik fentartani. A király az egész ország haderejének fővezére.

A király banderiumán kívül, melynek létszámát 1498-ban ezer lovasban állapítja meg a törvény, vannak tiszti banderiumok, melyeket banderium tartására kötelezett s a király zsoldjában álló hivatalnokok tartanak fenn, mint az erdélyi vajda, a székely gróf, a temesi gróf, a horvát bán s a végek bánjai, grófjai s vajdái.

Vannak ezen kívül főpapi banderiumok (1498-ban 27), melyeket nemcsak háború esetében kellett felállítani, hanem állandóan kellett fentartani (1504. XXIV.) a főurak banderiumai (1498-ban 42); a megyei banderiumok, melyek a kisebb nemesek által birtokuk arányában sőt később a parasztság által is (1556: XX. s több törvénycikk) kiállított katonaságból állottak.

Egy banderium négyszáz főből áll. Vannak egész fél, negyed és nyolczad banderiumok. A ki 50 katonát nem tud kiállítani nincs feljogosítva saját zászlaja alatt táborba szállni.

E haderő csak feltételesen állott a király rendelkezésére. Az ország határain kívül csak a tiszti banderiumok tartoztak követni a királyt, a többi csak abban az esetben, ha a királytól e célra zsoldot kaptak. (1492. XIX.)

Ha pedig ellenség támadta meg az országot, előbb a tiszti s a király zsoldjában álló, később (1504: XXIV.) a főpapi banderiumokkal is kellett védeni s csak ha ez a haderő nem volt elegendő, lehetett a főurak s megyék banderiumait felhívni s ez volt a generális exercitus, a nemzet egész szervezett haderejének mozgósítása.

A honvédelmi erő tartaléka a nemes és a porta szám szerint állandóan tartott katona volt. E katonaság első sor-

ban a megyei hatóság, másod sorban országos kapitányok alá volt rendelve. A megye fegyveres erejét az alispán vezérlette, s ha ez nem volt rá alkalmas, a megyegyűlés egy hadban jártas kapitányt választott. Az a főnemes, a ki ötven lovaszt a saját költségén nem bír tartani, köteles katonáit a megye zászlója alá állítani.*

E hadi szervezetben már a mohácsi vész előtt is meg voltak a felbomlás elemei. A katonai szolgálatot minden korban nagy tehernek tekintették az emberek, mert fáradtságos, veszélyes és költséges foglalkozás volt. A katonatartás, e szervezet szerint, egyeseknek kötelessége volt s így természetes, hogy költségkímélésre törekedtek s mennél kevesebb s jól felszerelt katonát tartottak. Divatba jön a katonaállítás pénzzel való megváltása is s a ki teheti ily módon szabadul a katonatartástól vagy a hadi szolgálattól. A felszerelés tökéletlen. Lehetetlen a fegyelem fentartása s a tervszerű vezetés. A nemesség tizenöt napon túl nem akar a derék hadban táborozni s a szántás, aratás, szüret, törvényt nap ürügyül szolgált a tábor elhagyására, mikor legnagyobb szükség volt rá akár az ellenség előrenyomulásának megakadályozására, akár a szerencsésen megkezdett hadjárat folytatására.

A mohácsi vész után külső okok bomlasztják fel a hadi szervezetet. A tiszti bandériumok közül három szűnik meg: az erdélyi vajdáé, a székelyek grófjáé s a temesi báné. Csak a horvát báné marad meg. Elenyésznek a királyi s a püspöki bandériumok is s csak némely főurak bandériumai maradnak meg. A védelmi erő nagyja a főnemesekben állott s mielőtt a magán és püspöki várak királyiakká vál-

* SALAMON FERENCZ: Magyarország a török hódítás korában. 156 s köv.

tak, ők védték saját embereikkel. De a bandériumos urak nagy része vagyonilag tönkre ment, elvesztette birtokát a török foglalás következtében s mennél jobban terjeszkedett a török, annál inkább fogyott a birtokok száma, melyek a bandériumok alapjául szolgáltak.

De a nemzet hadi szervezete nem volt alkalmas nagyobb hadi vállalatokra a török ellen s az egész ország védelmi ereje helyhez kötötté lőn s támadó harcokra nem volt alkalmas. «Dicsősége azon kisebb, csupán védelmi harcokban áll, melyekkel a török lassankénti terjeszkedését meggátolta.»*

Ez a hadi szervezet csak a máról holnapra való védelemre szolgált, de nem lehetett eszköze Magyarország felszabadításának a török uralom alól. Ez a szervezet a belenyugvást jelentette az ország nyomorúságos állapotába s legjobban jellemzi a török uralom idejében élt magyarság nagy tömegét.

A kinek lelke magasabbra szárnyalt más hadi szervezetet óhajtott. «Ha más módhoz nem nyúlunk, — írja Verancsics 1550-ben — az ellenség visszatörlesztésére s Magyarország helyreállítására, félnünk kell, hogy napról napra lejjebb sülyedünk. Zsoldos katonára van szükség s pedig olyanra, ki gyermekkorától fogva megedzetett, ki életét harczra szánta s az ütközetre siet, ki kényelem, polgári ügyek s a nő keble után nem sovároog.»**

Verancsics sejtelméi megvalósulnak. A török hatalma folytonosan terjeszkedik. S mikor a zsitvatoroki békekötés után (1615) mintegy ötven évig fölhágy merészebb hódítási

* SALAMON FERENCZ: Magyarország a török hódítás korában. Második kiadás 145.

** HORVÁTH M.: kisebb tört. munkái I. 200. 1.

terveivel, a magyar kevésbé feszíti meg erejét; a küzdelem a török ellen másodrendű kérdéssé válik; a végvárak elhagyott állapotba jutnak; a vallási surlódások és küzdelmek foglalják el a nemességet; a kormány és nemzet bizalmatlanok egymás iránt s nem igen támogatja egymást s ez alatt az ország pusztul.*

A XVII. századbeli Magyarországnak legnagyobb szeleme gróf Zrinyi Miklós e nyomorúságba való belenyugvásból akarja felrázni a nemzetet s megírja a «Nebántsd a Magyar, vagy a Török áfium ellen való orvosság» című röpiratát. Rendkívül becses irat ez, mert megismertet, velünk nemcsak az akkori hadi szervezet fogyatkozásait, hanem a nemesség többségének felfogását is, mert ez ellen intézte támadásait.

A magyarság mindjárt a mohácsi vész után elveszti önbizalmát s folytonosan idegen segítségért könyörög s ettől várja megmentését. Így van ez a XVII. században is. Zrinyi lángoló szavakkal lelkesíti a magyar nemességet, hivatkozik a világtörténelem hőseire, saját vitéz eleire, hogy önbizalomra, nemes becsvágyra gyulaszsa e kihűlt s a pillanatnak élő lelkeket. Azoknak a kik másoktól várnak segítséget, megmagyarázza, hogy nincs egy nemzet sem melytől segítséget várhatnánk. «De azt kívánom concludálni, hogy mi magyarok ne tégyünk fundamentumot senki vitézségében, hanem még Isten ép kezét lábat adott kinek-kinek, azon erőlködjék, hogy az idegenek ne legyenek szükségesek principaliter, hanem accessorie segítség-képen.»

«Itt talán valaki engemet megszólít s azt kérdi tőlem: Mit akarsz ezekből a sok beszédekből kihozni? Mit tanácsolsz? Könnyű akárkinek is declamálni, prédikálni, de orvos-

* SALAMON F.: i. m. 173. l.

ság kell a betegnek. Én arra rövideden megfelelek, megis duplázom kiáltásomat. Fegyver, fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi resolutio! Ezen kívül semmit sem tudok, sem mondok. Avagy azért, Magyarok, ezzel óltalmazzuk meg magunkat, avagy vitézül halunk meg mindnyáján. Mert non datur aliud medium. Elfutunk, nincs hova, sehol Magyarországot fel nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem mégyen, hogy minket helyheztesen belé; a mi nemes szabadságunk az ég alatt sehol sincs, hanem Pannoniában, hic vobis vel vincendum vel moriendum est.»

Azoknak a kik kishitűek s az eddigi küzdelmek sikertelenségére mutatnak, megmagyarázza a kudarcz okát. «Mikor meghallottuk, hogy a török nagy készüllettel fegyverkezik és készül ránk, mi is akkor, de későn kezdtünk tapodni, kaptunk kétfelét; hadat, seregeket kezdtünk gyűjteni. De micsoda seregeket? Régi látott hallott vitézekből állott-e valjon ez a sereg? Bizonyára nem; hanem mentül rosszabb, hitetlenebb, tolvajabb volt országunkban, az gyűlt össze a mi dobolásunkra. Ismét ki volt ennek hadnagya? Ugyancsak szinte azon ilyen, vagy a ki jobban megelőzte a többi részegséggel, garázdasággal, kevélységgel; ki a maga vitézségének rudimentáit vagy kassai kereskedőkön, vagy kecskeméti tőzséreken, vagy sopronyi kalmárokon vagy más szabad városok vagy polgárok kárán végezte el, a ki nem jó hírért, névért, becsületért iratta be magát a hadakozásba, hanem hogy ezeket a felyül megírt virtusokat jobban és szabadabban űzhesse, a ki hogy jobban bosszúját valamely falukra vagy nemes emberre kitölthesse, kívánt hadi ember lenni, hogy ezzel a titulussal, mind módot, mind mentséget találjon vétkeinek. Így azért nem sereg, nem hadakozási jó lélekkel származott igyekezet, hanem

farsangolás, bordély, és ha mi rosszabb nevet tudnék találni ennyi megfeszlett erkölcsnek. Régenten ama nagy Hannibálnak vitéz hadát Campania, egy olaszországi gyönyörűséges tartomány, a maga gyönyörűségével megvesztegette, ellomhította és erőtlénítette. Nincs a mi magyarinknak szüksége Campániára, elébb hogysesem mint a hadba mennének, készen vagyunk elvesztegetve s eltunyúlva, diis hominibusque invisi. Nem kell nekünk olly nagy ellenség, mint a török, egy canicula melege, egy februáriusnak szele, egy étszakának virrasztása, egy napnak koplalása megrontja hadainkat és semmivé teszi. Ilyenek a mi hadaink.»

Az akkori nemességről nincs jó véleménye s a leírás, melyet róla hagyott, ráillik a XVIII. században élt nemességre is. «De mivel jobb ennél a nemesség? mivel jobb az úri rend? Bizonyára mind egy bordában szöttek vagyunk; egy cseppnyire is egyik rend a másikat nem csúfolhatja. A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igaz nemesség, mivel nyerték a mi eleink a nemességet s mivel tartatik meg is. Egy nemzet sem pattog úgy s nem kevélykedik nemesség titulussával, mint a magyar; maga annak megbizonyítására s conservatiójára, látja Isten, semmit nem cselekszik. Fiaiink haszontalanul élnek, vagy otthon attyoknál, annyoknál, vagy ha ugyan derekasan látni s hallani akarnak, egy magyar úr udvarába beállnak s szerződnek. Ott mit tanulnak? Innya. Mit többet? Pompáskodni, egy mentét arannyal megprémeztetni, egy kantárt pillangókkal megezfíráztatni, egy forgóval, egy lódinggal pipeskedni, paripát futtatni, egy szóval esküdni, hazudni és semmi jót nem követni. Héj! mely különb vala ama lacedemoni asszony, mikor a fiát, mely immár felnevelkedett vala felfegyverkeztetvén jó módjával, végre egy paist ada néki ezen szóval: vagy vele, vagy rajta. Mi pedig nem így, hanem ha

udvarba nem mégyen az ifjú, sem hadban, sem végekben, sem idegen országokban vitézlő mesterséget tanulni; tehát vagy prókátorságot patvárián, nem az igazságnak szeretetéből pedig, hanem másokat nyomorítani kívánván, tanul, vagy papságra adja magát, Isten tudja micsoda indulatból. Az úrfiak szintén illyek, az ital legnagyobb mesterség és katonaság a mentől allyasabb rosszabb lovászokkal s kóborló katonácskákkal társalkodnak, legnagyobb katonaságnak tartják. Osztán ha húsz esztendőt alig érnek is el, mindeniknek feleség kell; ha tízen vannak is egy familiában, senki sem tanul jó tudományt, senki sem leszzen zarándokká, hogy láthasson, hallhasson, tudhasson abból hazájának valamit szolgálni. Ezek kívánják osztán a generáliságot, és ugyan ezeknek is kell adnunk, mivel más nincs jobb.»

Ezzel a léha, ideáltalan, nagy czélokért való küzdelemtől és hosszú békében elszokott társadalommal meg akarja értetni, hogy az ország fenmaradása s felszabadulása csak egy eszközzel érhető el: egy jól fizetett és fegyelmezett állandó magyar hadsereggel.

«Szükséges azért, hogy a magyar nemzet, ha ettől a fennforgó víztől meg akar szabadulni, ha magának és posteritásának megmaradást kíván, tartson fegyvert kezében, de nem úgy mint eddig, hanem jóval is másképen. Mert nem elég az, hogy minden particuláris embernek legyen fegyvere házánál, noha annak is kell lenni, hanem hogy a nemes ország tartson egy armádát lábon készen, a ki mindenfelé, minden órában, minden szempillantásban, télben, nyárban, oda mehessen az hová szükség kívánja. Ez minden fundámentuma a mi megmaradásunknak . . . Szükséges, hogy ez az armáda, hogy elegendő fizetéssel és minden provisióval administráltassék, olly fizetése legyen pedig

a vitéznek hogy azzal becsülettel óról-hóra beérje, magát ruházhassa, fegyverezhesse s eledelére elég legyen neki; mert én ezt az armádát örökössé akarom tenni. Tehát arról kell tennünk a vitézlő nép iránt, ne kényszerítettessék lopni, kóborolni s kijárni, szökni kénytelenségből.»

Mi a török időkben élt magyarokat a folytonos harcban gyakorlott s tapasztalt katonáknak tartjuk. Sajátságos benyomást tesz tehát, midőn megtudjuk tőle, hogy az általa tervezett állandó hadseregben idegen tisztet akar alkalmazni, mert a harczias magyar nemzetben katonai képzettséggel bíró tisztet nem lehet találni s különösen a skótokat ajánlja, «mely nemzet vitéz és hű, állhatatos és tűrő, szenvedő, idegen országokban örömet szolgáló.» «Én a hadi népet magyarból akarom csinálni, de mivel a hosszú békesség elszoktatta népünket a disciplinától, kell mestereket találnunk, kik által ismét in usum jöhessenek az elfelejtett reguláink. Azért nem szégyen attól tanulni a ki többet tud; szégyen megkötni tudatlanságban magát, s nem tanulni. Egy nemzet sincs a világon, a ki ha szüksége vagon az ilyen állapotra, szégyenlje a maga szolgálattára fogadni a hadi preceptorokat . . . Mert én nem kívánok egyebet, hanem csak jó tisztviselőket, nem azért, mert hogy ő skótus, hogy ő német, francia, hanem azért, hogy ő hadakban forgott, látott, hallott, tanult. *Mivelhogy magyarnak hadakozása nem volt, nincsen is oly embere;* de mihelyt a magyar megtanul, nem kívánok illet is másutt keresni.»

A fegyelmet és áldozatkészséget hirdeti a nemességnek, mint az ország fenmaradásának feltételeit. «Mert én valom és assecurálom az én Magyarimat, hogyha jó militáris disciplinát instituálnak, semmi a világon nem lészen, a mi az ő libertásakat jobban megtartsa és conserválja, mint

ez Azt mondják, pecunia nervus belli. Ezt is meg kell találunk, még pedig fogyatkozhatatlanképen, annyit a mennyi szükséges. Valaki talán azt mondja, hogy nincsen. Én pedig azt mondom, hogy vagyon Mert ha a Török Magyarországot mind megveszi, talál ő benne aranyat, ezüstöt, rezet, vasat és mindent; vegyük elő valahol vagyon, ha az oltáron is, mert az Isten nevéért akarunk vele élni. Igaz hogy a magyar nemzet nem oly pénzes, mint más nemzetek, de találunk mindnyájan, ha akarunk, és Istenünkért, hazánkért, feleségünkért, gyermekeinkért keressük elő ládánkából, deputáljuk minden proventusunknak egyik elegendő részét arra. Hagyjunk békét egy kevéssé a pompának, a vendégségnek és sok haszontalan épületeknek, a prémes köntösnek és ezüst kupáknak és más haszontalan czifraságnak; csináljunk pragmaticát mindenekről; reformáljuk magunkat elsőben, kik elei vagyunk az országnak, azután az alattunk valókat.»

Gróf Zrinyi Miklós nagy gondolata egy állandó, szervezett hadsereg volt, a helyhez kötött s csupán gyenge védelemre képes, de támadásra teljesen alkalmatlan magyar hadiszervezet helyett. Szelleme magas állásponttól tekintti a nemzet helyzetét s azért látóköre is szélesebb. Lelke előtt ideál lebeg, de minden ízében gyakorlati ember; nem álmodozó, kesergő hazafi, de remél, bízik, másokat buzdít s maga cselekszik és küzd. Az állandó hadsereg neki nemcsak katonai tényező, hanem a nemzet önállóságának külső megtestesülése s biztosításának eszköze, mert nem képzelheti, hogy oly nemzet, mely nem képes a maga védelmére hadsereget szervezni s fentartani, s csak idegentől vár segítséget s maga nem áldoz s nem tesz semmit, megtarthassa önállóságát.

Gróf Zrinyi Miklós ékesszólása sem győzi meg a nemes-

séget s szava eredménytelenül hangzik el az országban. A nagy tömeg nem volt képes oly magasra emelkedni, mint ő. Az állandó magyar hadsereg megalkotása áldozatkészséget, önmegtagadást, oly nagy erkölcsi erőt feltételezett, a milyen az akkori nemességben nem volt meg. Nem is jön létre a török uralom ideje alatt. Magyarországból idegen hadseregek verik ki a törököt.

II. Rákóczy Ferencz seregei úgy látszik ugyanazokban a bajokban szenvednek, mint a XVII. századbeli magyar hadi szervezet. Nincs bennök állandóság, fegyelem s elég katonai képzettség. Hadi mérnökeik s tüzéreit Franciaországból kapja. De kivált a fegyelemtől irtózik a magyar, mint minden nemzet, melyben nincs meg a szilárd elhatározás s a következetes törekvés nagy czélok megvalósítására. Gróf Forgách Simon a fejedelem egyik tábornoka, a ki az osztrák hadseregben szolgált s ismeri a fegyelem s képzettség jelentőségét, 1705-ben újra kiadja Zrinyi röpiratát, hogy hasson vele kora közvéleményére s a hozzá írt előszóban arra kéri «a nagy hatalmas Istent, hogy ezen mi magyar nemzetünket a pogány módra szokott hadakozástól elszoktassa, a szófogadást szívére tapasztassa, ki által a hadi jó rend és disciplina helyreállíttatik, mely által nemcsak az idegen nemzet igájától megszabadítja, de az ő vitézkedésre termett virtusi által más nemzeteknek is példája és dicsősége lehessen.»

Az állandó hadsereg eszméje végre megéri s meg is valósul 1715-ben, de mily módon s mily alakban!

Az országgyűlés elismeri, hogy csupán a nemesi fölkeléssel az országot eléggé védelmezni nem lehet s állandó hadsereg felállítása szükséges; s e nagy fontosságú kérdés eldöntése s az 1715: VIII. törvényczikk megalkotása nem keltett akkora vitát sem, mint a malomkövek árának

szabályozása. A kérdés megoldásának módja azonban érthetetlen volna, ha nem ismernők a rendi társadalom eszejárását, mely következetesen elnéző s engedékeny, ha országos érdekről van szó s csak a rendi érdek védelmében kérlelhetetlen.

Magyarországnak hadi szervezete felbomlott, elavúlt, átalakult az idők folytán; a nemesség, melyen a hadi szervezet nyugodott, habár tartott is telekkatonaságot, maga lehetőleg kivonta magát a hadi szolgálat alól; a bandériumok neve is alig fordul már elő s mindenki belátja, hogy ez a hadi szervezet fenn nem tartható.

De kétségtelen, hogy e hadi szervezet, mely még jogilag fennállott, nemzeti volt, magyarokból állott s Magyarországot szolgált; a nemzet védő erejének fogyatékos szervezete volt, de mégis alkotó része a nemzet állami szervezetének. Fennállott jogilag, mert törvény nem szüntette meg, csak módosította a változott viszonyokhoz képest. Helyhezkööttsége, mely különben hibája volt, előmozdította nemzeti jellemének fentartását. Ha nem is a hódítás, de mindenestre a nemzeti védelem eszméje volt benne megtestesülve s bármennyire meggyengülve, megromolva Magyarország külön hadi egyénisége jelent meg benne.

Nemzet, mely komolyan akar mint külön, önálló állami egyéniség élni, nem mondhat le önként, a viszonyok kényszerítő hatása nélkül nemzeti és állami életének e lényeges kellékéről. Gondoskodnia kellett, hogy ha a fennálló nemzeti hadi szervezet nem volt célszerű, egy másik nemzeti hadi szervezetet tegyen helyére. Az állandó katonaság természetete e megoldást nem zárta ki s a viszonyok sem tették lehetetlenné. Akkor még a monarchia adminisztratív egységének eszméje sem született meg s a partikularizmus és provinczializmus még virágjában volt az örökös tarto-

mányokban is. Nem volt egységes alkotmány, közös jog s egyforma közigazgatás ott sem. Minden tartománynak külön alkotmánya s Landtagja volt. VI. Károly 1728-ban még feltartott ujjakkal s födetlen fővel esküszik, hogy Stájerország alkotmányát, jogait és kiváltságait tiszteletben fogja tartani, ép úgy mint Magyarországon 1712-ben. Midőn Mária Terézia eltiltja, hogy előtte a magyar országgyűlést Reichstagnak nevezzék s csak Landtagnak ismeri el, azt akarja kifejezni, hogy Magyarország nem önálló birodalom, hanem csak ország, mint Cseh- vagy Stájerország, melyeknek szintén voltak rendi Landtagjaik s azért mégis csak provinciák voltak. Magyarországból is csak provinciát akartak csinálni s az abszolutizmusra törekvő királyság a rendi alkotmány korlátait akarta ledönteni, de abban az időben az állam sem volt annyira kifejlődve, hogy a monarchia adminisztratív egységét megvalósíthatta volna.

Ez az egység még legelőbbre haladt az igazgatás egyik fontos ágában, a császári hadseregben. De tulajdonkép itt is csak kezdetei voltak meg. Minden ezred oly egység volt, melyen belül az ezredes határozta meg az egyenruhát, fegyverzetet, gyakorlatokat, vezényszót és szokásokat. A Hofkriegsrath 1714-ben egyformaságot óhajtana életbeléptetni s utasítja az ezredeseket, hogy az ezredekben divatozó szabályokat hozzá küldjék be. De nem történt semmi s minden ezredesnek szabadsága volt belátása szerint azokat az intézkedéseket életbeléptetni, melyeket czélszerűeknek tartott.* De a fejedelem, midőn az állandó katonaság intéz-

* «Obzwar vor einigen Jahren solche gesinnt waren eine Gleichheit einzuführen, dessentwegen von jedem Regiment Anno 1714 verlanget worden, nicht allein deren Exercitia, sondern auch militärische Gebräuche, so bei selben practicirt werden, einzuschicken, so ist doch nichts weiteres erfolgt, sondern die vorige

ményének megalkotására hívja fel a rendeket, itt sem törekszik másra, mint arra, hogy Magyarország is állandó katonaságot tartson; nem azt kívánja, hogy a hadsereg császári és német legyen, hanem azt, hogy állandó legyen. Nem ütközhetett volna tehát nehézségekbe kikötni, hogy a magyar állandó hadsereg, ép úgy mint a fennálló hadi szervezet is, melynek fővezére a király s mely az általa kinevezett főkapitányok s magyar tisztek, (alispánok stb.) vezetése alatt állott, megtartsa nemzeti jellemét s a magyar állami szervezet alkotó része legyen.

Ez nem történt meg. Nem is alakítják át az ország hadi szervezetét. Az 1715. VIII. törvényczikk azt mondja: «mint-hogy a nemesek s mind azok, kiket (bármily tisztségű, rangú s állapotú személyek legyenek) a törvény e nevezet alatt magában foglal az ország védelmére vitézkedni és személyesen fölkelni s illetőleg bandériumaikat kivezetni tartoznak; azt ő felsége valahányszor szükségesnek látja, az e tárgyról alkotott törvények szerint ezután is kívánhatja s követelheti», tehát a régi hadi szervezet jogilag fenn van tartva s csak mert elégtelennek bizonyult az ország védelmére, kiegészítőkép akarnak állandó katonát tartani.

De a mit a rendek megszavaznak, nem valamely új intézmény, nem az ország közszervezetének új alkotó része, hanem megszavaznak a fejedelemnek bizonyos összeget, két millió és negyvenezer forintnyi adót a paraszt zsebéből, állandó katonatartásra; nem gondolnak vele hol szedi, mennyi katonát tart ezen az összegben, mikép szervezi, mire

Freiheit gelassen, dasjenige, wie es ein jedweder zum Besten versteht, bei seinem Regiment zu üben und zum Besten der Herrndiensten einzuführen.» Khevenhüller-féle Regulamentum 1747. A budapesti kat. kaszinó könyvtárában.

fordítja? Mindezt, fentartás nélkül a fejedelemre bízzák. Hogy nem is gondolnak nemzeti jellemű hadseregre, bizonyítja az is, hogy a törvény bel- és külföldiekből rendeli összealkotni az állandó hadsereget.

Így a magyar országgyűlés pénzt és szervezetlen emberanyagot bocsátott a fejedelem rendelkezésére s nem egy szervezett állandó hadsereget. Ennek következménye az volt, hogy a régi hadi szervezet, mely jogilag fennáll ugyan, tényleg megszűnik s csak mint egy élettelen, megbénult tag szerepel az ország szervezetében s helyére nem egy élő, erős tag, a magyar állandó hadsereg lép, hanem a magyar haderő egy idegen organizmus, a császári hadsereg alkotó részévé válik s ebbe olvad bele s Magyarország elveszti állami létének egyik lényeges kellékét. Magyarország rendei így megmenekültek a fáradtságtól s fejtöréstől, melyet a hadi szervezet problémáinak megoldása okoz. A hadügy kisiklott a nemzet kezéből; elintézték azt ezután Bécsben.

Gróf Zrinyi Miklós fáradozása sikertelen volt; a rendeket fényes ékesszólásával sem tudta rávenni az állandó hadsereg felállítására, mert áldozatokat követelt tőlök, különösen azt, hogy «mélyebben nyúljanak a zsebökbe.» A bécsi udvar minden ékesszólás mellőzésével fogadtatja el az állandó hadsereg eszméjét, mert nemcsak nem követelt áldozatot a rendektől, hanem oly módozatot tudott találni, mely határozottan kedvező volt a rendekre nézve.

A régi hadi szervezet megszüntetését nem kívánja, mert tudja, hogy a rendek ebbe nem egyeznének, mert a régi hadi szervezet alapja a nemesség kiváltságainak s ha az megszűnik, meg kellene szűnnie kiváltságainak is. Azt sem lehet követelni, hogy a rendek járuljanak az állandó katonaság fentartása költségeihez, mert akkor szintén elleneznék életbeléptetését. Csak egy mód lehetett az

állandó katonaságot a rendekkel elfogadtatni, ha kizárólag a paraszt fizeti az ez esetben szükséges állandó hadi adót.

A rendek tisztán látták a hasznát, melyet részükre a megoldás e módja biztosít, s azért fogadják el vita nélkül, egyhangúlag. Fentartják összes kiváltságaikat s megszabadulnak a hadi kötelezettség alól, melyet most teljesen a nem-nemesek teljesítenek, menekülnek a katonatartás terheitől is, mely most kizárólag a nem-nemesekre nehezedik. Csupa reális jog s csupa oly kötelesség, melyeknek teljesítésére vagy soha, mint a bandériumok kiállítására, vagy csak ritka esetekben van alkalom s akkor sem veszi komolyan senki.

A kérdés egyik oldala országos érdekű volt, a nemzet hadi szervezetének czélszerű, az ország érdekeinek megfelelő megállapítása. A kérdés másik oldala a rendi érdeket érintette s itt az volt a fő szempont: új terhet nem vállalni s a mostanitól lehetőleg szabadulni. Ez a rendi társadalom eszejárása. S miután a rendi érdek szempontjából kedvező volt a kérdés elintézése, kit érdekelt volna a kérdés másik oldala?

Magyarország külön hadi szervezete így vesz el a nemzetre nézve, a nemzet hozzájárulásával. Nem a magyar nemzeti királyságnak adták át e nagy hatalmat, hanem oly tényezőnek, mely Magyarország önállóságának megsemmisítésére törekedett s fegyvert adtak a kezébe, hogy ezt a czélt biztosabban érje el. A nemzet ellenzése, sőt mintegy tudta nélkül alakul s szilárdul meg a császári osztrák-német hadsereg, melybe Magyarország nemzedékről-nemzedékre több «emberanyagot» állít s melynek szelleme nemzedékről-nemzedékre ellenségesebbé s Magyarország közjogi különállásának legnagyobb veszélyévé válik.

Az 1715. VIII. törvénycikk az első és utolsó törvény, melyet a magyar országgyűlés a hadsereg tárgyában 1867-ig terjedő korszakban megalkot. Ezután csak újonczokat szavaz meg, az újonczozás módját s a szolgálat idejét határozza meg és megállapítja a hadi adó mennyiségét. Az intézményre magára nincs többé befolyása.

Az országgyűlés befolyása nélkül alakítja meg a királyság azt a nevezetes katonai intézményt, mely a határőrvidék neve alatt ismeretes, s mely ép e korszakban fejlődik ki teljesen. A királyság az egész részeket szakít ki az ország területeiből, lakosságát katonailag szervezi tetszése szerint s helyezi idegen hatóságok kormányzása alá.

A magyar ezredek elnemzetietlenítése nyelvben és szeltemben ebben az egész korszakban nem izgatja fel a rendeket. Nagy izgalmakat csak azok az állandó katonaság felállításából eredő kérdések keltenek, melyek a rendek érdekeit érintik.

Az 1715. VIII. törvénycikk kimondja az állandó hadi adó szükségét s követeli, mint az állandó katonaság pénzügyi alapját. III. Károly ennek az adónak alapjául a jobbágytelkeket óhajtotta kijelöltetni. Szenvedélyes vitákat támasztott ez az 1729-iki országgyűlésen, mert a rendek a jobbágytelket nemesi birtoknak tartván, nem akarták megengedni, hogy a jobbágytság kezén levő nemesi birtok adótárgy legyen, hanem azt állították, hogy a hadi adó a jobbágyoknak csupán személyes terhe s azt az elvet állították fel, mely a híres «onus non inhæret fundo» nevezete alatt ismeretes. A király enged, de a rendek tartanak tőle, hogy a kormány megújíthatja a veszélyes kísérletet s azért 1741-ben ezt az elvet törvényes formában erősítették meg a szorult helyzetben levő Mária Terézia által. De 1765-ben ismét nagy izgalmat kelt a királyi előterjesztések egy

pontja, mely a nemesi fölkelésnek, mint a nemességre nézve terhes s költséges s mégis katonai szempontból csekély hasznú intézménynek bizonyos összeggel való megváltását kívánja. A rendek tisztán látják a veszélyt, mely ebben az indítványban rejlik. A nemesség adózásának kezdetét látják benne, melyet Mária Terézia az osztrák örökös tartományokban parancsszóval léptetett életbe. Nem is egyeznek bele; a szenvedélyes kifakadások egymást érik, míg végre a királyné is lemond a megváltás eszméjének megvalósításáról.

1805-ben az országgyűlés a nemesi fölkelés szabályozásával foglalkozik. 1808-ban ugyan e tárgyban két törvényt alkot, egy másikat a Ludovica-Akadémia felállításáról s egyszersmind felmerül s heves vitákat kelt a bandériumok kérdése. Az 1715. VIII. törvényczikk ugyanis jogilag fenntartja a bandériumokat s a háborús időkben szóba kerül az országgyűlésen az is, hogy most volna ideje a főuraktól és főpapoktól e kötelesség teljesítését követelni.* A viták eredménye az, hogy a rendek belátják, hogy e szövevényes kérdés eldöntése nehéz feladat, s egy bizottsághoz utasítják (1808. IV.), mely még 1827-ben sem képes határozott véleményt mondani s a nemesség ez egész idő alatt csak a nemesi fölkelést ismeri el egyetlen kötelességének a haza iránt.

Hogy ennek az intézménynek katonai szempontból nem volt értéke, az természetes.

Ha a nemesség minden tagját a személyes bátorság legnagyobb mértéke töltötte volna is el, még akkor sem lehetett komoly tényező rendes, gyakorlott hadseregekkel

* Az érdekes vita az 1808. évi országgyűlés diáriumának 102—130. lapján.

szemben, mert a nemesi fölkelés gyakorlatlan, szervezetlen, hadi élethez nem szokott elemekből állott. Nem is számítottak rá komolyan, mint katonai tényezőre s inkább tüntetésre használták fejedelmeink is, mikor felhívták. Még 1741-ben is nem a nemesi fölkelés menti meg Mária Teréziát, hanem a megyék s egyes nagy urak által felállított ezredek, melyeknek nagy része tovább is alkotó része maradt az állandó hadseregnek. Pálffy János országbírónak 1742-ben a megyékhez írt levelei bizonyítják, hogy a nemesek tömegesen szöktek haza, miért is erősen korholja őket s felhívja, hogy a szökevények ellen az ország törvényei értelmében járjanak el.

1797-ben a nemességnek nincs alkalmja az ellenséggel megütközni. A dicsőítést, melyben Berzsenyi ódája részeseíti, midőn azt mondja róla:

«Nem szállt Trója alá soha
Ily szép spártai had, sem Hunyadynk kevésé
Zászlóit nem emelte volt
Rettentőbb hadi nép Bécs letörött falán»

nem hazudtolták meg az események. 1805-ben megint hiába küldi a nemesi fölkelést adáz harczba, mondván:

«Menj hát vitéz faj! Őseid istene
Legyen vezérlőd vérözönid között!
Rakj föld borostyánt kalpagodra,
Vagy nemesen pazarold el élted.»

«Menj, menj vitéz faj! Nézd mikor a vadak
Királya felkél Iúba vadonjain,
Szavára megrémül az erdő,
S futnak ezer vadak odvaikba.»

mert Ferencz császár megfosztja az alkalomtól küzdeni az ellenséggel s haza küldi.

A nemesség nem tekintette oly komoly dolognak a fölkeléseket, mint a költő. 1797-ben írja báró Prónay Sándor Aranka Györgynek: «Most tehát katonáskodunk, tele van Pest a nagy készüléttel, de nincsen ló és pénz . . . Tudja az Isten, mire való ez az egész tréfa? mert ugyancsak annak nézzük. A békesség legalább munkába levén, az ellenség eltakarodván, mindeddig vártuk a contreordrét; de úgy látszik csak végre kell vinni, mondják, hogyha a békesség meglesz is, még is ki kell állani az egész insurrectionnak s egybe rukkoltatják valahol Pozsony körül s ő felsége meg akarja tekinteni. Ő felsége meg akarja látni s tudni, miye van, mennyi telik. Tehát egy kis polit. Experiment, de drága tréfa! Legalább 2 de 4 milliónkba telik s nincs miből, nincs pénz! . . . Az igazat mondván, a nemességnél egy csepp kedvet se látok ehhez a tréfához. Ez nem koronátörző banderium!»*

1809-ben a szerencsétlen győri ütközet nem azt mutatta ki, hogy a nemességnek nincs bátorsága, mert azt még az ellenség is elismerte, hanem azt, hogy nem gyakorlott katona. De az egykorúakra mély benyomást tett a nemesség futása. Az arisztokrácia a saját gyalázatát látta benne s igazságtalan is volt a felkelők iránt, kiknek nehéz helyzetét akkor nem ismerhették s a nemességnek hősi érényeiből merített önérzete tetemesen lelohadt. Pedig a nemesi fölkelésnek halottjai is voltak és sok nemes család borúlt gyászba a harcban elesettek miatt. Zemplénmegye is elvesztett egy Barkóczy bárót s 15 köznemest. Emléket állított nekik s gróf Dessewffy József levelez Kazinczyval az emlékre vésendő felirat tárgyában, melynek szerkeszté-

* B. Prónay S. Aranka Györgyhöz 1797. ápr. 23. kelt levele. Kézirat az akadémia könyvtárában.

sével ő van megbízva. Több ízben nagy keserőséggel nyilatkozik a fölkelőkről. Még csak a győri ütközet napját sem akarja a felíratban megemlíteni. Minek tudni napját a szerencsétlen győri ütközetnek? Veszsen az a nap az idő keblében, a futók undokságával együtt és csak azok éljenek, a kiket a halál megmentett a szaladás gyalázatától. Elég ha megjegyezzük az esztendőket a roskadozó századok reptében.» * «Rómát és a rómaiakat azért mellőztem el mindenütt, mivel ezen nagy emberek majd mindenkor győztek, és mivel eddig arra sem tartom magunkat érdemeseknek, hogy valamiben csak majmozni is merjük ama nagy nemzetet. Miltiadest és Themistoklest szintén azért nem tartottam tanácsosnak említeni, mivel amaz Marathonnál, ez pedig Salaminénél kisebb számmal győztek vala; mi pedig nagyobb számmal levén, a kisebb számtól Győrnél megverettünk.» **

A győri ütközet volt a nemesi fölkelés utolsó hadi ténye. Ezzel fejezte be életét történelmünkben. Ezután nem éledt fel többé, kimúlása dicstelen volt, mint minden emberi intézményé, mely idejét múlta, s nem teljesítheti eredeti hivatását. Még a nemesség sem említi mint életrevaló intézményt, s jogilag is megszüntették volna, ha nem lett volna vele összeszöve egy nagy társadalmi érdek: a nemesség adómentessége. Az országnak a nemesi fölkelésre nem volt szüksége, csak a kiváltságos osztályok nem lehettek el nélküle, mert az egyedüli jogczím volt, melyen kiváltságaik alapultak.

E közben a magyar hadi adóból fenntartott s bizonyára

* Gr. Dessenffy József levelezése Kazinczy Ferenczczel XXXI. levél.

** U. o. XXXVIII. levél.

nagyobb részt magyarokból alakított ezredeket beillesztik a császári német hadseregbe s még csak figyelembe sem veszik a magyar nemzet sajátosságait s német vezényszó s a kétfejű sas alatt harcolnak Európa különböző csatatéerein.

S ezen nem is ütköztek meg abban a korban. Maga a törvény, mely az állandó katonaságot életbelépteti, nyilván nem gondol nemzeti hadseregre, mert a rendes katonaságot részben magyarokból, részben idegenekből rendeli alakíttatni. Nem lehet tehát visszaélés vagy törvénytelenység, ha a rendes katonaságot egészen a már fennálló osztrák ezredek mintájára szervezik s nagyobb részt idegen tisztek alá helyezik, mert hisz magasabb katonai képzettségű magyar tiszteket csak nagyon csekély számban lehetett találni s már Zrinyi Miklós is idegen tiszteket akart alkalmazni az ő tervezett magyar hadseregében s így tett sok esetben II. Rákóczy Ferencz fejedelem is. Nemzeti hadsereg nem keletkezhetett ott, a hol a nemzet maga ily kozmopolitikus alapra állott. III. Károly 1725-ben még *militia nostra nationalis hungarica*-nak czimezi a magyar ezredeket, de a rendek már 1723-ban panaszkodnak, hogy tisztekül nem alkalmaznak magyarokat.

Ezekben az ezrekben keletkezésük időpontjától kezdve német volt a vezényszó.

Mint hogy az egész császári hadsereg számára nem adnak ki regulamentumot s az ezredek korlátlan hatalommal vannak felruházva, s úgy szervezhetik ezredüket, a mint jónak látják, magyar is lehetett volna a vezényszó a magyar főurak ezredeiben. Annyi bizonyos, hogy 1747-ig a Hofkriegsrath nem adott ki általános szabályzatot s így a magyar ezredek, a kik a vezetésükre bízott ezredeket német lábra állítják, ezt minden felsőbb kényszerítés nélkül, saját jószántukból cselekszik.

Ennek egy példáját látjuk gróf Eszterházy Józsefben, a ki 1747-ben ad ki egy regulamentumot a maga magyar gyalogezerde számára német nyelven. Címe ez érdekes könyvnek: «Regulament und unumänderliche Gebräuchliche Observationspunkten, sowohl in Militär-Ceremoniel, als Oeconomicis, durch Herrn Joseph d. h. Röm. Reichsgrafen Esterházy de Galantha, General-Feldwachtmeister und wirklichen Obristen und Inhaber eines Hungarischen Regiments zu Fuss, verfasst, zusammengesetzt und in Druck herausgegeben, deren man sich bei seinem Regiment sowohl in Feld, Guarnison, Stand-Quartieren und in allen sich ereignenden Vorfällen zu gebrauchen und genauest nachzukommen hat. In dem Feldlager bei der Gränitz-Festung Gavi 1747.»*

Igy cselekedtek mások is, mert a magyar urak már 1715 előtt is szolgáltak a császári ezredekben s voltak császári ezredek tulajdonosai, mint gróf Czobor Ádám és gróf Pálffy János már 1688-ban, Ebergényi 1706-ban, Deák Pál 1695-ben, gr. Forgách 1702-ben, b. Lehoczky 1704-ben,** s így a némethez, mint a katonai szolgálat nyelvéhez könnyen hozzászokhattak.

* «Ein klares, ausführliches Regulament beuget allen Unordnungen, so in Herrn-Diensten, vorkommen umso sicherer vor, als bei der k. k. Armee kein positives Regulament von hoher Instanz vorgeschrieben ist, sondern lhro k. k. Majestät in einem Obristen, dem ein Regiment verliehen, auch soviel Vertrauen setzen dass ihm gänzliche Vollmacht geben zu schalteá und walten wie er es zu allerhöchsten Herrn-Dienste am vorträglichsten befindet und sich zu verantworten getrauet. Da nun auch ich die Proprietät und wirkliches Commando durch allerhöchste Gnade erhalten, etc.» Gróf Eszterházy József regulamentuma 1747-ből.

** Pethő Gergely krónikája.

Mária Terézia uralkodásának kezdete előtt már teljesen német a katonai szolgálat nyelve a magyar ezredekben s nem tulajdonítható József befolyásának, mint eddig állították,* mert mikor József 1765-ben uralkodótárs lett, már régen elnémetesített magyar ezredek találhatók s nem is volt szükséges befolyását érvényesíteni. Mint sok esetben, így ebben is az történt, hogy a németesítést az uralkodónak, vagy valamely idegen hatóság parancsának tulajdonították, holott ez az elnemzetlenedett magyar társadalom felső rétegeinek önkéntes közreműködésével történt.

Azért nem is találjuk nyomát, hogy a rendek a magyar katonaság német lábra állítását s a császári hadseregbe olvasztását országos sérelemnek tekintették volna. Ezt nem vették észre, mert természetesnek tartották a német nyelv használatát a magán életben ép úgy, mint a közoktatás terén és igen sok magyar királyi hivatalban. 1751-iki országgyűlés feliratában csak azt hozza fel sérelemkép, hogy a magyar ifjakra, kiknek tisztekké való előléptetését az ezredtulajdonosok minden ok nélkül akadályozzák, kellő tekintet legyen s hogy a magyar ezredek és főtisztek ugyanazokban a kiváltságokban részesüljenek, mint a többi nemzetéi.**

Az 1764-iki országgyűlés sérelmeinek 21. pontjában panaszkodik ugyan, de szintén nem a magyar ezredek elnémetesítése miatt. A rendek itt is a kérdés egészen más oldalát látják. Szomorúsággal tölti el szívüket, hogy a magyar ezredeknel több idegen van alkalmazva, mint magyar, mely mellőzés előmenetelüket gátolja. Az újonczok állításánál

* Így Horváth M. kisebb tört. munkái III. kötetében.

** Acta diaet. 1751. Gravamina SS. et OO. 10 pont. Széchenyi-gyűjtemény. Muzeum.

is nehézséget okoz, a nép nyelvén beszélni nem tudók alkalmazása s régi nemes családok ivadékaiknak hadi erejüket nem engedi érvényesülni. Azért kéri a királynét, hogy a magyar ezredekhez magyar tiszteket alkalmazzon, a magyar ezredek magyar nemzeti egyenruhát viseljenek, ezt a magyarországi ipar szolgáltassa s a mennyire lehet, a katonák számára a lovakat is itt szereztesse. A legtöbb tehát, a mit kérnek, magyarok alkalmazása s egy értéktelen külsőség, a magyar egyenruha, de a magyar ezredek német jellemének megszüntetését, vagy a magyar katonaságnak egy magyar hadsereggé szervezését kérni nem is jut eszükbe.*

Az országgyűlés figyelme 1790-ben a hadseregre is kiterjed.

Oly idők következtek II. József halála után, hogy az emberek mindent mertek követelni és semmi sem látszott lehetetlennek, annyira meggyengültnek hitték az uralkodóházat. Az országgyűlést tartotta mindenki a legnagyobb hatalomnak. A kinek panaszja volt, ide fordult orvoslásért, a kinek valami javaslata volt, itt terjesztette elő. A királyság eltörpült, második sorba szorult; most megjött az ideje korlátozni hatalmát s annyit hagyni meg neki, a mennyit az országgyűlés jónak lát. Az országgyűlés maga is meg volt ittasodva hatalmától. Rendszeres, az egész állam életére kiterjedő tevékenységet akar kifejtetni. Az elmékben a leghetetlenebb eszmék és javaslatok kerülnek fölszínre. Némelyik helyet vív ki magának az országgyűlés naplóiban és irományaiban; mások mint a bűbörök egy pillanatig élnek s örökre elenyésznek.

* Acta diet. 1704. Humillima postulata 21. Az akadémia könyvtárában.

Hogy az országgyűlést mily nagy hatalomnak tartották 1790-ben, bizonyítja a magyar katonatisztek magatartása. E szigorú fegyelem alatt élő emberek is az országgyűléshez mertek fordulni egy panaszszal, mely feltárja előttünk a magyar elem helyzetét a császári hadseregben. A Gréven-huszárezred derék és hazafias érzelmű tisztjeinek kérvénye ez, mely megismerteti velünk az akkori hangulatot, mely nem csak a tisztek, hanem bizonyára a hazafiasabb érzelmű nemesség körében is uralkodott. Érdeemes egész terjedelmében közölni. Annyi mérséklet, higgadtság s nemes érzés nyilván benne, hogy tartalmát igaznak kell tartanunk.

« . . . tehát esedezünk a T. Státusoknak és Rendeknek, hogy ennekutána is Békesség idejében a Magyar Hazának kebelében megmaradhassunk; mert illendő, természetes és hasznos, hogy a Magyar Sereg Magyarországbán tartatassék sőt a Német regementek Ohajtásának is eleget látszatunk tenni, a kik egyébaránt is a' Magyar-Országgi Levegő-Égnek egészségtelenségiről, és egyebeknek alkalmatlanságoktól kényessen panaszolkodni meg nem szűnnek.

«E mellett minyájunknak sajnossan fájlalnunk kelletik; a midőn mint egy tükörben, ájuló sziveink epesztésivel szemléllyük, hogy életünk fel-áldozásával, és sok Esztendőbeli Szolgálatunk fáradságával szerzett érdemeinknek jutalmát az idegen Nemzetbéliek tőlünk érdemetlen elragadgyák, és Fő-Tisztségekre majdnem mind tsak idegenek helyheztetnek előnkben. Igen szomorú szívbeli tellyes kedvetlenséggel tsak az 1775-dik Esztendőben is szemlélnünk kellett, a midőn Országunk nemes Hazafainak káros hátrálatásával, és meg-vetésével ezen Nemes Regimentben egyszerre huszonnégy, és utóbb is egynehány idegen Nemzetbeli Fő-Tisztek bé hozzattatván előnkbe tétettek. Mivel pedig minden Regiment azon igyekezett, hogy a nem leg-

jobbikát reánk taszította, el-lehet gondolni, hogy az annyiféle viseletű, és Nemzetbeli embereknek öszve szerkesztetése örökös viszálykodásoknak adott alkalmatosságot. Mely terhes nekünk, a midőn idegen nemzetből származott kadétok alig vagynak egynehány holnapokig a Regementeknél, sem Hadi-Kötelességöket nem tudgyák, sem szülötte nyelvünket, (mely a Magyar Regementeket lelkesíti) nem értik, mégis Fő-Tisztségekre igen rövid idő alatt emeltetnek. Ellenben Felséges Hazánknek nemes magzati Kadétságra s Altsztségre is nehezebben juthatnak, Fő-Tisztségekre pedig számos Esztendőbeli hosszszas szenvedések, és hív szolgálattyok után éppen ritkán mehetnek. Melly törvénytelenységnek sérelme számos, s jeles Hazafiaknak szíveiket által-hatván, annyira megsebesítette, hogy nem törődván Tiszti vagy Kadétbeli hosszszas szolgálattyok, és szenvedések üdejével, Fegyverviselésnek vég bútsú vételére sokaknak ösztönt adott legyen. Által látni, melly terhes a szolgálat, a midőn a Tiszt a köz Emberrel nem tud szóllani, vagy ha valamenyire a Magyar Nyelvre kapván azt ütve, vétve, töri s beszéli is; de azért még is magának elég bizodalmat nem szerezhet, a honnand is az olyan ha színzéseképpen is magát Magyarnek mondgya mégis közönségessen a Nemzetnek természet szerint való gyűlölsége, és Magyarnek titkos üldözése, szíve alatt elfedezve fekszik. Igaz ugyan, hogy az állittatik, hogy a Hadi tudományoknak e maji megvilágosodott üdőben el-készítése miatt szükséges az Ifjaknak bizonyos nevelést adni, de ezen színes okvetésből sem lészen talám ennekutánna szükségünk a Németh-Ujhelyi, vagy más egyébütt Nevelt Németh Ifjakra szorúlni, ha a Felséges Haza, a mint reményük, az olyan Katona Tisztségre készitendő Ifjúságnak neveléséről fog gondolkodni. Ha pedig a Magyar Katonaságnak tanítását okúl vetnék, remélylyük,

hogy tanulásinknak a véres Hadnak Mezején annyi próbáját tettük-le, hogy már ezentúl az olyan tanítóktól is megmenekedhetünk. Sőt mivel mi a nemzeti szeretetet tökéleteseknek, és nem hibának tartjuk, és ennek példáját mindenütt tapasztaljuk, tehát az idegen Tiszteknek is gondoljuk kívánságok bé tellyesíttetik azzal, a midőn őket magok nyájok közzé visszaeresztetni, és azokkal Magyarjainkat ki-tserélni kívánnuk. Mert úgy Ők is, a nemzeti szereteteknek ottan a Magyarnak üldözése nélkül eleget tehetnek. De távol légyen tőlünk, hogy valamely nemzetet azért gyűlöljünk, mert azokban is az érdemet megtudjuk becsülni, sőt olyan ritka nagy érdemű Vezéreket, mint a többi közt példának okáért, Nándor-fejér-várnak győzedelmes Ostrom-Vevőjét Laudont magunk is Indignának közé számlálni kívánnánk.

«Nem kevésbé mozdítaná az is elől a Hadi szolgálatot, ha a közönséges szolgálat Rende, és parantsolás Magyar nyelven folytattatnék. Mert valamint a Németh-Nyelvnek értelme, tanulása és, megfogása, Hazánk kedves Magzatinál nehezecskén mégyn végben, úgy ebből származik, hogy a Fegyveri gyakoroltatásban elkövetett legkisebb hibáért, édes vérünk, s Hazánk-Fiai testekben keményen, nem tsak tagoltatnak, de sokszor még azon fellyül az idegen Tisztek által Nemünk alacsonyítására szolgáló illetlen Nevekkal ártatlanulszidalmaztatnak, és elannyira már üldöztetnek, hogy számos Haza-Fiaink szivbéli bánattyokban Regementüntől el-szökvén szülötte Hazájoknak örökös elhagyására vetemedtenek vala ; azon kívül és pedig, Háború időben úgy is tsak igen rövid lehatt az ujonnan szedett Katonának taníttatása, a ki azon idegen nyelvnek, minden szavait, mivel olly hamar meg nem értheti, úgy is az ellenség előtt való ütközetben szükséges nékie mindent a Hazai Nyelvre fordít-

tani; mert másképp a nem értésből nagy tévelyedések származhatnának.

«Méltóztassék tehát a Tekintetes Statusok, és Rendekek ezen elől adott természetes igazságban gyökerezett kérésünket hathatós pártfogásokkal oltalmokban venni, és oly megváltozhatatlan móddal megerősíteni, hogy irigyeink azt semmi szín alatt fel ne bonthassák, hogy e képen mi is hiv érdemeinknek zsoldját nyerhessük, és Vitéz Nemzetünk arany törvényeinkkel együtt még a Fegyver-Viselőknél is hajdani épségére visszatérhessen, az által pedig Kegyes Fejedelmünknek jövő Koronázandó Királyunknak Külső Országbeli Ellenségei ellen hatalma nevelkedgyen. Kik is a Felséges Hazának Atyáskodó Pártfogásában ajánltatván, örökös buzgósággal hamvunkig maradunk. Költ Pesten Sz.-Jakab Havának 5-dik Napján 1790-ben. Felséges Haza Tekintetes Státusainak, Rendeinek. Alázatos Hiv Szolgái Nemes Greven Huszár Regementyének Magyar Fő-Tisztjei mind közönségesen, a kiknek is Nevekben hogy minnyájoknak megegyezésével esett, bizonyítottuk. Gróf Festetics György m. p. Oberst-Laidinant. Latzkovits János m. p. Svadronyos Kapitány. Serviában lévő Nemes Magyar Tagoknak résziről. Archi Pál m. p. Svadronyos Kapitány. Vincze János m. p. Fő-Hadnagy. Tsitsmán István. m. p. Fő-Hadnagy.»*

E folyamodás benyújtásaért néhányat az aláírt tisztek közül áthelyeztek, hadi törvényszék elé állítottak. Laczkovits István Temesmegye követe az országgyűlést kéri, hogy vesse magát közbe s akadályozza meg a további eljárást. Vincze János hadnagy, a folyamodás egyik aláírója, személyesen jelent meg s fájdalmasan jelentette a Státusoknak és Rendekeknek, «hogy újabban is minden egyéb ok nélkül az

* Acta Diætæ 1790/1. XII. 37.

Hazához tett folyamodásért tiszttársa, nem kevés kisebbségével, a regementhez visszavéttetett s azon tettekért nyilvánosságosan oly nagy üldözés alatt volnának, hogy maga is minden szempillantásba hasonló sorsát keseredett szívvel várná; ezeket megértvén a Státusok és Rendek, s szomorú sorsukat azon tiszteknek méltóképen szívekre vévén, tanácskozni kezdenék annak enyhítése módjáról; M. K. Sz. J. törvényszékbeli Helytartója pedig ily karban tartván a dolgot, maga is méltónak ítélte ezen dologba betekinteni, mindazonáltal, mivel még oly világosságban a dolgot nem látná, hogy az ország benne elindúlhasson, netalán a hirtelen lépés által a szükséges hadi rendtartásba botránkozásra okot nyújtson, a haza legtanácsosabbnak tartotta, hogy az ország főbirája, az udvari m. kancellárius által igyekeznék e panaszt elintézni. De a RR. főkép szívökre vévén, hogy gróf Festetics György is, a ki királyi levél mellett az országgyűlésre hivattatván, sub salvo conductu volt, a hazához tett folyamodásért innen elkényszerítettven szabadságától megfosztatott és hadi törvény szerint felelet alá vettetett legyen s egyébaránt is a Hazához való folyamodásokat azon szenvedő tiszteknek oly vétkes lépésnek nem esmérvén, mely miatt szabadságuktól megfosztatván idegen biráltatás alá vettessenek, ámbár ezen dolognak minden körülállásai a Státusoknak és Rendeknek tökéletesen tudtokra nem volnának, fájlalván mindazonáltal sanyargatásokat azon hazafiaknak, méltónak ítélték, hogy legalább mint közhír a fejedelem eleibe terjesztessen s az alatt is főhadi tisztnél Generális Barkonál jelentés tétessen, hogy ezentúl ezen tiszteknek, kik az országhoz folyamodtak, semmi bántásuk ne legyen.»*

* Diarium 1790/1. 91. l.

Ez az ügy még néhány ülésben felmerül s végre a rendek előterjesztést tesznek a királynak s arra kérik, hogy utasítsa a főtiszteket, hogy a katonatiszteket a kik az országgyűléshez folyamodtak vagy a megyéknek írtak ne büntessék meg s e folyamodást súlyosító körülménnyel ne számítsák be s ártatlan lépésnek nyilvánítsák.* E látszólag személyes ügy azonban megvilágosította az udvar felfogását a fenforgó kérdésről. Azokat a tiszteket, a kik a magyar nemzet egyéniségének figyelembe vételét követelték a magyar ezredeknel, hadi törvényszék elé állíttatta. II. Lipót ezzel, valamint meghagyásából a magyar udvari kancellárnak 1790. augusztus 22-én az országos bizottsághoz intézett levelével világosan kifejezte szilárd elhatározását, hogy a hadsereg mostani állapotán nem enged változtatni.

A megyék is felírtak a magyar tisztek érdekében s a magyar ezredek közül a Károlyi, Pálffy, Nádasdy, Splényi gyalog és Erdődy, Toscana, Splényi lovas ezred tisztjei egy 12 pontból álló kérvényt írnak az országgyűléshez, melyben nagyobb követelésekkel lépnek fel, mint a Greven-ezred tisztjei. A 6 pontban azt követelik, hogy a magyar hadi seregnek magának legyen mind hadi tanácsa, mind fővezérő commandója, a ki egyedül a Hazától függjön; a 7. pontban, hogy a magyar hadi sereg, békességnek ideiben szüntelen s egészben a Hazában quártélozzon; a 8. pontban, minthogy tudva legyen az, hogy a földnépe az országnak, csupán a német öltözet miatt úgy annyira gyűlöli a gyalog katona sorsot, hogy aztat másképp nem, hanem erővel és a természetnek szabadsága iszonyú megsértésével lehet életre hozni, szükségképen kelletik a német öltözetet a magyarral megváltoztatni, ideértve főkép a tisztviselőket is.

* Acta Diætæ 1790/1. II. 83.

A 9. pontban, hogy a német nyelv, melynek súlyát nehezen viseli a magyar közkatona, a haza seregei közül kiirtások s az egész hadi szolgálat magyar nyelven folytatassék, a mi az idegeneknek állandó eltávoztatására fog szolgálni stb.»*

E hangulatok és felfogások hatása az országgyűlésen is észrevehető. Egyike a legérdekesebb s legjellemzőbb adatoknak a kor megítélésére, az a sors, mely a magyar hadsereg kérdését az országgyűlésen érte.

Ismeretes, hogy az országgyűlés vegyes bizottsága, mely az új királynak elfogadás végett előterjesztendő hitlevél híres tervezetét elkészítette, négy, a katonai ügyekre vonatkozó feltételt vett föl. A hitlevél tervezetének XIII. szerint azt követelik a királytól, hogy ezentúl a magyar főhadparancsnokság született magyarokból s kivált birtekos nemesekből álljon; a nádor legyen elnöke, a mi a törvények szerint meg is illeti s független legyen többi országainak hadi tanácsától s egyéb udvari és tartományi kormánysszékektől, de azért ő felségének alárendelve; legyenek külön fegyvertárai s esküdjön hűséget az ország alkotmányának s a fejedelemnek.

A XIV. feltételben arról történik intézkedés, hogy a magyar katonaság különösen az alkotmány a fejedelem s az ország védelmére lévén hivatva esküdjön hűséget az alkotmánynak, az ország törvényeinek s a királynak és utódainak; s a király valláskülönbség nélkül csupán magyar hon-

* BALLAGI ALADÁR: A m. k. testőrség története 438. l. A kérvény 1790. május 19-én kelt a prahovai táborban. Kézírata Ballagi A. gyűjteményében; de az országgyűlés irományai között nem fordul elő, s nyilván csak tervezet volt, s a kérvényt, a viszonyok változván, nem nyújtották be az országgyűlésnek.

polgárokat alkalmazzon a magyar katonaságnál s a határörvidéken.

A XV. feltételben azt akarják kikötni, hogy az országgyűlés beleegyezése nélkül sem az állandó, sem a határörvidéki hatonáságot ne lehessen az országból kivezetni. Ha azonban a viszonyok úgy hoznák magokkal, a király az örökös tartományok biztossága érdekében a magyar állandó katonaság felét az országgyűlés nélkül is felhasználhassa s ha az ország külső vagy belső biztossága kívánná, ugyanabban az arányban fordítsa védelmére az örökös tartományok hadi erejét. Ha idegen katonaságot kellene az országba behozni, ez a megszabott hűségi esküt, az ország határán, megyei küldöttek előtt köteles letenni.

A XVI. feltétel a határörvidékre vonatkozik, melyre nézve azt kívánják, hogy a király e területet, mely most az országból ki van keblezve, a szent koronától elszakítva külön kormányzat alatt áll, megszűnjék az országgal e viszonyban lenni s országgyűlési határozat nélkül ne lehessen polgári területet a határörvidékhez csatolni s katonai, közigazgatási, gazdasági s törvénykezési tekintetben az országgyűlés által kidolgozandó szabály szerint kormányoztassék.*

Ezenkívül a magyar királyi tanács felállítására vonatkozó törvényjavaslatban, a nádor elnöklete alatt álló hadi tanács szervezésének követelése fordul elő, melyben a nemzeti tanács két tagja által képviseltetné magát, hogy a katonai ügyekre nézve tájékozva legyen.

Midőn az országgyűlés megtudja, hogy II. Leopold ragaszkodik a III. Károly és Mária Terézia által kiadott hitlevél szövegéhez s más hitlevelet nem akar elfogadni, leg-

* Acta Diætæ 1790/1. XIX. sz. 116. és 117. 1.

alább azt akarja elérni, hogy e két hitlevelet véve alapul némi pótlások beigtatásával s külön törvényekkel nyerjék meg az alkotmány biztosítékait.

E biztosítékok egyikének tartották e katonaságra vonatkozó intézkedéseket, nevezetesen, hogy a hadi főparancsnokságnál, az ezredeknél csak magyar honpolgárok alkalmaztassanak tisztetekül, hogy mindezek hűséget esküdjenek nemcsak a királynak, hanem az alkotmánynak is s hogy a katoná az alkotmány ellen föl ne használtassék.

Az országgyűlés a királyhoz intézett fölterjesztésében elmondja, hogy tartózkodtak mindezt a hitlevélbe foglalni, a király iránt érzett őszinte tiszteletből s nehogy úgy lássék, mintha a rendek is, a mi távol van tőlük, bizalmatlanok volnának a király iránt. A kívánságot igazságosnak mondják s bővebben magyarázzák a királynak, hogy sem jogait, sem a katonai fegyelmet nem veszélyezteti a Rendekek követelése. Azért kérik, hogy a felirathoz mellékelt törvényczikket elfogadni méltóztassék.* Ebben az országgyűlés vegyes bizottságának követelése kezdének összezsugorodni.

A törvényczikk javaslata, mely a katonai ügyekre vonatkozik, a hitlevél tervezetében foglalt követelések egy részét már nem foglalja magában. Ennek szövege szerint a király kötelezi magát, hogy a magyar rendes- s határőrvidéki katonaságot a törvényeknek megfelelően fogja felhasználni, a magyar katonaságnál csak magyar honpolgárokat fog tisztetekül alkalmazni s a magyar katonaságot nem fogja az alkotmány ellen fordítani. Azért a hadi főparancsnokságot, az ezredek és zászlóaljok parancsnokait a király és az alkotmány iránti hűségi eskü letételére fogja kötelezni. A mi

* Acta Diæte 1790/1. XIX. sz. 163. l.

a katonai ügyek szabályozását illeti, erre nézve, ha az idő engedi, a karok és rendekkel egyetértve, még ezen az országgyűlésen fog határozni.*

Ezek az országgyűlés vegyes bizottságának a magyar katonaságot illető követelései. Nem találjuk fel közöttök a külön magyar hadsereget, csak külön magyar hadi tanácsról, katonai főparancsnokságról, magyar katonaságról, ezredekről és zászlóaljokról van szó. Az országgyűlés nem követeli a magyar nemzet egyéniségének figyelembevételét a magyar katonaságnál s nem is említi a magyar nyelvet, mint a szolgálat nyelvét, csak azt kívánja, hogy magyar honpolgárokat alkalmazzon a magyar ezredeknél.

A király leirata, mely az országgyűlés feliratára felel, négy sorban intézi el az egész kérdést. «*Quod denique separatum de Militia Articulum concernit, benigne annuimus, ut Milites ad mentem Regni Legum tractentur, ac in Legionibus tam campestris Militiae Hungaricae, quamet Confinariæ, Nativi Hungarici Officiales applicentur.*»**

Ezzel a hadsereg kérdése el volt döntve. A rendek későbbi fölterjesztéseikben nem is említik többé. Ezt az első rangú érdeket az országgyűlés egyszerűen, minden nagyobb izgalom és küzdelem nélkül elejtette.

Ha az országgyűlés kezdetén uralkodó hangulatot s a vegyes bizottság nagy hangú követeléseit tekintjük, első pillanatra meglepő lehet a rendek gyors meghátrálása ily fontos kérdésben. De ha látni fogjuk az okokat, a melyek a rendekre nézve általában, de különösen 1790-ben lehetlenné tették a kitartó küzdelmet az állami és nemzeti érdekek megvalósításaért, ha megismerjük a rendi társada-

* Acta Diætæ 1790/1. XIX. sz. 156. l.

** U. o. 185. l.

lom megsebezhető helyeit, akkor nem fogunk e jelenségen csudálkozni.

A hadsereg szervezetének kérdését nem tárgyalja többé egy rendi országgyűlés sem. Csupán a magyar honpolgároknak tiszti állásokra való alkalmazása a katonaságnál, a magyar szolgálati nyelv életbeléptetése fordul elő igen érdekes alakban az 1807-ki országgyűlésen, mely már felsőbüki Nagy Pál szellemének s elragadó ékesszólásának hatása alatt állott.

A hadi segélyre vonatkozó törvényjavaslatban a többi között a katonasághoz való önkéntes beállítás akadályának azt mondják, hogy oly századokba sorozzák be a magyar újonczokat, melyeknek tisztjei a nép nyelvét nem értik s azért arra kéri a királyt, hogy a magyar ezredeknél csupán magyar s az újonczok nyelvét értő tisztek alkalmazása iránt intézkedjék s nehogy azok előtt a kik németül nem tudnak, de különben alkalmasok, a közlegénységből való előlépés lehetősége elzárassék, a szolgálat nyelve, a magyar ezredekben, az ezredestől kezdve a legkisebb altisztig, ettől az ezredesig fölfelé a magyar legyen.*

A tárgyalás alkalmával, mely e törvényjavaslat felett foly, e két szakasz kelt elevenebb vitát. Horvátország bánja Gyulay Ignác gróf magyar nyelven szólal fel s azt mondja, hogy hazafiui kötelességének tartotta az ország rendjeinek kinyilatkoztatni, hogy lehetetlennek tartja az egy fejedelem és egy vezér alatt levő katonaságnak hadi és katonai gyakorlatait két nyelven folytatni. Régi tapasztalásából meg van győződve erről. «Az úgynevezett igazgató vagy commandó szóra esik meg minden fegyver gyakorlás. Látni lehet ennek mindennapi példáját a most itten levő magyar

* Acta Comit. 452. l.

és német seregeknél. Hogy azonban az úgynevezett regementek tulajdonosai különös figyelmetességgel legyenek a magyarokra, azt nem csak tanácsosnak, de szükségesnek is tartja.»

A nádor azt jelenti ki, hogy a magyar nyelvnek a katonai gyakorlatokba való behozása a katonai alkotmány vagyis közönséges rendtartás ellen van, mindazonáltal az udvari kancelláriának különös utasítása lehet. «Majd csaknem bizonyos reménységünk vagyon, hogy ebben is ő felsége kívánságunkat teljesíteni fogja. A dolgot azonban ő császári királyi hercegsége nem akarja erőltetni; hanem kötelességének tartja világosan megmondani az ország rendjeinek, a hol nem láthatja sikerét törekedéseiknek.»

Az alsó táblán folyt vitában azt mondják a nemzeti érzületűek, «hogy a dolog valósága, dísze és nemzetünk függetlensége kívánja azokat, a mik az említett czikkelyekben foglaltatnak. Különben hazánkfiak a katonai szolgálatban való előremeneteltől egészen kizáródnak. Annyira jutottunk, hogy alig látunk magyar tiszteket a magyar hadseregben. Ennek pedig legfőbb oka, hogy a magyar nyelv a magyar seregektől majd csaknem egészen elrekesztetik. Már pedig, hogy a katonatisztek is magyar nyelven beszéljenek ezt kívánja a törvény és a felségnek s a hazának valódi haszna. Különös ellenvetés vagyon az ellen, hogy a magyar seregekben a dolgok magyar nyelven folytattassanak. *De nem értetődik ez a fegyverben való gyakorlásról, hanem csak a belső igazgatás módjáról . . .* Ha a magyar nyelv elmarad a katonai szolgálatban, a magyar is mindétig hátra fog maradni abban. Más hivatalokban is tapasztaljuk, hogy e miatt a magyar csaknem mindenütt hátra marad. Nem az a kérdés vagyon itt, hogy ezt hozza-e magával a mostani katonai rendtartás, hanem, hogy jó-e ezen rendtartás? Azt

az egész világ megesméri, hogy jó katona a magyar, ha a nemzet tulajdonsága szerint katonáskodhatik. Mióta elmúlt ezen szokás, kevesebb példáját látjuk a magyarok vitézségének. Méltó tehát megvetni minden tehetőségünket, hogy a magyar ha katona léssen is, magyar maradjon.»

A kik így gondolkoztak, kevesen lehettek. Megszólatk a magyar nyelv használatát minden téren ellenző magyarok s azt mondják, «hogy a katonatiszt a közember nyelvét értse és beszélje nem csak hasznos, de szükséges. Hogy azonban a magyar regementeknél a belső rendtartást illető dolgok magyarul folytattassanak, a mostani környüálásokhoz képest lehetetlennek látszik lenni. Hányféle nyelven beszéljenek akármelyik magyar seregnél? De a belső rendtartást illető dolgoknak is a felsőség eleibe szükséges terjesztődni. Mennyi akadályok lennének ebben, ha ezek a a magyar regementeknél magyarul folytattatnának. Az egész mostani katonai rendtartást szükséges volna e szerint megváltoztatni. Azt hozza magával az országgyűlés rendes folyamatja, hogy mi is engedjünk valamit kívánságainkból... Azért is tanácsosabb, hogy az egész czikk kimaradjon.»*

A többség csakugyan mellőzi a magyar nyelvre vonatkozó szakaszt s még csak mint a nemzet óhajta sem jut a fejedelem elé, mert a magyar többség leszavazza.

Igy foglalkozik a nemzet szelleme a hadsereggel, ez az állás, melyet e kérdéssel szemben elfoglal.

Valamint a magyar katonaság az osztrák császári hadseregbe olvadva nem alkotórésze többé Magyarország állami szervezetének, úgy 1790 után, a hadsereg kérdése is meg-

* Diarium 1807. 812. s. köv.

szűnik a magyar közélet politikai problémája lenni s annál kevesebb remény van ez állapot megszüntetésére, mennél kevésbé érdeklődik iránta a rendi társadalom, mennél inkább nyugszik bele a nemzet s mennél jobban szilárdul meg az intézmény eddigi alakjában s vernek mélyebb gyökeret egységének hagyományai.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A PÉNZÜGY.

A rendi társadalom elidegenedése az államtól legmagasabb fokát a XVIII. században éri el Magyarországon is s a dolog természeténél fogva sehol sem nyilvánul oly szembeötlő módon, mint a pénzügyek terén.

A középkori állam pénzügye teljesen megfelel szükségének s a kor gazdasági fejlettségének.

A terménygazdaság uralkodik. A király nagy földbirtokot kap s nagyjából ennek jövedelméből fedezi udvartartása költségeit s tartja fenn katonaságát s hivatalnokait. Az egyház földbirtokot kap, a vallási és kulturai szükségletek kielégítésére. A katonaságot és a hivatalnokokat földbirtokkal fizetik. A jobbágyok tömege terményekkel és szolgáltatásokkal fizeti a bért a föld használatáért. A készpénzbeli jövedelem nagyon csekély; azért a készpénzbeli adózás is kivételes s csak nagy szükség esetén áll be.

A középkori államnak nincs mai értelemben vett háztartása. Az udvar s a királyi funkciók költségei nincsenek benne, mert e célra a királyi uradalmak s a királyi haszonvételek szolgálnak. A katonaság költsége nem lehet benne, mert a katonaság egy részének tartása a királyi jövedelmet terheli, a többi költséget az egyházi s világi főurak,

nemesek és polgárok viselik; az igazságszolgáltatás nem az állam terhe, mert azt a király s udvari hivatalnokai, vidéki grófjai végzik bizonyos díjakért s a jobbágyság bírása pedig a saját földesura; közigazgatás nincs, mert még nincsenek céljai s a fennálló helyi hatóságok gondoskodnak tehetségük szerint a közrend és biztonság fentartásáról; a kultúra intézményei nem az állam terhére esnek, mert ezeket az egyház tartja fenn, mint a vallási és kulturális szükségletek kielégítésének szervezete.

De az állam pénzügyi fejlődésének magva a király pénzügyében rejlik. A király az állam képviselője s az egész államot érdeklő ügyek intézője. A külügyek vezetése az ő kezében van; az ő katonasága van első sorban hivatva az országot védeni; ő az igazságszolgáltatás feje s a közrend legfőbb fentartója. A mint a változott viszonyok, a magasabb fejlődés új szükségleteket teremtenek, az ő pénzügye érzi meg először. Beáll oly pillanat, midőn kétségtelenné válik, hogy a király jövedelmei nem lehetnek elégségesek a reájuk utalt közszükségek költségeinek fedezésére. A hadi szervezet átalakulása, a tűzértség, új erődítési rendszerek, az igazságszolgáltatás s közigazgatás új intézményei sok pénzbe kerülnek. A királyság régi pénzügyi rendszere nem felel meg az új viszonyoknak és szükségleteknek. A királyság pénzzavarokba jut s eladósodik. Végre a kivételes pénzbeli adózás az állam céljaira szabálylyá válik. S ekkor mindig a király az, a ki az állam szükségletei nevében az országhoz fordul, hogy adja meg neki a pénzbeli eszközöket az állam céljainak megvalósítására. Így a király pénzügyének lényegileg állami jelleme van s az állam pénzügye egy hosszú korszakban csak a királyi pénzügy alakjában jelenik meg. A királyi pénzügynek állása nemcsak a királyság, hanem az állam erejének és hatalmának egyik fő

tényezője. Minden királyi hatalom, mely erős kormányzatot alkotott az államon belül s minden hatalmas állam uralma és terjeszkedése arra vezethető vissza, hogy a királyság oly pénzügyi eszközökről rendelkezett, melyek lehetővé tették a szükséges hatalmi eszközök megszerzését. E nélkül gyenge volt a királyság is meg az állam is bent és kifelé. Magyarország történelmének dicső korszakai az Anjouk és Mátyás uralkodása alatt, a királyság pénzügyi ereje nélkül nem képzelhetők s Magyarország bukását Mohácsnál a királyság pénzügyeinek példátlan ziláltsága s a királyság tehetetlensége előzte meg.

De az uralkodó osztályok, melyek a fejedelemnek a rendkívüli segítséget vagy az adót megszavazzák, csak a legkritikább esetben áldoznak e célra valamit saját vagyonukból. E terhet jobbágyaikra hárítják. Nem minden alap nélkül hivatkoznak arra, hogy a személyes szolgálat terhe nehezedik rájuk, mely míg valóban teljesítették, csakugyan költséges és súlyos volt. A XVI. században még az elnyomott néposztályok sem ütköztek meg a nemesség adómentességén. Az uralkodó osztályok, minthogy megszokják, hogy csak az elnyomottak és nem-szabadok adóznak, később az adózást a szolgaság jelének tekintik. Később, midőn már nem teljesítik a személyes szolgálatokat, az arra való kötelezettséget jogczímül használják fel az adómentesség fentartására. S most rossz idők következnek az elnyomott osztályokra. Eleinte csak a földesúrnak adóztak s az állam nem követelt semmit vagy igen keveset. Az állam szükségleteinek szaporodásával ez a teher is rájuk nehezedik s végre mindazon szolgálatok is, melyeket egy előbbi korszakban a nemesség teljesített.

A középkor pénzügyi rendszere így mélyen belenyúlik Európa államainak történetébe még oly korszakban is, mi-

dön már más téren az újkor intézményeit látjuk életbeléptetve. A királyság győzelme a rendek felett lerombolta a közjogi korlátot, mely megakadályozta abban, hogy a rendek hozzájárulása nélkül adót vethessen ki s hajthasson be. De nem szüntette meg a rendek társadalmi természetű kiváltságait s még sokáig nem mert a nemesség adómentességéhez nyúlni. Csak a XVIII. század közepén kezd meg, habár kímélettel is, a nemesség adómentességét megszüntetni. Így II. Frigyes Poroszországban, Mária Terézia az osztrák örökös tartományokban. A nemesség kevesebb adót fizet birtokától, mint a paraszt. De az elvet magát megdöntötte a korlátatlan hatalmú fejedelem s megvalósítja az újkor állami egyik fő elvét, a közteherviselést.

Magyarország pénzügye még a XVIII. században, sőt a XIX. század közepéig középkori alapokon nyugodott. Az országnak nincs pénzügye, csak a királyi pénzügyének alakjában. A királyi bevételek forrásai: a koronajavak, a királyi haszonvételek, mint a só, bányák, pénzverés, harminczad, vám, posta, a sz. k. városok adója, a kamarai jószágok, a megürült egyházi javak időközi jövedelmei, törvénykezési s egyéb díjak, birságok, talált kincsekből a fiskust illető rész; a rendes hadi adó, a rendkívüli hadi segély, ajándékok, régi időkben a főispánok, főurak, városok adományai, később a koronázási ajándék.

A magyar király jövedelmei nem lehettek mindig egyformák. 1770 és 1780 között 18 és fél millióra teszik.* Schwartner maga 1809-ben 40 millió ezüst forintra teszi azt az összeget, melyet Magyarország a király rendelkezésére ad.** A király e számítás szerint bevesz: a királyi jó-

* SCHWARTNER: Statistik I. k. 319.

** U. e. 320 s köv. l.

szágokból egy millió kétszázezer forintot; a sóból 18 milliót, (brutto); a bányákból és pénzverésből egy milliót; a harminczadból egy milliót; a fiskálításokból 94 ezer forintot; a zsidók türelmi taksájából 120,000 forintot; a sz. k. városok taksájából 16 ezer forintot; a főpapok által várépítésre fizetett összegből 121 ezer forintot; a postákból 500 ezer forintot; a hadi adóból 5 milliót; a deperditákból 3 milliót. Mindez összesen nem tesz harmincz milliót. A többit az indirekt jövedelemre számítja, melyet Ausztria vámrendszere következtében húzott Magyarországból.

E jelentékeny összegről a király korlátatlanul rendelkezett. Vannak ugyan törvényeink, melyek azt bizonyítják, hogy a rendek befolyást gyakoroltak e jövedelmek egyes forrásaira. Kimondják a koronajavak elidegeníthetetlenségét; a fiskusra szállt javakra azt rendelik, hogy a király érdemes hazafiaknak adományozza; az 1790/1. XX. törvény-cikkben megígéri a király, hogy a só árának fölemelését a rendekkel együtt fogja tárgyalni, ha csak rendkívüli szükség nem akadályozza meg, de ez által a sóregáléra vonatkozó felségjogot nem akarja érintetni; más törvények a bányákra, a pénzverésre, a harminczadra nézve foglalnak magokban korlátozásokat; a hadi adót s a rendkívüli hadi segélyt nem lehetett követelni az ország lakosaitól a rendek beleegyezése nélkül. De habár a rendeknek mindig megvolt az a joguk, hogy mindezekre nézve kívánságaikat és sérelmeiket előadhassák, a jövedelmek hovafordítását a király jogának tekintették s a XVIII. században nem volt rá eset, hogy a jövedelmekre nézve az ellenőrzés jogát gyakorolták s kivéve az 1790-iki országgyűlés vegyes bizottságának munkálatait, komolyan s határozottan követelték volna.*

* Acta Diæt. 1790/1. XIX. 57. 108. 1.

A királyi jövedelmekből kellett fedezni az udvartartás, az országos főhatóságok, főtörvényszékek, a hadsereg szükségleteit s a közgazdasági s kulturai befektetések költségeit.

A király pénzügyeit egy, a rendek befolyása alatt nem álló külön hatóság: az udvari kamara kezeli, mely számos törvény tilalma ellenére, tényleg a bécsi udvari kamarának van alárendelve. A kamara nagy hatalom. A király pénzügyi érdekeinek képviselője s gyűlölik s félnék tőle. Sok sérelem bizonyítja erőszakoskodásait, melyeket büntetlenül követ el, mert a királyi érdek buzgó szolgálatával indokolja. Alatta áll a királyi ügyek igazgatója, a fő vízepítő igazgatóság, az erdészeti hivatalok, az ország több részében felállított kamara-igazgatóságok s az alájok rendelt hivatalok, a só-, harminczad- és postahivatalok; a kamara a csempészek bírója; birtokadományozások esetében véleményt ad; befolyást gyakorol a szabad királyi városokra, ellenőrzi bennök a gazdaság kezelését s a tapasztalt visszaéléseket bizottságok által megvizsgáltatja s megszünteti. A magyar udvari kamara szelleme egészen abszolutisztikus s Mária Terézia korában már egészen német. A főbányagrófi hivatal Selmeczen, a bányahivatalok és bányakamarák s a pénzüverő a bécsi udvari kamara alá vannak rendelve.

Az országnak tehát nincs pénzügye a királyn kívül. A magyar országgyűlés nem ismeri az országos költségvetést, a szükségletek s költségek megszavazását, az ország pénzügyi erejének ismeretén megalapuló pénzügyi terv alapján, nem ismeri a zárszámadást, a felelősséget az ország pénzének hovafordításáért. Az ország jövedelmeiről kizárólag a király rendelkezik. Az országnak magának nincs pénztára sem, nincs pénze, melylyel saját szükségleteit fedezhetné, fejlődésének eszközeit megalkothatná.

Semmi sem bizonyítja erősebben a politikai eszmék s

törekvések hiányát a magyar rendi társadalomban, mint az országos pénzügyek állapota.

Az állam pénzügye hű képét adja valamely nemzet fejlettségének, céljainak és törekvéseinek. Az államban csak az valósítható meg, a mire pénze van. Az állam kiadásai számokban kifejezett állami szükségletek. A hol az állam pénzügyében bizonyos kiadások nem fordulnak elő, ott lehetetlen a megfelelő állami szükségletek kielégítése is. S azért, midőn a rendek nem alkottak meg egy önálló országos pénzügyet országos célok megvalósítására, kétségtelen, hogy nem voltak céljaik sem, melyeket komolyan akartak volna megvalósítani. Az országos pénzügy hiánya lehetetlenné tette a haladást, a nemzeti fejlődés eszközeinek megszerzését, a nemzet legfőbb céljainak megvalósítását. A gazdasági s kulturai fejlődés előmozdítására csak a király áldoz többe-kevesebbet a nélkül, hogy köteles volna vele; az ország nem áldoz magáért semmit.

Az országos pénztár kérdése ismételve felmerül az országgyűléseken s rendszeren a királyt képviselő személyek vagy a királyi előterjesztések pendítik meg. 1715-ben a személynök azt indítványozta a rendeknek, hogy gondolkozzanak az országos pénztár felállításáról. Az ország ennek hiánya miatt szégyenletes állapotba jutott, mert tudvalevő, hogy a legutolsó falunak is van pénztára, melyből szükségleteit fedezi, míg az országnak egy batkája sincs (*Regnum autem hocce ne unius quidem Teruntii cassam habuisse*) ámbár sokféle célra kellene; így pl. ha ő feleségének tiszteletdíjt akar adni, vagy a hazára nézve hasznos katonai vállalatokba kezdene, vagy Lubló várát, s a XIII. szepesi várost akarná a lengyelektől kiváltani, melyre vonatkozó törvényeink mindeddig ez okból maradtak végrehajthatlanok.

Kezdetben többeknek tetszett ez eszme, de csakhamar meglátják megvalósításának nehézségeit. Azt találják, hogy ily pénztár meg nem alkotható az ország megterhelése nélkül; hogyha fel is állítanák, nem tarthat tovább, mint a jövő országgyűlésig; hogy kezelésére sok fizetési egyén volna szükséges; hogy azt a pénztárt csak az országgyűlés tartama alatt lehetne használni, mert csak az országgyűlés rendelkezhetik róla.*

E naiv felfogás eléggé jellemzi a rendek politikai belátását. A személynök ellenérvei nem győzik meg őket s az országos pénztár ügye eldöntetlen marad.

1723-ban megint szóba kerül s valóban egy törvényt is alkotnak az országos pénztárról, mely így hangzik: «Quando fundus publicus ad effectum fuerit deductus, et Suae Majestatis representatus; sequetur circa perceptorem Regni determinata resolutio». De az országos pénztár még sem jött létre s a rendek 1741-ben megint szükségét érzik, midőn oly országos hatóságok felállítását tervezik, melyeknek fizetését az udvar nem akarja magára vállalni. Végre is meg akarják az eszmét valósítani s abban állapodnak meg, hogy a só árát kell 15 krral fölemelni s ebből kell megalkotni az országos alapot. A királyi leirat nem ellenzi az országos pénztár fölállítását, de alapul kevésnek tartja a sóár tervezett fölemelését s felhívja a rendeket, hogy rendkívüli jövedelemforrást jelöljenek ki, mely azonban az adózó népet ne terhelje. Erre némelyek azt ajánlották, hogy még a szarvasmarhára vettessék némi vám a kivitelnél, de minthogy a vágó marha vámjának ily fölemelése a rendek érdekeibe ütközött, ezt a módozatot nem fogadták

* Diarium 1715. A múzeum könyvtárában.

el. Végre egészen elejtik a kérdést s a már megszavazott sóár-pótlékot a hadi adóhoz csatolják. *

Az 1790/1-iki országgyűlésen a fundus publicus tárgyában megalkotják a XXI. törvényczikket, mely az 1723. XLIX. törvényczikket végrehajtatni rendeli. De ez a törvény is a papiroson marad s az országos pénztár nem is jött létre a következő korszakban sem, s az 1802. évi XXX. törvényczikk is csak egy bizottságot tud kiküldeni oly célból, hogy tervet dolgozzon ki, mikép lehetne az országos alapot létesíteni, mely érintetlenül hagyván az ország alkotmányát s a rendek jogait, az adózó népre se hárítson új terhet s ez az alap mely célokra fordíttassék s mikép kezeltessek.

E törvényczikk keletkezését az országgyűlés szellemét érdekesen jellemző viták előzték meg. Látni fogjuk e tárgyalásból, mikép foglalkoztak országgyűléseink a legfontosabb állami ügyekkel. A királyi leirat következtében arról kezdenek tanácskozni, hogy kell-e most a fundus publicus iránt végezni? A rendek elismerik ugyan a fundus publicus hasznos voltát, de a mostani «szoros körülállások» miatt a törvényhatóságok utasítása nélkül új teher vállalásába ereszkedni nem tartják tanácsosnak s azért e tárgyat máskorra kívánják halasztani.

A következő ülésen a nádor s a főrendek nézetét tudjuk meg. Ezek hivatkozva a törvényekre s a király leiratára, mellőzhetetlennek tartják, hogy e tárgyban az országgyűlés végezzen valamit. A «környülállásoknak szoros voltát nem ismerik el alapos okul a kérdés elhalasztására, mert a szegény adózó népnek könnyebbülést szerezne, mivel ebből az utaknak csinálásába, folyóvizeknek tisztítására ingyen

* HORVÁTH M.: Magy. tört. VII. 235 s köv.

tett munkái jutalmaztathatnak s más egyéb hasznok is tétethetnek». Ép oly kevésbé tartják akadálynak az utasítások hiányát s elvárják, hogy a rendek «a közönséges fundusnak felállítása iránt nemcsak tanácskozássba ereszkedni, hanem serényen végezni is fognak».

E nézeteket üzenetben közlik az alsó táblával. «Ez aránt jelentették némelyek, hogy a mi országunknak csekély a kereskedése s nem is igen lehet reménység hozzá. Különös utasítások vagyon a vármegyék küldötteinek: hogy semmi új terhet ne hozzanak a nemességre. A szegényebb nemes emberek úgy is a legközelebb múlt háborúban kétszeri felkelés és más hadi adományok által úgyis nagyon meg voltak terhelve. Az utak csinálására és vizeknek csapolására rendeltetett a só árának előbbeni emelése. Ha csak új utasítást nem vesznek a vármegyék követei, ebben tovább menni nem lehet. A legjobb akaratot is meggátolják a mostani mostoha idők. Az országgyűlés vége felé levén, nem lehet ily tetemes dolgot illendőképen elintézni. Tanácsosabb tehát eztet a következő országgyűlésre halasztani. A régi országgyűlések hagyományaiból kiteszik: hogy e végre a harminczadok intéződtek. Már pedig a mostani szükségben ezekhez nyúlni ő felségének is káros volna. Volt erről ugyan az 1723. országgyűlésen és különösen az 1791-ben emlékezet. De azok sem végeztettek el, a melyek ehhez előre szükségesek. Ha most ez iránt valami rendelődne is, többre nem lehetne menni, hanem az erre a végre kiküldendő deputatió állapítsa meg azokat a sarkolatokat vagyis principiumokat, a melyeken ez a dolog építődjön.

«Mások ez iránt különböző értelemmel voltak. Az úgynevezett principiumokat megállítani, nem a deputatióhoz, hanem az országgyűléséhez tartozik. Ha a deputatiójára

bíztatik, ez a dolgot még nagyobbban fogja hátráltatni. Ezzel az országbeliek inkább el fognek idegeníttetni.

«Voltak olyanok is, a kik azt mondták: hogy nékiök parancsolatok vagyon ezen dolgot előmozdítani. Hogy a köztár szükséges, arról kételkedni sem lehet. A köznépen semmi egyéb nem segíthet, csak a kereskedés. Ez pedig az országban fenn nem állhat a szükséges készülétek nélkül, a melyekre tetemes költség kívántatik. A nemességnek diszes is, hasznos is volna, ha a közteher könnyebbitésére ő is figyelemmel lenne. A felső táblabeliek, a kik kívánják eztet, úgyis ezen tehernek nagyobb részét fogják viselni. Lehet ezen dolgot úgy alkalmaztatni, hogy senki nagyon ne terheltesen, sőt a szegényebb nemes embereket ezen teherből ki lehetne teljességgel hagyni.

Ezzel az ülés véget ért. A következő ülésben a személy-nök felszólítja a rendeket, hogy a félbeszakított tanácskozást az országos pénztár iránt folytassák: «A mint a Nyitra vármegye követje, Zerdahely György bővebben előadta: hogy a vármegyének utasítása szerint a nemességre semmi terhet nem vállalhat; és eztet fel is jegyeztetni kívánja. Arra sem állhat: hogy ez iránt különös deputáció rendelkezjön. A köztár arra való volna, hogy a kereskedés gyaporodjon és mintegy pallérozódjon. De még nálunk a kereskedésnek csekély kezdete vagyon. A mi eleink ebben nem is akartak többre menni. Azt sem lehet állítani, hogy ez az országnak vagy királynak nagyon hasznos volna. Különösen a felső vármegyék, az utak csinálásának és vizek csapolásának kevés hasznát fogják venni. Ha a harminczadok alább szállanak, a király jövedelmei csökkenni fognak. Elég költsége vagyon minden vármegyének. Nem is tanácsos, főképpen mostan, a terheket szaporítani.

«Mások továbbá azt vitatták, hogy ha ez iránt valamit

is szükséges volna tenni, előre is minden vármegyének és jurisdictionnak ez iránt való véleményét meg kellene hallani. A tapasztalás bizonyítja, hogy a közbizodalom nélkül eddig sem mehettünk semmire. Már 1723. és 1729. esztendőben törekedtek ez iránt a mi eleink. De mivel a magyarországi alkotmánynak az a fundamentoma, hogy a nemesség ne egyébbel tartozzék, hanem csak háború idejében felkeléssel és hadi adománynyal, valamint az előbbienek, úgy az 1791-iki is ezen felakadott.

«E mind a kettő csak a külső bátorság fentartására tartozik. A kérdésben levő köz-tár megállítása valódi új adó és új szolgálat lenne. Ezt vagy fejenként vagy pedig a nemes familiák szerint kellene elosztani, és ezzel kezdődne a nemességnak adózó szolgálatja, a melyről mindeddig annyira őrizkedtek a mi eleink. Főképpen a szegényebb nemes embereken erővel kellene ezt megvenni. Az igaz, hogy 1723. esztendőnek 115. törvénye a többi között az ország gazdaságáról, vagyis úgynevezett oeconomiájáról emlékezik. De, valamint az mind eddig elmúlhatott, úgy most is elmúlhatik.

«Eleget fizettünk eddig is és most már a só ára emelésével is fizetünk. Nem is lehet meggondolni, hogy lehessen az efféle adózást a nemesi szabadsággal egybeszerkeztetni. De új utasítások nélkül nem is szabad ezen dologba avatkozni.

«Mások ellenben azt állították, hogy ha csak más nemzeteknek példája szerint is erről nem gondolkodunk, sem kereskedésünket, sem egyéb polgári boldogságunknak előmenetelét nem remélhetjük. Ettől függ országunknak virágzása, a mint eztet még 1723-ban a mi eleink megismerték. Ha mi erről nem gondolkodunk, lesznek mások, a kik erről gondolkodni fognak. Már példánk vagyon jele-

sen Bács vármegyében, a hol nem régiben új csatorna elkészült. De egyszersmind a nemesség is fizetni tartozik, ha annak hasznát akarja venni. Nem szükséges ennek felállítására esztendőnként fizetni. Azért nem is lehet eztet adónak vagyis contributiónak mondani, a melynek az a természete, hogy esztendőnként fizetődjön és erővel is megvételődjön. Kiki szabad a maga értékével. Adhat tehát a szabadság sértődése nélkül erre is. Ha most ezen dolgot el nem intézhetjük is, legalább kidolgozhat a deputáció valamit, a mit akkor megmutathatunk és a min bővebben gondolkodhatunk.»*

Igy jött létre az 1802 : XXX. törvénycikk.

Báró Horváth-Simoncsics János az 1715-iki országgyűlésen mint királyi személynök, az alsó tábla elnöke, mintha sejtette volna mi fog történni az 1790-iki országgyűlésen, mikor azt mondotta, hogy szégyenletes állapot egy országra nézve, hogy nincs pénztára. Ma megfoghatatlan az a kicsinyesség s az előkelőség teljes hiánya egy hatalmas arisztokracziánál, midőn arról volt szó, hogy egy viszonylag jelentéktelen összeget a magáéból fizessen. A legkényesebb helyzetben, midőn ajándékot adnak a királynak, sem tanúsítanak annyi gyöngédséget, hogy eltitkolják a kedvetlenséget, melylyel adják s mindenféle fentartással élnek, nehogy a jövőben adózást következtethessen valaki az önkéntes adományból.

Midőn II. Lipót a személynök útján értésére adja a rendeknek, hogy a koronázási ajándék annál kedvesebb lesz előtte, ha módot találnak az összeget az adófizető nép kímélésével megszerezni, nagy zavarba jönnek. Kínos vergődések meglátszik a száraz hivatalos feljegyzésből is. A ren-

*. Diarium 1802. 337., 342., 351. s köv.

dek által megszavazott 150,000 s később a főrendek által 200,000 forintra emelt összeget a király kifejezett óhajtása után, nem lehetett az eddigi módon a parasztra róni. Nem volt nagy összeg, de közjogi jelentősége volt. Mikép kelljen a feladatot megoldani, hogy a király óhajtása is teljesüljön s a kiváltságos osztályok jogai se szenvedjenek csorbát?

•Ehhez képest — írja le a jellemző tárgyalást az országgyűlés naplója — némelyek úgy vélekedtek, hogy az ajánlott summa a porták száma szerint rovattasson az adófizető népre s a birtokos nemesség a maga lakosai helyett fizesse; mások pedig veszedelmes következésű dolgoknak tartván ilyen szín alatt is az adózásnak terhét a nemességre hárítani, tanácsosabbnak ítélték a summát ugyan az adófizető népre róni, de a nemesi rendnek szabadságát fenhagyván, a fejedelemhez való buzgóságára és lakosai iránt való szeretetére bízni, hogy az azokra rovandó summát helyetők letegyék. Közbenszólott M. Personális úr, állítván minden kérdésén kívül teljes hatalmában s szabadságában lenni a nemesi renden levőknek, hogy az ajánlott summának részét, nemesi szabadságaiknak sérelme nélkül, önként magokra vállalván, lakosaik helyett letegyék, hanem abban talált akadályt, hogy a követeknek efféle teher felvállalására hatalom nem adatván, foganatosan le nem kötelezhetnék magokat, a kiknek nevökben az ajánlást teszik; ily környüállásokra való nézve legbátorságosabbnak ítélné, hogy az ajánlott summát ugyan a vármegyékre s különös portákkal bíró községekre, az adófizetésnek mennyisége szerint elosztaná, de annak beszédését illető módoknak meghatározása, az említett vármegyéknek szabad tehetségekben hagyattatna; a követek mindazonáltal igyekeznének vármegyéjüknel végbevinni, hogy mind a fejedelemhez való szeretetöknek kinyilatkoztatására való nézve,

mind pedig annak megbizonyítására, hogy az adófizető népnek romladozott sorsán valósággal könnyebbíteni igyekeznek, úgy intézik az ajánlott summának beszédését, hogy annak terhéből teljességgel semmi rész ne érje az adófizető népet.*

A szellem, mely e tárgyalást átlengi, nem a reform szelleme. Ha az 1790-iki országgyűlésről csak e jelenet leírása maradt volna ránk, megértenők, miért nem volt a hasznos reformok szülője.

Még ha az országgyűlés megalkotta volna is az újkori állam minden reformját, melyre Magyarországnak szüksége volt, de meghagyja a fennálló pénzügyi és adórendszert, lehetetlenné vált volna e reformok életbeléptetése, mert Magyarország középkori pénzügye és adózása nem adhatta meg a pénzbeli eszközöket, melyek a fejlődés magasabb fokára jutott újkori állam intézményeinek fentartására nélkülözhetetlenek.

Az országos alap létesítése ily módon lehetetlen volt. Arról meg volt győződve a nemesség is, hogy a paraszt-ságra több terhet rakni nem lehet. A paraszt fizette a hadiadót, a megyei házi adót, az országgyűlés költségeit, még a főurakét is, a királynak és királynénak megszavazott koronázási ajándékot, egy szóval minden költséget, melyet az ország közszükségei igényeltek. Arra, hogy a kiváltságos osztályok, az ország földbirtokának urai vállaljanak magokra terhet, ép oly kevéssé lehetett gondolni. Honnan lehetett volna tehát pénzt meríteni az országos pénztár megtöltésére?

Az indigénák által fizetett díjakat az országos pénztárba kellett fizetni s 1792-ben a pénztárban készpénzben s köte-

* Diarium 1790, 212.

levényekben 99,420 forintnyi összeg volt letéve. De ez oly csekély összeg volt, hogy nagyobb feladat megoldásának nem lehetett pénzügyi eszköze.

A kiváltságos osztályok nem akarnak adózni s ez teszi lehetetlenné az ország szükségleteinek megfelelő pénzügyet.

Az állam polgárainak összeségeért áll fenn s csak mindnyájok erejével tartható fenn. A középkorban mindenki hozzájárult az állam fentartásához, az uralkodó osztályok személyes szolgálataikkal, a nem-szabadok terményekben és készpénzben lerótt adójukkal. Ekkor még a nemesség adómentessége s az alávetett néposztályok adózása nem volt igazságtalanság. Csak akkor válik azzá, mikor megszűnik azokat a szolgálatokat teljesíteni, melyek miatt az adómentességet élvezzi s midőn az állam védelmének nemcsak költségeit, de kötelességét is az adózó néposztályokra hárítja. Így az állam fentartásának egész terhe a gyengébbekre, szegényebbre nehezedik s ép az erősebbek és a gazdagabbak tagadják meg tőle fentartásának s fejlődésének eszközeit. S így a teherviselés e rendszere nemcsak igazságtalan, de megakasztja a fejlődést a nemzeti élet minden ágában s szükségkép beáll a mozdulatlanság és tespedés.

Anglián kívül, melynek nemessége a középkorban is ép úgy adózott, mint a nép többi osztályai s ezért nem őt győzte le a királyság, hanem ő diadalmaskodott a királyság felett, egész Európában e rendszer uralkodott. De míg Európában ép a XVIII. században kezd megszűnni a nemesség adómentessége, Magyarországon ekkor éri el a fejlődés legmagasabb fokát, ekkor nyeri legridegebb alakját. Ekkor válik mintegy hitágazattá, hogy a nemesség semmi szín alatt sem járulhat a közterhek viseléséhez s hogy adó-

mentessége a magyar alkotmány egyik lényeges alkotórésze; ekkor jelenik meg az osztályérdek egész meztelenségében, mint azelőtt soha.

A XVII. században e jelenség még nem fordul elő. A nemesség védi kiváltságait, de még közelebb áll az államhoz, maga áll fegyverben s viseli a katonáskodás jelentékeny költségeit s ezenkívül még a subsidiumhoz is saját vagyonával járul, a mint ezt számos törvény bizonyítja.

I. Ferdinánd idejében az urak és nemesek elhatározták, hogy vagyonuk hatvanadrészét ajánlják fel az országnak, a parasztság terhelése nélkül. (1542: XXIII.) Az 1546: V. szerint minden paraszt telek után két forintot, a nemesség a maga erszényéből husz denárt; az 1548: XXIII. szerint a paraszt telek után két forintot; a nemesség a magáéból külön 60 denárt; az 1556: IV. szerint a nemesség saját vagyonából s jövedelméből váltja meg a végváraknál teljesítendő paraszt kézi és szekeres munkát, fejenként 50 denárral; az 1595: III. szerint 9 forintot ajánlanak minden porta után a paraszttól s 6 forintot minden nemből azzal a kijelentéssel, hogy a főpap, főúr, nemes ez utóbbi 6 forintot ne merészelje a paraszttól követelni, hanem háromszoros birság terhe alatt a magáéból fizesse; 1596-ban minden porta után 9 forintot ajánlanak a paraszttól s ugyanannyit a sajátjokból; 1597-ben (II. tcz.) minden tíz paraszt telek után három lovast és három gyalogot állítanak ki felében a parasztok s felében a nemesség költségén; 1599-, 1600- és 1601-ben minden paraszt és zsélerház után egy forintot fizet a paraszt, 50 denárt a nemes; 1602, 1603, és 1604-ben a paraszt 1 forintot és 50 denárt, a nemesek 50 denárt fizetnek; 1625-ben (XVIII. tcz.) a nemesség minden porta után egy forintot ajánl fel a sajátjából; 1645-ben (V. tcz.) a nemesség egy forintot fizet minden porta után; 1647-ben a

jobbágyak 5 forintot, ugyanannyit a nemesek, azzal a kijelentéssel, hogy háromszoros büntetés terhe alatt nem szabad a paraszttól követelni; az 1655 : VI. — 1659 : VI. — 1662 : XVI. törvénycikk szerint a partialis insurrectió helyett a rendek a katonaság élelmezését vállalják magokra oly formán, hogy fele a parasztot, fele a nemességet terhelje. Az 1609 : LVII. törvénycikk szerint a korona őreinek s őrségének fizetését, a követségek költségeit, az országház vételárat s felépítésének költségeit a nemesektől is telkenként szedett egy forintból rendeli fedezni.

Ezenkívül hozzájárultak a megyei szükségletek fedezéséhez s a paraszt még a XVIII. század első évtizedeiben sem fizet házi adót a megyei pénztárba.

A XVIII. században mindez megszűnik. A kiváltságos osztályok egyes tagjai ajándékot adnak az országnak, mint a Ludovika-akadémia s a magyar tudós társaság alapításakor, vagy szabad ajánlás útján kivetnek magokra segélyösszegeket rendkívüli viszonyok közt; később, mint 1792, 1796, 1805, 1807 s az 1811. évben, hogy a megszorult király pénztárát fölsegítsék, de irtóznak attól a gondolattól is, hogy az ország szükségleteinek fedezésére állandó terhet vállaljanak.

A szerves egybefüggés az állam s a kiváltságos osztályok között megszűnik. A középkori állam elve, hogy mennél több jogot gyakorol valaki, annál több kötelezettséget terhel a köz iránt, kivesz az állam életéből s ép az ellenkező elv válik uralkodóvá. A XVIII. század közjoga feloldja a kiváltságos osztályokat az állam iránt tartozó legfőbb kötelezések teljesítése alól. Elfordulnak az államtól, a közérdek elbukik s a fennálló közjog szerint nem az egész nemzet fejlődése követeli az áldozatot az egyesektől, hanem a nemzet fejlődése esik áldozatul az egyesek érdekeinek.

Európa szárazföldén ugyanez a szellem uralkodik minden államban. Ez a rendi állam elkerülhetetlen betegsége. A középkori pénzügyi rendszer képtelenséggé s a fejlődés akadályává lett egy fejlettebb korszakban, mert a szegényekre rakta az állam terheit s a gazdagokat mentette fel viselésök alól. De ezt a nemesség a XVIII. században egész Európában természetesnek találta. A francia emigráció, mikor 1815-ben visszatér Párisba, azonnal követeli a nemesség adómentességének visszaállítását. Magyarországon is a legműveltebb s leghumánusabb emberek nem is veszik észre a fennálló pénzügyi rendszerben rejlő igazságtalanságot s kártékony következményeket. Megszokták s fennállását természetesnek találják. A nagy műveltségű gróf Dessewffy József megdönthetetlen igazságnak tartja, hogy a magyar alkotmány egy követ sem szabad megmozdítani, mert akkor az egész összedől, tehát nem kell megbolygatni a nemesség adómentességét sem. Pedig nem lehet belátni, hogy mért esett volna csorba a magyar alkotmányon, ha a nemesség önként vállal adót s járul a közterhekhez? Lehetetlen képzelni, hogy egy ország alkotmánya az által jusson veszélybe, hogy polgárai áldozatra készek a hazáért s vagyunk egy részét közcélokra akarják fordítani s monstrozitás volna az oly alkotmány, mely az állam polgárait eltiltaná a legfőbb polgári kötelességek teljesítésétől s elbuknék, a mint e kötelességeket teljesítik. Ma már tudjuk, hogy egy alkotmány annál biztosabb alapon áll, minél több ember érdeke követeli fentartását s hogy a rendi alkotmánynak s a Magyarország közjogi különállásának egyik főveszélye épen az volt, hogy nem az egész nemzet védte, hanem csupán a kiváltságos osztályok, egy törpe kisebbség, melyet az elnyomott osztályok tömegének ellenséges indulata folyton fenyegetett.

De ezt e korszakban még nem látták be a kiválóbb emberek sem. Cserei Miklós szintén művelt, felvilágosodott ember s Kazinczy különös bizalmára s barátságára méltatja. De habár belátja, hogy Magyarországnak sok költséges intézményre van szüksége, hogy elmaradottságából kiemelkedjék, eszébe sem jut a pénzügyi rendszer megvátóztatása a közteherviselés alapján. Ámbár nagy arisztokrata, mégis érzi, hogy a nemesség a katonai szolgálatnak a parasztra háritásával ferde helyzetbe jutott. Nemzeti katonaságot kíván, de csak úgy, «ha csupa nemes ember katonáskodik capitulatio szerint. De megint: rá lehet-e erre venni a többséget, ott, a hol annyi időktől fogva a legszebb kötelességet, — a haza oltalmának kötelességét, — a nemesség a parasztembertől kicsikart adóval váltotta meg és szabadságnak nevezve henyélhetni? — prærogatívának a nemzeti dicsőséget szolgálra ruházni?»* S mégis egy másik levelében így nyilatkozik: «Némelyek azt beszélnek, hogy az insurrectio megváltása lenne a főtárgy. Azt megváltani hasztalan volna, mert a hazának utolsó szükségben védelme a megváltás után is előkerülhet, alacsonyság is volna, mert ettől a szent kötelességtől magunkat megmenteni akarni teljes gyávaságunkat árulná el, veszedelmes is, mert a szolgai adózásra utat nyitna; — lehetetlen, is mert a velünk született kötelességet nem lehet levetkeztetni».** Tehát ily magasabb színvonalon álló férfiak még 1825-ben is a szolgaság jelének tekintik az állam terheihez való hozzájárulást. Csak a jó Kazinczy mondja: «Egész Európa kifordulván a franczia háborúk miatt sarkából, meghágy-e bennün-

* Cserei M. Kazinczyhoz 1825. május 26. 74. Az Akadémia könyvtárában.

** U. a. 1825. aug. 13. 77. levél.

ket a sors boldog constitúciónak birtokában? A fizetéstől nem félek; szívesen, ha áldozatomat a haza kívánja, mindazt szívesen, a mit adhatok . . . csak magyar maradhassak, mindent szívesen».*

Az adózás rendszere, melyet az uralkodó osztályok fenntartottak, nagyon egyszerű volt.

Az adózás rendszerét mindenkor a gazdasági fejlettség határozza meg, Eleinte szolgáltatmányokkal s nyers termékekkel adóznak, később készpénzzel. Magyarországon még a XVIII, sőt a XIX. században is egymás mellett áll fenn mind a három forma.

Állandó adózás állami célokra 1715 előtt nem fordult elő. Egy állandó szükség, az állandó katonaság fentartása teremti meg. A hadi segély adóvá változik át az 1715 : VIII. törvényezikk intézkedései következtében.

A hadi adó összegét az országgyűlés ajánlja meg, de behajtásáért nem vállal kezességet s a megszavazott összeget sohasem foglalják törvényezikkbe.

1709-től 1722-ig porciókban vetik ki. 1722-ben a porciók száma 85,000 s ennek két harmadrésze ember-, egy harmadrésze lóporció. A regulamentum szerint egy emberi porciót 4 forint 30 krajczárral, egy lóporciót 3 forinttal számítanak havonként s így a hadi adó összege 2.040,000 forint, melyhez hozzá adva az évi deperditát 1.130,935 forintot, az évi adó 3.170,935 forintot tett. 1723-ban a hadi adó 2.138,000; 1729-ben 2.500,000; 1751-ben 3.2000,000; 1764-ben 3.900,000; 1790-ben 4.396,244; 1802-ben 5.000,000; 1807-ben 5.200,000; 1825-től 1848-ig 4.295,244 forint 38 $\frac{1}{2}$ krajczárt tett ki a deperditák nélkül.**

* Kazinczy Kiss Jánoshoz 1808. márcz. 14. L. levél.

** FALK MIKSA: A magyar finanszrendszer tört. A magyar Encyclopädiában.

A kirendelt bizottság a porták száma szerint veti ki a hadi adót a megyékre, szabad királyi városokra s kerületekre.

A porta I. Károly idejében oly udvarkaput jelentett, melyen egy szénával megrakott szekér átfért s ettől fizetett a jobbágy 18 denárt. Később négy paraszttelket vagy tizenkét zsellért számítottak egy portára (1609 : LXII.) vagy még később négy 6—4 ökrös jobbágyot, vagy 8 két ökröset s 16 marhátlan jobbágyot vagy zsellért. De ez idők folytában a porta képzeleti szám lett, mely a megyékben, a sz. kir. városokban s kerületekben az adófizetők vagyonságát fejezte ki. Az országra bizonyos portaszámot vettek föl s a megajánlott összeget annyi részre osztották, a mennyi portája volt az országnak s az egyes megye vagy város annyszor fizette az egy portára eső összeget, a hány portája volt az országos összeírás szerint.

A törvényhatóságok körében történik a kivetés a községekre s egyénekre. A megyében az egyes községekre kivetett adó kulcsául a dika szolgált. Mindenik megye maga határozta meg dikáinak számát, s hogy mennyi adótárgy tegyen egy dikát. A megyére kivetett adót ezután annyi részre osztották, a mennyi dikája volt a megyének s a dikára eső összeg vétetvén kulcsul, a községnek annyszor kellett az egy dikának megfelelő összeget fizetni, a hány dikája volt.

Ez az adórendszer keresi az arányosságot az adózás mértékének megállapításában. E törekvés abban nyilvánul, hogy a megyékre az összeirt jobbágytelkek számának s később a föltételezett vagyonságának arányában számítsák a rájuk eső adóösszeget s a jobbágyteleknél nem csupán a földterületet, hanem minőségét is figyelembe veszik; valamint abban is, hogy az egyes dika megterhelésénél

különbséget tesznek a munkaerő s a termékek értékesítésének könnyíti és biztos volta szerint.

De minthogy az adó tárgya nem lehetett a föld, melynek tulajdonosa ment volt az adótól s melynek a paraszt csak haszonélvezője volt s nem a telek tartozott a paraszthoz, hanem a paraszt tartozott a telekhez; s minthogy a telek maga, melyet a jobbágy művelt, nem volt egyformán megterhelve a földesúr jogai és követelései által s nem volt mód megállapítani, mennyi jövedelem maradt a jobbágy rendelkezésére s csupán a telek kiterjedéséből s minőségéből sem lehetett a paraszt vagyonosságára biztosan következtetni, más adótárgyat kellett keresni.

Nem a jövedelmet adóztatják meg tehát, hanem — s ez az adó legrégibb formája Európában — a vagyont. De minthogy a földbirtok nem alkotó része a paraszt vagyonának, a saját s egyéb rendelkezésére álló munkaerő s az ingó vagyon arányában vetik ki rá az adót. Nálunk számba veszik családja tagjait, cselédeit, marháját, értékesíthető készleteit, gazdasági eszközeit, bútoraikat stb. mindazt, a mi a paraszt vagyonosságának külső jele. A paraszt ingó vagyonának alkotó részeiből adóegységeket, dikákat csinálnak (pl. két munkabíró fiú, két igás vagy hizott ökör, két tehén, négy ló, négy tinó, tizenhat sertés stb. egy-egy dika) s a hány ilyen dikát találnak valakinek vagyonában, annyszor fizet adó fejében egy bizonyos, a vidék viszonyai szerint megállapított összeget.

Ez az adó azonban nem fekszik a földbirtokon. Magyarország földje nemesi birtok s nem terhelhető meg adóval még a jobbágy kezén levő telek sem. A megyékben a paraszt személye s feltételezett vagyonossága az adó alapja.

Európában az adózás e neme mellett a városokban kiemelkedik a házáadó. A ház itt oly jelentékeny része a vagyon-

nak, hogy nem hagyható figyelmen kívül, mint a falukon, hol az emberek kunyhókban laktak s a ház az ember egyik mellőzhetetlen szükségének kielégítésére szolgált s nem nyilvánult benne fényűzés, a nagyobb érték s gazdagság egyik bizonyítéka s nem is volt jövedelmi forrás, mint a városokban, hol a ház bérbeadását már korán lehetővé tette a nagy számú s szűk helyen együtt élő munkás, iparos és kereskedő lakosság. Nálunk e korszakban a városokban sincs még házadó. A portáknak 1715. és 1729. évben eszközölt rektifikációja alkalmával a házakat nemcsak a falukon s mezővárosokban nem írják össze, hanem a szabad királyi városokban sem. 1775-ben királyi rendelet tiltja a házak jövedelmének számbavételét a porták megállapításánál s csak a városi telkek kiterjedését írták össze. 1802-ben az országgyűlésnek a porták új összeírására vonatkozó utasítás kidolgozására kiküldött bizottsága a házakat s a belölök húzott jövedelem összeírását is javasolja, de azt a kérdést, vajjon a telkek kiterjedése vagy a házak minősége és jövedelme szerint számítsák-e a portákat a jövő országgyűlés eldöntésének tartják fenn s elismerik, hogy a házak eddig megadóztatva nem voltak.*

A tulajdonképeni földadó azonban egész Európában csak későn fejlődik ki. A rendiség nem is tudja megalkotni. Az abszolút királyság bírja csak életbeléptetni lassú átmenetekben s küzdve a rendi társadalom ellenállásával. A királyság, mint az állam eszméjének képviselője, szükségkép a közhelviseelés elvének megvalósítására törekszik, a hol a rendi elemeket legyőzi s nem azonosítja magát társadalmi érdekekkel annyira, mint Franciaországban.

Ausztria az első állam, mely már 1718-ban a földadó-

* Diarium 1802, 192. l.

kataszter alapját veti meg Lombardiában, mely 1760-ban csakugyan elkészül. Nem csupán a földbirtok kiterjedése s minősége szolgál már a földadó alapjául, hanem a gondos felmérések s becslések alapján kiderített földjövedelem. Mária Terézia az osztrák örökös tartományokban 1756-ban fejezteti be a földadó reformját, mely azonban nem felmérésen, hanem az érdekeltek saját becslésén alapult s még különbséget tesz a paraszt és nemesi birtok között. II-ik József földadósabályozása az első, mely a tiszta jövedelmet veszi alapul s a megadóztatás egyenlőségének elvét mondja ki. De életbeléptetését Ausztriában is megakadályozta a földesurak ellenzése, s 1792-ben hatályon kívül helyezték ott is, hol már be volt hozva.

Természetes, hogy az osztrák uralkodók, kik magyar királyok is voltak, hazánkban is tettek kísérleteket a földadó életbeléptetésére.

Midőn az országgyűlés 1715-ben az állandó katonaság intézményét elfogadta s az állandó hadi adót is szükségesnek ismerte el, az udvar ismételve tett kísérleteket, hogy a hadi adónak biztos alapot szerezzen s minthogy a nemesek birtokaiktól úgy sem adóztak, a jobbágyok kezén levő földbirtokot akarta a hadi adó alapjául kijelöltetni. A rendek ezt ellenezték, de 1723-ban mégis országos összeírást határoznak (1723: LXVII.), melyben a jobbágyok száma s a közöttük levő földbirtok ki legyen mutatva. A nemesség az összeírást ellenzi s nem készül el az országgyűlés megnyitásáig.

Az 1729-iki országgyűlésen a királyi előadások egy pontja ismét e tárgyra hívja fel a rendek figyelmét. Azt kívánja, hogy mivel a hadi adó arányos felosztása mulhatatlanul szükséges, ezt pedig csak az egyesek vagyoni állapotának megvizsgálása alapján lehetséges, mellőzhetetlen, hogy az ország megszámláltassék s összeírassék.

A csendes országgyűlés viharossá vált, mikor e kérdés tárgyalására kerül a sor. A nemesség nagy veszélyt látott a tervezett intézkedésben s nem akart beleegyezni, hogy a hadi adó tárgya a jobbágytelek legyen. Nemis akarnak a kérdés tárgyalásába bocsátkozni. Oly kétségtelen igazságnak tartják, hogy az adó nem terhelheti a jobbágy által használt földet s hogy a földesúr a jobbágytelek tulajdonosa s hogy a király a nemesi kiváltságokkal ellenkezőt követel, hogy ezt a kérdést még csak tárgyalhatónak sem tartják. A királyi biztosok, a személynők s az aulikusok az udvar kívánságát akarják teljesíttetni. De csak szítják az elkeseredést a rendekben. A főrendek közül többen eltávoznak az országgyűlésről; az alsó táblán pedig szenvedélyes viták folynak: *«præmoti hic fuerunt diversi discursus et considerationes, sed ponderosæ. Dominus tamen personalis cum exasperatione singulum ex DD. Statibus pro Regno rationes adducuntem confundere satagebat, sufficiens attamen responsum abtinuit. Mirabantur hic DD. Status, quod tota J. Tabula Regia silentiaria facta sit, et quasi a Regno segregata, qualis hæc metamorphosis ad invicem consultabant, et anxie supirabant, plurimisque lacrymæ de oculis stillabant».* *

Végre néhány befolyásos mágnásnak sikerült a királyt rábírni, hogy az adóalapra vonatkozó előterjesztést vonja vissza, miért a rendek a hadi adót néhány százezer forinttal fölemelték s az *«onus non inhæret fundo»* elvét megmentették.

Ez az elv, ha nem is volt igazságos, kétségkívül a fennálló jogn alapúlt. A magyar nemességnek igaza volt, midőn azt állította, hogy az adó terhe nem fekszik a jobbágy-

* Diarium 1728. május 10-iki ülés.

telken. A jobbágytelek tulajdonosa a nemes volt s nem a paraszt; a telek nemesi birtok volt; s ha a közjog szerint a nemes ment volt az adótól, nem lehetett adót vetni a jobbágytelekre sem. Valahányszor a telek mint oly egység fordul elő, melytől katonát kellett állítani, vagy bizonyos sösszeg pénzt kellett fizetni, nem a földterület jön tekintetbe, hanem a telket művelő jobbágy. A nemesi birtok értéke nem annyira terjedelmétől, mint a jobbágyok számától függött. Oly birtok, melyen nem volt jobbágy, alig jövedelmezett; a jövedelem forrása a jobbágy volt. Csak az a telek számított, mely jobbágy kezén volt; a pusztá telektől nem adózott senki. Egy portára nem négy adótelket, de négy jobbágy-házat s tizenkét zsellért számítanak. A *rectificatio portarum* oly eljárás volt, mely nem a telkek, hanem a jobbágyok által művelt telkek szaporodását vagy fogyását állapította meg. A porták száma ugyanannyi földterület mellett fogy, mert a jobbágyok száma kisebbedett; másutt szaporodik, ha bevándorlás következtében, a jobbágyok, tehát a művelt telkek száma emelkedett. A földesúr ha subsidiumot vállalt magára, nem jobbágytelkeinek területe, hanem jobbágyainak száma szerint fizet, s az igazság úgy hozza magával, hogy ne a pusztá telektől fizessen, melyből nincs jövedelme, hanem a jobbágytól, a ki jövedelmének forrása.

Kétségtelen, hogy ily módon ingatag volt a hadi adó alapja, hogy a földesúr nagy területeket vonhatott ki a hadi adó terhe alól, ha jobbágytelkeit birtokaihoz csatolta, de az elvet, hogy az adó nem a telket, hanem a jobbágy személyét terheli, jogilag nem lehetett megdönteni s elismert elv volt Európában és sehol sem döntötte meg a rendi társadalom, hanem az abszolúttá vált királyság hatalma.

De a magyar nemességet komoly aggodalomban ejtette III. Károly kísérlete. A legelső alkalmat felhasználják arra,

hogy e hasznos elvet biztosítsák minden újabb támadás ellen. 1741-ben, mikor Mária Terézia szorult helyzetében kénytelen volt jelentékeny engedményeket tenni, az országgyűlés csakugyan kivívta az összes nemesi kiváltságok s különösen az «ne onus inhæreat fundo» elvének biztosítását örök időkre úgy, hogy még a törvényhozás se változtathasson rajta; még egy jövő országgyűlésnek is lehetetlenné akarták tenni a lemondást e kiváltságokról, ha erre kedve lett volna.

Mária Terézia uralkodása alatt nem is történik kísérlet a földadó behozatalára Magyarországon. De a nemesség folytonosan gyanakszik. Midőn 1768-ban katonai mérnökök hadászati szempontból az ország egyes vidékeiről térképeket készítenek s fölveszik a hegyeket, völgyeket, folyókat, patakokat, utakat, városokat, falukat, kastélyokat, összeírják az igavonó állatok, juhok stb. számát, hogy a hadsereg tudhassa, mire számíthat az illető vidéken az élelmezés, fuvar szempontjából, akkor nagy izgalom támad a tájékozatlan nemesség körében s a megyék erősen tiltakoznak a nemesi kiváltságok ez újabb sérelme ellen.

Végre II. József Magyarországon is be akarja hozni a földbirtok általános és egyenlő megadóztatását s 1785-ben elrendelte a kataszeri munkálatok megkezdését. A nemesség megdermedve nézi a kataszeri mérnökök és bizottságok működését. József még ekkor hatalmas rettegett fejedelem volt s a kiváltságos osztályok ellenszegülése nem lehetett komoly akadálya a földadó behozatalának. A nemesség elkerülhetetlennek tartotta a halálos csapált, melyet József kiváltságaira mért. Az események meghiusították e nagy és áldásos eszme megvalósítását: A rendi reakció dühe leginkább az u. n. dimensionális acták ellen fordult. A földadó életbeléptetésére szükséges munkálatokat, kimutatásokat,

térképeket a vármegyékben egyszerűen elégetik. A ne onus inhæreat fundo elve még egyszer diadalt ül s uralkodik Magyarországon 1848-ig, mikor az országgyűlésen egybegyűlt nemesség az 1741: VIII. törvénycikk tilalma ellenére kimondja a közteherviselés elvét, melynek megvalósítása azonban nem lehetett egy magyar kormány dicsősége, hanem megint az osztrák abszolútizmusnak jutott feladatul s Magyarországon a földadó ekkor lép életbe.

A hadi adó állami adó volt s állami szükség kielégítésére szolgált. A törvényhatósági házi adó rendeltetése ellenben az önkormányzat költségeinek fedezése volt.

A vármegye a megyei házi adóból fizette tisztviselőit, szolgálait, követeinek napidijait, a főispán tiszteletdíját, a közigazgatás s igazságszolgáltatás, közlekedés stb. költségeit s az úgynevezett deperditákat.

A házi adót régibb időkben a nemesség is fizette; nevezetesen az armalisták, ezen kívül a libertinusok, zsidók, görögök, s legtöbb megyében ép azok, a kik hadi adót nem fizettek; a ki hadi adót nem fizetett, attól nem követeltek házi adót. 1725-ben Pestmegye házi adója összesen 5651 forintot tesz s ebből 3765 forint a taksalista nemesekre, 2885 forint pedig az érintett személyekre esik, de a parasztra nem volt kivette egy fillér sem. Csak Mária Terézia idejében nehezedik e teher is a jobbágyokra.

A házi adó mely eleinte csekély volt, gyorsan növekszik a XVIII. században. Pestmegyében a házi adó 1725-ben 5651 frt, 1740-ben már 12000 forint; 1790-ben 91,000 forintra emelkedik s egészben e XIX. század harmadik évtizedében majdnem eléri a hadi adó összegét.*

* FALK MIKSA: A magyar financiarendszer története, a magyar Encyclopädiában.

A házi adóból fedezett kiadások legsúlyosabb tétele a deperdita volt, vagyis az a veszteség, melyet az adózó nép az országban fekvő vagy átkelő katonaság tartása miatt szenvedett. E nagy teher az országgyűlés hozzájárulása nélkül, nem is királyi, hanem császári rendelet intézkedése következtében nehezedett az ország lakosságára. A deperditák onnan eredtek, hogy az 1683 óta kiadott hadi regulamentumok szerint az ország az itt állomásozó katonaságnak ellátására szükséges czikkeket bizonyos meghatározott áron tartozott szállítani (pl. az 1751-ben Mária Terézia és gróf Harrach aláírásával kiadott s csekély változtatással 1848-ig érvényben marad regulamentum szerint egy-két font súlyú kenyéradagot két krajczárért, hat font súlyú zabadagot négy krajczárért, egy nyolcz font súlyú szénadagot két krajczárért stb.) tekintet nélkül a folyó árakra. Ha ezek magasabbak voltak a hadi regulamentumban megállapítottaknál, a szállított czikkek a megyének vagy városnak többe kerültek s ezt a veszteséget az adózók tartoztak megtéríteni. A deperditák összegét 1722-ben 1,130,935 forintra, 1772-ben három millióra teszik, tehát majdnem elérte az akkori hadi adó összegét. Ezen kívül terhelte az adózókat az olcsó előfogat (négy lovas vagy ökrös szekérért egy mértföldre 48 krajczár, minden lóért vagy ökörért 6 krajczár stb.) a beszállásolás, a beszállásolt katona ellátása. II. József könnyíteni akar a terheken s a kincstár veszi át az országban elszállásolt 14 lovas ezred s 56 gyalogzászlóalj ellátását s a deperditák megváltását s a szálláspénzt összesen 629,000 frtban állapítja meg. De József halálával ez a jótékony intézkedés is megszűnik s 1791-ben megint a régi terhebb élelmezési szabályzat lép életbe.*

* FALK MIKSA bőven tárgyalja a deperditák történelmi fejlődését.

E terhekhez járult még egy-egy rendkívüli megadóztatás, mint a király s királynénak megszavazott koronázási ajánlók, melyet a nemesség ajánlott fel, de a paraszt fizetett.

Az adózás e rendszere egyszerű s kezdetleges, de azért nagy visszaélésekre s igazságtalanságokra ad alkalmat. Nevezetes jelenség, hogy a hadi adó sohasem volt törvény által szabályozva s az adófizetők minden törvényes alap és jogvédelem nélkül voltak kiszolgáltatva a hatóságok önkényének. A porták összeírása tökéletlen; a hadi adónak, melynek kezelése törvényesen szabályozva nincs, a törvényhatóságokra való felosztásánál részrehajlóan járnak el az országos bizottságok; a községre s egyénekre való kivetésnél az önkény és pártfogás dönt; mindenki igyekszik magáról lerázni az adó terhét s mennél több adóköteles menekül, annál aránytalanabb a teher, mely a tényleg fizetőkre nehezedik. Az 1630 : XXX. s az 1723 : VI. törvényezik az armalistákat megadóztatni rendeli a megye szükségére. Az 1790-iki s még erőlyesebben az 1802-iki országgyűlés már az armalistákat is fel akarja menteni s az 1805-iki tényleg fel is menti mindennemű adózástól s ez a jelenség is bizonyítja, hogy a rendi szellem nem hogy gyengülne, de határozottan erősödik. Még a nemesek tisztjeit, cselédjeit s a nemesi háztartásban használt egyéb szolgálattevő egyéneket is felmentik minden adózás alól. Felemlitik az országgyűlésen, hogy 1791-ben Magyarországon 1.256,995 nemtelen háznépet írtak össze s e közül csak 763,593 adózott.* A panasz nem szűnik meg soha; de az országgyűlések nem képesek segíteni a bajon s a helyi érdek befolyása alatt álló hatóságok meghíúsítják a kivitelben a legigazságosabb intézkedéseket is.

* Diarium 1802. 134.

A hadi adó kezelésére nincsenek állami hatóságok. A törvényhatóságok tartoznak gondoskodni a kivetésről, kezelésről és behajtásról. A megyékben központi és járási pénztárnokok vannak felállítva, a kik az adót beszedik s a hadi adót a katonai biztosságnak, a házi adót s egyéb pótlékokat a megyei hatóságnak szolgáltatják be. A hátralékokat katonai végrehajtás útján szedik be. A végrehajtásra kiküldött katonát a hátralékos tartozik eltartani. A leszámolás minden két hónapban történik az ezred s az illető hatóságok között; az országos leszámolás kétszer egy évben; a végső leszámolás az egész évről a hadi biztosok s a pénztári tisztek s a provinczialis biztosok s a törvényhatóságok között.*

A fennálló adórendszeren változtatni nem volt szándéka az 1790-iki országgyűlésnek sem. Az a bizottság, melynek az adóügy terén szükséges reformok indítványozása jutott feladatul, egy terjedelmes munkát terjesztett az országgyűlés elé. De még nyomát sem találjuk benne, hogy fel fogása eltért volna a fennálló adórendszer elveitől. A kiváltóságos osztályok adómentessége oly elv volt, melynek megbolygatására nem gondolt az országgyűlésen senki. A bizottság munkálata a jó adórendszer minden nélkülözhetetlen tulajdonságát fesorolja, csak az adózás általánoságát nem és így az egész reform legfelebb a parasztok adózásánál tapasztalt hiányok és visszaélések megszüntetésére vezethetett volna, de a fennálló pénzügyi rendszerből eredő bajokat megszüntetni nem volt képes.**

* Uj hadi regulamentum 1751. Megjelent 1753-ban, magyarra fordította Heves-vármegye. Új kiadás 1826-ban.

** Conclusa sat. regn. dep. in contributionali-comissariatibus. 9 s. köv. l.

Ily alakb n foly a nemzet pénzügyi élete. A hadi adó s pótlékai összegének megállapítása, kivetése, behajtása, küzdelem az adó emelése vagy új adó behozatala ellen, ez az egyszerű feladat, a melynek megoldásával a nemzet a pénzügyek terén foglalkozik. A nagy pénzügyi problemák, melyek Európa többi államaiban foglalkoztatják az államférfiakat, itt nem fordulnak elő. A magyar államférfiak nem keresnek új jövedelmi forrásokat az állam fejlődésével fokozódó szükségletek kielégítésére. T rekv s k mennél kevesebbet adni a közösség c ljlaira. A hadi adót is elkerülhetetlen rossznak tartják s m g 1722-ben egész naivul azt kérik a királytól, hogy két évre engedje el az adót az országnak. Néhány százezer forintnyi adóemelés nagy izgalmakat kelt az országgyűlésen és hetekig alkudoznak a királylyal, mert az uralkodó felfogás az volt, hogy nem annyira az ország szükségeire adják, mint a királynak, a kiről azt hiszik, hogy talán el is lehetne a k rt összeg nélkül. A szem lyn k k és protonot riusok, kik mindig az udvar érdekeit képviselik, nem is az országos szempontokat hangoztatják, hogy a rendeket a magasabb összeg megszavazására bírják, hanem arra figyelmeztetik őket, hogy igyekezzenek megtartani a felség jó indulatát s kegyelmét s ne ingerelj k haragra az ország ellen nehány ezer forint miatt.*

Ez az egyszerű, nyugalmas pénzügyi élet csak oly k z s gben volt lehetséges, mely nem volt igazi  llam. Ily pénzügyi rendszer azt mutatja, hogy a társadalmi osztályok, melyek az ország sorsát int zt k, nem emelkedtek az állami élet c ljlainak magaslatára s nem érezték a súlyos felelősséget, mely egy önnálló állam ügyeinek kezelésével

* Diarium 1715. Az akadémia k nyvt r bau.

jár. E társadalom megszokta, hogy Magyarország politikáját Bécsben csinálják, minden kezdeményezés onnan jött s a magyar rendek csak a gyanakodással s ellenzéssel hitték teljesíteni politikai hivatásukat.

Így a magasabb pénzügyi politikát is Bécsben csinálták. Magyarországnak nem volt állami hitelügye, nem volt bankja, nem voltak adósságai, mert nem volt hadserege, nem voltak háborúi s nem ismerte a gazdasági s kulturai fejlődés érdekében tett beruházásokat.

De állami hitelügy nélkül a korban már nem lehetett el egy állam sem. A magasabb állami feladatokkal Bécsben foglalkoztak s ott kellett kifejlődni az állami hitelügynek is, melynek súlyos következményeit Magyarország is kénytelen volt viselni.

Magyarország rendi társadalma, mely nem foglalkozott az államélet magasabb feladataival, gyakorlatiatlan volt s nem is tudta megítélni az egyes fontos állami intézkedések jelentőségét, ha új volt s kívül állott megszokott pénzügyi eszmekörén. A mire nem lehetett törvényt találni a Corpus jurisban, a mi nem volt kontribuczió, porták rektifikációja, sóár emelése vagy leszállítása, az zavarba ejtette. Állást csak akkor tudott foglalni valamely új jelenséggel szemben, ha már kártékony hatását érezte, de megelőzni nem tudta. Akkor azután Magyarországon is megszűnik a nyugalmas pénzügyi élet, rázkódások, válságok következnek be s ekkor tűnik ki, hogy az ország önállóságát biztosító közjogi határok képzeletiek oly szoros kapcsolatban egy fejedelem alatt élő két ország között, mint Ausztria és Magyarország, ha ennek nincs külön, önálló pénzügyi és gazdasági egyénisége.

VI. Károly hitelműveleteinek hatását még nem érezte Magyarország. A bank, melyet Bécsben oly célból alapítanak, hogy rendkívüli szükség esetén pénzzel segítse az

államot, csak kevesek előtt lehetett ismeretes hazánkban. De Mária Terézia háborúi sok pénzbe kerülnek s arra kényszerítik az udvart, hogy a hitelhez nagyobb arányokban folyamodjék. Több kísérlet után végre 1762-ben nem kamatozó papírpénzt, az első bankóczédulát hozza forgalomba. E papírpénz csakhamar átlépi a magyar határt is. Ez új jelenséget eleinte gyanakodással fogadják de már néhány év múlva teljes bizalommal használják a fizetés eszközeként.

II. József uralkodása alatt Ausztria pénzügyei még nagyobb zavarba jutnak. Ferencz császár alatt a nagy francia háborúk költségei s az osztrák államférfiak képtelensége példátlan ziláltságot idéznek elő Ausztria pénzügyeiben. Egyik hitelművelet a másikat éri s az abszolút hatalom kíméletlenül fosztogatja Ausztria népeit. Magyarország még csak az országgyűlésen megszavazott nagy subsidiumok terhére éri. Nem kényszerítik a templomok, kolostorok s a magánosok ezüstjének kiszolgáltatására, nem vetnek ki magas adókat, nem támadják meg az állampolgárok vagyonát. Ausztriából Magyarországra csempészik az ezüstöt, mert itt biztonságban van s nem éri el az osztrák pénzügyi kormányzat keze.

De a folytonosan rosszabbodó ezüst és réz váltópénz s a bankó nagy mennyisége elárasztja Magyarországot is, beszívároga lakosság minden rétegének háztartásába s vagyonának alkotó részévé válik. A magyar közjog nem állítja meg a határon, mert ezt csakis egy teljesen önálló s kifejlett pénzügygyel bíró állam tehetné volna meg.

Az osztrák kormány által minden ellenőrzés és alap nélkül kiadott bankók mennyisége rohamosan szaporodik. 1796-ban még csak 46.800,000, 1800-ban már 200.900,000, 1806-ban 449.700,000 van forgalomban.

1796-ban s még inkább 1802-ben már észrevették Magyarországon is, hogy az ingadozó árfolyamú s napról-napra értéktelenebbé váló osztrák bankjegyek s a váltópénz értékének az osztrák kormány által elrendelt leszállítása, nagy anyagi kárral jár az országra nézve is. A királyi előadásokra tett felterjesztésben panaszkodnak e miatt s alázattal arra kérik a fejedelmet, hogy intézkedjék a közpénztáraknál, hogy a régi bankjegyeket, s a váltópénzt adóba elfogadják, vagy más pénzjegyekkel váltsák be s általában a kereskedelem érdekében jó pénz hozassék forgalomba s a rossz, mielőbb s a nép kára nélkül onnan vétessék ki. A sérelmek tervezetének 18. pontjába, melyben ő felségét arra kérik, hogy a réz kivitelét akadályozza meg, belefoglalják a négy garasos rézpénz értékének leszállítását, a bankjegyek szerfelett való elszaporodását, s a bányaügynök a magyar udvari kamara alá helyezését is. A sérelmek között azonban a nyers réz kivitelének szabályozása marad meg. A négy garasos váltópénzre s a bankjegyekre nézve a nádor s főrendek ellenzik s nem tartják tanácsosnak, »hogy ez iránt ő felségének új repræsentáció küldtessen, hanem inkább az egész dolog, a mint van, ő felsége kegyelmes gondoskodására hagyattasson; mert szükséges kinek-kinek elhitetni magával, hogy ő felsége semmit el nem fog mulasztani, a mi országainak boldogítására kívántatik, következésképen ezen dologban is felséges gondoskodását oda fogja intézni, hogy a királyi tárháznak mostani körülállásaihoz képest segedelem szereztessen.»

»A mi pedig a bankó-czédulákat illeti, mivel ő felsége az említett resolucziójába (1802. május 28.) kegyelmesen ígérni méltóztatott, hogy királyi gondjának ismeri az igaz értékű pénznek visszahúzásával a bankó-czéduláknak számát, a mennyire csak lehet, lassankint fogyasztani, ez iránt

sem vélnék szükségesnek N. Ispán ő k. herczegsége és a m. főrendek új repræsentációjával ő felségéhez folyamodni, hanem inkább az ő felsége ajánlásának, a mely az időnek és a k. tárháznak mivoltához képest lassanként következni fog, teljesítését bevárni.»*

Ily patriarchalis módon kívánják a főrendek a pénzügyet intéztetni a fejedelemmel. S a királyi leiratok az országgyűlés fölterjesztéseire mindent ígérnek s a rendek bele is nyugszanak a királyi ígéretekbe. De nincs is módjukban megakadályozni az osztrák kormány pénzügyi politikájából eredő válságokat s csak jajveszékelnék s könyörögnek felirataikban. A király e feliratokra felel is, a mint az alkotmányos formák kívánják, de azért megy a maga útján s figyelembe sem veszi kívánságait s tanácsait.

Az 1807-iki országgyűlés már súlyosabb pénzügyi viszonyokkal áll szemközt, mint az 1802-iki. A királyi előadásra tett fölterjesztés már bővebben foglalkozik a kérdéssel.

«Úgy ítéljük — mondja a többi között — hogy a köztársaság erejének meggyengülése főképen onnan származott, hogy a bankóczédulák, melyek úgy tevődtek folyamatba, hogy azokban ezen országnak sem része nincs, sem azokért kezesseget nem vállalt, az egymást érő háborúk alatt szerfelett megsokasodván, az arany és ezüst pénz, sőt a bányákból kiásott, csaknem minden ércz az országból kitakarodni kezdett; az apróbb bankóczéduláknak folyamatba való tétele által pedig, a mi készpénz volt, az is eltűnt; mely apró pénz helyébe a váltópénz hozatván be, mindennek az ára szerfelett és csaknem abban a mértékben ment fel, a melyben az igaz becsinél kevesebbet ért, a bankó-czédulák becse pedig, a közhitelnek nem kevés kárával, leszállott.»

* Diarium 1802., 266.

A baj megszüntetését azonban csak a gazdasági politika megváltoztatásától, a harminczadoknak a magyar czikkek kivitelét előmozdító intézkedéseitől várják. «Ha Magyarország kereskedése az 1790/1. esztendőbeli 10-ik cikkely czélja szerint feloldoztatik, teljes reménységünk vagy, hogy a magyarországi termékek megszaporodván, az egész birodalom kereskedése a felséged hasznára üt ki; és ez által ezen ország, a külső tartományokba kivetett terményeivel a bankóczédulák nevezetes részét visszaszívja, a melyeket most nagy különbséggel és kárral lehet készpénzen visszaváltani; a bankóczédulák hitele megcsökkenésének el nem látható következtéseinek pedig eleje vététi. De ezt sem tartják még elégségesnek a baj elhárítására. Arra kéri a királyt, hogy szüntesse meg a bányászat akadályait s «hogy az aranynak s ezüstnek az országból ki nem viteléről, mindig belső értékű és igaz folyó pénznek verettetéséről, a pénzváltókról, uzsorásokról, az országba hamis pénz behozókról szólnak, végrehajtatni és mivel az egész birodalom haszna forog benne, az egész birodalomban megtartatni méltóztassék.»

Kéri továbbá «fiúi bizalommal és jobbagyi elszánt hívséggel, hogy az efféle új 15 és 30 krajczárokat mutató váltópénzeknek verettetését kegyelmesen megállítani, a mi már folyamatba ment, minekelőtte a felséged királyi kincsének nyilvánvaló kárával a drágaságot nevelné, vissza-szedetni, sőt a több 1, 3 és 6 krajczáros rézpénzt is, mihelyt a körülállások megengedik, legalább arra a lábra, melyen felséged boldog emlékeztű atyja II. Leopold császár alatt állott, tenni, idővel pedig, midőn az arany és ezüst pénz elég bő lett, apró, igaz értékű ezüst pénzeket elegendő számban veretvén, a rézpénztől hívséges jobbagyait atyai gondoskodása által megszabadítani méltóztassék.»

Kérlek végre, hogy a pénzverésre vonatkozó régebbi törvényeket tartsa meg, hogy az ország rendei híre és megegyezése nélkül a pénz belső értéke meg ne változtassék s a mi rendkívül jellemző, azt is különös biztosítéknak tekintik, hogy «e végre fennmaradván az esztergomi érsek jussai és törvényes hatalma, az 1714-ik esztendőbeli 12-ik czikkely értelméhez képest nemcsak a budai pénzverőház felállításáról rendelést tenni, hanem üresülve lévén az esztergomi érsekség széke, az ország minden más pénzverő házaiban a királyi tárnokmester hivatalát helyreállítani.»

«Ezen mi kívánságunk nemcsak ideig való segítségre czéloznak, hanem az egész birodalom erejének öregbítésére vitetnek. Bizonyos reménységgel lévén azért, hogy felséged azokat atyai jóvoltából kegyelmesen teljesíteni fogja és többé semmi afféle királyi jövedelem eszközléseinek helyt nem ad, melynek a bankóczédulák hitele kisebbitésére czéloznának. Ezek felett magának változhatatlanul törvénynyé teszi, hogy több bankó-czédélát nem készített melynek sokasága már terhünkre vagyon, mint hivat megmenti a nyughatatlan tűnődéstől, mind a köztársaság fentartására intézett célját el fogja érni.»*

Az országgyűléshez intézett királyi leirat megint bővelkedett ígéretekben. Végre az országgyűlés egy nevezetes határozatot hoz, mely törvénynyé is vált. A rendek kijelentik, «hogy ezen rendkívül való körülállásokban, minden jövőendőben ebből formálható következtetések nélkül, az ország törvényes szabadságai, prerogatívái sértetlenül fennmaradván, tiszta buzgóságunk és szeretetünk bizonyosságul, őseink példájától lelkesítettén, egy esztendei fekvő jószágaink tiszta jövedelmének hatodrésztét, úgy akár hasznot

* Acta Com. 1807. 47. 1.

hozó, akár pedig nem hozó ingó javaink árának század részét az ide rekesztett írásban bővebben leírt módon a már jelentett végre alázatosan ajánljuk.»

A mellékelt írás a törvényczikk tervezete volt, mely az ajánlás kivetésének s behajtásának módozatait szabályozta. E tervezet tárgyalása hosszú és ingerült vitákat keltett. A tárgyalás maga bámulatot kelthetne a benne nyilvánuló kisszerűség, gyermekesség miatt, ha nem tudnók, hogy az országgyűlés oly elemekből áll, melyek távol állnak a kormányzat gyakorlati feladataitól s egészen középkori nézetekkel vannak eltelve.

Az országgyűlés teljes tehetetlensége nyilvánul itt s világos, hogy nem képes megvédeni az országot az osztrák kormány pénzügyi műveleteinek kártékony következményeitől. Mint alázatos folyamodó áll a fejedelemmel szemben, a ki frivol játékot űz e testülettel, melynek legbefolyásosabb, legtekintélyesebb emberei az udvar szolgáltatában állnak s melynek ellenzéki elmeiben nincs elég politikai képzettség s férfiaság, hogy sikerrel folytathassák ellene a küzdelmet. A pénzügyek középkori felfogása, hogy a király a maga pénzügyeinek korlátatlan kezelője, magyarázza meg a rendek eljárását a pénzügy terén. A bankjegyeket illetőleg kijelentik, hogy erről az országgyűlés hozzájárulása s jóállása nélkül kibocsátott pénzjegyről «semmit sem akarnak tudni.» De azért nem tagadják az osztrák uralkodó jogát ily bankjegyek kibocsátására s nem is tiltakoznak ellene annak idején, hogy az idegen állam bankjegyeit Magyarországon közpénztárak s a magánosok elfogadják, tovább adják s a fizetés eszközei legyenek s csak akkor foglalkoznak velök, midőn már elárasztották az országot s majdnem értéktelenné váltak. Sőt midőn a királyhoz intézett feliratban egy mondat fordult elő, mely

a fejedelem pénzügyeinek kezelőire nézve szelid gáncsot foglalt magában, egyenesen kimondják, hogy «ő felsége sérelme nélkül nem is lehet kifogásokat tenni azok ellen, a kikre ő felsége által a kincstár gondviselése bízattatott; főképen mostani környüállásokban különös tekintetet érdemelnek a kincstár gondviselői. Megigérte már ő felsége, hogy kisebbiteni akarja a bankóczédulák számát. Tartozunk tehát ő felsége szavain megnyugodni és tehetségünk szerint iránta segedelemmel lenni. Főkormányzója a kincstárnak is ő felsége. Az ő tudata és akarata nélkül gondolni sem lehet, hogy ez iránt valami intézetek tétetődtek volna.»

A rendek, midőn rendkívüli segélyt szavaznak meg, nem is mondják meg, hogy mely különös czélra szánják, nem ismerik a helyzetet, a szükséglet nagyságát, nem is az országnak szavazzák meg, hanem egyenesen a királynak, a királyi pénztár felsegítésére s nem a pénzügyi rendezés problémájának tervszerű megoldása, hanem hűségök és szeretetök bebizonyítására. Minden alkalommal következetesen megjelenik az a felfogás, hogy mindennemű adó vagy segély megszavazása a rendek joga, de a pénzügy kezelése a király dolga s az országos pénzügyet már csak a királyi pénzügy alakjában tudják képzelni. E felfogás tette lehetővé, hogy a magyar király pénzügye összeolvadt a császár pénzügyével s a kapcsolatnál fogva, mely Ausztria- és Magyarország között fennállott, elkerülhetetlen volt, hogy az osztrák pénzügyminiszterek Magyarország pénzügyminiszterei is lettek. A rendi alkotmány természete hozta ezt magával, mely külön választja a király pénzügyét az országtól s az ország jövedelmeinek hovafordítását teljesen, ellenőrzés nélkül a királyra bizza s Magyarország pénzügyi önállósága lehetetlen volt mindaddig, míg a rendi alkotmány fennállott. E problémát a rendi alkot-

mány megdöntése után, csak a parlamenti kormányzat formájában lehetett megoldani. De e korszakban a magyar pénzügy önállóságának más biztosítékát nem ismerték, mint azt, hogy a király a bányaugyeket ne a bécsi, hanem a magyar udvari kamara alá helyezze s a magyar udvari kamara ne legyen a bécsinek alárendelve, hanem közvetlenül érintkezzék a királylyal. De hogy ez az udvari kamara a rendektől függjön, arra nem is gondolnak s eltűrik, hogy a kamara elnöke, midőn 1802-ben a só-ár emelése miatt feleletre vonják, azzal utasítja vissza a rendek követelését, hogy királyi hivatalnok létére, a király parancsa nélkül nekik nem felelhet.

Az 1811-iki országgyűlés már a kitört pénzügyi válsággal foglalkozott, melynek romboló hatását megérezte az ország lakosságának minden rétege. Az osztrák kormány egy milliárdon felül bocsátott forgalomba bankjegyeket, melyeknek ércfedezetök nem volt s melyeknek beváltására gondolni sem lehetett. Ezenkívül még 80 millió forintnyi ércpénz volt forgalomban.

Ferencz császár a pénzjegyek értékének leszállítására határozta el magát s 1811. február 20-án kiadta a nevezetes pátenst, melylyel a forgalomban levő pénzjegyek értékét egy ötödére szállította le. Ez intézkedés a magyar udvari kancelláriához intézett királyi rendelet alakjában Magyarországra is kiterjedt. Ez természetes is, mert az egész monarchiában forgalomban levő pénzjegyekre nézve a monarchia egyes részeiben különféle eljárás nem volt képzelhető.

Ez az intézkedés leírhatatlan zavart idézett elő a magánosok jogviszonyaiban, kihatott az adóra, a só árára, a vámra, mindenre, a hol fizetni kellett. Az elkeseredés általános volt. Minden egyes háztartás megérezte a válságot.

Vagyonos emberek koldus botra jutottak a bankjegyek értékének leszállítása következtében.

A megyék felirtak a pátens ellen, de csak miután végrehajtották, mert ily fontos ügyben nem mertek ellenszegülni a szigorú királyi parancsoknak. A régi papírpénznek az új jegyekkel való beváltása békésen foly az országban. Az 1811. évi aug. 25-kére egybehívott országgyűlés befejezett ténnyel áll szemben.

A helyzet valóban sajátságos volt. A megyék felirataiból s az országgyűlés tárgyalásaiból egyaránt kitetszik, hogy a fogalomzavar a pénzügyek rendezése kérdésében általános volt s a mennyiben az udvar s az országgyűlés is bizonyos elvekre nézve megállapodik, egyiknek sincs bátorsága kivonni belőlök a végső következtetéseket.

A helyzet ugyanis ez volt:

Az osztrák korlátatlan uralkodó, osztrák minisztereivel bizonyos hitelműveleteket tart szükségesnek, hogy az uralkodóház politikájának pénzügyi eszközeit megszerezze. A többi között papírpénzjegyeket is bocsát ki már 1762-ben. E szerény kísérleteket később nagyobb szabásúak követik. A monarchia minden része el van árasztva e bankjegyekkel, melyeknek mennyiségét határ nélkül szaporítják. E bankjegyek fedezéséről lévén szó, az osztrák állampolgárok mindig osztrák értékeket jelölnek ki s az osztrák állampolgárok vagyonát veszik igénybe. Mindez történik Magyarország hozzájárulása nélkül, melyet különben eleinte nem is követelnek, az abszolút hatalmú császár elhatározásai alapján, melyeknek czélszerűségét igen, de jogszerűségét nem vonja kétségbe senki.

Az osztrák papírpénz beszivárog Magyarországra is s a fizetés eszközévé válik. A magyar országgyűlés nem akadályozza az osztrák papírpénznek Magyarországon elterjedését

s használatát. Közjogi szempontból senkinek sincs kifogása az új papírpénz ellen. Nem is gondolnak oly törvényre, mely az osztrák papírpénzt Magyarországon mint törvényes fizető eszközt behozná vagy mint törvénytelen kitiltaná. Ausztriában a császár hatalma teljességéből folyt a jog a papírpénz kibocsátására s ha mint magyar király nálunk is forgalomba teszi, ezt a király pénzügyi felségjogából folyónak tekintették s a király pénzügyeibe Magyarországon sem avatkozott senki. Az osztrák császári s a magyar királyi pénzügy megszokott egybeolvadása elnézővé tette az embereket a császári bankók iránt, melyek így némileg királyiak is voltak. S nem is tiltakozott volna ellenök közjogi szempontból senki, ha az osztrák bankó szerfelett elszaporodása s elértéktelenedése súlyos gazdasági bajokat nem teremtett volna.

Csak miután az osztrák bankjegyek már negyven évig voltak forgalomban Magyarországon s nagy gazdasági válság fenyegeti a lakosságot, ébrednek fel a közjogi aggályok ; csak ekkor kezdenek a régi törvényekre hivatkozni, melyek kötelességévé teszik a királynak, hogy csak jó pénzt hozzon forgalomba, hogy az aranyat és ezüstöt nem szabad az országból kivinni stb. Különben az osztrák bankjegyekre nézve ismételve kijelentik az ország gyűlésein, hogy nem akarnak róluk tudni semmit, hogy nem fognak gondoskodni fedezetről az osztrák bankjegyek biztosítására s beváltására, tehát úgy látszik, hogy idegen pénzjegyeknek tekintették, a mi valóban helyes felfogás is lett volna, de arra nincs bátorságuk, hogy e pénzjegyeket egyúttal törvényteleneknek is nyilvánítsák. Csak arra kérik a királyt, hogy arany és ezüst pénzt tegyen forgalomba s a bankjegyek mennyiségét kevesbítse. Sőt annyira mennek, hogy a király pénzügyi zavarainak megszüntetésére áldozatokat is akarnak

hozni s tényleg szabad ajánlás útján egy évi jövedelmök bizonyos részét a király rendelkezésére adják, a nélkül azonban, hogy világosan kimondanák, hogy ezt az összeget a bankjegyek beváltására szánják, ámbár kétségtelen, hogy erre valóban gondoltak.

Ilyen zavaros és ingadozó volt a felfogás az osztrák bankjegyeket illetőleg az országban s az országgyűlésen. E zavar és ingadozás onnan eredt, hogy az országgyűlésen két áramlat küzdött egymással. Az ellenzéki elemek a törvényesség s a merev negáczió, a főrendek s az alsóház aulikusai az opportunizmus álláspontjára helyezkedtek. Ez utóbbiak befolyása erősebb volt s ha a királyhoz intézett feliratokban meg is hagyták a keserű panaszokat s a törvényekre való hivatkozást, saját felfogásukat is érvényesítették, melynek lényege az volt, hogy a monarchia pénzügyei nem lehetnek közönyösek Magyarországra nézve sem s a közös uralkodót szorult helyzetében elhagyni, tiltja az öröklött jobbagyi hűség és ragaszkodás, melylyel a rendek a kegyes, atyai indulatú királyhoz viseltetnek.

Midőn Ferencz császár az osztrák bankjegyek értékének leszállítására vonatkozó pátenst kiadta, nem magyar pénzjegyekről intézkedett, mert hisz az elértéktelenedett bankjegyeket az osztrákok is, meg a magyarok is osztrák pénzjegyeknek tekintették; s minthogy értékök leszállítását s váltójegyekkel való kicserélését mint osztrák császár rendelte el, kit e tekintetben semmiféle közjogi korlát nem akadályozott, egészen jogosan járt el Ausztriát illetőleg. A mint a bankjegyek s a váltópénz értékének leszállítását Ausztriában elrendelte, lehetetlenné vált névértékek fentartása Magyarországon. A bankjegyek értéke, különös intézkedés nélkül is el volt döntve nemcsak Magyarországon, de mindenütt, még külföldön is, a hol a bankjegyek

valakinek birtokában voltak. Ha Magyarországra nem is terjedt volna ki a pátens hatálya, a közönség maga a közforgalomban eszközölte volna értékek leszállítását. De a zavar így csak fokozódott volna. Ausztria minden tartományából ide özönlött volna az osztrák bankjegy, a hol még teljes névértékben volt forgalomban; a magyaroktól pedig, ha fizetéseket teljesítettek Ausztriában, csak leszállított értékben fogadták volna el. Az a felfogás tehát, hogy a pátens hatályát Magyarországra nézve föl kell függeszteni, valamint az is, hogy a császár a magyar országgyűlés beleegyezése nélkül nem szállíthatja le az osztrák bankjegyek értékét, melyeket törvényesen bevett pénzjegyeknek maga sem tekintett s melyeknek fedezetéről nem is akart gondoskodni, tarthatatlan volt.

A bankjegyek értékleszállításának jogszerűségét nem is feszegették nagy kitarással Magyarország rendei. Inkább következményeivel foglalkoztak. A bankjegyek értékének egy ötödrésze való leszállításában s az adónak az új váltójegyekben követelt fizetésében, az adó ötszörös fölemelését látják s ezt az alkotmány megsértésének nyilvánítják, mert Magyarországon az adót csak az országgyűlés hozzájárulásával lehet fölemelni. Kihatott a pátens a magánosok jogviszonyaira is, nevezetesen a szerződésekből eredő fizetésekre s e szempontból is sérelmesnek nyilvánították, mert ily tárgyak szabályozása az országgyűlés hatáskörébe tartozik.

Mindezen bonyodalmak onnan eredtek, hogy Magyarországnak nem volt kifejtett állami pénzügye, nem volt külön pénzügyi kormányzata s a fejedelem közösségénél fogva az állami pénzügy kezelése a fejedelem osztrák minisztériuma hatáskörébe ment át. Magyarország a közjog szerint önálló, független, más országok és tartományok

módjára nem kormányozható ország volt, de a rendi társadalom s az általa fentartott rendi alkotmány természeténél fogva nem volt képes Magyarország pénzügyi önállóságát biztosítani.

1811-ig a magyar pénzügy függését az osztrák kormánytól személyes okok magyarázzák meg. A magyar pénzügy csak a királyi pénzügy alakjában van meg, s minthogy a magyar király az osztrák tartományok uralkodója is, e közösségnél fogva a magyar és osztrák pénzügy között personális unio jön létre, de a birodalmi pénzügy eszméje még nem valósul meg s az osztrák államférfiak a bankjegyek fedezetének előteremtésénél komolyan nem is számítanak Magyarországra s az államadósságokat annyira Ausztria terhének tekintik, hogy azzal a követeléssel, hogy egy részét Magyarország is vállalja el, nem is lépnek föl nyilvánosan.

1811-ben történik az első kísérlet a birodalmi pénzügy megalkotására. A magyar országgyűlés fogalomzavara és ingadozásai, a főrendek s alsóházi aulikusok biztató magatartása, az 1807-ben felajánlott összeg, a királyi pénztár felsegélésére, tulajdonképp az osztrák bankjegyek mennyiségének apasztására, bátoríthatták Ferencz császár tanácsosait e kísérlet megtételére.

A királyi előadások első pontjában a király kijelenti, hogy a váltójegyek szaporításának jogáról lemond s az ellenőrzést egy bizottságra ruházza, melybe a magyar országgyűlés is három tagot választson s felhívja az országgyűlést, hogy az új papírpénzjegyek hitelének megszilárdítására s folytonos törlesztésére szükséges alap megteremtéséhez a monarchia összes népeivel együtt, erejéhez képest járuljon s ezenfelül évi 12 millióval több adót szolgáltatson a királyi pénztárba a birodalmi deficit megszüntetésére.

Ha a magyar országgyűlés teljesíti Ferencz császár kívánságát s kezességet vállal az osztrák kormány által kibocsátott bankjegyekért, nemcsak a múltra nézve nyugodott volna az osztrák kormány pénzügyi műveleteibe, hanem ez kezdete lett volna a közös birodalmi pénzügynek is; az országgyűlés Magyarország pénzügyi függését, mely eddig csak tényleg volt meg, de közjogilag nem, határozatával maga igtatta volna az ország törvényei közé.

S az országgyűlés rálépett e veszedelmes lejtőre. A főrendek és aulikusok rábírták az országgyűlés ellenzékét is, hogy egyezzek bele egy bizottság kiküldésébe, mely érintkezésbe lépjen az osztrák pénzügyminiszterrel, halgassa meg felvilágosításait a birodalom pénzügyi helyzetéről s a kedvező megoldás módjára vonatkozó javaslatait. Az országgyűlés ezt a bizottságot valóban kiküldi s gróf Wallis császári pénzügyminisztertől hallja meg a magyar király óhajtásait. Ezek szerint a 212 millió papírpénz hitelének megszilárdítására Magyarországtól azt kívánták, hogy száz millióig vállaljon kezességet.

Az udvar hívei a magyar országgyűlésen mindent elkövettek, hogy a fejedelem óhajtása teljesüljön s Magyarország ha nem is száz millió forintig, de mindenesetre vállaljon kezességet az osztrák váltójegyekért s József nádor is remélte, hogy e nagy elvi jelentőségű kérdés az udvarra nézve kedvezően fog eldőlni.

A kísérlet nem sikerült. A rendek ugyan nem mertek mindent megtagadni, a mit a fejedelem követelt s nem volt bátorságuk kivonni a végső következtetést az általok felállított elvből, s hogy megmutassák a királynak, hogy mindent megtesznek, a mire csak képesek, a papírpénz értékének leszállítása következtében megcsökkent vagyonyukból is készek rendkívüli segínyt nyújtani az állam

rendkívüli szükségeinek fedezésére. A só árát fölemelik s egy millió mérő gabonát s másfél millió mérő zabot ajánlanak, kizárólag a nemesség részéről, megváltás esetében a rozs mérőjét négy, a zabét két forinttal számítva. A rendkívüli segély pénzben kifejezve, összesen tíz millió forintot tett ki.

Az osztrák államférfiak gúnyolódva mondták, hogy a bankjegyeket rozsossal s zabbal akarják-e beváltani? De azért mégis elfogadták a rendek ajánlatát, habár keveselték is. De a só árát négy forintra, a rozs megváltásának árát pedig hat, a zabét három forintra emelték.

Nagyobb engedményeket azután nem tett többé az országgyűlés. Megtagadta a kezességet az osztrák papirpénzért s midőn az udvar nem remélhette a királyi előterjesztések elfogadását, az országgyűlést berekesztette. A királynak sem volt bátorsága kieroszakolni, összes követeléseit, lemondott arról, hogy Magyarország kezességet vállaljon az osztrák papirpénzért s a birodalom deficitjének megszüntetésére az eddigi adón felül évenként 12 milliót fizessen.

Az országgyűlés nem akadályozta meg a kárt, melyet a papirpénz értékének leszállítása okozott, nem hiúsíthatta meg az adónak az új papirpénzben való fizetését s a magánosok követeléseinek szabályozásánál a bécsi skála életbe léptetését, s nem szüntette meg Magyarország pénzügyi függését sem. De midőn nem vállalt kezességet az osztrák papirpénzért, megakadályozta a birodalmi pénzügy megalkotását, a pénzügyi reális úniót Ausztriával.

De a rendi alkotmány természeténél fogva alkalmatlan volt Magyarország pénzügyi függetlenségének biztosítására. Az 1811-iki országgyűlést követő években még nyilvánvalóbbá válik az ország pénzügyi függése Ausztriától. A bi-

rodalmi pénzügy, ha jogilag nem is, de tényleg meg van. Az osztrák kormány pénzügyi műveletei, ha jogilag nem is kötelezik Magyarországot, éreztetik következményeit itt is s a rendi alkotmány, mely a hadi adó megszavazásán kívül nem biztosít befolyást a nemzetnek a pénzügyre s a királynak korlátatlan rendelkezést enged, nem nyújt módot a pénzügy birodalmi, központi kezelésének megakadályozására.

A francia háborúk 1812 után megint nagy mennyiségű papírpénz kibocsátását teszik szükségessé s 1816-ban ismét válságos állapotban van a birodalom pénzügye. Ennek az állapotnak s a belőle folyó pénzügyi műveleteknek következményeit Magyarország megint kénytelen viselni s magát oly pénzügyi s magán érdekeket érintő intézkedéseknek alávetni, melyek az ő saját pénzügyi rendszerével nem is voltak egybefüggésben s az országra nézve jogilag nem létező osztrák pénzügyi rendszer eredményei voltak.

1816-ban alapítják az osztrák nemzeti bankot, mely a birodalom hitelintézetének jellemével bír s melynek jegyeit Magyarországon is törvényes fizető eszközként tartozik mindenki elfogadni. Ekkor adja ki Ferencz császár ismeretes pátensét, melyben az osztrák pénzügyminiszter hatósága alá helyezi a birodalom pénzügyét s egységesen szervezi kezelését s alája rendeli a magyar udvari kancelláriát és kamarát, mint oly tartományi közegeket, melyek a birodalmi pénzügyi hatóság rendeleteit végrehajtani tartoznak. A királynak Magyarországból nyert jövedelme mint a birodalmi költségvetés egyik tétele szerepel, a magyar bányákat az osztrák nemzeti banknak kötik le, igaz, azzal a finom megkülönböztetéssel, hogy nem magokat a bányákat, hanem csak terméköket adják jelzálogul.

Ez a viszony Magyarország s Ausztria pénzügye között

nagyjában 1848-ig állott fenn s csak a rendi alkotmánynyal együtt szűnt meg.

Magyarország pénzügyi rendszere tehát lehetetlenné tette az ország gazdasági s kulturai fejlődését s csupán arra volt alkalmas, hogy a kiváltságos osztályok adómentességét biztosítsa, de nem arra, hogy az ország pénzügyi függetlenségét Ausztriával szemben megvédje.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

KÖZGAZDASÁGI VISZONYOK.

Minden nemzet függetlenségének lényeges kelléke, hogy önálló gazdasági politikája legyen. Önálló valamely nemzet gazdasági politikája, ha szabadon intézi kizárólag a nemzet gazdasági érdekei szerint. A mint egy nemzet oly helyzetbe jut, hogy gazdasági politikáját nem ő maga határozza meg, hanem egy kívüle álló tényező s kénytelen eltérni, hogy gazdasági érdekei e tényező gazdasági érdekeinek essenek áldozatul, megszűnt független lenni.

Mert a nemzetek gazdasági fejlődése nemcsak az egyesek kisebb vagy nagyobb vagyonosságának kérdése. Egy nemzet gazdasági egyénisége, a nemzet társadalmi, kultúrai, nemzeti egyéniségének alapja. A gazdasági fejlődés a nemzeti fejlődésnek, a gazdasági erő a nemzeti erőnek föltétele. Lehetetlen, hogy egy gazdaságilag fejletlen, szegény nemzet hatalmas és művelt legyen.

A gazdasági fejlődés bizonyos fokával együtt járnak az értelmiség, a társadalmi tagolás, az emberi közösség közéletének bizonyos formái. A halász, vadász, nomád népeknek más intézményei vannak, mint a földművelő s ezeknek ismét más, mint az iparos és kereskedő népeknek.

A gazdaság magasabb formái az emberi értelmiség

emelkedésének jelei s előmozdítói, s a hol a munka bizonyos nemei nem találhatók föl, biztosan lehet az értelmiség megfelelő fokának hiányára következtetni. A munka magasabb formái, az ipar és kereskedelem, új néposztályokat teremtenek, melyek a magasabb értelmiség, a kultúra mellözhetetlen szervei a nemzetek organizmusában s a hol nincsenek meg, ott maga a nemzet egyénisége fejletlen nemcsak gazdasági, hanem szellemi s erkölcsi tekintetben is. A nemzet jelleme is csak a gazdasági fejlődés magasabb fokán érik és szilárdul meg teljesen. A társadalomnak a munka és birtok alapján megállapodott tagolása meghatározza az intézmények formáit is s a magasabb fokon, az átalakult társadalom összetöri az elmúlt korszak elavult intézményeit, melyek az új viszonyokra nem illenek s átalakítja az állam egész jogrendszerét, a magánjogtól kezdve föl az állam szervezetének, alkotmányának s kormányzatának formájáig, hogy megteremtse a nemzet tovább fejlődésének föltételeit. A magasabb gazdasági fejlettség adja meg az államnak a bővebb anyagi eszközöket saját védelmének czélszerű szervezésére s hatalmának terjesztésére s a saját gazdasági és szellemi erősödésére szükséges intézmények életbeléptetésére.

A gazdasági fejlettség fokától függ tehát a nemzet egész egyéniségének fejlettsége s ereje.

Ha el lehetne képzelni, hogy egy hatalom, mely egy másik nemzetet legyőzött, ennek minden intézményét, még hadseregét is meghagyja, s önállóságát s függetlenségét minden más téren csorbitatlanul föntartja, de módot talál, hogy gazdasági fejlődését megakassza s egy alsóbb fokra szorítsa, a legkegyetlenebb csapást mérné reá, mert ez egy magában elég, hogy a nemzet növést megakassza, egyéniségének megérése, megerősödése lehetetlenné válnék.

Azért az öntudatos nemzetek történetében nagy szerep jut a gazdasági érdekeknek s nem egy háború folyt miattok. Az éjszak amerikai gyarmatok elszakadását Angliától szintén gazdasági okok idézték elő. A gazdasági elnyomás és kizsákmányolás egy idegen hatalom által a legtűrhetetlenebb sors a mi nemzetet érhet, a függésnek legvégzetesebb formája egy nemzetre nézve; nem öli meg, de szükségkép nyomorékká teszi.

Magyarországot ez a sors érte a XVIII. században. Nem volt önálló gazdasági politikája. Függesbe jutott Ausztriától s gazdasági érdekei áldozatul estek az osztrák érdekeknek. S ez ép akkor történt, midőn Magyarországnak minden erejét meg kellett volna feszítenie, hogy tervszerű gazdasági politikájával behegesztse a török uralomtól ütött sebeket, a pusztaságból virágzó országot teremtsen; midőn arra volt szükség, hogy a király, országgyűlés egyesült erővel csak Magyarország gazdasági érdekének megvalósítására törekedjék; előmozdítsák a földművelés, ipar és kereskedés fölvirágzását az állam rendelkezésére álló összes eszközökkel, hogy a vagyonosság emelkedésével s egy magyar iparos és kereskedő osztály keletkezésével a kultúrának s a nemzet magasabb gazdasági s szellemi munkájának addig hiányzó szervét megteremtse s nemzeti egyéniségét s uralmát az országban megszilárdítsa.

Ha egy nagy követ, mely sokáig feküdt egy bizonyos helyen, onnan elhengerítünk, a kopár helyen csakhamar magától hajt ki a fű, minden emberi gondoskodás és munka nélkül is.

Midőn a törököt hazánkból kiűzték s béke lett az országban, minden tervszerű gazdasági politika nélkül is némi gyarapodásnak kellett beállania a gazdasági élet minden ágában. A béke biztossága és nyugalma munkára ösz-

tönzi az embereket, mert remélhetik, hogy e munka gyümölcsét élvezni is fogják. Az emberek lassanként letelepednek az elpusztult helyekre, szántanak, vetnek és aratnak vagy gulyákat legeltetnek a végtelen rónán s hasznuk van belőle. Magyarországnak az a legtermékenyebb része, melyet a török uralom elpusztított. Nagy fáradtság nélkül, kezdetleges eszközökkel is jól fizet a gazdaság, s azért az Alföld szükségkép vonzó erőt gyakorol a szegényebb vidék lakosságára s nagy számmal vándorol oda a parasztság a felvidéki megyékből. Midőn 1729-ben e megyék földesurai visszakövetelik az Alföldre szökött jobbágyaikat, az alföldi megyék követői azt állítják, hogy ezek lakosságának nagyobb része a felvidékről lejött jobbágyokból áll, kiket ha elvisznek, megint pusztasággá változnak a némileg megnépeseedett vidékek, s azért, hogy a lakosságot állandósítsák, arra kéri az országgyűlést, hogy azokat a jobbágyokat, a kik állandóan letelepedtek, ne lehessen visszakövetelni.* Ez a gyér népesség telepítés nélkül is szaporodik, mivel a földet s előkészíti az Alföldnek később bekövetkezett gazdasági virágzását.

Midőn Magyarország területi épsége helyreállott, habár Erdély s a temesi bánság el volt tőle szakítva, az emberek képzelete egy képbe foglalta össze az egészet s így föléledtek megint a hagyományok mesés gazdagságáról. Magasztalják nemes és egyéb értékes érzekben bővelkedő hegyeit, rengeteg erdőségeit, kimeríthetetlen termékenységsű földjét, kövér legelőit, termékeinek bőségét és sokféleségét, páratlan búzáját és borait, halakkal bővelkedő s hajókat ringató nagy folyóit; későbbi időkben tejjel mézzel folyó Kanáánnak, Európa éléskamrájának nevezik.

* Diarium 1729. augusztus 11. ülés.

Az ország természeti viszonyaiban meg volt a gazdagság lehetősége, de nem volt még valóság. E ragyogó kép a képzelet szüleménye volt, a jövő eszménye, de nem ábrázolta a jelent.

Az ország a természet gazdag adományai mellett szegény volt. Gyér lakossága vagy nem jutott még el a magasabb gazdasági formákig, vagy alacsonyabbakra hanyatlott le azoknál, melyeket már előbbi századokban ért el. Paraszt-sága, nemessége is nagyobbrészt viskókban lakik s csupán tengeti életét, a kultúra eszközei s élvezetei nélkül. Kevés városa a régi vagyonossággal elveszti kultúrai erejét is s ép a XVIII. században kezdenek beolvadni az őket környező alacsony műveltségű szláv elembe.

A termékeny földet, mely kincseket rejt méhében, alig van ember, a ki megművelje. Mérföldeket lehet bejární, míg emberi lakóhelyet talál az utazó. Az ország jelentékeny részét a szabályozatlan folyók áradásaiból keletkező mocsárok borítják s még 1790-ben is oly nagy területet lepnek el, hogy egy vármegye telnék ki belőle.* A belölők emelkedő párák megmérgezik a levegőt, sorvasztó lázt visznek az emberek közé s fogyasztják a más vidékről oda telepített lakosokat. A szellő, mely végig suhan a végtelen rónán, a legritkább esetben ingat arany kalászos vetéseket. Sok terjedelmes nádas, hol a vízi madarak milliói tanyáznak, a megmérhetetlen legelők nagy fűve, melyből nem látszott ki a gulya, hullámszik ott. E vidék költészete az elhagyottság, vadság költészete.**

Az ország hegyesebb vidékein az akkori viszonyokhoz képest sűrű lakosság alig tud megélni. Néhol egy telken

* SKERLETZ: Descriptio phys. pol. sit. R. Hung. IX. §.

** ACSÁDY: Magyarország Budavár visszafogl. korában. 1886. 266. l.

8—10 család is él a legnagyobb nyomorban. A földművelés, mely úgy is kezdetleges, nem bírja őket eltartani, ipar pedig, mely keresetet ad a földművelésből meg nem élő népnek, nincs, s a mi van is, összezsugorodik s hanyatlik. Kézműves és iparos nagyon kevés van az országban. Még oda sem jut, a hol biztos volna megélhetése. Kereskedés pedig, mely a gazdaság termékeit értékesítené, nem fejlődik, mert hiányzanak a közlekedési eszközök, utak, csatornák s még a természetes vízi utak, a folyók is tele vannak a közlekedés akadályaiival; s hiányzanak a kereskedést előmozdító törvényes intézmények.

Nem lehet állítani, hogy az emberek nem érezték elmaradottságukat s nem lett volna meg bennük a törekvés kiemelni belőle a nemzetet. Rendszeres gazdasági politikája, mely áttekintette volna a bajok összességét s ismerte volna az eszközöket, melyekkel megszüntethetők, nem volt a nemzetnek. A közgazdaság tudománya még nem létezett s a tapasztalás is hiányzott a közgazdasági problémák gyakorlati megoldására. A gazdasági fejlődés legnagyobb akadályait még nem ismerték föl, vagy ha ez megtörtént is, nem is lehetett gondolni elhárításukra, mert az államban uralkodó osztályok érdekét sértette. De egy-egy föltűnőbb baj magára vonta a figyelmet s megérlelte az elhatározást, hogy az állam eszközeivel megszüntessék

Az első, a mi a török kiűzése után Magyarországon mindenkinék szemébe ötlött, a lakosság csekély száma volt. Nem tudták ugyan, hogy hány lakosa van az országnak, de a lakatlan pusztaságok az ország legtermékenyebb részében kétségtelenné tették, hogy az országnak kevés a lakosa. Emberek nélkül nem lehetett megművelni a földet, nem lehetett ipar és kereskedés. A gazdasági virágzás föltételét, embert kellett tehát szerezni mindenekelőtt. A király

s az országgyűlés teljesen egyetértenek ebben. Ubi populus ibi obolus s a király pénzügye ép úgy javult az emberek számának szaporodásával, mint a kiváltságos osztályok birtokainak jövedelme.

Már az 1715-iki országgyűlés bizottsága, rendszeres munkálatában, a fölláltatandó helytartótanács fő teendői közé az ország benépesítését sorozza s az 1723-iki országgyűlés azt határozta, hogy az országba külföldről behívott lakosokat kell telepíteni. A telepítés csakugyan nagy mérvekben indul meg s a legbuzgóbb telepítőkként a magyar udvari kamarát, gróf Grassalkovichot, báró Haruckert, gróf Károlyit és az igazgatására bizott temesi bánságot a virágzás magas fokára emelt Mercy grófot említik.

Az ország lakossága szemlátomást szaporodik, új telepek keletkeznek s a török uralom alatt elpusztult helyeket benépesítik, de azért a lakosság számát nem tudja senki. A XVIII. század földrajzi írói 1780-ban Magyarország lakosságát három millió és kétszáz ezer lélekre becsülik s nagy volt a meglepetés, mikor a II. József által 1785-ben elrendelt népszámlálás eloszlatta a homályt s hét millió lelket mutatott ki, Erdély, a magyar rendes katonaság s a határőrvidék lakossága nélkül. A következő két évben ismételt összeírás igazolta az első népszámlálás eredményét s 1787-ben 7.116,789 lakost mutatott ki.

Az 1805-ben eszközölt népszámlálás, mely a nemesség tiltakozása következtében erre nem terjedt ki, 7.555,920 lelket mutat ki, hozzászámítva 325,894 nemest, 15,600 papot, 64,000 katonát, Schwartner nyolcz millióra teszi Magyarország lakosságának számát, Erdély és a határőrvidék nélkül.*

* SCHWARTNER: Statistik, II. kiadás I. kötet 196. s. köv. — SKERLETZ: Descriptio XXVII. §.

E népesség ötvenkét nagyobb városban, tizenhat kis városban 589 mezővárosban és 10,747 faluban lakik. E helységek közül 3668-nak magyar, 5789-nek szláv, 921-nek német és 1024-nek oláh lakossága van.*

E lakosság túlnyomó többsége mezőgazdasággal foglalkozik. Föl kellett tűnni a kormánynak, hogy ha a lakosság szaporodik is s nagyobb területeket is vesz művelés alá, a mezőgazdaságot kezdetleges módon űzi s termékeinek mennyisége nem áll arányban az általa művelt föld területével. Ellenben városokban, szabad kerületekben és községekben, melyek nincsenek földesúri hatóság alatt, a hol szabad földművelők vannak, nagyobb a haladás. A jobbágy-ság tudatlansága, a hűbéri gazdasági rendszer, a földesúr s a jobbágy között fönnálló viszony nagy akadálya a földművelés haladásának.

Az országgyűlések intézkedései nem érnek el a baj gyökeréig. Azért Mária Terézia terjesztetni akarja a nép közt az okszerű gazdálkodás ismeretét, de a hatóságok nem tesznek semmit. Gazdasági egyesületeket léptet életbe; de ezek rövid idő múlva elenyésznek.

E téren a királyság a kezdeményező és cselekvő hatalom. Vizek lecsapolása, folyók szabályozása, a nagyszabású telepítés, a temesi bánság fölvirágzása, kísérlet az erdőpusztítás megakadályozására, a jobbágyok jogviszonyainak szabályozása, már Mária Terézia urakodásának eredményei. A társadalom részvételen passzív néző s akadálya a legcélszerűbb intézkedések életbeléptetésének.

II. József tervszerűen törekszik a földművelés emelésére. A telepítést nagy mérvekben folytatja s 1765-től 1787-ig 17,000 német családot telepít a kincstár uradalmaiba.

* SCHWARTNER: Statistik. I. 122.

Ő is terjeszteni igyekszik a gazdasági ismereteket, buzdít s jutalmakat tűz ki s a mi legfontosabb, a jobbágyok állapotának javításával igyekszik elhárítani a mezőgazdaság haladásának egyik fő akadályát.¹

Bekövetkezett halála megakasztotta tervei keresztülvitelét s az 1790-iki országgyűlés választmányának tárgyalásaiból, melynek vezető szelleme Skerletz Ádám volt, kitűnik, hogy még mindig a megelőző korszak bajaival kell küzködni.

Az első törvényjavaslata is a telepítésre vonatkozik s hat évi teljes tehermentességet biztosít a letelepedőknek, akár idegen országból jönnek, akár idevalók, a mi azt bizonyítja, hogy szükségét érezték a népesség nagyobb számának, ámbár nagy haladást látnak a század kezdete óta, mert akkor 400 lelket számítanak egy mértföldre míg 1790-ben 1777-et.²

A földmívelés előmozdítására szükséges intézkedéseket báró Skerletz Ádám adja elő. Jelentéséből kitűnik, hogy Mária Terézia s II. József által megkezdett irányban kíván haladni. A gazdasági ismeretek terjesztése, buzdítás, jutalmak kifizése, hasznos növények termelésének előmozdítására stb. foglaltatnak a javaslatban. De a jobbágyok állapotának javításáról nincs szó, mert tudja, hogy csak ellen-szenvet keltene vele a rendek körében a javaslat egyéb célszerű intézkedései iránt.³

E javaslatok azonban nem váltak törvényekké. De a II. Józsefre következő korszakban a népesség természet-

¹ HORVÁTH MIHÁLY: Kisebb történeti munkái 3 kötet; az ipar és keresk. tört.

² SKERLETZ: Descriptio XXVII. §. és LXXX. §. Schwartner 1808-ban már 1822 lelket számít egy mérföldre.

³ U. o. XCII—CXXXVII. §§.

szertü szaporodása némi haladást idéz elő a mezőgazdaság terén. Lassanként emelkedik a gazdasági értelmiség is. Szent-Miklóson, Szarvason, Hrádeken, Keszthelyen gazdasági iskolák keletkeznek; nagy urak gazdatisztjeiket külföldre kezdik küldeni tanulás végett; később egyesületek alakulnak, mint a tolnai és nógrádi, melyek czélul tűzik ki maguknak, hogy a mezei gazdaság hiányait megvizsgálják s a külföldi kifejlett gazdaság eredményeit viszonyaikhoz képest meghonosítsák.

A haladás azonban nagyon csekély volt. Még 1808-ban is panaszkodnak az írók a mezőgazdaság elmaradottsága miatt. Még akkor is több négyszög mértföldre terjedő mocsárokat és homokpusztákat láthatott az utazó. — Mesterséges rétmívelésről a paraszt nem tud semmit. A földeket régi megszokott módon műveli. A termékenyebb vidéken nem csépelnek, hanem lóval, ökörrrel nyomtatnak. Az életet vermekben tartják s a múlt század végén egész Békés-megyében csak egy pajta volt található. Takarmányfü kevés terem, de buján nő a földeken az embernek és állatnak ártalmas dudva. A leghasznosabb kerti növények nevei is ismeretlenek a kisebb városokban és a falukon. A gyümölcsstenyésztés emelése érdekében nagyon kevés történik. A selyemtenyésztés nagyon csekély. A kender rövid volta miatt nem való a világkereskedésbe. A dohány mennyisége több lett ugyan, de minősége alig javult. A marhavész száz év óta dühöng az országban, s 1807-ben borzasztón pusztított. A juhászat emelkedett a szarvasmarha-tenyésztés rovására, de a paraszt lova satnyúl. Általában a magyar mezőgazdaság s közigazgatás nagyobb oka a rossz termésnek s az inségnek, mint az elemek, s a kellő előrelátás és gondoskodás hiányának tulajdonítható, hogy egy kövér esztendőben az emberek undorodnak pinczójök és vermök

bőségtől és egyetlen sovány esztendőben az emberek és állatok ezrei éhen halnak.¹

Egy másik azt mondja, hogy a mezőgazdasággal azok foglalkoznak legszorgalmasabban, a kik Ausztriával és Stájerországgal határosak s a bányavárosok közelében a hegyes vidéken laknak, mert a biztos piac buzditólag hat rájuk. Ellenben az Alföld legtermékenyebb vidékén a mezőgazdaság a bizonytalan és kedvezőtlen viszonyok miatt, csak hanyagul foly. Itt a föld termékenysége ellenére a lakosság több szükségét szenved, mert nincs pénzforgalom és ipar. Már csak egy évi rossz termés is nagy nyomort szül. Alig hihető s mégis példa van rá, hogy e termékeny vidéken éhen halnak az emberek. Nomád módra élnek; majd a legnagyobb bőségben, majd nyomasztó szükségben.²

A terméketlen hegyes vidékek lakosai, a kik a mezőgazdaságból meg nem élhetnek, bányamíveléssel, sószállítással és vászonkészítéssel segítenek magukon. A lentermelés, a fonás és szövés még magában nem táplálhatná őket, de mint mellékfoglalkozás jó segítség. E vidék lakossága az ország termékeny vidékére megy mezei munkára s a föld termékenységének hiányát a szorgalom pótolja.³

A fönnálló gazdasági rendszer egyik legnagyobb akadály a földművelés haladásának. Lehetetlenné tette a beruházást a gazdák szegénysége miatt s a beruházás hiánya lehetetlenné tette a gyarapodást. A parasztnak nem lehetett kedve a beruházásra, még ha hitele lett volna is, mert

¹ SCHWARTNER i. m. I. 338.

² BERZEVICZY GERGELY: Ungarns Industrie und Kommerz. Weimar, 1802. Böven Marczali idézett munkájában 94. s köv. l.

³ BERZEVICZY G.: i. m. 27.

nem volt a földnek tulajdonosa ; a földesúrnak pedig, a ki tulajdonosa volt a földnek, nem lehetett hitele a fönnálló ősiségi rendszer miatt. A földesúr munkaezeje a jobbágy személye s marhája volt. Velök műveltette a saját földjeit. A jobbágy két gazdaságot művelt : a földesúrét meg a magáét. A földesúr elvonhatta a jobbágyot saját földje művelésétől, mikor a szántásra, vetésre, aratásra stb. a legalkalmasabb idő volt.

De a munkaerő nagy része elveszett a földesúrra nézve is, a távolság miatt. S a földesúr gazdasága is oly alacsony fokon állott, mint a paraszté, mert a paraszt művelte a maga módja szerint.

A dézsma akárhányszor veszteség volt terményekben, mert ha a földesúr nem vette át alkalmas időben, elromlott a földön s odaveszett a földesúr s a paraszt része is. Az egyéni tulajdon hiánya volt itt is a gyarapodás egyik fő akadálya. De a kiváltságos osztályok ép azokhoz a jogi intézményekhez ragaszkodtak leginkább, melyek szegénységet okoztak. Az ősiségről azt hitték, hogy a nemesi családok vagyonosságának föntartását biztosítja s a jobbágyi viszonyt gazdasági életök alapjának, jövedelmök legjelentékenyebb forrásának tartották. Még nem volt annyi gazdasági ismeretük, hogy belátták volna, hogy e rendszerrel szükségkép a szegénység jár, ha nem is egyesekre, de egész osztályokra nézve. E rendszer minden évben óriási veszteségeket okozott nemzeti vagyonban s lehetetlenné tette az okszerű, belterjes gazdálkodást, s a nemességnek ártott legtöbbet. Mégis gyűlölte, üldözte azt, a ki tévedésről meg akarta győzni, s bűnösnek, hazaárulónak tekintette azt, a ki e századok óta megszokott jogrendet bolygatni merte.

A társadalom maga volt egyik főoka Magyarországnak

gazdasági fejletlenségének. Mert a mennyire tőle függ, mindent fönn akar tartani, a mi megakadályozza Magyarország gazdasági fejlődését. Ragaszkodik elmaradt magánjogához, s igazságszolgáltatásához, mely lehetetlenné teszi a hitelt; a jobbágyi viszony fönttartásához, mely a földművelés haladását akadályozza; középkori pénzügyéhez, mely nem adja meg az eszközöket a mezőgazdaság felvirágoztatására, rossz közigazgatásához, mely nem alkalmas a közérdek megvalósítására.

Az állattenyésztés terén megint a királyság a lendítő tényező.

Az állattenyésztés jelentékeny s a nemzeti vagyon főrésze. 1790-ben már nem is tartják szükségesnek a szarvasmarha tenyésztését állami gondoskodás tárgyává tenni. A faj kitűnő. Nem tejelésre való ugyan, de a kinek erre szüksége van, szerezhethet svájci tehenet. Régi időkben Magyarország ellátta szarvasmarhával nemcsak az örökös tartományokat, hanem a német birodalom nagy részét, s a velencei tartományokat. Most, hogy a puszták nagy része benépesült, a marhatenyésztés csökkent. Még kétséges, hogy Magyarországra nézve a földművelés-e hasznosabb vagy a marhatenyésztés.* A földesurak nagy része ez utóbbi nézetet vallja s a szerint jár el. A puszták betelepítését nem szeretik s ökörcsordák és juhnyájak legelnek pusztáikon, melyeken a csordásokon és juhászokon kívül nem lakhatik senki. 1787-ben 1305 ily pusztta volt. Számításuk szerint csak veszteség érné őket, mert a juhot csak az úrnyírja, de a jobbágyságot a király és a vármegye is s még maga is élni akar.**

* SKERLETZ: i. m. CXXXIX. §.

** SCHWARTNER: i. m. I. 115.

A lótenyésztés emelésére is a királyság törekszik. A kiválóan lovas magyar nem volt jó lótenyésztő s lova alacsony, sovány, gyöngye s elsatnyult volt. A lónemesítést 1774-ben Mária Terézia kezdi meg s II. József folytatja.

Nagy költséggel hoznak be nemes méneket s jutalmakkal csábítják az indolens lakosságot saját érdeke megvalósítására. II. József ingyen osztja szét a méneket a megyék között, hogy a parasztok között a lónemesítést előmozdítsák. 1786-ik évben a híres mezőhegyesi ménest alapítja.*

Ferencz uralkodása alatt 1804-ben királyi rendelet hagyja meg a törvényhatóságoknak, hogy nemes méneket vásároljanak s a jobbágyságok használatára engedjék át. Pesten az első lóverseny megtartását a kormány rendeli el s e korszakban keletkeznek a nagyobb földbirtokosok ménesei is.

A juhtenyésztés emelkedése szintén a királyság kezdeményezésére vezethető vissza. Magyarországon csak a közönséges juh faj volt ismeretes, melynek gyapjából csak a közönséges durva posztót lehetett gyártani.

Mária Terézia 1773-ban 325 merino birkát hozat Spanyolországból. De a gazdák nem igyekeznek meghonosítani a bővebben jövedelmező s nemesebb fajt. Nagyobb eredményeket csak II. József korában lehet észlelni. Több helyen alakúlnak merino juhmajorok. Az emberek előítélete csökken. A gyapjú fokozódó kelete s a nagy kivitel előmozdítja a merinó-faj terjedését. Ferencz Holicson állittat föl minta-juhászatot s a merino-kosokat Spanyolországból hozatja,

* SKERLETZ: i. m. CXL. §. s köv. — HORVÁTH: M. i. m. SCHWARTNER: i. m. I. 213.

hogy e faj a fölvidéken is elterjedjen. A főurak uradalmáiban csakhamar meghonosul s példájok hat a kisebb birtokosokra is.*

A selyemtenyésztés behozatala szintén a királyság műve s ez is Mária Terézia és II. József fáradozásainak köszönhető.

A királyság a bányászat emelésére kiváló gondot fordít. A saját kezelése alatt álló bányák művelése az akkori időben mintaszerű s például szolgál a magán bányatulajdonosoknak is. A selmeczi bányászakadémia alapításának célja a szakismeretek terjesztése. Az arany-, ezüst-, réz-, vas- és sóbányák nagy része a királyi kamara kezelése alatt állnak. De Mária Terézia figyelmét nem kerüli el a turfa és kőszén sem. Annak a ki turfát fedez föl 24, a ki kőszén 100 arany jutalom jár.

Mert már Mária Terézia uralkodása alatt nem került el a fejedelem figyelmét az erdők pusztulása, melyet az okszerű kezelés hiánya okoz. Azért jönnek arra a gondolatra, hogy a turfa és kőszén mint tüzelő anyag pótolja a fát s fogyasztása csökkenjen. Mária Terézia 1773-ban rendeletet bocsátott ki, melyben az erdők kezelését szabályozza. De csak néhol léptetik életbe, a mi nem csoda, ha a közigazgatás akkori állapotát tekintjük. Az 1791. LVII., valamint az 1807. XXI. törvénycikk célja ugyan az erdők pusztításának megakadályozása, de az uralkodó fölfogás a nemesség körében mégis csak az volt, hogy a tulajdonost tulajdona szabad használatában nem lehet korlátozni, s a megyei hatóságok ebben a szellemben jártak el s elnézésük tovább is lehetővé tette az erdők akadálytalan pusztítását.

*** HORVÁTH M. i. m. — SCHWARTNER i. m. I. 217.

A királyság, hatóságai által, nevezetesen a helytartótanács útján számtalan intézkedést tesz, hogy a nyerstermelés minden ága emelkedjék. A társadalom elmáradottsága, s az értelmiség hiánya saját érdekeinek felismerésére, a lomhaság, tétlenség s a megszokotthoz való ragaszkodás ép oly akadályai voltak a legüdvösebb intézkedések életbeléptetésének, mint az alsóbb hatóságok, a megyék és városok képtelensége, bármely gyakorlati tevékenységre s valamely intézkedés szigorú és következetes keresztúlvitelére.

A nyerstermelés körében a királyság gazdasági politikája teljesen egybehangzó a nemzet érdekeivel s mindent elkövet a fejlődés és virágzás előmozdítására. Milliókat áldoz e célra saját jövedelméből s éles ellentétben áll a rendi társadalom közönyével és önzésével, mely egy országos pénztárt nem képes megalkotni s nem áldoz semmit saját gazdasági fejlődéseért.

A mi üdvös intézkedés vagy kísérlet történt a mezőgazdaság, állattenyésztés, bányászat, erdészet terén, mind a királyságnak köszönhető.

De ennek ép ellenkezőjét cselekszi az ipar és kereskedelem terén.

Magyarország sohasem volt iparos ország. A XVI. században mégis nagyobb ipara volt, mint a XVIII-ikban. A török uralom pusztító hatását megérezte a gazdaságnak ez az ága is. Az emberekkel együtt elpusztult az ipar is s mikor az alvidék megtisztult a törököktől, alig lehetett ott a legszükségesebb kézműveseket találni. Az ország északnyugoti részében már érezhető a megmaradt német városok hanyatlása s a régi virágzó iparnak és kereskedésnek csak maradványai vannak meg s a sorvadás jelenségei tagadhatlanok.

Az ipar hiányát észreveszik már XVIII. század elején s az 1723-iki országgyűlés idegen kézművesek behívását rendeli el, kiknek 15 évi adómentességet biztosít.* A külföldi kézművesek csakugyan nagy számmal telepedtek le az országban s mégis a helytartó-tanács által 1777-ben eszközölt összeírás szerint csak 13,934 mester, 12,316 legény és 4671 inas, összesen 30,921 iparos van az országban, kiknek nagy része inkább földműveléssel foglalkozik s az ipart mellékfoglalkozásnak tekinti.

Az iparosok czéhekbe állottak össze s Mária Terézia korában feltűnően sok czéh alakúl. A czéhrendszerrel járó minden visszaélés tapasztalható már e korszakban. A czéhek a mesterek fölvételét megnehezítik, hogy a versenyt kizárják s a nyereség mennél kevesebb iparos között oszoljon meg; áruik árát magasra csigázzák s azokra, a kik olcsóbban adják készítményeiket, bírságokat szabnak. Az önálló iparosok száma így nem szaporodhatik s a kézművesek a versenytől nem tartva, nem haladnak; a honi iparcikkek hitele csökken s a ki teheti, idegen országból jött készítményekkel elégíti ki szükségét.

E czéhek visszaélései kényszerítik a fogyasztókat a védelemre s a nemesség, mint uralkodó osztály, a megyei árszabásokban találja a védelem leghathatósabb eszközét, a helyett, hogy a czéhek megszüntetésére törekedett volna. II. József eltörli a czéheket, de a rendi reakció 1790-ben visszaállítja őket, s ezzel a kis ipar fejlődésének fő akadályát is.

A kis ipar nem fejlődik s a legközönségesebb készítményekre szorítkozik s meg is marad ezen az alacsony fokon.

* Bővebben MARCZALI H.: Magyarország II. József korában I. 115. s köv.

Midőn II. József császár az éjszakamerikai egyesült államokkal kereskedelmi szerződést akar kötni s meg akarja tudni, melyek a magyar fő termények és gyártmányok, Győry Ferencz udvari tanácsos azt feleli, hogy a magyar gyártmányok sorát összeállítani sem érdemes, sem illő nem volna. Némely szabad királyi városban vannak ugyan iparosok, kik a hétköznapi használatra dolgoznak, meg is élnek, de nem készíthetnek előre nagyobb mennyiséget, mert ahoz sem tőkéjük, sem hitelük. Mindent Bécsből hoznak. Gyár alig van az országban. Volt számos bőrgyár és posztót is gyártottak, de az mind megszűnt az örökös tartományok miatt. Így legföljebb besózott húst vihetnének Amerikába.*

Húsz évvel később is ugyanaz a panasz. Berzeviczy Gergely azt írja, hogy gyár olyan kevés van az országban, hogy nem is érdemes megemlíteni. Néhány üveggyár (Schwartner idejében, 1808-ik évben 25), papírmalom (Schwartner szerint 40), két fayence-gyár Halicson és Pongyolokon; irón- és rosoglio-gyár Gácscon; egy kattungyár Sassinban; három posztó-gyár; egy gyapjúsövet-gyár Óvárott; egy bőr-gyár Mosonban; kocsigyár Budán és Nagyváradon, egy harisnyagyár Pozsonyban; több vas- és rézhámor s néhány salétrom-, borkő- stb. gyár.**

Schwartner még fölemlíti a kattungyárt Cseklészen; egy gyapjúsövet-gyárt Pozsonyban; czukorfinomitókat Fiumében és Sopronban; olajgyárakat Pozsonyban és Kis-Szántón; burnót-gyárakat Fiumében, Pozsonyban, Pesten, Miskolczon, Kassán, stb.; egy selyemszövet-gyár és

* MARCZALI H.: i. m. I. 93.

** BERZEVICZY: i. m. 37.

egy börgyár Pesten. A holicai gyár megszűnt az 1808-ik év előtt.*

A vászonkészítés mint házi ipar előfordul Liptó, Árva, Turóc, Trencsén, Zólyom, Gömör, Sáros és felső Zemplénben s mennyiségét tíz millió rőfre teszik. Szepesben a legkitünőbbet készítik, összesen hat millió rőföt.

Ha az ország kiterjedését s lakosságának számát tekintjük, valóban elenyészőleg csekély az iparosok és ipartelepek száma. S e jelenség komoly aggodalomba ejti az egykorúakat. »Ha tekintetbe vesszük a magyar mágnások, nemesek pompáját, a nők díszét, ha látjuk, hogy alig van tisztességes személy az országban, a ki belföldi termékkel ruházkodik, kinek bútorai ne volnának külföldiek, akkor értjük, hogy az a fényűzés, mely jótékony volna, ha belföldi ipar s a belső jólét növekedésének eredménye volna, reánk nézve, kik idegen fényűzés szolgálai vagyunk, káros és romlásra vezető.«**

Az 1777—1786 tíz évi átlag szerint Magyarországra negyedfél millió értékű iparcikket hoznak be készpénzért Ausztriából. »Ez nagy kár Magyarországra nézve s a természetes termékenységgel nem pótolható. Ez a szomorú oka a lakosság gyér voltának, az ipar hiányának, a forgalom megakadásának, azon nomádszerű hivalkodó állapotnak, melyben egy rész az idegen utánzásában, hamis kultúrában pazarolja el életét, míg a másik legyőzhetetlen nyomorral küzdve, alig tarthatja fenn állati életét, oly állapot, mely hű társa szokott lenni a fásult aléltágnak.«

A kereskedést szintén csekélynek mondják az egyko-

* SCHWARTNER: i. m. I. 362—382.

** BERZEVICZY: i. m. 39.

rúak.* Magyarországon ugyan 2000 vásárt tartanak évenként és ezeken történik az árúk kicserélése, de ép a vásárok nagy száma mutatja a kereskedés fejletlenségét.

A vásárok közt leghíresebb és legnagyobb a pesti és debreczeni. E század elején már az előbbi a kereskedés középpontja. Azért rohamosan emelkedik s gyors fejlődése az egykorúakat bámolatba ejti. Schwartner szerint 1808-ban már 26,000 lakosa van s arra van hivatva, hogy Magyarország Londonja legyen. Itt gyűlnek össze a kereskedők, magyarok, osztrákok és néhány törökországi; itt kötnek szerződéseket s cserélik ki a magyar termékeket osztrák árukért.

A magyar nem foglalkozik a kereskedéssel s németek, rácok, görögök, örmények és zsidók kezében van. Egy ország nem lehet el kereskedés nélkül, s ez a gazdasági életnek egyik nélkülözhetetlen formája. De a magyar sohasem foglalkozott vele, s ezt az úrt a nemzet gazdasági életében idegen elemek töltötték be s ezek húzták a hasznot, mely a foglalkozással jár. — Ezt annyira megszokták hogy a görög kereskedőt jelentett a nép nyelvén. Ha valahol a görög kereskedő meghalt vagy elköltözött, magyar ember nem vállalkozott az üzlet folytatására, hanem a falu kiküldött valakit görögöt vagy örményt keresni s ha nem talált s csak zsidó vállalkozott a megürült állomásra, azt mondta, hogy zsidót visz görögnek.

Minthogy az ipar és kereskedés idegenek kezében volt s a magyarnak nem volt nemzeti foglalkozása, nem is igen törődött az ipar és kereskedés érdekeivel. Az ipar és kereskedés baját nem tekintette a saját bajának. Csak kevés

* SKERLETZ: Descriptio XV—XXVI. §§. — BERZEVICZY: i. m. 45. — SCHWARTNER: i. m. I. 400.

műveltebb politikus ismerte föl a gazdasági élet e két ágának fontosságát. Nekik tulajdonítható az izgatás az országgyűlésen, egy-egy fölírat s az a néhány elégtelen intézkedés, mely a kereskedés érdekében törvényeink között előfordul, de legnagyobb részben még ezeket sem hajtották végre.

«A földbirtokosok nagy tömege fölöslegesnek tartotta, hogy gondoskodását a megszokott gazdasági rendszeren kívül álló dolgokra kiterjessze s a végrehajtó tisztviselők nézete az volt, hogy a kereskedés s közgazdaság, úgy szintén a közigazgatás ügyeit buzgalommal előmozdítani hatáskörükbe nem tartozik s hogy kötelességüknek eleget tesznek, ha a felsőbb rendeleteket kihirdetik.»*

Nem csuda tehát, ha a hatóságok elhanyagolják a közlekedés ügyét. A könnyű és biztos közlekedés nélkülözhetetlen az iparra és kereskedelemre nézve. Az utak fő kelléke a burkolat s hogy a hidak szilárd anyagból legyenek építve. Ily út Magyarországon alig volt, s a mennyiben létesült, mint a Károly-út, a királynak köszönhető. Mária Terézia idejében évről-évre jelennek meg a helytartó-tanácsnak a megyékhez intézett rendeletei, melyek az utak jó karba helyezését hagyják meg nekik, mert a postaközlekedés is megakad rajtuk. Évtizedeken keresztül ismétlődnek e rendeletek, a mi azt bizonyítja, hogy sikerük nem volt s a megyei hatóságok nem javították az utakat. Sőt némelyek szándékosan hanyagolták el a közlekedés eszközeit, hogy lehetetlenné tegyék más megyék versenyét s hogy ne hozzassanak gabonát a piacra.

1757-ben de l'Hôpital marquis mint követ Oroszországba utazik s az osztrák-porosz háború kiütvén, kény-

* SKERLETZ: Descriptio XXV. §.

telen Magyarországon keresztül venni útját. 80 főből álló kíséretének, 23 kocsijának tovább szállítására minden nap 700 lóra volt szüksége a feneketlen úton. E század elején már néhol javulnak az utak, különösen oly megyékben, hol a kőanyag könnyen volt szerezhető. Schwartner ezt inkább a király és a nádor gyakori utazásainak, mint a kereskedés érdekei figyelembevételének tulajdonítja. De azért az utak egészben rossz állapotban voltak s a következő korszakban is keserű panaszokra készítetik Széchenyi Istvánt ép úgy mint Kossuth Lajost.

A fő közlekedési utak a mult század végén : a Fiuméből Károlyvároson, Varasdon, Szombathelyen, Sopronyon, Pozsonyon keresztül Bécsbe vezető, mely egészen burkolt s szilárd hidakkal van ellátva ; egy másik Bécsből Budára vezet s legnagyobb része szilárd s mindig használható ; de az út folytatása Erdély és Moldva felé, másrészt Temesvár és Zimony felé rossz, burkolatlan s nincs szilárd hídja sem ; a tengerparttól Buda, Kassa, Galiczia felé vezető csak részben kőút. Debreczenből utak vezetnek Tokajon keresztül Felső-Magyarországba, Szolnokon keresztül Pestre, Nagy-Váradon át a bánágba s végre egy Erdélybe, de egyik sem biztos. Pozsonyból egy út vezet Nagy-Szombaton keresztül a bányavárosokba, mely csak némely helyen van burkolva.

II. József nagyszerű terve volt Magyarország egyes vidékeit kőutakkal összekötni, melyek Budán és Pesten mint középpontban futottak volna össze. De halála megghiúsította e szép terv kivitelét.

A jó utak legfőbb akadály a nemesi kiváltság, melynél fogva a nemesség nem járul az utak építésének s főtartásának költségeihez. «Káros és sáros kiváltság» — mondja Berzeviczy — «pocsolyákba sülyedni vagy életveszély közt

fölfordulni. Miért kell az útépités egész terhét a parasztnak viselni?»

A két tiszai kerületnek s a dunáninneninek kényelmetlen útjai vannak, melyek nem ritkán egészen használhatatlannak. A kocsiközlekedés nehéz s az idő és ár tekintetében különböző s bizonytalan. A fuvarosok gyakran kénytelenek a szállítmányok felét a kocsmákban hagyni vagy elzálogosítani; vonómarhájok nem ritkán az úton hull el a fenegetlen sár miatt.

A földesurak, a kik útvámok tulajdonosai, a törvény betűjére támaszkodva, alig gondoskodnak a hídakhoz vagy a töltésekhez legközelebb eső s a hozzáférést biztosító részek fenntartásáról. Gyakran épen a vámok körül van a legrosszabb út, melyért pedig a parasztnak még vámot is kell fizetnie.*

A vízi utak épen ily elhanyagolt állapotban vannak. A folyóhajózás legjelentékenyebb a Dunán. Lefelé könnyen mennek a hajók, de fölfelé Zimonytól Földvárig emberek, Földvártól Pozsonyig lovak vagy ökrök vontatják a hajókat. A hajózás mestersége még nem haladt annyira, hogy vitorlákat használnának segítségül, mint a Weseren, Elbán, Rajnán. Nagy akadályok a vízbe dobott fatörzsek, malmok és elhanyagolt vontató utak.

A Tiszán tutajokkal, alsó felén nagyobb hajókkal közlekednek. Szegedig Máramarosból s Beregből fát és sót, Szegedről dohányt visznek le.

A csatornák kitűnő eszközei a közlekedésnek s az árúk szállításának. A hollandusok a XVII. században ajánlatot tettek, hogy az országot csatornákkal fogják ellátni, de a rendek nem fogadták el. A XVIII. század nem egy törvénye

* BERZEVICZY: i. m. 98. s köv.

fejezi ki azt az óhajtást, hogy csatornák épüljenek s a helytartó-tanácsot terv készítésével bízzák meg. De semmi sem valósulhat meg, az ország szerencsétlen pénzügyi rendszere miatt.

E korszakban az országnak két csatornája van: a Béga-csatorna, melyet gróf Mercy — s a Ferencz-csatorna, melyet Ferencz császár támogatásával egy részvénytársaság építtetett.

A tengeri hajózás csekély s nagyobbbrészt idegen hajók közvetítik a közlekedést.*

Magyarország kereskedésének fejlődését tehát nem mozditja elő a nemzet a közigazgatás eszközeivel. A magyar rendi társadalom és állami szervezete nem érdeklődik komolyan a közgazdaság e fontos ága iránt. Hogy a királyi hatalom mily hatással volt a magyar iparra és kereskedeésre, később fogjuk látni. Most tekintsünk a kereskedés állapotára, a mint az a XVIII. században lassanként fejlődött, s a mint azt egy kiváló egykorú közgazdasági író rajzolja.

A gabona kivitele Olaszországba csak rossz termés esetén figyelemre méltó. Stájer és Krajna nem termelnek ugyan annyit, a mennyire szükségök van, de rendszerint nem engedik meg a gabona szabad bevitelét. A magyar gabonakereskedőknek sok akadályt tesznek útjába. A tartományi díjak, a molnárok és sütők boszantásai, a kik az elővétel jogát követelik magoknak; az a méltánytalan rendelkezés, hogy ha a magyar gabona nem adatott el s visszaviszik, ugyan azt a díjt fizeti a kivitelnél, a mit már a bevitelnél megfizetett, megnehezítik a kereskedést. Ausztriának mindig van szüksége magyar gabonára, melyet Sopronból tengelyen, Érsekújvárról a Duna egyik ágán visznek Bécsbe.

* BERZEVICZY: i. m. 99.

E város nagy fogyasztása előmozdítja azt a kereskedést, melynek hullámrezgése egyrészt Bácsmegyéig, másrészt Morvaországig terjed. A győri és komáromi hajósok nagyobb-részt ezzel foglalkoznak. Galiczia csak akkor okoz egy kis kereskedelmi mozgalmat, ha drágaság van vagy szükségét szenved. Az ország éjszaki megyéi, Szepes, Liptó, Árva a szomszéd termékenyebb megyékből láttatnak el a heti vásárokon, melyek között a meczenzéfi és rozsnyói a leghíresebb.

A borkereskedelemmel Magyarország egész északi Európa fölött uralkodhatnék. Most a kereskedelem e nagy ága hanyatlal. Azelőtt Lengyelországot, Sziléziát, Poroszországot, Svédországot s Oroszországot látta el magyar borral. S ez a kereskedelem természetes iránya volt. De minthogy az osztrák ipar védelmére a porosz iparcikkek nálunk el vannak tiltva, a poroszok a visszatörlesztés jogánál fogva a magyar terményeket tiltották el. Minthogy pedig Galicziába s Lengyelországba a bor minden vám nélkül vitetik ki s minthogy kereskedelmi szerződések útján nem mozdították elő a magyar borok kivitelét, ez a fontos kereskedelmi ág annyira csökkent, hogy éjszakra igen kevés magyar bort fogyasztanak s spanyol, francia és rajnai borok foglalják el a tért. Azért a tokaji bortermelés szemlélatomást csökkent. Kevés szőlőtulajdonosnak van haszna; mivelik a szőlőket, mert nagy tökések fekszenek bennök s mert a borkereskedelem visszaállítását reménylik. Ha e remény nem teljesül, akkor a hegyaljai szőlőművelés is hanyatlásnak indul s e pompás szőlőhegyeket el fogják hanyagolni. Azelőtt a tokaji borok Bártfán és Késmárkon keresztül mentek éjszaki Európába. Szomorú tapasztalás volt Magyarországra nézve, hogy Lengyelország fölöstése után az osztrák borok vám nélkül vitettek be Galicziába, míg a magyar borok beviteli vámmal

sújtattak s azért a szomszéd Szepességben fölhalmozva feküdtek.

Ausztria felé még nyomasztóbb a borkereskedés állapota. A híg, mesterséges osztrák borokat Magyarországra minden vám nélkül lehet behozni, ellenben a jó magyar borokat több mint harmincz százalékos vámmal terhelik, ha Ausztriába viszik. A német birodalomba való bevitel Ausztrián keresztül el van tiltva s nem szabad a Dunán fölfelé Ausztriába vagy a birodalomba magyar bort vinni.

Bámulatos, hogy ez akadályok ellenére mégis jelentékeny a kivitel, 800,694 forint érték, s bizonyítéka a magyar bor kitünő minőségének.

A marhakereskedés azelőtt fontos volt. Az osztrák tartományokon kívül Velence, Olaszország s a német birodalom magyar marhával láttattak el. Ma e kereskedés csak az osztrák tartományokra van szorítva. Még most is vagy 40,000 darabot hajtanak a birodalomba, de osztrák kereskedők közvetítésével. Az alsó tiszai vidéken a lakosok leginkább marhatenyéztéssel foglalkoznak. Mert a gabonának nincsen ára s a földművelés keveset jövedelmez. A kiterjedt pusztákon, a végtelen rónán kövér gulyák legelnek. E puszták tulajdonosai vagy bérlői, a kik nagyobb részt görögök vagy örmények, a marhát vagy a pesti vásárra hajtják, vagy helyben adják el az osztrák vagy morva mészárosoknak vagy kereskedőknek. Sertést Szlavonia szállit legtöbbet Németországba. Felső-Magyarországot az alvidék látja el marhával; a belső juh- és ürükereskedés is jelentékeny.

Minthogy Magyarország nagyobb részt osztrák tartományokkal van körülvéve, a magyar kereskedés és ipar korlátozása nagyon meg volt könnyítve. Oda a nyers termények majdnem kizárólag Magyarországból kerülnek földolgozás végett; azután Magyarország nyers terményeit földolgozva

vásárolja vissza s vesztesége van az eladásnál és vételnél.

Kereskedelmi szerződések sem biztosítják a magyar érdeket. Oroszországgal és Törökországgal II. József kötött szerződéseket Magyarországra nézve is s egyenlő jogokat kötött ki. De a kedvező megállapodások sokféleképp módosítottak az osztrák tartományok javára.

A legföltűnőbb jelenségek egyike az osztrák Apaldo-vagy a dohánymonopoliumot bíró társaság. Magyarországra is ki akarták terjeszteni. Közvetlenül nincs ugyan neki alávetve, de közvetve igen. Nem árul ugyan dohányt és tubákot kizárólag, de Magyarországból nem szabad dohányt kivinni az Apaldo engedélye nélkül, hogy annál olcsóbban kaphassa a dohányt az országban, a mikor szüksége van rá. Az Apaldo hivatalnokokat tart Magyarország dohánytermő vidékein s ezek a gazdákkal foglalkozó-adással magokra nézve a legkedvezőbb szerződéseket kötik; ha vitás kérdés támad, ők magok a bírái, magyarázói a szerződéseknek, mert a magyar megyei vagy dikasztériális hatóságokat el nem ismerik, hanem a bécsi Apaldo igazgatósága elé viszik; ők határozzák meg a dohány árát s ők urai az egész magyar dohánykereskedésnek.

Magyarországon sokféle fajta dohány terem. Művelése sokban javult II. József bölcs intézkedése által, mely alkalmas dohányplántákat s a legjobb magokat hozta be. Ha az ország szabadon vihetné ki dohányját, az amerikai dohánnyal versenyezhetne.

A gubacscsal való kereskedés szintén nagyon meg van nehezítve. Néhány év óta kivitele egészen meg volt tiltva, most már ismét meg van engedve, de pozsonyi mérője után 3 Rf. 15 kr. vámmal van sújtva, mely e termés középárának 100 százalékát teszi. A gubacskereskedést kizárólag bécsi

házak tartják kezökben, melyek a legolcsóbb áron veszik meg s viszik ki.

Sokan azt állítják, hogy ez elnyomás ellenére Magyarország kereskedelmi mérlege aktiv. Ezt a harminczad-hivatalok kimutatásaiból hiszik bebizonyíthatni.

Az évi kivitel Magyarországból...	12.667,080 Rf.
„ „ bevitel Magyarországra	10.078,575 „
a fölösleg tehát	2.588,505 Rf.

Erre a föltevésre van az osztrák kereskedelmi rendszer alapítva vagy inkább e káros rendszert ezzel az ürüggyel szépitgetik. Azt mondják ugyanis, nehogy Magyarország aktiv állapota növekedjék s az osztrák tartományokból a pénzt kiszívja, az egész monarchia érdeke követeli hogy Magyarország e gyarapodását a fönnálló kereskedelmi és vám-rendszerrel megakadályozza.

Hogy Magyarország aktiv és passzív állapota helyesen legyen megállapítható, szükséges a pénz ki- és befolyását pontosan meghatározni. A harminczad-hivatalok kimutatásai nem megbízhatók, mert nincs meg bennök az, a mit csempésznek, a mi a megvizsgálásnál a figyelmet elkerüli, a mit az utasok magokkal visznek vagy eltitkolnak vagy nem kötelesek bejelenteni; végre a készpénz, mely megvizsgálás alá nem esik.

Nincsenek meg a mérlegben a pénzkivitel következő rovatai:

1. azok az összegek, melyek a bányászatból évenként Bécsbe szállíttatnak, melyek körülbelül három millió Rfrtot tesznek;

2. azok az összegek, melyek ruhákért s drágaságokért Bécsbe szállíttatnak;

3. a gazdag magyarok kiadásai Bécsben tartózkodásuk idején;

4. a kamarai, só-, harminczad- és lottojövedelmek, melyek Bécsbe fizettetnek;

5. a kamatok és tőkék, melyeket magyar adósok bécsi hitelezőknek fizetnek;

6. a díjak, melyek expedíciók-, hivatalok-, adományok-, nemesítésekért Bécsbe folynak;

7. az összegek, melyeket a külföldön tanuló magyarok elköltének.

Világos tehát, hogy a kimutatás hibás s a belőle vont következtetés téves. Ha helyes volna, Magyarországon pénzbőségnek kellene lenni. Pedig súlyosan érezhető a pénzhiánya. Az adózó alig képes adóját megfizetni s erőszakos végrehajtásokkal kell kipréselni; a paraszt szegény és pénztelen. A polgár és kézműves csak ügyyel-bajjal tarthatja fenn magát, a kis nemesség szegényesen és szükségben él. A nagy nemesség rendszerint nem képes az állásával járó szükségeket fődözni s adósságokkal van terhelve. A kereskedő ritkán bocsátkozik nagyobb vállalatokba s a kis kereskedéssel is megakad. Egyedül a magas klérus mondható gazdagnak. Ezt kivéve, kevés gazdag ember van az országban. S nem következhetett volna be ily állapot, ha az évi pénzmérleg két és fél millióval volna aktív Magyarországra nézve.*

Ez a magyar kereskedés állapotának képe a múlt század végén s egészben ugyanaz maradt a következő korszakban is. A közgazdaság minden ága pang. Pedig az állam gondoskodása nagy eredményeket érhetett volna el az ipar és kereskedés fejlesztésében.

* BERZEVICZY: i. m. 67. s. köv.

Az ország felső vidékein az ipar virágzásának minden feltétele megvolt. Műveltebb városi lakosság, sűrűbb földművelő s bányász népesség, mely, hogy megéljen, kénytelen más kereset után is nézni s mely már nagy mértékben foglalkozik házi iparral is; az iparral és kereskedéssel századok óta foglalkozó néposztályok, melyekben már meghonosult bizonyos ügyesség és hajlam e foglalkozásokra; a kedvező természeti viszonyok, olcsó hajtó erő és munkás kéz arra látszottak rendelni e vidéket, hogy virágzó gyáripar színhelye legyen. Ha a magyar király gazdasági politikája oda irányult volna, hogy Magyarországon azt épen úgy fejlessze, mint Ausztriában s ugyanazokat az eszközöket alkalmazza, mint ott, Magyarország felvidékének épen oly fejlett gyári ipara lehetett volna, mint Csehországnak s kétségtelen, hogy lendületet nyert volna az ország többi részében is. Magyarország gazdasági egyoldalúsága megszűnik az ipar és kereskedés kifejlődésével; az iparos és kereskedő osztály megerősödésével egészségesebbé vált volna a nemzet organizmusa, emelkedett volna kultúrája, fokozódott volna pénzügyi ereje. Nemcsak a magyar nemzet gazdasági egyéniségének önállósága és ereje, hanem egész nemzeti, kultúrai, társadalmi s állami organizmusának normális kifejlődése s működése függött a vele szemben követett gazdasági politikától. De a magyar király, a ki a gazdasági élet alsó rétegeiben fejlesztő, lendítő tényező, mint az osztrák tartományok fejedelme pusztító gazdasági háborút folytat Magyarország ellen a gazdasági élet felső régióban, az ipar és kereskedés terén. A fejedelem gazdasági politikájának nem Magyarország a végső célja. Magyarország gyarapodását előmozdítja a nyers termelés körében, de nem akarja engedni, hogy magasabbra emelkedjék s az osztrák tartományokkal versenyezzen. Magyarország nyersterme-

lése csak eszköz az osztrák tartományok magasabb gazdasági fejlődésének előmozdítására. Egyrészt tárháza a nyers terményeknek, melyekre az osztrák iparnak szüksége van s melyeket Magyarországból olcsón kap; másrészt biztos piac az osztrák ipar termékeinek értékesítésére. A mint ezt a nemzet nem tudta megakadályozni, kártékony és szégyenletes függésbe kellett jutnia s állami önállósága üres szó volt, ha világos törvények biztosították is.

E gazdasági háború kezdete már a XVII. századba esik. De sokáig csak védelem volt a célja s az eszköz, melyet elérésére az osztrák rendek használtak, a magyar nyers termékek, mint a gabona, bor, marha bevitelének megakadályozása volt, részint egyenes tilalmakkal, részint magas vámokkal s egyéb elriasztó eszközökkel, sőt annyira mennek, hogy nem engedik meg a magyar termékek átvitelét sem a német birodalom területére.

Ez kellemetlen és káros volt Magyarországra nézve, de nem csorbitotta gazdasági önállóságát, s az osztrák rendek csupán jogukkal éltek, midőn egy idegen ország terményeinek bevitelle ellen védekeznek s Magyarországnak joga volt visszatöreléssel élni. Azért szinte komikus benyomást tesz az 1681-ik évi LXXIX. törvényezikk, mely egyszerűen kimondja, hogy a magyar országgyűlés elhatározta, hogy a kereskedés mindennemű árucikkkel teljesen szabad legyen Magyarország s az osztrák tartományok között, mert magyar törvénynyel nem lehetett az osztrák tartományok gazdasági politikáját szabályozni.

A törvénynek nem is volt sikere s az 1715-ik évi LXXIV. törvényezikk számolva a reális tényezőkkel már csak azt követeli, hogy a saját használatra szánt árukat és borokat lehessen Ausztriába vámmentesen bevinni, de a kereskedés céljából bevitt borra nézve arra kéri a királyt, hogy

Ausztria rendeivel tárgyalást indítson meg, hogy ezután méltányosabb eljárást kövessenek Magyarország iránt; a király igéri, hogy ki fogja eszközölni, hogy a magyar borok akadálytalanul vitethessenek egyéb tartományokba Ausztria és Stirián keresztül; az ökrök bevitele s áthajtása, úgy a mint eddig, szabad legyen.

Az 1723-ik évi CXIX. törvényczikk a marhakereskedésre vonatkozik s a király igéri, hogy az előmozdítására szolgáló eszközökről a helytartótanács meghallgatásával határozni fog. Az 1741-ik évi XXVII. törvényczikkben Mária Terézia megint az osztrák rendekre hivatkozik, mint a kiknek érdekét a magyar termékek szabad bevitele érinti s kikkel e tárgyban tanácskozni fog s addig is azt határozza, hogy a magyar ökröket Alsó-Ausztriába s ezen keresztül a velenzei tartományba, úgyszintén Augsburgba, Nürnbergbe s a római birodalom egyéb helyeire szabadon lehessen hajtani.

E törvényeknek semmi foganatjuk sem volt, mert az osztrák tartományok érdekeibe ütköztek. De közjogi szempontból érdekes jelenségek. A király s a magyar országgyűlés itt oly törvényeket alkot, melyeknek tárgya nem az ő hatalmuk körébe esik, mert egy idegen állam területén végrehajtandó gazdasági intézkedésekre vonatkoznak s azért magokban semmisek s végre sem hajthatók. A magyar országgyűlés törvénye nem határozhatta meg, hogy Ausztria minő gazdasági politikát folytasson. (Ily törvényeket később is alkottak még, mint például 1807-ik évi VI. és VII. törvényczikk.) Midőn a magyar rendek óhajtásaitat törvényczikk alakjában terjesztették a király elé s ez e czikkeket szentesítette, ez csak akkép történhetett, hogy annyira egybeolvadt az uralkodó személyében a magyar király s az osztrák fejedelem, hogy sem a rendek, sem a király nem vették észre, hogy a magyar királynak nincs joga oly tör-

vényt szentesíteni, mely az osztrák fejedelem államának gazdasági politikájára vonatkozik. Így e törvények tulajdonkép szerződések, melyeket kereskedelmi ügyekben az osztrák tartományok abszolút fejedelme kötött Magyarországgal.

Eddig az osztrák gazdasági politika nyersterméneinek védelmére szorítkozott a magyar nyers termények ellen, de 1746 óta támadóvá válik. Mária Terézia uralkodása végzetes Magyarországra nézve, mert ekkor érik meg az a gazdasági politika, mely az osztrák érdekek kedvéért megakasztja Magyarország magasabb gazdasági fejlődését, meghatározza a pontot, melyen túl mennie nem szabad s Magyarország gazdasági függését és kizsákmányolását rendszerre emeli s az osztrák tartományok jóléte s a gazdaság magasabb formáira való emelkedése alapjának tekinti.

Az 1746-ban fölállított Commerzienrath készíti a tervet e cél elérésére. E terv lényege az, hogy Magyarország a nyerstermeléssel foglalkozzék, az osztrák tartományok iparos állammá emelkedjenek; Magyarországnak ne legyen ipara és kereskedése s nyers terményeinek árát a vámrendszer segítségével az osztrákok határozzák meg. A vám pénzügyi jövedelem-forrásból a közgazdasági fejlődés szabályozójává válik.

E rendszer hatását csakhamar megéreztek Magyarorszáiban. Az 1751-ki országgyűlésen keserű panaszokat hallani a magyar kereskedés megszorítása miatt. Később az 1764-ik évi országgyűlésen is fölemlítik a szónokok a kárt, mely a fönnálló vámrendszerből a magyar termelőkre nézve származik s midőn a királyné a nemesi fölkelés megváltását követeli, egyenesen kimondják, hogy az osztrák örökös tartományok Magyarország kárán gazdagodnak. De ezt inkább taktikai szempontból teszik, hogy a kormányt a ne-

mesi fölkelés megváltása tervének elejtésére bírják s a mint ez megtörténik, e tárgyat többé nem is hozzák szóba. — De még csak a nyerstermelők megsértett érdekei nyilvánulnak e panaszokban s nem a gazdasági viszonyok magasabb fölfogása. A marha, bor, gabona s egyéb nyers termékek kivitelének megakadályozása vagy magasabb vámokkal való megterhelése a földbirtokos kára volt, mert megnehezítette a termékek értékesítését, csökkentette az árakat s a kereskedő a magasabb vámot a termékek árából vonta le. E panaszok nem hozták meg a sérelmek orvoslását. Az 1754-ki híres vámszabályok, melyeket Mária Terézia a magyar érdekeknek tett engedménykép adott ki, nem tértek el a fönnálló rendszer alapelveitől. Ebben azt rendelték, hogy a magyar kereskedőnek, a ki külföldi árukat nem első kézből, hanem az osztrák kereskedő közvetítésével vesz, bizonyos meghatározott osztrák harminczad-hivatalokban öt százalék visszafizettségéért abból a harminczadból, melyet a beviteli állomáson fizetett s csak ezen, és nem más úton legyen neki szabad külföldi terményeket s árukat az országba hozni. Ez az intézkedés teljesen kizárta a magyar kereskedőket a külföldi kereskedésből, melyet csak az osztrák kereskedők űzhetnek Magyarországon is, s így az első kéz hasznát ők húzták; ezzel kezökbe jutott a beviteli kereskedés s Magyarország számára tetszésök szerint állapítják meg az árakat.

Továbbá, hogy mindazon termények, melyekre az osztrák tartományoknak szükségök van, Magyarországból más országokba ki ne vitethessenek, vagy egészen el vannak tiltva, vagy oly magas vámdíjakkal megterhelve, hogy az osztrák tartományokba olcsó áron kell szállítani. Mi pedig minden iparterményeiket oly drágán vagyunk kénytelenek megvenni, a mint ők akarják, mert azoknak az áruknak bevitelle, melyeket az osztrák tartományok szállíthatnak, vagy

egészen el van tiltva, vagy 30—60 százaléknyi vámmal van terhelve; ezért az örökös tartományokban a gyáraknak és kézműveknek föl kell virágozniok s ha gyártmányaik silányak is, biztos piacra találhatnak.

Továbbá a magyar ipartermékek, ha az osztrák tartományokba bevitetnek, idegenekül, de az osztrákokéi, ha Magyarországra bevitetnek, belföldiekül tekintetnek, azért azok harmincz, ezek három százalékot fizetnek.

Az osztrák kereskedők ezenkívül még sokféle kedvezésben részesülnek. A magyaroknak ellenben nemcsak nem kedveznek, de legjogosabb igényeiket sem veszik figyelembe. Ha a magyar kereskedő a rossz minőségű árukat vissza akarja küldeni, a visszaszállításnál magas vámot kell fizetnie s így elriasztják attól, hogy a megrendelt árút, ha rossz is, visszaküldje.*

E rendszer célja az volt, hogy Magyarországon gyárak és kézművek ne keletkezhessenek, s általában semminemű ipar meg ne honosúljon, hanem Magyarország minden gyártmányt az osztrákoktól legyen kénytelen venni; hogy az osztrák tartományok a magyar nyers terményeket, melyekre élelmökre s gyáraik számára szükségök van, kizárólag s a legolcsóbb áron kapják, s ezért e termények kivitele vagy el van tiltva vagy fölötte meg van nehezítve; hogy Magyarország a közvetlen külföldi kereskedésből ki legyen zárva s a nyereség belőle az osztrákoknak jusson. S e célját el is érte. Nemcsak az ipar fejlődését akadályozta meg Magyarországon, hanem megrontotta azt is, a mi addig keletkezett.**

* BERZEVICZY: i. m. 42. — HORVÁTH M.: i. m. 163.

** B. PODMANICZKY JÓZSEF: *Principia vectigalis tricesimalis*. 1790 49—63. §§.

E rendszer megváltoztatása annál nagyobb nehézségekbe ütközött, meanel inkább vált az osztrák tartományok gazdasági életének s pénzügyi rendszerének alapjává. S nem is változott, legfőlebb egyes részleteiben, de alapelveiben fönmaradt, a míg a magyar rendi alkotmány fönnállott. Magyarország példátlan függésbe jutott Ausztriától, önálló gazdasági egyénisége megsemmisült s a gyarmat állapotába süllyedt.

Nem lehet kétséges, hogy e rendszer életbeléptetésének nemcsak gazdasági, hanem pénzügyi indokai is voltak. Az osztrák államférfiak mindig keveselték azt az összeget, melylyel Magyarország a monarchia szükségeinek földözéséhez járult. A magyar kiváltságos osztályok ragaszkodtak adómentességekhez, melyet az alkotmány egyik sérthetetlen alkotó részének nyilvánítottak s nem is lehetett megadóztatásukra gondolni az alkotmány erőszakos fölforgatása nélkül.

Az osztrák gazdasági politika és vámrendszer ezt a nagy pénzügyi problémát is megoldotta. Sikerült benne oly módott találni, mely, habár kerülő úton, lehetővé tette a nemesség megadóztatását az alkotmány formáinak nyílt megsértése nélkül. Olcsóbban kellett eladni terményeit az osztrákoknak, mint különben tehetette volna s így vesztett az eladásnál, s drágábban kellett megfizetni szükségeit s vesztett a vételnél. A két jelentékeny különbözet az osztrák iparosok és kereskedők vagyonosságát gyarapította s így ők nagyobb adót bírhattak el, a melyet tulajdonkép a magyar kiváltságos osztályok fizettek az osztrák kincstárnak az osztrák iparosok és kereskedők közvetítésével. A magyar kiváltságos osztályok, melyek nem akartak adózni hazájok közsükségeire, ily módon lettek adófizetői az osztrák kincstárnak s míg Magyarország mindenben elmaradt, mert

földbirtokosai lealacsonyítónak s az alkotmánnyal és szabadsággal ellenkezőnek tartották a közczélokra való adózást, addig a magyar nemesség indirekt megadóztatásából gazdagodó Ausztria jelentékeny pénzügyi eszközeivel előmozdíthatta saját gazdasági s kulturai fejlődését. A nemesség s vele a nemzet nemcsak óriási összegeket veszített, nemcsak elmaradt mindenben a szükséges pénzügyi eszközök hiánya miatt, hanem a nemesség adómentessége oly gazdasági s vámpolitika életbeléptetésére adott alkalmat az osztrák kormánynak, mely lehetetlenné tette a nemzetnek a gazdasági fejlődés magasabb fokára való emelkedését.

Azért nagy jelentőségű pillanat volt a nemzet életében, midőn II. József 1785. évi december 30-kán ismeretes kéziratát intézte gróf Pálffy kancellárhoz, melyben Magyarországot megkínálja az addig követett végzetes gazdasági politika elejtésével, szabad kereskedéssel, az ipar előmozdításával s mind ennek nagy következményeivel, ha a nemesség lemond adómentességéről s a közterhek viseléséhez megfelelő arányban járul. •Egyedül ez elhatározástól fog függni, vajon Magyarország a többi örökös tartománnyal egyforma kedvezésben részesüljön a kereskedésben, vagy csupán gyarmatnak tekintessék, melyből iparczikkei kivitelének lehető megnehezítése s az élelmi szerek árának, az országban elhelyezett katonaság ellátása végett, lehető leszállítása által annyi hasznót húzzunk, a mennyit csak lehet, a nélkül, hogy a pénznek az országba visszaterelésére, mi által csak a többi tartomány károsodik, valaha legkisebb gondot fordítanánk.»

Ha terve sikerül, II. József legnagyobb jóltevője lett volna a nemzetnek s Magyarország fejlődése egy századdal haladt volna előbbre s mennyire más képe volna ma az ország gazdasági s kulturai állapotának!

A magyar rendi társadalom visszautasította a császár ajánlatát, azt mondják azért, mert nem volt koronázott király. De vállalt-e adót, mikor Magyarországnak megint koronázott királyai voltak?

S Magyarország sorsa el volt döntve. Gyarmat maradt II. József alatt s azután is. A II. József által 1788-ban életbeléptetett vámrendszer súlyos intézkedéseit némileg enyhítették a reá következő fejedelmek.* De a rendszer maga s Magyarország gazdasági függése nem szűnt meg. Magyarország hasonlított egy keményen megkötözött emberhez, a kin, hogy meg ne füljön, tágabbra eresztik a köteléket s ha ezután szabadabban lélezkzik s mozog is, azért nem válik szabaddá.

Az egykorú kiválóbb szellemek tudták, hogy Magyarország Ausztria gyarmata, valamint azt is, hogy Magyarországnak joga van a gazdasági függetlenségre és saját érdekeinek megfelelő gazdasági politikára.

Berzeviczy Gergely, idézett munkájában, nagyon szépen fejezi ki Magyarország követeléseit.

Leírja az osztrák tartományok helyzetét s viszonyát Magyarországhoz. «Mennyi hatalom és gazdagság kútforrása ez Ausztriára nézve! A lakosság száma egyszer annyi. Az ipar és kereskedés állapota össze sem hasonlítható. A parasztok Ausztriában jobban, kényelmesebben s kellemesebben élnek, mint nálunk a kisebb nemesség. Hallottuk-e valaha hogy Ausztria lakossága nyomorban veszel, éhen hal? a mi nálunk gyakran történik. Hasonlítsuk össze a városokat, falukat, falusi lakokat, az életmódot; nem találjuk-e ezt Ausztriában sokkal jobb s fényesebb állapotban? Mig mi a természet adományainak bőségében

* HORVÁTH M.: *Kisebb tört. munkái*. III. kötet, 312.

szegények vagyunk, s a nyomasztó pénzsükségünkben a szerzett fillért gondosan elrejtjük, addig ők gazdagságuk magaslatáról, felsőbbségök tudatában, büszkén tekintenek le reánk, kiknek erejével tündökölnék.»

«De tegyük föl, hogy Magyarország gazdasági fölszabaddulása az osztrák tartományokra káros következményeket vonna maga után: honnét veszik a jogot, ezt a szolgásgót ránk erőszakolni?»

«Magyarország önálló birodalom; saját léte és alkotmánya van. Gondosan biztosította e fontos nemzeti jogait, midőn a királyi koronát az osztrák házra ruházta, hitlevelekkel, törvényekkel, szerződésekkel, békekötésekkel s eskükkel. Minden fejedelem az osztrák házból új diplomával és esküvel erősíti meg e jogok szentségét és sérthetetlenességét. Magyarország tehát sem politikai igazgatásában, sem gazdaságában, iparában és kereskedésében nem rendelhető alá más tartománynak. Az osztrák tartományokkal szemben teljesen önálló és független. A személy egysége, melyre a kormányhatalom van ruházva, nem alapíthat semmi elsőbbséget vagy alávetettséget. A monarchia különböző részeit kormányozni kell, mindeniket a saját törvényei, alkotmánya szerint. Ha Magyarországnak nem volna Ausztriával közös uralkodója, akkor ez a vámrendszer, az ipar és kereskedelem elnyomása tűrhető volna-e? Nem igyekeznénk-e kereskedelmi szerződésekkel vagy visszatöreléssel e nagy kárt elhárítani? S a mit, ha idegenek volnánk egymás iránt, szigorúbb jog szerint követelhetnénk, ne követelhezzük most, midőn testvéri viszonyban állunk? Őseink ezt bátran megtették az 1625: 32., 1635: 1. és 1638: 6., de később az idők kedvezőtlen viszonyai akadályozták őket. Ezt a tagadhatatlan jogot, ezt a függetlenséget s igazságosságot annál inkább követelhetjük, mert egy a fejedelmünk,

a ki sokkal fenségesebb, hogysem az egyik félnek kedvezne.»*

E fölfogást megtaláljuk az országgyűlések fölirataiban is, s mindenütt Magyarország külön, önálló gazdasági egyéniségének elismerését követelik.

Az 1790—91-ki országgyűlés vegyes bizottsága a királyi hitlevél tervezetének IX. pontjában a vámokra nézve azt követeli a királytól, hogy a vámrendszert a kereskedés előmozdítása végett, a mennyiben az örökös tartományokat is érdekli, szerződéssel szabályozza, a mennyiben pedig Magyarországnak külkereskedését illeti, magyarok által dolgoztassa ki s a rendek közreműködésével tárgyalandó szerződéseket hagyja jóvá.

* Ez az idézet kétségtelenné teszi, mennyire igazságtalanok voltak e kiváló férfiú iránt kortársai, a kik mint Kazinczy és gróf Dessewffy József a hazafiatlanság súlyos vádjával illették. Gróf Dessewffy József német magyarnak nevezi, mert nem beszélt s nem írt magyarul, de akkor a Szepességen a nemesség között senki sem tudott magyarul beszélni és írni s ő nem valami szomorú kivétel. Latinúl írt s munkáit németre is lefordították s figyelmet keltett magasabb fölfogásával s képzettségével közgazdasági kérdésekben. Kinek írt volna magyarul abban a korban? Még a szépirodalomnak is alig volt olvasó közönsége, annál kevésbbé a szaktudománynak. «Olvastad-e Berzeviczy munkáját *Ueber den Welthandel* — írja róla Kazinczy — hideg vérrel, sőt mintegy óhajtvá prophetisál, hogy mi austriacusokká leszünk magyarokból s akkor aztán lesz commerciumunk. Mire jut az oly nemzet, melynek sok Berzeviczyje van? S a jobb ember kész-e aranyért, commerciumert megválni a maga nationalitásától?» Ez a fölfogás nem található meg sem a Kazinczytól idézett munkában, sem egyéb írásaiban. Berzsenyi azt írja róla, Kazinczy értesítése alapján, hogy «Berzeviczy balgatag és gonosz», a nélkül, hogy csak egy sort is olvasott volna munkáiból. — Berzeviczy azon kiváló szellemek és igazi hazafiak közé tartozott, a

Az 1807-ik évi országgyűlés fölirata világosan kimondja, hogy Magyarország független ország gazdasági tekintetben. «Midőn a magyar kereskedésről van szó, két kérdés adja magát elő: mihez van az országnak jussa? és az ország javára nézve mit lehet e részben illendően rendelni?»

«A mi az országnak jussát mástól való nem függéséhez képest illeti, az örökségnek felséged felséges házára lett általadásával és az úgynevezett *pragmatica sanction*nak a *successio* rendére való nézve lett elfogadásával, a választás jussán kívül a mástól való nem függés jussátul semmi sem hibázik és Magyarország a felséged több tartományaival csupán csak az egység és egyetértés kötelénél fogva kapcsoltatik össze, világos ez az 1723-dik esztendőbeli törvénylevelél előljáró beszédjéből, és az első és második tör-

kik belátták a főnnálló jogrend s a nemesi kiváltságok káros hatását s bátor volt nézeteit közzé tenni. A *De Conditione et indole rusticorum* című munkájában, melyben sötét színekkel festi a parasztság állapotát, nemes szívről tesz bizonyosságot; *Welthandel* című munkája nagy tájékozottságáról s magas szempontjairól; *Ungarns Industrie und Commerz* című műve pedig meleg hazafiságáról s arról, hogy teljesen fölfogta a főnnálló gazdasági viszonyok kártékony hatását a nemzetre nézve. Hogy nem akart osztrákká lenni a commerciumért, bizonyítja a fentebbi idézet, valamint az is, a mit József császár kéziratáról mond, melyben a nemesség adózását követeli. «Ez oly föladat, melyről nagyon üdvös volna gondolkodni; de ép oly törvénytelen volna ezt valakire ráerőszakolni. Tegyük föl, hogy a physiocrata-rendszer hasznosabb, följogosíthat-e ez bárkit arra, hogy egy országot, mely őseinek alkotmányához ragaszkodik, a kereskedelem és ipar terén elnyomjon s a gyarmat súlyos állapotába süllyeszzen?» Kortársainak ellenszenve a B. által képviselt fölfogás iránt magyarázza meg a rajta elkövetett igazságtalanságot. Az elfogulatlan utókor kötelessége megtisztítani a kortársak gyanúsításától a kiváló emberek emlékéét.

vényczikkely által is minden kétségen kívül tétetik, az ország mástól való nem függésének jussa sérelme nélkül, ennek haszna ugyanazon egy királyi szék alá tartozó tartományok hasznaitól nem függhetnek.»

«Ha tehát az egymástól nem függő rendek egymásnak egyébbel nem tartoznak, hanem azzal, a mi iránt meg egyeztek, Magyarország Ausztriának és a többi tartományoknak az egyesség és egyetértésen kívül semmivel sem tartozik, következésképen a kölcsönösséget, avagy mindazt, a mit a többi tartományok Magyarországra nézve kívánnak, hogy Magyarország is azokra nézve igazsággal kérheti, magában világos. Mert a kölcsönösség szabad nemzetek között fő feltétele a függetlenségnek . . .»

«Az 1802-beli szent Jakab havának 15-dikén tett aláíratos fölírásban, a volt egyedül a szándékunk, hogy az ország kereskedése, mely szüntelen való változásoknak volt kitétetve, állandó lábra helyeztessék.»

«A melyet, hogy megnyerhessünk, gondossággal elkerültük, hogy olyat ne kérjünk, mely a felséged több örökös tartományai hasznával nyilván összeütközhetne, és azért nem azt, a mit törvényesen kívánhattunk volna, hanem azt kívántuk, a mi felől látszatott, hogy az ország mástól való nem függésbeli jussának sérelme, és az egész monarchia kára nélkül tölünk meg nem tagadtathatik.»

«Nem tagadhatjuk tehát felséged előtt, mint alatta levő népei köz Attya előtt azon fájdalunkat, melyet okozott bennünk a múlt Sz.-Mihály havának 8-dikán költ kegyelmes királyi válasz, melyből értettük, hogy a kereskedés dolga, a benne foglaltatott kifogások és megszorítások által az elébbeni ingadozó állapottyában hagyatott.»

«Az mindazonáltal enyhítené a mi keserűségünket, ha

elhitethetnénk magunkkal, hogy ezek a szükségre vagy a közhaszonra való nézve történnek.»

«De midőn maga felséged kegyelmesen méltóztatik meg-esmélni, hogy a mások fölött termékeny Magyarország leginkább eszközölheti azt, hogy a kereskedés által a készpénz visszajöjjön, mivel Magyarországon, ha a szorgalmatosság ösztönöztetik, annyi termés készülhet, hogy mind a szomszéd tartománybéli műveseknek elegendő lészen, mind külső országokra nevezetes mennyiség vitethetik ki.»

«Ha a státus gazdálkodása igazgatásában principium gyanánt állittatik az, hogy mind az a köz státus kárára szolgál, valami a felséged tartományabeli műhelyek (gyárak) tulajdonosait abban hátráltattya, hogy a magyar földterméseket azon az áron, a mely illendőnek látszik (a latin szövegben: quod ipsis convenire videtur), meg nem vehetik, világos lészen, hogy a kereskedés nem oda intéztetik, hogy a készpénz visszaszerzésének eszköze legyen, hanem oda, hogy a magyar földtermések azon szomszéd tartományokban mennél olcsóbb áron hordattassanak és ott adózásokkal terheltethessenek.»

«Az illetén principiumok nem a köz státust, nem a felséged szomszéd tartományabeli hűséges jobbágyságot közön-ségesen, hanem különös személyek hasznát nézik és a státus gazdasága fő céljának soha meg nem felelhetnek.»

«Azért felséged előtt alázatosan esedezőnk, méltóztassék kegyelmesen meghatározni, hogy atyai igazgatása alatt a köz státus gazdálkodása vezérlésében zsinórmértékül olly principiumok többé ne szolgálhassanak, a melyek sem Magyarország jussaival, sem a szándékban vett céllal meg nem egyeznek.»

«Az olyan tartományok között, a melyekben a status, a jussok, határozatok és hatalmak különösek és épen külön-

bözők, a kereskedés nem másképen, mint már említettük, hanem egyezések által vétethetik rendben.» *

A függés tudata s a függetlenség követelése tehát meg volt s a leghatározottabban nyilvánul az országgyűlés irományaiban. De a nemzet életében már nem, s a nemzet magatartása ez első rangú nemzeti érdekekkel szemben megdőböntő. A nemzet gazdasági függetlenségének megsemmisítése, a lealázó s kártékony gyarmati viszony, az ország gazdasági s ezzel társadalmi, politikai s nemzeti fejlődésének erőszakos megakasztása, organizmusának e megcsontítása nem kelt mélyebbre ható izgalmakat. Másutt lázadások, háborúk következtek volna a nemzet ily nagy életérdekének megsértéséből. Itt meg sem mozdul a nemzet, nem is törődik a gazdasági érdekekkel; fásúlt egykedvűséggel tűri megsértéseket s a magyar nemzet, mely minden alkalommal követeli s hangoztatja függetlenségét az osztrák tartományoktól, ellenállás és küzdelem nélkül vesztí el gazdasági függetlenségét épen úgy, mint a hogy elvesztette külön hadi szervezetét s pénzügyi függetlenségét s nem kezd komoly küzdelmet visszaszerzéseért.

E nevezetes jelenség azonban, mely rendes viszonyok között nemcsak megfoghatatlan hanem lehetetlen is volna a magyar nemzet ekkori állapotából szükségkép következett.

Kétségtelen, hogy Magyarország földrajzi fekvése már magában sem kedvezett a nagyobb szabású kereskedés kifejlődésének. Minthogy nyerstermelő volt, mint éjszaki, keleti s déli szomszédai, s magának nem voltak fogyasztó néposztályai, szükségkép az osztrák tartományokra szorúlt, mert máshová nem szállíthatta terményei fölöslegét. Ma-

* Acta Com. 1807. 463. l.

gyarország majdnem minden oldalról körül van véve a bécsi udvari kamarától igazgatott vámterületekkel, mint az örökös tartományok, a temesi bánság, Erdély s a Határ-örvidék. Mindez külső eszköz Magyarország gazdasági függésének biztosítására. S Magyarország mennél inkább marad el gazdasági fejlődés tekintetében Ausztriától, mennél egyoldalúbbak gazdasági viszonyai s mennél inkább marad meg a nyerstermelés alacsony fokán, annál föltétlenebbül van utalva Ausztriára, mely termékeinek egyedüli piacza még akkor is, midőn Mária Terézia Fiumét Magyarországhoz csatolja s az ország területén fönnállott közbenső vámsorompók leomlanak.

De e külső okokon kívül belső okoknak is kellett közreműködni, hogy Magyarország gazdasági függését Ausztriától lehetőségessé tegyék.

E fő okok egyike a rendi alkotmány lényegében van. A vám, a középkorban tisztán pénzügyi intézmény volt s a királyi jövedelem egyik forrása. A rendeknek tehát nem volt rá döntő befolyásuk. Vannak ugyan törvényeink, melyek azt bizonyítják, hogy a rendek hozzájárulásával jöttek létre határozatok, melyek a vámügyre vonatkoznak. De teljes félreismerése volna e törvények természetének, ha valaki azt állítaná, hogy a vámügy szabályozása, az országgyűlés hatáskörébe tartozott. Törvényeink legnagyobb része nem törvényes szabályok, hanem megállapodások a király s a rendek között, melyek egy-egy sérelem megszüntetését, egy-egy postulatum teljesítését ígérik. Nagyobbreszt taktikai jelentőségek volt s arra szolgáltak, hogy a rendeket megnyugtassák, kibékítsék vagy a királyi előadásokban foglalt kívánságok teljesítésére kedvezően hangolják, de nem voltak a mai értelemben vett jogszabályok, a milyeneket a mai állam törvényhozása állapít meg. A rendek nem

is állottak szerves viszonyban az állammal s a királyi hatóságok s a rendek között kitöltetlen hézag tátongott s nem is volt módjuk kierőszakolni a hozott határozatok végrehajtását s innen ered az ily országgyűlési határozatok s úgynevezett törvények következetes figyelmen kívül hagyása a királyság részéről s ugyanazon sérelmek folytonos ismétlődése egy évszázadon keresztül. S nemcsak csekélyebb jelentőségű törvényekkel történik ez, hanem a nemzet legfontosabb érdekeire s közjogi állására vonatkozó sarkalatos törvényekkel is. Az országgyűlés szerepe mindezen esetekben arra szorítkozik, hogy a rendek szabadon panaszkodhatnak s kimondhatják az igazságot a fejedelemhez intézett fölratokban s a gravamenek és postulatumok jegyzékében, de ez az egész vigasztalásuk s a helyzeten nem változtatnak semmit.

E könyörgésekben és panaszokban nyilvánul a rendi alkotmány gyöngesége s a rendi elemek tehetetlensége.

A magyar országgyűlés sohasem foglalkozott valamely vámtariffa megállapításával. 1715-ben, midőn a 91-ik törvényczikkben megállapítja a harminczadok helyeit, a királyi vám helyes és igazságos rendezését királyi kamarai biztosok közbenjöttével a királyi táblára bizzák. De úgy látszik, hogy a bírói testület tagjai belátták, hogy e föladat megoldása nem az ő szakmájokhoz tartozik s nem is fogtak bele, mire 1729-ben az országgyűlés bizonyos gyöngédséggel a királyi tábla bokros teendőit hozva föl okul, a helytartótanácsra bizza a királyi vámügy rendezését s javítását oly utasítással, hogy megállapodásait a király jóváhagyása alá terjeszsze.

Az országgyűlés maga nem is akar a vámrendszer tárgyalásával foglalkozni s a vámügy kezelése kizárólag a király hatáskörébe tartozik és az országgyűlés legfőlebb

következéseivel, de az intézmény szervezésével s részleteivel nem foglalkozik soha.

Az 1790/1-iki országgyűlés országos bizottságot küld ki oly célból, hogy a harminczadok elveinek szabályozásáról javaslatot készítsen s azt az országgyűlés elébe terjeszsze. Tehát ez az országgyűlés is csak elvekről s nem a vámügy részleteiről szól. A bizottság előadója, báró Podmaniczky József, nyilván az országgyűlés ellenzéki szellemű tagjaihoz tartozik, s ő az, kinek munkálataiból megismerjük a bizottság fölfogását a vámügy rendezésénél követendő elvekre nézve. De ő is állítja, hogy a vámügy igazgatása törvények erejénél fogva a felségre van bízva, hogy a tariffa megállapítását nem lehet országgyűlésen tárgyalni, mert a körülmények gyakori módosításokat igényelhetnek s azért a legbiztosabb ezt a politikai s kamarai kormánysszékekre bízni.* Ugyanez a közjogi tekintélyek nézete is. Cziráky szerint a vám a fejedelem kétségtelen joga s jövedelme is az övé; ő rendelkezik szabadon a vám kezeléséről is; az országgyűlés ha sérelmesnek találja a király intézkedéseit, vagy czélszerűbb intézkedést tart szükségesnek, a vámügyet tárgyalásai körébe vonhatja, s hogy arról a miben fejedelem s a rendek megegyeztek, törvényeket alkottak, bizonyítja az ország törvénykönyve.**

Míg a vám csupán pénzügyi forrás volt, mely a király jövedelmeinek szaporítására szolgált, nem rejlett nagy veszély a király azon jogában, hogy a vámügyet kizárólag ő intézi. De a mint a vám pénzügyi intézményből a közgazdaság terén a termelés s a kereskedés szabályozója lett, e jog rendkívül-nagy hatalmat adott a király kezébe. A Cor-

* B. PODMANICZKY JÓZSEF: Principia vect. tric. 80. §.

** Conspectus Juris publ. 578. §.

pus jurisba mélyedt nemzet, melynek szelleme megmerevedett, mely az élet új jelenségeit nem ismerte vagy meg nem értette, mely hatszáz év előtt kelt törvényeket, ha újabb törvény hatályon kívül nem helyezte, épen oly megnyugvással idézett s alkalmazott a jelenre, mint a legújabbakat, melyre nézve a legrégibb múlt még mindig jelen volt, mert a múlt eszmekörében élt s nem távolodott el tőle, nem vette észre, hogy a változott viszonyok között a középkori vámot illető királyi jog tartalma lényegében átalakult s a király e jog korlátlan birtokában a nemzet közgazdasági politikájának korláttalan intézője lett.

A királyság e hatalom kirtokába jutott mindenütt, a hol korláttalanná vált s Magyarországra nézve sem lett volna szerencsétlenség, ha mint önálló állam nemzeti királyság uralma alatt él. De királyaink osztrák fejedelmek is s többi tartományaik gazdasági politikájának intézői. A mint a viszonyok úgy alakúlnak, hogy az osztrák fejedelem arra a meggyőződésre jut, hogy a leghelyesebb gazdasági politika a birodalom érdeke szempontjából, ha a vámrendszert úgy állapítja meg, hogy Magyarország maradjon nyerstermelő ország s terményeit olcsó áron legyen kénytelen szállítani az osztrák tartományok ipara számára s az osztrákoktól földolgozott saját nyersterményeit iparcikkek alakjában legyen kénytelen visszavásárolni, akkor ezt meg is teheti s nincs jogi korlát, mely ebben akadályozza. A magyar király, a ki egy személyben az osztrák tartományok ura is, a császár rendelkezésére bocsátja korláttalan hatalmát s az ország gazdasági érdekeit az osztrák tartományok érdekeinek szolgáltatja ki. Így vesztette el Magyarország gazdasági függetlenségét.

A rendi alkotmány nem volt képes megvédeni az ország gazdasági önállóságát. A rendi alkotmány fönnállott

s Magyarország ezen egész korszak alatt gyarmata volt Ausztriának.

De ha a király pusztító gazdasági politikájának jogi akadály nem állott útjában, politikai okok indíthatták volna elejtésére. Egy legfőbb érdekében sértett nemzet forrongása, következetes szilárd magatartása, melyből a hatalom azt láthatja, hogy a nemzet komolyan elszánta magát ez érdek védelmére, gondolkodóba ejti a leghatalmasabb fejedelmet is. A nemesség ellenállása, valahányszor adómentességét fenyegették, mindig sikerre vezetett, mert Bécsben meg voltak róla győződve, hogy a nemesség szívósan ragaszkodik e jogához s föltették róla, hogy a végső eszközhöz is képes volna nyúlni, hogy megvédje. Ha a nemesség magatartása az ország gazdasági önállóságának védelmében ép oly komoly és határozott lett volna, nem maradhatott volna hatás nélkül. Mert ez az érdek életbevágóbb volt a nemesség adómentességénél. Az az összeg, melyet a nemesség adó fejében fizetett volna, csekélység volt ahhoz képest, a mit a nemzet a fönnálló vámrendszer következtében veszített. A gyarmati viszony mint lealázó, mélyen sérthetett minden önérzetes, függetlenségére igazán féltékeny nemzetet. A legnagyobb kár azonban a nemzet magasabb fejlődésének meggátolásában rejlett s tűrhetetlenebb volt mindeneknél. Elég ok volt tehát arra, hogy a nemzet komoly küzdelemre tökélje el magát. Ezt a küzdelmet mindenki indokoltnak s jogosultnak tartotta volna s ebben rejlett volna ereje. Politikai indokok bírták volna rá a fejedelmeket, hogy Magyarország gazdasági egyéniségét figyelembe vegyék, mint a hogy kénytelenek voltak figyelembe venni politikai egyéniségét.

De fejedelmeinek a komoly elhatározás jelenségeit a nemzet gazdasági egyéniségének megvédésére nem láthatták

sehol sem. A kiváltságos osztályok tömegeiben nemcsak izgalmat, de még komoly érdeklődést sem lehetett tapasztalni e nagy kérdés iránt. Mélyebb belátású egyének föl-szóltak ugyan az országgyűlésen s kimutatták a kárt, melyet az osztrák gazdasági politika Magyarországnak okoz, azt is kivitték, hogy a fejedelemhez ez ügyben fölratokat intézzenek, de szavok nem keltett viszhangot a tömegekben s azért nem is volt félelmes s Magyarország gazdasági ön-állósága conventionalis követelés volt, mely nem kavarta föl a szenvedélyeket s csakugyan nem is vált első rangú kérdéssé.

A ki ismeri a nemzetek életét, az tudja, hogy mindig az izgatja fel őket és sodorja a küzdelembe, a mit magokra nézve életbevágó érdeknek tartanak. Így tesznek magokról bizonyosságot egész öntudatlanul a történelemben s így tudjuk meg, mik voltak törekvéseik s eszményeik.

De a magyar nemzet nem is mozdult meg s a ki látni tudott, láthatta, hogy e kérdés a nemzet tudatában csak mint harmadrangú érdek szerepel s nem kell attól tartani, hogy megsértése politikai bonyodalmakat idézhetne elő. Világos volt, hogy a kiváltságos osztályokhoz tartozók túlnyomó többsége nem is sejti az országra nehezedő gazdasági politika következményeit, mert tájékozatlan a gazdasági kérdésekben s nem képes az ország gazdasági helyzetét egy pozitív nemzeti gazdasági politika mértékével mérni s a gazdasági érdekeket még csak az adómentesség s legfőlebb a nyers termények szabad kivitelének alakjában tudja képzelni. S fejedelmeink ezt tudva, nem támadják meg az adómentességet, némi kegyes engedményeket tesznek a nyers termények kivitelében, mit a magyar rendek alázatosan meg szoktak köszönni az atyai indulatú fejedelemnek, azután nyugalom van a legközelebbi országgyűlésig, mikor

megegyez a panasz beszédekben és fölíratokban s ez a legtöbb, a mire az ország rendei képesek, de a fejedelem sohasem áll szemben egy magyar gazdasági politika eszméjével s egy ennek megvalósításaért tette kész magyar nemzettel.

A királyt még azt is bátoríthatja, hogy az egész nemzet nem is panaszkodik. Sőt az osztrák gazdasági politikának jelentékeny pártja is van az országgyűlésen az udvar kedvéért. Midőn az 1807-ik évi országgyűlésen, a királyhoz intézendő fölíratot tárgyalják, e kifejezés fölött: «immo ipsum Regnum ad statum quasi Colonicalem deprimunt», melyet némelyek a fölíratba fölvétetni kívánnak, vita keletkezik. Az aulikusok ellenzik a colonia szó használatát. «Meg kelletik vallani — mondják — hogy főképen a kereskedés állapotjában Magyarország részéről lehet némely nehézségeket előhozni, de csakugyan ugyanazon okok, a melyek e nehézségekre alkalmatosságot adtak már többnyire mind elmúltak. Ilyen volt az, hogy Magyarországha Bécsből kellett hozni minden külföldi portékát; mert nem voltak készen egyenes utak Magyarország felé. Egyébiránt többször is megmondottuk mi már azokat, a miket e szó által akarunk megmondani. De reménységünk sem lehet, hogy a főrendek reá álljanak e kifejezésre. Ez valóban szokatlan és ismeretlen szó az európai országslásokban; a hol is, ha igazat akarunk mondani, nem igen van szabadabb ország, Magyarországnál. Hogy lehessen tehát ezt Coloniának mondani . . . Főképen a külső nemzetek előtt ez valóban szemet szúrhat és ilyen kifejezésekkel hazánknak függetlenségét meggyengíthetjük. De nem is lehet semmiképen e szót Magyarország állapotjáról alkalmaztatni. Az igaz, hogy Magyarország az ausztriai monarchiának egyik elválaszthatatlan tagja. Tudniillik mindnyájan

a kik a közbátorság fönntartásában egybevetett vállal munkálódnak, e polgári testnek tagjai. Azért is a kereskedésből a többi közhaszonból mindnyájan ezek egyenlő részt kívánhatnak. E tekintetből nem is lehet mondani, hogy Magyarországnak különös haszna vagy kára vagyon. A fejedelem mint ennek a polgári testnek feje, vagyis közönséges attya, szeme előtt köteles viselni a helybeli polgári s természeti környülállásokat, és azokon a kikhez mostohább volt a természet, köteles a fabrikák vagyis manufacturák műveivel segíteni. Hogy pedig Magyarország ebből a közhaszonból illendőképen részesítettik, bizonyítják jószágainak mostani jövedelmeinek nagyobbodása; és az egész ország lakosainak könnyebb s majd csaknem fölösleg csinos élete módja. A mi függetlenségünk pedig hazánk sarkalatos törvénye szerint abból áll: hogy vagynak Magyarországnak különös törvényei s szabadságai. Nem is lehet Magyarországot e szerint, mint ő felségének más tartományait kormányozni. Hogy lehessen tehát Magyarországot coloniának mondani?»*

A colonia szót csakugyan mellőzik, mert a főrendek sem egyeztek a föliratba való föl vételébe. Az 1790-iki országgyűlés kereskedelmi szerződések által akarja a Magyarország s Ausztria között fönforgó gazdasági kérdéseket szabályozni. Az 1807-iki országgyűlésen ez az eszme szintén fölmerül. és némelyek ebben látják a gazdasági érdekek kielégítésének jobb eszközét és Magyarország függetlenségének külső nyilvánulását. A nézetek, melyek az erről keletkezett vitában nyilvánulnak, világot vetnek a rendek közgazdasági nézeteire. «Említődött az is — mondja a Napló — hogy nem lehet Magyarországot a kereskedés iránt az 1723-dik esztendőbeli első és második törvények rendelkezései után

* Diarium. 1807. 684.

függetlennek mondani. De azt sem lehet állítani, hogy az ausztriai monarchiának német birodalmi Magyarországhoz képest idegenek. Különösen Nógrád vármegye követtye a a jegyzőkönyvbe is kívánta azt beigtatni, hogy utasítása szerint a kereskedés iránt az austriakusokkal való alkudozásról nem akar semmit tudni. Mert ezek szerint nem lehet reménysége Magyarország hasznos kereskedéséhez. Mások az ilyen alkukat nem mostani időkre valóknak és és mind a király, mind az ország méltóságára nézve illetleneknek lenni állították. Mostani időben a fejedelmek teszik a kereskedés iránt való alkukat; a kiknek tehát egy fejedelmünk vagyon, a kereskedés elintézését kötelesek vagyunk arra bízni. A mostani kegyes fejedelmünk is megígérte már nekünk, hogy a mennyire a többi tartományainak kára nélkül megeshetik, a mi kereskedésünknek hagyobbitását mindenképen fogja eszközölni.*

E nézetek megmagyarázzák a nemzet közönyös magatartását a gazdasági önállóság és érdek védelmében. A nemesség tömege teljességgel nem gondolkozott e szövevényes kérdésekről, de a mennyiben gondolkozott, hasonló eredményekre jutott. A legnagyobb rész szánalommal tekintett az osztrákokra, a kik iparral és kereskedéssel kénytelenek foglalkozni, hogy megéljenek, s szegényebbeknek és alábbvalóknak tartották magoknál. Úgy látszott, mintha a magyar nagylelkűség könyörületből juttatna a maga bőségéből a szegény osztrákoknak. «A mi commerciumunkat s fabrikáinkat nem a constitutió nyomja, hanem a józan politika, mely a gazdag népnek bőségéből a fölöslegvalót elveszi, hogy azzal szükölködő nemzettársainkat táplálja. Hogy tudná Ausztria a mi kimeríthetetlen terméseinket

* Diarium 1807. 656.

fölcserélni, vagy megvenni; ha nekünk minden fabrikáink volnának, ha mink tőle másoknál egyebet nem vennénk?» Így ír Berzsenyi 1809-ben Kazinczyhoz, pedig Berzsenyi nemcsak költő, hanem gazda és gazdasági író is; képzelhetni tehát mily homály uralkodott Magyarország gazdasági érdekeit illetőleg a kevésbé művelt elmékben. Ők Magyarországot gazdagnak és Európa egyik legszabadabb országának tartották. Volt-e tehát ok a forrongásra, küzdelemre, mikor a nemzet uralkodó osztályainak túlnyomó többsége gazdagnak, szabadnak tartotta a nemzetet?

A gazdasági élet fejletlensége s egyoldalúsága a nemzet gazdasági s társadalmi organizmusának csonkasága érezteti hatását a szellemekben is. Minthogy az országnak nincs hatalmas iparos és kereskedő osztálya, nincs a ki az ipar és kereskedelem érdekeit képviselje. A nemesség földművelő s mint nyerstermelő a kereskedésben terményei értékesítésének eszközt látja csak; az ipar mint fogyasztót érdeklí s az iparcikkek árát szabályozza, de nem tekinti a gazdasági élet magasabb formáinak s nem ismeri az egyes gazdasági ágak szerves kapcsolatát. A nemesség nem érzi magát szolidaritásban az iparossal és kereskedővel, a kit lenéz s rossz szemmel nézi a királyi városok alakulását is s tőle telhetőleg ellenzi, s hogy ezek az osztályok vele együtt egy gazdasági organizmust alkotnak, s hogy a gazdasági egyéniségnek önállósága nagy nemzeti érdek, arról sejtelve sincsen.

Báró Orczy Lőrincz a nagy tömegek fölfogását tárja elénk, midőn azt mondja:

Boldog Isten minek e munkás fáradság,
Megfogyad e miatt sok ezer parasztság.
Bátor hajózásból jöhet sok gazdagság.
Úgy tartom, nem ebben áll az igaz boldogság.

Itt vagyon közöttünk a nagy vetekedés,
 Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés,
 Mivel ebből jöhet erkölcsvetemedés,
 Mit mondasz, mire megy az ily vetélkedés?

Zemplén, Bereg, Ungvár, Szabolcs vármegyében
 Van pénz, van eledel, van bor a pinczében,
 Mi kell több? Mért vesse életét kétségben
 A magyar, hogy több pénz jöjjön erszényében?

Az iparos és kereskedő osztály idegenekből alakult s az uralkodó faj nem vesz részt Magyarország magasabb gazdasági munkájában. Az ipar és kereskedés nélküle foly az országban. Az ipar és kereskedés érdeke nem talált még helyet a nemzet eszmekörében. Szinte büszke reá, hogy nem foglalkozik iparral és kereskedéssel. Azért nem is lehet ennek az érdekek megsértésével fölizgatni. A nemesiség politikai képzettségének egyedüli forrása a Corpus juris. Közgazdasági ismeretekhez nem juthatott elméleti úton, mert akkor még ezt a tudományt nem is tanították a magasabb tanintézetekben. Gyakorlati úton sem szerezhette meg, mert ez csak egy teljesen kifejlett normális gazdasági élet jelenségei között lehetséges. A közgazdaság tudományos tárgyalását azok a nemzetek kezdik meg, a melyek legtovább jutottak a gazdasági fejlődésben. De a magyar még gazdálkodni sem tudott okszerűen, ipara és kereskedése nem volt, s ily fejletlen viszonyok között honnan vonhatta volna le tehát a gazdasági élet törvényeit? A gazdasági élet mint szerves egység, szellemének sem elméleti, sem gyakorlati problémája.* S mint a természetben valamely szervnek nem használása az elcsenevészedést vonja maga

* KAUTZ: A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története. 131.

után, úgy a magyarságban is meggyöngül az érzék a közgazdasági érdekek iránt, mennél kevesebbet foglalkozik velök; s ez annyira nemzeti tulajdonság lett, hogy még a legújabb korban is egyik ismert tulajdonsága volt legnagyobb államférfiainknak a közgazdasági kérdésekben való teljes tájékozatlanság. Merev formalismus vesz erőt a szellemeken. A közjog formáiban való alapos jártasság ad tekintélyt és államférfiú hírnevet, de nem a nemzeti élet problémáinak ismerete Magyarországon lehetséges volt jelentékeny államférfiúi tekintélyre szert tenni a külügy, hadügy, pénzügy, közgazdaság, a közoktatás, az igazságszolgáltatás és közigazgatás gyakorlati problémáinak ismerete nélkül. Azért nem is marad meg egyéb a közjogi formáknál, a lényeg mindenütt elveszett. Magyarország a közjog szerint független ország, de tényleg saját hozzájárulásával épen oly lealázó, mint végzetes gazdasági függésbe jut Ausztriától.

Magyarország nem volt öntudatos gazdasági egyéniség, mely érdekeinek összeségét fölismeri, érvényesíteni törekszik s kivívja gazdasági függetlenségét. Azért nincs nemzeti gazdasági politikája s a kiváltságos osztályok félreértett gazdasági érdeke, melynek áldozatul esik az ország közgazdasági fejlődése s függetlensége, az uralkodó szempont s azért nem követelnek annyit, a mennyire a nemzetnek, mint önálló gazdasági egyéniségnek szüksége van, hanem csak annyit, a mennyit az akkori fölfogás szerint egy osztály érdeke követel.

Így a közgazdasági politika, melyet a nemzet be nem fogad eszméi körébe, kívül esik az alkotmány körén is s a fejedelem közösségénél fogva a bécsi kormány kezébe kerül ez is s ez intézi korlátlanul Magyarország érdekeinek nyílt megsértésével. De még ennél is rosszabb volt az, hogy az

emberek, egy elenyésző kisebbség kivételével, nem is érezték a lealázást s nem is ismerték föl a kárt, melyet ez az állapot a nemzetre hozott. Meg voltak győződve, hogy egész Európában nincs oly jó élet, mint Magyarországon s e korszak nyomorúságai között keletkezett az ismert mondás: «Extra Hungariam non est vita.»

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

EGYHÁZ ÉS KÖZOKTATÁS.

Az egyházi politika irányait s intézkedéseit a fejedelem korlátatlanul az országgyűlés befolyása nélkül határozza meg. Egyik része, a kúriához való viszony, a külügyek körébe tartozik. A másik része, mely az államnak az ország területén levő vallásfelekezetekhez való viszonyából ered, belügy ugyan, de részben a magyar közjog alapján, részben történelmileg alakult tényleges viszonyok következtében, kizárólag a királyi hatalom körébe esett.

A magyar közjog szerint nagy és kivételes a király hatalma a katolikus egyház felett, melyet az első magyar király hittérítő buzgalma elismeréseul nyert s mely átszállott utódaira is. Ezen kívül a katolikus az uralkodó vallás az országban a reformáció után is s e kiváltságért azt az árt kénytelen megfizetni, mit minden uralkodó vallás: függésbe jut az államhatalomtól. A szoros kapocs, mely a királyság és az egyház érdekeinek közösségéből is ered, szükségkép korlátozza szabad mozgásában.

A király tölti be az érsekségeket, püspökségeket, apátságokat s prépostságokat s 1802 óta kinevezi a valóságos és tiszteletbeli kanonokokat is. Új püspökségeket alapíthat, a fennállókat szétdarabolhatja, czélszerűbben rendezheti.

A főpapokat áthelyezheti. Szerzetes rendeket hívhat be az országba s tilthat ki az országból. Intézkedik a plébániák számáról, javadalmazásáról s felosztásáról az egyházi főhatóságok meghallgatásával. A megürült érsekségek s püspökségek jövedelmeit a korona húzza, valamint ezt illeti a végrendelet nélkül elhunyt főpapok szerzett vagyona is. A királyt illeti a felügyelet joga s a jus placeti. Az összes egyházi vagyonról s kegyes alapítványokról számadásokat követelhet s felügyel vajjon rendeltetésöknek megfelelően kezeltetnek-e? Mária Terézia az eltörlött Jezsuita-rend nagy vagyonát lefoglaltatja, rendelkezik róla s meghatározza a célt, melyre fordítani kívánja. A király a magyar katolikus egyház fő kegyura s mind e jogokat a királyi hatalom teljességénél fogva gyakorolja az országgyűlés befollyása nélkül.

A királyság telepíti az óhitű szerbeket az ország területére s ad nekik egyházi szervezetet. Nem is helyezi a magyar hatóságok alá s a szerbek száz évig (1690-től 1790-ig) szervezeten élnek az országban a nélkül, hogy a magyar országgyűlés viszonyaik szabályozására befolyást gyakorolt volna. 1790-ben is csak a szerbek polgári jogaira nézve intézkedik (1790/1. XXVII.) de egyházi ügyeik intézését tovább is a királyság kezében hagyja.

A király saját hajlamai szerint folytathat vallásügyi politikát, a nélkül, hogy ebben valaki akadályozná.

Már III. Károly megkezdí az óhitű szerbeknek és oláhoknak egyesítését a katolikus egyházzal. Mária Terézia ugyan erre a célra törekszik s Nagyváradon és Munkácson görög katolikus püspökséget alapít.

A protestánsok sorsa is a király jó indulatától függ. A katolikus rendek mindent elkövetnek a protestánsok elnyomására. Szívesen látják, ha e törekvésökben a király-

ság egész erejével támogatja őket s nem is sejtik, hogy ezzel rést nyitnak az erőszaknak s hogy a királyság a protestánsokban a nemzet egy részét nyomja el. A felekezeti szellem akkor még nagyon erős volt s katolikusoknál és protestánsoknál erősebb a nemzeti érzületnél.

A protestánsok szabad vallásgyakorlatát biztosító 1606-ki bécsi és 1647-ki linzi békekötés illető pontjainak érvényét a katolikus rendek kétségbevonják. S midőn ezek évről-évre szaporodnak és erősödnek, a protestáns rendek pedig abban az arányban fogynak és gyengülnek, az elnyomásukra való törekvés mind kiméletlenebbül lép föl. Az 1681. évi XXV. és XXVI. már jelentékenyen korlátozza a vallás szabad gyakorlatát s míg elvben elismeri s nem akadályozza a magán vallásgyakorlatot, a nyilvánost az úgynevezett artikulás helyekre szorítja. Az 1687. évi XXI. törvénycikkben már a király abszolút hatalma veti előre árnyékát, midőn az 1681. évi sopronyi országgyűlés törvényeinek ideiglenes épségben tartását a király kegyelmétől s kegyességétől teszi függővé. Az 1715. XXX. törvénycikk ugyanezt a záradékot tartja fenn, a törvények magyarázatát s e szerint való végrehajtását a királyra bízva, eltiltja a protestánsokat attól, hogy mint felekezet járuljanak a király elé serelemeik orvoslásáért s ezt csak az egyeseknek engedi meg s végre bizottságot küld ki a vallási viszályok elintézésére. A katolikusok s protestánsok azonban nem tudnak meg egyezni. A katolikusok sokallják az utóbbi időben alkotott törvényekben a protestánsoknak meghagyott csekély szabadságot is, a protestánsok természetesen mindezt keveslik s többet akarnak elérni.

A következő országgyűléseken sem tudnak megegyezésre jutni s a vallás ügyére vonatkozólag törvényt alkotni. S végre az a nevezetes megállapodás jött létre, hogy a

katholikus és protestáns fél kérelmet intéz a királyhoz, hogy a vallási ügyben az ő elhatározása döntsön s így a protestánsok tényleg a törvényen kívül álltak s sorsuk a király kegyelmére és kegyességére volt bízva.

A katolikusok azt remélték, hogy így, menten minden korláttól, könnyebb lesz a királynak a katolikus érdekeknek kedvezni. A protestánsok pedig, eddigi tapasztalataik után inkább félték az országgyűlés többségétől, mint a király elhatározásától, melyre talán a külhatalmak útján is reménylettek befolyást gyakorolhatni.*

A protestánsok ügyét az osztrák minisztérium tárgyalta, melynek tanácskozásaiban gróf Batthyány Lajos magyar alkanczellár s két magyar tanácsos is részt vett. Ez idegen hatóság javaslatai alapján adta ki a király az 1731-ki Carolina resolútiót, melylyel a protestánsok vallási viszonyait és egyházi ügyeit rendezi.

E rendelet tartalma súlyosan nehezedett a protestánsokra. Csak a magán vallásgyakorlatot nyilvánítja szabadnak; a nyilvánost csak az artikuláris helyeken engedi meg. A lelkészek száma királyi jóváhagyástól függ. Az artikuláris helyeken kívül a protestánsok a katolikus plébánosnak is fizetnek díjakat, annyit mint saját hívei. A földesurak jogait fentartja, de ha a meglevő állapoton változtatni akarnak, előlegesen a királytól kérjenek engedélyt. Superintendenseket választhatnak, de előbb a király engedélye szükséges arra nézve, mely helyekre és hányat válaszsszának. A protestáns lelkészeket a katolikus főesperesek felügyelete alá helyezi. A házassági pörök a katolikus püspökök elé tartoznak, de ezek a protestáns felekezetek

* MOLNÁR ALADÁR: A közokt. tört. Magyarországon a XVII. században 280.

vallási elvei szerint kötelesek ítéletet hozni; innen a fellebezés az érsekhez megyen. A protestáns vallásra áttérő katolikust súlyos büntetés éri, melyet a világi hatóságok belátásuk szerint mérnek ki. A vegyes házasságok csak katolikus lelkész előtt köthetők. A protestánsok a katolikus ünnepeket külsőleg kötelesek megtartani, ha czéhek tagjai, ezekkel tartoznak az egyházi körmenetekben részt venni. A protestánsok, ha közhivatalt viselnek, a boldogságos szűz s a szentek megemlékezésével teszik le az esküt. Ha valakin sérelem esik vallása miatt, csak a maga személyében, nem pedig felekezete nevében kereshet orvoslást a királynál.

Ez a királyi rendelet volt a protestánsok jogviszonyainak szabálya II. József türelmi pátenséig. Egészen a királytól függött, szigorúbban vagy enyhébben hajtattja-e végre intézkedéseit, védtelenül szolgáltatja-e ki az egyeseket a püspökök s világi hatóságok önkényének s zaklatásának vagy oltalmába veszi ellenök, mindenütt s mindenre nézve a király döntött és senki más; nem volt az országnak törvényes hatósága, mely a vallási ügyekből eredő vitás kérdésekben mint független és elfogulatlan bíró igazságot szolgáltatott volna.

Mária Terézia minden akadály nélkül folytatja térítési politikáját a protestánsokkal szemben. Eszközei szelideknek látszanak, de lényegökben erkölcstelenek. Nem követeli a hit őszinteségét, a vallásos meggyőződést. Anyagi előnyökkel s kitüntetéssel csábítja a protestánsokat vallásuk elhagyására. De azért eszközei közül nem hiányzik az erőszak sem, mely nemcsak egyesek, hanem testületek ellen is irányul. Kiskorú árvákat kiragad családja köréből s a katolikus hitben nevelteti. Templomaikat leromboltatja, iskoláikat bezáratja. A protestáns felekezet volt a legelnyomot-

tobb az országban. Ha a görög keleti egyház oláh s szerb tagjai, vagy a zsidók építettek templomot vagy iskolát, nem bántotta a hatalom. A kálvinista magyarokét lerombolta, a nélkül, hogy az országgyűlés ezt az eljárást az országra nézve sérelmesnek találta s e miatt felszólalt volna, annyira erős volt a felekezeti szellem s oly gyenge a nemzeti érzület.

A király korlátatlan hatalmával változtathatott e súlyos helyzeten s ezt tette II. József, mikor 1781-ben a türelmi pátenst kiadta. A protestánsok ekkor érezték először a felvilágosodott királyság védő kezét magok felett. Nem csuda tehát, ha jöltevőjüknek tartották s megbocsátották neki az alkotmányon ejtett sérelmeket is. A magyar főhatóságok, a klérus, a megyék nagy többségének ellenzése nem akadályozhatta meg, hogy oly bevégzett tényt teremtsen, melyet nem mert megsemmisíteni az uralkodását követő mindenre kiterjedő reakció. Az országgyűlés nem mehetett vissza a József előtti állapotra, szabadelvű szellemben rendezte a protestánsok vallási viszonyait s ekkor jutottak ismét országos törvény uralma alá.

A királyság abszolút hatalma a vallásfelekezetek ügyében, szükségkép kezébe juttatta a közoktatás ügyét is, mert e korszakban oly szoros volt a viszony az egyház és iskola között, hogy e kettőt külön választani sem lehetett s az egyház felett gyakorolt hatalom szükségkép kiterjedt az iskolára is.

Az állami élet s közigazgatás akkori fejletlensége még nem engedte, hogy a királyság rendszeres tevékenységet fejtsen ki a közoktatás terén. Egyes elszigetelt intézkedéseket találunk csak, melyek arról tesznek bizonyosságot, hogy a királyságnak volt érzéke a közoktatás érdekei iránt, de nem voltak még meg a közoktatás állami felfogásának s szervezésének se elvi, se pénzügyi feltételei.

Az állami felfogás főakadálya az volt, hogy a királyság a felekezeti szellem befolyása alatt állott s így az uralkodó vallás tanintézetein kívül, az elnyomott felekezetek közoktatása nemcsak nem részesült a királyság támogatásában, hanem korlátatlan hatalmát arra használta fel, hogy tanintézeteik számát erőszakos eszközökkel is csökkentse vagy legalább gyarapodásukat akadályozza.

De keveset tehetett az uralkodó vallás tanintézeteiért is, mert a fejletlen középkori pénzügy nem bocsátotta rendelkezésre a szükséges pénzbeli eszközöket, a rendek pedig nem akartak e célra adózni s így csak valamely egyházi birtok jövedelmének adományozása által segíthette elő egy-egy fontosabb intézetnek felvirágzását.

A XVIII. század elején a katolikus tanintézetek legnagyobb része a jezsuiták kezében volt, ők tanítottak a nagyszombati és kassai egyetemen, a budai, kolozsvári és győri kollégiumban, úgyszint 1716-ban 28 gimnáziumban és 6 konviktusban, melyeknek száma 1773-ig 41 gimnáziumra s 7 konviktusra emelkedett. A világi papok képzése is rájuk volt bízva. 1718-ban gróf Volkra veszprémi püspök a piaristákra; báró Barkóczy egri püspök 1754-ben világi papokra bízta a növendékpapok tanítását, de 1773-ban még tizenkét papnevelő intézet áll vezetésök alatt.

A nagyszombati egyetemet Pázmány Péter alapította 1635-ben, de eleinte nem volt csak hittudományi és bölcsészeti kara; 1715-ben 89 theologus és 45 bölcész, 1716-ban 89 theologus és 209 bölcész hallgatója volt. 1724-től 1744-ig átlag 1200 volt a tanulók száma, melynek körülbelül fele a gimnáziumra esik.

A jogi kar csak 1667-ben nyílik meg. A tanítás mely itt folyt, nem volt alkalmas arra, hogy nagy jogászokat és államférfiakat képezzen a nemzetnek. Csak a hazai, a

római és egyházi jogot adták elő. A hazai jogból naponként egyszer tartottak egy órai előadást. Két tanára volt; az egyik az elméleti, a másik a gyakorlati részt adta elő, de úgy, hogy az elsőt 15, a másodikat 12 év alatt fejezték be s azért alig volt valaki, a ki az egész tanfolyamot bevégezhetett volna s e miatt 20—25 hallgatója volt a jogi előadásoknak. Pedig akkor, mikor ez történt csak egy jogi tanintézet volt az országban s csak 1740-ben alapította Foglár György Egerben a másodikat.

Ily szűk csatorna vezette a kétes értékű jogtudományt a magyar ifjúság közé. Egyéb jogi és államtudományi tantárgyaknak híre sem volt. Honnan terjedhettek volna szét a magasabb eszmék, az állami és jogi szakismeretek azok között, a kik az ország közügyeivel foglalkoztak?

Jogi szakképzettséget nem követeltek sem a bírói, sem az ügyvédi, sem a tisztviselői pályán. A bölcsészeti tanfolyamokban, vagy nagyobb gimnáziumokban tanulnak valamielészjogot. A kik alaposabban akarták magokat kiképezni, Nagyszombatban, vagy mint a protestánsok, külföldi egyetemeken mégrómai jogottanultak. A hazai jogot s jogszokásokat megtanulták Verbőczy hármaskönyvéből, meg a törvények gyűjteményéből, nagyobbbrészt pedig a gyakorlatban a vármezei életben, tisztviselők, táblabírák, procurátorok, proto-notáriusok mellett s a királyi kúrián, s kevesen voltak, a kik még a hazai jogot is iskolában akarták tanulni.* A katolikus Szirmay Antal, ki ugyanezt írja, még megjegyzi, hogy a protestánsok, mert külföldre is jártak tanulni, képzetebbek voltak, kitüntek az ügyvédek között, míg a katolikusok nagyobbbrészt rabulisták.

* MOLNÁR ALADÁR: i. m. 223. — SZIRMAY: Frag. hist. secr. 219. s köv.

A kassai egyetemen, mely 1657-ben keletkezik csak bölcsészeti és theologiai tanfolyam van, jogi és orvosi kar nincs. Ez az egyedüli intézet, a hol a magyar nyelvet is figyelemre méltatják, mert egyebütt a katolikus és protestáns gimnáziumokban meg volt tiltva magyarul beszélni.

A jezsuiták kezén levő középiskolák a XVIII. században már nem felelnek meg a kor igényeinek. Az egykorúak is észreveszik tanításuk módjának gyenge oldalát: hogy nem fejleszti a szellemet. Ausztriában már a század elején hallatszik a panasz különösen azért is, mert elhanyagolják az anyanyelvet. Az osztrák kormányférfiak is különös hibául rójják fel a jezsuitáknak, hogy nem tanítják a német nyelvet s a császár 1735-ben kiadott pátensében azt követeli, hogy a jezsuiták iskoláikban oly tanítókat alkalmazzanak, a kik jól beszélnek s írnak németül és valamint a közönség úgy a császár is sürgeti a gimnázium felsőbb osztályaiban a német nyelven tanítást és a német írásbeli munkákat és gyakorlatokat. A közvélemény ép úgy követeli Ausztriában a német tannyelvet, mint a fejedelem.

Nálunk ily törekvések nyomát nem találjuk. A XVIII. század végéig senki sem követeli a magyar nyelv tanítását s a magyar tannyelvet az iskolákban, annyira elgyengült a nemzet egyéniségének tudata s annyira hozzászoktak a latin nyelv uralmához az iskolában.

A jezsuiták kezében a gimnáziumi oktatás célja nem az ismeretek szerzése, mert nem tanítanak történelmet, természettudományt, mennyiségtant s a hazai nyelvet sem, hanem csupán formális képzés a latin s részben görög nyelv segítségével, az ékesen szólásra és írásra.

A piaristák a jezsuiták tanrendszerét vették mintául s a XVIII. század közepéig el sem térnek tőle, de ekkor új tantárgyakat vesznek föl s ők az elsők, a kik hazai és egye-

temes történelmet, számtant, földrajzot kezdenek tanítani középiskoláikban.

A protestánsok tanintézetei a németek mintájára voltak szervezve s a reformáció ideje óta folytonos összeköttetésben állottak a kiváló német tanférfiakkal. Comenius Sárospatakon is járt, hogy jobb lábra állítsa a kálvinisták ottani kollégiumát. De a felekezet elnyomása következtében a protestánsok intézetei jelentékenyen hanyatlottak. A protestánsok nagyobb műveltségöket nem saját intézeteiknek, mint inkább a külföldi egyetemek látogatásának köszönheték. A hanyatlásnak főoka az volt, hogy mindenkép megnehezítették nekik az intézetek fentartására szükséges pénzügyi eszközök megszerzését s tervszerűen arra törekedtek, hogy még azokat az intézeteket se legyenek képesek jelesebb tanerőkkel ellátni s magasabb színvonalon tartani, melyeket meghagytak nekik.

A protestánsok tanintézetei között nagy jelentőségre jutottak a kálvinisták debreczeni és sárospataki kollégiumai s az ágostai hitvallásúak eperjesi kollégiuma, pozsonyi liceuma s a pozsonyi tanintézet, melyeken kívül azonban gimnáziumaik is voltak.

Azonban ezekben sem találjuk fel sem a magyar nyelven való oktatást, sem a magyar nyelv tanítását. A kor divatja szerint csak a latint használták az oktatás nyelvénül s a nemzeti nyelvet teljesen mellőzték az iskolában. Még a kálvinisták felsőbb intézeteiben is csak a latin nyelvet használják és művelik, de ezt is kevés sikerrel. «A tisztább és nehezebb klasszikusokat nem is olvassák. Debreczenben abban az időben már egész a közönséges konyhalatinságig szállottak le. A görög nyelv tanításával jó ideje felhagytak.»*

* MOLNÁR ALADÁR: i. m. 304. l.

E nyomorúlt latinság kedvéért elhanyagolják a magyar nyelvet. A debreczeni és pataki kollégium szabályai szigorúan tiltják a magyarul beszélést. A magyar történelmet nem is adják elő. «Hogy magyarnak illő volna nemzete történeteit ismerni, és hogy e széles kiterjedésű studiumhoz korán kell látnunk, az Török Istvánnak s más valakinek Patakon a legszükségesebb s legfelsőbb tudomány haszontalan örök tanulása mellett eszébe nem tudá jutni.»¹ «Az én koromban, írja tovább Kazinczy, a pataki iskola növendéke 1779-ben, Patakon és Debreczenben még nem tanítanak hazai törvényt, meg még magyar történeteket, külön fogva a világ történeteiből. Az ifjú nem tudá egyebet, midőn iskoláit elhagyta, mint dogmatica és polemica theológiát . . . Mely törvényeinken állapodik vallásunk s mi az a bécsi, három nickelsburgi, linczi, szathmári béke, azt én Patakon nem tudtam, azt később tanúltam meg. Szülei patváriára adták, s ott a praxis és egy ízetlen iszonyú vastagságú Huszti csinálák oly prókátorrá, milyen philosophia nélkül a közönséges fejből válhatott.»²

S ezt a patváriát és praxist néhány sorral következő módon jellemzi Kazinczy: «Ámbár akkor a patvaristák (1780-ban) még nem valának mint most (1828) úrfiak, hanem fél cselédek inkább: tölem (a principális) semmi szolgálatot nem kívánt. De én tudtam tisztemet, terítém asztalát a vén prókátorné szobájában, pakoltam és kötöttem párnazsákját s úgy találtam, hogy fiatal embernek ez nincs sem kárára sem megalacsonyítására. Egyedül azt nem engedé soha, hogy csizmáját levonjam, tisztítsam, a mit más principálisok még akkor kívántak is.»³

¹ KAZINCZY F.: i. m. 30. l.

² U. o. 44. l.

³ U. o. 45. l.

S midőn Kazinczy meg akarja tudni, hogy «ki az a Gessner? írt-e egyebet? s mit? Miként lehetne a könyvet megszerezni? Patakon senki sem volt a ki megmondja, akkor ott még nem voltak könyvárusi katalogusok, tudós újságok, s könyveket csak kótyavetyében vevénk, s azok Hollandiából és Helvétiből hordott tudós lomok voltak egyedül.»¹ «Patakon nem leheté egyéb képeket látni, mint a mit az országban az olaszországi parasztok hátaikon hordottak körül.»²

«Most olvasom — írja Kiss Jánosnak 1816-ban — gróf Dessewffynek jóvoltából a Göthe életét: Aus meinem Leben. Oly szerencsés conjuncturák között nem volt csuda így kifejtődni. Neveltetett volna csak Patakon az én időmben! Nálunk a Göthei, Wielandi, Schilleri s Herderi talentum sem lehet egyéb, mint a mit látunk. Kivált ha Kálvin tanítványa, kinek szeme nem lát, festést, füle nem hall muzsikát. Ez a vallás ellensége a szépnek s mely pótlékot ad érte?»³

Pedig Kazinczy 1779-ben járt Patakon, tehát oly időben, mikor a kálvinisták intézetei már szellemi gyarapodásnak indultak.

Mária Terézia előtt nem volt az országban orvosi kar, nem tanítottak vegytant és anatómiát: azért az orvosok nagyon ritkák voltak s leginkább protestánsok jártak külföldre egyetemekre, Halléba, Jénába, Londonba az orvosi tudományok elsajátítása végett s a nagyobb városokban telepedtek meg. Az első megyei orvost Zemplén vármegyében alkalmazták 1756-ban. Sebészeti tanfolyam nem volt

¹ KAZINCZY: i. m. 25.

² U. o. 34.

³ KAZINCZY és KISS JÁNOS levelezése CXV. levél.

s borbélyok gyógyítottak; ép oly kevéssé volt gondoskodva szülészről, gyógyszerészek képzéséről. Gyógyszertárak csak a nagyobb városokban voltak találhatóak, melyek semmi hatósági felügyelet alatt nem állottak. Orvosságokat a felvidéki tót házalók árultak s az ő utasításuk szerint használták a legkülönbözőbb betegségek gyógyítására.*

A határőrvidéken s a temesi bánságban német tanítókat fogadnak s a Temesvárt letelepedett jezsuitákat a kormány hívja fel, hogy bizonyos tantárgyakat németül tanítsanak.

A görög keletiek az állam támogatása nélkül állítanak úgynevezett nemzeti iskolákat s már akkor is Oroszországból hívnak be tanítókat.

Elemi iskola pedig alig van az országban s csak a városokban s nagyobb mezővárosokban található némi elemi oktatás, melyet rendesen a kántor végez.

A közoktatás ily állapotából nem következhetett más, mint az egész nemzetnek alábbszállása a műveltségben. A nemesség műveltségének állapota nem elégítette ki az egykorúakat sem s ez különösen az 1723-ki országgyűlés tárgyalásaiból tűnik ki. Ez alkalommal Pálffy Miklós nádor és a primás aláírásával ellátott következő kívánalmakat terjesztették a király elé:

«Naponként szomorúbban kell látnunk, hogy a hajdan nagy tekintélyben és okosság hírében állott kitűnő férfiak és családok ivadékai, a közjó kárára, csaknem a legalsó fokra jutottak. A szülők szorult helyzetök miatt, vagy mivel nincs kilátásuk övéiket alkalmazhatni, fiaikat otthon hagyják a mezei munkák után nézni.» «Régi kedves szokás volt, hogy király ő Felsége udvarában a főnemesek és nemesek fiai minél számosabban nyertek őket megillető alkalmazást

* SZIRMAY: i. m. 220.

s ezen a módon szoktak uraik oldalánál a politikai ügyekben ő Felségének és az országnak majdani szolgálatára ügyesíttetni. Most már a főnemesek fiai közül alig egynek-kettőnek van e nemű alkalmazása, a nemesek fiai pedig még valamely jogi gyakorlatra is alig mennek. Ekképen a főnemesi és nemesi ifjúság nem levén alkalmazása, szűkségből mezei munkára adja magát s a mezőn parlagosodik el.»*

Az országgyűlés egyik kiküldött bizottsága elismeri, hogy a nemességnek nincs elegendő politikai képzettsége, hogy a közügyeket korszerűen intézze. A nagyszombati egyetemenél volt az egyetlen jogi tanintézet, néha alig 20—25 hallgatóval, mely azonban teljesen el volt hanyagolva s nem is volt úgy szervezve, hogy a magasabb politikai és jogi képzést megadhatta volna. Jelentésében tehát egy teljes egyetem fölállítását kívánja, megfelelő számú s kellő javadalmazással ellátott tanárokkal. A helytartótanácsot pedig felhívja, hogy e politikai akadémia felállításáról gondoskodjék s e mellett javasolja, hogy esedezni kell ő Felségének, hogy az ausztriai tartományi akadémia nevelőintézetében (alumneum) néhány főnemes és nemes ifjú számára helyet kegyesen engedélyezni méltóztassék.**

Az 1723. LXX. törvényczikkben azt kívánják, hogy az akadémiákon ne csupán a bölcészeti, hittani és jogi tudományok tanítassanak, hanem a külföldi egyetemek mintájára egyéb tudományok is. A király kész a törvényben kifejezett kívánalmat teljesíteni s hozzájárul a törvényczikk szentesítése által, de elvárja, hogy a formát, a módokat és eszközöket illetőleg részletes fölterjesztéseket tegyenek.

* MOLNÁR ALADÁR: i. m. 304. l.

** U. o. 305. l.

De a rendi társadalom nem volt képes problémák megoldására s egy-egy postulatum előterjesztésénél nem tudott tovább menni s mindent a királytól várt. A közoktatás javításáról nincs többé szó s végre is az egyedüli aktív tényező, a királyság kezdi meg a közoktatás reformját s nem a rendi társadalom.

Azt a nagy eszmét, mely a Mária Terézia uralkodása alatt a közoktatás terén életbeléptetett reformok kiinduló pontja volt, hogy a közoktatás az állam főfontosságú feladata, csak a királyság képviselhette és valósíthatta meg. Se a felekezetek, se a rendek nem emelkedhettek ily magas álláspontra. A felekezet az iskolát csak a saját céljai eszközének tekintette. A rendiség eszmeiköréből pedig, mely mindent az osztályérdek szempontjából tekintett s közönyös volt minden iránt, a mi közvetlen nem érintette s azért meddő volt állami alkotásokban, nem lehetett a közoktatás állami rendezésére emelkedni. Az állami feladatok megvalósítója a közoktatás terén csak a királyság lehetett, mely a magyar közjog szerint korlátlanul intézkedhetett a közművelődés minden ágában.

Ennek az eszmének, mely idegen földön termett, német államférfiak nyerték meg a császárnét. A XVIII. század felvilágosodásának hatása nyilvánult benne. Magában foglalta nem csak azt a törekvést, hogy az állam vegye kezébe a közoktatás vezetését és szervezését, hanem azt is, hogy elvilágiasítsa s felszabadítsa a felekezeti szellem uralma alól. Ezenfelül Ausztria német elemeire nézve nem csak a közoktatás javítását, hanem nemzetivé átalakítását is jelentette, mert míg a jezsuiták által ellátott tanintézetekben sikertelenül igyekezett a kormány a német tannyelv életbeléptetésére, addig 1774 óta a német nyelv lett az oktatás nyelve az összes iskolákban. Az egyetem, a középiskola,

az elemi oktatás, a kormányzat gondoskodásának tárgya, s ha az idő rövideje s az elvi ingadozások miatt nem is érnek el nagy eredményeket Mária Terézia uralkodása alatt, a közoktatás ügye mégis új alapokra van fektetve s az állam igazgatása egy új nagy feladattal gyarapodott.

A mint az osztrák fejedelemben, a ki magyar király is volt, fölébredt az érdeklődés a közoktatás ügye iránt s intézését hatalma körébe vonta Ausztriában, lehetetlen, hogy tétlen maradt volna az uralkodása alá tartozó oly fontos országban, mint Magyarország. S valóban, csakhamar megkezdí hazánkban is reformáló tevékenységét; a német államférfiak által a közoktatás emelésére életbeléptetett elveket és intézkedéseket Magyarországra is kiterjeszti, itt is őszintén óhajtja a szellemi művelődés terjedését. De mégis egy lényeges pontban különbözik az állami közoktatási politika Ausztriában és Magyarországon. Amott a közoktatás nemzeti jellemet ölt; itt a közoktatás reformjának egyik célja a magyarság nemzeti jellemének gyengítése az iskola szellemével, a magyar nyelv elhanyagolásával s a német nyelv terjesztésével. Semmi komoly akadály nem állott e törekvés útjában. Magyarországon senki sem követelte a nemzeti nyelv használatát vagy csak tanítását is az iskolában, mint Ausztriában s egy idegen nyelvvel, a latinnal, a nemzet maga szorította ki az iskolából. E törekvéssel nem állott szemben egy nemzeti szellemű társadalom, egy kifejlett erős nemzeti egyéniség. A magyarok úgy sem használták nyelvüket sem a közéletben, sem a tudományban, sem az iskolában, sőt a magasabb osztályok még családi körükben sem, s azért ha a német nyelvet veszik át, nem hazai nyelvükről mondanak le, hanem csak idegen nyelvet hagynak el egy másik idegenért. Csak a műveletlenek beszéltek

csupán magyarul, a kik, mint a nemzeti visszahatás tényezői, nem is jöhettek számba épen a műveltség hiánya miatt. Így az új közoktatási rendszer nem csak a civilizáció eszköze lehetett, hanem lassú előkészítője Magyarország beolvasztásának, nemzeti és politikai egyénisége teljes megszűnésének.

E törekvés Mária Terézia reformjaiban óvatosan elburkolva lép föl, de azért lehetetlen fel nem ismerni. De az egykorúak nem vették észre. Nem volt meg bennük az az ideges érzékenység, mely csak az erős nemzeti egyéniséggel szokott együtt járni.

A mint Bécsben, 1760-ban felállítják az udvari tanulmányi bizottmányt, melynek vezetése Migazzi érsekre és Van Swietenre volt bízva, nyomban szerveznek egyet Magyarországon is, a helytartótanács kebelében, mely a bécsi-től vette a közoktatás reformjára vonatkozó utasításait. Magyarország közoktatási minisztere tényleg Van Swieten volt.

A bécsi egyetem átalakítása buzgalommal folyt 1749 és 1754 között s e korszak intézkedései vetették meg későbbi virágzásának alapját. Mária Terézia tanügyi tanácsosai a nagyszombati egyetemet akarják a bécsi mintájára szervezni. A kérdést a Staatsrath s a bécsi Studienhofcommission tárgyalja. A Staatsrath azt javasolja, hogy a német jog és jogtörténet előadásánál a német nyelvet kelljen használni. Ez azonban nem következik be, mert nem állítanak fel tanszékeket e tudományok számára.

Ekkor (1770. évben) állítják fel az orvosi kart, mely az első volt az országban Magyarország fennállása óta. A jogi karnál a királyné a fennálló tanszékeken kívül (kánoni, hazai, anyagi és alaki és római jog) a jogtörténet, a természet és az általános közjog, a büntető jog, a hazai közjog és

a politika tanszékei felállítására utasítja a kancelláriát. A bizottság s a kancellária a hazai közjog mellőzését javasolja, mert még önálló tudományyá nem fejlődött s így végre is a fennállókon kívül még a természet-, általános köz- és nemzetközi jog nyert különálló tanszéket.*

Az 1770-ben megnyitott egyetemnek nem volt önálló szellemi élete. Nem volt benne nemzeti szellem, nem vitte előbbre a magyar irodalmat s nem fejlesztette a nyelvet s még csak tanszéke sem volt a magyar nyelvnek és irodalomnak. De nem is követeli senki az országban. A kinevezett tanárok nagyobb része idegen volt, kik idegen szellemet hoztak magukkal s nem voltak alkalmasak arra, hogy az ifjúságban a nemzeti tudatot felébresszék. A tankönyvek valamennyi szakban ugyanazok, mint Bécsben, melyeket nagyobbbrészt bécsi tanárok írtak. 1777-ig még csak a magyar közjogot sem tanítják, az egyetlen tudományt, mely még legalább Magyarország jogi különállásának tudatát képes volna fenntartani, ebben a nemzeti szempontok iránt közönyös korban.

1777-ben Budára tették át az egyetemet az üresen álló királyi palotába. 1784-ben II. József Pestre helyezi át. A mit Mária Terézia még időelöttinek tartott, a némettan nyelv behozását, fia legalább néhány tantárgyra nézve elrendeli. A pesti egyetem latinból német egyetemmé készül átalakulni. Magyar tanárok mind ritkábbakká válnak.

Az 1790. évi hazafias felbuzdulás sem képes lényegesen változtatni az egyetem állapotán. Az 1790/1. XVI. törvényczikk elrendeli a magyar nyelv tanítását az egyetemen is s ekkor állítanak tanszéket a magyar nyelvnek s Vályi

* PAULER TIVADAR: A m. k. tud. egyetem tört. I. 70.

József a magyar nyelv és irodalom első tanára. Ő készíti a tanítás tervét is s jellemző, hogy a magyar nyelv tanításának tervét Mitterpacher, Kreil és Gabelhoffer bírálja meg. Az előadás nyelve 1790. után megint a latin, de az egyetem szelleme alig változik. A tanárok legnagyobb része idegen most is s a magyarokat mellőzi. E század elején több az idegen tanár a pesti egyetemen, mint II. József idejében. Legtöbbje nem is tudományos író. Kevés köztük a jelentékeny tudós, de ezek is latinul s németül írnak. A mi pedig szellemüket illeti, Révai panaszolja 1805-ben «hogy maguk az egyetemi tanárok, kik mindenféle nemzetségtűek, a hazai nyelvnek többnyire gyűlölői, a hazának ellenségei.»*

«Kijelentém — írja Horváth István 1809-ben — eleven elragadtatással, mi keveset dolgoztak legyen sok tanítók magyar főiskolánkban. A törvénytudók p. o. mióta a főiskola legelőször elrendeltetett, semmit sem dolgoztak vagy azt is hibásan és gyalázatosan adták ki, a mit csupán azért, hogy zsoldőregbedést nyerhessenek, összefirkáltak. Az egy Lakits akart munkálkodni, de ő is, mihelyest a comissio stúdiórum mellett S. C. R. Ap. Mattis Consiliariussá lett, félbehagyta a pályafutást. Most is, midőn a nagy Kant határt vont a tudományokban, Martini silány positioi tanítatnak azon penészes írásokból, melyeket harmincz év előtt egyik tanító a másiktól mint tanítvány leírt. Most is, midőn Lueder a statistica tárgyait és formáját, a mély eszű Schlötzerrel gondosan meghatározta, egy statisticához nem értő papnak, Horváth apátnak könyve adatik kalauzul a mélyebbekre érdemes magyar ifjúságnak csak azért is, mivel sok statisztikus tanítók közül oskolai köny-

* BÁNÓCZI: Révai élete és munkái 369.

vet készíteni egy sem vala képes. Most is, midőn a politika ágait Németországban sok nagy elmék dicsőségesen lerajzolták, mi a régi Sonnenfels compendiumánál, vagy legfőlebb fordításánál messzebb vergődni nem tudunk. Így sínlődik ügyünk majdnem a többi tudományokban is. Ha Winterl, Kietaibel, Schuster, Schönbauer, Schwartner, Mitterpacher, Schönwizner, Rätz, Bene s még néhány szorgalmasabb tanítóknak fáradozásait kiveszszük? pedig ezek is mi keveset tettek — Rätzot oda nem számítván — magyarul az édes hazának.»*

A pesti egyetem tehát nem volt pezsgő, nemzeti, tudományos és irodalmi élet színhelye. A tanárok nevei is mutatják, hogy magyar nemzeti szellem nem áradhatott szét belőlük, hogy lángra lobbantsa a nemzeti érzületet az ifjúság kebelében. Innen nem nyerhetett új eszméket és irányokat a nemzet szellemi élete. A kinek magasabb igényei voltak, szükségkép megérezte a tespedést és elmaradottságot.

«A tanárok véleményeiből — írja Horvát István — kitetszik, hogy főiskolánknak tanítói semmi újat nem olvasnak. Az legnagyobb oka szerencsétlenségünknek, hogy mi az idővel nem okosodunk. Ausztria fél századdal mindig hátrább áll, ha József császárnak rövid országlását kiveszem, a csinosodásban, mint Európának egyéb csinos (művelt) népei. Mi pedig magyarok, kikben az ész és természeti tehetségek mindenre alkalmasak volnának, a mi csak nagy és felséges, mi félszázaddal legalább hátrább vagyunk a csinosodásban Ausztriánál s így egy századdal különbözünk Európától. Igaz ugyan, hogy mi e hiányságnak minnen magunk okai nem vagyunk, hanem a bennünket készakarva tudatlanságban hagyó országlás; de

* Napló 1809. I. 4.

nagy oka részint mégis e hátramaradásunknak tulajdon lustaságunk is. Hozzászoktattak bennünket a henyéléshez, ez pedig igen kedves foglalatossága minden elpuhult s veszélyben forgó nemzetnek. Könnyebb is heverni, mint munkálkodni annak, a ki a veszélyes álmnak igája alatt nyögve marad. A nemzete méltóságát érző s boldogságát igazán óhajtó hazafinak fáradozni kell, mert csak az állandó munka képes nagy dolgokat szülni. Nálunk a nagy elmék még sokára fognak születni és több századok el fognak talán addig folyni, míg országunk főurai Pittek, Sullyk, Foxok, Fortbonnaissek, Canningok leendenek, pedig szinte ilyen későn erednek nálunk Linnék, Lalandok, Lavoisiek, Kantok, Gattererek, Schlötzerek, Sieyések sat. Olyan állapotunk mindenben, mint az idétlen gyermeké. Élünk, de csak alig élünk s úgy élünk majdnem mint a fák és csemeték, melyeknek eszük nincsen. Az evés, ivás, aluvás egyik legfőbb és legkedvesebb foglalatosságunk s nem sokat gondolunk avval, a mi a konyhát keveset szaporíthatja.»*

1777-ben jelenik meg a Ratio Educationis, mely korszakot alkot Magyarország közoktatása történetében. Az osztrák közoktatási reformok kiterjesztése ez Magyarországra is, melyet a fejedelem közössége és abszolút hatalma a közoktatás terén tett lehetővé, mert az alkotmányos Magyarországon e téren ép oly korlátatlan volt a fejedelem hatalma, mint Ausztriában.

Magyarországon most jelenik meg először az állam, mint a közoktatás rendszerének megállapítója s az új szervezet — a tanulmányi bizottság s a kerületi tanfelügyelők, mint tisztán állami közegek — arra van hivatva, hogy a

* Napló 1809. febr. 19.

közoktatást igazgassa s megtestesülése annak az eszmének, hogy a közoktatás az állami igazgatás feladatai közé tartozik.

A Ratio Educationis megállapítja a közoktatás intézményeit a falusi elemi iskolától az egyetemig. Meghatározza a tanítás tárgyait s a király hivatalnokai ellenőrzik a királyi rendelet végrehajtását.

A királyné e rendelete több helyen egész nyomatékkal nyilatkoztatja ki, hogy a közoktatás igazgatása a fejedelem rezervált jogai közé tartozik, oly közjogi elv, melytől nem tértek el a rendi alkotmány fennállásának egész ideje alatt.*

Az elemi oktatás reformját Felbiger sagani apát s híres német tanférfiúnak köszönheti Magyarország. Két évvel az osztrák Allgemeine Schulordnung kihirdetése után az ő rendszere alapján dolgozták ki Magyarország számára a tanulmányi rendszert, mely nem egyéb, mint az osztrák rendszernek a mi viszonyainkhoz való alkalmazása s a kézi könyvek is a Felbiger által készített kézi könyvek fordításai s átdolgozásai.

Felbiger módszere nagy haladás volt a pedagogia szempontjából. De a magyar urak, mint Tresztyánszky és Ürményi, a kik az osztrák rendszert a magyar viszonyokhoz alkalmazták, egy új elemet vittek bele: eszközül használták föl a német nyelv terjesztésére.

A Ratio Educationis figyelembe veszi az ország különböző népfajainak nyelvét s az elemi oktatás eszközéül az anyanyelvet jelöli ki. De a magyar nem részesül kiválóbb figyelemben, mint az oláh, szerb, ruthén, tót, sat. s mint tantárgy nem fordul elő az elemi iskolák tantervében, ez is

* Ratio Ed. 4. 25. és 26.

csak egy népfaj nyelve, mint a többi. A német nyelv ellenben minden elemi iskolában, a falusi, kisvárosi s nagy városi iskolákban kötelezett tantárgy s a tankönyvek is úgy nyomattak, hogy a tantárgy az egyik lapon a tanuló anyanyelvén, a másik lapon német nyelven legyen, a szükséges szótárral. A nagyobb városokban a kétnyelvű tanítást azonnal, a kisebb városokban néhány év alatt, a falusi iskolákban pedig, mikor jónak látszik, kell megkezdeni.¹

Így a német nyelvet minden tannyelvű iskolába behozzák s ez által valamennyi felett uralkodó állásba jut. Németül minden népfajnak meg kell tanulnia, ez a nyelv van hivatva közös nyelvvé válni Magyarországon is s a deák nyelv kiszorítására nem a magyar, hanem a német nyelvet akarják felhasználni.

A grammatikai osztályokban különös gond van fordítva a német nyelv tanítására. Első helyet foglalja el a latin s a R. E. hosszasan indokolja szükséges voltát. Mindjárt utána jön a német, melynek hasznos voltát egy hosszú szakaszban bizonyítja és kiemeli, hogy ennek kifejlett irodalma van, míg a hazai nyelveknek nincs.² A gimnáziumokban is követeli a német nyelv tanítását ott, a hol közönségesen nem beszélnek, ezenkívül a magyarnak vagy bármely más nyelvnek oktatását úgy, hogy a tanuló a házi nyelven kívül még két más nyelvet tanuljon.³ Az akadémiákban nem tartja szükségesnek külön nyelvtanárok alkalmazását, hanem megengedi, hogy minden akadémiában nyelvművelő társaságok alakuljanak s összezejöveleik alkalmával (hetenként egyszer) abban a nyelvben gyakorolják magukat, melyben

¹ Ratio Ed. 119.

² U. o. 145. és 147.

³ U. o. 268.

nagyobb jártasságot akarnak szerezni.¹ Az egyetemen nincsenek nyelvtanárok és a tanítás egészen latin. De az egész rendszeren végig vonul az a felfogás, hogy a latin és német a két fő nyelv, a műveltség nyelve, a többi anyanyelv, népnyelv (*lingua vernacula, lingua domestica*) házi nyelv, mely a műveltségnek nem eszköze.²

A német a birodalom nyelve, a magyart még csak országos vagy tartományi nyelvnek sem tekintik, s a német nyelv uralkodó állása abból is kitűnik, hogy a Mária Terézia által alapított intézetekben, mint a váci Theresianum, a selmeczi bányászakadémia, a szempcei gazdasági intézet, a német volt az előadás nyelve.

S ezen nem ütközött meg senki, s nem tekintette nemzeti sérelemnek. A közoktatás ügye nem talált helyet a rendiség eszmekörében és a német nyelv behozása nem sértette a fejletlen vagy eltompult magyar társadalmat. De abban az időben nem is gondolt senki arra a lehetőségre, hogy az oktatás nyelve a magyar lehessen s maga Báróczi is azt tartja, hogy a deák iskolákat nem lehet nélkülözni, míg a magyar nem válik alkalmassá a tudományok tárgyalására.³

Az 1764. évi országgyűlés posztulátumai között a szempcei gazdasági tanintézet ügye is előfordul, melyben az előadás nyelve kizárólag német volt. A rendek hálájukat fejezik ki a királynénak anyai gondoskodásáért, melylyel a nemzet művelődését előmozdítja. Ennek egyik bizonyossága a nevezett tanintézet feállítása is. De minthogy benne kizárólag németül adnak elő, kérik a királynét, hogy nagyobb

¹ Ratio Ed. 285.

² U. o. 149., 351.

³ Báróczi: Védelmeztetett magyar nyelv. 62.

haszon kedvéért, hogy azok is részesülhessenek az oktatásban, a kik németül nem tudnak, még magyar vagy latin nyelven is adjanak elő,¹ de a német nyelvű iskola felállítása miatt nem panaszkodott senki, pedig ezen országgyűlésen még, mint Báróczi beszéli, Koller személynököt, mikor latinul beszélt a rendekhez elhallgattatták s azt kiáltották: magyarul, magyarul, hogy érthessük mindnyájan.²

Mária Terézia halála évében már nagyon elterjedtnek látszik a német nyelv a magyar vidékeken is s ezt különös érdemül rója fel neki a hazafias Magyar Hirmondó is. Országszerte nagy gyász van s Kecskemét városában is «az iskolákban mind versekkel, mind pedig folyó beszédekkel, magyarul, deákul, németül, a tanítók és tanulók egyenlően kesergették az ő drága nagy Anyjuktól való megfosztatásukat. A német beszéd, melyet azon nyelvnek tanítója, Búzás János uram elmondott, jeles bizonyossága annak, mennyit köszönhet a tisztességes s hasznos tudományoknak köztünk s velünk együtt azon egy felséget uraló népek között való terjedése Mária Teréziának.»³

Az 1790-iki országgyűlésen is a selmeczi német akadémiára nézve sem azt kérik, hogy a német tannyelv szűnjék meg, hanem csak azt, hogy deák nyelvű előadások is legyenek.⁴

Az 1790-iki országgyűlés vegyes bizottságának hitlevéltervezete a feltételek közé felveszi azt is, hogy a király kötelezi magát a közoktatás előmozdítására s arra is, hogy

¹ Acta Diæt. 1864. Humillima postulata 58. pont. Kézirat az Akadémia könyvtárában.

² Báróczi: i. m. 36.

³ M. Hirmondó 1781. II.

⁴ Acta Diæt 1790/1. 491.

nem fogja önkényesen meghatározni rendszerét, nem igazgattatja semminemű udvari vagy külföldi (osztrák) hatóságok által, hanem a nemzeti nevelés általános elvei szerint, melyeket az országgyűlés határoz meg, s egy vallású s más felekezetű honpolgároktól független iskolákról fog gondoskodni.*

Az országgyűlés azonban, mint sok egyebet, ezeket a követeléseket is elejti. A kiküldött bizottság, mely a közoktatásra vonatkozó reformokat dolgozza ki, a fődologra nézve az idézett feltételektől lényesen eltérő felfogást tanúsít munkálataiban. A Mária Terézia által kiadott *Ratio Educationis* alapján áll. Kiterjeszkedik az elemi iskolák, a gimnáziumok, az akadémiák s az egyetem szervezetére; fenntartja, a protestánsok iskoláinak kivételével, az állami felügyeletet s a királyi tanfelügyelést, fölveszi a katonai akadémiát, a magyar tudós társaságot, a könyvtárakat, csillagvizsgálót sat. a közművelődés eszközei közé, részletes utasításokat dolgoz ki a tanítók, tanárok, igazgatók s tanfelügyelők számára, a német nyelvet szűkebb körre szorítja s megszünteti uralkodó állását, de a nemzeti közoktatás magaslatára nem emelkedik s ez az eszme nem is valósul meg történelmünk e korszakában.

A latin nyelv uralkodik egész közoktatásunkon ezentúl is s a bizottság munkálataiban kimondja, hogy a latin nyelvet illeti meg az első hely nemcsak remekírói miatt, hanem azért is, mert az országban annyira általános, hogy a nélkül a különböző népfajok nem is értenék meg egymást. Ezenkívül a vallás titkai és szertartásai e nyelven vannak megírva, nemkülönben a király rendeletei és leiratai, a törvények, magán jogok, ezen hivataloskodnak a

* Acta Diæt 1790/1. 108. XIX. 57.

bíróságok és egyéb hatóságok, ez a közügyek nyelve a megyékben és városokban s azért szükséges voltán csak az kételkedhetnék, a ki a magyar viszonyokat nem ismeri.¹

A német nyelv helyét az új Rátióban a magyar foglalja el s a második helyen a magyar nyelvet említi, melynek kiművelését szükségesnek tartja. Azért egész buzgalommal arra kell törekedni, hogy a magyar nyelv rendes tantárgy legyen s nincs már helye a vonakodásnak, miután ezt a gimnáziumokra s akadémiákra nézve szentesített törvény rendeli s reményleni lehet, hogy a magyar nyelv lassan-lassan el fog terjedni.²

A német nyelv a harmadik helyre jut s tanítását szükségesnek tartja a kereskedés s az osztrák tartományokkal fennálló szoros kapcsolat s jeles irodalma miatt, miért gondoskodni kell, hogy minden tanintézetben legyen legalább egy tanár, a ki a német nyelvet tanítani képes.³

A grammatikai négy első osztályára vonatkozó tantervben a magyar nyelv nem fordul elő, ép oly kevésbé a gimnázium 5. és 6. osztályában (in schola Humanitatis) s magyar nyelvtan nem található a tanításra kijelölt tankönyvek között.

A liceumokra s akadémiákra vonatkozó fejezetben a görög nyelvet is felemlíti s a bölcsészeti hallgatókat kötelezi tanulására, ezután a magyart is, mely kötelezett tantárgy azokra nézve, a kik közhivatalba akarnak lépni.⁴

A nemzeti nevelés alatt nem a magyar nyelvű oktatást

¹ Ratio Ed. (új) 59. §.

² U. o. 41. §.

³ U. o. 41. §.

⁴ U. o. 97. §.

értették, hanem azt, mely nem volt német s melynek szelleme, ha latin nyelven folyt is, nem állt ellentétben a nemzet akkori szellemével.

A nemzeti nevelés általános elveit, melyeket a hitlevél tervezete érint, csakugyan összeállította az országos bizottság s ez lett volna terjedelmes munkálatának az a része, mely törvényczikk alakjában jutott volna az országgyűlés tárgyalása alá. Az e javaslatban foglalt elvek a következők: a közoktatás szervezete az egész országban egyforma legyen; az intézetek megfelelő alappal látassanak el s könnyen hozzáférhetők legyenek az ifjúságra nézve. A közoktatás rendszere a különböző néposztályok szükségéhez alkalmazkodjék. A tanítás ingyenes legyen. Az oktatás fő tárgya a vallás és az erkölcsfilozófia legyen; az oktatás szelleme, a mint egy szabad s alkotmányos nemzethez illik, legyen nemes s nem szolgai. A közoktatás intézeteiben ugyanazokat a tárgyakat kell előadni, melyeket a megfelelő külföldi intézetekben szükségeseknek tartanak. A tantárgyak és tankönyvek kiválasztásánál minden felekezet iskolájában arra legyen tekintet, hogy bármely vallású ifjú hallgathassa s olvashassa s bárhol részesülhessen oktatásban. A latin nyelv a grammatikai osztályokban a magyar nyelv segítségével adassék elő s a hazai nyelv az 1792. VII. törvényczikk értelmében egyéb tanintézetekben is műveltessék. A magyar statisztikát és közjogot a saját kútforrással s az ország alkotmányával s alaptörvényeivel összhangzólag kell tanítani. Ezentúl senki sem nyerhet kisebb községi és városi hivatalt sem, ha elemi oktatásban nem részesült; a megyei hivatalokba s a kormányshoz nem juthat az, aki logikát, metafizikát, erkölcsfilozófiát, eszjogot, egyetemes és hazai közjogot, magánjogot és statisztikát nem tanult s erről kielégítő bizonyítvánnyal nincs

ellátva. A testgyakorlatot szükségesnek jelenti ki. A közoktatás céljaira szolgáló alapok kezelése a király felügyelete alól el ne vonassék s a közoktatás felügyelete és igazgatása az ország igazgatásával szorosan egybe legyen kapcsolva és egy rendnek vagy osztálynak monopóliuma ne lehessen s csak alkalmas egyének alkalmaztassanak az igazgatói, tanári és tanítói állomásokra s buzgalmuk fokozására közhivatalnokoknak tekintessenek s a kik a magyar irodalom terén kitűnnek, jutalmakban s végre nyugdíjban részesüljenek.

Míg az országos bizottság ezeket az általánosságokat törvényezik alakjában akarja az országgyűlés elé hozni, addig, munkálatának azon részéről, mely a közoktatás minden ágára nézve részletes intézkedéseket foglal magában, azt mondja, hogy nem alkalmas arra, hogy törvény legyen belőle s a tanítás rendjét, a tankönyvek meghatározását, a közoktatás igazgatásának szervezését, az alapok kezelését, az igazgatók, tanárok s egyéb e téren működő egyének kinevezését, utasítások kiadását, fizetések meghatározását, a fegyelem gyakorlását, a viszonyok s a haladás következtében szükséges változtatásokat a végrehajtó hatalomra kell bízni.

Az országos bizottság általános elveit tartalmazó javaslatot sohasem tárgyalta a törvényhozás s nem is vált törvénynyé. De a munkálat többi része, módosításokkal, mint királyi rendelet jelent meg 1806-ban Ratio Educationis cím alatt 1848 ig alapja volt Magyarország közoktatása szervezetének, hatálya azonban a protestánsok iskoláira nem terjedt ki.

Kétségtelen, hogy a Mária Terézia által megindított reformok némi haladást idéztek elő a közoktatás terén. II. József s az utána következő kormányok sem szüntek

meg foglalkozni az oktatás ügyével. Az iskolák szaporodtak, néhol a tanítás is javult, de egészben nem emelkedett sokkal magasabb színvonalra.

A népiskola állapotával elégedetlenek a nem nagy igényekhez szokott egykorúak is. A tanítóképzés fogyatékos; a kántor, egyházi, vagy egy-egy kiszolgált katona, vagy elzüllött mesterember a népiskolák legnagyobb részében az alkalmazott tanerő, de sőt a városi iskolákban alkalmazott tanítók is a legritkább esetben voltak beavatva a pedagógia titkaiba. Az iskolák taneszközökkel nem voltak fölszerelve; az iskolai könyvek az 1806-iki Ratio Educationis életbeléptetése után is a régiek, bennök maradt a német szöveg is.* Az iskolát látogatók száma szerfelett csekély, a szorgalom-idő csak néhány hónap. Az elemi oktatás üdvös hatása a nép alsó osztályaira alig volt érezhető. Általában a protestánsok népiskoláit jobbaknak tartották a többi felekezeténél s a protestáns parasztok között mindig több volt aránylag az írni és olvasni tudók száma.

A latin iskolákban, a grammatikában s a gimnáziumokban sem volt kielégítő az oktatás eredménye. A katolikuskoknak 6 grammatikai iskolájuk s 54 gimnáziumok van 1809-ben. Ezek közül 3 grammatikai iskolát s 22 gimnáziumot a piaristák látnak el, a többiben beneczések, premontréiek, ciszterciták és egyben minoriták tanítanak. Az egész katolikus középoktatás tehát szerzetesek kezében van. A pedagógia szempontjából ezek az intézetek alacsony fokon állnak, az iskolákban használ ttankönyvek a jezsuiták kompendiumaiból készültek, melyeket némileg az új tanrendszerhez alkalmaznak. A gondolkodás fejlesztése helyett a gépies könyv nélkül tanulás uralkodik itt is, de habár a

* Kiss ÁRON: A magyar népisk. okt. tört. 48.

latin nyelvet tekintik az oktatás legfőbb tárgyának, hat évi tanulás után sem tudják annyira vinni tanítványaikat, hogy a római klasszikusokat középszerűen megértsék.* De e szerzetesek mégis nagy hivatást teljesítettek nemzeti életünkben. Sokan közülök nemcsak lelkes munkásai voltak a magyar irodalomnak, hanem a nemzetietlen nevelési rendszer hatását enyhítették egyéniségök üdvös befolyásával s nemzeti érzületet, lelkesedést igyekeztek ébreszteni a fiatalságban s nagyrészt nekik köszönhető az az idealizmus, melyet az iskoláikból kikerült fiatalságnál tapasztalunk s mely fogékonyságát tette az új eszmék iránt.

A protestánsok középiskoláinak egy részét jobbaknak tartották a katolikusokénál. Az eperjesi kollégiumon kívül a pozsonyi, sopronyi, lőcsei gimnáziumot, a kézsmárki liceumot s az eperjesi kerületi gimnáziumot említik, mint kiválóbbakat. Másod- és harmadrangú gimnáziumok a selmeczi, besztercebányai, modori, rozsnyai, gömöri, mezőberényi és a nyíregyházai; a többiről már akkor is az volt a vélemény, hogy nem hasznos tényezői az oktatásnak s célszerűbb lenne őket elemi vagy reáliskolákká átalakítani.

Az ágostai evangélikusok e tanintézetei sem voltak kellően felszerelve s szegények voltak jövedelemre, tanárookra s a tanítás segédeszközeire nézve. Egyiknek sincsen természetrajzi gyűjteménye, természettani muzeuma s a szükséges könyvtára. Ha mégis jobbak voltak iskoláik a katolikusokénál, ezt annak köszönhatték, hogy tanáraik átlag nagyobb műveltségre tettek szert a német egyetemeken, melyeket még akkor sem szűnnek meg látogatni, mikor a kormány a külföldre való járást tilalmazta.

* SCHWARTNER : Statistik II. 361. Második kiadás.

A reformátusok két kiváló intézete a debreczeni és pataki kollégium volt. 1806-ban Debreczenben 2195, Patakon 1260 volt a tanulók száma. Ezen kívül volt még egy kollégiumok Pápán s gimnáziumok Komáromban, Losonczen, Mármaros-Szigethen, Miskolczon stb. De ezek az intézetek sem voltak gazdagon ellátva anyagi javakkal s szellemi erőkkal. Könyvtáraik jelentékenyek voltak s a két első kollégiumban egyenkint 20,000 kötetre teszik a könyvek számát. Nem egy jeles tudós tanított ezekben az intézetekben, de azért a magasabb igényeket nem elégíthették ki, a mint ezt tekintélyes egykorúak nyilatkozataiból láttuk.

Ebben a korszakban a protestáns tanintézetek sem voltak a nemzeti művelődés tényezői s latin iskolák voltak, mint a katolikusokéi s a nemzeti érzület felébresztése, a magyar nyelv ápolása inkább egyes lelkes tanárok, mint a rendszer műve volt.

A görög nem egyesültek iskolaügye még rosszabb lábon állott. A volt horvát határőrvidéken Mária Terézia német elemi iskolákat állíttatott fel s szerb iskolák felállítását nem tartotta szükségesnek. A temesi bánságban azonban már 1779-ben 250 illir és oláh elemi iskola állott fenn s számuk 1803-ig 413-ra emelkedett. Verseczen egy latin grammatikai iskola volt s Karlóczán egy gimnázium. Magasabb tanintézeteik nem voltak s a ki közülök tovább akart jutni, a katolikus és protestáns intézeteket kellett látogatnia.

Az egyesült görög vallásúaknak 1808-ban csak 57 elemi iskolájok volt az egész munkácsi püspökség területén, mely 13 megyére terjedt ki.*

A közoktatás fennálló szervezete az elemi iskolát, némi

* SCHWARTNER: Statistik II. 354—438.

tanító képzést, a latin iskolát, az akadémiát és az egyetemet ismeri csak, de a gazdasági szakképzésre nincs tekintettel az új Ratio Educationis sem. Iparos iskolák, kereskedelmi akadémiák, műegyetemek nincsenek az országban s a gazdasági iskolákat magánosok állítják fel, mint Károly főherczeg Mosonban s gróf Festetich György Keszthelyen.

Ép oly kevésbé van gondoskodva a műiparra s művészetre előkészítő intézetekről, mint rajzoló iskolákról, festő-, zeneakadémiákról.

Nem találhatók az országban a művelődés egyéb intézményei sem, mint a nyilvános gyűjtemények, képtárak, muzeumok, magyar színházak. Gróf Széchenyi Ferencz csak 1802-ben ajándékozta az országnak könyvtárát s gazdag gyűjteményeit s ezzel a nemzeti muzeum alapját veti meg. De az ország, melynek pénze nincs s a társadalom, mely nem akar áldozni saját művelődése emelésére, nem alkot e téren semmit s csak a Ludovika-akadémiára gyűjtenek nagyobb összeget, mintha egy katonai tanintézet lett volna a nemzetnek legégetőbb szüksége.

A közoktatási politika 1790 után is a királyság kezében maradt s az országgyűlés nem gyakorolt rá befolyást s nem is foglalkozott a közoktatás kérdéseivel, s határozatai vagy előterjesztései nem a közoktatás szervezetére vagy szellemére vonatkoztak, hanem csakis annyiban érintették a közoktatást, a mennyiben a latin helyett a magyart kívánták az oktatás nyelvévé tenni, vagy, mint 1790., 1792. és 1805-ben, a magyar nyelv tanítását határozták el.

A királyság a közoktatás terén gyakorolt korlátatlan hatalmánál fogva — kivéve a protestáns iskolákat — döntő tényezője volt a nemzeti művelődésnek. De a fennálló közjog szerint a nemzet szellemi életének szabályozója is volt

a sajtó felett még korláttalanabbul gyakorolt hatalmával. A cenzúra volt az az eszköz, melylyel el lehetett fojtani minden szellemi mozgalmat s megakadályozni még a külföldi irodalmak termékenyítő hatását is.

A cenzúra az egyház találmánya. A királyok csakhamar utánozzák s kedves intézménye ez mindenkinek, a ki a fenállót védi az újítások szelleme ellen. A kiváltságos osztályok mindenütt szenvedélyes ragaszkodást tanúsítottak a cenzúrához s magok követelték a királyoktól szigorú alkalmazását. 1764-ben az országgyűlés fel van háborodva a Kollár Ádám könyve miatt, mely kétségbe vonta a nemeség kiváltságainak alapos voltát s a könyv eltiltását s szerzőjének példás megbüntetését követelték. Ugyanezt láttuk 1776-ban Párizsban, mikor a francia parlament a Boncerf röpiratát hóhér kezével égetteti el s a szerzőjét súlyosan meg akarja büntetni. Elavult intézményeken alapuló hatalom s a cenzúra mindig együtt járnak a történelemben s elválaszthatatlanok egymástól, s a sajtó szabadságát mindig a fenálló megtámadói, új irányok képviselői követelték. II. József abszolút fejedelem volt, de újító is, s habár nem adta ki kezéből a sajtó felett gyakorolt hatalmat s nem dekretálta s nem szabályozta a sajtószabadságot, a sajtó még is nagy szabadságot élvezett uralkodása alatt.

Azért feltűnő, hogy az 1790-ki országgyűlés a melyen erősebben uralkodott a rendi reakció szelleme bármely elődjénél, a vegyes bizottság által készített hitlevél tervezetbe a sajtószabadságot is fölvette s arra akarja kötelezni a fejedelmet, hogy az országgyűlés által megállapított elvek szerint biztosított sajtószabadságot sohasem akadályozza s meg nem szorítja.

De ha megtudjuk, mit tartottak az országgyűlés körében sajtószabadságnak, e rendkívüli jelenség azonnal érthető válik.

Gróf Haller József volt a javaslat elkészítésével megbízva. Felfogása szerint a sajtó szabadsága abban áll, hogy szabad könyvet nyomtatni a cenzúra engedelmé nélkül is, ha a szerző s a nyomdatulajdonos valóságos nevét kiteszi s tárgyük a javaslatban megállapított korlátok között mozog. A külföldről behozott könyvek azonban nem juthatnak kereskedésbe, míg a cenzúra ezt meg nem engedi.*

A javaslat a bizottság tárgyalásán keresztülmenvén, megtartja címét «a sajtó szabadságáról és korlátairól» (de preli libertate, ejusque limitibus) de csak a korlátokat lehet benne feltalálni, a szabadságot nem.

A bizottság által végleg megállapított törvényjavaslat főhatározatai a következők:

A mérsékelt sajtószabadság szükséges az elmék s a tudományok művelésére, de a közbiztosságra és nyugalomra nézve veszedelmes visszaéléseket meg kell előzni. Azért a KK. és RR. határozzák, hogy egyszerűen el legyenek tiltva azok a könyvek, melyek a királyt s családját sértik s az alkotmány s a kormányzat ellen izgatnak, ezek közé azonban nem számíthatók oly könyvek, melyek a természet-közjog s nemzetközi jog elveit elvontan tárgyalják. Továbbá melyek botrányos tartalmúak, a jó erkölcsöket s a keresztény vallás felforgatását tűzik ki célul s ellene irányzott gúnyt foglalnak magokban; s végre mindennemű pasquillusok és rágalmozó iratok, melyek akár magánosok, akár köztisztviselők ellen vannak intézve.

Hogy ily könyveket ne lehessen kiadni, azt határozza, hogy minden könyv csak a cenzúra előleges engedélyével jelenhetik meg. A ki pedig a törvény ellen vét, ha a könyv tartalma ártalmatlan, bírságot fizet; ha pedig a könyv a

* Opus exc. dep. regn. in publico-politicis III. 7.

fentérintettek osztályába tartozik, az elkobzáson kívül a helytartótanács gondoskodik a törvényes büntetésről.

S minthogy szükséges megakadályozni, hogy az első pont alá eső könyvek ne terjedjenek el a közönségben, minden törvényhatóság, a helytartótanács rendelete nélkül is lefoglalhatja s a helytartótanácsnak jelentést tesz.

Hogy pedig ebből ne származzék az elmék és tudományok kártékony korlátozása s az országban bevett vallások elnyomása s zaklatása, a cenzorok kollégiuma a király által a különféle vallásfelekezetek tudós és a mennyire lehet előítélettől ment egyéneiből alakíttassék.

A külföldről behozott könyveket a cenzúra engedelmével nélkül nem szabad eladni s forgalomba hozni. A tudósoknak megengedi, hogy bármely könyvet egy példányban megszerezzenek s ha a könyvtárak kimutatják kinek részére szerezték meg a könyvet, a cenzor vissza nem tarthatja s tulajdonosának ki kell adni.*

Ezek a sajtószabadság elvei, melyeket a reformáló országgyűlés törvénybe akart foglalni. Alig fordult elő eset, hogy a sajtószabadság címét viselő törvényjavaslatnak valaha ily tartalma lett volna. Ép oly joggal lehetett ezt sajtószabadságnak nevezni, mint a másik bizottság által megállapított közoktatási módszert nemzeti nevelésnek. Nem volt ez egyéb mint az abszolút királyság által eddig is gyakorolt cenzúra önkényének törvényesítése.

Az időszaki sajtóról a törvényjavaslatban nem is történik említés s egész tartalma csak a könyvekre vonatkozik. A hírlapok és folyóiratok a törvényen kívül állottak volna abban az esetben is, ha a sajtószabadságra vonatkozó javaslat törvénytényé válik.

* Prot. Conc. Deput. Regn. in publico-politicis 38. 86.

Az országgyűlés s a királyság közt nincs ellentét a sajtószabadság felfogásában, mind a kettő a szigorú cenzúrát érti alatta s maga a társadalom is nagyobb részben nem látott semmi sérelmet a sajtó korlátozásában.

Midőn az udvar, a francia forradalom idejében nagy szigorral kezelteti a cenzúrát s mint Laczkovics pesti s Máriássy István gömöri alispán esetében, kik tiltott könyveket kaptak s ezért kellemetlen helyzetbe jutottak, Pest és Gömörmegye pártfogása alá veszi alispánját s sajnálatát fejezi ki, hogy ily dolgokért nemes embereket zaklatnak.

Gömörmegye kimondja, hogy «a szabad gondolatok világ eleibe való bocsátásának megszorítása . . . az éles eleven elméknek, mint az emberi jusnak legnemesebb részének, örökös eltemetésére, a megvilágosodásnak homályosodására és sötétítésére, a szabad nemzet törvényinek nevezetes sérelmére s ezen okokból a közjónak ártalmas terhére czélozna.»

Több megye, nevezetesen Abauj és Bihar melegen szólnak a sajtószabadság korlátozása ellen. De más megyék ismét a királyt a cenzúra szigorú kezelésére buzdították.

Baranyamegye felkérte a helytartótanácsot, hogy a közbiztosság megzavarására alkalmas könyveknek behozatalát akadályozza meg, minthogy szomorú példák bizonyítják, mily kártékony hatást gyakorolnak az ily könyvek a társadalomra. Hevesmegye a közjó s a magánosok érdekében követeli a sajtószabadság korlátozását, nehogy szabadsággá fajúljon. Zalamegye köszönetet szavaz a királynak a nemzetet gyalázó könyvek ellen kibocsátott rendeletekért, a melyekben a magyar nemzet iránt kiváló hajlandóságának zálogát látta. Barsmegyét még a kormány intézkedései sem elégítik ki. A helytartótanács megengedte, hogy magánosok

saját használatukra szabadon hozhatnak a külföldről könyveket. Ezzel szemben a megye azt kívánta, hogy a kormány terjeszsze ki szigorát «az összes könyvek kiküszöbölésére és kiirtására, magánosoknak sem engedve meg is könyvek behozatalát.»*

E nézetek később sem változtak s még húsz évvel később, az 1811-ki országgyűlésen is egész tisztaságukban jelennek meg. A rendek nemcsak nem állnak ellentétben a cenzúra intézményével, de két német munka megjelenése alkalmából, melynek egyike a nemesi fölkelés haszontalan voltát bizonyítja, másika pedig a magyar közjogot hibásan s ferdítve adja elő, (Gustermann munkája) keservesen panaszkodnak, hogy a cenzúra még csak középszerű szigort sem fejt ki, sőt elnéző és részrehajló, s nem akadályozza vagy késlelteti kinyomatásukat.**

A rendi országgyűlés felfogása a cenzúra szükséges voltáról nem különbözött az abszolút fejedelemsétől még 1790-ben sem s a műveletlen tömegeket pedig a sajtósabadság kérdése legkevésbé sem érdekelte.

Az időszaki sajtó, az általános műveltség terjesztésének e nélkülözhetetlen eszköze, teljesen a rendőri hatóság önkényének volt kiszolgáltatva. A bécsi rendőrség, mely Magyarországra ép úgy kiterjesztette hatalmát mint az osztrák tartományokra s mely eszközeit a magyar társadalom szolgálai s romlott elemeiből szedte, nemcsak a magyar sajtót nyomta el, hanem a németet is.

Az időszaki sajtó egy-egy vállalatának megindítása csak fejedelmi szabadság alapján volt lehetséges, melyet önkényesen vonhattak vissza, ha a szerkesztő gyanússá vált.

* FRANKÓI: Martinovics és társai összeesküvése 169. s köv.

** Acta Comit. 1811. 121. l.

A hirlapok és folyóiratok csak előleges cenzúra után jelenhettek meg s e szabály megsértése a szabadság elvesztését vonta maga után. A közlések tárgya is korlátozott volt. Csak oly tárgyokról lehetett írni s oly híreket volt szabad közölni, melyek nem állottak ellentétben a fennálló politikai rendszerrel. Félelmet, gyanút vagy bizalmatlanságot keltő hírt egyáltalán nem volt szabad közölni; mellőzni kellett minden közleményt, mely a kormány tekintélyét vagy a fejedelem iránt tartozó tiszteletet s hűséget csorbitaná, el kellett hallgatni a parasztok mozgalmait, az izgató országgyűlési beszédeket, a vallási gyűlölséget ébresztő tudósításokat, s a külföldi forradalmi mozgalmakról csak azt volt szabad közölni, a mi a bécsi lapokban megjelent.

A külföldi hirlapok szigorú ellenőrzés alatt állottak. Némelyeket egészen eltiltottak, másokat csak előleges vizsgálat után engedtek a közönség kezébe jutni s egyes kiválóbb állású egyének csak kivételesen kaptak engedélyt külföldi lapok járatására oly kötelezettséggel, hogy másoknak olvasásra nem fogják átengedni.* 1820-ban még szigorúbbá válik a rendőrség eljárása s a külföldi politikai és tudományos lapokat is kitiltja az országból, mi ellen különösen Barsmegye szólal fel erősen, ugyanazaz a megye, mely 15 évvel előbb nem volt megelegedve a cenzúra szigorával.

Mindezek azt mutatják, hogy a nemzetnek nincs befolyása saját művelődési politikájára sem s ez is a rendi alkotmány körén kívül esik s a király szabályozza kétségbe nem vont abszolút hatalmával. Csak így volt lehetséges keresztül vinni a szellemi elszigetelésnek azt az egyedül álló rendszerét s kiterjeszteni Magyarországra is, melyet az osz-

* FERENCZY: A magyar hirlapirodalom története 94. s. köv.

trák államférfiak eszeltek ki az európai eszmék terjedésének meggátolására.

E rendszer eredménye a szellemi tespedés volt, mely kihatott a nemzet egész életére, gazdasági s politikai viszonyaira s késleltette a nemzet egyéniségének kifejlődését s megérését. Az osztrák kormánynak Magyarországgal szemben folytatott gazdasági politikája s a szellemi fejlődés akadályozása volt a két legnagyobb csapás, mely a nemzetet az újabb korban érte. S a magyar rendi társadalom, mely belenyugodott az osztrák gazdasági politikába s gazdagnak hitte magát szegénységében, ép úgy eltúrte Ferencz császárnak népei elbutítására irányzott közoktatási s kulturai politikáját is, s habár meg volt kötve szellemi élete s mozdulatlanságra volt kárhóztatva, Európa legszabadabb nemzetének tartotta magát, mert még fennállottak a rendi alkotmány formái.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

TÖRVÉNYHOZÁS ÉS ORSZÁGGYÜLÉS.

Az állam legfontosabb viszonyai, mint a külügy, a hadügy, a pénzügy, a gazdasági s az egyházi és kulturai politika legnagyobb részben a rendi alkotmány körén kívül estek s ez ügyeket a királyság abszolút hatalommal intézte. De szerfelett nagy volt befolyása ott is, hol a rendi elemek közreműködése elkerülhetetlen volt: a törvényhozás, az igazságszolgáltatás s a közigazgatás terén.

A rendi alkotmányban is meg volt a szabadságnak egyik nagy elve: a nemzetet képviselő országgyűlés befolyása a törvényhozásra. Magyarországon nem lehetett törvénynyé, a mihez az országgyűlés hozzá nem járult.

Ez az elv azonban sajátyszerű viszonyaink között s a rendi alkotmány természeténél fogva csak igen szűk körben érvényesülhetett.

A király hatalma nagy volt. A rendi országgyűlés, rendes viszonyok között nem volt komoly akadálya. A magyar király az osztrák örökös tartományokra támaszkodott, innen nyerte hatalmi eszközeinek nagyobb részét s nem volt kiszolgáltatva a magyar rendeknek. Saját hadserege volt, melynek nagy része Magyarországon volt elhelyezve oly módon, hogy idegen, a nemzettel közösségben nem élő elemek-

ből alakult ezredek tartották megszállva az erősségeket s az ország legnagyobb részét, míg a magyarokból álló ezredek az osztrák örökös tartományok valamelyikében szolgáltak az uralkodóház hatalmának eszközeül.

A király pénzügyi tekintetben sem függött a rendektől. Az ország közjövödelmeinek legnagyobb részét a magyar közjog szerint korlátlanul kezelte. A hadi adót az országgyűlés szavazta meg, de az egyszer megszavazott összeget a legközelebbi országgyűlésig szedhette s csak a hadi adó fölemelése nem történhetett az országgyűlés beleegyezése nélkül. Arra tehát, hogy az országgyűlés a hadi adó megtagadásával kényszerítse a királyt valamely politikai engedményre, gondolni sem lehetett. Csak midőn a király a hadi adó fölemelését követelte, volt volna alkalom engedményeket kicsikarni. De az összeg, melylyel a király a hadi adót fölemeltetni kívánta, rendesen oly csekély volt, (Mária Terézia idejében a legnagyobb követelés 1.200,000 frt) hogy el is lehetett nélküle s mióta a magyar nemességnek kerülő úton való megadóztatása sikerült s a Magyarország-gal szemben követett vámpolitika tetemes jövedelmi forrást biztosított az udvarnak, mely nem függött az országgyűlés megszavazásától, pénzügyileg is fölszabadult a rendek befolyása alól s fejedelmeink csak rendkívüli esetekben, midőn nagy háborúk folytatására jelentékeny áldozatokat követelnek, fordulnak az országgyűléshez.

A királyt a törvény kötelezi ugyan, hogy minden harmadik évben országgyűlést tartson, de ezt a szabályt egyik sem tartja meg. III. Károly uralkodásának 29 éve alatt három, Mária Terézia 40 év alatt szintén csak három országgyűlést tart, holott a törvény szerint tizenhármat kellett volna tartania. Ferencz uralkodása alatt a franczia háborúk nagy költségei kényszerítik az uralkodót az ország-

gyűlések egybehívására s nem az alkotmány tisztelete. Uralkodásának első 19 évében hét országgyűlést tart, tehát többet, mint a mennyit a törvény rendel, de azután 14 évig ő is mellőzi az országgyűlés egybehívását. A fejedelem tehát rendes viszonyok között el lehetett az országgyűlés nélkül s komoly aggodalom nélkül olvashatta az országgyűlések s a megyék felterjesztéseiben nyilvánuló panaszokat és szemrehányásokat az alkotmány mellőzése miatt. Még Ferencz császár is szelid elnézéssel tekint a megyék és országgyűlések tiltakozásaira. A szónokok s a fölterjesztések írói is tudják, hogy e kitörések nem járnak komoly veszéllyel. Legfeljebb ad audiendum verbum regium hívják Bécsbe a merészebbeket. A végletekig nem mennek soha, mert a királynak s a kiváltságos osztályoknak közös érdekei vannak. A király arisztokrata s az arisztokrácia királyi. A király az arisztokráciára támaszkodik s az arisztokrácia tudja, hogy szüksége van a királyság támogatására. A király nem vérengző zsarnok, a ki a jog védelmében kiejtett szót súlyosan lakotatná meg s nincs is rá szüksége, mert végre is az történik, a mit az udvar akar s a hatalmát nem csökkentik a testületek fölterjesztései. A megyék pedig rendszeren meghajolnak a királyi parancsok előtt s végrehajtói rendelkezéseiknek még abban az esetben is, ha törvénybe ütköznek. A királyságé a politikai, az arisztokráciáé a szociális hatalom. A mint egyik sem törekszik a másik hatalmának csorbitására, nem volt ok a komoly összeütközésre.

A királyság nagy hatalma tudatában minden alkalommal érezteti a rendekkel gyengeségüket. A modor, melyben az országgyűléssel érintkezik világosan bizonyítja ezt. A király büszke parancsoló hangja s a rendek szolgálai alázatossága nem pusztá formaiság, hanem hű kifejezése a köz-

tük fennálló viszonyoknak. Az országgyűlési tárgyalások folyamában a rendekhez intézett királyi leiratok pedig sok esetben oly kicsinylést árulnak el, mintha nem is tartanák komoly politikai tényezőnek azt a testületet, melyhez intézve vannak.

E tárgyalások a királyi előterjesztések alapján indulnak meg, melyekkel az országgyűlés a sérelmeket és postulatumokat állítja szembe. Gyakran hetekig vitáznak arról, hogy a királyi előterjesztéseket vagy a sérelmeket kell-e előbb tárgyalni, míg végre valamely megegyezés jő létre. A királyi előterjesztések Bécsben készülnek a Hofkriegsrath, a bécsi udvari kamara, a Staatsrath s az osztrák miniszterium véleménye alapján s a magyar kancelláriának vajmi csekély része van tartalmuk megállapításában s inkább kiadója, mint szerzője a fontos államirratnak. A rendek felterjesztéseiben foglalt követelésekről és javaslatokról is ugyanazok az osztrák hatóságok véleménye alapján határoz a fejedelem. III. Károly nem is képviselteti magát magyarokkal az országgyűlésen, hanem osztrák urakat küld ki biztosokul, a mi ellen a rendek nem is tesznek kifogást. Későbbi időkben az udvari kancellária személyzetének felelemegy Pozsonyba s ez közvetíti a tárgyalásokat, de az ügyek eldöntése mindig az osztrák államférfiak véleménye alapján történik. E tárgyalások bizonyos patriarchális formában folynak. A király és a rendek kölcsönösen szemükre lobbantanak mindenfélet; a király néha a legfontosabb kérdésekre nézve feleletre sem méltatja a rendeket; más esetben néhány szóval vet véget valamely kellemetlen tárgyalásnak; máskor a rendek valamely javaslatát nem fogadván el, maga küldi meg a neki tetsző szöveget; máskor ismét a rendek által megállapított javaslatban töréseket eszközöl, vagy egész mondatokat igtat be s a

rendek mindezt végre is jobbágyi hódolattal fogadják el.

De a magyar országgyűlés nem is volt oly tömör egység, mely szilárdul állott ellen a királyi hatalom törekvéseinek. Csak a rendi érdek volt képes az országgyűlés különféle elemeit bizonyos időre egyesíteni, de az országos politika kérdései csak a legritkább esetben. A főrendek táblája nemzedékről-nemzedékre föltétlenebbül válik az udvar eszközevé s teljesen meghiusítja vagy megbénítja az alsó táblának az ország önállósága vagy a nemzeti érdek biztosítására irányzott törekvéseit. Az udvarnak e hatalmas szövetségeseken kívül rendelkezésére állottak az ország fő tisztviselői az alsó táblán, a királyi személynök, az ítélőmesterek. Ezek szerkesztik az országgyűlés naplóit, felterjesztéseit és javaslatait s rendes szerepük, melyért fényes jutalmakban részesülnek, a naplókban az ellenzéki álláspont érveinek gyengítése vagy mellőzése, a felterjesztésekből az udvarra nézve kellemetlen felfogás vagy a kérdések lényegének kihagyása, a javaslatok meghamisítása, lényeges dolgok kifelejtésével, vagy a javaslat lényegét meghiusító záradékok becsúsztatásával.

Az országgyűlés ellenzéki elemeivel sem volt nehéz elbánni. Ezek nagyjából a megyei köznemesség soraiból kerültek ki. Távol az udvari körök befolyásától, az ily követek, mint helyi nagyságok, önérzettel s független szellemmel mentek az országgyűlésre. Nagyobb része tájékozatlan volt a politikai kérdésekben s egész szellemi tartalmuk a megyei utasítás hagyományos pontjainak ismeretében állott. Pozsonyban oly tényezőkkel jutnak érintkezésbe, melyeknek hatását eddig nem érezhették. A királyi méltóság látása, az ország főméltóságaival való érintkezés, ezeknek magatartása s felfogása a fenforgó kérdésekről, az

udvari párt főembereinek ravasz fogásai, a nagy tekintélyek nyomása, a hiúság csiklandozása, fényes ígéretek csakhamar sokakat megzavartak közülük s hajlandóvá teszik az udvar czáljainak előmozdítására. A legkiválóbb ellenzéki embereket hivatallal, ranggal s egyéb jutalmakkal nyerik meg és ezt látva, sokan azzal a szándékkal mennek az országgyűlésre s igyekeznek mint kemény ellenzékiek feltűnni, hogy mennél drágábban adhassák el magukat. «Az országgyűlésére sok követ reménységgel megyen — írja Bessenyei — ezt szívében zárja, az viszi az instrukciót a kocsiládában. Már minden ember magát látván nagyra, elhiszi, hogy több társai közt ő kap a legnagyobbat a nyereségre. Magát teszi ki tárgylat magának s az ország előtt eltűnik. A vármegyének egybegyűlt sokasága ellenben törvényes szabadságán és annak szerencséjén túl semmit sem látván, távol a királyi széktől, csak ősi jussaihoz ragaszkodik.»*

De ha az ellenzéki szellem nagyon erős volt s a rendszeren alkalmazott eszközökkel nem lehetett célt érni, akkor az udvar arra is ráállott, hogy bizonyos sérelmek orvoslása s postulatumok kielégítése a törvények közé igtattassék. Ezzel lecsillapították az ellenzéket, az udvar követelései teljesültek s e törvényeket mindig olyanoknak tekintette, melyeknek megtartására nincs kötelezve s törvénykönyvünkben foglalt leginkább közjogi viszonyokra, kormányzatunk önállóságára vonatkozó törvények valóban sohasem voltak végrehajtva s csupán taktikai jelentőségük volt s végső eszköz gyanánt szolgáltak az ellenzéki szellem elaltatására, de hatalma terjesztésében komoly akadállynak nem

* Magyarország törvényes állása 1804. 76. Kézirat a muzeumban.

tekintette soha. A király volt a hatalmasabb, őt és hatóságait nem lehetett felelősségre vonni s a rendi alkotmány az országgyűlésnek nem adott semmi törvényes módot a törvények végrehajtásának biztosítására.

A király nagy hatalma lehetővé tette a rendi alkotmány mellőzését, az alkotott törvények figyelmen kívül hagyását. Ez azonban törvényszegés, a hatalommal való visszaélés volt. De a magyar rendi országgyűlés befolyása a törvényhozásra, az alkotmány sérelme nélkül s az akkori közjogi felfogás és gyakorlat következtében szűk körre van szorítva s majdnem teljesen ki van zárva az állami élet legfontosabb viszonyaira nézve, melyeket a király a magyar közjoggal összhangzásban, nagyjából abszolút hatalommal intézett.

A hadsereg ügyeire a rendi országgyűlésnek nem volt befolyása s az egész katonai szervezet, a nemesi fölkelést kivéve, császári rendeleteken alapult. A katonaság élelmezésére, elszállásolására, szállítására vonatkozó regulamentumok is, melyek, mint láttuk, jelentékeny terhet róttak Magyarországon adófizető polgárságára, császári rendeletek voltak, melyeket a fejedelem osztrák miniszterei aláírásával s a magyar főhatóságok teljes mellőzésével bocsátott ki. E rendeletek nem keltettek ellenzést a törvényesség szempontjából s az országgyűlés s minden hatóság kötelezőnek tekintette.

Az ország pénzügyi rendszere szerint a királyság korlátlanul rendelkezett a közjövedelmekkel, ő kezelte a korona s a kincstár javait, a bányákat s egyéb királyi haszonvételeket s az ország által megszavazott hadi adó is szabad rendelkezésére volt bízva. Az ország pénzügyi törvényhozása ezért fejletlen, még a fennálló adórendszer sincs részletes törvénnyel szabályozva, s az országos pénzügyi

igazgatás, igen csekély kivétellel, királyi rendeleteken alapszik.

Az ország gazdasági politikája teljesen a király kezében van s az országgyűlés csupán következményeivel foglalkozik s vagy sérelmek miatt panaszkodik vagy postulatumokat terjeszt a király elé, de törvények alkotását a közgazdaság legfontosabb viszonyaira nézve, maga sem tartja hatáskörébe tartozónak s az ország gazdasági érdekeinek sorsát királyi rendeletek döntik el.

A vallási viszonyokra nézve a király korlátatlan hatalommal intézkedik, 1715-től 1790-ig a protestánsokat illetőleg is; a közoktatási politika a királyság hatalmi körébe tartozik s egész rendszerét nem törvény, hanem királyi rendelet állapítja meg; ép úgy oda tartozik a sajtó s a kulturai politika.

Az igazságszolgáltatás terén is sok fontos feladatot rendeletekkel old meg a királyság. A bíróságok részére kiadott utasítások, az ügyvédi rendtartás, a büntető eljárásra vonatkozó egyes fontos intézkedések s számtalan konkrét esetekben hozott elvi jelentőségű rezolúció tanúskodik arról. Ugyanez áll a közigazgatásra nézve is, hol a legfontosabb intézkedések királyi rendeleteken alapulnak.

A közvélemény és az országgyűlés nem is követeli, hogy a király mondjon le korlátatlan hatalmáról, melyet a fennálló közjog alapján gyakorol s legfeljebb intézkedéseinek törvényszerűségét s czélszerűségét vonják kétségbe, de jogosultságát ez intézkedések megtételére nem, s e tekintetben elvi ellentét a királyság az országgyűlés között nincsen.

Más tekintet alá esnek a sérelmek, mint a királyi hatalom oly tényei, melyeket a rendek a fennálló közjogba ütközőknek tartanak, de orvoslásukra nincs más mód, mint a királyhoz fordulás alázatos kérelemmel. Ha a király

elismeri a közjog megsértését s orvoslást ígér, az a dekrétumban mint külön czikk kap helyet s a törvénytarban mint törvény szerepel s később a rendek idézik is hasonló esetekben, de nyilvánvaló, hogy ez intézkedések nagyobb-részt alkalmiak s konkrét esetekre vonatkoznak s nem állandó, nagy életviszonyokra vonatkozó szerves jog-szabályok.

A rendek postulátumaiból, melyeket jegyzékbe szedve vagy külön-külön terjesztenek a király elé, szintén alakulnak úgynevezett törvények, melyek ép oly töredékesek, mint a melyeknek megalkotására a gravamenek adtak alkalmat. Ezek foglalják el a legnagyobb helyet törvénykönyvünkben. De semmi sem bizonyítja jobban a király hatalmát s a rendek gyengeségét, mint az a jelenség, hogy csak legcsekélyebb részét s csak azokat hajtotta végre, melyek hatalmát nem korlátozták, vagy a fejedelem érdekeivel nem állottak ellentétben, a többit ellenben figyelembe sem vette.

A sérelmek és postulatumok lajstromai e korszak legérdekesebb okmányai közé tartoznak, mert ezekből látjuk meg, hogy a rendek mit tartottak az országra nézve sérelmesnek s mik voltak azok az ideálok, melyeknek megvalósítását a királytól követelték.

Ha a XVIII. század országgyűléseinek sérelmeit és postulatumait végig tekintjük, azt látjuk, hogy a királyságnak ama végzetes intézkedéseit, melyek a nemzet fejlődését megakasztották, állami létét veszélyeztették, nem tartják sérelemnek s nem is említik, míg a rendi érdekek megsértése miatt panaszokra fakadnak. A postulatumok jegyzékében pedig sohasem találunk egy politikai gondolatot, valamely közszükség kielégítésére, valamely reform életbeléptetésére irányzott követelést, igen ritkán érintettek meg valamely országos ügyet s a legtöbb esetben a

rendi és helyi érdekek körébe tartozó aprólékos tárgyakra szorítkoznak.*

Az 1741. évi országgyűlés postulatumaiban a rendek azt kívánják, hogy : 1. a királyné az országban lakjék ; a 2. és 3. a nemesi okmányoknak s az adományoknak nem a régi módon való kiállítása miatt panaszkodnak ; a 4. az ország részeinek visszacsatolását, s rendes hatóságok alá helyezését kéri ; az 5. a primásnak régi tekintélye s jogaiba való visszahelyezését ; 6. az egyházi állások belföldiekkel s a nép nyelvét értőkkel töltsenek be ; 7. a leleszi konventre vonatkozik ; 8. a kanczellária tekintélyének és hatáskörének fentartását kéri : 9. a fiskusra szállt javakat ingyen kéri érdemes hazafiaknak adományozni ; a 10. és 11. az adományok és ármálisok régi módon való kiállítását kéri ; 12. a póstamesterek birtokos nemesek legyenek ; 13. concursus Regni csak háború esetén vagy váratlan támadás esetén tartassék ; 14. a neoquistica comissióra vonatkozik ; 15. a fiscus ugyanazoknak a bíróságoknak

* Az 1715-iki országgyűlésen a sérelmek jegyzékébe egyesek indítványára fölvesznek még kettőt : hogy a király a fölösleges harminczadokat s a száraz vámokat szüntesse meg s hogy az országházát saját költségén javíttassa ki. Ekkor fölkel Sáros vármegye alispánja s követé s előadja, hogy a muzsaji és sáros-pataki malomkögyártók nagyon fölverték a malomkövek árát s míg ezelőtt egy darab ára 4 forint volt, most nem adják kilenczen alul, kéri tehát az országgyűlést, hogy a malomkövek árát szabályozza. Zólyommegye alispánja s követé ugyanezt a panaszt hozza fel a geletneki malomgyárosok ellen s csatlakozik Sáros indítványához. Ebből vita keletkezik, mert némelyek úgy vélekednek, hogy a malomkövek árát nem lehet az országgyűlésen szabályozni. A «potior opinio» alapján azt határozzák, hogy bizottságot kell kirendelni s így jön létre az 1715. 90. t-cz. (1715. Diárum, a Múzeum könyvtárában).

legyen alávetve, mint mások; 17. a szepesi kamara erőszakoskodásai magán birtokosok ellen; 18. a kereskedés az osztrák tartományokkal szabad legyen; 19. a harminczadokon a nemesi előjogok megsértésével szednek vámot, a katonai parancsnokok pedig a Dunán, Tiszán, Száván sat. szednek díjakat a fel- és lemenő hajóktól; 20. a sz. k. városok is illetéktelen vámok szedése miatt panaszkodnak; 21. az örmények, görögök, zsidók, rácok és más török alattvalók kereskedése káros a magyar kereskedőkre nézve; 22. panasz a só árának felemelése miatt; 23. Nyitra megye bajait említi fel, mert nincs sóraktára; 24. a trencsényi sóraktárakra vonatkozik; 27. kíváncs, hogy a törvénykezési, közigazgatási és katonai kormányzéseknek az ország minden kerületéből alkalmas és érdemes férfiak alkalmaztassanak a jó birtokú nemesek közül; 28. az igazságszolgáltatás gyorsítása végett még négy bírót kérnek a hétszemélyes táblához; 35. a hajdúvárosoknak Szabolcs megye hatósága alá való helyezését kéri; 40. felszólalás Kővár, Középszolnok, Kraszna és Zaránd Erdélyhez csatolása ellen; 41. a katonai parancsnokok zsarolásai; sat. Ezután még egyéb helyi érdekű panaszok és kívánságok következnek.*

Az 1751. évi országgyűlés postulátumai ugyanebben a szűk eszmekörben mozognak. 1. A királynénak az országban lakását kéri; 2. a nádor fizetésére vonatkozik; 3. a primás; 4. a tárnok hatáskörének fentartása; 5. a bányáügyek is a m. udvari kamara alá helyeztessenek; 6. a négy kerületből egyenlő számban nevezzen ki a kormányzésekhez; 7. minden hatóságnál, a királyi kamaránál, sóhivataloknál, birtokos magyar nemeseket alkalmazzon; a posta-

* Acta Diet. 1741. Muzeum. Illésházi gyűjt.

igazgatók és postamesterek magyar birtokos nemesek legyenek ; 9. a felsővidék kérelme, hogy ha a nádor a dunáninnenli vagy túli kerületből kerül ki, az országbíró kinevezésénél rájuk legyen tekintet ; 10. a magyaroknak a katonatiszti állomások betöltésénél figyelembe vételét kéri ; 11. a személynök nagyságos címét, melyet Fekete Györgynek s utódainak megadott, törvénybe iktatását kéri ; 12. a helytartótanácsot Budára, a kerületi táblát Kőszegről Pápára kéri áthelyeztetni ; 13. a protonotáriusok elnökösködésére vonatkozik ; 15. a provincialis commissariusok generalis commissarius címével ruháztassanak fel ; 17. Kraszna, Középszolnok, Kővár, Zaránd s a temesi kerület visszacsatolását kéri ; 18. a fiscusra szállt javak ne árverés útján adassanak el, hanem érdemes hazafiaknak adományoztassanak ; 19. a jezsuitáknak külön magyar provinciát kérnek ; 20. határigazításokra vonatkozik ; 21. a 13 szepesi város és Lubló visszaváltása ; 22. Hont-, Bars-, Nógrád-, Gömör-, Trencsén- és Veszprémmegye postaállomásokat kér ; 23. a jobbágyok panaszait a királyné csak a megyék előleges információja után hallgassa meg ; 24. a megyei hatóságok alól kivett uradalmakat alájuk rendelni kéri ; 25. Szathmármegye Nagybánya városa kiváltságainak fentartását kéri ; 41. a Bécsbe utazók ne kényteleníttessenek nagy és költséges kerüléssel Bruckon át menni ; 45. némely megyék panaszja, hogy a nemesektől vámot követelnek, a saját szükségükre bevitt czikkektől ; 46. a katonák zsarolásai ; 47. a katonai parancsnokok visszaélései a réveken ; 48. az Erdélylyel határos megyék a közbenső vámok eltörlését s szabad kereskedést kérnek ; 49. a nemesi kiváltság fentartását kéri az örökös tartományokkal való kereskedésben saját termények kivitele vagy saját szükségére való bevitel esetében ; 50. a budai és szeniczi vám szűnjék meg ;

51. Stefultó adóköteles lakosait a kincstár pártolja s elvonja a megyei hatóság alól; 52. a városokban lakó nemesek kiváltságainak fentartása; 54. a Vág folyó kiáradása veszélyezteteti Galgóczt, Szentpétert s a Ferencziek zárdáját s kéri, hogy a folyót régi medrébe szorítsa vissza s a kolostor biztosításáról gondoskodják; 55. a katonai s várparancsnokok Magyarországon magyarok legyenek; 58. legalább a magyar ezredek számára szükséges ruházat az országban készíttessék; 63. Nógrád vármegye más kerülethez kíván csatoltatni; 65. Győr vármegye panaszkodik, hogy Győr városa, mióta sz. k. város lett (1746) erőszakoskodik a nemeseken s nem tiszteli kiváltságait; 66. a nemességen elkövetett visszaélések megszüntetését kéri; 67. panaszkodnak a szükségéről, elemi csapásokról s a nép képtelenségéről nagyobb adó fizetésére s a hátralékok elengedését alázattal kéri, sat.*

Az 1764-iki országgyűlés postulátumai sem különböznek politikai felfogás tekintetében a megelőző országgyűlésekétől. Az 1. a királynénak az országban lakását kéri, mert a pozsonyi és budai palota már helyre van állítva; 2. kéri, hogy Budán tartson országgyűlést, mert Budán és Pesten már elég épület van; 3. a sérelmek előleges tárgyalását kéri; 4. a nádori méltóság helyreállítását s állandó fizetéssel ellátását; 5. a primás magyar születésű legyen; 6. a királyi adományok régi formában adassanak ki; 8. a helytartótanács ne avatkozzék az igazságszolgáltatásba s a tanácsosokat s az alsóbb hivatalnokokat is a birtokos és megyei ügyekben jártas nemesekből válaszzák egyenlő számmal az ország minden kerületéből, mert szomorító, hogy a felsőbb megyékből a dikaszteriumok

* Acta Diæt. 1751. Muzeum. Széchenyi-gyűjtemény.

hivatalaiba a tiszáninneneni kerületből alig egy, a tiszántúli kerületből egy sincs alkalmazva, a kamarába pedig már nem is neveznek ki magyarokat; 9. a tárnokmester régi hatáskörébe visszahelyezendő; 10. a koronaörök kinevezése; 11. a magyar udvari kamara függetlenítése, sat.*

A rendi társadalom meg volt elégedve a fennálló jogrenddel s a postulátumokban egész mozdulatlanságában jelenik meg előttünk s egy egész évszázad közéletében nem találjuk nyomát a politikai felfogás átalakulásának, valamely új szükség érzetének, vagy valamely intézmény átalakítására való törekvésnek.

Ezekből az okmányokból következtethetünk a királyság nagy hatalmára is. A rendek mint folyamodók jelennek meg, mert a királyság intéz mindent az országban s hozzá kell könyörögni a legfontosabb s a legapróbb ügyekben, az ország épségének helyreállításától, elszakított részeinek visszacsatolásától le a postaállomások felállításáig. A rendi társadalom pedig, gyengesége érzetében minden bajával a királyhoz fordul, tőle vár mindent még ott is, hol ha öntevékenységre képes lett volna, maga segíthetett volna magán.

A társadalom apróbb körökre szakadozva, elveszti képességét az egész ország áttekintésére, melynek állapotát nem is ismeri s azért nem is emelkedik országos szempontokra s csak a megye vagy város szűk körében előforduló események foglalkoztatják az embereket s e szűk felfogást viszik magukkal az országgyűlésre is. Különösen a megyék nem is hajlandók az országgyűlés hatáskörét tágítani s törvény alkotását követelni, oly ügyekre nézve, melyeket a megyék eddig saját hatáskörükben intéztek el. A megyék

* Acta Diæt. 1764. Humillima postulata St. et. 00. Akadémia.

ily ügyekben egyenesen feltékenyek voltak az országgyűlésre s még e század negyvenes éveiben is e jelenséget látjuk, de már az akkori publiczisták által öntudatosan rendszerré fejlesztve, midőn ép úgy küzdöttek a kormányzat, mint a törvényhozás centralizációja ellen.

Így a rendi társadalom maga is sokban járult az országgyűlés törvényalkotó jogának korlátozásához. S ha mégis azt látjuk, hogy a rendek ragaszkodnak az országgyűlés e jogához, ez nem azért történt, mert az ország felvirágzására szükséges alkotások eszközének tekintették, mert hisz e célra az országgyűlést ebben az egész korszakban nem használták fel, hanem azért, mivel a rendi jogok védelmének egyik leghathatósabb eszközét látták benne.

Voltak ugyan e korszakban is komoly és lelkes férfiak, a kik a magyar országgyűlésben Magyarország különállásának megtestesülését látták s azért követelték egybehívását, mert ezzel a király, a ki az osztrák tartományok ura is volt, Magyarország különállását ismerte el. De a nagy tömeg csak a kiváltságos osztályok érdekei szempontjából tartotta fontosnak, mert ösztönszerűleg érezte, hogy abban az erősítési rendszerben, mely a rendi érdekeket védte, ez volt a legfontosabb erősség, melynek eleste szükségkép maga után vonta a rendi jogok nagy részének elvesztését is.

Ha a király törvényt hozhatott volna országgyűlés nélkül is, mint Ausztriában az államélet minden ágában, ugyanaz történt volna a mi ott; a fejedelem megadóztatta volna a kiváltságos osztályokat, felmérte volna földjeiket, rendezte volna a jobbágyság viszonyait s kivonhatta volna hatalmuk alól, szervezte volna a legalsóbb fokig az igazságszolgáltatást s közigazgatást s megtörte volna a

rendek hatalmát, új magán- és büntetőjogot teremtett volna és átalakította volna az egész jogrendet.

Az országgyűlésen a törvényhozásra gyakorolt befolyás e veszélytől védte meg a rendeket, de az alkotásra a törvényhozás terén a rendi társadalomnak, a mint ezt törvénykönyvünk bizonyítja, nem volt se hajlama, se képessége.

Abban a szűk körben is, melybe az országgyűlés törvényhozó működése e korszakban szorult, minden országos jelentőségű, fontos intézkedés a királyság kezdeményezésére vezethető vissza s minden nevezetesebb újítás a rendek gyanakodását s ellenkezését keltette föl még ott is, a hol a rendi érdeket nem sértették.

A magyar rendi társadalom e tekintetben nem különbözik Európa rendi társadalmától. Ezt is a fennálló jogrendhez való ragaszkodás, az osztályérdek védelme, a partikularisztikus szellem jellemzi. Ha a rendi társadalom itt is szabadon követhette volna hajlamait s a királyság hatalma nem gátolja, lehetetlenné vált volna az erős, egységes állam megalkotása, a nemzetek haladása és fejlődése. Itt azonban az önálló állami élet magasabb céljai fölemelik a kiváltságos osztályok jobbait és segítik a királyságot a rendiség ellen folytatott harczában, s ők az állam magasabb eszméjének képviselői, melynek alárendelik a rendi érdekeket.

Nálunk a nemzeti királyság s az önálló állami élet hiánya, a viszonyok kisszerűsége eltörpíti a szellemeket, magas célok vagy eszmék nem ellensúlyozzák a társadalmi érdekeket, a rendi érdekek védelmét már a nemzet érdekeiért való küzdelemnek tartják s a kiváltságos osztályok teljesen elmerülnek a rendi érdekek kultuszába.

Fokozta még a bajt Magyarország elszigeteltsége. A kö-

zépkorban átveszi Európa intézményeit, eszméit. Később részt vesz a Németországból szétterjedt reformáció mozgalmában.

De a XVIII. század szellemi áramlatai alig érintik a nemzet szellemét. Elmarad irodalmában, tudományában, gazdaságában s minden állami intézményében. Nem ismeri a külföld viszonyait s intézményeit, idegen országok haladása nem termékenyíti meg saját életét s nincs mérteke, melylyel saját állapotát megítélje. Megszokja elmardottságát s jól érzi magát benne s föl sem ébred benne a haladás vágya s tespedésbe sülyed. Irtózik minden változtatástól, újítástól s szelleme nem az alkotásra, hanem a létező változatlan fentartására irányúl.

A törvényalkotás azonban nagy szellemi erőt, széles látókört, mély tudományt s állami felfogást, nagy tapasztalatokat s kifejlett viszonyokat igényel, hogy a törvényhozó elvek alapján gyakorlati módon szabályozhassa az élet viszonyait. De a magyar nemzet szelleme ernyedt volt, alig volt országos élete, a tudomány magaslatára nem emelkedett, életviszonyai fejletlenek voltak s az állami élet nagy érdekeivel nem foglalkozván, tapasztalása sem volt a problémák gyakorlati megoldására.

S valóban, törvénykönyvünk e korszakban nem is mutat fel egy törvényt sem, mely az állami élet egy-egy ágát elvi szempontból szervesen és részletesen szabályozná. Mintha teljesen kiveszett volna a nagyobb szabású törvényalkotásra való képesség. Törvényeink alkalmiak, töredékesek, tökéletlenek. Ép úgy hiányzik bennük az elvi, mint a gyakorlati felfogás. Még az 1790/1-iki országgyűlés rendszeres munkálatai is azt bizonyítják, hogy a rendi társadalom nem bir kiemelkedni megszokott eszmeköréből. Szokásokba szedik a fennálló jogrendet, de még a fennállót sem

képesek kimerítően s az intézmények természetének megfelelő módon szervesen kodifikálni.

A rendi társadalom meddő és tehetetlen volt a törvényhozás terén nem csak Magyarországon, hanem egész Európában is. A rendi társadalom magától nem birt az állami érdek magaslatára emelkedni s csak saját érdekeire gondolt. A jogrendnek csak azt a részét fejtette ki, mely saját szociális hatalmának biztosítására szolgált, a többit szükségkép elhanyagolta, mert az elnyomott osztályok nagy tömegének jólétéről s jogi védelméről való gondoskodás sehol sem foglal helyet a rendiség eszmekörében s telhetőleg akadályozza, mert érzi, hogy e cél elérése csak az uralkodó osztályok érdekeinek sérelmével történhetik. Azért a nagyobb szabású kodifikáció sehol sem a rendiség műve, hanem a hatalmassá vált királyságé; mely abban a korban felülemelkedve az egyes osztályok érdekein, a közérdek, az állam eszméjét képviselte s azért csakis ő volt képes a nagy életviszonyoknak magasabb szempontból való szerves szabályozására.

A magyar rendi alkotmány pedig, melyben elvileg befoglaltatott a törvényalkotás lehetősége az állami élet minden ágára nézve, lényegénél fogva igen szűk határok közé szorította az országgyűlés törvényalkotó tevékenységét. A kiváltságos osztályok e jogban nem az alkotó, hanem a rendi jogok védelmének eszközét látták benne s leginkább e célra használták. Megakadályozhatták vele oly törvények létrejöttét, melyek szociális hatalmukat korlátozták volna. A királyság pedig oly törvények alkotását akadályozhatta meg a törvényhozására gyakorolt befolyásával, melyek nagy politikai hatalmát szoríthatták volna szűkebb határok közé.

A mennyiben pedig ily törvények már életben voltak, a királyság is, meg a rendek is arra törekedtek, hogy őket

kijátszák. A király és hatóságai, királyi eskü, hitlevél s minden képzelt alkotmányos biztosítékok ellenére következetesen mellőzik, elcsavarják, megsértik a törvényeket, melyek hatalmukat korlátozzák s a rendeknek nincs módjuk a királyt és hatóságait a fennálló törvények tiszteletére kényszeríteni. A kiváltságos osztályok ugyanezt teszik azokkal a törvényekkel, melyek szociális hatalmuknak s érdekeiknek korlátai, s a kezükben levő hatósági befolyással játszik ki a törvényeket az elnyomott osztályokkal szemben s itt a királynak nincs hatalma meggátolni a törvények megsértését. A király és rendi társadalom csak azokhoz a törvényekhez ragaszkodik, melyek hatalmának eszközei, a többire nézve a jog és törvény uralmát nem akarja elismerni egyik sem. A királyság korlátatlan politikai hatalomra törekszik a rendekkel szemben, a rendek pedig korlátatlan szociális hatalomra törekednek az elnyomott néposztályokkal szemben s azért mind a kettő ellensége mindennemű törvényes korlátnak, mely hatalma terjesztésében gátolhatná. A törvény tisztelete leggyengébb azoknál, a kik végrehajtására vannak hivatva, a királyság s a rendi társadalomtól függő hatóságoknál. Ily viszonyok között szükségkép be kell következnie a jogérzület általános megrendülésének, mely sehol sem maradhat el, a hol az intézmények akár a királyság, akár a társadalom hatalmi érdekeinek szolgálatában állnak.

A rendiség életét az önkény és elnyomás s nem a jog szelleme lengi át egész Európában s azért nincs meg benne a képesség egy általános állami jogrend megalkotására s szigorú fentartására. A magyar rendek meddősége a jogalkotás terén csak ez általános törvény nyilvánulása.

TIZENHATODIK FEJEZET.

AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS.

A rendiség természetével ellenkezik tehát oly általános állami jogrend megalkotása, mely egyformán kiterjed az állam minden polgárára. Azért erre nem is volt képes sehol sem, Magyarországon ép oly kevéssé, mint Európa államaiban. A rendiség felfogása nem állami, hanem társadalmi s a jogi életnek csak azt az ágát fejt ki, melynek szükségét érzik az osztályérdek szempontjából s azért lényegénél fogva partikuláris. Csak az abszolút királyság vagy az állampolgári társadalom volt képes az általános állami jogrend megalkotására, a rendi társadalom jogrendjének megdöntése után.

A rendiség tehát természeténél fogva képtelen az általános, egységes, állami igazságszolgáltatás megteremtésére is s ez az általános törvény nyilvánul a magyar rendek által alkotott s fentartott igazságszolgáltatásban is.

Az általános országos jog kifejlődését nemcsak az ország egyes részeinek történelmi alakulása, különállása s partikuláris jog alkotására való jogosultsága gátolja, melyből Szlavonia, az erdélyi székelyek, szászok, a vármegyék, szabad királyi városok, kiváltságos kerületek, a jászok és kúnok, a XVI. szepesi város s egyéb közönségek és községek

partikuláris jogai keletkeznek, hanem az egyes országos rendek természete s közjogi állása is.

Minden rendnek megvan a maga különös joga és igazságszolgáltatása, melyet ő maga fejt ki, a többiek befolyása nélkül. A közjogilag a nemességhez tartozó rendek külön joggal élnek, nemkülönben a polgári rend is.

E külön jog kiváltságon alapszik s a dolog természeténél fogva egyik rend sem törekszik arra, hogy e jogot másokra is kiterjeszsze; sőt ellenkezőleg azon iparkodott, hogy másokat e jog élvezetéből kizárjon, mert hisz ép e jog kizárólagos élvezete biztosítja a kiváltságos állást s a vele járó közjogi s magánjogi előnyöket.

A rendiség nem abban látja a szabadság biztosítékát, hogy általános állami jog alapján, a társadalmi osztályok érdekei felett álló állami bíróság ítéljen, hanem abban, hogy minden rend külön joga szerint a rendhez tartozók — pares — ítéljenek a rend tagjai felett. E jog nélkül országos rend nem is képzelhető. Az a néposztály, melynek közjogi állása nem engedi meg, hogy saját jogát megalkossa, a mely osztály felett már első fokban egy másik osztály tagjai bíraskodnak, az nem rend, hanem szükségkép jogtalan, egy másik osztály hatalmának alávetett tömeg. Az európai nemesség mindig nagy sérelemnek tartotta, ha a király polgári származású bírakat alkalmazott törvényszékeinél, valamint a polgárság is komoly veszélynek tartotta, ha nemesi hatóságoknak akarták alávetni.

Azért van nemesi, polgári jog és igazságszolgáltatás, de a parasztnak nincs egyik sem. A paraszt jogát az uralkodó osztályok alkotják meg oly módon, hogy törvénybe iktatják jogtalanságát s alávetettségét s nem paraszt ítél a paraszt felett, hanem a földesúr az ő bírója. S minthogy mindenik rend a maga jogával gondol s a többié nem érdekli, nem is

tartja hivatásának egy másik néposztály jogrendjéről gondoskodni. A parasztság jogviszonyaira nézve sem alkot törvényes szabályokat s a kiváltságos rend bíraskodik felette önkényesen, jog és törvény nélkül.

A rendi korszakban a szabadság ideálja nemcsak az, hogy minden kiváltságos osztály a maga joga szerint bíraskodjék saját tagjai felett, hanem az is, hogy mennél korlátalanabban gyakoroljon hatóságot az igazságszolgáltatás terén is más néposztályok felett. Az európai s a magyar történelem egyformán bizonyítja, hogy a kiváltságos osztályok, valahányszor kísérlet történt az ország minden lakosára kiterjedő igazságszolgáltatás életbeléptetésére, ezt mindig a rendi szabadság veszélyeztetésének tartották.

A rendiség alapfelfogásából logikailag lehetetlen az ország összes lakosainak vagyonát és személyes szabadságát egyenlő jogszabályok szerint biztosító igazságszolgáltatás eszméjeig eljutni. Ez az eszme nem is valósult meg sehol, a hol a rendi intézmények teljes erejökben fennállottak. A kiváltságos osztályok e korszakban más jogrendet nem is tudnak képzelni s annyira meg vannak győződve, hogy saját szabadságaik mások szolgaságán, gazdasági érdekeik az elnyomott néposztályok jogtalanságán alapúlnak, hogy nem lehet tőlök rossz néven venni, ha nem akarnak róla lemondani. Isten, a természet s a törvény rendeli ezt így s a fennálló jogrend szent és sérthetetlen. Egyesek lehetnek nagylelkűek, de egész osztályok soha. Egész osztályok mindig kérelhetetlenek s kegyetlenül vonják ki a következtetéseket abból, a mit saját érdekeknek tartanak.

A rendi állam pedig, mely a fejlődés magasabb fokán, szervezeténél fogva nem képes a közérdek megvalósítására, nem is részesíti oltalmában, a részrehajlatlan igazságszolgáltatás jótéteményében az elnyomott nép-

osztályokat. A nép nagy tömegei, Magyarországon körülbelül 8—9 millió ember, kívül áll a törvényen, az állam kiszolgáltatja őket az uralkodó osztályoknak s alig foglalkozik velök. A rendi állam nem ismeri feladatának igazságot szolgáltatni az ország minden lakosának, hanem az uralkodó osztályokra ruházza a jogot, hogy a paraszt felett biráskodjék. Az egyesek magánjogi czímen, szerződés, örökség vagy zálog czímén szerezhetik meg e fontos állami jogot. A ki egy birtokot vesz, megveszi az igazságszolgáltatás jogát is a rajta élő jobbágyok felett. A ki oly birtokhoz jut, melylyel a pallos jog van egybekötve, a büntető hatalmat nyeri meg, s élet és halál urává lesz. Ha jobbágy község nyeri meg a biráskodás jogát, ezt nem az állam, hanem a földesúr ruházza reá, mert az igazságszolgáltatás az ő magán joga.

Az uralkodó osztályok szociális hatalma abban tetőzik, hogy a földesúrnak joga van biráskodni oly esetekben is, midőn közötté s a paraszt között vitás kérdések keletkeznek, tehát fél és bíró egy személyben. Ennél korlátatlanabb hatalmat s teljesebb jogtalanságot nem lehet képzelni.

E jogot a földesúr bizonyos törvényes formák között az úriszéken gyakorolja. Ezt Bessenyei György, maga is egy régi s pallos joggal felruházott nemesi család ivadéka következőkéig jellemzi: «Ismét megengedi az ország, hogy benne minden birtokos nemes embernek ítélő bírói széke legyen, hol senkit halálra itélni ugyan nem szabad, de testében, pénzében, vagyonában büntetni lehet. Mihent itt-ott az ország és korona adózó embereiknek földes urokkal ügyök-bajok van, melyet a vármegyék panaszképen bejelentenek, dominális széket rendelnek, mely azt teszi, hogy az uraság a maga ügyében a reá panaszló szegénység ellen, mint bíró igazságát ítélje meg, magának a

maga számára. Azután megajándékozott, elijesztgetett tanúk által csúrt-csavart állapotjában a dolog adasson fel a vármegye törvényeszkére, hol a tanúvallások szintodébb nem mehetvén, megítélik, hogy helyes!»

«Az elnyomatott szegénynek ügyében a vármegye az uraságnak a dominális széket mindaddig parancsolja, míg fogságában az ártatlan ember meg nem hal és vagyonos, népes háza el nem pusztul. A táblánál ülő némely urak csaknem sírva fakadnak bosszús keservökben, hogy az ártatlant az erőszak alól nem szabadíthatják. Hiába törvény és való dolog.»

«Már a földesúr a maga székét a maga házánál tartván kinézi előre, hogy esmeretes emberei közül micsoda bizonyosságokat hívjon meg a vármegye tisztjei között, hogy ki legyen előlülő táblabíró. Ott esznek-isznak vendégeskednek, hol megesett némely helyen, hogy némely nemes úri széknek minden délután magát keresni kellett. A panaszos szegény a borbúzból okoskodó hatalmas bírái közt nem tudja magát hol feltalálni. Csak azt látja, hogy büntetik vagy fizettetik, melyhez irgalommal ezt ragasztják, hogy a tömlöcztől való megmenekedést uroknak megköszönhetik. Ezen kínos gráciával megelégedve vontatnak haza, ártatlanságukban mint a bűnösök; melyeseten ebédnél odabenevetnek. Sok úri széken e szegények ügye mulatságul szolgál illetén képen.» — «E dolognak vizsgálásában — teszi hozzá egy jegyzetben — sok példákra bocsátkozhatna ki az író, melyek előtte megestek. De mivel benne az emberek magokat megismernék, el kell hallgatni. Egyébíránt nem szükség, mert erre minden emberséges ember száz példát tudhat ott a hol lakik, akárhol legyen.»

«Ez a dominális szék különben — írja tovább — az embernek társaságbeli boldogító szabadságára semmit se

tartozik. Nem mutat hasznomra ennél egyebet, hogy szegény taksásaimat, ha ellenek igazságtalan akarok lenni, lehetek. Fundamentomos és emberre tartozó szabadság ez, tudom, hogy keresetem s jövedelmemből megegyezésem ellen senki semmit teljes hatalommal, erőszakkal el ne vehessen; hogy személyemet ne bántassák, míg meghallgattatván, cselekedetemet a törvény meg nem ítélte, hogy vagyonommal szabadon élhessek stb. de ez micsoda szabadság, hogy ha igazságtalan és erőszakos akarok lenni, az lehessen, és reá magamnak a törvénynek szentsége alatt módot kereshessek. Ez a *törvénybe vett igazságtalanság* egyenesen azoknak szolgál, kik erőszakosak.»*

Ennyi jogérzet, ily nézetek akkor csak elszórtan fordulhattak elő s Bessenyeit, a ki igazságos akart lenni az úri székeken, e miatt nem is hívják meg többé táblabírónak. A családjának adományozott pallosjoggal sem akar élni. Gyakorlásának módjáról néhány sorral tájékozza olvasóját. «Megfogatja a vármegye a gonosztevőt . . . kérdezik . . . Péter, Pál, bűnöstársát megnevezi . . . hol vannak? Ez itt az uraság tömlöczében, amaz amott más jus gladius birtokosnál . . . irnak . . . kéri . . . az uraság fiskusai felelnek . . . megtartóztatják . . . illetlenségekre vetemednek . . . a rab ott marad . . . bűnének árát szabják . . . megfizeti s elmegy. A birói széknek ura attól harmincz, tíz, húsz mértföldnyire lakik, cselédjei élnek szabadságával helyette, . . esznek-isznak s megesik, hogy néhol rovására a bűnnel is kereskednek. Ő pedig maga csak akkor látja, micsoda hatalmas ítélő bíró, mikor költségeit számadásba kiteszik, melyeket elvesztegettek, azért

* Magyarországnak törvényes állása 1804. 94. 596. kézirat a Múzeumban.

az úri kevélységért, hogy mint a vármegyének, neki is tömlöcze, akasztófája s hajdúi legyenek.»* E jog 1848-ig 304 személyt s 167 testületet illetett; ** a királyi kincstár pedig uradalmaiban különös kiváltság nélkül is gyakorolta.

A földesúri szék ítéletei ellen a megyei törvényszékhez nyitva állott a felebbezés útja s a paraszt büntető bírósága, a mennyiben nem pallosjoggal felruházott földesúr bíraskodott felette, szintén a megyei törvényszék volt. De mindez csak üres forma volt. Ha szem előtt tartjuk, hogy a bírák nagyjából nem voltak törvénytudók, az eljárás szabályozatlan, az anyagi jog fejletlen és határozatlan, a jogérzület gyenge, a paraszt nem ment emberszámba és senki sem érzett lelki furdalásokat, ha ártatlanul szenvedett borzasztó börtönökben, melyeknek láttára a következő korszakban a nemesebben érző lelkek, egy báró Eötvös József, egy Kossuth Lajos száналommal és irtózáttal teltek el; ha látjuk, hogy önkényt és erőszakot büntetlenül lehetett elkövetni a jogtalanokon, s hogy a paraszt kedvéért nem szolgáltatnak igazságot az úr ellen, mert ebben minden úr saját lealacsonyítását látta s hogy a választott, a befolyásos elemektől függő tisztviselő nem lehetett részrehajlatlan még ha ment lett volna osztálya előitéleteitől, — könnyen alkothatunk magunknak teljes képet arról az igazságszolgáltatásról, melyben a paraszt részesült.

A polgári jog forrása nem volt országos törvény, hanem kiváltság alapján alakult helyi jogszabály, melynek érvénye a város területére szorítkozott. Minden városnak más-más joga lehetett s más-más irányban fejleszthette, az or-

* BESSENYEI: i. m. 86.

** PAULER T.: Büntető jog.

szágos jog, mely lényegileg nemesi jog volt, nem érintette, valamint a polgári jog sem hatott az országos jogra, mint a nyugati civilizált államokban, mert hazánk városaiban a felvirágzás rövid korszaka után hanyatlás állott be s nem fejlődtek oly nagy viszonyok s azért nem is volt alkalom a viszonyok jogi szabályozására s hatalmasabb jogfejlődésre, mint ott. A rendiség alapelve, hogy csak a polgári rendhez tartozók ítélnek egymás felett az első fokban egészben meg volt óva s részben a felebbvitelnél is csak az utolsó fokban került az ügy tisztán nemesi bíróság, a hétszemélyes tábla elé.

A jogtudósok mindig a nemesi jogot tekintették országos jognak, mert a nemesség volt a leghatalmasabb néposztály s ez képviselte a nemzetet, de lényegében ez is partikuláris jog volt, mert csak egy csekély kisebbség, néhány százezer egyén viszonyaira vonatkozott.

Kétségtelen, hogy a nemesi jog volt Magyarország jogi életének legerősebben kifejlődött része. A nemesi vagyoni jog következetesen kiépített jogrendszerre válik s teljes befejezettségben jelenik meg a XVI. század elején Verbőczy István Hármaskönyvében. Későbbi törvények s a főbíróságok ítéletei némileg módosították, de lényegén nem változtattak. A magyar hűbéri vagyoni jog alapelvei érintetlenül megmaradtak s fennállottak a XIX. század közepéig, mikor Európában a vagyoni jog már rég átalakult s a magyar joggal teljesen ellentétes elvekre volt fektetve.

A jogi életnek e mozdulatlansága annyi évszázadon keresztül, feltűnő jelenség, de okai egyszerűek.

Minden kor és nemzet vagyoni joga érthetetlen a jogviszonyok alapjául szolgáló gazdasági viszonyok ismerete nélkül. A gazdasági fejlődés mindig jogi fejlődést von maga után s a változott gazdasági viszonyok a jogi élet új elveiben és intézményeiben jelennek meg.

A magyar nemesi vagyonjog a mint Verbőczyben megjelenik, a XV. századig fejlődött gazdasági állapotok jogi alakja. Ha az ország gazdasági viszonyai átalakultak volna, szükségkép át kellett volna alakulnia a vagyoni jognak is. Ez azonban nem történt meg. A török hódítás nemcsak az ország állami önállóságának vetett véget, hanem nagy gazdasági válságot is idézett elő. A török hódoltság elpusztult; de az ország többi része is hanyatlott. A XVIII. században a török teljes kiűzése után előlről kellett kezdeni a civilizáció munkáját. A gazdaság oly egyoldalú, kezdetleges, a forgalom oly csekély, az ország elmaradt lakosságának oly kevés igénye volt, hogy az emberek alig érezték a fennálló jog hiányait, s így nem is lehetett meg bennök a törekvés megváltoztatására, mert nem volt meg az a hatalmas érdek, mely azt követelte volna. Sok időnek kellett lefolyni, nagyot kellett haladni a gazdaságban, a kultúrában s a tudományban, hogy a nemzet arra a meggyőződésre jusson, hogy a fennálló jogrend, mely egy gazdaságilag fejletlen korszak alkotása volt, a változott viszonyok között a haladás és jólét akadálya.

De a magyar magánjog annyira össze volt szöve közjogi elemekkel, hogy alig lehetett megbolygatni a nemesség közjogi állásának megingatása nélkül, s a nemesség abban a nézetben volt, hogy az ősiség, a családok fentartásának egyik legerősebb biztosítója. Azért a nemesség nagy része még akkor is ragaszkodott hozzá, mikor a felvilágosodott kisebbség belátta kártékony voltát s a józan ész, a tapasztalás és tudomány érveivel követelte megváltoztatását nemcsak a nemesség, hanem a nemzet jól felfogott érdeke nevében.

Mert a magyar magánjog a nemességnek nem nyújtott sem gazdasági előnyöket, sem jogbiztonságot.

A magyar nemesi magánjog a földbirtokra nézve nem

ismerte az egyéni tulajdont. A magyar hűbériség alapelve az volt, hogy a szent korona az ország területének főtulajdonosa. Ebből birhatott valaki kisebb-nagyobb részt, királyi adomány alapján, de csak haszonélvezője volt a birtoknak. A birtok a családé s mindazoké, a kik az örökségre, az adomány értelmében most és jövőben igényt tarthatnak. A birtokos szabad rendelkezésének jogát korlátozza a család tagjainak joga, a családét a korona joga, mely szerint a birtoknak, az örökösödésre jogosult családtagok kihaltával, vissza kellett szállani a koronára.*

E viszonyból származott a magyar magánjog példátlan bonyolódottsága s a jogok bizonytalansága, melynek kártékony hatását a nemesség érezte meg legjobban. Az ősiség a magyar hűbéri korszak vagyonjogának sajátos formája, egy fejlettebb korban, nemcsak az okszerű gazdálkodás akadályja volt, nemcsak leszállította a birtok értékét s veszteség volt tőkében és jövedelemben; nemcsak a hiteltette lehetetlenné, hanem a jóhiszemű birtokos jogát folytonosan veszélyeztette s számtalan volt a jogezím, melyen a család tagjai, a fiskus, évszázadok múlva megtámadhatták, költséges perekbe bonyolíthatták. Az ősiségből eredő jogi igények a viszályt és ellenségeskedést vitték a családokba s megrontották a családi életet. S az ősiség intézménye még a családok vagyonosságának és fényének fentartására sem bizonyult alkalmas eszköznek, mert az egykorúak ép úgy panaszkodnak a tekintélyes családok tönkrementéről, mint ma.

«A széles világnak minden nemzetségei közt — írja Bessenyei — per annyi sehol sem tanáltatik mint Magyar-

* A régi magyar magánjog ez ágának részletei annyira ismereteseek, hogy bővebb tárgyalását nem tartottam szükségesnek.

országon. Nincs birtokos nemes olyan, kit per tíz-húsz felől ne húzzon, czibáljon, rángasson. Minden teleknek más száz részre elágazott örökös, osztályosa van. Minden veszi, minden adja, húzza vonja, használja s e miatt egymást üti veri, szidja, vádolja, mely atyafiságos csata és háború után magokat perbe fogják, jönnek, mennek, utaznak, leveleznek, bírót, prókátort nyomoznak, gyomroznak, ajándékokkal duggatnak, ígéretekkel biztatnak, azért, hogy magokat elpusztítva nyerhessenek meg attyokfián hat sing földet, melyért inkább a bosszúállás és irigység perel, mint haszonvételének kívánása. Örökké perelve mindenből kiszorúl. Minekutána nem bír annyit, hol talpára állván, felgyenedhessen, egy abrakos tarisznyát veszen társzekérének hátára ; továbbá oldott táskáját elenyészett örökségének füstös leveleivel megtömi ; botot keres, elindul, mind régi örökségének mutogatván ki a mennyi várost, falut, kastélyt talál Budáig, mely felé éhen, szomjan vonszolja holt reménységét, hogy majd pusztákat, falukat nyer.»

«A gazdag házak fiskusai, mint a kavargó szelek mindenfelé zúgnak az országban, hol, mibe és kinek birtokába akaszthatnának horgot, melyet uroknak pénzével, tekintetével, ajándékaival a szegénytől elperelve, magokat holtig való kenyérbe s jutalomba helyheztethessék általa. Telket olyat birnod nem lehet, mely ellen annyi per ne támadjon, mint a mennyi karót kerítésében felállítasz vagy szilvafát reá plántálsz. Össze-vissza, keresztül-kasúl az egész országban minden familiának jussa van minden birtokhoz, zálogosításadás, vevés, házasság egybe zúrt-zavart és egymás hátára kevert. Valamennyi osztályos atyafi ; majdnem mind perel egymással. A nagyok a kicsinyekkel s magok közt is magokkal.»

«Kik perelnek hát legtöbben ? A vérség szerint való osz-

tályosok. Száz ember közt szül minden atyának halála veszedelmet, pert-patvart, húzást-vonást. Egész nemzet perel magával. És az atyafiságnak megismertető jele ez, ha tizenkétfelé húznak, perelnek, jussaikat keresvén nálad. Nincsen is a földnek kerektségén tudományyal, törvénynyel és vallással élő nemzet olyan, hol az atyafiság magához annyi idegenséggel, hidegséggel legyen, mint Magyarországon. Peres ellenség vagy atyafi egymástól megkülönböztetett egyenlő értelemben vett szavak.» *

A nemesi vagyons jog s örökösödési jog következetes kifejtése az adomány rendszerből s ösiség elvéből a nemzet jogi életének legjelentékenyebb alkotása. De ezzel a jog fejlődése megakad. A jogi intézmények nem alakúlnak át természetöknek megfelelő módon. A tulajdonjog megmarad a hűbéri korszak alakjában ; a magyar zálogjog nem felel meg a zálog természetének ; a szolgalmi jog ismeretlen, ami a mezőgazdaság elmaradottságára mutat ; a kötelmi jog fejletlensége pedig az eleven forgalom és kereskedelem hiányát bizonyítja. Az 1723. évi 53. törvényczikkkel életbeléptetett Auszugalis-pör első nyoma annak a felfogásnak, hogy a kereskedők jogviszonyai külön szabályozást követelnek. Ennek köszönheti létrejöttét az 1723. évi 107. törvényczikk a csödeljárásról, mely még azért is nevezetes, hogy a követelések elsőbbségének megállapítására nézve minden részletes intézkedés nélkül egyszerűen utal az ő felsége többi országaiban s tartományaiban fennálló szabályokra s így egy idegen állam jogszabályait teszi kötelezővé a magyar hatóságokra nézve.

Az anyagi jog fogyatkozásai a jog biztosságát veszélyezteték s kiapadhatatlan forrásai voltak a bonyodalmas pereknek.

* BESSENTEI György : Magyarország törvényes állása. 1804. 356.

A perjog, a perek hosszadalmas és költséges voltának volt szülőke. E perjog szelleme az volt, hogy a birtokot védte az ellene formált igényekkel szemben, akár jogosak voltak, akár nem. A birtokos védelmének czélszerű eszköze lehetett ez oly korszakban, midőn a hatalmasok szabadon erőszakoskodtak a gyengébbeken, de a viszonyok változtatával, békés időkben csak a jogok érvényesítését nehezítette meg. Alig volt valaki, a ki egy perének végét megérte s ha harmincz vagy száz év múlva megjött az ítélet, annyi jogorvoslat állott az alperes rendelkezésére, sőt a jogerős ítélet végrehajtását az oppositio, repulsió, reoccupatio eszközeivel, melyben az erőszak és az ellenállás volt törvényesítve, törvényes formákban oly biztosan és büntetlenül hiúsította meg, hogy a jog uralma szinte képzeletivé vált. Kazinczy Ferencznek sok társa volt, a ki mint ő, — midőn inségében epedve várja neje gróf Török Sophie osztályrészének megtélését, sok év múlva sem jut hozzá a sógorától felhasznált törvényes jogorvoslatok miatt, — így kiáltott fel: «Mely sok éjszakám van, melyet álmatlanul töltök s azért, mert törvényeink hiányosak.»*

A büntető jog állapota még szomorúbb. Az anyagi jog fejletlen. Forrásai: a különböző korszakokból eredt egyes esetekre vonatkozó törvények, mert a rendi országgyűlések e téren sem képesek állami s az ország minden lakosára kiterjedő igazságszolgáltatást teremteni s egy rendszeres büntető törvénykönyvet megalkotni; továbbá a királyi rendeletek, melyeknek nagy szerep jut nemcsak büntények és büntetések megállapításában, hanem az eljárás némely részének szabályozásában is; s végre a törvényszéki gyakorlat, melyre egy a magyar Corpus Juris-ba fölvett osztrák tör-

* Kazinczy F. és Guzmics levelezése. 1824.

vény volt nagy befolyással. Büntetőjogi irodalom alig van s Huszty István s Bodó Mátyás, az egyedüli írók a XVIII. században nem a doktrínával, hanem csupán a pozitív joggal foglalkoznak s ennél nem emelték magasabbra olvasóikat.

A kiváltságos osztályok meg voltak elégedve a pozitív joggal, mert a hozzájuk tartozókra nézve meg voltak benne az egyéni szabadság nevezetes biztosítékai. A nemes ember ellen a vizsgálat megkezdésére rendszerint közgyűlési vagy törvényszéki határozat kellett, míg a nem-nemeseknél a felmerült gyanúokok alapján a bíró azonnal megkezdhetette. A nemes embert a fennálló gyakorlat szerint nem volt szabad vallasni; a tortúra, mely a XVIII. században, míg Mária Terézia nem korlátozza s 1768-ban végkép eltiltja, a nemesekre nem volt alkalmazható s vallomásukat önkéntes nyilatkozatnak nevezték. A nemeseket a törvényesen meghatározott ismert esetek kivételével, ha megidézve, vagy perbe híva s törvényes úton elmarasztalva nem voltak, sehol és senki le nem tartóztathatta, míg a nem-nemeseket alapos gyanúokok esetében rendszerint elfogták. A nemesek büntető perének folyamára s alakszerűségeire nézve a polgári per szabályait alkalmazták. A nem-nemesek bűnperében a tárgyalás menete törvényesen szabályozva nem volt s megynként különböző gyakorlat szerint jártak el. Sok törvényhatóságban a törvényszék a vizsgálat befejezése s a vallomások hitelesítése után a tisztii ügyész véleménye alapján, minden további tárgyalás nélkül hozott ítéletet.

A nemesi személyes szabadság biztosítékaiba nagy részt ütött az 1715. évi. VII. törvényczikk, melyet az akkori országgyűlés szolgálai szellemű többsége szavazott meg a királynak oly czélból, hogy a Rákóczy-féle mozgalomban

részt vett nemességet szabadon üldözhesse, életétől, javaitól megfoszthassa. E törvény.szerint a király fel volt jogosítva, a rendes törvényszékek mellőzésével, személyesen, magyar tanácsosaival biráskodni, a felségárulás eseteiben tetszése szerint az országon kívül is. E törvényben adott felhatalmazással a király sohasem élt, de tényleg érvényben volt 1790-ig, mikor is az 1790-iki LVI. törvenyczikk szüntette meg, mely a biráskodást a felségárulás eseteiben is az ország rendes bíróságaira ruházta.

Az ország nem-nemes lakosainak millióira súlyosan nehezedett ez a büntető igazságszolgáltatás, mely a vizsgálatot a csendbiztosok és pandúrokra bízta, kik ellenőrzés s korlát nélkül alkalmazhatták a legkegyetlenebb tortúra eszközeit; mely borzasztó börtönökben évekig tartotta a vizsgálati foglyokat s mely a büntett s büntetés megállapítását a bíró bölcs belátására bízta, kinek ítélete ellen csak 1790-ben engedte meg a törvény felebbezést a királyi táblához. E törvény életbeléptetése előtt a megyei törvényszék ítélete végérvényes volt. Rettentő hatalom volt ez az uralkodó osztályok kezében. A paraszt életének semmi becse nem volt. Nem is keltett megütközést, ha valaki jobbágyát, jó kedvében s mulatságból, vagy haragjában fáról, háztetőről lelőtte. Azért a halálos vagy más súlyos ítéletet könnyen mondták ki a parasztokra s különösen parasztmozgalmak idejében tömegesen ítélték őket halálra. Megyei körökben sokat nevettek e korszakban egy táblabíró, a ki mindig elaludt a törvényszék ülésén, s ha felrázták álmából, hogy szavazzon, következetesen mindig azt mondta: «ego sum pro morte» még ha a bíróság polgári perekben ítélt is. Kazinczy Ferencz beszéli Taródyról, a hevesmegyei törvényszék elnökéről, hogy dicsekedett Esterházy egri püspök előtt: «Kegyes Uram, mi ma egy rabot száz esztendei börtön

tönre kárhoztatánk.» «Tekintetes úr, mondá Kazinczy, bán-tás nélkül legyen kérdeve : mikor a tek. urak neki ezt az ítéle-tet felolvasták, nem néze-e körül a szerencsétlen, ha bírái-nak nem ment-e el az eszök?»* Az utazóknak feltűnt a sok akasztófa, melyeken hullák függtek s körülöttök károgó holló-sereg repkedett.

Az igazságszolgáltatásra hivatott nemesi bíróságok szer-vezete a XVIII. században fejlett ki teljesen. E század ele-jén Magyarországnak alig volt igazságszolgáltatása. A ki-rályság kezdeményezése következtében a törvényhozás egy új bíróságot, a kerületi táblákat állítja fel, a fennállókt-ban pedig biztosítja a biráskodás folytonosságát. Ezen kívül számos törvény keletkezik az igazságszolgáltatás terén tapasztalt bajok orvoslására s történelmünk egyik korszaka sem oly termékeny ily nemű törvényekben mint a XVIII-ik század.

De ha a törvényhozás enyhített is a régibb törvények keménységén ; ha némely hézagot kitöltött is s engedménye-ket tett a változott viszonyoknak ; ha a királyság is arra törekedett, hogy rendeleti jogával élve, sok fontos viszonyt szabályozzon, melyről törvény nem intézkedett : az igazság-szolgáltatás általános állapota nem változott, mert a mint e téren egészen a rendi társadalom felfogása maradt ural-kodó, lehetetlen volt az igazi, megbízható igazságszolgál-tatás megalkotása.

A birói szervezet, habár tagjait, a megyei bírákat s a királyi tábla néhány ülnökét kivéve, a király nevezte ki, lényegileg rendi volt. Nem a jogtudomány, a törvények-ben s alkalmazásukban szerzett jártasság volt a birói tiszt elnyerésének feltétele, hanem a rendhez való tartozás.

* Kazinczy és Guzmics levelezése. 1823.

Az alispánnak és szolgabírónak, a megyei törvényszék tagjainak, a táblabíráknak, a kerületi tábla tagjainak, mindennekelőtt birtokos nemeseknek kellett lenni; egyéb minősítést a törvény nem követelt. A felsőbb bíróságok is egészen a kiváltságos osztályokból alakult rendi tagolás szerint voltak összealkotva. A királyi és báni, úgyszinté a hétszemélyes táblánál bizonyos számú főpapot, mágnást s közne-mest kellett alkalmazni, akár törvénytudók voltak, akár nem.

A királyi tábla 26 tagból állott. Ezek között két főpapak, két mágnásnak kellett lenni; tagjai voltak még a nádor és az országbíró helyettesei, négy protonatárius, egy fiskus, négy királyi és primási ülnök s kilencz számfeletti ülnök.

A hétszemélyes tábla ugyanazokból az elemekből alakult. Elnöke a nádor, tagjai: öt főpap, ezek között hivatalból a primás s a kalocsai érsek, három címzetes püspök, hat főúr s kilencz köznemes, ezeken kívül, a határozatképesség elérésére, az elnök tetszése szerint választhatott helyetteseket.

Az egykorúak ítélete s a fenmaradt hagyományok szerint ez a szervezet nem volt a részrehajlatlan, megbízható igazságszolgáltatás eszköze s összealkotásánál fogva nem is lehetett.

A megyei igazságszolgáltatás közegei, a mennyiben az alávetett osztályok ügyeiben bíráskodtak, szükségkép az osztályérdek szolgálatában állottak; a mennyiben pedig hatáskörük a nemesek ügyeire terjedt ki, első sorban a birtokos nemességnak, második sorban a birtokos nemesség egy csoportjának, mely őket megválasztotta s melytől függtek, voltak kénytelenek kedvében járni. A jogérzület általános gyengesége, a hatalmasaktól való függés s a törvényekben való járatlanság szükségkép alkalmatlanokká tette

őket arra, hogy az ország lakossága, mint szigorú, igazságos bírákra tisztelettel s bizalommal tekintsen rájuk. «Más a vármegye szomorú törvényszéke — írja Bessenyei György — hová a szénaboglyák¹ közül, szérüről, hívják be a tudóst, és úgy ül oda polyvásan a törvénynek szövevényében és a prókátorok összezavart útjokban, az igazságot keresni, a miről egyébkor soha se gondolkodik s most is szunyókál felette, arra bizván az ítélettételt, a ki tud hozzá.»*

A felső bíróságok tekintélye nagy volt, mert itt nagy érdekeket döntöttek el s mert ezenkívül a királyi kúria döntvényeivel jogszabályokat alkotott és pedig többet mint maga a törvényhozás. De azért nem tekintettek rájuk oly feltétlen bizalommal, mint a sanssouci-i molnár a berlini bírákra, a ki a király jogtalan követelésével szemben hivatkozott rájuk, mondván: «vannak még bírák Berlinben!» Budapesten is voltak bíróságok, de nem állottak a függetlenség és részrehajlatlanság hírében. Egyes kiváló bírák, a kik megőrizték jellemük tisztaságát s az igazságot szolgálták, akkor is voltak s nagy tiszteletben részesültek. De a bíróságok maguk oly befolyások alatt állottak, melyek szükségkép megrontották azokat a bírákat, a kikben az ellenállásra nem volt meg a kivételes erkölcsi erő.

E bíróságokról az volt a vélemény, hogy a hatalom s a hatalmasok befolyása alatt állottak. A legnagyobb hatalom maga a korona volt, mely az akkori viszonyok között számtalan esetben érdekelve volt magán- és büntető perekben. A királyi ügyész eltávozott ugyan az ülésből, mikor az ő ügyét tárgyalták, de befolyása azért ott maradt. A bíró állása nem volt biztos s elmozdították, ha fontos ügyekben nem a korona érdeke szerint ítelt. A meg-

* Magyarország törvényes állása. 376.

maradás és előmenetel vágya egyaránt alkalmazkodóvá tették. A királyi tábla elnöke a királyi személynök volt, a ki mint az udvar politikai ügynöke szerepelt a rendek tábláján s az országgyűlésen már 1729-ben észreveszik, hogy a királyi tábla tagjai az udvar szolgálatában állnak s mintegy elszakadtak a nemzettől. A hétszemélyes tábla elnöke a nádor, az udvar politikájának főképviseelője az országban s egy politikai főhatóság vezetője; őt mint ítélő bírák az udvar érdekeit feltétlenül támogató főpapok és főurak s nagyobb részt oly nemesek környezik, a kiket vagy tett szolgálatok jutalmául neveztek ki vagy a kik most akarják megérdemelni a jutalmat, melyet az udvar bőkezűen szokott osztogatni, ha valaki érdekeit szolgálta.

A hatalmasok, a kik befolyással voltak az ország főtörvényszékeire, a főpapok, főurak s nagy birtokú nemesek voltak, a kik az udvarnál s a társadalomban elfoglalt tekintélyes állásuknál s összeköttetéseiknél fogva nyomást gyakoroltak a bíróságok tagjaira. E hatalmas és vagyonos urak voltak abban a helyzetben, hogy jelentékeny anyagi előnyökkel nyerjék meg a bíróság előadóit s szavazó bíráit. Általánosan elterjedt szokás volt az országban, hogy a felek a hatósági személyek elé ajándékokkal járultak. Az ajándékot száz bíró közül kilenczvenkilencz nem tartotta magára nézve sértőnek s elfogadásáért a bírót nem ítélte el a közvélemény. Ezt nevezték akkor s később is a bírák információjának. Mikor Mária Terézia Szvetics királyi személynöktől azt kérdezte, hogy igaz-e, hogy ajándékokat fogad el a felektől? nyíltan bevallotta, hogy igaz, de azt tette hozzá, hogy mind a két fél ajándékát láttatlan egy zsebbe csúsztatja, hogy ne tudja, ki mennyit adott.

Az ország főbiróságait, már összealkotásuknál fogva szükségkép a rendi szellem töltötte el; a felfogás s az érdek közössége a kiváltságos osztályokkal, lehetetlenné tette rájuk nézve az elfogulatlanságot minden oly esetben, midőn ez osztályok érdekéről volt szó. A bíróságok eljárásában csak az uralkodó osztályok akkori felfogása, mintegy közvéleménye tükröződik vissza s az igazságszolgáltatás hatalmi eszköz az uralkodó osztályok kezében érdekeik érvényesítésére.

Ennek egy nevezetes példáját látjuk a XVIII. században, mely mint közéletünk egyéb jelenségei is, azt bizonyítja, hogy a rendiség szelleme e században nagyobb erővel és következetességgel lép föl, mint az előbbi századokban, s hogy ebben éri el tetőpontját.

1736-ban Skerletz Sándor Nagy See helység földesura pert indított néhány ottani nem-nemes birtokos ellen s őket, mint nem-nemeseket a keresetlevélben felhozott HK. III. 30. cikk és az 1715: XXIII. törvényekik alapján «ex incapacitate possessorii» birtokuktól meg akarta fosztani. E kereset ellentétben állott régibb érvényes törvényekkel, melyek a nem-nemesek birtokjogát elismerik, s az idézett törvényekkel sem volt indokolható. Verbőczy azt mondja, hogy a jobbágnak nincs joga földesura birtokában; az 1715: XXIII. pedig az idegenekről szól, a kik nem lévén indigenák vagy nem fizetvén le az indigenátus díját «*nec prærogativa indigenatus gaudeant, nec possessionis bonorum sint capaces.*» *

* Hogy ezt néhol mily szigorúan tartották meg a XVIII. században bizonyítja Sárosmegye 1723. évi július 6-án Hétháron tartott közgyűlésének következő határozata: «*Incola ac civis L. R. Civitatis Bartfensis D. Matthæus Grünvald, Nobilis S. R. Imp. quamvis nobilitatem documentis indubie legitimavisset, in Hungarum non recep-*

A királyi kúria ítélete 1738-ban világos törvények ellenére mégis kimondotta azt a nagy következményű elvet, hogy a nem-nemesek fekvő birtokot tulajdonul nem szerezhhetnek. Ezzel az ítélettel kezdődik a nem-nemesek birtokképtelensége Magyarországon, mely 1844-ig állott fenn. A királyi kúriának ez ítélete következtében az ország minden részében megkezdődött a perlekedés a birtokképtelenség czímén egyének és községek ellen, kik nem lévén nemesek, fekvő javak birtokában voltak * s ezután következetesen ezt az elvet alkalmazták bíróságaink. Ez nem volt egyéb, mint az uralkodó osztályok felfogásának kifejezése s a társadalmi érdek kíméletlen érvényesítése az igazságszolgáltatás eszközeivel.

E bíróságok körében hiányzott a magasabb jogi képzettség s nincs nyoma a tudomány emelő hatásának. Főbíróságaink tagjai nem gazdagítják a jogi irodalmat tudományos művekkel s a XVIII. században majdnem teljesen megszűnik a munkásság a jogi irodalom terén. Azért nincs is szellemi mozgalom a nemzet jogi életében s ügyvédek, bírák, írók meg vannak elégedve a magyar igazságszolgáltatás állapotával s midőn Mária Terézia 1764-ben azt a kérdést intézi a hétszemélyes táblához, mily eszközökkel lehetné javítani az igazságszolgáltatást, ez azt feleli, hogy a javítás szüksége fenn nem forog.

Valamint a bírótól, úgy az ügyvédtől sem követelt magasabb jogi képzettséget a XVIII. századnak az ügyvédekre vonatkozó törvénye, az 1723. évi XXXVIII. tör-

tus, *ad mentem Legum Patriæ Bona nobilitaria possidere, Juri-bus ac Prærogativis nobilitaribus gaudere et pro Nobili Regni Hungariæ haberi non potest* » Sárosmegye levéltárában.

* WENZEL G.: Visszapillantás az előbbi magyar k. Curiának 1724—1769-iki működésére.

vényczikk. A törvény szövege azt árulja el, hogy a törvényhozónak nem volt kedvező véleménye az egykorú ügyvédekről. A benne foglalt intések és tilalmak, úgy látszik, nem sokat használtak, mert 46 évvel később, 1769-ben, a Mária Teréziától kiadott ügyvédi rendtartás az igazságszolgáltatás terén tapasztalt bajok egyik okát az ügyvédek tudatlanságában és romlottságában találja s azt tűzi ki célul, hogy az ügyvédi tisztet becsületes és tanult egyének viseljék. E királyi rendelet teszi a szigorú vizsgát az ügyvédi gyakorlat feltételévé s mondja ki, hogy a nyereség vágyából elkövetett visszaéléseket a silentium és infamia büntetésével kell sújtani s az így büntetett ügyvédek az ügyvédek jegyzékéből ki kell törölni. Ez a rendelet ép úgy, mint az 1723 : XXXVIII. törvenycikk eltiltja őket az alaptalan kifogásoktól, a hosszadalmas feleselésektől, melyek az igazságszolgáltatás menetét késleltetik, de úgy látszik ép oly kevés sikerrel, mint az idézett törvény.

A táblai ügyvédek e rendelet intézkedései ellen felírnak a királynéhoz s arra kérik, hogy függeszsze fel életbe léptetését. Azt állítják, hogy a perek sokaságának okai nem az ügyvédek, hanem az ország törvényei. A hol, mint ő felsége többi tartományaiban, szabad adás-vevés van s a fiskus örökösödését nem ismerik, oly ügyek mint nálunk elő nem fordulnak. Ezek Verböczy szerint is hosszú folyamatúak (longælitis), úgy hogy egy ember életében alig fejezhetők be: Nemkülönben késleltetik az ügyek befejezését a perorvoslatok, mint a prohibita, repulsio, novum simplex, novum cum gratia, melyeket a törvény megenged.

Így védekeznek a XVIII. század ügyvédei s érveik nem alaptalanok. Valóban a fennálló jogrendszer volt egyik főoka a perek sokaságának s hosszadalmas voltának. Jel-

lemző, a mit a rendeletben követelt vizsgára nézve mondanak, mert egy egész korszak felfogása nyilvánul benne. «Examen ut plurimum res memoriæ est, scientia autem juridica plus in praxi, quam in theoria consistit.»* A korlátolt empirizmus szavai ezek, mely minthogy a magasabb tudományos felfogás hiával van, másokkal is el akarja hitetni, hogy fölösleges a közélet feladatainak megoldásánál.

A magyar társadalom mindezt megszokta, mert ezt látták az emberek maguk körül az egész országban s ezek voltak a mult hagyományai is. A kultúra még nem lágyította meg a szíveket, a tudomány nem világította meg az elméket. De II. József császár elborzadt a magyar igazságszolgáltatás láttára. Igazi, az állam minden lakosának jogvédelmet biztosító igazságszolgáltatást akart teremteni Magyarországon is. II. József uralkodásának néhány éve azért is nevezetes a nemzet életében, hogy e rövid idő alatt oly elvek uralkodtak, melyek lehetővé tették, hogy az ország lakosai az igazságszolgáltatás jótéteményében részesüljenek. A jobbágyság, a nép millióinak védelme hozta magával, hogy megszüntette az úriszékeket s a tisztviselőkre bízta a bíráskodást az úr s a jobbágyság közötti vitás kérdésekben. A nem-nemeseknek megengedte, hogy a megyei törvényszékektől felebbezhessenek s a csekélységekért kimondott halálos ítéleteket látva, azt rendelte el, hogy az ily ítéleteket végrehajtás előtt hozzá terjeszszék fel s ő rendesen szelídebb büntetést szabott ki. A perek elintézését gyorsítja s azt rendeli, hogy másfél év alatt minden pert be kell fejezni.

S az elnyomottak szabadabban lélegzettek. Egész más

* WENZEL G. id. munkájának függelékében.

világ lett Magyarországon. Az emberek hinni kezdték, hogy mégis van jog és igazság e földön. Az emberek jobb s nemesebb része tisztelettel tekintett a fejedelemlre, a ki a jog és igazság uralmára törekedett. A nemesség műveltebb része, a legkiválóbb emberek nyíltan elismerik, hogy József császár nagyot és nemest akar. «Magyarország igazságszolgáltatásának e reformálása — írja Szirmay Antal — nagyon szükséges volt, hol a hosszadalmas peres eljárás s az ügyvédek fogásai a késő unokákra szállították a pereket. Nem is lehetett ez ellen mást felhozni, mint hogy nem az országgyűlés léptette életbe.»* Mátyás király korszaka jutott az emberek eszébe s az ő halálával meghalt igazság feléledéséről beszéltek, szebb jövőt remélve. Az egykorú distichon is ezt mondja:

Josephus nam justiciam cum Rege Mathia
Exstinctam vitæ denuo restituit.

«Meghalván József császár, a régi peres zűrzavarba estünk vissza, mely alatt, a folytonos háborúk miatt, most is nyögünk.»**

Az 1790-iki országgyűlés, mely a rendi reakció szellemével volt eltelve, nem volt alkalmas arra, hogy Magyarországon valódi igazságszolgáltatást teremtsen. E reakció elsöpörte II. József összes intézményeit az igazságszolgáltatás terén is. Legelsőbbben is az általa rendelt törvényt napok ellen fordult s visszaállította az úri-székek hatóságát, hatályon kívül helyezték a büntető-törvénykönyvet s minden életbeléptetett reformot. Az országgyűléstől kiküldött bizottság munkálatai pedig nem új

* SZIRMAY ANTAL: *Fragm. hist. Secr.* 1811., 94., 95.

** U. o. 95.

elvek szerint akarták rendezni az ország közviszonyait, hanem a fennálló kodifikációjára szorítkoztak s ennél magasabb álláspontra nem emelkedtek. Az igazságszolgáltatás átalakítása lehetetlen volt, Magyarország egész köz- és magánjogának felforgatása nélkül, oly szerves az egybefüggés egy bizonyos korszak intézményei között s ez magyarázza meg a reformoktól való idegenkedést még a felvilágosodottabbaknál is, mert ezek is attól tartottak, hogy egy változtatás valamely ponton, szükségkép az egésznek összeroskadását vonja maga után.

A rendi országgyűlés nem törekszik az igazságszolgáltatás gyökeres javítására, mert szükségét nem érzi s mert akkori állapotát érdekeinek megfelelőnek tartotta. A bírák és ügyvédek, sőt még a jogi írók is, magasabb tudományos képzettség nélkül, a rendi felfogás uralma alatt, kritika nélkül alkalmazták a törvényeket s teljesen elmerültek a gyakorlatba s megvetéssel és gyanakodással tekintettek még azokra is, a kik jogtörténeti szempontból kezdtek a magyar törvényekkel foglalkozni. Midőn Kovachich I. M., a ki a Corpus Jurist a belőle kimaradt törvényekkel ki akarja egészíteni s a benne foglaltak kritikailag megállapított szövegét akarja a hibás szöveg helyébe tenni, s így a törvénytár javított kiadását a tudomány eszközeivel lehetővé teszi, a magyar Helytartótanács e törekvést «*præcoci ingenii partus, variis iisque gravibus subsumptionibus obnoxius*»-nak nevezi. Így nem volt a közéletnek egy tényezője sem, mely az ország jogi életének reformját megindította volna s Magyarország lakosságára osztálykülönbség nélkül súlyosan nehezedett a rendi korszak igazságszolgáltatása, melytől csakis a rendi alkotmány megdöntése után szabadult meg.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

A KÖZIGAZGATÁS ÉS A MEGYE.

Az igazságszolgáltatás mindenütt korábban jut a fejlődés magasabb fokára, mint a közigazgatás. Az emberek a legkezdetlegesebb viszonyok között is érzik a magán- és büntetőjog szabályozásának szükségét. De a közigazgatás megalkotásának feltételei csak az előrehaladt állami életben találhatók fel, s azért legifjabb s legkésőbb ért meg az állam összes intézményei között.

A rendi államnak is meg volt a maga igazgatása. Neki is volt külpolitikája, hadserege, pénzügye, gazdasági érdekei s mind e feladatokkal akkor is foglalkozott az állam igazgatása. De a közérdek megvalósítása a nemzeti élet minden ágában, az államnak az a tevékenysége, mely az állam polgárai anyagi és szellemi fejlődésének akadályait elhárítani s e fejlődés feltételeit megalkotni törekszik, egy későbbi korszakban válik a kormányzat tartalmává. A rendiség a közigazgatást ebben az értelemben nem is volt képes megteremteni Európa egyik államában sem, e közigazgatás az abszolút királyság s az állampolgári társadalom legsajátabb alkotása.

A rendiség nem alkothatta meg ezt a közigazgatást, s nem is törekedett megalkotására. Egész világ-

nézete, jogrendjének alapelvei merő ellentétben állottak az állam e magasztos tevékenységével. A közérdek megvalósítására alkalmas közigazgatás megalkotásának feltétele, hogy a kormányzók át legyenek hatva az állam nagy eszméjétől, hogy tiszta fogalmuk legyen az állam hivatásáról; hogy bátorságuk legyen szembeszállani a partikuláris érdekekkel a közérdek nevében; hogy utálják a korrupciót, az önkényt és erőszakot s következetesen a jog és törvény uralmának biztosítására törekedjenek s egyforma védelemben s gondoskodásban részesítsék az állam összes polgárait. Ez ideális törekvés nélkül nem lehet megalkotni a közigazgatást s a történelem bizonyossága szerint e nélkül nem is jött létre sehol. Egyesek, osztályok, a kik nem a közérdek megvalósítására törekedtek, hanem csupán a hatalmi vagy osztályérdeket tartották szem előtt, képtelenek voltak e nagy cél elérésére s ha sikerült is félrevezetni a kortársakat, a történelmet nem csalhatták meg soha, mert nagy szavaik elhangzottak s a történelem csak cselekvésük következményeit látja, melyeket mint egy súlyos, sorvasztó betegséget hagytak az utódokra.

A rendiség felfogásában s jogrendjében e feltételek egyike sem volt meg. A rendiség szelleme nem állami, hanem társadalmi. A rendiségnek az állam nem ideálja, nincs vele összhangzásban s küzd ellene. A rendi felfogás ellentétben áll a közigazgatáslényegével. A rendiség szelleme nem képes magába fölvenni a közérdeket s csak az osztályérdek kielégítésére törekszik. A hatósági hatalom nem a közérdek, a jog és törvény, hanem legnagyobb részben az osztályérdek szolgálatában áll. A közigazgatás egyik fő feladata előmozdítani az alsóbb néposztályok nagy tömegének anyagi jólétét s szellemi emelkedését; de a rendiség egész jogrendje az alsóbb néposztályok jogtalanságára, elnyomására, gazdasági kizsák-

mányolására van alapítva s azért az alsóbb néposztályokat nemcsak nem teszi gondoskodása tárgyává, hanem az általa fenntartott gazdasági rendszerrel szegénységbe, a jogtalansággal s elnyomással erkölcsi elvadulásba, a közoktatás elhanyagolásával tudatlanságba süllyeszti. S ez anynyira lényege a rendi felfogásnak, hogy az általa alkotott jogrend alapelveiből, az állam minden polgárának jólétét, művelődését, szabad fejlődését előmozdító közigazgatás eszméjéig eljutni lehetetlenség.

A mi a dolog természeténél fogva lehetetlen volt egész Európában, nem válhatott valósággá Magyarországon sem. Míg a rendi intézmények fennállottak, ily közigazgatás megalkotása lehetetlen volt, s ez egész Európában csak a rendi intézmények megdöntése után sikerült. Magyarországnak e korszakban nem lehetett az állampolgárok anyagi és szellemi fejlődését előmozdító közigazgatása, mert az állam e tevékenységét a közszellem iránya s a fennálló jogrend tette lehetetlenné.

Magyarország közigazgatása a XVIII. században nagy átalakuláson ment keresztül; de ezt nem a rendi társadalom, hanem a királyság idézte elő. A közigazgatás szervezetére s feladataira vonatkozó intézkedést nagyon keveset találunk törvénykönyvünkben; de ezerekre megy a királyi rendeletek száma,* melyek új célokat tűznek ki a fennálló közigazgatási szervezet tevékenységének s Magyarországon is a királyi rendelet a közigazgatási jog legbővebb forrása.

A királyság egész Európában ebben a korszakban jut nagy hivatásának teljes tudatára, hogy ő az államban a közérdek képviselője s csak ő lehet megvalósítója. Eleinte

* Mária Terézia uralkodása 40 évében 2340, Ferencz 31 év alatt 5000-nél több szabályrendeletet ad ki. Kassich, Enchiridion.

tapogatódzva, lépten-nyomon a középkor jogrendjének maradványaiba ütközve, évtizedről évtizedre, öntudatosabban fejt ki reformáló tevékenységét. Mennél több feladatot von működése körébe, annál jobban érzi szükségét a hatalom teljességének, annál nélkülözhetetlenebbé válik reá nézve a közigazgatás oly szervezete, mely az állami feladatok megoldásának alkalmas eszköze. A XVIII. század nem csak nálunk, hanem egész Európában a teljes átalakulás korszaka a közigazgatás terén.

Magyarországnak a török uralom s a polgárháborúk következtében beállott pusztulása s elmaradottsága a kormány különös gondoskodását tette szükségessé. Az 1715. és 1723-iki országgyűlés bizottságainak rendszeres munkálataiban elég nyoma van annak, hogy szükségét érezték az ország benépesítésére, a jólét emelésére, a rend és biztosság megszilárdítására irányzott tervszerű tevékenységnek.

De Magyarországnak 1724 előtt nem volt még csak középponti hatósága sem, mely az ország közigazgatását magasabb szempontok és kitűzött elvek szerint vezette volna. A király Bécsből kormányozta az országot s onnan intézte rendeleteit a megyékhez, városokhoz, kerületekhez s intézkedései nem a kormányzat új elveit foglalják magukban, hanem csak a legszükségesebbre szorítkoznak s csupán a hadi adóra, katonai ügyekre, előfogatok kiállítására, beszállásolásra, élelmezésre, egy-egy út vagy híd jó karba helyezésére, s egyéb egyesek vagy községek, testületek, felekezetek panaszaira vagy kérelmeire vonatkoznak.

A magyar helytartótanács felállítása 1724-ben nagy haladás volt. Egy új tag ez Magyarország szervezetében, melyben az országos közigazgatás eszméje testesül meg. Az országgyűlés csak nagy nehezen határozta el magát ez

új intézmény elfogadására. A megyék attól tartanak, hogy a helytartótanács korlátozni fogja őket hatáskörükben s alkalmatlankodni fog felügyeletével s a megyei ügyekben való beavatkozásával. De mások azt reménylik, hogy egy Magyarország területén felállított központi hatóság önállóbbá fogja tenni az ország igazgatását s csökkenteni fogja a bécsi miniszterek befolyását Magyarország ügyeire, mert az ország igazgatása magyarok kezébe kerül, a kik ismerik az ország viszonyait s törvényeit s bizonyára jobban fogják figyelembe venni, mint az idegenek. Végre az országgyűlés, az udvar óhajtatásának engedve, belenyugszik a helytartótanács felállításába.

De a kik azt remélték, hogy a helytartótanács önállóbbá fogja tenni Magyarország igazgatását, csalódtak. A törvény, mely az új intézményre vonatkozik, még csak célját és hatáskörét sem állapította meg. Csak azt mondja, hogy ő felsége a helytartótanácsot felállítja s tagjait most s jövőben kinevezi, hogy elnöke a nádor s huszonkét tanácsosa lesz a főpapok, mágnások és nemesek rendjéből s hogy, a király fizeti őket saját jövedelméből. Függetlenségét, melyet későbbi törvények követelnek, nem is foglalják az 1723: XCVII. törvénycikkbe. Az is világos, hogy nem képzelik önálló hatáskörrel felruházott hatóságnak, hanem csak tanácsnak, a ki véleményt mond, de maga nem határoz. Az 1723: 105., 109., 111., 112., 115., 116., 117., 118., 119. törvénycikk szövegéből kétségtelenül kiderül, hogy a helytartótanács legfeljebb javaslatokat tehet, de a királyé az elhatározás joga. A helytartótanács így soha sem vergődhetett önállóságra s ezután is a Bécsben lakó s német minisztereitől befolyásolt király elhatározásai döntöttek a legnagyobb és legapróbb ügyekben s a helytartótanács csak a Bécsből hozzá küldött királyi parancsnak kiadója volt.

Az utasítás, melyet a király 1724. január 20-án a helytartótanács számára kiadott, egészen a törvény alapján áll. Az ország rendei, látván a helytartótanács föltétlen függését s készségét az udvar politikájának végrehajtásában, azt hitték, hogy valamely titkos utasítása van, mely az ország törvényeivel ellenkező működésre kötelezi s több országgyűlésen követelik az utasítás közlését. De a helytartótanács levéltárában őrzött utasításban semmi sincs, a mit a törvényesség szempontjából kifogásolni lehetne. Még az esküforma is ép úgy kötelezi a helytartótanács tagjait az utasítás, mint az ország törvényeinek szigorú megtartására. A magyar főhatóságok szolgálai, szelleme fölöslegessé tett minden titkos utasítás.

Az utasítás a közjót tűzi ki főczélul, s erősen ki van benne emelve az elnyomott néposztályok védelme a hatóságok elnyomása, önkénye és zsarolásai ellen. A király felruházta a felügyelet jogával a törvényhatóságok felett, de e jogot nagyon szűk korlátok közé szorítja. Kötelességévé teszi, hogy őrkdjék, hogy a főispánok kötelességüket teljesítsék, közgyűléseket, törvényszéki üléseket s tisztújító székeket a törvényes határidőben tartsanak, hogy a tisztviselők hivatalos kötelességeik teljesítését el ne mulasztssák, a népet ne nyomják, saját céljaikra munkával ne terheljék, magokat ajándékokkal meg ne vesztegettessék, a kivetéseket igazságosan tegyék, a számadásokat a kiadásokról és bevételekről előterjeszssék, hogy az adó a közgyűlésen vettessék ki s ne titokban, a birtokosok tudta nélkül; hogy a hadi adó a megyék és városok adójával ne együtt, hanem külön szedessék be és kezelteassék, hogy a törvényhatóság pénztárnokai rendes számadást vezessenek s ezeket a közgyűléseken felülvizsgálják; hogy ha a megyék vagy a pénztárnokok az adóból befolyt pénzt elkölténék vagy számadást nem tennének, az összeg háromszorosában marasztaltassanak el;

hogy a törvények és királyi rendeletek végrehajtassanak s a csökönyös vagy ellenkező vagy a kellő felvilágosításokat megtagadó törvényhatóságokat a királynak följelentse s az orvoslás módjára nézve véleményt adjon.*

De a helytartótanácsnak nincs joga határozni, nem parancsol a főispánoknak, a törvényhatóságoknak s tisztviselőknek, nincs fegyelmi joga, nem kényszerítheti őket a törvények és királyi rendeletek végrehajtására. Csak jelentéseket kap és tesz a királynak, véleményt terjeszt elő; erre megkapja a királyi rendeletet s ennek tartalmát intimátum alakjában közli a törvényhatóságokkal.

Az utasítás értelmében hatáskörébe tartozik a kegyes alapítványok felügyelete; a közoktatás előmozdítására, a tűzvész meggátolására, a borok hamisításának akadályozására, az ország benépesítésére, az utak és hidak javítására, az ipar és kereskedelem előmozdítására, csatornák és vízgátak építésére, iparosok és kereskedők külföldről való betelepítésére vonatkozó intézkedéseket illető javaslatoknak a király elé terjesztése; de a helytartótanácsot az intézkedés joga ezekre a közigazgatási ügyekre nézve sem illeti meg.

Magyarország közigazgatása közvetlenül a király kezében van s ő intézi korlátatlan hatalommal. Nincs jogi határ, mely őt ebben gátolná. A közjog fejletlen, s az illetékeségi körök nincsenek szabatosan meghatározva. A közvélemény is a királyt tartja a legnagyobb hatalomnak s mindenki hozzá fordul, tőle kér és remél orvoslást, egyesek ép úgy, mint községek és törvényhatóságok. Minden hatóság határozata csak addig áll meg, míg a király meg nem változtatja, vagy meg nem semmisíti; ő az utolsó fórum, ő

* *Instructio pro Consilio Nostro R. L.* Az orsz. levéltárban.

dönt véglegesen mindenben. Mennél kevesebb és fogyatékosabb a törvény, annál több alkalma van királyi rendeletekkel szabályozni a közigazgatás viszonyait. Nagyon kevés esetben kell intézkednie a törvény ellen, mert nincs, s nagyon könnyű kormányoznia a törvény mellett, mert nagyok a hézagok, melyekben szabadon mozoghat. A királyi hatalom korlátai nem jogiak, hanem ténylegesek. Távol lakik az országtól, aránylag kevés ügy kerül eléje, nagyobb részéről tudomása sem lehet, de a mi hozzá jut, azt ő dönti el. Rendeleteit nem azért nem hajtják végre, mert valamely hatóságnak kizárólagos joga van bizonyos ügyekben intézkedni vagy mert joga van végre nem hajtani, hanem mert a hatósági személyek nem ismerik, vagy mert a közlekedés akkori állapota lehetetlenné tette a végrehajtás folytonos ellenőrzését.

Ő intézkedik a cigányok és útonállók kiirtásáról, ő erősíti meg a porták kiigazítását; ő hagyja meg Fehérmegyének az utak és hidak jobb karba helyezését; ő foglalkozik a szathmármegyei sócsempészekkel; ő szabályozza a puska-por kezelését; ő rendeli el, hogy a csavargóktól, cselédektől útlevelet kell követelni: ő dönt Selmecz-, Béla- és Bakabánya sz. k. városok s Hontmegye közt fölmerült vitás kérdésben; ő foglalkozik a Gömörben elfogott gyűjtőgatókkal; ő rendeli el, hogy Bácsmegye a hátralékos közmunkát 14,000 forinttal váltsa meg; ő szünteti meg a tiszántúli kerület cigány vajda hivatalát; ő intézi el a Sárosmegye és Mengen ezredes közt fölmerült összeütközést a beszállásolás miatt; egy Borsodmegye területén elveszett levélsomag miatt ő rendeli el a vizsgálatot. Máramarosmegye hozzá fordul a huszti várhoz követelt közmunka leszállítása iránt; ő intézkedik a pesti serfözők ügyében; ő rendeli el a zsidók terjedésének meggátlását;

ő engedi el az adót egyes községeknek; ő intézkedik a katonai elfogatok kiállítására; ő rendeli el, hogy az esztergomi erősség javítására 12 szekeres és 40 kézi napszámot, Buda várához 20 igás és 50 kézi napszámot és Szigethez 30 munkást és 12 szekeret állítsanak ki; ő dönt egyes protestánsok ügyében; Trencsénmegye hozzá folyamodik, hogy a Vágh vize kiáradása által tönkrejutott lakosok adóját engedje el; ő gondoskodik egyes árvák vagyonának kezeléséről; ő fogat el egyeseket s tartat börtönben további elhatározásig stb.*

A végtelenig lehetne példákat idézni, miként intézkedik a király a legkisebb helyi és személyes ügyekben saját nevében és a saját aláírásával. Még a megyei számadások felett is Bécsben határoznak s megvizsgálásukra s jóváhagyásukra vonatkozó rendeletek is a király aláírásával mennek le a helytartótanácshoz, az illető törvényhatóság értesítése végett.

A helytartótanács ilynemű függésén a királytól, nem ütközött meg senki s a függetlenség követelése a későbbi törvényekben csak annyit jelent, hogy ne legyen az osztrák főhatóságok alá rendelve, ne tőlük, hanem közvetlen a királytól vegye a rendeleteket, s hogy egyenesen a királlyal levelezzen valamely osztrák főhatóság közvetítése nélkül. Sőt az akkori felfogás egyenesen azt követeli, hogy a királytól függjön s nem jut eszébe senkinek a helytartótanácsból egy önálló hatáskörrel felruházott hatóságot csinálni. Magok az ország törvényhatóságai kicsinylik, lenézik seleintealig állanak veleszóba. Azt mondják neki, hogy nincs joga intézkedni, s hogy ők csak a királynak engedelmeskednek. Pestmegye 1741-ben követei számára kiadott utasítás-

* Orsz. levéltár az 1724. és 1725. évi kir. mandátumok között.

sában azt kívánja, hogy a helytartótanács bánjék illendőben a megyékkel s rendeleteit különböztesse meg a királyi rendeletektől; maradjon saját hatáskörén belül, — mert rendelni és parancsolni a király joga, — a helytartótanácsé az intimáció.»*

Az 1790-iki országgyűlés bizottsága ép így fogja fel a helytartótanács állását. A helytartótanács rendezésére vonatkozó munkálatában azt mondja, hogy a végrehajtó hatalom ő felsége kezében van s a helytartótanács a királynak alárendelt végrehajtó hatóság. Kötelessége a király rendeleteinek engedelmeskedni s ezeket a törvényhatóságoknak nemcsak kiadni, de végrehajtásukról is gondoskni. Ha ő felsége a törvénnyel vagy közjával ellenkező királyi rendeletet adna ki, fölterjesztést kell tennie. De a fölterjesztés jogát nem lehet annyira kiterjeszteni, hogy a végrehajtó hatalom erejét megbénítsa vagy akadályozza, mert ezt a közérdek s a helytartótanács törvényes rendeltetése is tiltja, s azért ugyanegy tárgyra nézve folyamatos felterjesztések meg nem engedhetők, hanem, ha, miután a nádor közbenjárását is kikérte, ő felsége nem állna el szándékától, a királyi rendeletet a törvényhatóságoknak kiadni tartozik.**

Így még azok is, a kik a helytartótanács hatáskörét s szervezetét törvényes alapra akarják fektetni, e hatóságot csupán a királyi rendeletek kiadójának s végrehajtójának tekintik, melynek semmi önállósága nincs s midőn kötelességévé teszik a törvénybe ütköző királyi rendeletek kiadását is, fölmentik minden felelősség alól, a mi következetes és igazságos is, mert csak mint önálló hatóságot lehetne felelősségre vonni intézkedéseiért.

* SALAMON F. kisebb tört. m. 44.

** Elab. Com. in publ. politicis 156.

A közvélemény gyanakodással tekintett a helytartótanácsra s az udvar készséges eszközének tartotta. Nem egyszer hangzottak ellene panaszok az országgyűléseken, sőt voltak sokan, kik megszüntetését követelték. Az 1790-iki országgyűlés egy másik intézményt akart helyére állítani, mely, a mint láttuk, teljesen megbénította volna a király hatalmát. Az országgyűlés az erre vonatkozó törvényjavaslatot minden küzdelem nélkül elejtette ugyan, de az országgyűlés egyik kiküldött bizottsága mégis készített egy javaslatot a helytartótanács rendezésére nézve, mely szervezetét, hatáskörét s eljárását részletesebben szabályozta volna. Ámbár e javaslattal, a mint láttuk, nem sikerült volna a helytartótanácsot önálló hatósággá átalakítani, mégis helyeselni kell a törekvést, hogy az ország főhatóságát törvénnyel szabályozzák. A magyar udvari kancellária azonban, mikor az országos bizottságoknak úgynevezett reformmunkálatait fölterjesztették, a királyhoz e tárgyban a következő előterjesztést intézte, melyben jellemző módon nyilvánul e főkörmányszék működésének szelleme: «Mit den übrigen Regnicolar Deputationselaboraten ist auch jenes de coordinatione Consilii Locumtenentialis Regii an diese strenggehorsamste Hung. Hofkanzlei gelangt, nachdem aber die darin enthaltenen Gegenstände bereits durch die von Seiner k. Hoheit Erzherzog Palatin für die Statthalterei verfasste und von Ew. Majestät mittelst allerhöchster Entschliessung bestättigte, hier in Abschrift ebenfalls beiliegende Instruction im Wesentlichen erschöpft worden sind, mithin dieselben umsomehr als erledigt angesehen kommen, *als sie ohnehin eigentlich nur ad potestatem executivam gehören, folglich keiner landtäglichen Verhandlung bedürfen*».* A magyar udvari kancellária így mozdította elő az udvar abszolutisztikus törekvéseit.

A király hatalma az idők folytában nem csökkent, sőt fokozódott. Ő a közigazgatás vezetője s a személyes uralom egész teljességében áll fenn. Az ország törvényein alapuló közigazgatási szervezetet érintetlenül hagyja, fenntartja, de a formákat megtölti saját céljaival s arra törekszik, hogy az ország törvényes intézményei e célok megvalósításának eszközei legyenek. Ez egészben sikerül is. Megyék és városok, ha némi ellenkezés, tiltakozás után is, mindig végrehajtják azt, a mit a király parancsol, még a törvénybe és alkotmányba ütköző rendeleteket is és segídeknek a törvény és alkotmány megsértésénél. A király hatalmának nem lehet ellenállni. Ő maga a kormány s határozatait ellen nem találhatnak jogvédelmet se egyesek, se testületek, se az ország. Csak két lehetőség van: vagy fegyverhez nyúlni, de erre nincs bátorsága senkinek, vagy meghajolni, s ha némelyek nehéz szívvel is, de mindnyájan ezt választják.

A helyi közigazgatás törvényes organumai, a megyék, a sz. kir. városok és szabad kerületek.

A városok mindig nagyobb függésben voltak a királytól, mert kiváltságos állásuk a király kegyelmén alapúlt, a királynak adóztak s őt mintegy földesuroknak tekintették; a királyi kamara közvetlen befolyást gyakorolt a városok igazgatására s a polgárság alacsonyabb társadalmi állása nem engedte, hogy a városok oly tekintélyre és súlyra tegyenek szert, mint a nemesek testületei; a polgárság is országos rend volt, de követői nem voltak politikai tényezők

* 1802. ápril 7. Orsz. levéltár. Az ülésben jelen voltak: gróf Pálffy kancellár, gróf Erdődy alkancellár, gróf Pálffy udvari tanácsos, Rozsos püspök, Mikos előadó, Lányi, Bedekovich, Gyürky, Almássy, Németh tanácsosok.

az országgyűlésen s alig jöttek számba, mert valamennyi város együttvéve csak egy szavazattal volt felruházva. A városnak nem volt jelentékeny közelete s az országgyűlésen legfeljebb helyi sérelmeiket érvényesítették. A városi élet összezsugorodik s valamint Németországban, úgynálunk is, a polgárság tömegét kizárják a közéletből a patriczius családok, a belső tanács önmagát egészíti ki s virágjában van a visszaélés, a korrupció s a város vagyonán való élősködés s a közérdek háttérbe szorításával, hanyatlik a városok közigazgatása is. A városi elem gyöngesége lehetlenné tette, hogy oly nagy kulturai jelentőségre jussanak, mint Nyugat-Európában. Itt nemcsak a nemzeti egyéniség kifejlődése, az anyagi és szellemi kultúra emelkedése köszönhető neki, hanem vezérszerepet játszik a jogi fejlődés terén s közigazgatási intézményeivel az újkori állam intézményeinek előkészítője. Nálunk a városok életének ez a jelentősége nincs, fejlődésök megakad s elszigeteltségök sem engedi, hogy az országra átalakító hatást gyakoroljanak.

A szabad kerületek sem nemesi testületek s habár némelyike üléssel és szavazattal van felruházva az országgyűlésen, politikai jelentőségre nem emelkednek. A jászok, kúnok, hajdúk mint kizárólag földmívelő elem; kezdetleges viszonyok között élnek; hatósági életök statutumon és nem országos törvényen alapszik s a közrend fogyatékos fentartásán kívül közigazgatásuk alig foglalkozik magasabb feladatokkal.

A magyar közélet s közigazgatás legjelentékenyebb tényezője a megye volt. Hatósága az ország legnagyobb részére s az ország lakosságának túlnyomó többségére terjedt ki. A megye a nemesség helyi szervezete s mint hatóság a helyi közigazgatás közege.

De e testület nemcsak mint közigazgatási hatóság fon-

tos, hanem mint politikai tényező is, s kiváló figyelmet érdemel annál a nagy befolyásnál fogva, melyet Magyarország közéletére gyakorolt.

Magyarország történelmének első ötszáz éve lefolyt a nélkül, hogy meg lett volna az az intézmény, melyet egy későbbi korszakban megyének neveztek.

A megyei intézmény lényeges kellékei, melyektől halálai meg akarta volna fosztani, nem is tartották volna megyének, nem voltak meg abban az intézményben, melyet történelmünk első öt századában annak tartanak.

A megye 1504 előtt nem választ tisztikart, mert nincs még sokkal később sem s mert az alispánt is, kit a főispán nevezett ki, csak ebben az évben kezdi választani. Törvénykezési egységgé csak 1486-ban Mátyás törvénye teszi s a táblabírákat csak az 1613 : 24. t.-cz. lépteti életbe, s csak e korszakban nyeri meg a bíraskodás jogát a főurak felett is. Évszázadok múlnak el, míg a megye követeket választó kerületté válik s régibb időben minden nemes nemcsak jogosítva, hanem kötelezve is volt az országgyűlésen való megjelenésre s azért se a követválasztás, se az utasítás szüksége fenn nem forgott.* Ekkor lett a megye jelentékenyebb katonai egységgé is, midőn a főurak elszegényedvén, nem tarthatnak bandériumokat s nem vonják el a kisebb nemesség nagy részét a megye zászlaja alól, hanem csekély számú embereiket magok is a megyei katonaság soraiba állítják. Ekkor válnak a megyék önálló tényezőkké, midőn elhagyatva, minden országos kormány nélkül önmagokra utalva, nem törvény alapján, hanem a viszonyok kényszerítő hatalmának hatása alatt, magok végeznek mindent, szövetkeznek egymással közös

* HAJNIK IMRE: A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése.

védelemre s a belháborúk idejében hol egyik, hol másik párthoz állnak, mint önálló hatalmak, melyeknek támogatását mindenik fél igyekszik megnyerni s melyeknek elszakadását szerencsétlenségnek tekinti. Csak mikor a megye oly hatalommá vált, melynek mágnás, nemes, paraszt alá volt vetve s mely szövetségeket köt fejedelmekkel fejedelmek ellen, használhatta joggal a büszke címet: *Nos Universitas Dominorum, Prælatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium*.

A XVIII. században már az a nézet, hogy a megye önálló tartomány s a magyar kancellár ép úgy állítja azt József császárral szemben, mint Bessenyei György, a ki azt mondja: «Egy kis ország *Respublica* áll előtttem, körülöttem, mely egy várnak megyéje . . . A mennyi vármegyében fekszik a nemzet, annyi egymástól független tartományt és ítélőszéket formál.»*

Ez az intézmény egyedül állott egész Európában, de a viszonyok is kivételesek voltak, melyek között keletkezett. Rendes viszonyok között élő államban ily intézmény nem fejlődhetett. De abban a korszakban nem volt szerencsétlenebb ország Magyarországnál. Területe háromfelé volt szakítva s három különböző fejedelmet uralt, kik folytonos ellenségeskedésben, háborúban állottak egymással. Az állandó bizonytalanság, a hatalmi viszonyok folytonos változása, meglazítja a viszonyt az uralkodó s alattvalói között; amaz nem fordít gondot az uralma alatt levő területre, állandó, üdvös kormányzati tevékenység nincs, alig van némi igazságszolgáltatás, a személy és vagyon biztossága ismeretlen, ziláltság, fejtelenség, nyomorúság mindenütt; az alattvalók pedig megszokják a kormányzat gondoskodásának hiányát. Az emberek szűk körökbe bújnak össze s cse-

* Magyarország törv. állása, 15, 76.

kély eszközeikkel védik magokat a mint lehet. Az egészszel nem gondol senki, mert az egész nem gondol a részekkel. A mire a rendkívüli viszonyok, egy erős kormány hiánya s a borzasztó szükség, s a mi csapásként nehezedik rájuk, az egész gyengesége, majdnem felbomlása, rákényszeríti az embereket, az a rendes központi hatalom hiányából eredő önállóság, megszokásból, évszázados gyakorlatból joggá válik, mely fenmarad a rendesebb viszonyok beálltával is. Az ország elaprózódik kisebb-nagyobb körökre, melyek nem érdeklődnek egymás iránt, melyekben az emberek helyi életet élnek s eltörpülnek. Már csak helyi hatalomra törekednek s a nemzeti hatalom eszménye is kivesz a lelkekből. A szűkkörben való uraskodás élvezete elfelejteti velök, hogy a nemzet maga el van nyomva. Ezt az intézményt, melyet rendes állami élet felbomlása hozott létre, nem lehetett egy rendes állami életbe beleilleszteni. Erős, egységes állam ezzel az intézménnyel nem volt képzelhető. Semmi sem volt tehát természetesebb, mint, hogy a rendiség legkedveltebb intézménye lett, mert a rendiség természeténél fogva ellentétben áll az állammal s következetesen gyengítésére törekszik. Ugyanezt a jelenséget találjuk meg Európa többi államaiban is, hol a rendi elemek ép úgy védték a kiváltságos osztályok hasonló helyi szervezeteit, hogy az egységes, erős állam alakulását megakadályozzák.

A megye jelentősége a XVIII. században alább szállott. A belháborúk lezajlottak, a török elhagyta az országot s épsége helyre állott s egy uralkodónak hódolt minden része. A megye 1715-ben megszűnt katonai egység lenni s tisztán polgári hatósággá válik, s az alispán megszűnt a megyei hadak vezére lenni, s a polgári tisztikar fejévé alakul át. A kimerült, elernyed, nyugalomra vágyó társadalom, mely egészben meghajolt a dinasztia hatalma előtt, nem tehette a

megyéket a zajos vitatkozások, politikai küzdelmek színhelyévé.

De a megyék köreiben nem is tárgyaltak s döntöttek el fontos politikai kérdéseket. A külpolitika, a hadügy, a pénzügy, a gazdasági s kulturai politika a király fentartott jogai közé tartozott, melyeket a rendek befolyása nélkül az alkotmányon kívül intézett. A rendi társadalom teljesen elszokik a politikai kérdésekkel való foglalkozástól s a megyék életének alig van politikai tartalma. A helyi élet élő vidéki nemesség, mely semmit, vagy nagy későre keveset tud meg a világ folyásáról, mely nem olvas, nem művelődik, csak a helyi s osztályérdeket látja meg, s ennek sérelmeit érzi s annyira egyformává alakul az egyesek eszejárása, hogy a nézetek különbsége sem fordul elő s teljesen egyetértenek, mert valamennyi a rendiség megszokott eszmekörében mozog s valamennyi ugyanegy érdek, az osztályérdek védelmében egyesül.

Semmi sem bizonyítja oly meggyőzően a politikai élet hiányát ebben a korszakban, mint az a jelenség, hogy az országnak nincsenek politikai pártjai. Bámulatos a szellemek mozdulatlansága ebben a korszakban. Valamely új célnak, politikai eszmének nyomát sem találni ebben a korszakban, több mint egy évszázad lefolyása alatt. Az elmék meg vannak merevedve s mert új tartalmat nem fogadnak magokba, egész nemzedékek elmúlnak egymás után, a nélkül, hogy különbséget lehetne észrevenni gondolkozásukban s cselekvésükben. E korszak vége felé a nemzetiségi eszme hatása érezhető, de még csak a magyar nyelv használatának követelésében jelenik meg s érintetlenül hagyja a megszokott eszmekört, s nem hat átalakítólag a kiváltságos osztályok gondolkozására. A ki áttekinti a megyék jegyzőkönyveit, követi utasításait, sérelmeit s postula-

tumait, annak fel fog tűnni az egyformaság, mely felfogásukban nyilvánul. A helyi érdekekre vonatkozó pontokat kivéve, azt a benyomást teszik, mintha közös megállapodás eredménye volnának, vagy mintha egyik a másikéről írta volna le. A mi a politikai követeléseket illeti, ezeket az országgyűlésről országgyűlésre kiírják az előbbi utasításokból s e konvencionális formulákat beigtatják megszokásból, hideg vérrel, minden izgalom nélkül. Természetes, hogy az országgyűlés nyilatkozatai sem állanak magasabb színvonalon, mert hisz ezek a megyék utasításaiból készülnek. A gondolkodás ily egyformasága, a politikai eszmék s törekvések hiánya magyarázza meg a politikai pártok hiányát közéletünkben s oly politikai életnek, melyben pártok sem küzdenek egymással politikai eszmék megvalósításáért, — ha ugyan ily körülmények között politikai életről szó lehet, — nagyon csendesnek kellett lennie.

Valóban e korszakban csak II. József uralkodása alatt találunk nagyobb izgalmakat a megyékben a rendi jogok és érdekek megsértése miatt, de magasabb politikai érdekek és eszmék vitatása még ekkor sem fordul elő. Ugyanezt lehet állítani az 1822-iki megyei mozgalmakról is. A mi e kivételes események közé esik, a nyugalom, megelégedés képét tárja elénk, melyet egy-egy megyében legfeljebb valamely megyei nagyraavagyó egyéniség és személyes pártja zavar meg.

Politikai pártok küzdelme nem tölti el zajjal és izgalommal a megyei életet; de hiányzik az ehhez szükséges tényező, a tömeg is. A megyék a közügyeket köz- és kisgyűléseken tárgyalják. De habár a nemesség száma minden megyében több ezer főre megy, mindnyájan nem vesznek részt a megyei életben. Az armalisták s kisebb nemesek feléje sem mennek a közgyűlésnek s csak a tekintélyesebb birtokos

nemesek tanácskoznak és döntenek a megye ügyeiben. Ezek közül is csak kevesen jelennek meg a gyűléseken, a közlekedés s utazás nehézségei miatt. Bihar megye közgyűlésein a XVIII. században soha sem jelenik meg 30 birtokos nemes. Pest megye 1811-ben április 19-én tartott fontos közgyűlésén csak 17 megyei tag van jelen; az 1811. évi június 5-én tartott közgyűlésen pedig a főispán kiemeli a megjelentek nagy számát, mert összesen 37 nemes vett részt a tanácskozásban, pedig már e század elején a közlekedés sem járhatott oly nagy nehézségekkel, mint a XVIII. században. Nehéz is volna őket, ha nagyobb számmal gyűlnének egybe, elhelyezni. A megyeháznak építését 1723-ban rendeli el a törvény s a fennálló megyeházak nagyobbrészt csak Mária Terézia uralkodása második felében épülnek. Addig felváltva tartják a gyűléseket a megye különböző vidékein, hogy könnyebben vehessenek részt a közellakó urak s rendszeren valamely vendégszerető úr házában tanácskoznak s a komoly tárgyalásokat víg mulatságszoktak követni.

A követek választásánál politikai tekintetek nem szerepelnek. Bárkit választanak a nemesek közül, ebből a szempontból egyremegy, mert valamennyi egyformán gondolkodik s mindenik egyformán ragaszkodik a rendi kiváltságokhoz s a követi utasítások szerkesztése sem zavarhatta meg az egyetértést. A XVIII. században alig találni nyomát, hogy a követséget keresték volna. Ez az állás csak később kezdte ingerelni egyesek nagyra valószínűségét. Tulajdonképpen mindig csak egy követ választása jött szóba, mert az első alispán, ritka kivétellel, mindig követ is volt az országgyűlésen. A vidéki nemesek akkor még tehernek tartották a követséget, s mennél távolabb laktak Pozsonytól, annál terheesebb és veszélyesebb volt az utazás s annál nagyobb bajt okozott a gádzának a hosszas távollét. «A korteskedést, ha volt

valami szelid neme, nem azért folytatta a maga részére egyik-másik tekintetes úr, hogy követte válaszszaak, hanem hogy meg ne válaszszaak valahogy. A mi pedig a megyéknek az országos ügyekben való parlamentáris vitáit illeti, melyekre majdnem kizárólag csak a követi utasítások adtak alkalmat, — nagyon is jelentéktelenek lehettek, mert igen röviden és gyorsan estek át rajtuk».*

Pestmegye eljárása 1741-ben, az akkori fontos, koronázó országgyűlés előtt megejtett követválasztásnál érdekesen jellemzi az akkori megyei közéletet, «február 20-kán — így beszéli el Salamon Ferencz a jegyzőkönyvek alapján a követválasztás lefolyását — Pestvárosában gyűltek össze a megye rendei Mágocsy Mihály első alispán elnöklete alatt s fölolvasták az országgyűlésre hívó királyi levelet. Azonnal a követválasztáshoz láttak. Az első alispán mindenekelőtt kijelenti, hogy egészségi állapota nem engedi a követség elvállalását.»

«Nem tudjuk örömmel fogadta-e a megtiszteltetést, de a megye nem kérdezte tőle. Ugy látszik néha zavarba jött választásában, — a mint Zlinszky későbbi esete bizonyítja. Az országgyűlés folyama alatt a nevezett követ bejelenté a megyének, hogy egészségi állapota miatt a követséget tovább nem viselheti. Az augusztus 16-ki megyegyűlésen levele felolvastatván s az első alispánról is az jelentetvén, hogy súlyos betegségben fekszik, a megye ezt határozta: Állítson ki a megyei jegyző egy meghatalmazó levelet; de a leendő követ nevét hagyja üresen, hogy szükség esetében akár a Pozsonyban mulató Prónay Gábor neve irassék bele, akár a most különben is Pozsonyba utazó megyei pénztárnoknak Horányi Gábornak adja.»

* SALAMON F.: Kisebb tört. munkái. I. 60.

«De visszatérve a februári megyegyűlésre, — mint mondtuk — Zlinszky lett az egyik követ, mint helyettes alispán. Második követté olyat választanak, a ki hivatalánál fogva mint nemkövet is Pozsonyba tartozott volna menni: ez Rudnyánszky József, királyi táblai ülnök volt.»

«Csak miután a követválasztás (mely inkább hasonlított kinevezéshez) végrehajtott, nevezte ki a gyűlés azt a bizottságot, mely a követek számára elkészítse az utasításokat. S kik voltak ezen bizottság tagjai? Elnöke lett a rendes alispán, tagjai a két követ, és hozzájuk adatott különös megnevezés nélkül a két megyei jegyző akármelyike. E szerint elmondhatjuk, hogy maguk a követek készítik magok számára az utasítási javaslatot, melyet a közelebbi megyei ülésszakban voltak előterjesztendők.»*

Borsodmegye 1722-ben Döry Andrást és Almásy Jánost egyhangulag választja meg követeinek, ezek azonban csak úgy fogadják el a követséget, ha a megye közönsége ki nyilatkoztatja, hogy ha az országgyűlés hosszabb ideig tartana, másokkal váltassanak fel. A megye meghagyja követeinek, hogy az országgyűlésen a főispánnal, a főurakkal s a birtokos karokkal és rendekkel mindenben egyetértőleg járjanak el. 1764-ben Szathmári Király Györgyöt és Tallián Pált választják meg s miután az utasításban az ország főméltóságainak alázatos üdvözlését s a megyének kegyökbe ajánlását hagyják meg nekik, főkép arra intik őket, hogy az ország szabadságait, jogait és kiváltságait ne engedjék se egyenesen, se kerülő uton megsérteni, hogyha a sarkalatos törvények megváltoztatásáról volna szó, ebbe ne ereszkedjenek, sőt ellenkezőleg fentartásukra törekedjenek; hogy a kegyelmes királyi előterjesztéseket a megyével előre tudas-

* Kisebb tört. munkái, I. 62.

sák, megye beleegyezése s határozata nélkül, önállóan nem merjenek cselekedni, a mit ha mégis tenni merészelnének, minden tettöket semmisnek s érvénytelennek nyilvánítják.*

Ugylátszik, hogy Sárosmegye 1741-ben, a koronázó országgyűlésre, szintén nehezen tud találni oly urat, a kinek kedve volna hosszabb időre elhagyni megyéjét. Követül Kapy Gábor alországbirót s Péchy Zsigmond országbirói protonotáriust választja, a kik hivataluknál fogva úgy is kötelesek jelen lenni az országgyűlésen. Az 1764-ki országgyűlésen megint Péchy Zsigmond a követ, ki mellé Péchy Józsefet választják másodiknak, kit egyéb jeles tulajdonságai mellett, bizonyára azért is küldenek az országgyűlésre, mert e terhes küldetésre hajlandó volt vállalkozni.

A követeknek adott utasításokban, az állandó és konvencionális pontokon kívül, egy fontosabb kérdés sincs megértve. A királyi előterjesztések tartalmáról tudomásuk sincsen s ezekre nézve legtöbb esetben teljes és korlátatlan felhatalmazást adnak követeiknek, hogy belátásuk szerint járjanak el, de mindig szivökre kötik, hogy az ország főméltóságaival, a főispánnal, a mágnásokkal s egyéb tekintélyes birtokos urakkal egyetértőleg járjanak el s a nemesi szabadságok és kiváltságok csorbitásába bele ne egyezzenek. Midőn valamely lelkiismeretes követ az országgyűlésen felmerült fontosabb kérdésre nézve utasítást kér, a megye gyűlése zavarba jut s azt írják neki, hogy ily fontos kérdésben egy megye szavazata nem határozván az ország többi karaihoz s rendeihez alkalmazkodjanak «*atque potioritatem et pluralitatem votorum sequi studeant*». —

* Instructio Com. Borsodiensis 1764. Borsodmegye levéltárában.

Oly fontos kérdésre nézve, mint az állandó katonaság felállítására, a megyék nincsenek előlegesen tájékozva s úgy látszik nem is sejtik végzetes jelentőségét. Borsodmegye 1715-ben csak bizonytalan hirre hivatkozik, mely szerint ő felsége azt óhajtja, hogy a katonaság fentartására állandó és változatlan évi adó állapíttassék meg. Erre nézve más utasítást nem ad követeinek, mint hogy abban az esetben, ha ez az összeg a megyékre egyenként kivettetnék, örködjének, hogy ebből a megyére aránytalan teher ne háramoljék;* a kérdés politikai s a nemzet egész életére kiható következményeivel nem is foglalkozik.

Az érdeklődés a nagy politikai kérdések iránt folyton csökken s a rendi jogok védelme az egyedüli gondolat, mely az embereket foglalkoztatja. Az 1764-ki országgyűlésre szóló követi utasításokban látszik az meg legjobban, melyekben már nem is az országos ügyek jutnak az első pontokba, hanem a nemesi kiváltságok sértetlen fentartásának követelése foglalja el az első helyeket s így külsőleg is, az utasítás pontjainak sorrendjében, hátra szorítja az országos politika kérdéseit.**

* Instructio 1715. U. o.

** Érdekes e tekintetben Biharmegye 1764-ki utasítása, mely klasszikus kifejezése a nemesség akkori felfogásának saját állásáról. Közlöm itt három első pontját szószerint:

Primo: Cardinales Antemuralis Christianitatis Regni hujus Hungariæ nobilitatis, multa sanguinis et sumptuum in defensionem Regum et Regni profusione promeritæ et acquisitæ successive Regnantium Regum Benignitate stabilitæ, auctæ ac per Gloriosissime nunc Regnantem Cæo-Regiam quoque Matrem Diplomatiæ confirmatæ, Prærogativæ, Libertates, Immunitates, Avita privilegia, cum vita ipsa chariora sint et pretiosiora Gentis Hungariæ Clenodia, omnis vigilantia, attentio, et sollicitudo adhibenda est, ne quonunque demum sub Titulo inæstimabilibus juribus et Prærogativis

A nagy politikai kérdések kívül esvén az alkotmányos befolyás s a megyei elemek eszmekörén, nem háborgatták

Nobilitaribus quidquam derogatur, aut eadem mutationem aliquam, tanto magis sublationem patiantur unde

Secundo : Siquidem onus Contributionale sub Gloriosæ Memoræ Rege Carolo Sexto stabilitum, pure præcise ad Rusticos, seu Ignobiles, ad Nobiles autem a fundis duntaxat in liberis Regisque Civitatibus tentis pertineat, nobilitari cæterum Prærogativa gaudentium immunitati, et exemptioni, per Articulos diætaliter conditos, abunde ac firmiter provisum esset: Rustici et Ignobiles demum Bona proprie dicta nullatenus, verum Usum solum et fructum fundorum et Terrarum ad Dnos Terrestres pertinentium haberent ac a talibus Labore partis emolumentis contributionem præstare obligantur, attendendum serio I. ne onus quocunque sub titulo fundo inhærere statuatur. II. Ne Domini Terrestres pro Colonis suis, liberæ plerumque aliunde migrationis, aut præstanda per eosdem Contributione cavere obligentur, enim vero si præmissa statuerentur, futurum esset, ut colonis Locum habitationis successu temporis mutantibus aut iisdem emortuis, sterilitate item annorum, ac aliis fatalitatibus intervenientibus, taliterque quanto contributionale inexoluate hærente, depuratio hujus Domino fundi incumberet, unde conditioni taliter rusticanæ subijci onera jobbagyionalia ferre, demum tam Prærogativa et Libertata privari quam et ad incitas, et mendidicitatem una cum successoribus suis redigi cogeretur inevitabiliter: Hanc autem esse voluntatem ac Intentionem Dominæ et Reginæ Nostræ Clementissimæ vel cogitare piaculum esset cum id nec Cardinales Patriæ Leges, nec diplomata Regia Juramento firmata nec Inclytorum Statuum amor erga patriam se, suosque Successores ullo modo admitterent.

Tertio : Quem in finem, qua de causa, quæ modalitati per quam Contributio præstanda sit in Articulis Diætalibus fuse deducta, et publicæ notorietatis Sunt etc. omnis vigilantia, attentio, sollicitudo adhibenda est, ne quoad legalis Banderiorum statutionis, ac Personalis Insurrectionis obligationem quavis ex ratione et motivo quocunque tandem sub colore et Titulo antiquis legibus et consuetudini quidpiam præjudiciosum statuatur, aut illa in redemptionem pecuniariam commutetur.

a megyék nyugalmát. De a megyék belső életében sem fordultak elő oly kérdések, melyek elevenebb s tartósabb mozgalmat keltettek volna.

A megye alig élt az autonomia jogával, nem alkotott statutumokat, melyekkel belső viszonyait szabályozta volna s ép oly meddő volt a helyi, mint az országos törvényhozás körében, ámbár e jogot szabadon gyakorolhatta. A szellemek általános mozdulatlansága s megmerevedése érezhető a megyék életében is. A megyei közéletben s hatósági életben ép úgy uralkodik a fennállóhoz való ragaszkodás, mint az országos ügyekben. Nincs nyoma semmi kezdeményezésnek, haladásnak, újításnak. A megyei hatóság élettelen bürokráciává válik, mely gépszerűen intézi el a hozzá érkezett iratokat, az adóbeszedést, katonák elszállásolását, előfogatok kirendelését, de az élet szükségzeivel és feladataival nem foglalkozik. A nagyobb rend meghonosítására, a hivatalos kötelesség teljesítésének biztosítására, a közigazgatás új s az élet szükségzeiből merített feladatainak megoldására irányzott törekvés csak a királyi rendeletekben található fel. A megyékben az öntevékenység nyomait alig lehet észrevenni.

A megyei intézmény nem lehetett alkalmas eszköze az önkormányzatnak sem. A hatósági önkormányzat nem azt jelenti, hogy valamely testület a saját ügyeit önállóan, maga intézi, hanem azt, hogy a társadalom bizonyos osztályai mint helyi hatóságok ingyen állanak az állam szolgálatában az állam törvényeinek végrehajtására s feladatainak megoldására. Az igazi önkormányzat a legnagyobb összhang az állam és társadalom között. Erre csak oly társadalom képes, mely át van hatva az állam eszméjétől s annyira meg van fegyelmezve, hogy ő maga képes magával szemben a törvény végrehajtója, a közérdek megvalósítója lenni.

E formában nem a társadalom egyik osztálya vagy egy politikai párt jelenik meg a közigazgatás terén, hogy a hatósági hatalommal saját érdekeit érvényesítse s másokat elnyomjon, hanem a társadalom arra való elemei az állam nevében és megbízásából gyakorolják a hatósági hatalmat állami célok megvalósítására.

A megye ennek az önkormányzatnak merő ellentéte volt. A rendi társadalom nincs összhangban az állammal s következetesen küzd ellene; nem az állam és a közérdek, hanem az osztályérdek szolgálatában áll, nem a jog és törvény általános uralmára, hanem kivételes állásra, kiváltságra, a törvény alól való mentességre törekszik s azért fegyelmezetlen s képtelen a törvényt önmagán végrehajtani.

A megyében első sorban egy osztály gyakorolja a hatalmat, mely részben az állammal való küzdelemre, magasabb céljainak megvalósítására, részben az alávetett néposztályok elnyomására s kizsákmányolására használ fel; második sorban pedig a hatósági hatalom egy kisebb-nagyobb helyi párt érdekeinek szolgálatában áll s főcélul ennek előmozdítását tűzi ki magának. Hatóságát nem az állam nevében s megbízásából gyakorolja, hanem tisztviselői büszkéek reá, hogy nem az állam szolgálai s hogy joguk van vele ellenkezni s nem is ingyen szolgálnak, hanem jó fizetésért s jelentékeny jövedelemért. A köztisztviselő ez okból függésbe jut a befolyásos tényezőktől s ezek érdekeinek eszköze s lehetlenné válik reá nézve a törvények részrehajlatlan végrehajtása. Az önkény és erőszak, a törvények elcsavarása szükségkép szabálylá válik. Az uralkodó párt pedig, saját érdekeinek eszközei iránt szükségkép elnéző, takargatja visszaéléseiket, melyeknek fölfedezése rá is homályt vet, s szükségkép elharapódzik a

korruptzió, az erkölcsi szempontok háttérbe szorúlnak s a hatósági élet példátlan elvadulása következik be.

Ugyanezeket a jelenségeket találjuk egész Európában a királyi hatóságok szervezése előtt, midőn a hatóságok tagjainak választása helyi rendi testületek választásától függött s általános volt a panasz a hatóságok romlottsága miatt, annyira elkerülhetetlen következménye ez a rendi intézményeknek.

S nemcsak a magyar megyék ragaszkodtak a tisztviselők választásához, hanem Európa hasonló szervezetű rendi testületei is. S ez természetes. A királyi hatóság a rendi hatóság megszorítását s a szociális hatalom korlátozását, sőt megszüntetését vonta maga után. De a kiváltságos osztályok lealázónak is tartották, oly hatóságok alatt állni, melyekben alacsonyabb rendű egyének voltak alkalmazva. Azonkívül attól is lehetett tartani, hogy az ily hatóságok nem állván szolidaritásban a kiváltságos osztályokkal, nem is fogják megbízhatóan szolgálni társadalmi érdekeiket. Azért nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában ellenszenvvel tekintettek a királytól függő hatóságokra.

A francia nemesség nem tudta megbocsátani XIV. Lajosnak, hogy kizárta a hatósági hatalomból s polgári származású minisztereket, intendánsokat alkalmazott. Ausztriában Mária Terézia uralkodása idejében 1763-ban állítják fel az első kinevezett hivatalnokokat s mellőzik a rendi hatóságokat s a rendi elemek annyira nem tudják őket megszokni, hogy 1790-ben, II. József halála után, ép úgy követelik a tisztviselők választásának visszaállítását, mint a magyar megyék. A királyság kénytelen volt a maga hatóságait felállítani nemcsak hatalma terjesztése végett, de azért is, mert a rendi hatóságokkal, a közérdek megvalósítására irányzott közigazgatás lehetetlen volt. Látni fogjuk

hogy egy későbbi korszakban, mikor a nemesség egy része már küzdött a rendi intézmények ellen, a megyék őszinte barátja Kossuth Lajos mily borzasztó visszaéléseket leplez le lapjában s ezért mily kiméretlenséggel ostromozza őket. Ő e visszaéléseket az egyeseknek s nem az intézménynek tulajdonítja, mely nézete szerint tökéletes. Így az orvoslás lehetetlen volt, mert nem az egyesek rontották meg az intézményt, hanem az intézmény korrumpálta az egyeseket.

A megye szervezete formailag megfelelt volna a közigazgatás szükségének.

A megye élén a főispán állott, mint a király képviselője s nem a kormányé, mert magyar kormány ebben a korszakban nem volt. A legfőbb nemesség soraiból vették őket, mert a megyei nemességnek csak magasabb társadalmi állású főispán imponálhatott. Hivatalába való beiktatása nagy esemény volt a megyében s hosszú beszédekkel és lakomákkal ünnepelték meg. Az ókor legnagyobb bölcséivel s hőseivel hasonlították össze s mindenik megye szónoka tőle várta a megye felvirágzását. S valóban, ha ezt nem is volt módjában elérni, sok jót tehetett volna, ha kiváló ember volt s a megyében tartózkodott s jogait és befolyását a közjó érdekében érvényesítette volna.

De a főispánok régi hagyománya volt már nem tartózkodni a megyében, melynek kormányzata reájuk volt bízva. A XVII. és XVIII. században gyakran egy évtizedig sem látják a főispánt, úgy hogy a tisztujítás sem eshetik meg. A XVII. században az akkori háborús idők akadályozták a főispánokat a megyéjükben való megjelenésben, mert rendszeren mint magasabb állású katonák, az ország más részében voltak elfoglalva. De a XVIII. század nyugalmas éveiben már feltűnt a főispánok távolléte s 1723-ban rende-

zettebb viszonyokat óhajtanak az országgyűlésen is s megalkotják az 56-ik törvényczikket, mely a főispánokat arra kötelezi, hogy állandóan a kormányzásukra bízott megyében lakjanak, mert már akkor sem tudták az emberek megfogni, mikép teljesíthetné hivatását a közigazgatás és igazságszolgáltatás terén, ha megyéjében nem tartózkodik s Bécsben vagy valamely távol megyében fekvő birtokán tölti idejét. De volt a törvényben egy záradék, mely kijátszását nagyon megkönnyítette. A törvény azokat a főispánokat, kik az ország vagy király szolgálatában másutt vannak elfoglalva, fölmentette a megyében való tartózkodás kötelessége alól s így a főispánok, mint országos vagy udvari méltóságok vagy katonák, vagy csak mint udvaroncok sem voltak kötelezhetők a megyében lakásra s megint csak a régi állapot maradt fenn s a megyék a beigtatás után évekig sem látták a főispánt. Ennek következménye az lett, hogy állása tisztán képviseleti lett s nem lehetett a közigazgatás cselekvő tényezője. A királyság céljainak nem volt organuma a megyékben, ezek egészen magukra voltak hagyatva s a főispán fontos teendői a közigazgatás terén az alispán hatáskörébe jutottak, mely tisztviselő teljesen a helyi befolyások hatása alatt állott.

Mária Terézia 1752-ben kiadott utasításában megújítja az 1723-iki törvény rendelkezését, de ép oly kevés sikerrel. A főispánok társadalmi állása lehetetlenné tette, hogy velük mint közönséges hivatalnokokkal bánjanak s talán a királyné is szívesebben látta, ha a nagy urak udvarát díszítették s ott elnémetesedtek, minthogy állandóan az ország valamely megyéjében üljének.

Pedig ha a főispán állandóan a megyében lakik s a törvényen és utasításon alapuló jogait gyakorolja, mint a megye közönségétől független, tekintélyes, a királyi méltó-

ságot és hatalmat képviselő közeg, sok visszaélést akadályozhatott volna meg.

A megyék a hivatalokra alkalmatlan embereket választottak; a tiszttviselők három éven túl is hivatalban akartak maradni;* a megyei határozatokat föl nem jegyezték; a közgyűlések s a tiszttviselők a közgyűlési határozatokat megváltoztatták; a törvényszéki iratokat meg nem őrizték; a levéltárak rendetlen állapotban voltak; az igazgatszolgáltatás lassú volt s a megyékben csak ritkán tartottak sedriát; a gonosztevők megfelelő börtönök s a kellő őrizet hiánya miatt megszöktek; a közutak és hidak rossz állapotban voltak; az árvák ügyei teljesen el voltak hanyagolva; a törvényeket s királyi rendeleteket nem hajtották végre; a tiszttviselők nem gondoltak kötelességeikkel s elhanyagolták hivatalos teendőiket; az adót önkényesen és igazságtalanul s a közgyűlés mellőzésével vetették ki; a közpénzeket lelkiismeretlenül kezelték; a számadásokat rendetlenül vezették; a népet, a közmunka ürügye alatt, magán céljaikra fogták munkára s minden módon zsarolták.**

Hogy mindez megtörtént, kitűnik a törvényekből s az utasításokból s a főispán kötelessége lett volna legalább enyhíteni a tapasztalt bajokat.

* Gróf Dessewffy 1824-ben erre nézve a következőket írja Kazinczynak: «liberi esse volumus et nescimus esse justi. Azt hányjuk p. az udvar szemére, hogy nem tart diétát minden harmadik esztendőben, a mint a törvény tartja, mi pedig úgy ragaszkodunk a hivatalokhoz, melyeknek viseléséhez nem tudunk, hogy mindent elkövetünk, hogy a törvény kívánsága megszegődjön s hogy restauráció ne tartasson minden 3-ik esztendőben. Lehetetlen becsülnöm hazafiainak nagyobb részét, a kimondhatatlan alávalóságok és következetlenségek miatt.»

** Instructio Supr. Comitum 1752.

Hatalma volt elég nagy, hogy a megyei tisztviselőket kötelességük teljesítésére szorítsa. A hanyag vagy bűnös tisztviselőt felfüggeszthette, sőt el is mozdíthatta s joga volt a megyében intézkedni, mindenbe belenyúlni s a tisztviselők a főispánnak egyenesen alá voltak rendelve. De a főispán legfeljebb a tisztújító szék tartása alkalmával jött néhány napra megyéjébe, melynek viszonyait nem is ismerte s miután a megye közönségének hódolatát és ünneplését, mely annál bensőbb és őszintébb volt, mennél kevesebbet avatkozott a megye ügyeibe, néhány napig élvezte, sietve távozott a megyéből, mely azután több évig háborgatás nélkül folytathatta nyugalmas életét. Így a főispáni hatalom legnagyobb része az alispánra szállott, kinek tekintélye és súlya abban az arányban növekedett, a melyben a főispán megszűnik a hatósági élet reális tényezője lenni.

Az alispán, kit még XVI. század első éveiben a főispán nevez ki a saját embereiből, így válik a megye első tisztviselőjévé, a megye képviselőjévé, s a megyei tisztikar fejevé. De tekintélye nem csak hatáskörén, hanem az alispán társadalmi állásán is alapúlt. Nem csak birtokos nemesnek kellett lennie, de ezek között is csak a legelső nemesi családokból választottak alispánt. Minden megyében 3—4 család volt, mely az alispánokat szolgáltatta, más családok tagjai nem is jöhettek kombinációba. Voltak családok, melyekből csak szolgabírák, pénztárnokok kerültek ki; mások ismét, melyeknek tagjai sohasem vihettek többre az esküdtségnél.

A megyei tisztikar szervezete csak legcsekélyebb részben nyugodott országos törvényeken. Csak az alispán, a szolgabíró és esküdt legrégibb törvényes közegei a megyének, a többit az élet fejlődése s szükségéi hozták létre s a me-

gyei tisztikar mintegy magától nő, megyei szokás és királyi rendeletek alkalmi határozatai alapján, minden törvényes szervezés nélkül.

Még a XVII. században sincs a megyének állandó jegyzője, mert kevés az írásbeli munka s csak bizonyos alkalmakra fogadott egyének végzik a jegyzői teendőket vagy több megye együtt tart egy jegyzőt, a ki azután egyik megyéből a másikba jár a közgyűlésekre. A XVIII. században a jegyző már a megyei tisztikar állandó tagja s a megyék nagysága szerint a század közepén már aljegyzőket is találhatni.

Az alszolgabírák, az ügyész, a pénztárnok, a különféle biztosok s ezek között az úti biztos csak a XVIII. század első éveiben keletkeznek. Még későbbiek a megyei orvosok, mérnökök, számvevők, a kik egymásután csak Mária Terézia uralkodása idejében válnak a megye hatósági szervezet tagjaivá.

A tisztikar e fejlődése az egész országban egyforma s Mária Terézia uralkodása végén ugyanazokat a tisztviselőket találjuk minden megyében s legfeljebb az alkalmazottak számában van különbség a megyék nagysága szerint. Ez az egyformaság részint az élet szükségseinek, részint a közigazgatás egyformaságára törekvő királyság rendeleteinek tulajdonítható. III. Károly már 1729-ben rendeli el, hogy a megyékben új hivatalokat felállítani s fizetésüket megállapítani királyi jóváhagyás nélkül nem szabad. Mária Terézia pedig nem csak új közegek felállítását rendeli el, mint például a közegészségügy érdekében a megyei hatósági orvosokét, (Zemplénben 1756-ban) hanem a tisztviselők fizetését is szabályozza.

A tisztviselők díjazása Mária Terézia uralkodása vége felé már elég jelentékeny volt s ép ennek folytában emelkedik

rohamosan. A főispán díjazása, melyet a megye pénztárából kapott, 30 év alatt 800 forintról 1500-ra; az első alispáné 300-ról 600-ra, néhol 800-ra; a második alispáné 100-ról 300-ra; a főjegyzőé 210-ről 500-ra; az első aljegyzőé 80-ról 250-re; a főszolgabíróé 85-ről 300-ra; az ügyészé 60-ról 300-ra; a pénztárnoké 160-ról 500-ra; az orvosé 80-ról 400-ra emelkedett, oly fizetések, melyek aránylag nagyobbak a mostaniaknál s tévesnek mutatják ki azt a nézetet, hogy régi időkben a tisztviselők nem fizetésért, hanem ingyen szolgálták a vármegyét.

A megyei hatóságnak e formailag czélszerű szervezetével nem lehetett gyakorlati eredményeket elérni a közigazgatás terén.

Nem volt még benne az éltető szellem, egy magasabb állami és nemzeti ideál, az állami czélok tudata s a megvalósításokra irányzott törekvés. E nélkül egy közigazgatási szervezet sem teljesítheti hivatását.

A megyei hatósági szervezetben a rendiség szelleme uralkodott, mely nem volt a közérdekre irányozva s azért e szervezet nem is válhatott a közérdek megvalósítójává.

A tisztviselő állása a választás következtében annyira függő volt, hogy szükségkép a rendi és pártérdek szolgáltatásban kellett állania s azért állásánál fogva alkalmatlanná vált a törvény részrehajlatlan végrehajtására s a közérdek érvényesítésére.

A tisztviselőtől semmi magasabb elméleti s gyakorlati képzettséget nem kívántak, tudatlan volt s azért sejtelve sem volt hivatása lényegéről ép oly kevéssé, mint a közigazgatás gyakorlati feladatairól. A tisztviselő rendesen mint elnéző s kedveskedő jó pajtás viselte magát a rend tagjaival szemben, s a földesúr biztosan számíthatott rá,

ha érdekei a paraszttal összeütköztek. Azt a mit mint magán ember nem mert megtenni, megtette helyette szívesességből a hatósági hatalommal felruházott tisztviselő. A törvények kijátszása s az önkény lefelé, a rend tagjai kedvéért, szerez népszerűséget a tisztviselőnek. A ki pontos, szigorú és részrehajlatlan akar lenni, csakhamar gyűlöletessé válik és elkeseredett ellenségeket zúdít maga ellen.

Nem csuda, ha ily hatóságok mindent elhanyagoltak, a mi az európai államokban a hatóságok gondoskodásának tárgya volt. Közel másfél század alatt alig változott az ország állapota s alig vehető észre valahol a hatósági tevékenység nyoma. E század elején az ország nyugati megyéiben Ausztria szomszédsága, s az északi megyékben a városi élet hatása, némi csekély befolyást gyakorol s szelídebb erkölcsök honosulnak meg. De egészben véve minden idegenre, a mint az ország határát átlépi, azt a benyomást teszi az ország állapota, hogy itt nincsenek hatóságok. A közbiztosság állapota a legrosszabb; a megyei pandurok a helyett, hogy a gonosztevőket üldöznék, a népet zsarolják;* az utakkal és hidakkal nem gondol senki; a gazdasági, oktatási közigazgatásnak feladatai is ismeretlenek s a mi leginkább feltűnő, az emberek ezt a nyomorúságot annyira megszokták, hogy nem csak meg nem ütköznek rajta, hanem a felsőbbség tudatával s szánnalommal tekintenek a művelt külföld nemzeteire, melyek elvesztvén szabadságukat, annyira fegyelmeztettek, hogy elviselik a törvény uralmát s alávetik magukat hatóságaiknak, s melyek az egyéni önkény és féltelenség korlátozásának árán, a jogbiztosságot, a rendet és jólétet szerezték meg.

* Mercy gróf panasza 1725-ből Tolnamegye ellen. Országos levéltár.

A megyei hatóságon kívül más közigazgatási hatóság nem volt a megyében. Nevezetesen lehetetlenné vált a jobbágyi viszony következtében a községi élet és jogrend kifejlődése.

A magyar törvények e korszakban nem is ismerik a község fogalmát s a közjogi munkákban sem fordul elő. Pedig tényleg meg voltak, voltak községi bírák, kisbírák s esküdtek, jegyzők is, a kik a megyei hatóságok parancsait teljesítették, az adót beszédtek, az előfogatot kiállították, a jobbágyot közmunkára, robotra kihajtották. De a magyar közjog, mely lényegében rendi volt, nem ismerhette el őket közjogi természetű testületeknek s törvényes hatóságoknak, mert azok a néposztályok, melyekből alakultak, nem voltak rendek s így mint jogtalan, úri hatalomnak alávetett elemekből álló közösségek, hatósági jogokat sem gyakorolhattak. A jobbágy se jogi, se vagyoni tekintetben nem volt önálló s így a falu vagy mezőváros sem válhatott mai értelemben vett községgé, önálló, hatósági körrel bíró közösséggé s valamint a jobbágy egyenként a földesúr hatósága alatt állott, úgy a jobbágyok kisebb-nagyobb csoportjai is, melyeket eddig jobbágyközségeknek neveztek, bíráikkal s egyéb előljáróikkal együtt a földesúr hatósága alatt állottak s a községi előljáróságok is csak, mint a földesúr megbízottjai s nem mint az állam közigazgatási szervezetének törvényes közegei járnak el. A falu bírása megkülönböztetésül botot hord kezében, de hivatala nem akadályozza meg, hogy őt is meg ne botoztassa a szolgabíró. Még a nagyobb mezővárosok is, melyek tényleg nagyobb önállóságot élveznek, a törvényen kívül állnak s községi szervezetük nem törvényen, hanem a földesúrral, — mint a kincstár, érsek vagy püspök vagy nagybirtokosok — kötött szerződéseken, kiváltságleveleken, vagy a szokáson alapszik.

Magyarország ebben az egész korszakban nem részesült a rendezett közigazgatás jótéteményében. Magyarország-nak nem csak nem volt közigazgatása, hanem a rendi intézményekkel nem is lehetett. A rendiségben nincs meg az állami felfogás s a közérdek szelleme. Az osztály- és párt-érdek még sehol sem tudott igazi közigazgatást teremteni. A gépezet jó lehet, de e szellem nélkül mindig kártékony vagy terméketlen. E szellem nélkül a közigazgatás gépezetétől üdvös eredményeket várni annyit tesz, mint lehetők tartani a távirást, mert a táviró póznái állnak s a sodrony ki van feszítve, a nélkül, hogy a villamos folyam végig futna rajta.

A megye a nemesség társadalmi hatalmának szervezete volt. Nagy politikai tényező volt, magasabb politikai tartalom nélkül is. Fontossága abban rejlett, hogy a követküldés és utasítás jogánál fogva a megyékben dőlt el az országos politika s nem az országgyűlésen. Minden új eszme csak ezen a csatornán át juthatott az országgyűlésre, de a mit ez a helyi szervezet magáévá nem tett s utasításába föl nem vett, azt az országgyűlés sem fogadta el. Az utasítással megkötött követek ritkán tértek el tőle s ekkor is nem a nemzet, hanem az udvar kedvéért. Az országgyűlésen a magasabb politikai képzettséggel nem bíró s a helyi életbe s érdekekbe elmerült megyei elemek uralkodtak s szellemük bélyegét rásütötték az országgyűlésre is.

De a korszak általános jelleme nyilvánul a megyei életben is s ez természetes. A megyének nem volt külön élete, az egésznek része volt s az általános elernyedés, összezsugorodás s megmerevedés szükségkép meg jelent e szűkebb körökben is.

Ha történelmünk eseményein, az 1711-től 1825-ig terjedő korszakban végigtekintünk, nem látunk sehol vala-

mely komoly küzdelmet az ország alkotmányának védelmében. A rendi érdekek megsértésének esetein kívül, mint II. József uralkodásának vége felé, nem is látunk erősebb izgalmat sem s a megyék ép úgy mint az országgyűlés jobbágyi hódolattal, fiúi szeretettel hajolnak meg a király előtt s nem látni ellenszegülést, lázongást sehol sem. Az országban béke és nyugalom uralkodik.

Pedig elég ok volna az ellenszegülésre, sőt a fegyveres fölkelésre is. Az ország évről-évre nagyobb függésbe jut Ausztriától, idegen kormány intézi ügyeit; e korszakban olvasztják a nemzet hadi erejét a császári hadseregbe; pénzügyeire nincs befolyása; gazdasági érdekeit sértik s gyarmattá süllyed, nemzetiségét orozva megtámadják az életbeléptetett közoktatási rendszerrel; elzárják Európától s akadályozzák szellemi fejlődését; a magasabb politikai érdekek intézéséből teljesen kizárják. A nemzet nagy tömege még sem mozdult meg; maga is példátlanul süllyed, még saját nemzetiségéből is kivetkőzik s hosszú ideig ellenzi saját nyelvének használatát a közéletben s az iskolában, nem is érzi már nemzeti egyénisége s állami önállósága megsértését s szolgai szellem vesz erőt a nemzeten s leborul azok előtt, kik megsemmisítésére törekednek.

A nemzet általános süllyedésének jelenségeit legfeltűnőbb módon a megyék életében szemlélhetjük. Minden komolyabb küzdelem nélkül jut a politikai hatalom az idegen földön lakó s idegenektől környezett király kezébe, s a nemzet közreműködése nélkül s érdekei ellenére kormányozza az országot. A magyar alkotmány formái üresek, politikai tartalom alig van bennük s védelmükre már csak a rendi érdek indítja az embereket. S a királyság e formákat is akkor mellözi, a mikor neki tetszik s tényleg ismételve felfüggeszti az alkotmányt, a nélkül hogy ebben

valaki akadályozhatná s visszaállítja, ha neki jónak látszik, a nélkül, hogy erre az országon belül levő tényező kényszeríthetné.

S a megyék csak azt tették, a mit maga a nemzet; aggodalom, duzzogás, elégedetlenség volt elég, de ép úgy meg volt a belenyugvás e lealázó állapotba is s valamint maga a nemzet nem tagadta meg az engedelmességet még koronázatlan királytól sem, úgy a megyék is ebben az egész korszakban mindig a fejedelem szolgálatában állnak s végrehajtják törvénybe s alkotmányba ütköző rendeleteit is.

A megyének meg volt az a kétségbe nem vont joga, hogy a királyi rendeletek ellen felírhasson. A helytartótanács számára 1802-ben kiadott utasítás világosan elismeri. De ez a joga akkor meg volt minden hatóságnak, az udvari kamarának ép úgy, mint az udvari kanczelláriának s a helytartótanácsnak is s a XVIII. század bürokráciájának egész Európában általánosan divatozó gyakorlata volt, hogy a fejedelemnek egész nyíltsággal mondta el aggályait.*

De a megyének nem volt joga a királyi rendeletet félretenni s végre nem hajtani. Hogy ily esetek már e korszakban is előfordulhattak, bizonyítja a tilalom, mely az utasításban foglaltatik. De ezt a megyék sem követelik mint jogot, s csak egyik módja volt a királyi rendelet hatálytalanná tételének, ha senki sem vette észre, a mi az akkori viszonyok között az ellenőrzés nehézségei miatt gyakran megtörténhetett. Ezek az esetek különben csak csekélyebb fontosságú rendeleteknél fordulhattak elő, de mikor a királynak érdekében állott valamely rendeletének végre-

* Instructio 2. pont.

hajtása, szigorúan felügyeltetett, hogy ez meg is történjék s ilyenkor a megyére nézve lehetetlen volt a rendelet végrehajtásának megtagadása.

A király hatalma és tekintélye nagy volt, s szigorú, fenyegető parancsait hódolattal fogadták. A megyék beérték a fölterjesztésekkel s tiltakozásokkal s ha ezek megtörténtek, mindig meghajoltak s végrehajtották a törvénybe s alkotmányba ütköző rendeleteket. Még II. József korszaka sem mutat kivételeket. II. Józsefnek a megyei közigazgatásra vonatkozó rendelete ellen csak Biharmegye ír fel, a többi szó nélkül elfogadja. A német nyelv életbeléptetésére vonatkozó rendelet ellen is felírnak, de a megyei tisztikarok a kitűzött időpontban az egész országban kivétel nélkül németül hivataloskodnak. Számtalan királyi rendeletet hajtanak végre, melyekről egész meggyőződéssel azt állították felterjesztéseikben, hogy az alkotmányba s fennálló törvényekbe ütköznek.

Az egykorúak, a kik saját szemeikkel látták a megyei életet ebben a korszakban, nem sokat bíznak a megyék ellenálló erejében. «Azok a vármegyék, melyek mindent megtagadtak — írja gróf Dessewffy József 1813-ban — egy új levélke után most már mindent adnak megint. Soha sem lett volna szükségesebb a közönséges megtagadása a kéretettnek, mint a mostani időkben, mert csupán ez vihette volna véghez az egész monarchiát rontó, öldöklő s már most effective rossznak tapasztalt jövedelmezés-systémájának jobbra változtatását. De mikor még egyszer részszerint kigőzölt, elfogyott, részszerint elfajult valamely nemzetnél a nemzeti lélek, mikor nec privatae quidem jam omnium injuriæ publicam generalem indignationem excitant, mikor csak pillanatokra ingerelhető a magyar; mikor csak a prókátoreeszű emberek becsesek előtte, mikor a leg-

kedvezőbb körülmények sem tudnak állhatatosságot belé lehelni, mikor tüstént nagy tűzben lobbanó lángja nem mint a Vesta szent tüze, tartósan és tisztán ég, hanem valamint a szalma szikrázatja azonnal lohad, akkor: libertatis servabis umbram si quidquid jubeare velis.»*

Cserei Miklós, kinek Kazinczy 1811-ben megküldi az ismeretes pestmegyei protokollumot, azt írja neki: «Jó patriotákat látok benne . . . de gondolod-e hogy lejjebb nem szállnak, mihent az udvar keményen megriasztja őket? A mostani nyom (ætas) erőtlen, felbuzdul, de a próbát nem tudja kiállani. A férfiú állhatatosság búcsút vett, a Hazaszeretés csak lobbanás a szívekben, nem tartós meleg, mely életet adjon az emberek szándékainak.»**

Ha a megyék maguktartását válságos időkben szemügyre vesszük, igazolva találjuk az egykorúak véleményét. Legnagyobb részében oly nagy volt a szolgáltság és meghunyászkodás, hogy nem is mertek ellenkezni s igen ritkán fordúlnak elő oly esetek, midőn a megyék többsége emeli fel szavát a kormány valamely intézkedése ellen. Rendesen kevés megye szólal föl, de végre ezek is engednek, de a nagy elhatározásoktól s tettektől elszokott nemzet már ezt is hőstettnak tekinti s csodálja azok bátorságát, a kik szólni s írni mertek valamely rendelet ellen, s azt már nem is rótták fel nekik bűnül, hogy azután mégis végrehajtották.

Az 1811-ik évben kitört pénzügyi válság, mint láttuk, arra kényszerítette Ferencz császárt, hogy a bankjegyek s a rézpénz értékét egy ötödére szállítsa le. A királyi rendelet azt hagyta meg az alispánoknak, hogy márczius 15-ik

* Kazinczyhoz LXXXV. levél.

** Levél az Akadémia könyvtárában.

napiján gyűlést tartsanak s a rendelethez mellékelt két bepecsételt levelet csak a gyűlés színe előtt bontsák fel. Az egyik levél az 1811. évi febr. 20-án kelt pátens volt, a másik a nádoré, mely a végrehajtásra szólítja fel a megyéket. E parancsok nagy megdöbbenést keltettek s kiszámíthatatlan kárt okoztak az országnak. De a megyék végrehajtották s fölterjesztéseiket e nézetük szerint törvénytelen intézkedés ellen későbbre tartották fenn. Némely megye szó nélkül hajtja végre, másoknak jegyzőkönyveiben nyomát lehet találni a felindulásnak, de valamennyi minden intézkedést megtesz, melyet a király és a nádor elrendel.

Sárosmegye szomorú hangulatban, de elrendeli a pátens kihirdetését s meghagyja szolgabíráinak, hogy azonnal járásaikba menjenek s ott a közrend fenntartásáról gondoskodjanak s minden, a nép elégedetlenségéből származó mozgalmat csírájában fojtsanak el, hogy a népet ő felsége szándékairól felvilágosítsák s megnyugtassák s mint-hogy a megye úgy is fölterjesztést fog tenni, békétűrésre intsék.*

Borsodmegye határozata e fontos ügyben még érdekesebb. «A felebb kihirdetett váratlan kegyelmes kir. rescriptumnak foglaltatján való álmélkodás, tünődés, töprenkedés, darab ideig bámulásban, sőt rémülésben s mély hallgatásban tartotta a tettes Rendeket s mindenekfelett szíveken viselvén, ezen reménytelen, szomorú esetben is a feddhetetlen jobbágyi hívséget, a törvényes alkotás és tulajdonosság jussa sérelmének s az ország minden rendű lakosi, de kiváltképen a szegény adófizető nép veszteségének s végső elpusztulásának és az egyéb sérelmeknek is

* Sárosmegye levéltárában levő 1811. évi jegyzőkönyv.

orvoslása iránt való tanácskozást a közelébb tartandó közgyűlésre tartandónak ítélvén, a kegyelmes rescriptum és a fels. Nádorispán ő cs. k. Herczegsége kegyelmes levele foglaltatjának teljesevése, mivel azt ő felsége királyi hatalmával úgy parancsolni méltóztatik, mind jobbágyi hűségből, mind pedig ő cs. k. főherczegsége iránt való mély tiszteletből az egész országban következhető még nagyobb zavarodás eltávoztatására nézve is azonnal munkában vétetett.»*

Zemplénmegye közgyűlésének egyik hasonló esetre vonatkozó epizódját Kazinczy beszéli el. «Elterjedvén híre, V. ispánunkhoz ismét érkezék egy oly módú parancsolat, mint az vala, mely márcz. 15. olvastaték fel, mindenek és igen nagyon megijedtek. Én ezeknek számokból való voltam, még pedig annyira, hogy nappal kevés, éjjel semmi nyugtom nem vala Elolvastatván a parancsolat, elvégeztetett, hogy currentáltassék és semmi ezen fölül nem végeztetett Sokára nem esvén semmi szó, sőt már más tárgyra akarván a V. Ispán és Nótárius szállani, kérdém a szomszédomat Boronkayt, ha tehát rescribálni nem fogunk-e? Ez azonnal s mintegy megszeppenve, hogy majd elfelejtette volna, a mit elfelejteni nem kell, elmondta a kérdést. Szóltak is rá, nem is. Innen értheted a rettenetes nagyságát, melyben a parancs felolvasásáig minden vala; a helyett, hogy érezni kellett volna a csapást, azt érzették, hogy ez-nem vala oly nagy, mint a mit vártak; épen úgy, mint a ki azt várja, hogy kerékbe fogják törni s azt hallja, hogy csak fejét veszik.** Egy-két koponya (mert az olyat

* Borsodmegye 1811. évi jegyzőkönyve.

** Kazinczy Cserei Miklóshoz 1811. jul. 15. Az akadémia levéltárában.

nem lehet főnek, fejnek nevezni) azt mondá, hogy repræsentálni haszontalan, nem lesz sikere és így minek ?»

Pestmegyében közgyűlésen bontják fel a bankjegyek értékének leszállítására vonatkozó bepecsételt rendeleteket s tartalmuk közzétételét azonnal elrendelik s egyúttal küldöttséget választanak s oly utasítással látják el, «hogy a rendelet cikkelyeit bővebben fontolják meg és észrevételeiket a megyének terjeszszék elő, főkép pedig az adózó nép megnyugtatótatására és könnyen megtörténhető károsodásoknak eltávoztatására tegyék meg a szükséges intézkedéseket. A megye legközelebb tartott közgyűlésén feliratot határoz s ebben előadja közjogi aggályait s a pátenst felfüggesztetni kéri. De az erre kelt királyi rendelet kinyilatkoztatja, «hogy a király eltökélte, hogy a feltett czéltól nem fog elállani és hív népeinek boldogítására intézett financiaiális systemához tovább is ragaszkodik és azt eszközésbe fogja vétetni, következésképen valamint sehol, úgy Magyarországhban sem fogja megengedni, hogy e részben való hasznos intézetei bármely színek alatt kijátszattassanak, másrésről pedig legfelsőbb királyi jussaihoz ragaszkodván, meg nem engedendi, hogy a bankóczédulák leszállításának és a financiaiális plánumnak tárgya, a mely az egész monarchiát illeti és természetére nézve is különféle tartományokban különféleképen nem traktálhatók . . . reméli, hogy legfelsőbb rendelkezéseit jobbágyi kötelességgel és alázatossággal eszközésben fogja venni, mert ellenkező esetre mindazok, kik ezen legfelsőbb rendelkezéseknek nem engedelmeskednének, ő felsége haragját és ennek legszorosabb következéseit minden bizonynyal fogják tapasztalni.»

A megye újabb felírást határoz : «mindazonáltal ő felsége iránt viseltetett engedelmességeknek ez alkalmatossággal is újabb jeleit adhassák, a hadi adónak a bankóczé-

dulák leszállítottott becsek szerint leendő kivettetésére való nézve az engedelmességből származott szükségnek ösztönétől vezéreltetvén, következő határozatokat tettek»: s csakugyan elrendelik a pátens végrehajtását.

Az 1822. évi alkotmánysértő királyi rendeletekkel szemben ép ily elnéző s a végrehajtásra hajlandó Pestmegye közönsége. Az ujonczókat kiállítja s a hadiadót ezüst- és aranypénzben hajtja be. Érdekesen tárja elénk a megye magatartását, mely típusa a megyék többségének, a királyi biztosokra vonatkozó határozata:

«Emlékezetbe hozatott ezen alkalmatossággal minden hazafira nézve szomorú azon eset, hogy a közhitek szerint ő felségének a katona fogadás és a contribúciónak ezüst és arany pénzben leendő kivetése iránt legközelebből kinyilatkoztatott kegyelmes szándéka országgyűlésen kívül, a hová ezen tárgyak tartoznak, azon vármegyékbe, melyek ő felsége intései által sem birattathattak azoknak teljesítésére kiküldött királyi biztosok által erőhatalommal, törvényeinkkel szembetünöképen összeütköző módok által hajtattott végre: sőt arra a magistratuálisok még katonaság által, melynek rendeltetési célja az, hogy az ország külső s belső bátorságára ügyeljen és azt feltartsa, kényszerítettek. A megye (Pest) rendei, ő felsége e részben való kívánságait egész készséggel teljesítették ugyan; jelesül katonákat tulajdon vagyonukból fogadtattak, úgy az adóbeli mennyiséget, úgy mint parancsoltatott, conventionális pénzben kivettették, ha mindjárt előre látták is, hogy a teher alatt alig pihegő adófizető értékbeli gyengesége miatt fogamatja nem leszen, azonban mindezeket azon határtalan bizodalomnak bebizonyítására cselekedték, melylyel ő felsége, kegyelmes királyuk iránt viseltettek s melyet bővebb cselekedetek által is megmutatni szükségesnek találtak,

azt azonban sohasem ösmerték el, hogy mindezekre az országgyűlésének rendelkezésén kívül kötelesek lennének, mely végett nehogy a határtalan bizodalomból származott készségekből ő felségének kegyelmes akarajta teljesítésében jövődre nézve, terhes következesek huzattassanak, honnyi alkotmányoknak a maga épségben leendő feltartása tekintetéből óvásokkal éltek, sőt ő felségének többszöri alázatos felírásaikban egyenesen kinyilatkoztatták, hogy ő felsége kegyelmes kívánságainak teljesítése a fennálló törvényekkel összeütköznek s általuk megsértetnek, melynél fogva nem kevés szorongattatások közé helyeztetek, nehogy egy részről szeretett királyuk eránt bizalmatlanságot mutassanak, másrészt pedig polgári alkotmányoknak talpkövé, a törvényeket, melyek mellett több századoktól fogva fennáll, megsértsék sat.» *

Igy fogadják a megyék a királyi parancsokat, hódolattal és rettegéssel.

Nem volt tiz megyéje az országnak, mely a súlyos alkotmány-sértést magában foglaló rendeletek végrehajtását megtagadta volna. Nemcsak Pestmegye, hanem az ország negyvenkét megyéje azonnal végrehajtotta s az 1825-ki országgyűlésen szóba jött az is, hogy ezek nem érdemelnek-e büntetést ép úgy, mint a királyi biztosok. A kormány közgeinek erőszakos föllépése megfélemlítette még a bátrabbakat is s ez emberek annyira nem vágyódtak a vértanúk koszorúja után, hogy még csak kellemetlenségekbe sem akartak keveredni, az alkotmány kedvéért, nem hogy komoly veszélyekkel mertek volna szembeszállni.

Nagy dicsőséget szerzett abban az időben Barsmegye, szépen, férfias hangon írt fölterjesztéseivel s még inkább

* Pestmegye jegyzőkönyve 1823. 1560. sz.

a megye közönségének s tiszttikarának a királyi biztossal szemben tanúsított magatartásával.

A történetírás följegyezte ez esemény részleteit.* A megye közönsége egybegyűl, tiltakozik a királyi biztos kiküldése ellen, felterjesztéseiben világosan kimutatja a királyi rendeletekben követeltek alkotmány- és törvényellenességét, tiszttikarát eltiltja a végrehajtástól; a tiszttikar visszalép s működését megszünteti; a levéltárat elzárja s kulcsait elrejt, még csak előfogatot sem szabad adni a királyi biztosnak s ez csakugyan kénytelen visszafordulni, mielőtt a megyébe betette volna a lábát.

Ily ellenállást egy megye sem mert kifejtteni s az egész ország bámulva tekintett Barsmegyére hősieb bátorságaért.

De jellemző e korra nézve, hogy már ennyi bátorság is feltűnt és bámulatot keltett, a miből biztossággal lehet arra következtetni, hogy ily jelenség ebben a korszakban nagy ritkaság volt. Ennél nagyobb ellenállásra még a merészebb képzeletű emberek sem mertek gondolni. E korszak s a későbbi történetírás is elvesztette az igazi nagyság mértékét a s komoly veszéllyel nem járó ellenkezést is úgy ünnepelték az egykorúak s a későbbi történetírók is, mint más nemzetek a csatatéren hősi halállal elesett vagy diadalmasan visszatérő hadvezéreiket.

A bars megyei eset, ép azért, mert oly általános bámulat tárgya volt, minden másnál alkalmasabb a kor szellemének jellemzésére.

Mikor Ferencz császár Bars megye eljárásáról értesült, haragra lobban s példásan meg akarja büntetni az ellenzék vezetőit. A mi ezután következett, Horváth Mihály így beszéli el idézett munkájában :

* HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magy. történetéből. II. kiadás I. 109—129.

«A barsi ellenzék vezérei, Ambró, Plathy, az idősb és ifjabb Balogh János, Bencsik, Majthényi és mások «ad audiendum verbum regium» Bécsbe idéztettek. A király őket egyenként bocsátván maga elejébe, valamennyiüket keményen megdorgálá. Plathyhoz egyebek közt ilyforma szavakat intéze: «Olvastam észszel, de epébe mártott tollal készített felírataidat; ifjú életed kezemben van, vigyázz magadra; — annak idején azonban meg fogok rólad emlékezni. — A szép tollú Plathy a megváltozott körülmények közt aztán a királyi tábla ülnökévé, — utóbb udvari tanácsossá lett a magyar kancelláriánál.

«Az állhatatos hazafiak a királyi feddés meghallgatása után a kancelláriához rendeltettek, hogy véleményt adjanak az iránt, mikép lehetne az ügyet akként elintézni, hogy se a királyi tekintély csorbát ne szenvedjen, se a megye ezen szabálytalan állapotban tovább ne maradjon? A válasz oly módon hangzék, hogy ha a kormány reájuk királyi biztost többé nem küld, készek megyéjükben a hatósági működést egész terjedelmében helyreállítani; s feltéve, hogy ő felsége nem késik kihirdetni az országgyűlést, a királyi kívánatokat lehetőleg sikeríteni: szabad toborzást fognak állítani, hogy az ujonczok kívánt száma e módon kikerüljön, minden igyekezetüket rá fordítandják; a menyire továbbá a nép szegénysége engedi, az adót sem vonakodnak ezüstben behajtani. A kormány örömetst elfogadta az előterjesztett módot, mely által menten növekedő zavarából a rendeletek visszavonása s tekintélyének csorbulása nélkül menekülhetett.»

Ez volt Barsmegye ellenállásának vége. Ha később is, mint a többi megye, de meghajoltak a királyi tekintély előtt s végrehajtották a törvénytelen rendeleteket. Bizonyára dicséretre méltó volt föllépésük az alkotmány és törvény

védelmére s minthogy az embereket saját koruk mértékével kell mérni, bátraknak is mondhatók, abban a korban, melyben a túlnyomó többségnek még ennyi bátorsága sem volt. De az is kétségtelen, hogy a királyi rendeletek akkor sem váltak volna törvényesekké, ha a király a barsiak feltételeit teljesíti, s hogy ők magok is megsértették az alkotmányt, midőn e rendeleteket végrehajtották s hogy végre is ily magatartással alkotmányt és állami függetlenséget komoly veszélyekkel szemben megvédeni nem lehet.

A nemzet alkotmányának, függetlenségének egyedüli védő bástyája csak maga a nemzet lehet. A mint a nemzet egészében nincs meg a hozzá való erő, a mint az egész elhagyja magát, nincs az az intézmény, mely a nemzet alkotmányát s függetlenségét megvéldhetné.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

NEMZETISÉG ÉS IRODALOM.

A magyar rendi társadalom abban megegyez az európai rendi társadalommal, hogy elidegenedett az államtól; de abban különbözik tőle, hogy a magyar elidegenedett nemzetiségétől is. Csak a magyar történelemben találjuk fel azt a hihetetlen tényt, hogy egy nemzet az újkorban évszázadokig mellőzi saját nyelvét a közéletben s még e században is évtizedekig küzd ellene, mikor a lelkesebbek használatát követelik.

A nemzeti érzület gyengeségére s a nemzeti jellem fejletlenségére mutat a magyar társadalom ellatinosodása s később elnémetesedése. Minden erős befolyás nyomokat hagy rajta, átalakítja, mert nemzeti egyénisége nem volt annyira kidombordova s megszilárdulva, hogy ellenállhasson neki.

Láttuk az okokat, melyek a nemzeti jellem kifejlődését s megszilárdulását akadályozták. De a nemzet gazdasági s társadalmi organizmusának csonkasága, a polgárságnak, mint a nemzet magasabb gazdasági s kulturai munkája nélkülözhetlen szervének hiánya, éreztette hatását a szellemi élet körében is; kitünt, hogy a földbirtokos s földművelő arisztokrácia s a parasztság nem elégséges a nemzeti-ség fentartására.

Ép a XVIII. században idegenedik el az idegen udvar hatása következtében az arisztokrácia felső rétege, míg a

köznemesség tömegei, elfelejtve a nemzeti nyelvet, az alattuk levő tót, ruthén, oláh parasztság nyelvét veszik fel, a magyar parasztság egy része pedig az ország felső vidékein a tót elembe, Erdélyben az oláhba olvad.

A nemzetnek nincs egységes, kifejlett kulturai élete, nincs szellemi s kulturai középpontja; közoktatása közönyös a nemzeti szempont iránt; nemzeti irodalma nincs s így az egyes nem támaszkodhatik a nemzet szellemi munkájának eredményeire s védtelenül van kiszolgáltatva az idegen befolyásnak.

A nyelv a nemzet géniusának alkotása; az irodalom a nemzet szellemi munkájának eredménye. Mind a kettő annál fejlettebb, mennél fejlettebb a nemzet egyénisége. Az irodalom virágzásának valamely fényes korszaka, évszázados érés gyümölcse s nemcsak jele a nemzet szellemi fejlettségének, de a tárház is, melyből a nemzet szellemi táplálékát kapja, a forrás, melyből erőt merít nemzeti jellege fentartására.

Az európai nemzetek közül az olaszok, francziák, spanyolok, angolok a XVI. és XVII. században érik el nemzeti egyéniségök teljes kifejlődését. Ezzel együtt jár irodalmuk bámulatos virágzása, a nemzet géniusának érett, öntudatos formákban való megjelenése. E nemzetek felszabadulnak idegen mintáik uralma alól s megalkotják saját világnézetüket tudományban és művészetben, nemzeti sajátágaik szerint. A tartalom mélysége egyesül a formák tökélyével. Spanyolországban Cervantes, Angliában Shakespeare a legelfogulatlanabb s legérettebb világnézet, a humor magaslatára emelkednek már a XVI. században. A XVIII. század szellemi mozgalmai pedig egy új korszakot készítenek elő az emberi élet minden ágában. Ebbe a századba esik a német irodalom bámulatos virágzása.

Az európai művelt nemzetek szellemi munkájának termékeiből alakul a világirodalom s mindenik saját nyelvén és nemzeti géniusának megfelelő formákban vesz részt az emberiség szellemi munkájában.

A XVIII. század Magyarországa nem örökölt egy kifejlett nemzeti irodalmat az elmúlt századok nemzedékeitől. A nemzet géniusa még nem jelent meg az irodalomban és művészetben. De a nyelv, melyen Zrinyi, Balassa, Pázmány Péter és később Mikes Kelemen írt, bizonyítja, hogy van benne erő és báj, hajlékonyság és képesség kifejezni a kor gondolatait és érzelmeit s nem áll hátrább az egykorú németnél, s csak a nemzeti élet rendes fejlődése kellett hozzá, hogy erre a következő korszakban is képes legyen.

De a magyarnak ép e rendes folyású nemzeti élet nem jutott osztályrészül.

A reformáció szellemi küzdelmei fejlesztik s terjesztik a magyar nyelvet; de a protestantizmus elnyomása elnémitja a vallási vitákat. A főúri költők magyar verseket írnak s ha nem is maradandó becsűek, megvan az a ránk nézve nagy értékük, hogy magyarok. De a XVIII. században a főnemesség elnemzetietlenedése a magyar irodalom e forrását is kiszárítja s a főnemesség nemcsak mint termelő, de mint fogyasztó és buzdító közönség is elvesz a magyar irodalomra nézve. A köznemesség nagy része is elveszti nemzeti jellemét s ezzel fogy a nemzet szellemi ereje s a magyar író közönsége itt is szűkebb körre szorúl. A tudomány s a közélet nyelve kizárólag a latin, az iskolákban a magyar nyelvet nem is tanítják, a magyar mint társalgási nyelv is, ki van zárva nemcsak a jezsuiták, de a kálvinisták kollégiumaiból is. A nyelv elveszti összeköttetését a tudmánynyal s az élettel, egyik sem fejleszti s termékenyíti s így lassanként kiszárad, megmerevedik s meg-

romlik. A nemzeti nyelvet csak ott használják, hol legkevesebb a műveltség. Csak az erdélyi előkelő körökben tartja fenn magát, de az irodalmi tevékenység ott is megakad s a szellemi élet mozdulatlanságán megfeneklik a nyelv haladása is.

S midőn az idegen műveltség befolyása alá jutott magyarok a fejlettebb európai nyelvek mértékét alkalmazzák a magyarra, azt találják, hogy elmaradt s nem alkalmas arra, hogy a tudomány és közélet nyelvül szolgáljon. A magyar nyelv megvetetté válik a műveltebb körökben s paraszt, cigány nyelvnek mondják. Különösen a nők, a divat rabjai, száműzik körükből s tartják a finomabb neveléssel összeegyeztethetetlennek a magyar nyelven való társalgást. Végre ez a nemzetiségétől elidegenedett társadalom, hogy a magyar nyelvnek, melyen már nem beszél, a közéletben való mellőzését, erősen indokolja, azt a tételt találja fel, hogy a latin az ország törvényes nyelve, habár nem is világos törvény, de mindenesetre a törvénnyel egészen egy erejű szokás alapján.

Igy a nemzet műveltebb része maga zárja ki saját nyelvét az országgyűlésről, a megyéből, összes hivatalaiból, iskoláiból, társalgásából és levelezéséből s tette helyére a latint és németet, a nélkül, hogy erre egy idegen hatalom kényszerítette volna. Magyarország közjogi egységgé válik minden nemzeti jellem nélkül. A latin nyelvet a magyar rendi alkotmány mintegy alkotórészének s biztosítékának tekintik s a magyar nyelv behozatalát a barbárságba süllyedésnek s az alkotmányt megingató veszedelmes újításnak tartják.

Azért, midőn II. József 1784-ben a német nyelvet teszi állami nyelvvé Magyarországon, nem a magyar nyelvet támadja meg. Ezt már nem találja sehol a közéletben,

mert onnan a magyar társadalom már rég kiküszöbölte. Csak két idegen nyelv, a latin és német között volt a kérdés. A német nyelvet nem tartották alkotmányos, törvényes nyelvnek, de nem nézték annak a magyart sem. A német nyelv behozásában nem a nemzetiség, hanem a rendi alkotmány veszélyeztetését látták ép úgy, mint később a magyar nyelv életbeléptetésében. A német nyelv ellenzése nem annyira nemzetiségi, mint közjogi okokból eredt.

A császárnak gróf Eszterházy Ferencz kancellárhoz intézett kézirata borzasztó igazságot dörgött a nemzet fülébe.

«Ha egy nemzet minden közügyében holt nyelvet, milyen a latin használ, az minden bizonynyal felvilágosodásának nagy gyalázatára válik, mert hallgatag azt bizonyítja, hogy annak a nemzetnek vagy nincs tisztességes anyanyelve, vagy olyan, a min írni s olvasni senki sem tud s csupán a latin tanulmányokkal foglalkozó tudósok képesek gondolataikat papíron kifejezni, sőt, hogy az összes nemzet kormányzása s törvénykezése oly nyelven foly, a mit maga nem ért. Ez világos, minthogy az európai művelt nemzetek közügyeikből a latin nyelvet kiküszöbölték s még csak Magyar- és Lengyelországban maradt divatban.»

A kancellár a császár leiratára tett fölterjesztésében figyelmezteti az alkotmányos akadályokra s az elrendelt intézkedések keresztülvitelének nehézségeire. Azt állítja benne a többi között, hogy a nemesség, mely a közügyekkel foglalkozik (nehány igen kevés horvátot kivéve) mind beszél magyarul. Ez az országgyűlés, a megyegyűlések és a szertartásos beszédek nyelve, úgy hogy semmi nehézségbe sem kerülne e nyelven vinni az országos ügye-

ket.* Ez az állítás nem felelt meg a valóságnak. Látni fogjuk, hogy 27 évvel később, az 1811-iki országgyűlésen több megye lehetetlennek állította a magyarnak hivatalos nyelvvé tételét, mert nincs a nemesség között senki, a ki magyarról tudna.

De a kancellár nem áll elvi ellentétben a császárral. Csak enyhíteni akarja intézkedéseit s késleltetni életbeléptetésüket, míg a közoktatás elnémetesítése megtermi gyümölcseit s az utolsó lépést nehézség nélkül meg lehet tenni. A császár nem enged s parancsainak végrehajtását hagyja meg a kancellárnak s értésére adja, hogy a kinek nem tetszik, «nyitva az ajtó s mindenki lemondhat hivataláról, a kancelláriától kezdve az utolsó megyei tisztviselőig.»

De senki sem mondott le hivataláról, a kancellár ép oly kevéssé, mint a megyei tisztviselők. A főkormányshé a császár rendelkezéseit végrehajtja, maga németül kezd hivataloskodni s ugyanazt hagyja meg a császár által megjelölt hatóságoknak is.

A megyék is felírnak a német nyelv ellen, de legnagyobb része a latinnak, mint törvényes nyelvnek fentartását követeli s csak ha a latin nem lehetne a hivatalos nyelv, kívánják inkább a magyart. A közjogi felfogás mellett nagy szerepet játszik a hivatalban maradás kérdése is. A kik a megyékben nem tudtak németül, pedig a vidéki köznemesség körében sokan voltak, vagy elvesztették hivatalukat, vagy ezentúl nem juthattak hivatalba s tartani lehetett tőle, hogy idegeneket, vagyis más megyebelieket fognak majd alkalmazni.

Az egykorúak inkább igazságtalanságot, mint nemzeti sérelmet láttak ez intézkedésben, s az fáj nekik, hogy érde-

* MARCZALI H.: Magyarország II. József korában II. 387.

mes hazafiak elessenek hivataluktól csak azért, mert németül nem tudnak.*

A magyar nyelv követelése sok megyénél nem is lehetett őszinte. Ugyanazok a megyék, melyek 1784-ben lehetők tartják a magyar nyelven való hivataloskodást, 1811-ben, tehát 27 évvel később lehetetlennek mondják s elkeseredéssel küzdenek ellene, mint Trencsén, Árva és Szepes. A magyar megyék ellen pedig az 1811-iki országgyűlésen is panaszkodnak a magyar nyelv hívei, hogy mellőzik a magyar nyelvet s nem élnek a törvény által biztosított joggal sem, hogy belső ügykezelésük, jegyzőkönyveik s felterjesztéseik nyelve a magyar legyen.

A megyék ellenállása azért nem is volt erős. Látszik, hogy nem a nemzeti érzület hevíti az embereket komoly küzdelemre, a nemzeti nyelv öntudatos érvényesítésére. 1786-ban már minden megye német nyelven hivataloskodik, a legmagyarabb ép úgy, mint azok, melyekben nincs egy magyar lakos sem. A személyváltozás is aránylag nagyon csekély s csak az hagyja el hivatalát, a kit erre kényszerítenek. E tekintetben Beregmegyét tartják főlemlítésre méltónak, hol a főispán báró Rosenfeld, az alispán Heinbucher, a jegyző Schmitz, az igató Ellenbogen s a levéltárnok Wetterfuss, valamennyi erdélyi szász, a többi tisztviselő azonban itt is a benszülött nemességből került ki.**

Kazinczy Ferencz Abaujmegye aljegyzője volt, mikor a császár a német nyelvre vonatkozó rendeletet kiadta. «Már tavaly — írja — 1784. május 18-án kiadatott a parancs, hogy az országban a közdolgok német nyelven folyjanak,

* SZIRMAY: Hist. Secreta 77.

** SZIRMAY: U. o.

1785. november elsője óta, s főnótáriusom németül épen nem tudott, Tisza Ferencz társam keveset s írni épen nem s így az egész teher rajtam fekvék; nekem kelle lefordítanom az érkezteteket, hogy vice-ispánom megérthesse, nekem németül és deákul feltennem a mi ment. De én hozzá valék szokva a munkához s *az nekem öröm volt.*»

Sok helyen így segített magán a tisztikar. De jellemző, hogy a magyar irodalom megalkotója egy szóval sem árul el megütközést vagy honfíúi bánatot a német nyelv behozatala miatt s örömmel végzi teendőit. S midőn az alispán, Kelcz consiliarius megtudja, hogy Kazinczy el akarja hagyni a megyei szolgálatot s állami hivatalt akar vállalni, kétségbe van esve s azt mondja Kazinczynak: «hogy ha ötöt elhagyom, ő is el fog esni hivatalától, mert németül nem tud, s nem kap senkit, kinek conceptusait vaktában aláírja, kívülem.»*

A hivatalhoz való ragaszkodás mindig erős volt Magyarországon s a legtöbb ember németül is kész volt hivataloskodni. A későbbi korban is mint feltűnő jelenséget emlegették Csáky Józsefet, Apponyi Antalt, a kik II. József alatt nem vállaltak hivatalt; de a közvélemény inkább az volt, hogy jobb ha magyarok fogadják el, mert ha ezek visszautasítják, még idegeneket fognak behozni.**

Ha a magyar nyelvnek állami nyelvvé tétele oly általános és komoly követelés lett volna, mint a milyennek sokan hajlandók tartani, II. József rendszerének bukása után nem fordulhattak volna elő az országgyűléseken azok a nevezetes viták, melyekhez hasonló jelenségeket hiába keresünk bármely nemzet történetében. Hosszú, szívós küz-

* KAZINCZY: Pályám emlékezete 67, 71.

** SZIRMAY: i. m. 85.

delmet látunk itt a nemzeti nyelv ellen, a hivatalos Magyarország körében, mintha egy idegen nyelvről lett volna szó. A rendiség eszmekörében megmerevedett elemek nem bírták magukba fölvenni ezt az új tartalmat, habár a nemzet egyéniségének, jellemének s ezzel lételének fentartását jelentette.

Az 1790-ik évben a nemzeti érzület rövid fellobbanása inkább tüntetés volt, mint mély átalakulás eredménye. Oly hirtelen jött, hogy nem is lehetett tartós. Nyilvánulásának módja sem mutatott érettségre és komolyságra. «Legelsőben is a nemzeti magyar ruhának felvételén kezdett éledni a patriotizmus, mely annál szebb és csodálatosabb volt, hogy már alig lehetett magyar öltözetben látni valakit, mindenütt, mint az árvíz, a német öltözet eláradott. Ekkor pedig hirtelen a legigazabb magyar köntösök támadtak fel. Majd minden vármegyék különös uniformát választottak A ruhákra hányt arany sujtásnak, paszmántságnak vége-hossza nem vala, melyek a hazában elfogyván, külső országokra is mentek vásárolni. Sok helyeken a kalapot elhánnyván, megégetvén, kucsmát és csákósüveget raktak fejükbe. A kin a német ruha találatott, magyar lévén, róla leszaggatták, compániákban, bálókban, magyaron kívül más ruhát nem szenvedtek Az ifjak és urak az eddig oldalukon billegett peniczipus helyett széles magyar kardokat kötöttek, paripákat vásároltak s azokon nyargalóztak Ide járult az is, hogy mindenek magyarul beszélnek, a kik nem tudják, tanulják a nyelvet, holott azelőtt kevés hónapokkal, kivált nagy társaságban, magyar nyelven szólót találni nem lehetett. Maguk az urak magyarul szólani szégyenlettek, sokan pedig nem is tudtak, kivált a nagy familiák, magyarul; a magyar gyermek németül kezdett megszólalni. Szerencsés fátum tehát, hogy

ily hirtelen a magyar ruha és nyelv a maga nemzeténél becsületre kapott.»*

E tüntetésekből kiéreztek a komolyság hiányát némely egykorúak is. «Igaz mondás — írja Keresztesi — omne nimium nocet; ettől lehet tartani a mi hazánknak is, mely mindenben a nimiumot követi; eddig szégyenlett a magyar németül nem beszélni, most pedig magát azt a nemzetet gyűlöli, melynek nyelvén beszéle; ezelőtt kevés idővel szégyenlett magyar nemzeti öltözetben járni, ritkán lehetett csak látni is becsületes magyar ruhát, most pedig a ruhabeli enthusiasmus hirtelen úgy elragadott mindenkit, hogy nem a posztót paszomántozzák, hanem a paszomántot posztózzák meg. Nem is nadrág, nem is mente s dolmán, ha csak 2 s 3 száz rőf arany vagy ezüst sujtás nincsen rajta, mely midőn elkopik, kétségkívül sokan nem tudják újítani. A sarkantyú ezüst és arany, a csizma kövekkel, gyöngyökkel rakatik ki, a mesteremberek gazdagodnak; úgy hogy most nem a varga lesz doktorrá, hanem a doktor is vargaságra kívánczozik. Hát így készül meg a haza boldogsága? Most ez időben, midőn a franczia nemzet minden arany és ezüst portékáját pénzzé tette, hogy hazáját boldogítsa, a magyar mind a ruhájára varratta s mint az újonnan feltalált americanusok, tükröt viselnek a hátukon. A Rákóczy Ferencz idejében, midőn a nagyszombati gyűlésen együtt voltak az anglus és hollandus követek s békeségre kérték a kuruczokat, mond Bercsényi: «mi is lehetünk olyan szabad társaság, mint Hollandia»; melyre azt felelte Hamel-Brüninx: «Nos quando contra Hispanos bellum per 84 annos gessimus, omne nostrum aurum et argentum in pecuniam conflavimus; vos autem in

* Keresztesi Naplója 183.

podice vestro gestatis.» ...* Minthogy az isten soha a kevélységet, egyenetlenséget s egyéb eláradt bűnöket nem secundálja, innen ki lehet hozni, hogy a magyar ezután is csak azon sárban marad, a melyben volt, *panaszkodó, boldogtalan nemzet lesz.*»

Néhány hónappal később már Budán figyelheti meg az elébb duzzadó patriotizmus lelohadását. «Tele volt Buda és Pest horvát katonákkal, a magyar urak olyanok voltak, mint a kiknek az orruk vére foly, a pompázás alább szállott, a paszománt fekete szőrszinőrrá változott, kalpagot ritkán lehetett látni, a nagy kalapok helyreállottak, a pompás magyar köntösök helyett sokan kaputokba öltöztek. Ilyen ám a magyar! Minden buzgósága hasonlít a pozdorja tűzhöz, mely először ropogva ég, azután pedig hamar elalszik és unalmas füstöt hagy maga után.»**

Ép oly rövid ideig tart a magyar világ a nyelv tekintetében is s Keresztési jóslata, hogy: «az igaz isten ítéleti szerint nem lehet várni, hogy a magyar egészen megépüljön, most is pedig legközelebb félő, hogy parturiunt montes: nascitur ridiculus mus» már az 1790-iki országgyűlésen beteljesedett.

* Keresztési ezt az adomát nem jól beszéli el. Mikor a béke tárgyalásánál Hamel-Bruyninx hollandi követ még le akar valamit alkudni «a heves Beresényi gúnyosan mondá: «Nem alkuszunk tovább hollandus uram, mert mi szabadságot, nem sajtót keresünk.» Mire a hollandi hideg vérrel felelő: «Ha szabadságot kerestek, ne értéktelen rézpénzzel fizessétek hadaitokat, hanem vágjátok le a sok arany és ezüst gombot, lánczot mentéitekről, veressétek pénzzé s azzal fizessétek a katonát, majd jobb kedvvel harczol! Lám Hollandia nem ezüst-, hanem ólomgombos kabátokban vívta ki a szabadságot.» THALY: Irodalmi és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczy-korból. 15.

** Keresztési Naplója 142.

Egy másik egykorú lelkes író, Decsy Sámuel, sem bízik a nemzeti felbuzdulás állandóságában. «Tudva vagyok ugyan előttem a nemzetnek anyai nyelvéhez való mostani (1790) forró buzgóssága. De én keveset bízom annak állandóságához és hogy gondolatomat kimondjam, hasonlónak tartom azt a száraz csipkebokorhoz, mely meggyújtván, hirtelen lángot vet, nagyot pattan és egy szempillantás alatt hamuvá leszen. Nem nemzeti nyelvünkhöz való igaz hajlandóságunk, hanem nemzeti szabadságainknak elvesztésétől való félelmünk indította bennünk ezt a forróságot és mihelyt amazokat erős fundamentumra állíthatjuk, mindjárt el fogunk nyelvünkről felejtkezni, magyar köntöseinket lehányjuk testünkről, ismét idegen bőrbe öltözünk, idegen életnek módját fogjuk követni, becsülni, magu pedig megútalni. Sőt még mostan is, a midőn szíveinken esett sebhelyeket jól érezzük, nem egyforma indulattal vagyunk nemzeti nyelvünkhöz, még most is inkább ragaszkodunk egy megholt nyelvhez, mint a magunkéhoz, még most is jobban szorgalmatoskodunk annak, mint magunkénak megmaradásaért s műveltetéseért, mintha ugyanattól függene testi s lelki boldogságunk.»*

A magyar nyelv ügyére vonatkozó óhajításokat az 1790/1-iki országgyűlés vegyes bizottsága a királyi hitlevél tervezetének XXII. pontjában formulázza. E szerint kötelezné magát a király, hogy idegen nyelvet nem hoz be, még a németet sem s nem is parancsolja megtanulását; a magyar nyelvet fentartja, a trónörököst s háza egyéb főhercegeit magyarul taníttatja, a törvényeket, melyek ezentúl is latin nyelven szerkesztendők s a törvénykezést minden közigazgatási, kamarai, katonai hatóságnál, a

* Decsy S.: Pannóniai féniksz. 142.

mennyiben a kezelés rendjének megzavarása nélkül lehetséges, a magyar nyelvet hozza be, úgy azonban, hogy Horvát- és Szlavonország s a felső megyék és városok ottkon anyanyelvüket, levelezésben s egyéb hivatalos ügyekben a most törvényes latint használhassák; hogy pedig a Magyarország díszére és hasznára szolgáló szándék mielőbb megvalósúlhasson, el fogja rendelni, hogy a magyar nyelv elemeit minden nyilvános iskolában, az akadémiákban s az egyetemen pedig a hivatalos írályt is tanítsák.

Minthogy a király a hitlevél tervezetét nem fogadja el, e pontot külön törvényczikk alakjában terjesztik fel, de a király leirataiban kijelenti, hogy e törvényczikket nem szentesítheti s utasítja a rendeket, hogy a cikket az általa ajánlott szöveg szerint szerkesztsék, melynek értelme az volt, hogy biztosítja a rendeket, hogy idegen nyelvet nem hoz be s hogy a magyar nyelv terjesztése és kiművelése érdekében a gimnáziumokban, akadémiákban s az egyetemen a magyar írály különös tanára alkalmaztassék, a kormányiszékek azonban a hivatalos ügyeket ezentúl is latin nyelven tárgyalják.*

Az országgyűlés ez esetben is elejti követeléseit s vita nélkül a király által ajánlott szövegezést fogadja el s ez jutott szóról-szóra a törvénykönyvbe is.

Az 1790/1-iki országgyűlésnek a magyar nyelvre vonatkozó követelései azonban részben megújulnak az 1792-iki országgyűlésen. Keveslik már az 1790/1. XVI. törvényczikk intézkedéseit s azt kívánják, hogy a magyar nyelv a tanintézetekben rendes, a kapcsolt részekben rendkívüli tantárgy legyen; a helytartótanács pedig, a megyéknek magyar nyelven feleljen. Minthogy pedig azt tapasztalják, hogy a magyar

* Acta Diæt. 1790/1. XXII. sz.

udvari kamara, az 1790/1. XVI. törvényczikk ellenére, mely a latint rendeli a kormányzések hivatalos nyelvül, az alárendelt s egyéb hivataloknak német nyelvű hivatalos iratokat küld, kéri a királyt, hogy az udvari kamara s egyéb kormányzések is mielőbb magyarul tárgyalják a hivatalos ügyeket.*

A vitából, melyet a felirat e pontja keltett, kiderül, hogy voltak, a kik többet követeltek. «Némelyek kívánták, hogy azon vármegyék, a kiktől kitelik, törvénnyel köteleztessenek a közdolgoknak magyar nyelven való folytatására és hogy a többieknek is bizonyos idő szabattasson, mely alatt oly készüléket tegyenek, hogy minden dolgok a haza nyelvén folyhassanak. Továbbá, hogy a vármegyék jegyzőkönyveiknek deák nyelven való felküldésére a helytartótanács által ne kényszerítettessenek.»

«De mivel mások attól tartottak, hogy az ilyen rendelkezések miatt több alkalmas tisztviselők hivataluktól kirekesztetnének és egy szabad nemzetben az erőltetésnek annyival inkább helye nem lehet, mivel sok hazafiak ez által a nyelvnek gyakorlásától inkább elidegenednének és annak gyakorlása akadályoztatnék, következendőképen oly eszközöket kell választani, a melyek a nyelvhez való szeretetet azokban is gerjeszték, a kik még eddig elegendőképen meg nem tanulhatták. A mi a jegyzőkönyveket illeti, minthogy ő felségének, mint teljesítő (végrehajtó) hatalomnak szükséges arra vigyázni, hogy a közdolgok a törvénynek értelme szerint folytattassanak és ebben a jegyzőkönyvek legegyszerűsebb világosítást tesznek, azért azoknak felküldését ő felsége méltán kívánhatja. Mely kívánsága ő felségének, hogy az eddig való szokás szerint, deák

* Acta Diæt. 1792. XXII. sz.

nyelven teljesíttessenek, annyival is inkább illendőnek tetszik, mivel azon nyelv a felséges udvar előtt is ismeretes.»*

E viták s az 1792. évi június 22-én kelt királyi leirat eredménye az 1792. évi VII. törvényczikk, mely a magyar nyelvet rendes tantárggyá emeli s kimondja, hogy bizonyos idő múlva (az időt nem határozza meg) csak olyanok nyerhessenek hivatalt, a kik a magyar nyelvben való jártasságukat igazolják. A mi pedig a helytartótanácsot illeti, a kiküldött bizottság tanácskozzék a módokról, s tegyen jelentést az országgyűlésnek, mikép volna keresztülvihető, hogy a magyarul felíró megyéknek magyar nyelven válaszoljon?

Az országos bizottság e tárgyban nem tesz jelentést az országgyűlésnek, de azért a magyar nyelv ügye ismét feléled az 1806-iki országgyűlésen s új hódításokat tesz. A rendek a nemesi fölkelést is megszavazták a fejedelemnek s kedvezőnek vélik a pillanatot engedmények kieszközlésére. «Látja ő felsége, mely készséggel fognak ő felségeért s a hazáért fegyverhez a magyarok. A magyar nyelv a nemzetnek tulajdonságával vagyis karakterével egybe vagon szerkesztetve és ez tartja fel valóban a nemzetet», mondják némelyek s új követelésekkel lépnek fel; mások ismét azt mondják, hogy «mint hogy a magyar nyelvnek gyakorlása a dicasteriumokhoz való irásokban szokásban nem volt, tanácsosabb volna mostan is ezen ujságot továbbra halasztani.»**

De hosszabb tárgyalás s a főrendek némi ellenzése után mégis a következő érdekes feliratban állapodnak meg:

* Diarium 1792. 122.

* Diarium 1805. 57.

«Ősi eleinknek, a kik magyar tulajdonságok szerint jó királyokhoz, kedves hazájokhoz és régi polgári alkotmányokhoz hűséget bizonyítottak, jeles nyomdokait oly nagy buzgósággal kívánják követni, hogy mind azt, valami bennünket ezen célra segíthet, elkövetni köteleseknek érezzük magunkat: arra, hogy nemzetünk nemes lelkét, ősi gondolkodásának módját, maradékainkba által öntsük, nem kis eszköz az anyanyelvvel való közönséges élés, azért is Felségednek teljes fiúi bizodalommal és jobbágyi megalázódással esedezünk, méltóztassék azt nekünk kegyelmesen megengedni, hogy azon kegyes királyi végzéshez képest, mely az 1792-ik esztendőbeli sz.-Iván havának 22-ik napján költ, a magyar nyelvnek nagyobb és már az 1790-ik és 1792-ik esztendőbeli országgyűléseiben kívántatott és végeztetett pallérozására, már ezen országgyűlésből Felséged eleibe terjesztendő felírásokat, akármely kétséges magyarázatoknak elkerülésére, egy oldalon deák, másikon pedig magyar nyelven készítvén, alázatosan felküldeni bátorkodunk, méltóztassék továbbá felséged kegyelmesen azt is a megyéknek megengedni, hogy Felséged magyar udvari Cancelláriájára küldendő felírásaikban hasonló módon deák és magyar nyelvvel élhessenek, azon megyéknek pedig, a kik a helytartótanáccsal levelezéseiket magyar nyelven kívánják folytatni, azt szabadon cselekedhessék; törvényes igazságkiszolgáltatásaikban és pöreik folytatásában hasonlóképen magyar nyelvvel élhessenek és az ilyen megyéknek a helytartótanács is magyar nyelven válaszoljon, a Felséged igazságkiszolgáltató legfőbb törvényszéke azonban, a magyar nyelven folytatott, végzett és főbb megvizsgálás végett eleibe bocsátott pörökben ítéletét magyar nyelven feltételni még most ne köteleztessen. Végére, mivel a magyar nyelvnek tanulása már az 1792.

VII. cz. értelméhez képest a rendszerént való tudományok közé felvétel, méltóztassék Felséged ezen törvénynek teljesítését kegyesen továbbá is elrendelni.»*

Az e felíratban foglalt kérelmeket törvénycikkbe foglalták. Az udvar ezt minden megjegyzés nélkül elfogadta s mint az 1805 : IV. törvénycikk, törvénynyé is vált.

Míg a magyar nyelv hívei ily szerény követelésekkel léptek fel az országgyűlésen, nem látunk nagyobb vitákat s teljesítésüket az udvar sem ellenezte. Csak mikor a magyar nyelvet a közélet legtöbb ágára ki akarják terjesztetni, támaszt e törekvés nagy ellenzést az országgyűlésen. Azok, a kik mindig idegenkedtek a magyar nyelv terjesztésétől, nem ellenzik az apróbb engedményeket, melyek úgy sem változtatnak sokat a fennálló viszonyokon ; de midőn azzal a törekvéssel állnak szemközt, hogy a latin nyelv szűnjön meg a közélet nyelve lenni s helyét a magyar foglalja el, nyíltan kilépnek a küzdő térre s a magyar urak oly élkeseredéssel harcolnak a magyar nyelv életbe léptetése ellen, mintha idegen nyelv volna, melyet egy ellenséges hatalom akar rájuk erőszakolni.

Mint sok más esetben, úgy a magyar nyelv ügyében is sokan azt hiszik, hogy nemzeti fejlődésünk legfőbb akadálya az udvar volt. Ez tévedés. Magyarok voltak a magyar nyelv ellenzői az országgyűlésen. Valamennyi személynök, protonotárius, a mágnások legnagyobb része, az aulikusok egész serege, a kik czímet és jutalmat vártak, a régihez ragaszkodók, s azok, a kik az udvarnak tetsző dolgot véltek cselekedni, valamennyien nyíltan ellenzik a magyar nyelv használatát s terjesztésének eszközeit s az udvar, mely nem merte volna megtagadni a nemzet természetes és jogos

* Acta Comit. 1805. IX. sz.

követelését, valamint olasz tartományaiban sem hozta be a német nyelvet, a magyarok által a magyar nyelv használata ellen felhozott érvekből meríti indokait, s e nagytekintélyű tényezők magatartása bátorítja az országgyűlés kérelmeinek visszautasítására. A magyar nyelvért most nem a német udvar ellen küzd az ebben a nagy nemzeti követelésben egyesült magyar nemzet, hanem magyar magyar ellen.

Az első nagyobb küzdelem színhelye az 1807-iki országgyűlés. Az országos bizottság a sérelmek és postulatumok 86-ik pontjában kijelenti, hogy a magyar nyelv tágabb körben való terjesztésére az eddigi törvényes intézkedések nem elégségesek s felsorolja az eszközöket, melyeket e célra szükségeseknek tart. Az első az, hogy a magyar nyelvet minden elemi iskolában tanítsák, a második, hogy három év múlva a grammatikai osztályokban egy tanuló se lehessen fölvenni, a ki magyarul nem tud; a harmadik, hogy a gimnáziumokban a latin nyelvet a magyar nyelv segítségével tanítsák; a negyedik, hogy a felsőbb osztályokban minden tudományt magyar nyelven adjanak elő; az ötödik, hogy a magyar nyelvnek a nép között való terjesztése céljából a papok közé leginkább oly egyéneket fogadjanak be, a kik a magyar nyelvben jártasak, miért is szükséges, hogy a szemináriumokban magyar nyelv tanára legyen s a kispapok annyira tanuljanak meg magyarul, hogy a hittanítást és szónoklatot magyar nyelven végezhessék; a hatodik, hogy alkalmas tanítók képzésére minden akadémia mellett egy tanítóképző intézetet kell felállítani; a hetedik, hogy a magyar nyelvet minden törvényhatóság használja s a mely megyékben ez még nem történt volna, a magyar nyelv életbeléptetésére záros határidőt kell kitűzni; a nyolczadik, hogy a főkörmányszékek-

nél (a m. udvari kamarát nem említi) csak magyarul tudó egyéneket alkalmazzanak s hogy a helytartótanács a magyarul felíró megyéknek magyarul feleljen s magyar rendeleteket küldjön; a kilenczedik, hogy a királyi kúria a most folyó ügyeket latin nyelven intézheti ugyan, de jövőre az azt kívánó felek ügyeiben a magyart használja, a felebbezett ügyekben pedig nem latin, de magyar nyelven tárgyaljon; a tizedik, hogy az országgyűlésen a felíratokat, naplókat, s minden országgyűlési irományt, úgyszintén a törvényeket is magyar és latin nyelven kell szerkeszteni, végre a tizenegyedik, hogy a magyar nyelv kiművelésére magyar színház szükséges.

A vegyes bizottság követeléseiben még nagy házagokat találunk; nem is érinti meg, hogy a király hű magyar népével magyar nyelven tudassa elhatározásait, sőt még a magyar udvari kamaránál, a só-, harminczad-, postahivataloknál sem követeli a magyar nyelv használatát, de mégis több, mint a mit 1805-ben elértek.

Minden pont felett beható vita keletkezik. A magyar nyelv ellenzőinek élén az országgyűlés alsó táblájának elnöke, a személynök, Semsey András áll. A nézetek, melyek a vitákban nyilvánulnak, annyira jellemzők, hogy ismeretük nélkül lehetetlen hű képet alkotni e korszak szelleméről.

A magyar nyelvnek a falusi iskolákba való behozatala ellen azt hozzák fel, hogy ez merőben lehetetlen, mert elegendő tanító nincs, hogy igazságtalanság volna kenyérüktől megfosztani azokat, a kik nem tudják ugyan a magyar nyelvet, de mégis a különböző vidékek szükségai szerint teljesítik kötelességüket, legfeljebbb a királyi és mezővárosokat lehetne erre kötelezni.

Mások azt mondják, hogy ha a magyar nyelvet terjeszt-

teni akarjuk az országban, szükséges erre nézve törvényes intézkedéseket tenni. A helybeli előljáróságok és hatóságok kötelessége a törvényt végrehajtani. «Csak akkor lesz a nemzet boldog, ha egy nyelven fog beszélni. E végre szükséges, hogy először azok beszéljenek magyarul, a kik a köztársaságot illető dolgok folytatásában részesülnek és a kiknek a példáját a köznép követni szokta. Valamint a rossz, úgy a jó is terjedni szokott. Igen sok vidékei vannak a hazának, a hol ezelőtt a köznép magyarul beszélt, már mostan azonban a magyar szót nem lehet hallani.»

«Mondották mások, hogy a magyar nyelv iránt való törekedésünknek csak az a tárgya, hogy a köztársaságot illető dolgok magyar nyelven folytattassanak. Azt kívánni sem lehet, hogy az országban lakó különféle nemzeteket mind egy nyelvre kényszerítsük. Minden kényszerítés kedvetlen és végtére is sikertelen. Nem is lehet az ily erőszakos kényszerítésből egyebet várni, hanem hogy végtére az ország lakosainak nagyobb része se a magyar nyelvet meg ne tanulja s igazán az anyai nyelvét se tudja.»

Végre némi módosítással elfogadják a vegyes bizottság javaslatát. De már hevesebb vitára szolgáltat okot az a pont, mely szerint három év múlva nem vehető fel a grammatikába az a tanuló, a ki magyarul nem tud. A személynek ellenzi a záros határidőt. De a magyar nyelv terjesztését óhajtók ragaszkodnak hozzá s azt mondják, hogy ha bizonyos időt nem szabunk, sohasem lehet reménységünk a magyar nyelv behozásához. Ha a kívánt cél elérésére elégtelen három év, tétessék hat, nyolcz, tíz év is, csak hogy bizonyos határ legyen, a melyen túl ne lehessen menni. «Minden nemzetnek különös a nyelve és nem is lehet azt nemzetnek mondani, a melynek bizonyos nyelve nincs. Ha csak kötelező törvényeket nem hozunk, haszon-

talán minden igyekezetünk. Már 17 esztendeje, hogy a magyar nyelv gyarapításán majd csaknem minden országgyűlésen törekedünk és mégis kevésre mehettünk, nem lévén végrehajtó elegendő ereje az ez iránt hozott törvényeknek. Nem is lehet azt erőszaknak mondani, a mire a törvény által köteleztetünk. A törvénynek végrehajtása nem kényszerítés.» Végre felszólítják azokat, a kik ezt ellenzik, hogy ők maguk határozzanak bizonyos időt, mely alatt gondolják, hogy a nyelvnek általános elterjedése lehetséges.

Ezek azonban «a magyar nyelvnek közönséges behozására időt szabni igazságtalannak, szokatlannak, sikertelennek és lehetetlennek tartották lenni. A tapasztalás bizonyítja már 17 esztendőtől fogva, hogy a magyarok közül kevesen adják magukat a magyar nyelv tanítására. Ha nem lesz kényszerítés, előbbre fogunk menni. Minden nemzet, de különösen a magyar, irtózik a kényszerítéstől. A kényszerítés valóban szükségtelen, haszontalan és veszedelmes és sem a múlt, sem a mostani, sem a jövőbeli körülményeinkre nézve nem alkalmas. A mi az előbbeni időket illeti, sokkal nevezetesebb karban volt a mi nemzetünk Szent-István, Lajos és Mátyás és az előbbeni dicsőséges királyok idejében és még sem ment soha is arra a gondolatra, hogy kényszerítse a Magyarországon levő nemzeteket a magyar nyelvre. Sőt világos Szent-István királynak a fiának adott oktatásaiból vagyis törvényeiből, hogy Magyarországnak fundamentuma az idegen nemzeteknek barátsága és az egynyelvű ország erőteljes és törekény. Valamint az előtt, úgy most sincsen a mi országunk oly állapotban, hogy lakosainak nagyobb része magyarul beszélhessen. A mi eleink, nyelvét, öltözetét sőt vallásbeli vélekedéseit is az idegeneknek megszenvedték és ez volt

valóban eddig a magyaroknak tulajdon diszessége, hogy nem csak egy nemzet, hanem majd csaknem minden keresztény európai nemzeteknek menedékhelye, vagyis hazája volt. A mi időnkben is fele az ország lakosságának más nyelveket beszél. A mi a jövődőt illeti, olyan időre jutotunk, hogy kötelességünk nekünk, a többi hatalmas nemzetekhez mentül inkább közelíteni. Mindeddig annyiban szerencsések voltunk, hogy deák nyelven a többi nemzetekkel is értekezhettünk. Bár minden nemzetek egy nyelven beszélleének. Nekünk különösen kár leszen, ha elfelejtjük azon nyelvet, a mely által eddig a pallérozottabb nemzetekhez hasonlítottathattunk. E nélkül elrekesztjük magunkat a többi európai nemzetek társaságától és vissza megyünk oda, a hol Szent-István ideje előtt voltunk.»*

A javaslatnak azon pontja ellen, mely a kúriát magyar nyelven való bíraskodásra akarja kötelezni, a személynök, a ki a királyi tábla elnöke is, szólal fel s azt állítja, «hogy mindaddig, míg a királyi tábla mellett olyan prókátorok, vagyis ügyészek nem lesznek, a kik az ezen hivatalhoz szükséges tulajdonságokon kívül jól tudják a magyar nyelvet, nem lehet azt kívánni, hogy a királyi tábla előtt való perek magyar nyelven folytattassanak. Különben az következne ebből, hogy a régi, tanult, jó prókátorok elmaradjanak és tanulatlan fiatal emberekre kényszerítettessünk bízni ügyeinket. Tulajdon bátorságunk és vagyonunk biztossága kívánja, hogy olyanok legyenek a prókátorok, a kikben bizodalmunkat helyeztethessük. Azonkívül szükséges nekünk arra is vigyázni, hogy a deák nyelvet ki ne rekeszszük. Ha pedig a törvényszékekből is ki fogjuk rekeszteni, nem leszen semmi okuk a mi ifjainknak, mért tanulják a

* Diarium 1807. 529. s köv.

deák nyelvet. A mi eleinknél a magyar nyelv közönségebb volt, mint mi nálunk, mégis mindenkor deák nyelven ment a törvények folytatása. Ennek eltemetésével igen sok kárát fogjuk látni a mi jószágaink és vagyonaink oltalmának Mióta csak emlékezhethünk a történt dolgokra, a királyi tábla mindenkor deákul folytatta a maga dolgait. A magyar alkotmány csakugyan a deák nyelven hozott törvényeken építődött. Ennek eltörlésével valóban lehet tartani amannak ingadozásától.»*

A magyar érzelműek minden érvet felhoznak, hogy a személynök okoskodásának alaptalanságát kimutassák. Az országgyűlés száraz kivonatából is a meggyőződés és nemzeti érzület¹ melege árad szét. Kétségkívül ezek között van felsőbüki Nagy Pál is, a ki ragyogó ékesszólásával, lelkesedésével elragadja hallgatóit, de beszédei nincsenek a naplóban s még csak neve sem fordul elő s az ő érveit is, díszüktől megfosztva, élettelen, száraz formában csak úgy rakják a többi névtelen szónokok érvei mellé, mintha semmi különös nem volna bennük. Az a nagy szó, hogy a nemzetiség fontosabb az alkotmánynál is, mert az elveszett alkotmányt vissza lehet szerezni, de a nemzetiséggel elhal a nemzet is, nem található fel a naplóban, készítői nem tartották följegyzésre méltónak.** De a magyar nyelv ellenzőit nem győzik meg, mert nem értik meg egymást. Két nemzedék áll egymással szemközt, eltelve két ellentétes elvvel. A régi nemzedék, mely nem ismeri a nemzeti érzületet s melynek Magyarország nemzeti jellem nélkül élő közjogi

* Diarium 1807. 544.

** CSENGERI ANTAL Összegyűjtött munkái II. kötet 9. l. NAGY PÁL jellemrajzában.

szervezet; az új, melynek lelkébe beleesett már a nemzeti ideál egy sugára s mely Magyarországra az uralkodó faj nemzeti jellemének bélyegét akarja sütni. Ezek a nemzet érdekeit hozzák fel érvül, azok a múlt és az osztályérdekre hivatkoznak. «Magyarországban a deák nyelvet nem is lehet idegennek mondani. A törvények iránt ezen szólotak mindig a mi eleink. Ebben foglaltatnak a mi szabadságaink és minden királyi adományok, a melyek kútfejei minden jószágainknak és vagyonainknak. Szemünk előtt kell viselni a jövő időket és a mi maradékinkat. Elegendő készséget mutattak már a felső vármegyék a magyar nyelvnek előmozdítására. Különösen Sáros vármegye követje jelentette, hogy ezen vármegyének rendelete szerint a vármegye tisztségére ottan senki be nem vevődik, a ki nem tudja a magyar nyelvet. Ha mindenen az országban magyar nyelven fognak folyni, minek tanuljanak deákul a mi maradékaink? Méltán lehet valóban tartani, hogy megint abba a tudatlanságba ne merüljünk, a meddig mindaddig voltak a mi eleink, a meddig a deák nyelv segedelme által nem részesültek a többi nemzeteknél ismeretes tudományokban.»*

«A törvényes dolgok folytatására — így érvelnek tovább — még bizonyos magyar szótár vagyis terminológia sincsen. Mindaddig pedig, míg a szokás ezt meg nem állítja, nem tanácsos szokatlan kifejezésekkel törvényes ítéletet hozni. Soha a mi eleink ilyen gondolatra nem jutottak. Az egész magyar törvénykönyvben magyarul semmi sincsen, egy esküvés formáján kívül. Az országnak dízét eddig is csak az nevelte, hogy deákul tudtunk. Ezen nyelv által lettünk ismeretesebbé a többi nemzeteknél.

* Diarium 1807. 533.

E nélkül most is régi homályunkban maradtunk volna. Ki beszél egész Európában magyarul, a mi országunkon kívül? De itthon is, ha egyszer elfelejtjük a deák nyelvet, valamint régenten, úgy nem sokára tulajdon leveleink megértésére a papokra vagy idegenekre szorulni fogunk.»*

Úgy látszik, hogy ezek az érvek meggyőző hatással voltak a rendek többségére, mert ezen pontnak elejtését határozták el. A magyar színház ügyét is elejtik s tárgyalását elhalasztják. Lemondanak végre a törvényeknek magyar nyelven való szerkesztéséről is.

Nem fontos az enyhítő és kijátszást célzó módosítások részletes ismerete, melyeken a vegyes bizottság javaslatai az országgyűlésen keresztülmentek, míg megállapított formában jutottak a sérelmek és postulatumok jegyzékébe. Érdekesebbek a nézetek, melyek megvitatásuk alkalmával felmerültek. Törvénytény a javaslat nem vált, mert a király nem szentesíti. 1808. decz. 10-én kelt leíratában három sort szentel a magyar nyelv ügyének s azt mondja, hogy meg van győződve, hogy az eddigi törvényekben a magyar nyelv terjesztésére s kiművelésére foglalt intézkedések annyira elégségesek e cél elérésére, hogy új törvények alkotásának szüksége fenn nem forog s midőn ezt tette, teljes összhangzásban volt a magyar nemesség leggazdagabb és legtekintélyesebb elemeiből álló hatalmas párttal, mely nyíltan ugyanezen nézetet vallotta.

Az országban is híre ment, hogy az országgyűlésen a magyar nyelvről van szó s a mit megtudnak a lelkesebb hazafiakban vegyes érzelmeket kelt. Örülnek a nemzeti érzület felbuzdulásának s megbotránkoznak azokon, a kik magyar létükre a magyar nyelv ellenségei. «Azt hallom — írja egyik

* Diarium 554.

közülök Kazinczynak — a Diétán magyar világ van. A kalocsai érsek deákul akart propositiót tenni, mivel magyarul nem tud — lepiszszegték, elhallgattatták. — A tótok és elkorcsosodottak dunnognak, mivel kénytelenek magyarul tanulni. Istenem, mely érzés, a nemzeti nyelvet már kénytelenségből kell tanulni! Van-e több ily nemzet?»*

A magyar nyelv ügye azonban még elevenebb vitákat kelt az 1811-iki országgyűlésen. A sérelmek és postulatumok egy beállítására kiküldött bizottság felsorolja a magyar nyelven ejtett sérelmeket. Előadja, hogy fájdalommal látják, hogy a magyar nyelv használata a közügyek kezelésében nem halad s tartanak tőle, hogy az a szellem, mely okot adott az 1790/1. XVI. törvényczikk alkotására ismét feléled. Mert az eddig a magyar nyelv tárgyában létrejött törvények célja az volt, hogy a főkormányshékek az ügyeket nemzeti nyelven tárgyalják s a közhivatalokra is csak olyanokat lehessen alkalmazni, a kik magyarul tudnak. E törvényeket figyelmen kívül hagyják s a helytartótanácsnál oly egyéneket alkalmaznak, a kik a magyar nyelvet nem értik s ez az oka, hogy a helytartótanács a törvények ellenére, a magyar nyelven felíró megyéknek nem mindig felel magyarul, ellenben a nem is törvényen, hanem királyi rendeleten alapuló szabályt, mely szerint bizonyos hivatalokra csak németül tudó pályázókat lehet alkalmazni, a legszigorúbban megtartják. Már a Mária Terézia idejében kiadott Ratio Educationis irányzata ugyanez volt, mely világos szavakkal mondja ki, mikép lehetne a német nyelvet Magyarországon rövid idő alatt terjeszteni, sőt általánossá tenni?

* Tölkés János Kazinczyhoz 1807. ápr. 17. Az akadémia könyvtárában.

Marczibányi István alapítványt tett, hogy a pesti egyetemen a hadi építészet magyar nyelven taníttassék, de adományát visszautasították.

Némely megyében a magyar nyelven szerkesztett jegyzőkönyveket a főispánok által gyakorolt nyomás következtében megint latinul kezdik vezetni.

A helytartótanács a magyar színésztársaságnak nem engedte meg, hogy a Pesten, magyar alapból épült színházban a német társasággal felváltva játszassék.

Fájdalmasan érzik ezt a történelem nem ismeréséből vagy a nemzetiség megvetéséből eredő, gyakran rejtetten, máskor nyíltan megjelenő irányzatot, mely a magyar nyelv terjesztésének s általánossá tételének, mely régi időkben közönségesebb volt, de a nemzet gondatlansága, sülyedése következtében elnyomatott s szűkebb körre szorult, akadályokat vetnek s ez által nyilvánvaló az a szándék, a nemzeti nyelvet, tehát ezzel a nemzeti szellemet, mely minden nemzetnek ép oly drága, mint élete, lassan-lassan elfojtani. Kimondják, hogy az igazi és jellemző nemzeti kultúra csak a nemzeti nyelv művelésével s terjesztésével érhető el.

Követelik tehát, hogy ezentúl a helytartótanács magyar nyelven tárgyalja az ügyeket, s az ország összes törvényhatóságaihoz intézett minden rendeletét e nyelven adja ki; hogy a törvényeket magyarul kell szerkeszteni; hogy a magyar nyelv a falusi és normális iskolákban, minden nyilvános tanintézetben, a szemináriumban stb. rendes tantárgy legyen; hogy minden főkormányzók s bíróság 1815-ik évi január első napjától kezdve a magyar nyelvet használja; hogy az 1812-ik évi január első napjától számított hat év alatt minden iskolában az oktatás nyelve a magyar legyen; hogy az újonan felépült pesti színház-

ban, felváltva magyar és német szindarabokat adjanak elő.*

Midőn a sérelmek tárgyalására került a sor, a személynek volt az első, a ki megtámadta a bizottság javaslatát s tagadta a benne felhozott sérelmek alapos voltát.

De erre eképen feleltek a Státusok: hogy a törvényeknek nagyából elég tétetett, nem lehet ugyan tagadni, de hogy sikere nincs, az világos; a magyarországi universitásban és oskolákban a magyar nyelv tanítására professorok rendeltettek ugyan, fizettetnek is, még sem tanul senki és a nyelv nem terjed, ezt bizonyítja a tapasztalás, — a közdolgok folytatásában a magyar nyelv behozattatott némely megyékben, *de sajnosan tapasztalni, hogy a legmagyarabb vármegyék még az ország közepén is deákul viszik a protocollumokat*; a helytartó tanács felel ugyan magyarul azoknak, a kiktől magyar felírásokat vesz, de kapva kapja az alkalmatosságot, a melyben a törvény által engedett szabadság színe alatt a deák nyelvet megerősítheti; a dikastériális hivatalokba nem lenne szabad senkit is fölvenni, a ki magyarul nem tud, és nézettessenek meg a helytartótanács individuumainak neveik, kevés magyar név olvastatik közöttök; — azt pedig a mi német nyelvről mondatik, bizonyítani meg lehet, mert megvan az 1777-ki rendelés, a mely szerint bizonyos szolgálatokhoz nem juthat, a ki németül nem tud, és e szentül megtartatik még most is; az újabb törvény pedig, mely magyarokat a tisztségekbe felvétetni parancsol, nem is tekintetik; — hogy egy generatio nem kell a magyar nyelv behozására a közdolgok folytatásában, megmutatják más tartományok példái, a hol az újonnan nyert országokban esztendőnek elforgása alatt

* Acta Comit. 1811. XXXII. sz. 7. pont.

mindenek az első nemzet anyanyelvén folynak; — világos hogy a magyar nyelv ellen nagy az igyekezet, ugyanazért semmi eszköz, noha erőszakosnak látszik, nem erős; azért kényszerítéssel is végre kell vinni; mert nem idegen nemzet akar magyarrá lenni, hanem maga a magyar elmellőzni kívánja a nyelvet; nincsen panasz a végrehajtó hatalom ellen, hanem maga a nemzet ellen; sok fő embereink nem tudnak magyarul és magzataikat magyaroknak nem nevelik».*

A személynöknek egy észrevétele érdekes jelenetre adott alkalmat; a bizottság munkálatában ugyanis hivatkozás történt arra, hogy I. Ferdinánd megígérte a magyar nemzetnek a magyar nyelv megtartását és előmozdítását. «Nem kételkedik ugyan azon, — mondá gúnyosan a személynök — hogy a státusok kezében forgott az az assecuratórija Ferdinánd császárnak, szükségesnek vélné mégis bővebben megvizsgálni és legalább dátumára provocálni. — Melyre a Státusok és Rendek azt felelték, hogy azon assecuratoria kezeknél van és a jövő ülésre bővebb meggyőződésnek okáért előadni készek lesznek».

A következő ülésen az alsó tábla elnöke, Aczél István személynök «emlékeztette a státusokat a legközelebb tartott ülésben tett ajánlásokra és ahhoz képest kívánta előadatni azon királyi levélnek valóságos foglalatját, a melyet I. Ferdinánd császár és király a magyarokhoz írván, ezen nemzetet bizonyossá tette arról, hogy a magyar nyelvet felartani fogja.

«A státusok tett ajánlásukhoz képest előmutatták szenkviczi Kovachich Mártonnak azon könyvét, a melynek ez a czímje: «*Supplementum ad vestigia comitiorum apud*

* Diarium 1811. 337.

Hungaros celebratorum. Tom. 3.», a melyben a 96-ik laptól kezdve egész a 101-ikig szóról szóra be vagy on i g t a t v a , I. Ferdinád császár és királynak a magyarokhoz utasított 1527. esztendei 19. januáriusban költ s a nemzetet bátor-ságossá tevő levele, egész valóságában. Felolvastatván ez alkalmatossággal a felebb megjegyzett könyvből Ferdinánd császárnak levele, a melyben az akkori szomorú környű-állásokat, egyenetlenségeket és némelyeknek a nagyra-vágyás ösztönéből eredett ingerlő szándékokat pontosan lerajzolván, levelének vége felé a nemzetet bizonyossá teszi, hogy valamint minden szabadságait, úgy a nemzeti magyar nyelvet is egész erejéből és igyekezetéből mind maga feltartani fogja, mind successori által megtartatja; mivel hogy legnevezetesebbek ezen oklevélben a tanács-kozásban felvett tárgyra nézve azon szavak, a melyekben megígéri a magyar nyelvnek feltartását, kívánták a rendek azoknak a Diáriumban leendő betételeét szóról szóra». S valóban bele is tették a Diáriumba I. Ferdinánd leveléből a következő sorokat: «Wollen och zukunfftigen Zeit die Hungarische Sprach und Nation (sso kegen der Christen-lichen gemeinde woll verdienet) mit allen unsern Krefftten und Vormogen handhaben».

Pest vármegye követe ezenkívül azt kívánja, hogy a gravámenben idézve legyen még Zápolya János 1527. Dorottya napján kelt levele, melyben azt mondja, hogy Ferdinánd, a ki az országot védelmezni igéri, annak végső veszedelmét, a nemzetnek és nyelvének gyökeres kiirtását keresi; és I. Ferdinánd Bécsben 1531. július 17-én kelt levelét, melyben hivatkozva a fentemlített biztosító levélre, újra biztosítja a nemzetet, hogy minden szabadságait és nyelvét is megtartani akarja. «Eképen megvilágosíttatván azon kitétel, a mely a tanácskozásba vett czikkelyben

I. Ferdinánd császárról említettik, közakarattal végeztetett, hogy ezen előadott bizonyosság tételek mind a diáriumban érdekeltessenek rövideden, mind pedig a fenforgó gravámenben a dátumoknak beigtatása által említettessenek».

Így ér véget ez a személynökre nézve nem kellemes jelenet, mely egyrészt az országgyűlés alsó táblája elnökének ellenszenvéről a magyar nyelv iránt, másrészt némely követ megható buzgólkodásáról tesz tanúságot.

Midőn a helytartó tanácsra vonatkozó pont kerül tárgyalás alá, a személynöknök az volt az észrevétele, «hogy ha az előbbeni országgyűlésein hozatott törvényeket nézi, nem találja még azt fel, hogy valamely idő szabattatott volna, a melynek eltelésével a helytartó tanács tagjai a magyar nyelv megtanulására intettek volna; nehéz lenne ugyanazért ily hirtelen a szolgálatban levőket és alkalmas tisztviselőket hivataljokból kirekeszteni; — ez valóban erőltetés volna, a melynek egy szabad nemzetnél helye nem lehet, részéről tehát azt javasolná, hogy bizonyos idő szabattatnék, mely alatt a közdolgok a haza nyelvén folytattassanak».

«Különbözőképen vélekedtek ez iránt a SS. és Rendek : némelyek elolvastván előre József császár alatt a német nyelv behozattatása alkalmatosságával költ királyi rendelést, azt kívánták, hogy a melyek abban a német nyelv előmenetelére eszközül parancsoltatnak, azok a magyar nyelvre alkalmaztassanak és azonnal nyerni fog az előmenetelben a nemzeti nyelv, — azon parancsolat mondja, hogy egy nemzetnek élő nyelvének kell lenni, tehát a magyarnak is, a mely egy independens nemzet; kívánja ezt a magyar nyelvnek megmaradása is; mert ha ez minden igyekezettel elő nem mozdíttatik, ha az meg nem mutatatik, hogy a magyar nyelv a közdolgoknak folytatására

alkalmatos, fel fognak mindig támadni a holt deák nyelv ellen, és valamint már megtörtént az előhozott üdőben ismét a német nyelv fog behozattatni, — mind az országnak és nemzetnek dísze, mind az egyes értelemnek közeli-tése szükségképen azt hozza magával, hogy a magyar nyelv azonnal minden közdolgok folytatásában üdő halasztás nélkül béhozattassék; — de megkívánja azon kívül a nemzetnek megmaradása, mert csak a nemzeti nyelv megtartásával és behozásával formáltatik a nemzeti karakter, nevededik a hazához vonzó szeretet, elevenítettik a régi nemzeti szokás és erkölcs; — midőn egy egész hazának boldogsága, megmaradása és dísze a nemzeti nyelvnek serény előmozdítását, a közfolyamatba való hozását kívánják, akkor egy-két egyes embereknek hivataljokból való eleséseket tekinteni nem lehet; sajnálni valók ugyan, de a haza java elébb való, magoknak tulajdonítják úgy is, ha 20 esztendőök alatt meg nem tanúlták; *nincs is abban semmi igazságtalanság, a midőn a magyar saját eredeti nyelvére szoríttatik*, kivált midőn nem oly rövid üdő alatt történik, hanem már a mint megmondattott, 20 esztendőöknek elforgása után, — a deák nyelvet szintén tanulni kell, és senki az ellen nem panaszkodik s nehéznek sem tarja, tanulja meg tehát a magyar nyelvet is, — a nyelvnek közönségessé tétele legjobban eszközöltetik, ha szükségesnek tétetik és minden közdolgoknak folytatására rendeltetik; mert kiki fog tanulni akarni, hogy szolgálatba jöhessen, és élete módját elősegítse; — 1805-ben, midőn a helytartótanács arra köteleztetett, hogy a véle magyarul levelező megyéknek szinte azon a nemzeti nyelven felelni tartozzék, már az tétetett fel a consiliumról, hogy magyarul tud. — De mégis bizonyította ezt, mert ha nem mindenkor is, több ízben mégis eleget tett ezen törvényes

kötelességének; nincs is azért szükség bizonyos üdőt szabni megtanulására a nyelvnek, a melyet azon kívül is tud. — Ezen okokra nézve oly vélekedésben voltak, hogy ezen czikkely minden üdő adás nélkül úgy állapíttassék meg, a mint az országos deputációban felvétellett».

«Mások ugyanezen vélekedésben voltak ugyan, de még a mellett azt kívánták: mivel némely vármegyék a közönséges dolgoknak magyar nyelven való folytatására mind eddig nem bírattathattak, törvény által köteleztessenek arra, hogy minden dolgokat azonnal a nemzeti nyelven vigyék».

Az e javaslat felett fejlődött vitából tudjuk meg, hogy a magyar köznemesség is mennyire el volt nemzetietlenedve még e század elején is oly megyékben, melyeknek nem volt magyar lakossága.

Trencsénmegye követte a többi között a tett indítvány ellen azt hozza fel, hogy «megyéje részéről kénytelen előadni, hogy ezen törvény által a lehetetlenségre szorítottának, mert egész megyéjökben magyar individuumjok nincsen, — de ha volna is, sikertelen lenne az egész foglalatosságuk, a mennyiben a föld népe általjában a magyar nyelvet nem tudja; ugyanazért azt vélné, hogy tétessék a nyelv hasznára s előmozdítására ismét valami, és a politikus dolgok bizonyos idő múlva magyar nyelven folytatassanak, de kárt ne tegyünk, sem erőszakot, ugyanazért a törvényes dolgok deák nyelven maradjanak, javasolja ezt az is, mert törvényeink, bizonyságaink, egyszóval minden törvényes igazságaink deák nyelven vannak írva; kívánja végtére ezt saját javunk is, mert ezek által, a melyeket erővel tenni akarunk, *a deák nyelv elnyomattatik és az ország a régi setétségbe visszaesik*; egyébaránt megyéje részéről, ha csak minden tisztviselőket hivataljokból ki-

zárni nem kívánják a státusok, a közönséges dolgoknak magyar nyelven leendő folytatására hosszabb üdőt adatni kívánt minden esetre».

Hasonló értelemben szól Árva vármegye követe s bevallja, hogy a tisztviselők nem tudnak magyarul s ha az indítvány törvényynyé válnék, hivatalukból el kellene őket bocsátani.

«Szepes vármegye követje, instructiójához szigorúan ragaszkodván, megyéje részéről előadta, hogy az egész megyében senki sincs, a ki a repraesentációkat, protocollumokat és egyéb jegyző foglalatosságokat nemzeti nyelvünkön csak középszerűképen is folytathatná; ha tehát a státusoknak az a célja, hogy azonnal minden közdolgok a vármegyékben magyar nyelven teljesíttessenek, úgy az egész magistrátusnak el kelletik búcsúzni és az egész kormánynak meg kelletik szűnni.»*

«Némely nemes megyék részéről előhozattatott az a kívánság, hogy a juridicumok a politicumoktól különböztessenek meg, és amazok ugyan deákul folytattassanak azokból, mert törvényes könyveink, minden leveleink és próbáink is nemcsak deák nyelven vannak, de azonfelül azoknak kiadatása a fordítás végett veszedelmes, sőt azonfelül sokszor lehetetlen is lenne, a politicumok pedig vitetnének nemzeti nyelven. Kívánja ezt az is, hogy sok jurisdictiókban elegendő, sőt sokakban egy magyarul tudó személy sem találtatik.»**

A személynök nagy buzgósággal használja fel e nyilatkozatokat érvül a magyar nyelv behozatala ellen s végre azt mondja, «hogy a nemzetnek megmaradása kívánja

* Diarium 1811. 345. s. köv.

** U. o. 369. l.

a nemzeti nyelvnek serény behozását, azt épen mondani nem lehet; mert sok száz esztendőktől óta feláll Magyarország, ámbár mindenkor deák nyelven mentek a közdolgok, és azon nyelv mellett is csak oly jó hazafiak voltak az előtt is, mint most».

A személynök e megjegyzése klasszikus kifejezése annak a felfogásnak, hogy Magyarország nem nemzeti, hanem közjogi egység s bizonyítja, mennyire kiveszett a nemzeti egyéniség tudata a régibb nemzedékből.

A városok követői közül a lőcsei, budai és soproni szóval fel a magyar nyelv azonnal való behozatala ellen.

A papi rend szintén ellenzi a magyar nyelvet s szószólójuk egyszerűen azt mondja a szemináriumokra nézve, «hogy a kis papoknak annyi tudományokat kell tanulni, hogy a kiszabott üdő alatt alig végezhetik el azokat, miként lehetne tehát még a magyar nyelv tanulásával is terhelni?»

Ily szellemben foly a vita az országos bizottság javaslatainak többi pontjai felett. Vannak, a kik azt kívánják, hogy az üzeneteket országgyűlés két táblája között magyar nyelven kell szerkeszteni, mások ismét, a kik a *corpus juris* magyar nyelvre való fordítását tartják szükségesnek; mások ismét a magyar királyi udvari kamarát akarják arra kötelezni, hogy magyar nyelven hivataloskodjék; mások a katonaságnál is be akarják hozni a magyar nyelvet; vannak a kik a nagy uradalmak tulajdonosait arra akarják kötelezni, hogy ne a német, hanem a magyar legyen tisztjeik ügykezelési nyelve stb. De ezek az indítványok elesnek, mert a személynök s a többség ellenzi.

Említést érdemel még a vita a magyar színház ügyében. Erre nézve a személynök «gondolkozását ekképen fejezte ki: hogy nem akarja ugyan a theatrumoknak az erkölcsre

való hasznos vagy ártalmas befolyását hosszasan fejtegetni, azt mindazonáltal el nem hallgathatja, hogy ha a magyar nyelvnek terjesztése által a nemzeti erőt, energiát és vitézséget akarjuk visszahozni, ezen célra a játszó színeknek, alkalmas voltáról méltán kételkedik; bizonyítják ezt a régi nemzetek példái, a kiknél a theatrumok csak hanyatló s elgyengült korokban hozattattak be. Egyébiránt kívánta, hogy a státusok és rendek ezen pontban előadott kívánságok teljesítésének módját bővebben kifejeznék».

Békés vármegye követe szükségesebbnek tartaná egy magyar tudós társaság felállítását. De a rendeknél ez vizsgálagra nem talál s a színház kérdésének tárgyalásától el nem térnek s «többen voltak, kik nyomós beszédjeik által a játékszíneknek mind az erkölcsre, mind nyelvre és jó ízlésre hasznos befolyását nemcsak az újabb, hanem régibb nemzetek példájokkal bizonyították, és így hogy szükséges legyen a törvényhozó hatalomnak ezen tárgy körül foglalatoskodni, megmutatni igyekeztek.

«Volt ugyan egy-kettő, a kik a theátrumnak az erkölcsre való hasznait kérdésbe vévén, nem vélte azt illendő tárgynak lenni, melyről törvény hozattasson. De ezen kérdés eránt többen az európai nemzetek egyetértését és példáját hozván elő, nem vélték szükségesnek lenni, ezt hosszabban fejtegetni. És ezen tanácskozásban a theatrumot egyedül azon tekintetből kívánták nézetni, mint a nyelv gyarapításának bizonyos és legsikeresebb eszközét; egyébiránt nem ellenzették, hogy erről a törvényben szó ne legyen, ha kívánságokat egy felirat által elérhetik.

«De mások törvényt kívántak ez iránt hozatni, mivel a felírásnak sikeretlenségét tapasztalták a helytartótanács feleletéből, mely által azon kérést, hogy az újonnan épült pesti theátrumban a magyar játszó-társaság a németekkel

felváltva játszhaszon, egészen megtagadta. Az igazsággal látszik ellenkezni, hogy minekutánna a pesti theátrum Pest városának eladott fundusaiból épült, az egyedül a német társaságnak szolgáljon és abból a magyart kizárhassa. Ezen városnak értéke s gazdagsága rész szerint az egész nemzet kereskedéséből és minden igyekezetének ottan, mint fővárosban legtöbbször megforduló hasznából, rész szerint a törvények és más egyéb dolgok miatt ott mulató hazafiaknak költsége által növekedett; illő tehát és igazságos, hogy a nemzeti közjóra használhasson; sőt ha, a mint állítatik a magyar játékszín a némettel meg nem férhetne, úgy egyedül a magyar maradjon, a német pedig megszűnjön; mivel akár mint a nyelv előmozdításának, akár mint a nemzet pallérozódásának eszközét tekintsük, ezzel hazánkban a németnek nem tartozunk.

«Ezen kívánság eránt a M. Personális azt jegyezte meg, hogy Pest városának, valamint az eladott fundusai, úgy az azokból épült theátruma is határozottan tulajdona; nem lehet tehát annak használásában ötlet törvényünk értelmé szerint háborgatni. Pest városa is a theátrumát annak adja, a kitől a reá költött kapitalisainak legbizonyosabb hasznát várhatja. Már a mint hallatik ez iránt alkut is csinált, nem lehet tehát azt itten elrontani. — Ne terjeszszük azért messze kérésünket, nehogy azt is, a mit különben elérhetnénk, elhibázzuk; és elégedjünk meg azzal, hogy a magyarok a németekkel felváltva játszhaszanak.

«Hozzá állott a M. Personálisnak javaslásához, a többi között a Pest vármegyei követ is, azt állítván részéről, hogy a németek kizárásával kérésünknek elérését nehezítenénk, de különben is nemzeti játékszínünk még formálva nem lévén, szüksége vagyon annak példára, mely szerint magát tökéletesítse. Megállapítván tehát, hogy törvény

nélkül, csak különös felírás által kérettesen a németekkel felváltva való játszás, azt javasolta a M. Personális, hogy ezen kérdésnek kellemetesebb előadása végett hagyattasson ki, a mi ezen pontnak végén mondatik, úgy mint hogy máskülönbén a pesti theátrum nemzeti nevet nem is fog érdemleni, a mire hosszabb vetélkedés után rá állottak ugyan, valamint annak kihagyására is, hogy ha a két játékszín együtt meg nem férhetne, a német a magyarnak helyt engedni tartozzon, azon feltétellel mindazon által, hogy ha a magyar játszó-társaság kirekesztetne, a pesti theátrum nemzeti theátrum névvel meg ne becsültessen».*

Így tárgyalta a magyar színház ügyét az országgyűlés. Valóban egyedül álló eset, hogy az uralkodó nemzet ennyire jusson a saját országában. A kikben a nemzeti önérzet fölébredt, mélyen megszegyenülve látták a nemzet nyomorúságát. Saját fővárosában idegen, sőt üldözés tárgya volt s a főváros hatósága az ország főkormányzékének támogatásával nyíltan akadályozta a magyarság kulturai törekvéseit. De a többség nem is érzi ennek az állapotnak lealázó voltát s mert nincs nemzeti érzülete, nem is háborodik föl a nemzet érdekeinek s méltóságának a megsértése miatt.

Az országgyűlés bizottságának munkálata módosításokkal s kihagyásokkal ugyan, de mégis a fejedelem színe elé kerül, de a magyar főhatóságok, főurak, főméltóságok s egyéb az udvarnál befolyásos magyarok tanácsa következtében szóról-szóra ugyanazzal a rövid felelettel utasítja el a benne kifejezett követeléseket, mint 1807-ben, mely szerint az eddig hozott törvények a magyar nyelv kiműve-

* Diarium 1811. 384. s. köv.

lődésére s terjesztésére elégségesek lévén, új törvények alkotásának szüksége fenn nem forog». ¹

E jelenségek mélyen elkeserítik a jobbakat; «jól írtam verseimben, — írja gróf Dessewffy József Kazinczynak, —

«Irj a jövődönék, jövő századoknak,
Nem a mostan élő buta magyaroknak.

Ezen versek nincsenek reád csinálva, hanem sok korcsainkra, gubóinkra, képmutatóinkra, egy szóval a nemzetnek felső, középső, alsó aljára, azon salakos sepredékre, a mely nemzetisedésünket minden kigondolható módon ellenzi, vagy mikor eszközölni is kívánja, inkább a maga mulandó diszéről, tisztességéről, mint a nemzet valóságos becsületéről — már észre sem vett elfajultságában — gondoskodik». ²

A magyar rendi társadalom sokáig áll ellen a nemzeti-ségi eszmének. Még a magyar irodalom nagy lendülete sem dönti el a magyar nyelv ügyét a nemzet javára. Még 1826-ban, a Zalán futása megjelenése után is vita tárgya Zemplénmegye közgyűlésén, vajon a deák vagy a magyar legyen-e a közélet nyelve? «Matolay — írja Kazinczy — azt mondja, hogy a magyar nyelv behozása veszedelmet hoz constitúciónkra s minden jussainkra. Viczmándy felkiált: oda a religió, ha a deák nyelv eltolatik. Erre Matolay: hoc est quod dicere volui». ³

De tévedés volna azt hinni, hogy a nemzeti érzület teljesen kihalt az egész magyar társadalomból. Ez még a legrosszabb időkben sem történt. A nemzeti érzület mint homályos ösztön élt sokak lelkében, a kikben az idegen

¹ Acta Comit. 1811. CXXVIII. 57.

² Dessewffy és Kazinczy levelezése X. levél 1808. 6/V.

³ U. o. CCCXXI. 1.

befolyás vagy az alacsony érdek el nem fojtotta. Voltak sokan, a kik nem lehettek mások, mint magyarok s a kik megérik a magyarság mellőzését vagy sérelmét. Ezekre mindig azt a benyomást teszi a magyar elem helyzete az országban, hogy el van nyomva, ámbár idegen uralom közvetetlenül nem nehezedett az országra s minden fő és alsóbb hivatal magyarok kezében volt.

A magyar érzés ezeknél mindig naiv módon nyilvánul s az egykorúak tömege megmosolyogja őket, mint a nevetlen gyermeket, mely a konvencionális formák ellen vét. A magyar nyelvet és ruhát a műveletlenség, falusiaság ismertető jelének tartották. Ma, egy későbbi korban, jól esik látnunk az egészséges ösztön kitöréseit, mely nélkül lehetetlen lett volna a nemzet újjá születése. Mikor a magyar koronát 1790-ben Budára hozták, a királyi palotában helyezték el. «Itt rövid orációja lévén Zichy Károlynak az ország bírójának, ki akarta nyitni a ládát, de nem nyílt. Németül más kulcsot kérvén, melyre mond egy ott álló magyar úr, Nemes Zsigmond: «Kegyelmes Uram! nem német korona az, nem tud az németül; próbálja excellenciád magyarul s úgy szóljon hozzá, majd kinyílik». — Melyen mindenek elmosolyodván, a judex curiæ is magyarul kinyitotta a ládát s belőle a korona kivétetvén, a palota folyosójáról megmutattatott az összesereglett sokaságnak».*

«Nem régiben — írja egy másik — egy kis társaságban

* KERESZTESI Naplója 201. A Mindenes Gyűjtemény ugyanezt így beszéli el (1790. XXIII. levél 368. lap): «mikor a sz. koronát Budán a ládából ki akarták venni, igen nehezen fordúlt az egyik kulcs, azért is némelyek már Schlossert akartak hivatni. Egy magyar úr meghallja, hogy Schlossert emlegetnek: Magyarúl beszéljünk nagyméltóságú uraim a ládához, mindjárt megnyílik az. Alig mondotta ki e szót, hogy ki is nyílt a láda.»

egy magyar, de született nyelvén beszélni szégyenlő dáma azt mondotta, hogy ő csak azt szégyenli, hogy magyar. Ezt meghallván egy magyar vértű úr, a kin még soha plundra nem volt, úgy megbosszankodott, hogy azon szempillantásban kitörte a hideg».*

A nemzeti érzület hasonló nyilvánulásaira elég alkalom volt az országban, mert minden lépten-nyomon összeütközhetett az elnemzetietlenedés által teremtett viszonyokkal. De a nemzeti egyéniségnek, mint a mástól való különbözésnek e homályos tudatával, bármily nemes érzések szüldje legyen is, az idők végéig népfaj maradhattunk volna, mert ez nem elég arra, hogy egy ethnografiai egyéniség nemzetiséggé emelkedjék.

A nemzetiség megalkotása nagy politikai és kulturai munka eredménye. Erős állami szervezet, az intézmények tervszerű megalkotása s működése, az uralkodó faj kifejtett kultúrája, szellemi élete, irodalma teremti meg a politikai és kulturai közösséget, melyet nemzetiségnek nevezünk, s mely az önálló állami lét alapja.

A magyar alkotmány, az egész fennálló jogrend, melyhez a kiváltságos osztályok ragaszkodtak, legnagyobb akadálya volt a nemzetiség kifejlődésének s megerősödésének. Magyarország egész közjoga s intézményei nem a nemzetiség, hanem a kiváltságos osztályok érdekeinek biztosítására voltak alkotva; a magyar alkotmány a nemzetiség érdeke szempontjából tekintve, egészen közönyös szervezet volt. Akkor keletkezett, mikor a nemzetiségi eszme még nem élt s a ki összhangban érezte magát a fennálló jogrenddel vagy belenyugodott, annak szükségkép le kellett mondania a magyar nemzetiség kifejtéséről.

* Mindenes Gyűjt. 1790. II. levél 38.

S ha mégis azt látjuk, hogy a nemzetiség eszméje a rendi alkotmány intézményeinek körén belül némely megyében s ezek útján az országgyűlésen is talál képviselőket s követeléseik eleven viszhangra találnak, nem szabad felednünk, hogy ez az eszme akkor, még embrionális alakban lép a közéletbe, mint a magyar nyelv használatának követelése a közéletben s az iskolában. Látuk, mily ellenzésre talált még ez is a magyar arisztokratikus társadalomban, megyékben, kormányshékeknel, bíróságoknál s az országgyűlésen, pedig csak egy holt nyelv használatának törvényerejű szokását bolygatta meg, de a rendi alkotmány lényegét, a rendi jogokat és kiváltságokat legkevésbé sem érintette. Azok, a kik a magyar nyelv uralmát akarták biztosítani Magyarországon, azzal a megnyugvással engedtek nemes gerjedelmöknek, hogy ez az alkotmányon nem változtat semmit. Nagy Pál egyesítette magában a rajongást a magyar nyelvért s a szívós ragaszkodást a rendi alkotmányhoz. Világos jele annak, hogy a nemzetiségi eszme e fejletlen formában még nem ütközött a rendiség érdekeibe.

A nemzetiség ebben az alakban nem volt oly eszme, melyet akkori politikusaink végig gondoltak, nem volt még oly elv, melyből politikai rendszert, politikai világnézetet alkottak volna. A magyar nyelvben a nemzet egyéniségének egyik nyilvánulását kívánták elismertetni.

De a nemzetiség eszméjének nem a magyar nyelv használata volt egyedüli tartalma. Ez az eszme, mint politikai program magában foglalja a nemzet önálló életének, belső szabad fejlődésének minden feltételét, az uralom s az állami függetlenség követelését, mely nélkül szabad nemzeti fejlődés nem képzelhető.

A ki a nemzetiségi eszmét végig gondolta s komolyan

meg akarta valósítani összes következményeivel, annak el-
lentétbe kellett jutni a rendi alkotmánynyal s az egész
fennálló jogrenddel.

Ez a nagy elv nem fért a magyar közjog szűk formáiba.

A magyar alkotmánynak az osztályuralom szervezetéből
a nemzeti uralom szervezetévé, Magyarországnak közjogi
egységből nemzeti egységgé kellett átalakúlnia. Fel kellett
bontani a rendi társadalom fennálló tagolását s a külön-
böző osztályokat egy magasabb egységgé, nemzetté kellett
összeolvasztani. A mit a rendi elemek tisztán közjogi
felfogása s közönye a nemzeti szempontok iránt nem-
csak lehetségessé tesz, de a mi napirenden van, hogy az
oláh, horvát, szerb, tót nemes elnyomhatja a magyart, mert
jobbágya, a nemzeti szellemű közösségben lehetetlenné
válík. Az osztályérdek szolidaritást létesített a különböző
népfajokhoz tartozó nemesség között s együtt nyomták
s pusztították a magyar parasztot, de a nemzeti érzület ma-
gasabb hőmérséke megbontja ezt a közösséget s a nemzeti-
ségi eszme egymás ellenségévé teszi, mert különböző nép-
fajokhoz tartoznak s a nemest s a parasztot egyesíti, mert
most már másokkal szemben egyek a magyar nemzetiség
magasabb közösségében.

Új felfogások, nemesebb, szelidebb érzések kútforrása
volt a nemzetiségi eszme, melyeknek, ha nagyobb töme-
geket hatottak át s nagy szellemek öntudatos politikai rend-
szerré alkottak, föl kellett forgatniok az egész fennálló
jogrendet.

A magyar nemzetiség önálló fejlődésével ellenkezett
a fenálló hadi szervezet, a gazdasági politika, a közoktatás
szervezete s a nemzet legfontosabb érdekeinek idegen ellen-
séges kormány kezébe való kiszolgáltatása, a mi a rendi
alkotmánynak szükségképi következménye volt. Önálló

magyar nemzetiség csak az önálló magyar állam alakjában lehetett valósággá.

Az uralkodó közösségből s az Ausztriával fennálló kapcsolatból eredő bajokon kívül meg kellett szüntetni a nemzeti fejlődés belső akadályait is. Az osztályérdek szervezetének a nemzeti élet szervezetévé kellett átalakúlnia s romba kellett dönteni az osztályérdek összes intézményeit. A nemzeti fejlődés a nemzet összes erkölcsi, szellemi és anyagi erejének felhasználását s akadályainak kérlelhetetlen eltávolítását követeli. Nem maradhattak meg tehát a rendi közjog gazdasági intézményei, mint az ősiség s a jobbágyi viszony; nem volt fenttartható a nem-nemesek kizárása a közéletből s a hivatalokból; nem maradhatott meg a középkori pénzügyi rendszer, mely a földbirtok adómentességét fentartván, lehetetlenné tette az ország anyagi és szellemi fejlődésének előmozdítására szükséges beruházásokat; nem állhatott meg az igazságszolgáltatás s közigazgatás rendszere, mely az osztályérdek eszköze volt s át kellett alakúlnia a jog és törvény, a közérdek megvalósításának szervezetévé.

A nemzetiség eszméje logikai szükségszerűséggel ide fejlődik nálunk a következő korszakban s gazdag tartalmával pezsgő életet, nemes lelkesedést, magasabb ideális elvet lehel a nemzetbe, melytől megifjodik s megerősödik.

A hosszú tél után a nemzeti élet száraz fáján az irodalom volt az első ág, mely levelet hajtott; ha a fa még ép volt, ki kellett zöldülni a többinek is.

De ebben a korszakban, a rendi felfogás még sokkal erősebben uralkodik a szellemeken, semhogy a nemzetiségi eszmét egész nagyságában befogadhatnák.

Csak a nemzeti nyelv használatát követelik a leglelkesebbek is, de a nemzeti egyéniség önálló fejlődésének

minden feltételét az államélet minden ágában, tehát a nemzetiség életének nélkülözhetetlen eszközeit s biztosítékait nem követelik ők sem, mert az eszme még teljesen meg nem érett s ellentétben állott az uralkodó érdekekkel.

E korszakban is látjuk már a nemzeti érzület melegének lassú szétáradását a nemzet testében. Hatásai megjelennek néhány megyében s az országgyűlésen is. De az új, termékenyítő elv forrása nem a hivatalos Magyarország körében fakad. Nem az udvari kancellária, nem a helytartótanács, nem a megyék emberei közül kelnek föl az új eszme képviselői. E megdermedt világban, e kietlen szellemi pusztaság légkörében nem teremnek új eszmék és ideálok. Más vidékről jutnak azok ide s oly emberek a hirdetői, hősei és mártirjai, a kik távol állottak e köröktől vagy a kiket a sors kiragadott onnan s azért nem állottak a rendi elemek öröklött felfogásának uralma alatt.

A magyar írók és költők a nemzetiség eszméjének első munkásai, a kik a magyar nyelv és irodalom megalkotásán fáradoznak.

A XVIII. században a nemzeti szellem elgyengülése abban nyilvánul, hogy a magyar nyelven való írói munkásság majdnem teljesen megszűnik. Egész évtizedek múlnak el, melyekben nem jelenik meg egy munka sem, mely az emberi tudás valamely ágával vagy a közélet s irodalom kérdéseivel foglalkoznék. A magyar nyomtatványok száma már oly csekély, hogy nem is adnak munkát a nyomdásznak. 1711-ben megjelenik három füzet, 1712-ben öt, 1714-be négy, 1715-ben már csak kettő, a Lelki kincs s a Keresztyéni tökéletes életre intő tíz hétre rendeltetett nyolczvan elmélkedések; 1716., 1717. és 1718-ban négy-négy, ezek között Károlyi Gáspár új testamentomának új ki-

adása; 1728-ban négy, nagyjából Katakizmus, imádságos könyv, szentek élete, halotti beszédek. 1766-ban 25 nyomtatvány jelenik meg; ezek között Bod Péter Magyar Athénása érdemel figyelmet, a többi jelentéktelen munkácskák fordítása s 17 közlök vallásos tartalmú.

A magyar közönség pedig vagy épen nem, vagy latinul s később németül olvas s e nyelven írnak a tudósok és publicisták is. A magyar nyelv Magyarországon megszűnik az irodalom nyelve lenni.

De nyelv és irodalom nélkül nincs nemzetiség. Az irodalom a nemzet szellemi egyéniségének nyilvánulása, de egyszersmind a nemzetiség fentartásának eszköze. A mint egy nemzet megszűnt a maga nyelvén írni, megszűnt mint szellemi egyéniség élni s kénytelen valamely idegen nemzetbe olvadni.

Azért nagy pillanat volt a nemzet életében, midőn néhány lelkes ember arra tökéli el magát, hogy magyarul fog írni oly czélból, hogy megteremtse a magyar irodalmat s oly szellemi mozgalmat indít meg, mely nem áll meg többé s gyors haladásában a magyar irodalom későbbi virágzására vezetett.

S e nagy esemény nem is Magyarországon történik meg. hanem egy idegen ország fővárosában, Bécsben, mely egy ideig a magyar irodalmi mozgalmak középpontja volt. Az a néhány magyar ifjú nemes testőr, a ki ha vármegyéjében marad, ép oly meddő életet élt volna, mint a többi, Bécsben jut nemzete elmaradottságának tudatára. Műveltségre törekednek s azt idegen irodalmakból merítik, de azért magyarok maradnak s tanulmányaik eredményét magyar nyelven közlik a magyar közönséggel. Ezzel veszi kezdetét az újabb magyar irodalom.

Magyarul írt még báró Orczy Lőrincz és gróf Ráday

Gedeon is, de úgyszólván magoknak írtak s nem a közönségnek s költeményeik tartalma sem volt alkalmas nagyobb hatás előidézésére, még ha nyomtatásban megjelentek volna is. S azért ha Bessenyei, Báróczi, Barcsai s a többiek nem jutnak Bécsbe s nemes buzgalmuk s ragaszkodásuk nemzetökhöz nem ösztönzi őket irodalmi tevékenységre, a magyar irodalom fonala megszakad s elmarad a lendítő hatás is, melyet követőikre gyakoroltak.*

Munkáikban nincsenek meg a geniálitás nyomai; a francia irodalom befolyása alatt állnak s mintáik sem annak javából valók. Bessenyei nem költő, Báróczi csak fordításával tett szert jelentőségre, társaik még gyengébbek voltak. Nem annak van nagy jelentőség a mit írtak, de hogy magyarul írtak. A mit alkottak, nem volt irodalom, nem volt a nemzet géniusának kifolyása s megtestesülése s nem volt elég egy nemzet szellemi táplálására. De abban az időben, mikor a nemzeti érzület már a jobbakban is csak homályos vágy alájában jelent meg, e néhány ember képviseli a nemzet irodalmi életét s ideáljait. Olyanok voltak ők, mint az alélt ember gyenge lehellete, mely csak a szájához tartott pelyhet mozgatja meg, Nem elég az életre s csak azt jelenti, hogy a halál még nem következett be. A mit alkottak kevés volt egy jelentékeny irodalmi életre, de azt mutatta, hogy a nemzet még nem halt meg. Azért nagy nevek ők nekünk s míg a magyar nemzet él, tisztelettel fogják emlegetni.

A megindult irodalmi mozgalom évről-évre több munkás szellemet von körébe. A sivár közéletből, mely tele van

* BRÖTHY ZSOLT. A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban című kitűnő művében bőven tárgyalja e korszak irodalmi viszonyait.

hazugsággal; az alacsony nagyravágyással eltelt emberek közül, a kik azt hiszik, hogy akkor emelkednek legmagasabbra, mikor legmélyebbre süllyednek; ez önző, korlátolt, ideáltalan magasabb szárnyalásra képtelen tömeg közül jól esik e körbe menekülni, a hol a nemzet nemesebb elemeit találjuk fel s a hol az emberek nemzeti eszményekért élnek, áldoznak, szenvednek, anyagi haszon és erkölcsi elismerés nélkül.

A Bessenyei fellépését (1772) követő harmincz év alatt jelentékenynyé válik az irodalom munkásainak száma. Horvát István 1805-ben már 191 magyar író is ismer. Ezek között vannak irodalmunk kimagasló alakjai: Ányos, Péczeli, gróf Teleki József, Virág Benedek, baróti Szabó Dávid, Rajnis József, Dugonics András, pálóczi Horváth Ádám, Gvadányi József, Verseghy Ferencz, Bacsányi János, Csokonai, Kisfaludy Sándor, Berzsényi, Kis János, Szemere Pál, Szent-Miklóssy, Kármán József s korszakos működéssel valamennyit felülmúló Révai Miklós és Kazinczy Ferencz. Ezeken kívül nagy a jelentéktelen, majdnem névtelen írók száma, kiknek csak a buzgóságot, lelkesedést tudjuk beérdemülni. Ez volt az irodalmi alacsony növényzet, melynek mint a fűszálnak nincs egyénisége s csak az a jelentősége van, hogy ha bőven tenyészik valahol, azt mutatja, hogy a föld nem vesztette el termő képességét s reményleni lehet, hogy idővel hatalmas sudarak fognak belőle ég felé nyúlni, melyekre bámulva fognak föltekinteni a késő nemzedékek.

Legnagyobb része idegen irodalmak befolyása alatt áll. Az egyik csoport a francziát, a másik a latint, egy harmadik a németet utánozza; a kik nem állnak idegen minták befolyása alatt, a hagyományos irodalmat folytatták s ennek formáiban keresik a magyarosságot, de ezek nyersegek és

ízléstelenek. De valamennyinek egy a célja: a magyar irodalom megalkotása. Ős régi törvénye az emberi fejlődésnek, hogy minden nemzeti kultúra idegen művelődés hatása alatt keletkezik. Nálunk is az idegen irodalmakból merített műveltség ébresztette fel a vágyat s adta meg a szellemi eszközöket a nemzeti irodalom megalkotására. A nemzeti műveltség hiánya vitte a magyar fajt az enyészet szélére, csak nemzeti műveltséggel lehetett megtartani az életnek. »Íróink s olvasóink száma — írja Kazinczy már 1787-ről — mind inkább szaporodik, és ha az ügynek új munkás barátja tűne fel, kicsinységgel ugyan talán, talán csak egy alkalmi verssel, de a mely lelket mutata s reménységet hagyott, hogy az író ott meg nem áll, mely öröm vala minden felé! mint repüle az új név egy szájról más szájra! az új társ felkeresé a régiebbeket s a régiebbek kiterjesztett karral jövének az új elibe, leveleinkben térénk egymást mint a rómaiak, hogy a külvilág nyugétól megszabadúlhassunk. Jobb lélek kezde szárnyallani a közügy mezején s most közelite igazán a várva várt reggel; az az előbbi hajnalgással derengés volt».*

Kazinczy, e bámulatos ember, újkori történelmünk legnagyobb alakja, irodalmunk középpontja. Belőle sugárzik szét a magyar irodalom eszméje, mint a magyar nemzetiiség fentartásának eszköze. Új irányokat tűz ki, buzdítja, vezeti a tétovázókat s gyengébbeket s óriási tevékenysége nem lankad az élet reá nehezedő nyomorúságai alatt, az inségben sem. A nemzeti irodalom megteremtésének szenteli egész életét s e nemes szenvedély adja meg neki az erőt a küzdelemre a legnagyobb ellenség, a nemzet közönye s tespedése ellen. Egy új eszmét visz közéletünkbe. Nem

* Pályám emlékezete, 102.

tagadhatta senki, hogy a rendi alkotmány nem védte meg a nemzetiséget. Fennállott, s mégis bekövetkezett a magyarság példátlan elnemzetietlenedése. A magyar közjog formái között majdnem megsemmisült a nemzet egyénisége. A nemzet fenmaradásának nagyobb biztosítékot kellett tehát keresni. A nyelv és irodalom kifejtésével, ki kellett fejteni s megerősíteni a nemzet egyéniségét. Így élhetett, ha az alkotmány elveszett is, a nélkül meg kellett halnia, ha az alkotmány fennállott is.

Ezt az átalakulást csak az idegen műveltség elsajátításával hiszi megvalósíthatónak. A magyart művelni kell, hogy igazán magyar lehessen. Ő maga egészen a német irodalom hatása alatt áll. Ő Magyarország legműveltebb elméje s leglángolóbb szíve. Ő Magyarországon a legnémetebb s legmagyarabb ember. Művészi érzéke bámulatos s ő az egyedüli magyar, aki korában Göthét megértette s érte rajongott.

Németül jobban ír, mint magyarul s nem tagadja, hogy mikor magyarul ír, németül gondolkozik. «Ez alkalommal — írja Kiss Jánosnak — Molnár megszólita: Amice spectabilis! werden Sie mir erlauben, dass ich eine Kritik über Ihren Styl falle? Sie denken deutsch, da Sie ungarisch schreiben». — «Und das wäre ein Fehler? Kérdém tőle, Cicero dachte ja, während er lateinisch schrieb, griechisch und in Rom galt der Schriftsteller, der die schönen Formen des attischen Denkens und Ausdrucks in die Sprache der Römer übertrug».

Jellemző a korra nézve, melyben élt, hogy házi körében is a német volt a társalgás nyelve. Gróf Török Sophiet németül kéri meg s ez németül igéri oda kezét, de azért mily meghatón nyilatkozik Kazinczynál a magyar nyelv szeretete! «Fizsi még csak negyed napos gyermek volt — írja Kiss

Jánosnak — s Sophie reggel magához szólít: Kazinczy monda, halld csak mit álmodtam. A leányod már járt, már beszélt. Kérdém tőle: szeretsz engem? s azt felelte, szeretem mamácskát. S nevesd a boldog atyát s nyelve bohó szeretőjét, tudakoztam Sophiet, mely nyelven mondta, azt Fizsi s képzeled, magyarul».

E korszakban a német irodalom s a német észjárás uralma lehetetlenné tette a magyar stíl megalkotását. Kazinczy s a legbuzgóbb magyar írók a német nyelvet a művelődés nélkülözhetetlen eszközének tartották. A magyar nyelv szeretete nem jár együtt a német nyelv gyűlöletével. Azért II. Józsefnek a német nyelvre vonatkozó rendelete, a leglelkesebb magyar írók körében nem is kelt nagy felháborodást s nagy tisztelettel emlékeznek személyéről s nem találjuk azt az ellenséges indulatot, mely iránta más körökben nyilvánul.

Révai Miklós, a ki életét szentelte a magyar nyelvtudománynak s az irodalmi nyelv szabályozója lett, mint a Magyar Hirmondó szerkesztője következő szavakkal közli olvasóival II. József rendeletét: «Édes magyarim! Ezen kegyelmes parancsolatnak, a mint itt ő felsége maga is mondja, az oka az, hogy született magyar nyelvünk elhagyatott, ki nem palléroztatott és országainkban közönséggé nem tétetett; régi eleink, magyar vérből származott királyaink, bár követték volna más országok példáját, és a helyett, hogy országaikban más idegen nyelveket behoztának, bár magok nyelveiket excolálták, és az ország dolgainak folytatásában a deák helyett közönséggé tették volna, most mi is, mint más nemzetek, édes született nyelvünkkel dicsekedhetnénk, és e sem volna akármely szebb s legvirágzóbb európai nyelvénél is alább való, talán minden nemzet uraságainál és asszonyságainál a francia és olasznál

kedvesebb és közönségesebb volna; ez ugyan már most késő, de azért reménylhetünk mégis, hogy netalán kedves maradékaink elhagyatott édes nyelvünket virágzóvá s közönségessé tehetik.» Ép oly kevésbé ütközik meg a német nyelv tanításán az iskolákban s azt mondja, hogy ez csak hasznunkra lehet.* De nemcsak mint hirlapíró, hanem magán leveleiben is ily szellemben nyilatkozik.

1785-ben Benkő Józsefhez írt levelében közli vele irodalmi terveinek megíúsulását. «A ki csak látta és pözsögött benne még valami kicsiny csepp magyar vér, mind örült a hazai nyelvnek emez igazabb és hathatósabb felemelkedésének. Csak a hazától elhasznlott gonosz hazaárulóknak szúrta a szemöket. Ezeknek oly gonosz volt a szándékok, hogy szép igyekezetemnek elnyomatására mintegy össze-szövetkezvén, a magyar nyelvnek ez által felújúlható virágzóbb állapotját egészen felforgatták az udvarnál. Annál az udvarnál, mely bátor ugyan német, de mégis oly kegyes nemzetünkhöz, hogy annak nyelvét eltörteni magától ugyan soha sem volt szándéka, hanem őseinktől elfajúlt rossz mieink, azok az alacsony hizelkedők, kik nemzetünkről s nyelvünkről gonoszat sügnak be. Senki sem akarta ügyemet segíteni. Kénytelen voltam magam a felséghez (II. Józsefhez) felmenni. Kitettem szóval is előtte s beadtam írva is bőven, mit akarok a haza javára és nemzetünk megvilágosodására. A fejedelem nem tehetett többet annál, mintsem a mit tett. Megjelölve küldötte által a kancelláriának esedező leveletem. Ezen múlt, de főképen a helytartó-tanácsn, vagyis annak gonosz fején, ama sok átok tárgyán, a hazaáruló Niczkyn.»**

* BÁNÓCZI: Révai M. élete és munkái 121.

** CSAPLÁR B. Révai Miklós élete 404.

Báróczi sem Józsefet vádolja a magyar nyelv elnyomásával, hanem a nemzetet saját nyelve elhagyásával, melynek szükségképi következménye, a magyar nyelv mellőzése a kormányzat körében is. «Ugyan ki az oka — úgymond — hogy a nemzet a maga országlójával magyarul nem beszélhet? Légy egyenes ítélőbíró és valld meg igazán, ennek valóságos oka nem maga-e a nemzet? mely ha akart volna, már egynehány száz esztendőttől fogva szólhatott volna vele maga nyelvén. Ne vessük mi az országlóra azt a hibát, mely egyedül mi reánk háramlik! Ugy-e, hogy mindazokkal a népekkel, melyek birodalma alatt fekszenek, ugyanazon nyelven szól, melyen ezek a népek mind törvényeket, mind pedig ország dolgait folytatják. Német tartományaival pl. németül, Belgiummal francziául, Lombardiával olaszul. Sőt többet tett . . . minthogy a cseh nemesség a nyelvet beszéli, a fejedelmek is nagyobbára megtanúlták; közelebb-ről meghalt József császár igen jól tudott csehül. — Ebből lehet hát kihozni, hogy ha a magyarok nem vetették volna meg magok született nyelvöket és nem hogy aztat szegyenlették volna (mint sokakban az első nemesség között, nevezetesen pedig az asszonyokban mind a két rendet csaknem közönségesen fájdalommal kell tapasztalni), hanem inkább tisztességnek tartván ennek a nemes nemzetnek nem csak szabadságaival, hanem mint szintén más nemzetek nyelvével is élni, úgy csálhatatlanul hiszem, hogy az országló is megtanulta volna.»*

Pápay Sámuel buzgó magyar s ép így gondolkozik. «A bécsi nagy világ gyönyörködtető fényessége magához hódította nemzetünk elejét s minekutánna azon nagy világ gyönyörűsége a mi nagy városainkba is, melyek tudjuk,

* BÁRÓCZI: Védelmeztetett magyar nyelv, 52.

hogy jobbára németekből állanak, elhatottak, ez a német csinosság és fényűzés osztán annyira megigézte nemzetünket, hogy sokan nagyjaink s főnemeseink közül és kivált asszonyaink, ezek a férfiak hódítói, végtére mind a nemzeti öltözetet, mind a hazai nyelvet megvetvén, tetétől fogva talpig úgy megnémetesedtek, hogy némelyek szinte szegénylettek magyaroknak neveztetni. S mi csuda ily környürlásokban, hogy a fejedelemség is a német nyelvet kívánta közönségesen felvétetni Magyarorszáiban.*

Decsy Sámuel a «Pannoniai féniksz» lelkes szerzője is a nemzetet ítéli el. «Nemcsak nemzetünknek irigyei, nemcsak hazánkba átköltözött idegenek, hanem mi magunk is okai voltunk s vagyunk még most is nyelvünk míveletlenségének. Sokak előtt képtelenségnek lenni látszatik ez az én mondásom, a kik azt merik mondani, hogy egy nemzet sincs a világon, mely forróbb indulattal viseltetne hazájához mint a magyarok. Én ugyan azt nem tagadom, mind azáltal meg fogom azt alább mutatni, hogy egy nemzet sem volt hazája boldogsága iránt a magyaroknál érzékenytelebb, egy sem volt szülő és emlőin tápláló anyjához háladatlanabb mint mi, egy sem volt a természetnek gazdag ajándékival kevésbé élni tudó mint mi, egy sem volt magának nagyobb ellensége mint mi.»**

Péczei József a ki folytonosan izgat a magyar nyelv mellett s folyóiratot indít meg e célra, nagy veszélynek tartja a német nyelv behozását s azt mondja, hogy «ha a korona Bécsben maradt volna is, ha földjeink felmérétek volna is, ha a nemesség adó alá vettetett volna is stb., mégis csak megmaradott volna a mi magyar nemzetünk, de ha az os-

* PÁPAY S. Magyar literatura esmérete, 463.

** Pannóniai féniksz, 67.

kolák németül tanítottak s a törvényszékek németül folytatottak volna, úgy a magyarság az európai nemzeteknek lajstromjokból végképpen kitöröltetett volna». ¹

De ő is a magyarokat vádolja. «Kicsoda tehát annak az oka, hogy a polgári dolgok nem magyarul folynak? Egyedül magok a magyarok. A kegyelmes felség már ezelőtt egynehány esztendőkkel azt mondotta, hogy csak deákul ne folyjanak azok, megengedi ő felsége, hogy mindenek magyarul folytattassanak és csak azt kívánja, hogy a kabinétbe beadattatandó rövid kihúzás németül adattassék be. Lehetett volna-e ennél a magyar népet jobban megvigasztalni s felemelni? De fájdalommal értjük, hogy némely vármegyék ily kegyes ajánlása után is, mind csak azt kérik, hogy ismét a deák nyelv jöjjön be.» ²

S midőn II. József meghal s Magyarország közvéleménye átkokat szór emlékére, Péczeli József az, a ki Minden-es Gyűjteményében e cím alatt: «Ama jó szívű s embereket szerető II. Józsefnek, februárius 20. napján reggeli öt és hat óra között, életének 49-dik esztendejében történt szomorú halálát kesergő versek» gyászolja halálát s így szól róla:

«Oda! kinek embert szerető szíve
Volt az Istenségnek legfőbb remek mive.
Elaludt, ki abban tartá fő pompáját
Ha jól tesz s úgy tölti el minden óráját.
Oh be sok szív! mely tud nemesen érezni,
Izekre fog e bús hirre repedezni.» ³

Kazinczy a magyar nemzeti mozgalom hőse, nemcsak nagy tisztelettel szól II. Józsefről, de szolgálja is. Mint tan-

¹ Minden-es gyűjt. 1790. XVIII. 288.

² U. o. VII. 102.

³ U. o. XXIII. 360.

felügyelő nyugodt lelkiismerettel s teljes meggyőződéssel mondja 1789-ben «hogy félre érti ő felsége szándékát az, ki azt hihetné, hogy a német nyelv terjesztésével a hazának, különösen a magyar nyelvnek elnyomása vétetik czélba». S midőn II. József halála után szemére lobbantják, hogy a császárt szolgálta, önérzetesen védi magát s feltárja indokait. «Vádlának s még a jók is, hogy feledém kötelességemet a hazához, midőn azon nyelv tanulását sürgetém, mely előlni készüle a mienket. S vádoljak-e atyát, ki gyermekeivel német nyelvet tanúttat, mert látja, hogy arra szükség van?

«Nem értem vádlóimat, de nem hiszem, hogy annak nézhessenek, ki hideg volt valaha nemzete nyelvéhez. Ha kedves hivatalom teljesítése ellenkezett volna meggyőződésemmel, midőn főnótáriusnak már ki valék nevezve Abaújban s mikor Vay József ugyanazzal kínála meg Szabolcsban s midőn értettem a mit monda: hogy innen inkább fogok emelkedhetni, úgy én nem léptem volna az iskolákhoz. Becsületes ember fizetésért nem bánik lelkiismerete ellen; én szentül teljesítém ellenkező tiszteimet s így nyugalomban hallok a vádat.

«Ki minél jobban tud görögül, annál semmire valóbb — azt mondták valaha Rómában s ennek magunk közt is látjuk példáit, de az ellenkezőnek is látjuk s gondolom a gonoszok számába nem fogjuk számlálni Cicerót és Atticust, és a kik e kettőhöz távolabbról vagy közelebből hasonlítanak. Tudni jónak mindent hasznos s a ki rossz akar lenni, rossz lesz, ha csak magyarul tud is. Vannak rá példáink.»

A tisztelet és ragaszkodás érzelmei töltik el Van Swieten az osztrák közoktatási miniszter iránt is s egész nyilt-

* Pályám emlékezete, 155.

sággal beszél el egy későbbi korban — pedig eltitkolhatta volna — hogy kezét megcsókolta, mikor elvesztvén hivatalát, elbúcsúzott tőle. «Tudom én — mondja — mit köszönhet neki és atyjának *az én hazám is.*»*

Még Dugonics András is, a ki «Etelkáját» József császár ellen írta, azt mondja róla: «De ha József császárról valószínűsítően ki akarom nyilatkoztatni ítéletemet, én annak jó szívet sok ízben tapasztaltam . . . El is hitettem magammal, hogy a miben Magyarország ellen vétett, azt nem annyira néki, hanem rossz tanácsosainak és országáruló embereinek tulajdoníthatni.»**

Szentjóni Szabó László «Második József halálára» című költeményében dicsőíti az elhunyt fejedelem emlékét. «Az emberi nemnek igaz hív szolgája, A közszeretnek tüköre példája, Ki a józan elme s bölcsesség örvényén, segíteni kívánt népei törvényén. De kinek szándéka s minden feltétele szerencsétlenné lett s elmúlt együtt vele; Ki nagyokat akart s többre nem mehetett; Minthogy bús éltének szegény véget vetett; Ki éltét hamarább feláldozta értünk, Mint benne egy igaz jóltévőt esmértünk: De mégis nagyobb volt az egész századnál, Nézd utazó! József fekszik itt lábadnál!»

E jelenségnek, hogy a nemzet leglelkesebb fiai nincsenek II. József ellenségei sorában, hogy tiszteletet, bámulatot tanúsítanak iránta, hogy még a német nyelv terjesztését sem tartják nemzeti sérelemnek, mélyebb okának kell lenni.

Igaz, hogy a császár magasztalói nagyobb részt protosztások, de II. József a kiválóbb szellemek szemében a felvilágosodás képviselője volt a trónon s nemes törekvéseivel megnyerte a jobbak szeretetét Magyarországon is. Kazinczy s

* Pályám emlékezete 155.

** Dugonics András följegyzései, 1790. 11.

mások a kik úgy gondolkoztak s éreztek mint ő, mindenekelőtt a felvilágosodás s műveltség terjesztését tartották szükségesnek Magyarországon, melynek elmaradottságát borzadva szemlélték. De ép azok, a kik egy magyar irodalom megteremtésén fáradoztak, ismerték el, hogy a magyar nyelv fejletlen s a műveltség közvetítésére még alkalmatlan. «Úgy, de — mondja Révai — a maga nyelve a magyarnak a tudományoknak sem előadására, sem bevételére nem alkalmas; nohát a nyelvet kell előbb is alkalmatossá tenni.»* De mindnyájan egyetértének abban, hogy a német nyelv tudása nélkülözhetetlen a magasabb műveltség elérésére. A német nyelv terjesztése tehát a műveltség előmozdításával egyértelmű. Nem is tesz fel Józsefről, hogy a magyar nyelvet el akarja nyomni. «Ugyan fel lehet-e tenni — írja Révai 1790-ben — hogy ez a nemzetek atyja és fejedelmek példája, felséges második József császár és király, a ki mindent, valami a virtushoz közelit szeret és előbb mozdít», a magyar nyelvnek ellensége volna?*** A német nyelvet a nemzeti nevelés eszközének tartják, míg a magyar kifejlik s megerősödik s akkor ez lép helyére. Hisz ép ők azok, a kik mindent elkövetnek, hogy ez mielőbb lehetővé váljék.

Így gondolkoztak Kazinczy, Révai és mások s nem állnak ellentétben József intézkedéseivel. Voltak a kik nem ily tiszta indokokból támogatták II. József rendszerét. De Kazinczy és Révai indokainak tisztaságát nem lehet kétségbe vonni. A megyékben nagy az izgalom, mert ott a német nyelv behozatala s még inkább a latin nyelv kiküszöbölése a rendi alkotmány egyik alkotó részét s a személyes

* Egy M. T. iránt való jámbor szándék előbeszédében, 19.

*** U. o. 29.

érdekeket veszélyezteteti. Csak így magyarázható meg az a különben érthetetlen jelenség, hogy azok, a kik a magyar nyelv lángoló szeretetével keblökben, a nemzet ideáljait képviselik s életöket szentelik megvalósításuknak s a nemzet szellemi munkáját végzik, nyugodtabbak, elnézőbbek azoknál, a kik tétlenek, közönyösek vagy ellenséges indulattal voltak eltelve a magyar nyelv iránt József rendeletének megjelenése előtt épp úgy, mint József halála után is.

Hogy a II. József rendszere ellen bekövetkezett visszahatásnak nem volt nemzeti tartalma, semmi sem bizonyítja jobban, mint a társadalom magatartása a magyar irodalommal szemben. Lehetetlen volt, hogy a társadalom felső osztályai, melyek elvesztették nemzeti jellemöket, a tüntetés néhány hónapja alatt magyarokká alakuljanak át s őket a magyar nemzeti érzület hevítse. Azért azok maradtak, a mik voltak s visszaestek az előbbi állapotba, a mint a tüntetésre nem volt többé ok. A társadalom egyéb elemei, melyeket érintetlenül hagyott az idegen befolyás, a műveltség hiánya miatt voltak képtelenek kivonni a következtetéseket a bennök homályos ösztönként élő nemzeti érzületből. Egyik sem érezte a magyar irodalom szükségét. Amazok az idegen műveltség, emezek teljes műveletlenségek miatt s lehetetlen volt velök megértetni, hogy a magyar nyelv és irodalom a nemzetiség fentartásának egyik nélkülözhetetlen feltétele.

Az írók pedig minden eszközt felhasználnak, hogy ezt az igazságot minél jobban terjeszszék s a közönséget az irodalom támogatására buzdítsák. Könyveket írnak, hírlapokat és folyóiratokat indítanak meg, hogy «az asszonyokat s még eddig az olvasásban kevésbé gyönyörködő nemeseinket kapassák az olvasásra s a magyar könyvek szeretetére». Nemcsak közönyt, hidegséget tapasztaltak a magyar társa-

dalom részéről, hanem ellenséges indulatot is. «Vannak oly fonákul gondolkozó hazafi társaink — írja Pápay Sámuel 1808-ban — kik csakugyan nem akarnak még ma is régi megrögzött balítéleteikből kifejtődni s magános haszonlelésből-e vagy a tisztábban látó értelemnek foggyatkozásából vagy jó isten tudja mi okból, nemcsak megvetői nemzeti literatúránknak, de némelyek szinte ellenségei».*

«Beszélgettem — írja Horvát István — Révaival délelőtt sokáig a hazai nyelvről. Folyhatna-e ugyan beszéd közöttünk, mely ezt valamikép nem tárgyzná? Mindig szívünkön és nyelvünkön kell ennek heverni, hogy megsértett méltóságát védeni készek legyünk minden szempillantásban. Irtózás csak rá gondolni is, hogy ma sem szégyenlenek sokan a nyelv ellen kikelni, melyen beszélt nagy lelkű Árpádunk, ki e termékeny hazát rettentő fegyverével meghódította.»**

A legelemibb igazságokat, melyeket rendes viszonyok között élő nemzetnek nem is kell magyarázni, kénytelenek hirdetni az elnemzetietlenedett s műveletlen magyar társadalomnak. A mit másutt mindenki természetesnek talál, hogy saját nyelvét használja, annak szükséges voltát itt külön, az érvek egész seregével kellett bizonyítani. «A magyar nyelv felemelésének s virágoztatásának kell most minden magyar főczéljának lenni. Nem abban áll a nemzet dicsősége, hogy házainkon számok ne legyenek, földeink meg ne mérettessenek, a nemesség szabadon nyúlászhasson stb., hanem abban, hogy a mi nyelvünk legyen a maga hazájában az első s a mi literatúránkat megismerjék, hanem becsüljék is az idegen nemzetek; úgy hogy ha a magyar haza

* A magyar literatúra esmérete 16.

** Napló 1806. aug. 3.

minden jussait visszanyeri is, de ha a magyar nyelvét az ítélszékekben s iskolákban uralkodó nyelvvé nem teszi, olybá tartsa, mintha semmit sem nyert volna; mert a mi legfőbb lett volna, azt mulatta el.* «A mely népnek nyelve nincs olybá tartozik, mintha nem is volna, nem érdemel helyet Európa nemzeti között; hogy pedig valamely nemzetnek nyelve van, csak az által mutathatja meg, ha a közönséges dolgokat azon folytatja.»**

A magyar nyelv védelmére a magyar társadalom ellen írja meg Báróczi *Védelmetett magyar nyelvét*, melyben megtaláljuk a magyar nyelv ellenségeinek érveit a czáfolattal együtt. Bessenyei már 1781-ben megírja *a magyar tudós társaság iránt való jámbor szándékát*, melyet Révai ad ki 1790-ben. E kérdésekről egy kis irodalom keletkezik. Gáti István és Vedres István: *a magyar nyelvnek a Hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi elmélkedései*, Detsi Sámuel *Pannoniai féniksze* (mind-e hazafias munkák Bécsben jelennek meg 1790-ben), gróf Teleki László *Buzgó es-deklései a m. nyelv előmozdításáról* (1806) s Kiss János, Pánczél Pál és Mátyási József 1806-ban mindnyájan e kérdést tárgyalják s a bennök foglalt érveket a hirlapok számtalan csatornán vezetik az olvasó közönség közé. Az országgyűlés tárgyalásaiban ennek az irodalomnak visszhangját látjuk csak; a magyar érzelmű követek és mágnások az írók által bőven fölszerelt tárházból szedik fegyvereiket.

Magyarországon a hirlapirodalom kezdetei a XVIII. század elejére esnek 1705-ben jelenik meg latin nyelven a *Mercurius Hungaricus*, 1721-ben Bél Mátyás *Nova Posoniensia*. A XVIII. század harmadik vagy negyedik tizedében

* PÉCZELI: Mindenest gyűjt. 1790. IV. negyed 47.

** U. o. 139.

megindul az első német lap *Ofnerischer Mercurius* Budán s 1764-ben Pozsonyban a *Pressburger Zeitung*, 1781-ben az *Ungarisches Magazin* s 1791-ben a *Neues Ungarisches Magazin* s a *Mercur von Ungarn* című folyóiratok.*

Magyarországnak tehát csak latin és német hirlapjai vannak 1780-ig, mikor Rát Mátyás *Magyar Hirmondó* cím alatt megindítja az első magyar hirlapot, mely 1787-ig egyedül áll. 1787-ben keletkezik a *Magyar Kurir*, *Magyar Múza* gyűjteménnyel együtt, melynek Szacsavay Sándor a szerkesztője. 1789-ben Görög Demeter és Kerekes Sámuel *Hadi és más nevezetes történetek* című heti lapot kezd kiadni, melynek címe 1792-ben *Magyar Hirmondóra* változik. 1793-ban Pánczél Dániel a bécsi *Magyar Merkúriust* indítja meg. Mind e lapok Bécsben jelennek meg.

Pesten 1788-ban indul meg az első magyar hirlap *Magyar Merkúrius* cím alatt, ezt követik 1806-ban Kultsár István *Hazai Tudóstításai*. Erdélyben csak a *Magyar Hirvivő* lap jelent meg, de rövid idő múlva megszűnt.**

Megindulnak még szépirodalmi s tudományos tartalmú folyóiratok is. A *Magyar Múzeumot* Kassán Bacsányi, Kazinczy és baróti Szabó Dávid, 1788-ban; a *mindenes gyűjteményt* 1789-ben Péczeli József; a *Magyar Minervát* Takács József 1798-ban; Döbrentei Gábor 1814-ben az *Erdélyi Múzeumot*; Kulcsár István 1817-ben a *Hasznos Mulatságokat* alapítja. A *Tudományos Gyűjtemény*, a tudományok minden ágát felölelő folyóirat 1817-ben indul meg.

E hirlapok és folyóiratok szerkesztői s munkatársai a nemzeti eszméért lelkesedő emberek. Lapjaikba öntik e

* FERENCZY JÓZSEF: A m. hirlapirodalom története 12 s. köv.

** PÁPAY S. i. m. 407. — FERENCZY: i. m. 20. s. köv.

hangulatot s föl akarják vele emelni olvalsóikat. Pályakérdéseket s jutalmakat tűznek ki, mint Görög és Kerekes s a hozzájuk csatlakozó Nunkovics György pécsi nagyprépost s így keletkezik 1795-ben a debreczeni magyar grammatika. Izgatásaik nem vesznek el nyomtalanúl, különösen a fiatal-ság körében költik fel a nemesebb érzelmeket. De előfizetők száma csekély s a lapok s folyóiratok nagyobb része a közönség részvétlensége következtében enyészik el.

Pedig a hirlapok és folyóiratok a közönség mulattatását is tűzik ki feladatokul, hogy ily módon szoktassák a magyar olvasáshoz a magyar közönséget. A komolyabb irányú munkákat alig veszi s olvassa valaki. A Magyarországon megjelenő német hirlapoknak több előfizetőjük van, mint a magyaroknak. Mennyi önfeláldozás, lelkesedés kellett ahhoz, hogy magyar ember ily viszonyok között irodalmi munkásságra adja magát!

Ezzel a következetes, szakadatlan izgatással aránylag csekély eredményt érnek el. A nemzet tömegét nem tudják megmelegíteni s a magasabb osztályok egyesek kivételével azután is távol állnak a magyar irodalmi mozgalmaktól. Az író így nem nyerheti munkásságának anyagi jutalmát s az irodalom munkásait nem annyira a közönség, mint ök magok részesítik erkölcsi elismerésben.

A Magyar Kurir s a Hazai Tudósításokon kívül nincs hirlap és folyóirat, melynek 400 előfizetője volna. Kármán József az Uránia fentartására elégnék tart 289 előfizetőt, de nem kap többet 142-nél. A Magyar Múzeumnak 329 előfizetője van, ezek között 23 erdélyi és 11 magyar mágnás. Báróczi munkáira csak 327 előfizető akad, ezek között 9 erdélyi mágnás, magyar csak egy, Königsegg gróf, 51 megyei ember, a többi patikáros, kasznár, prókátor, káplán, könyvárus, nevendékpap, tanár, számtartó, plébános, re-

formátus prédikátor, lajstromozó, orvos, tanító, kereskedő, contrascriba, községi jegyző, polgár, kancellista stb.

Kazinczy Dayka munkáira csak 200 előfizetőt kap, a Romy Monumenta Hungaricá-jára nem tud szerezeni százzal. Saját munkáinak kilencedik kötetére négyszáz előfizetőt remélt, de Trattner százat sem tud gyűjteni.

Berzsenyi költeményeinek első kiadását tizennégy nevendékpap adakozása teszi lehetővé, kik e célra 740 frtot áldoznak. De egy báró Barkóczy-n kívül nincs közöttök arisztokratikus név. Fejér Antal, Hering Ferencz, Kotzó Pál, Zombori János, Fliszár György, Tatár János, Fábry Ignác, Schwartz József, Keller Gábor, Szabó János, Dér Engelbert, Guzmics Izidor és Vojdovits Mihály a többi adakozó neve.

«Az utolsó horvátországi fi — írja Kazinczy — s magyarul még nem tud jól. Kértem Helmeczyt, hogy ezt az utolsót azért hogy érzi, hogy a horvát is magyar, képemben csókolja meg s mind a tizennégynek mondja, hogy cselekedeteknek egész becsét ismerem.»* De midőn arról van szó, hogy a szép tettet a nyilvánosság elé kellene hozni, mások buzditására, aggodalmi támadnak. «Nem ártunk-e a dolognak is, ezeknek a fiúknak is a kihirdetéssel? A nemzetiség ellenségei szemmel tartják az így buzgolkodókat s félek, nehogy megtiszteltetésekkel nekik ártsunk.»**

Még az ünnepelt munkák is csak az ország kis részében vannak elterjedve. «Ez a vidék — írja Kazinczy — nem áldozik a Grácziaáknak. Itt magyar munkákat nem kapni... s finnyás úrficskáink és asszonykáink szégyenlenek magyar könyvet olvasni. Nekik Schikaneder és Kotzebue a bájoló-

* Levél Berzsenyihez, 1812. XLIX. sz.

** U. o. LIV. sz.

jok. Fogadom Kassa és Várad közt az én Himfymnél nincs több Himfy.»¹

S az írók tovább dolgoznak, habár alig van köztök, a ki közel nejutott volna a kétségbeeséshez. Lemondás és remény közt hánykódnak. A nemzet részvétlensége lenyomja lelköket, de a haladás legkisebb jele ismét bizalmat önt beléjük. «De mit remélhetünk, — írja Kazinczy 1827-ben, — a nemzet nem olvas, játszik a tanulással, kap az újságon, de a jón nem kap. Az Istenek tudják, mint kelljen állmából felrázni.» — «Nekem nem mi öregek vagyunk reményem és gyönyörűségem, mert mi már azok sem lehetünk, kik voltunk; ifjainktól várok mindent, kik irtva találván az utat, tovább mehetnek, mint mi.»²

«Ez a nyom, — írja neki Cserei Miklós, — ez az elszegényedett nyom elégtelen titeket megbecsülni, úgy becsülni meg, a mint az igazság kívánná; ettől még csak a háladososság érzeménye sem telhetik ki, mert az idők zavarjában arra való tehetségét is elvesztette. Csak imitt-amott van egy-egy szerencsésebb lélek, a kit a maszlag meg nem szédített; egy-egy ember, a kit az özön el nem seprött. De a természetben minden megújulásra siet, a jövő maradványban egy szebb nyomot remélek, unokáinkban annál is szebbet; ezek fizetik ki a mi adósságainkat.»³

«A Rumi munkáira kevés előreadót kaptam. Szűk a pénz, vagyis inkább a pénzjegy; szűk a nemes indulat is, mert ha azt, a mit a tehetősebbek csupa hiábavalóságokra költenek a magyar literatúra előmozdítására fordíthatnák, egynehány esztendőnk alatt utolérnők a németeket.»

¹ Levél Kiss Jánoshoz 1801. VI. sz.

² U. o. 1831. CLII.

³ Levél Kazinczyhoz, 1813. ápr. 18. Kézirat akad. könyvtára.

A tiszta magyar alföldi megyék közönsége a legközönyösebb az irodalom iránt. Rendesen, vagy épen nem, vagy nagyon csekély számban találjuk őket az előfizetők között. A Magyar Múzeumnak 329 előfizetője van és pedig Baranyamegyében 26, Bácsmegyében 24, Zólyommegyében 20, Esztergomban 14, de Bihar már csak egy előfizetővel szerepel, Borsod hárommal, Szabolcs kettővel, a legtöbb egygyel sem. Rumi munkájára előfizetnek Bécsben, Eperjesen, Iglón, Kassán, Késmárkon, Pesten, Pozsonyban, Sopronban, de Nagyváradon és Pápán kívül egy tiszta magyar városban sem.

Az élet sok keserűségben s kevés örömben részesítette e nemes sziveket s még az a tudatuk sem volt meg, hogy maradandót alkotnak s egy jövő kor fogja olvasni munkáikat. Kazinczy tisztán látja munkái sorsát. «Ne legyünk oly hiúk, barátom, — írja Kiss Jánosnak, — hogy azt higgyük, hogy a mit mi írunk, a maradék religiozus tisztelettel fogja nézni. Mi még hajnallunk s távol még a határ! De higgyük azt gőg nélkül, hogy lesz oly idő, a midőn azt a papirost, a melyre karunkon által ömlött fejünk gondolatja s szívünk érzése, a háladatos s igazságos maradék tisztelettel fogja illetni.»

E lelki kinokhoz járúlnak még az inség gyötrelmei. S az egész országban nem akad ember a ki enyhítse. Kazinczynak vannak előkelő, gazdag barátai, kikkel sűrűn levelez, kik ismerik helyzetét; de nem könyörül rajta egyik sem. Valamennyi pénz szűkével, gyermekei nevelésével, adósságaival mentegetődik s ugyanakkor fényes palotákat építenek, angol parkokat alkotnak nagy költséggel vagy egyébként üznek fényt Kazinczy szemeláttára. Egyikben sem ébred fel az az érzés, hogy egy kivételes lénnyel áll szemközt, a ki a nemzetért él, a ki a nemzet ideáljainak megtestesülése s minden

éve évtizedekkel viszi előre a nemzetet. Elhalmozzák a barátság szavaival, vannak a kik a nemzetet vádolják, kötelességmulasztással, de mindnyájan megegyeznek abban, hogy nem segítik. Cserei Miklós erre vonatkozó nyilatkozata jellemzi a Kazinczy kortársai felfogását. Mélyen érzem — írja Kazinczynak 1831-ben — elkeseredéset; tudom én, hogy minden viszontagságokon felül volnál, ha az Isten apává nem rendelt volna, de a ki apa, nem lehet hideg philosophus: az ő sorsa gyermekeit éri s azért keseríti szivét. — Én annnyival is jobban tudok részt venni fájdalomdából, mivel engemet is érték előre nem látott viszontagságok, nevezetesen executiók. Egy olyan férfiúért, mint Magad, össze kellene tenni nagy summát a két magyar haza gazdagjainak s megváltani tégedet minden bajtól. Más nemzetek megtennék, de nálunk még nem emelkedett oda az emberek lelke . . . Bezzeg, ha nekem volna az a módom a mi nincs, nem keseregnél.* Néhány hónappal később Kazinczynak nincs már szüksége senkire; a halál ragadta ki az inségből.

Egy másik korszakot alkotó férfiú Révai Miklós élete is a nélkülözések, lelki és testi gyötrelmek láncolata. E nagy szellem alig tudja megérni munkái első kötetének kiadását. Munkáira aláírókat kap százával, de nem fizet senki. Majd ismét jelentkezik előfizető, de csak 50—60. Marczibányi 500 forintot küld neki, majd Kecskemét városa hetvenet, végre Pestmegye 470 forintot. Egyetemi tanár, de 800 forint fizetéssel. Az egyetemen alig van hallgatója. Az első évben volt tizenhárom, a másodikban huszonhárom, a harmadikban kilencz, a negyedikben huszonegy, az utolsóban nyolcz. Még az a vigasztalása sem volt, hogy szélesebb körre

* Cserei Kazinczyhoz, 188. levél. Kézirat az akadémia könyvtárában.

terjedjen hatása s iskolát hagyjon maga után. Ő is csak az utókor elismerésére számíthatott. «Én pedig — így ír — e viszontagságos időben bő vigasztalást találok helyes törekvésemnek öntudatában, s ha a jelenkor nem is hajlik részemre mindenben, legalább a késő utódok tisztelni fogják hamvaimat. Késő jutalom ez, de nagyon bizonyos- és nem árthat meg neki az irigység sem.»

De végre kétségbe esik ő is. «Fáradozásaimban — írja Mártonfi püspöknek — nem segít a király, nem segít a haza . . . Ha hazámban kell meghalnom, kétszer fogok meghalni; hamvaim sem nyughatnak kegyetlenkedő mostohámnak fagyos kebelében.»* Az ő szenvedéseinek is nem az emberek, hanem a halál vetett végét.

Rossz idők jártak a nagy szellemekre s az elmaradt, alacsony érdekekbe mélyedt, eszménytelen társadalom öröklött rendjében a rang és vagyon volt a tekintély kútforrása, de nem a magas célokra törő tehetség. Oly társadalom, melynek nem volt nemzeti ideálja, hogy méltányolhatta volna azokat, a kik megvalósításaért küzdöttek?

A magyar tudós társaság eszméje, melyet Bessenyei György még 1781-ben pendített meg erre vonatkozó munkájában s melyért Révai annyit fáradott 1790-ben, nem válósúlhat meg ebben az egész korszakban. A magyar nyelv tudományos művelése s a szellemi erők egyesítése lett volna célja. Oly intézmény lett volna ez, melyben a nemzeti művelődésre való törekvés testesült volna meg. Az országgyűlés a magyar tudós társaság ügyét bizottsághoz utasítja, s e nagy fontosságú intézmény eszméjét eltemetik az országgyűlés irományai között. 1807-ben újra fölmerül a kérdés az országgyűlésen. A gravamenek és postulatumok összeál-

* BÁNÓCZI: Révai élete és munkái t. h.

lításával foglalkozó bizottság tervezetet készít s kifejti a társaság célját, megállapítja szervezetét s költségvetését, sőt megnevezi a tudós társaság tagjait is. De biztos pénzügyi alapot nem tud kijelölni; részben a tanulmányi alapból, részben hazafias adakozásokból, részben a nyomtatványok és saját nyomdája jövedelméből akarja fedeztetni a 6000 forintra előirányzott szükségletet.* De az országgyűlés, mely a fejedelem iránt érzett fiúi szeretetének bizonyítására több ízben milliókat szavazott meg dinasztikus célokra, nem tartja a magyar tudós társaságot oly fontos érdeknek, hogy a szükséges 6000 forintot előteremtse s felállítását lehetővé tegye.

A magyar tudós társaság mellett egy nemzeti színház alapítását is szükségesnek tartották a nemzetiség fejlesztésére, 1790-ben, s a mint láttuk a következő országgyűléseken is foglalkoznak a magyar színészet eszméjével. De az első magyar színtársulatot ellenszenvvel fogadja a magyar főváros hatósága, az arisztokraczia nem pártolja, a helytartótanács és Pestmegye közönyös s a közönség érdeklődése, a tüntetések divatjával megszűnt.

Wesselényi 1808-ban az általa szervezett erdélyi színtársulatot viszi Pestre s Pestmegye gondjaira bízza. De se anyagi, se szellemi gyámolítása nem elegendő. «A magyar főurak közül senki sem találkozott a ki részvétellel fordult volna a fővárosban léteért küzdő magyar színművészethez, noha Bécs és Pest német színházai nem egyszer találtak bennök pártfogót, sőt részvényeseik, bérlők közt is ott találjuk őket.»**

Mikor Vida László veszi át az igazgatást, a közönség

* Acta Com. 1807. 261.

** GYULAI PÁL: Katona József és Bánkbanja 23.

résztvétele is fokozódik. A főbb nemesség s a vagyonos polgárság ugyan a német színházba járt, lenézte a magyart, melynek nyelvét is alig érté, de a Pesten telelő vagy átutazó középrendű nemesek, megyei tisztviselők, királyi táblai bírák, ügyvédek, magyar mesteremberek szorgalmas látogatói a magyar előadásoknak, különösen az ifjúság; a jurátusok és egyetemi tanulók lelkesültek a magyar színészetért.**

De míg az új fényes német színházat Beethoven és Kotzebue egyenesen e célra készült műveivel nyitják meg s mindenki oda tudul, a magyar színtársulat majdnem inséggel küzd s maga Pestmegye, nem bízva a fővárosi magyar színészet jövőjében, a társulatot feloszlítani szándékozik.

Kultsár István, a Hazai Tudósítások lelkes szerkesztője indítványára Pestmegye adakozásra szólítja fel a megyéket, ő maga két röpiratot bocsát közre s 1814. és 1815-ben nyolczvanezer forintot írnak alá az országban. Telket vesz, de árának csak fele telik ki a begyűlt pénzből, az aláírt összegnek nagy részét nem fizették be s e miatt a telket el kellett adni . . . A magyar színészek kénytelenek elhagyni Pestet s az állandó színház terve is háttérbe szorul.*

Ezt az apró érdekekbe merült, helyi életet élő társadalmat nem lehetett nagy nemzeti érdekekkel föllelkesíteni. A műveltség hiánya miatt eszmékkal nem is lehetett hozzá férni. A nemzeti élet külsőségeit, rövid időre, tüntetéskép, magára veszi, de komoly, állandó munkára, áldozatra a saját nemzetisége fentartására szükséges intézményekért nem képes.

S a magyar írók buzgalma az uralkodó osztályok rész-

* GYULAI PÁL: Katona József és Bánkbanja 23.

** U. o. 28.

véte nélkül, sőt ellenséges indulata ellenére megteremti a magyar irodalmat. Nagy eredmény volt ez a nemzet fejlődésében. Az első lépés volt arra, hogy nemzetiség lehessen. Nemcsak saját emelkedése volt, de a beolvasztás és uralom eszköze mások felett. Kultúrai hivatását csak így tölthette be.

Most már nem tagadhatta senki a magyar irodalom létezését. Megjelent s élt hirlapokban, könyvekben s a közönségre tett hatásában. Az új fogalmakra új szók kellettek, a magyar nyelvet az új eszmékhez alkalmazták s e miatt megindul a harc az újitók s a maradiak között, mint előjátéka a később bekövetkezett politikai küzdelmeknek ugyanazon elemek között s a közfigyelem Magyarországon végre a magyar nyelv felé irányul.

A haza keble valóban fagyos volt még, mint Révai mondá s nem hevült még akkor a magasabb nemzeti érdekért. Ebben az egész korszakban a közjogi felfogás uralkodik a közéletben s a szellemeken. A nemesség kész magát megadóztatni a királyért, de nem a nemzetért. Azt a vas-tag kérget, melyet a közjogi felfogás s a rendi érdek vont a szívek és elmék körül, nem olvasztotta még le a nemzeti érzület melege. E korszakban a nemzetiségi eszme, ha meg is jelenik a közéletben, még nem uralkodik a szellemeken s nem válik testté.

Az igazi hazafiságot még most is nem a nemzetiség fejlesztésében, hanem a fennálló jogrendhez való ragaszkodásban látják. Sőt a nemzetiségért buzgóknak sem ébred fel az a tudat, hogy e jogrend ellentétben áll a magyar nemzetiség érdekeivel. Azért nem tud a nemzet megifjodni, megerősödni, azért képtelen minden alkotásra, meddő és tehetetlen, mert e nagy elv hiányzik életéből s azért nem tud fölemelkedni a legmagasabb eszméig, az államig, mert nem uralkodik közéletében a nemzetiség eszméje.

A nemzetiség eszméje még csak fejletlen formájában, mint a magyar nyelv és irodalom fejlesztésére s terjesztésére való törekvés van meg a szellemekben. A nemzetiségi eszme még nem szilárdult meg pozitív, a nemzet életének minden ágára kiható politikai rendszerré. Azért ily testetlen s kódös alakban nem is ütközhetett össze a fennálló magyar közjoggal. De valamint a fizikai világ törvénye szerint két test egy időben, egy helyen nem lehet, úgy a szellemi világban is egy teljesen megért, megkeményedett eszme nem fér meg egy helyen és egy időben egy másik ellentétes eszmével s szükségkép be kell következnie e két eszme küzdelmének.

A mint a rendiség eszme körében kiaszott, elaggott nemzetdékek helyére melegebb érzéssel, magasabb eszményekkel eltelt új elemek léptek s fölkeltek a nemzetben nagy szellemek, a kiknek a nemzetiségi eszme több volt a magyar nyelv fejlesztésénél s terjesztésénél; a kikben több vagy kevesebb öntudatossággal s mélységgel, de a nemzet egész egyénisége, gazdasági, társadalmi s politikai fejlődésének programjává gazdagodott; a kik nem elégedtek meg a szociális uralommal, de a nemzet uralmára törekedtek; a kik Magyarországot közjogi egységből nemzeti egységgé akarják átalakítani, — akkor ezeknek azonnal meg kellett kezdeni a küzdelmet az ősi alkotmány ellen.

De ez a küzdelem csak 1825 után tör ki s 1848-ig ez tölti be a nemzet életét. E néhány év újkori történelmünk legfényesebb korszaka s e küzdelem a magyar nemesség legnagyobb dicsősége.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

HANGULATOK ÉS ÁRAMLATOK.

A történelem valamely hosszabb korszakának általános jellemzése mindig nehéz feladat. Vannak részei, melyekre az általános jellemzés soha sem illik egészen. Sőt ugyanez áll az évszakokra nézve is.

A tél a természet megdermedésének évszaka. Kezdetén a természet lassú elhalását érezzük, de a hó még csak a magasabb csúcsokat lepi el, a völgyben még zöldel a fű, a patakokat még nem borítja a jég kérge; a tél végén már enyhe fuvalmak hirdetik a tavasz közeledtét. A tavasz kezdetén pedig még sok a téli nap, fagygyal és hóeséssel; a csúcsokat még hó fedi s a hegyek hasadékaiban, hova nem hat a nap sugára, még meg sem kezdődött a jég olvadása. De azért ki tagadná, hogy a tél jelleme a természet dermedtsége, a tavasz a megifjulás, a virágzás évszaka?

Így van ez a történelem korszakaival is. De megnehezíti a történelmi jellemzést az is, hogy egy nemzet sokféle elemekből áll s élete rendkívül bonyolódott. Még a korszak közepén is, mikor jelleme legtisztábban áll a szemlélő előtt, kivételes s az általános szabálynak ellenmondó jelenségek is fordulnak elő. Mert minden korszakban él és működik a nemzetek minden jó és rossz tulajdonsága, de a korszakot csak az jellemzi, a melyik felülkerekedett s uralkodik.

A süllyedés korszakában sem hal ki az idealizmus; s az emelkedés, tisztulás korszakaiban megtaláljuk a romlottság jelenségeit is. De a történelmi korszakok jellemzésénél csak az jön tekintetbe, a mi bennök mint uralkodó hatalom cselekszik, alkot vagy rombol. Érzelmekkel s nézetekkel nem lehet történelmet csinálni, csak ha tetté válnak; s csak akkor idéznek elő egy új korszakot, ha küzdenek, győznek s új alkotásokat tesznek a régiek helyére.

Magyarországon a leírt korszakban a nemzeti élet lassú elhalása következik be. A végén az ébredés jeleit látjuk már, de a nemzetnek még nincs ereje új alkotásokra.

Magyarország elvesztette állami függetlenségét s az uralkodóház birodalmának egyik alkotó részévé válik. Nemzeti királysága nincs; nem ura többé sorsának, politikáját nem ő határozza meg. Állami életének legfontosabb viszonyait idegen kormány intézi, a nemzet érdekei ellen. Neki csak a szűk helyi élet marad, apró viszonyaival és érdekeivel. Ki van zárva legfőbb érdekeinek intézéséből, nagy törekvések és eszmék nem teremhetnek életének szűk körében; csak az ellenzés vagy a megadás formájában foglalkozik a közügyekkel, de maga folytonos tevékenységben nem foglalkozik az állami élet gyakorlati feladatainak megoldásával; nincs tapasztalása, az állam ügyei iránt elveszti érzékét s az emberek nagy állami eszmék s törekvések hiányában összezsugorodnak s eltörpülnek.

A rendi alkotmány pedig, természeténél fogva, akadály a nemzet anyagi és kulturai fejlődésének, mert nem a közérdeket képviselő állam, hanem a XVIII. században már tisztán az osztályérdek szervezete s lehetetlenné teszi a nemzet megerősödését azon a téren is, a hol saját érdekei szerint intézkedhetik.

A nemzet organizmusa csonka, nincs meg benne a nem-

zeti kultúra szerve, a magyar polgárság s azért nem lehet kifejelett, szilárd, ellenállásra képes nemzeti egyénisége s az egyesek védtelenül vannak kiszolgáltatva az idegen befolyásnak s a nemzet közel jut, nemcsak közjogi, de nemzeti egyéniségének megsemmisüléséhez.

Szelleme tesped, erkölcsi ereje gyengül, egész lénye megzsibbad, nem lüktet benne erély a küzdelemre, alkotásra; megszokja az elnyomást s lealázást, belenyugszik s végre túlnyomó többsége jól is érzi magát benne; az állami és nemzeti ideálok kivesznek a lelkekből s az üresen maradt helyet akadálytalanul foglalja el az osztályérdek jogrendjének kultusza.

Egy nemzet történelmében nemcsak szenvedélyei, izgalmi és küzdelmei érdemelnek figyelmet, hanem nyugalma és közönye is.

Ha valaki meg akarja tudni, mit tartott valamely nemzet legfőbb érdekeinek, tekintse meg elfogulatlanul, mi izgatta fel, mi indította szívós küzdelemre egy bizonyos korszakban. Mert egész nemzetek sohasem képmutatók s naivul árulják el a történelemnek benső életöket. Ha egy nemzetet valami forrongásra indít, biztosan állíthatjuk, hogy azt nagy érdeknek tartotta. De ép oly kétségtelen, hogy ha nyugalommal és közönnyel fogad valamit, azt nem tartja érdekeibe ütközőnek.

Ha így vizsgáljuk a nemzet életét, azt látjuk, hogy e korszakban a kiváltságos osztályok tömegei, az osztályérdeknél s a felekezeti szellemnél nem tudnak magasabbra emelkedni. Csak e két tényező kelt nagyobb izgalmat, ez indítja őket némi küzdelemre és ellenállásra; minden egyéb közönyös rájuk nézve.

A korszak szellemével teljes összhangzásban vannak történelmünk akkori eseményei.

III. Károly uralkodása alatt több nagykövetkezményű intézkedés történt, melyek teljesen megváltoztatták Magyarország politikai s hatalmi állását. Ezek közül kettő magaslik ki: a nemzeti hadi szervezet mellőzése s az állandó katonaság felállítása s a pragmatika szankció elfogadása. Az előbbi a nemzet állami különállásának egyik lényeges kellékét, önálló hadi szervezetét szüntette meg s hadi erejét a császári hadseregbe olvasztotta be, a másik, melynek következtében, midőn elválaszthatatlan s felbonthatatlan kapcsolatot létesített Magyarországgal s a közös fejedelem uralkodása alatt álló többi ország és tartomány között, Magyarország a Habsburgok birodalmának, mint nagyobb egésznek, egyik alkotó részévé válik. Az állandó katonaság életbeléptetése minden izgalom nélkül válik törvényté; s a rendek nem is politikai következményeit látják, hanem csak arra nézve keresnek biztosítékot, hogy költsége a kiváltságos osztályokat ne terhelje s a hadi adónak a megyékre való kivetésénél aránytalanságok ne történjenek. A pragmatika szankció elfogadásától eleinte idegenkednek, de Horvátország magyar urai már 1712-ben sietnek a pragmatika szankció elfogadásával megkínálni a fejedelmet, mielőtt nyilvánosan kérte volna s 1723-ban ép azok indítványozzák elfogadását a magyar országgyűlésen, a kik leginkább idegenkedtek tőle s lelkesedéssel egyhangúlag határozták el, s nem kötnek ki egyebet, mint az ország jogainak, kiváltságainak, szabadságainak, szokásainak s törvényeinek, a nemesség adómentességének pedig örök időkre való fentartását.

E kikötés azonban nem kivételes jelenség s ugyanez történt az osztrák örökös tartományokban is a pragmatika szankció elfogadása alkalmával, a nélkül, hogy akár itt, akár ott az állami önállóságra gondoltak volna. De míg amazok már rég megszokták a tartomány szerepét s a

pragmatika szankció elfogadása nem változtatott állásukon, Magyarországra nézve közjogilag nagy változás állott be.

A fejedelem, mint tartománynyal bánik Magyarországgal. Német biztosokat küld az országgyűlésre s ezekkel, nem a magyar főhatóságokkal folynak, az országgyűlési tárgyalások; a helytartó-tanács megnyitásánál német biztosok szerepelnek, kiket a nádornak, vagy ha ez akadályozva volna, az országbírónak kell fogadnia nagy alázatossággal. Egyébként is, a császár hatalma feltartóztathatatlanul terjed Magyarországon s érezteti hatását mindenütt. A királyság még konzervatív, még nem támadja meg a kiváltságos osztályok társadalmi érdekeit, de politikai hatalmukat gyengíti; az országgyűlést ritkán hívja egybe, huszonöt év alatt mindössze háromszor, pedig a törvény azt rendeli, hogy minden három évben legyen országgyűlés. De a királyság erős és hatalmas s nem sokat törődik a magyar közjoggal, a rendi társadalom pedig, mely az országgyűlésben nem az új alkotásoknak, hanem a rendi jogok védelmeinek egyik fő eszközét is látja, nyugodtan tűri ezt is, ha azt tapasztalja, hogy a király e jogokat nem szándékozik sérteni.

Azért Magyarország egészben nyugalmas időket él e fejedelem uralkodása alatt s csak két ok volt, mely nagyobb izgalmakat keltett az országgyűléseken: az egyik a vallási kérdés volt, mely szenvedélyes, hetekig tartó vitákat keltett, midőn a katolikus rendek a protestánsok teljes elnyomására törekedtek; a másik a parasztok kezén levő telkek megadóztatása, melyet a kiváltságos osztályok nagy kitarással elleneztek. A magasabb politika kérdései se ekkor, se később nem keltettek mélyebb érdeklődést.

Még feltűnőbbben nyilvánul ez Mária Terézia uralkodása alatt és semmi sem jellemzi e korszakot jobban, mint hogy

ez az uralkodás népszerű lehetett. Népszerű volt, mint egy uralkodás sem Magyarország fennállása óta. Az egykorúak dicsőítették s még a későbbi történetírás sem vonhatta ki magát e hagyomány befolyása alól, pedig kormányzatának fő céljai merő ellentétben állnak a nemzet érdekeivel s következésképpen a nemzet közjogi és nemzeti egyéniségének megsemmisítésére törekedett. Érthetetlen jelenség volna ez, ha nem ismernők az akkor élt nemzedékek lelki állapotát.

Mária Teréziát uralkodása kezdetén komoly veszélyek fenyegetik. Az 1741-iki koronázó országgyűlésen már mindenki ismeri szorult helyzetét. A magyar rendek nem mutatnak nagy részvétet és lelkesedést. Hideg számítással jönnek az országgyűlésre. Azt hiszik, hogy most megjött az ideje biztosítani az ország kormányzatának nagyobb függetlenségét s a rendi kiváltságokat. E kettő szorosan egybefüggött s a rendek aggódva látják a király hatalmának terjeszkedését, mely ugyanazon következményekkel fenyegeti Magyarországot, mint Ausztriát. Mint egy sötét felhő függött fejük felett a királyság törekvése a jobbágytelkek megadóztatására, hogy a hadi adónak biztos alapot szerezzen, a mit akkor a nemesi birtok megadóztatásával egynek tartottak.

S valóban az országgyűlésen elég nagy követelésekkel lépnek fel az emberek. Külön magyar tanácsot a magyar ügyek tárgyalására, de egyúttal a magyar urak kinevezését is az osztrák minisztériumba; külön hadi tanácsot, a kanczellária, a helytartó-tanács s a kamara függetlenítését, az ország terület épségének helyreállítását; úgyszint a nemesség egész földbirtokának — ide értve a jobbágy telkeket is — teljes adómentességét örök időkre.

Ismeretes, hogy e két utóbbin kívül semmit sem sikerült

elérni Mária Terézia egész uralkodása alatt s a «ne onus inhæreat fundo» elve volt az egyedüli, melyet tiszteletben tartott; de azért kormányzata népszerű volt, habár uralkodása képzeletivé tette Magyarország közjogát s külön állását, és sohasem csinált belőle titkot, hogy Magyarországot csak tartománynak tekinti. Még csak tartózkodni sem szeretett a magyarok között s alkalmatlan volt neki, mikor a magyar nemesség, Budán palotát épített neki.

Pedig a magyaroknak sokat köszönhetett; megmentették trónját. Sokan igazán megszánták elhagyatottságában s hűséggel és lelkesedéssel áldoztak érte, mikor többi tartománya már meghódolt az ellenségnek. Igaz, hogy e lelkesedés nem ragadott magával nagy tömegeket s csak az arisztokrácia felsőbb rétegeire szorítkozott, melynek tagjai sokat köszönhettek az udvarnak, s a kik még többet vártak tőle. Ezek befolyása és példája indította a megyéket is a fegyverkezésre, s mint főispánok s egyéb nagy méltóságok a megyékbe siettek, hogy megértessék a nemességgel, hogy a szegény elhagyatott királyné védelme nemcsak kötelesség, hanem a nemesség érdekében is áll. Csak imént szentesítette a törvényt, mely örök időkre fölmentette az adózás alól. Be kell bizonyítani, hogy a királyné nem hálátlanokra pazarolta jótéteményeit s hogy a magyar nemesség oly tényező, a kire nemcsak számíthat, hanem a ki hatalmas is. A súlyos áldozat, melyet ma hoz, a szolgálat, melyet ma tesz a királyságnak, le fogja ezt kötelezni s a nemesség később is hivatkozhatik rá s jobban megerősíti kiváltságait minden írott törvélynél.

A nagy nemesség önként, a megyék erkölcsi kényszerhatása alatt fegyverkeznek erejükön felül, de minden lelkesedés nélkül. Az országgyűlésen, a királyné bája s megható helyzete a jelenlevő rendekben a lelkesedés fellobbanását

idézük elő, de annyi katonát ígérnek, hogy lehetetlen kiállítani s elmulván az első lelkesedés mámore, józanabb felfogással az egyes megyékre kivételt jutalekot le kellett szállítani.

A fennmaradt egykorú énekben találjuk meg az ország hangulatát:

«Megbolondúlt a világ,
Fegyverben az ország,
Összeveszték a királyok,
Nagy hatalmas országok.

Szegény magyar nemzet is bánatát újítja,
Mert a királyné táborba hivatja;
Készül minden vármegye,
Mert kénytelen vele.»

De tulajdonkép nem is volt ok a lelkesedésre. A magyar nemzetet és országát nem fenyegette senki s a háború, melyre készülődtek a nemzetre nézve távol fekvő idegen érdekekért folyt, úgy hogy eszméje nem rezdíthetett meg egy hűrt sem a nemzet lelkében. Sőt ha igaz, hogy akkoriban számba vették azt az eshetőséget, hogy az osztrák örökös tartományok nagyobb része elvesz a dinasztíára nézve s voltak magyar politikusok, a kik örültek, hogy ekkor Magyarországra esik a birodalom súlypontja s míg eddig Magyarországot az osztrák örökös tartományok tartozékának tekintették s érdekeit ezekéinek áldozták fel, ebben az esetben Magyarország érdekei lesznek döntők a dinasztia politikájában s az osztrák örökös tartományok megmaradt csekély része fog Magyarországgal szemben alárendelt állásba jutni, akkor e háborút, mely ezt megakadályozta, Magyarország függését s ennek okait fentartotta, egyenesen Magyarország érdekével ellenkezőnek kellett tartaniok.

De azért a «*vitam et sanguinem*»-féle jelenet, mely Pozsonyban lefolyt, csodálatot keltett Európában s mély benyomást tett a királyné nemes lelkére is. — Német tanácsosai ellenére ment a magyarok közé, hogy segítségöket kérje, s mennyi hűséget és ragaszkodást talált ott, hol legkevésbbé várta mindenki. De az egykorúak is megjegyezték már, hogy a magyarok ezt a nagy áldozatot nem hozták volna meg férfi fejedelemnek s hogy a lelkesedés e magas foka annak tulajdonítható, hogy a trónon ragyogó szépségű fiatal asszony ült. Ezt a követek s udvaroncok egymás közt beszélték s nem maradhatott titok a királyné előtt sem. A mily megnyugtató volt a magyarok elragadtatása a királynéra nézve, ép úgy hízelgett a nő hiúságának; a magyarok nemcsak a királynét segítették, hanem ugyanakkor a nő bájainak is hódoltak. Kétszeres oka volt tehát, hogy jó indulattal viseltessék a magyarok iránt.

Nem egyszer írja családja tagjaihoz intézett leveleiben, hogy jó magyar s hálával tartozik e nemzetnek. Nyilatkozatainak őszinteségében nem is lehet kételkednünk. De midőn később az 1751-iki s 1764-ki országgyűléseken személyisége ellenállhatatlan varázsára, mint politikai tényezőre számít s a magyar rendeket akár a szubszidium emelésére, akár a királyi előterjesztések elfogadására akarja bírni s látja, hogy szeretetreméltóságának semmi hatása nincs s kedvéért nem hajlandók néhány százezer forinttal többet megszavazni, vagy rendi jogaikból valamit engedni, akkor elkedvetlenedik, hallani sem akar többé az országgyűlés egybehívásáról, egy ideig duzzog, de újra fölelevenedik a régi, mély benyomás, mely 1741-ben lelkébe vésődött s megint jóságos anyja akar lenni a magyaroknak.

S valóban az is, de az ő felfogása szerint. Mint király is nő volt. Csak törekvései voltak, de elvei nem. Uralkodása

alatt a legellenmondóbb viszonyok állottak fenn egymás mellett, a nélkül, hogy az elvi összhang kierőszakolásának szükségét érezte volna a kormányzat eszközeivel. Szerette a korlátatlan hatalmat, de nem használta fel a gyökeres átalakításra. A magyarok iránt el volt telve jó indulattal, de a magyar nemzettel sohasem érezte magát érdekközösségben. Egyeseket elárasztott jótéteményekkel, gazdagsággal, de a nemzetet elszegényítette gazdasági politikája, mely az osztrák örökös tartományoknak kedvezett s meggátolta a nemzet magasabb gazdasági fejlődését. Közoktatási politikája a műveltség terjesztését tűzte ki célul, de egyszersmind a beolvasztásra, a magyar nemzeti egyéniségének megsemmisítésére törekedett. Az arisztokracziára támaszkodott, ezt igyekezett megnyerni, de nem a nemzet közjogi különállásának, érdekeinek tett engedményekkel, hanem a személyes és osztályérdek kielégítésével vagy kímélésével. Az alsóbb néposztályok elnyomott állapota s nyomora mély részvétet kelt szívében, de úgy akart rajta segíteni, hogy az uralkodó osztályok érdekeit se sértse. Igazságos fejedelme, gyöngéd anyja akar lenni alattvalóinak, de hittérítő buzgalma a más hitűek elnyomására vezeti. Az egyházzal szemben féltékenyen őrzi meg az állam jogait, de fejedelmi hatalmát egészen az egyház rendelkezésére bocsátja. Céljait Magyarországon csak az intézmények gyökeres átalakításával érhetné el teljesen, de mert koronázó esküje köti, épségben hagyja, de mellőzi, megkerüli őket s kormányoz nem contra legem, de præter legem s a nők módjára inkább személyes eszközökkel nyer meg személyeket, hogy kijátszhassa a magyar közjogot, mint-hogy elvi harczot kezdjen ellene. S ez valóban sikerült is, mint minden politika, mely a süllyedés korszakaiban az emberek gyengeségére s érdekeire számít. Az egyesek, a kik

kitüntetésben s jótéteményekben részesültek, magasztalták, a kik kegyeit nem érezték, legalább azt tapasztalták, hogy a rendi érdekeket nem sérti s azt pedig mindenki tudta, hogy örök időkre ő mentette fel a kiváltságos osztályokat az adó alól. Az ország anyjának tartották, minden megye kegyellettől függeszti fel a királyné s férje arczképét a tanácskozó teremben, pedig anyai gondoskodása oda volt irányozva, hogy a nemzetet gyöngéd kezekkel álomba ringassa — örökre.

De mind ezt nem érezték meg akkor, mert a nemzeti érzület gyenge volt s magasabb ideálok nem éltek az emberek lelkében. A nagy politikai és nemzeti érdekek sérelmét nem érezték s azért nem is keltek védelmőkre s csak a partikuláris érdekek veszélyeztetése háborítja nyugalmukat. S valóban az 1741-iki országgyűlés után, melyen a mint tudjuk könnyen lemondanak a legfontosabb követelésekről, 1751-ben csak a szabad királyi városok számának szaporítása kelt nagyobb izgatottságot, mert attól tartanak, hogy a királyné a rendeket a városok szavazataival majorizálni akarja; 1764-ben pedig a nemesi főkelés megváltása s ezzel egybefüggésben Kollár Ádám könyve, mely a nemesség adómentességét támadta meg s melyről azt hiszik, hogy a kormány meghagyásából íratott. Mária Terézia hosszú uralkodása alatt nem fordul elő mélyebbre ható elégedetlenség, küzdelem és ellenállás s még az úrbéri pátens is, habár határozottan sértette az alkotmányt, csekély ellenzésre talál a megyékben s végrehajtják, részint mert sokan voltak a nemesség körében is, kik sokallották a földesurak visszaéléseit,* részint mert mások közelebből

* Így p. SZIRMAY ANTAL: «Præscindendo tamen a studio partium et inexplibili dominorum terrestrium avaritia et sævitia, benigna hæc intentio regia fuit justissima et legalis. Nam leges solum de præstationibus colonorum sub Uladislaó II. conditæ

megtekintve, azt találták, hogy lényegesen nem változtat a fennálló viszonyokon. Az összhang a királyság s a nemzet között helyreállt, de nem az által, hogy a királyság alkalmazkodott a nemzet egyéniségéhez s érdekeihez, hanem az által, hogy a nemzet nem követelte egyénisége elismerését s nem érezte már legfőbb érdekeinek megsértését. Még a költők szellemében sem él más eszmény mint a fennálló s ezt magasztalják; lelköket annyira leköti a korszak világnézete, hogy nem képesek kiterjesztett szárnyakkal a magasba emelkedni. A nemzeti sülyedés korszakában nem halljuk a fájdalom, kétségbeesés hangjait, csak megelégedés sugárzik felénk az egykorú magas rangú költők munkáiból. Még Berzsenyi is, a ki a hajdan erős magyarnak romlásnak indulását észreveszi, azt hiszi, hogy «szabad a magyar és víg», s hogy «Trézia karjain dicső szabadság temploma lett hazánk».

Midőn József császár uralkodni kezdett, már nagy volt a fogalomzavar a magyar közéletben. A fejedelem abszolút hatalmát már megszokták, de az alkotmány formáit, melyekből elpárolgott a politikai tartalom s csak a rendi társadalom jogrendjének védelmére szolgáltak, még fennállónak tekintették. Mária Terézia 30 év alatt egy országgyűlést tart, az emberek elszoknak tőle, csak a korosabb emberek emlékeznek reá, a fiatalabb nemzedéknek pedig egyet sem volt alkalmá látni s ha a királyné még 20 évig uralkodik, talán nem is követelték volna, hogy az országgyűlést

vigori suo vestitutæ sunt. Dein nec numerus, nec modus fuit oppressionum, exactionum, quibus nobilitas rusticam plebem opprimebat; clamor itaque eorum ascendit ad dominum, et his etiam modus poni, ac quantum num vicessim dominus subdito de pratis, terris, ac aliis beneficiis assignare debeat? definire debuit». *Fragm. hist. secr.* 3.

egybehívja. De azt mindenki tudta, hogy királyt országgyűlésen kell koronázni, s hogy a fejedelem ott esküvel kötelezi magát az alkotmány megtartására; hogy ha a királyság számtalan rendelettel szabályoz is törvénnyel nem rendezett viszonyokat s ezt a nemzet el is tűrte, törvényt csak az országgyűléssel együtt alkothat, s hogy a mihez a rendek hozzá nem járulnak, az nem is válhatik törvénnyé; hogy a királyság ugyan kénye-kedve szerint intézkedik az államélet minden ágában, de a végrehajtás a legalsó fokon a rendek kezében levén, van mód a királyi rendeletek kijátszására vagy enyhítésére, ha a rendi érdekeket veszélyeztetnék. Ennyi maradt még meg a köztudatban az alkotmány jelentőségéből. Az alkotmány formái már nem mint a királyság politikai hatalmának korlátai, hanem mint a rendi jogok védő falai jöttek tekintetbe, de különben minden más téren megszokták az emberek nemcsak azt, hogy a király abszolút hatalommal rendelkezik, hanem azt is, hogy minden tényező, főméltóságok kormányzói, s ép úgy a megyék is az abszolutizmus szolgálatában állanak.

Csak ez magyarázza meg a József korában előfordult sajtószertű jelenségeket.

II. József császár törekvései Magyarországot illetőleg, lényegökben nem különböznek az anyjáiétól. Magyarország közjogi különállását s nemzeti egyéniségét ép oly kevésbé akarja elismerni s ép úgy be akarja olvasztani a monarchiába, mint ő. De ezt férfiasan, egyenesen, elvek szerint, következetesen s ha kell erőszakosan cselekszi. Nem koronáztatja meg magát, hogy esküje meg ne kösse s eszméinek, a közjóra irányzott törekvéseinek üdvös voltáról anynyira meg van győződve, hogy nem akarja elismerni az oly törvény jogosultságát, mely eszméi megvalósítását lehetet-

lenné teszi. A közjogot nem akarja megkerülni, kijátszani, hanem megdönteni.

E mellett azonban teljesíti a nemzetnek nem egy óhaj-tását, melyet anyja nem vett figyelembe. A helytartó-tanácsot Budára helyezi át; az erdélyi kancelláriát megszünteti s Erdélyt a magyar udvari kancellária alá helyezi; az egyetemet Pestre teszi át; a nagy úthálózat, melyet tervezett, Pesten fut össze, mely várost az ország központjává akarja tenni s felvirágzását elő akarja mozdítani; reformjai együtt véve korszakot alkottak volna a nemzet fejlődésében.

II. József a XVIII. század felvilágosodásának eredményeit akarja megvalósítani az államban. A mit a francia demokraczia alulról, azt ő felülről, a trón magaslatáról támadja meg. Az állampolgárok egyenlősége a törvény előtt, egyenlőség a jogokban és kötelességekben, a partikuláris érdeknek a közérdek alá rendelése s az államnak ezen alapon való újjászervezése volt az az ideál, melynek megvalósítására törekedett. Az egyházi, vallási, közoktatási, igazságszolgáltatási, szociális politika terén mind azt tűzte ki célul, a mire később Magyarország legnemesebb szellemei törekedtek.

Nagyon természetes, hogy össze kellett ütköznie a fennálló jogrenddel s mindazokkal, a kik e jogrendhez, mint érdekeiknek megfelelőhöz ragaszkodtak. Oly államot akarni, mely a közérdek megvalósítója, szép és nemes gondolat volt, de merő ellentétben állott a helyi és osztályérdekbe merült rendi társadalom világnézetével s keresztülvitele óriási nehézségekbe ütközött. Hogy mindent egyszerre s erőszakosan támadott meg, hogy nem ismerte az embereket, korát s nem vette figyelembe a történelmi fejlődés eredményeit, azt bizonyítja, hogy nem volt meg benne a nagy államférfiú gyakorlati tapintata.

Midőn Magyarországon azt látják, hogy nem tart koronázó országgyűlést, komoly aggodalmak szállják meg a kiváltságos osztályokat; s midőn a koronát Pozsonyból Bécsbe viteti s a nemzet kegyeletének megsértésével úgy bánik vele, mint egy ékszerrel, melynek semmi közjogi jelentősége nincs, nagy a felháborodás az egész országban. A megyék nem is késnek az országgyűlés egybehívását s a koronázást követelni s panaszkodnak a koronának Bécsbe szállítása miatt. De midőn József hajthatatlan marad, elhallgatnak s aggodalommal várják a következő eseményeket.

Ezután csakhamar kiadja a türelmi pátentst, mely véget vet a protestánsok elnyomásának. A katolikus Magyarország, a főpapok, főurak, a főhatóságok, a megyék túlnyomó többsége elborzad, látva, hogy a császár véget vet kizárólagos uralmának. Saját kormányzékei, az udvari kancellária, a helytartó-tanács megakarják hiúsítani, a megyék túlnyomó többsége felír a türelmi pátens ellen s fenn akarja tartani a protestánsok elnyomását. De a császár nem enged s különös gondot fordít a pátens szigorú végrehajtására. S oly erős volt még a felekezeti szellem, hogy a katolikusok tömegei a császár ellenségeivé lesznek; a protestánsokat azonban megnyeri s odaadó szövetségesei lesznek s megbocsátják neki még az alkotmány megsértését is. Oly megyékben, hol a protestantizmus volt többségben, különös kegyelet tárgya volt. Arczképét a megyeház termében helyezték el s Borsodmegye tanácskozó termében ma is látható. Ily megyékben a közönség nem ítélte el azokat 1790-ben sem, a kik Józsefet szolgálták. Zólyommegyében Radvánszky János első alispánt az országgyűlésre első követnek küldik. Borsodban Ragályi Józsefet, a ki német alispán volt, 1790-ben egyhangúlag választják meg első alispánnak. Sokan közülök keveslik a türelmi pátentst s joggal hívat-

koznak a bécsi és linzi békekötésekre. De a császár intézkedése mégis megmenti őket az eddigi elnyomástól s a protestáns egyházak száma 272-ről egy év alatt 758-ra emelkedik. A magyar protestánsok a II. József idejében épült templomaikat hálájuk kifejezéseül nem az ország címerével, hanem a kétfejű sassal díszítik fel. József uralkodása végén, a protestánsok sem tartják tanácsosnak, hogy külön állást foglaljanak s ne vegyenek részt a fejedelem ellen megindult mozgalomban. Maga a katolikus klérus is keresi szövetségöket s azzal biztatja őket, hogy ragaszkodjanak a törvényekhez s vessék meg a türelmet s ígérik nekik, hogy az országgyűlésen törvénnyel erősítik meg régi jogaikat.*

Keresztesi egy hosszú versben óvja őket, melyben útal a történelmi eseményekre s figyelmezteti hitsorsosait, hogy a bécsi és linzi békekötés nem akadályozta meg az elnyomást, mert a királyok mozdították elő:

«Azután is (I. Leopold után) napod fénye
Sok köd alatt hallgatott;
Noha meg volt a törvényed
Vallásod elnyomatott.
Nézd Károlyt és Teréziát,
Szedtek el hány ekléziát,
Míg nem József végtére
Sebed vette szívére».

S ő is, mint az emberek általában ebben az egész korszakban, csak a király hatalmában bízik s figyelmezteti a protestánsokat:

«Ezután is királyi kéz
Hajódat ha nem tartja,
A bécsi frigy bár jóra néz,
Távol esik révpartja.

* Keresztesi naplója 206.

Lehetnek törvényid készen
 De ha a király nem lészen,
 Ezeknek pártfogója
 Megtágul a csomója».*

Az alkotmány mellőzése azonban nem idéz elő valamely mélyebbre ható forrongást s összeütközést. A királyi abszolutizmust már megszokták, de ebben a formában még új volt előttök. De azért a rendi társadalom, az arisztokrácia virága s a megyei köznemesség József szolgálatában állott s nem volt szükséges idegeneket behozni. A királyság tekintélye oly nagy, hatalma oly megszokott már, hogy valamint a megelőző fejedelmek uralkodása alatt, úgy most sem jut eszébe senkinek, mikor koronázatlan fejedelem ül a trónon, az engedelmesség, vagy rendeleteinek végrehajtásánál a közreműködés megtagadása. Bárhol jelenik meg az országban, mély tisztelettel fogadják, sehol sincs nyoma a legkisebb tüntetésnek. A megyék hozzá intézett fölterjesztéseikben a bámulat hangján szólnak nagy fejedelmi tulajdonairól. Valamint egész Európában, úgy Magyarországon is imponál e fejedelem, a ki az új-kor szellemében vállalkozott az állam átalakítására, a ki a közérdeknek s az államnak első szolgálója akart lenni, a kinek minden törekvése a szív nemességét árulta el, a ki gyűlölte a visszaélést, a gyengébb elnyomását s igazságot, rendet, jogvédelmet akart mindenki számára. A műveltebb elemek, a kik Magyarországot kiakarták emelni elmaradottságából, rajongtak érte, nemzeti érzelemtől hevülő íróink nem láttak benne ellenséget, még a német nyelv életbeléptetésére vonatkozó rendelet megjelenése után sém, s a rendi társadalom meghajol ez intézkedése előtt is s valamennyi megye,

* Keresztési naplója 226.

kivétel nélkül, még a legmagyarabb is, német nyelven hivataloskodik. Mindezt eltűrte a rendi társadalom, mert még sarkalatos érdekeit nem érintette, s a gyűlölet csak akkor ébred fel a lelkekben, midőn a kiváltságos osztályok azt látják, hogy a császár el van tökélve az utolsó következtetést is kivonni az általa felállított elvekből s hogy nem akarja kímélni társadalmi érdekeiket sem.

1785-ben már senki sem kételkedett, hogy a császár megakarja adóztatni a nemességet. A nemesség ezt halálos csapásnak tekintette. 1786-ban már a földek felmérését rendeli el, a mi mellőzhetetlen előzménye volt az új adórendszernek. Niczky országbíró, ismerve a nemesség hangulatát, többeket Budára hívott, s azt adta tudokra, hogy ha a nemesség ellenkezik, a császár egy katonát sem küld ellenök, hanem a nem-nemeseket és parasztokat, kiket az örökös jobbágyság alól már fölszabadított, fölmenti az urak iránt még fennálló kötelezettségek alól s a föld tulajdonosaivá teszi.* E fenyegetés nem azért volt mondva, hogy titokban maradjon. El is terjedt csakhamar a nemesség között. Ezt megelőzte a Hóra-lázadás Erdélyben. A felbőszült oláh parasztság akadálytalanul dühöng földesurai ellen s a császári katonaság mozdulatlanul nézi pusztításait. A legtöbben meg voltak győződve, hogy József csakugyan ily módon akarja kipusztítani a nemességet. A helyzet nagyon komoly lett. Nem csupán kiváltságokról volt már szó, hanem az életről és vagyonról, öröklött társadalmi tekintelyről és hatalomról. József valamennyit veszélyeztetett.

S mennél tovább uralkodott a fejedelem, mennél következetesebben s szigorúbban alkalmazta elveit, mennél több

* SZIRMAY ANTAL: *Fragm. hist. secr.* 98.

fennálló viszonyt bolygatott, s mennél több visszaélést szüntetett meg, annál jobban szaporodtak ellenségei, mert minden rendszernek meg vannak a maga parazitái, a kik a visszaélésekből élösködnek s csak gyűlölni képesek azt, a ki őket létök alapjától fosztja meg. A mint láttuk, Józsefet nem azért gyűlölték, mert a német nyelvet tette hivatalos nyelvvé, hanem mert az uralkodó osztályok, a klérus s a nemesség érdekeit veszélyeztette. Így a nemes szívű, de kiméletlen s erőszakos fejedelem leggyűlöltebb emberré válik, nemcsak Magyarországon, hanem birodalma egyéb részeiben is. Betegségének hírére felvidúlnak, felgyógyulása levertséget okoz. Halálának hírére az öröm újjongásával fogadják országszerte. «Vajjon miért örülnek most az urak?» — tudakozták a parasztok, — melyre egy másik így felelt: «azért, mert meghalt a király».* Ausztriában az a hír terjedt el, hogy a császárt megmérgezték. A köznép nem akarta hinni, hogy meghalt s azt suttogta, hogy a hatalmasok elzárták s fogva tartják.

«Soha II. Józsefnél dicsőségesebben uralkodó fejedelem e földön nem lett volna — írja Keresztési — ha az újításokra nagyon nem hajlott volna és minden dolgokban reformátor nem kívánt volna lenni. De minthogy a reformáció kedvetlen dolog a régiekben megrögzött emberek előtt: ő is ezzel majd minden rendek előtt való kedvességét elvesztette. Az ő főrendei őtet nem szerették, ugyanis midőn a köznépnek sokat engedett, és azt a lenyomatott fontban feljebb emelte, azzal az urakat alább ejtette a fontban, és így azokat ellenségeivé tette. A barátokat, apácákat eltörülte, a papoknak nagy jövedelmét kisebbre vette: ez által mind a papok, mind azok, kik a papok

* KERESZTESI: i. m. 24.

konyhájáról éltek, ellenségeivé lettek. A nemességnek hatalmát határ közé szorította, és azt, a mi a nagy születésnek jussa volt az előtt, csak az érdemnek adta: így azokat, kiknek nemes eleiken kívül semmi érdek nem volt, ellenségeivé tette. A tisztviselőket kötelességeknek való megfelelésre szorította: így a nagy fizetést szerető, de dolgozni nem akaró tiszteket ellenségeivé tette. A külső-országi portékákat megtiltotta, így a család kalmárokat megsértette. A mesterség üzésre a czéhen kívül is szabadságot adott mindennek; így a czéhes mesterembereket ellenségeivé tette. A törvénykezésre rövid határt szabott, így a prókátorokat s bírákat, kiknek sportuláik kevesedtek, magára haragította. Egy szóval azért haragudott minden Józsefre, mert reformátor volt, még a vallás dolgában is».

«Ez az oka, hogy a mily nagy volt felőle először a jóreménység és hozzá való szeretet, oly nagy volt utoljára a tőle való idegenség; úgy hogy a legjobb dolog sem tetszett csak azért, mert József elrendelte.

«Azonban én úgy hiszem, hogy eljöhét még az az idő, melyben II. József léssen, mint a nap. Major ab occasu postquam praeluxit ubique. — A protestánsoktól ugyan megérdemli a maga országaiban, hogy az ő hamvait szentnek tartsák.

«Elég az hozzá, hogy az ő halálával olyanná lett Magyarország, mint az árviz, mely midőn a gátakat elszaggatta, mindenfelé kicsap nagy rohanással, és ami elébe akad, elragadja, a mint a következő dolgok is bizonyítják.»*

De míg József élt, az elégedetlenség s gyűlölet forrongott a lelkekben, de nem tört ki erőszakos tettekben. — A kis

* Keresztési naplója 194. s köv.

Belgium már fegyvert fogott, de a nagy Magyarorszáiban nem mozdult meg senki. Csak versek, pasquillusok járták s ezzel könnyítettek magukon az emberek. József rendszerének valamennyi eszköze között leggyűlöltebb volt gróf Niczky Kristóf országbíró, a helytartó-tanács elnöke. Nemcsak a gyűlöletet érdemelte meg, hanem a megvetést is. Egyike volt azoknak a tipikus magyar uraknak, a kik mindenre vállalkoznak nemzetük ellen, hogy magas hivatalukat megtarthassák. Ő nem volt az egyedüli, a ki ezt tette; volt körülötte elég magyar ember, a ki kész volt ugyanazt végrehajtani; s nem ő volt az első és utolsó, a ki meddő szellemmel, személyes nagyravágyásból, hatalom szeretetéből állott be az udvar feltétlen eszközének. Csak németül beszélt magyar emberrel is s szolgáltsága túlbuzgóvá tette a császár szándékának keresztülvitelében s ezzel ártott urának. Mikor meghalt, nagy öröm volt az országban. A versek melyeket halálára készítettek jellemzi az emberek hangulatát.

Egyet a sírbolt kapujára szegeztek, melyben teteme nyugodott s a következő sorok fordulnak elő benne:

«Kiben nem érzett a kemény szív másért,
 Magának élt, magát nyaló barom.
 Udvar mosolygását kereste, csillagát,
 Megdült hazánknak vesztével is.
 Vándor! kiben pezseg magyar vér, sírkövét
 Látván, kevés koráig megállapodj,
 Csak még lepökheted, s ragaszthatsz átkokat
 Halmára, hol rothad hazánk döge».*

Józsefrendszere összeomlott volna, a külügyi bonyodalmak nélkül is, melyekbe keveredett s melyek válságos helyzetbe

* Dugonics András följegyzései 14.

juttatták a monarchiát. A törökkel keleten folyt a háború, északon a porosz állott, támadással fenyegetve Ausztriát. A magyar és belga elégedetlenekkel összeköttetésben állott s a belga felkelést s a magyar elégedetlenek forrongását az ő befolyásának tulajdonították. De e nélkül is kitűnt volna, hogy mindaz, a mit József császár egyszerre s erőszakosan akart keresztülvinni, az akkori viszonyok között s ily esz-
közökkel nem volt megvalósítható s szükségkép engedményeket kellett volna tennie a történelmileg fejlődött állapotoknak az államélet minden ágában.

De midőn József testileg s erkölcsileg megtörve s az egész monarchiában mutatkozó elégtelenség s forrongás hatása alatt, hármat kivéve, összes rendeleteit visszavonta, akkor csakugyan, mint a vízáradás, mindent elsöpört s elborított a rendi reakció s első pillanatban nem állt útjában gát, mely pusztítását megakasztja. A gyűlölt császár le volt győzve. A monarchia válságos helyzetben volt. Egy külső hatalom szövetségesnek ígérkezett. Már fejedelmet is kerestek Németországban, az Ausztriától elszakadó, független Magyarország számára. A legrosszabb esetben az alkotmány biztosítását fogja Poroszország magára vállalni. A Habsburgok dinasztíája gyengének, tehetetlennek látszott. Ha megmarad is, meg lesz nyirbálva hatalma. Most érkezett meg az időpont oly intézményeket kierőszakolni, melyek a királyságot teljesen a rendeknek szolgáltatják ki. A rendiség büszkén emelte föl fejét, némelyek még a trónöröklés rendjét is megszakítottak állították. A rendi elemek nagy követelésekkel lépnek föl s el vannak határozva megbénítani a királyságot, melynek nagyra nőtt hatalma oly fenyegető veszély lett a rendi jogokra nézve. A haldokló, felbomlott Lengyelország intézményei lebegnek ideálként szemeik előtt, melyek a nemzeti életet s hatalmat aláássák

ugyan, de annál nagyobb biztosítékai a szociális érdekeknek s hatalomnak.

Mert az egész mozgalomnak, mely 1790-ben oly magas hullámokat vetett, nem volt nemzeti tartalma s csupán a rendi szellem visszahatása volt az újkori állam szervezésének e kísérlete ellen. E mozgalom nem is lehetett nemzeti, mert a társadalom nem ismerte már a nemzeti érzületet, elhidegedett, elidegenedett saját nemzetiségétől s az öntudatos nemzeti törekvést nehány befolyás és tekintély nélküli író, az öntudatlan, ösztönszerű ragaszkodást a nemzet műveletlen elemei képviselték. A nemzeti jellem külsőségeit, mint a ruházatot, a tüntetés eszközeül használták fel s százazreket költöttek rájuk; de a mire szüksége volt a nemzetnek, arra nem áldozott senki, a tudós társaságra szükséges évi hatezer forintot az egész ország nem képes előteremteni s az irodalom tengődik a magyar közönség részvétlensége miatt. Nemzeti érzület, mely a nemesebb lelkeket akkor is hevítette, nem lüktetett az országgyűlésen. A rendi reakció a nemzeti aspirációkat becses szövetségesnek tekintette, mert ép úgy támadták a fennállót, mint ő. De a mint célját elérte, azonnal elejtette szövetségesét, közönyös lett iránta. Ez magyarázza meg a visszaesést, mely 1790 után bekövetkezett.

Mikor az országgyűlés megnyílt, a rendek a királyságot gyengének tartották. Láttuk, mily követelésekkel lépett föl az országgyűlés bizottsága, mely a hitlevél tervezetének elkészítésére volt kiküldve. E követelések között semmi sincs, a mi a szellemnek új irányát, nemzeti felfogást, állami érzéket, vagy a rendi érdekek bármi csekély feláldozására való hajlamot árulna el. József reformjainak eltörlése után csak arra törekszik az országgyűlés, hogy jövőre lehetlenné tegye a királyságnak e kísérlet megújítását.

De nemcsak Magyarországon törekedtek a régi rendi kiváltság és hatalom visszaállítására. Ausztria egyes tartományaiiban hasonló jelenségeket találunk. Néhol még a középkori ruhákat is fölveszik épp úgy, mint nálunk. Mindenütt visszakövetelik a rendi alkotmányokat.

A cseh országgyűlés 1791-ben sérelmesnek nyilvánítja a robotra vonatkozó pátenst; követeli az előbbi közigazgatás s a czéhek visszaállítását, az iskolában a tandíjak s a világi felügyelet megszüntetését, az egyházi cenzúra visszaállítását; a rendek követelik, hogy a kerületi és országos hivatalokra csak benszült nemesek alkalmaztathassanak; hogy a kormány befolyást engedjen nekik a törvényhozásra; hogy joguk legyen az adót megszavazni s az országgyűlést a kormány akarata ellenére is egybehívni. Követelik, hogy József összes reformjai hatályon kívül helyezettessenek s a közjogi viszony az ország s a dinasztia között megváltoztassék.

A morva rendek is a hűbéri állapotok visszaállítását kívánják. A földadót s az úrbéri rendszert megakarják szüntetni s azt követelik, hogy az országgyűlés régi szertartásai visszaállíttassanak s hogy a tartományi szolgák, trombitások, dobosok, drabantok és házi szolgák felfogadása meg legyen engedve. Ellenzik a közoktatás új rendszerét s a parasztok sorsának enyhítését célzó intézkedéseket. A polgárok is csak a czéhszabályok visszaállításáért s a mesterek számának korlátozásaért emelik fel szavokat.

A stájerországi, krajnai, tiroli rendek ugyanebben az eszmekörben mozognak. Mindenütt a rendi kiváltságok és szabadságok visszaállítását, a tisztviselők választását követelik s felfogásuk semmiben sem különbözik a magyar rendekétől s mindenütt merérkezettnek tartják az időt, hogy a királyság hatalmát megsemmisítsék, vagy legalább

jelentékenyen korlátozzák, nem a közszabadság, hanem a rendi érdekek biztosítására.

A rendi társadalom Ausztriában is még egy utolsó erőfeszítést tesz a régi jogrend visszaállítására. De sikertelenül. Nem volt meg benne az erő a komoly küzdelemre. S Magyarországon sem sikerült megvalósítani a rendi elemeknek a királyság megbénítására irányzott törekvéseit és sohasem nyilvánult oly feltűnő módon a rendi társadalom gyengesége s képtelensége Magyarország állami különállásának s nemzeti érdekeinek megvédésére, mint az 1790-iki országgyűlésen.

A nagy reményekkel megkezdett országgyűlésen, néhány hét múlva feltűnő változás állott be. Az elején, a diadalt biztosnak tartották és a királynak a rendek szándékoztak feltételeket szabni; de kevés idő múlva csüggedést, alázatos megadást látunk e gyülekezethen. A hangulat e változását a király okos és szilárd magatartása s a viszonyok teljes átalakulása idézte elő.

II. Lipót nem engedte felségjogait csorbíttatni s nem akart más hitlevelet elfogadni, mint a melyet III. Károly és Mária Terézia kiállított. Kényszeríteni nem lehetett reá, erre a rendeknek nem volt hatalmuk, a viszonyok pedig napról-napra kedvezőbben alakultak a királyra nézve. Áldozatokat hozott, hogy a béke létrejöjjön Törökországgal és sietett kiegyezni Poroszországgal. Így külső ellenségeitől megszabadult s hadserege rendelkezésére állott belső bonyodalmak esetére.

A rendek nem számíthattak többé külső bonyodalmakra s a poroszok támogatására. A porosz kormány cserben hagyta őket s még a vele összeköttetésben álló egyének névsorát is megküldte a bécsi kormánynak. A király nagyobb hadsereget gyűjtött egybe Magyarországon. A ma-

gyarországi szerbek 40,000 fegyveres férfit ajánlottak fel a királynak, hogy a nyugtalankodó magyarokat megfékezze. Ugyanakkor nyugtalanító hírek terjedtek el a polgárság s parasztság mozgalmairól s attól tartottak a nemesség körében, hogy Magyarországon is a francia forradalom borzasztó jelenetei fognak lejátszódni.

A rendek a külső szövetségestől elhagyatva, belső ellenségektől fenyegetve, a kik a király szövetségesei voltak, elszigeteltségök, gyengeségök tudatára jutottak. Világosan látták, hogy a király az erősebb. E pillanattól kezdve az országgyűlés küzdelem nélkül egymásután mond le nagy követeléseiről s örül, hogy a status quo-t fentarthatta. Az alkotmánynak nem szereztek új biztosítékokat, mert ha az, a mi törvénykönyvünkben annak látszik, alkalmas lett volna Magyarország függetlenségének megvédésére, nem juthatott volna nagyobb függésbe Ausztriától e törvények megalkotása után, mint az ezt megelőző időkben.

S a kiváltságos osztályok valóban nem is voltak képesek az ország függetlenségét megvédeni. A királyság hatalmával nem mérkőzhettek, még ha egytől-egyig összetartottak volna is. A király szolgálatában állott a hadsereg, a leg-hatalmasabb urak, a papság s a köznemesség nagy része. De a nemesség együttvéve is csekély kisebbség volt, melyet ellenséges néptömegek hullámozottak körül. A királynak csak egy intésébe került s nem kellett egyebet tennie, mint hogy levegye kezét a nemességről, hogy az elnyomott néposztályok neki essenek s elpusztítsák. A nemesség sejtette e réttentő veszélyt s azért szeretett jó viszonyban lenni a királysággal. Sok veszíteni valója volt s azért nem küzdhetett kitartóan az ország függetlenségeért. Csak egy egész egygyé forrott nemzet küzdhet sikerrel szabadságáért a királyi hatalom ellen. De a nemesség csak egy osztály volt

s csak jogilag, de nem tényleg volt a nemzet képviselője. Minthogy nem érezte magát érdekközösségben a nép többi osztályaival, mint Angliában, nem is számíthatott a nép tömegeire, sőt a király hatalmában kellett támaszt keresnie ellenök. Azért a kiváltságos osztályok közelebb állottak a királyhoz, mint az elnyomott néposztályokhoz s a mint ezeknek nem akartak engedményeket tenni s társadalmi hatalmukat nem akarták feláldozni, hogy szövetségeket nyerjenek bennök a királyság ellen, szükségkép, az ily viszonyok között nélkülözhetetlen szövetségesnek, a királynak kellett politikai engedményeket tenniök. A nemesség szociális hatalmának fentartása csakis a király politikai hatalmának eltűnésével volt megvásárolható.

Cserei Miklósnak, ki maga is nagy arisztokrata, fel-tűnik ez. «Az ilyen megkülönböztetett emberek pd. többnyire már elholtak, — a kik még életben vannak, rész szerint kevés számúak, rész szerint hivatalok igájába vannak beszorítva, — innen magyarázom én azt, hogy Erdély, a ki ezelőtt 15 s 16 s még több esztendővel habzott a patriotizmustól, a közelebb múlt időkben egyéb jelét sem mutatta, hanem az urbárium ellen tett repræsentációkban. Megvallom barátom, ámbár igazok volt ebben a megyéknek, mégis azt, hogy épen ebben mutatott olyan nagy buzgóságot és a törvényes szabadságnak egyéb sérelmeit az újjain keresztül nézte, teljességgel nem hagytam helyben, mert úgy jött ki, mintha csak a köznépnek szolgálatjában helyeztetné a maga szabadságát vagyis jövedelmét becsülné nagyobbra, mint szabadságát.»*

Ez volt a rendes állapot ebben az egész korszakban.

* 64-ik levél Kazinczyhoz 1823. május 24. Az akadémia könyvtárában.

A királyság s a kiváltságos osztályok megegyeznek s megszoznak a hatalmon. A rendek hallgatólag lemondtak a politikai hatalomról s ez teljesen a királyság kezébe jut; a királyság átengedi a rendeknek a szociális hatalmat az elnyomott néposztályok felett. Azért békesség is van közöttük míg egyik a másik hatalmi körébe nem nyúl. De az összeütközés azonnal beáll, a mint a rendek a király politikai hatalmát akarják korlátozni, vagy a király a rendek szociális érdekeit és hatalmát veszélyezteti. Más magasabb okokból nem volt küzdelem a királyság ellen, de sőt komolyabb elégedetlenség sem.

A francia forradalom eszméitől való rettegés a nemeséget még erőbben hajtja a királyság karjaiba, mint valaha. Évtizedekig teljesen egybeforrnak, mert céljaik, érdekeik ugyanazok. A kiváltságos osztályok jelentékeny áldozatokat hoznak oly háború folytatására, melynek célja a francia demokrácia elnyomása s egy új államrend alkotásának meggátolása volt.

A francia forradalom eszméi azonban, Magyarországon nagyon kevés ember elméjében fogamzottak meg.

A társadalom minden rétegében konzervatív szellem uralkodott. Az emberek helyi életet élnek s elmerültek az apró érdekekbe, műveltségök csekély volt s nem lehetett hozzájuk férni általános eszmékkal. A nép nagy tömegei tudatlanok; a német polgárság sem képviselt nagy szellemi tökélet s politikai szerepe nem volt; legműveltebb embereket a nemesség között lehetett találni s a francia eszmék leginkább a nemesség körében voltak elterjedve.

Abból: a nagy tűzből, mely Franciaországban lángolt, ide is vetődött néhány szikra, de a tömegekhez nem jutott el s habár mint a parázs a föld alatt, égett lelkökben az elfojtott gyűlölet, nem volt mód a kitörésre, mert egész

hatalmával állott velök szemben a királyság s a rendi társadalom. A francia eszmék csak néhány kevés főben forronghattak s ott is minden gyakorlati következmény nélkül a közre nézve; legfeljebb egy-egy vigyázatlan ember egyéni szerencsétlenségét okozhatták.

A közszellemet alig érintették a kor világfelforgató szellemi áramlatai. A kiváltságos osztályok, mint egész Európában, küzdöttek ellenök. Ezek nem tudták belátni, mért kellene a fennálló jogrenden változtatni. Az 1790-iki reformálónak nevezett országgyűlés egyik bizottsága jegyzőkönyvében néhány sorban szabatosan fejezi ki a közfelfogást. Az első ülésben mindjárt azt jelenti ki, «hogy mindenekelőtt abban történt megállapodás, hogy sem az elvekre, sem a részletekre nézve nem kell akként eljárni, mintha valami új rendszert kellene életbeléptetni; az ország alkotmánya ugyanis jó s minden tárgyra nézve bölcs törvények állnak fenn, melyek közül azonban sok nincs végrehajtva; azért főképp arra kell törekedni, hogy a mit az alkotmány s a törvények rendelnek, pontosan és szigorúan eszközöltessék».*

De a költők között is Bacsányi az egyedüli, a kiből egyik költeményében forradalmi hang tör ki.

«Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyitoknak fölszentelt hóhéri,
Jertek, hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párisra vessétek.

Fel is jelentik e költemény miatt az udvarnak s ekkor mondja: «Látjuk itt is, hogy a magyarnak a magyar a legfőbb ellensége».**

* Opus exc. Deputationis regn. in publico-politicis. 1.

** Levél Aranka Györgyhöz 1792-ben.

Kazinczy Ferencz képzeletét a francia forradalomban megkapja a látvány nagyszerűsége, de mint politikus nem mutat fogékonyt az eszméi iránt. «A francia revoluczió hosszas pezsgései után kilobbana. Oda intézi szemeit a világ két hemispheriumáról minden. Nagy és szép dolgok, s még több rútak, undokok, borzasztók, rettenetek, bár nagyok... De azért, hogy e történeteket részvétellel nézünk, senki sem felejté, hogy irtóztatóbb csapás, mint egy revoluczió a hont nem érheti, és hogy dőlő vagy döntött épület körül forogni nem tanácsos; senki sem óhajtá, hogy a mienk is dőljön és döntessék. Boldog ki őseinek erős és régisége által is tiszteletes, régisége miatt is kedves lakjokban bátorságban élhet és örömet találhatja, bár annak repedései igazításokat kívánnak».*

Nemcsak Kazinczynál találunk ily nyugalmas, konzervatív nézeteket, de más költőinknél is. «Költőink közt a horáczai költészet uralkodott általánosan; ennek elveit hirdették már, mielőtt Horatius költeményeit formában is utánózni kezdték volna. E bölcsészet pedig körülbelül olyan a poézisben, mint a conservatismus a politikában. Legalább elvök egy: megérni azzal a mi van, nem bolygatni a világ rendjét; megnyugodni a létezőben s nem törekedni újakra.»**

De vannak e korszakban költőink, a kik sikra szállnak a francia forradalom eszméi ellen s harcra buzdítják ellenök a magyart. A költészet egészben teljes összhangban van a rendi társadalom eszmekörével s ezzel sohasem jut ellentétbe, nem emelkedik föléje. A költészet nem a jövő ideáljainak hirdetője, hanem a fennálló eszményítője.

* Pályám emlékezete 136.

** ARANY LÁSZLÓ: A magyar politikai költészetről. Budapesti Szemle. 1874. 106.

Így a nemzet legjelentékenyebb szellemeiben sem látunk fogékonyságot az új eszmék iránt, s azért nem kelthetnek mozgalmakat, forrongást az országban. Az a nagy röpirat-irodalom, mely József uralkodása alatt keletkezett, szintén hatástalanul tűnik el s inkább könyvészeti, mint politikai jelentősége van. E röpiratok nagy része a kormány megbízásából készült, magyar ember munkája kevés van közte, nagyobbbrészt idegenek írták, s valamint nem nőttek ki az ország viszonyaiból, lakosságának szellemi életéből, úgy nem is volt hatásuk az emberek tömegének szellemére. Az az esemény pedig, melyet a Martinovics-féle összeesküvés nevezete alatt ismerünk, csak azt bizonyítja, hogy tagjai el voltak szigetelve, nem volt összeköttetésök a néppel s nem volt rá semmi befolyásuk. Az egész, történelmünk egy jelentéktelen epizódja, mert nem volt általános hatások eredménye s nem volt történelmi következménye a nemzet életében.

A legkiválóbbak sem voltak egy magasabb elv birtokában, melylyel a nemzet állapotát megbírálták volna s azért nem áll be a meg hasonlítás a nemzet szellemében. A legborzasztóbbá is belényugszanak s még Ferencz császár uralkodása sem elég rossz, hogy dicsőítésben ne részesüljön. Annyira megy a fennálló eszményítése, hogy még őt is Titusnak nevezi a költő. Berzsenyi költeménye, mely «a tizennyolczadik század» címét viseli, hű kifejezője az akkori idők felfogásának. A tizennyolczadik századhoz intézve szavait ezeket mondja: (a nemzetet)

«Révpartra hoztad: Trézia karjain
Köztünk Perikles napjai nyiltanak;
Saturnus áldott lelke jött fel
S vérbe merült mezeinkre szállott.

«Dicső szabadság temploma lett hazánk,
Nem dúltak ádáz pártot ütő hadak.
A szent rokonvér nem kiáltott
A babonák tüze közt az égre.

— — — — —
«S már most Ferencznek titusi trónusa
Fénylik közöttünk: jer magyar e napon
Nyisd meg dicsőült szent királyid
Templomait s leborúlva áldozz.

— — — — —
Téged megőrzött őseid istene,
Trajánok s áldott Marcusok álltanak
Kormányodon, kiknek királyi
Homlokokon ragyogott az erkölcs».

Ez nem volt forradalmi, a szellemeket felrázó költészet; ez álomba ringatta még azokat is, a kikben föl lehetett volna kelteni a magasabb eszményekért való lelkesedést.

Pedig a nemzet lelke mélyében csirázik már az új eszmény, melynek magvait lelkes írók ültették oda s mely a következő korszakban megifjítja, fölemeli a nemzetet: a nemzetiségi eszme. Még nem jelent meg egész nagyságában; idő kell neki míg keresztül töri magát a megkeményedett rétegeken, de már él, ha kevesekben is s itt-ott érezni hatását is. Még nincs senki, a ki ki merné belőle vonni a végső következtetéseket s nevében megmerné támadni a fennállót, de azért évről-évre többet követel, terjeszkedik és hódít.

Még csak a magyar nyelv használatát követelik a leglelkesebbek is, a közéletben s az iskolában. A magyar társadalom leghatalmasabb tényezői ellenzik. De meddig tarthat e természetellenes állapot, hogy egy nemzet maga

zárja ki nyelvét a maga országából? Előbb-utóbb engedniök kell s a nemzeti nyelv uralmát nem fogja akadályozni senki. Általánossá kell válnia annak a meggyőződésnek, hogy nem is nemzet, a mely saját nyelvét nem használja s hogy ha a magyar nemzet akar lenni, saját nyelvét kell használnia. Itt meg is állapodnak s nincs sejtelmők sem, hogy ez még nem elég arra, hogy a magyar nemzet legyen. Nem tudják, hogy ha a magyar nemzet akar lenni, a kiváltságos osztályoknak nagy áldozatokat kell hozniok s fel kell forgatni a fennálló jogrendet. De a fődolog az, hogy a nemzet saját egyéniségének tudatára jusson. A többi magától fog következni. A nemzeti eszmében egy új magasabb elv jutott a nemzet életébe, s csak ennek volt meg az az ereje, hogy a nemzet uralkodó osztályait a rendi érdekek fölé emelje s életüket eszményi tartalommal töltse meg.

Sokszor állították, hogy a latin nyelvnek kiszorítása a magyar kedvéért ébresztette fel a nemzetiségi tudatot Magyarország nem-magyar népfajaiban is, a mi sok későbbi bajnak volt szülő oka. Ez tévedés. A XVIII. században már határozottan fellép a fajgyűlölet a szerbeknél, kik letelepedésük óta ellenséges indulatot tanúsítanak a magyarokkal szemben. Mária Terézia uralkodása alatt már orosz befolyások vehetők észre s az elégedetlenek már 1743-ban Oroszországba vándorolnak ki s az itt maradottak, mint 1790-ben különállást követelnek s készek fegyveres kézzel megtámadni a magyarokat.

Az oláhok sem voltak oly jámbor, nemzeti tudat nélküli nép, mint a minőnek tartják őket. 1761-ben írja Rettegi György: «Bizonyos relatióból írom azt is, hogy Hunyadvármegyében a főispánnak, Balog László úrnak *expresse* így írtak az oláhok: «Nem győzünk eleget csudálkozni rajta, mi az oka, hogy bennünket ti magyarokul ennyire

oppimáltatok s az jobbágyságnak jármát is nyakunkba vetettétek, holott mi sokkal többen vagyunk s voltunk a magyaroknál, a mi nagyobb, régebben is vagyunk ez országban nállatoknál, mert még a régi dacusoknak vagyunk reliquiái». De ez hazugság, mert római colonia az oláh nátió, más volt a dacus s azt gondolom, nem volt ily istentelen gonosz nemzetség, mint ez az oláhság. Ettől bizony megvallom, hogy félek, mert ha valaki jobban is eszekre adja ezen dolgot, minket bizony szaporán elpusztíthatnak, mert Erdélyben könnyen vagyon tízannyi oláhság, mint magyar. Mind az uniónak gyümölcse fog lenni ez is, mert azzal, hogy catholicussá legyenek, megengedtetett nekik, hogy scholát erigáljanak, állítottak volt is Balázsfalvára oly gymnásiumot, melyben ötszáz tanuló meg volt, a kik oláh, magyar, deák, német nyelvet derekasán tanulhattak, mely ha durált volna, megvált volna, református úr ki ért volna promotiót, de Isten azt most ez által a zűrzavar által pronunc elszélesztette».*

A horvátok mozgalmái sem újak s a XVIII. században feltűnő hevességgel törnek ki. Magok a magyar urak a horvát autonomisztikus törekvések képviselői. A Pálffyak, Eszterházyak, Erdődyek mint horvát bánok, püspökök, vagy birtokosok saját hazájok ellen foglalnak állást s Horvátország municzipális jogainak kiterjesztéseért küzdenek. 1712-ben azért indítványozzák a leányági örökösödés elfogadását, hogy kedvében járjanak az udvarnak Horvátország municzipális jogainak megerősítése s ha lehet kiterjesztése érdekében. Eszterházy Imre zágrábi püspök Illésházy kanczellárhoz intézett levelében (1712 márcz. 11.) Horvátország önállóságát követeli s azt, hogy a horvát

* Emlékiratai, közli TORMA KÁROLY. Hazánk 1886. 383.

rendek sérelmére semmit se határozzanak s ne jöjjön a szerződésbe oly záradék, mely a horvát rendeket a magyarországiaknak alárendelné. «Ezen alárendeltséget el nem ismerhetjük, ha csak önmagunk nem akarjuk magunkat megfosztani országunk kiváltságaitól, melyek egyenlők Magyarország kiváltságaival. Ebből az következik, hogy az egyenlő semmi hatalmat sem bírhat az egyenlők felett, nem ismernek el magok felett más urat, mint a fejedelmet — a tartományi szokások és státumok ügyét ne magyar urak s ezek ajánlottai, hanem inkább udvari bizottság vizsgálja s erősítse meg.»

Ha nem tudnók, hogy e sorokat magyar mágnás írta, azt hihetnők, hogy egy mai horvát izgató tollából eredtek. Szerencsétlensége volt ennek a nemzetnek, hogy nem számíthatott leghatalmasabb arisztokratáira se Bécsben, se Zágrábban; még itt is Magyarország ellen vetik latba befolyásukat. Csak a nemzeti érzület teljes hiánya magyarázza meg ezt a példátlan jelenséget s nem csodálkozhatunk rajta, ha épp e korszakban jut Magyarország három megyéje, — az ú. n. Slavon megyék — szorosabb kapcsolatba Horvátországgal, a királyi hatalom közigazgatási intézkedése következtében, melyet magyar urak hajtanak végre s mely e területnek elveszését s Horvátországhoz való csatolását vonta maga után.

A horvátok tömegében mindig meg van a magyaroktól való idegenkedés s ellenséges indulattal viseltetnek irántok. A horvát nemesség még közelebb áll a magyar arisztokráziához, mert érdekek közössége egyesíti őket, de ők sem akarják elismerni, hogy a magyar rendek felettők állnak s Horvátországot Magyarországgal egy rangúnak tartják.

A németek, különösen a XVIII. században bevándor-

lőttak, sem forrtak össze a magyarsággal s kölcsönösen gyűlölnek egymást. Pestmegye 1741-ben azt állítja Buda és Pest városa polgárságáról, hogy gyűlöli a magyar nemzetet s valóban még 70 évvel később is akadályozza a magyar színészet meghonosítását az ország fővárosában. A városok német lakossága is nagyjából ellenszenvvel tekintett a magyarra, talán azért is, mert a nemességet s magyarságot egynek tekintette.

A nemzetiségi tudat tehát meg volt a nem-magyarok tömegeiben 1830 előtt is s nem a magyar nyelvnek hivatalos nyelvvé emelése fokozta, hanem a műveltség terjedése s részben a bécsi kormány befolyása is. A magyar nyelv a nemzetre nézve életkérdés volt. Nélküle nem lehetett nemzeti egyéniség s biztos volt halála. Életbeléptetése küzdelem volt az életért s ha élni akart, nem volt szabad e küzdelem elől kitérnie.

A nemzetiségi eszme azonban csak a következő korszakban válik a nemzet világnézetét s intézményeit átalakító hatalommá. 1825-ig nem képes megváltoztatni egy intézményt sem s megingathatatlanul áll a középkor jogrendje, melyet még a nemzet legfőbb javának tekintenek.

S az alkotmány formáinak valóban meg volt nagy fontossága. Nem volt akadálya a fejedelem politikai hatalmának, nem volt valamely bevehetetlen vár, melynek erős falain megtörik az ellenség ereje. Rozzant kerítés volt, mely a szomszédot nem akadályozta abban, hogy át ne lépje s a más kertjében kárt ne tegyen, de azért fennállása még is azt jelentette, hogy a bekerített terület másnak tulajdona.

Magyarország közjogi különállásának, a magyar rendi társadalom gyengesége következtében, már nem volt más formája, mint a rendi alkotmány, s azért kétségtelen, hogy a ki bármely okból ragaszkodott a rendi alkotmányhoz,

ezzel Magyarország különállásának utolsó maradványait védte. De ép oly kétségtelen, hogy a rendi alkotmány nem volt képes a magyarság önálló politikai s nemzeti életének biztosítására s azért a ki a rendi alkotmányt védte, még nem biztosította a nemzet egyéniségének épségét s fennmaradását. Az önálló nemzeti élet szimboluma volt inkább, mint valósága. Semmi sem bizonyítja ezt jobban, mint fennállása. Ha a királyság politikai hatalmának komoly akadálya lett volna, nem tűri s megdöntötte volna, de a királyság, II. József után, mikor lemondott a reformáló szerepéről, a legkonzervatívabb hatalom lett, s ép úgy idegenkedett a fennálló jogrend megbotlygatásától, mint a nemeség maga, különösen mikor látta, hogy a forradalmi mozgalmak ellen folytatott küzdelmeiben nincs megbízhatóbb szövetsége a kiváltságos osztályoknál.

A rendiség az alkotmány szűk és üres formáit ebben a korszakban nem tudja megtölteni politikai és nemzeti tartalommal. S midőn a magyar arisztokrácia magasabb érdekekért kezd küzdeni s ő maga megtelik nemzeti és politikai eszmékkel, mindenütt összeütközésbe jut a fennálló jogrenddel s jóhiszemű kísérletek után arra a meggyőződésre jut, hogy a legjobb akarattal sem érhet el számbavehető sikert, mert a nemzeti érdekek megvalósítása a rendi alkotmány alapelveivel s intézményeivel lehetetlen. S valóban a rendi alkotmány nem bírja el az új tartalmat, szétreperesztí s romba dönti, s az új célok megvalósítására más formákat kellett megalkotni.

A nemzet élete egyhangú, meddő, s mozgalmat és zajt is, mint 1822-ben, csak a régi megszokott jelszavak keltenek, de nem új eszmék forrongása. A legtöbb, a mire a nemzet függetlenebb, hazafiasabb elemei képesek, a régi jogrend fentartása s védelme. Az alkotásra szükséges maga-

sabb elv hiányzik a nemzet életéből s küzdelmeinek eredménye a siker esetében sem lehet más, mint a tespedés tovább folytatása. Az emberek, ha elégedetlenek is, egy szűk körben fészkelődnek, keringenek, de nem tudnak kimenekülni belőle.

A rendiség jogrendjének alapelveiből nem lehetett eljutni az állami és nemzeti alkotásokig s az osztályérdek szervezetével nem lehetett a közérdeket kielégíteni. Az osztályérdek uralma nem engedte a nemzet politikai önállóságának kivívását ép úgy, mint a nemzet anyagi és szellemi fejlődésére nélkülözhetetlen feltételek létesítését. Míg igazi igazságszolgáltatást s közigazgatást sem lehetett ezen az alapon teremteni. S a hol egy nemzet elgyengül, másnak uralma alá jut, a hol igazságszolgáltatást s közigazgatást nem tudnak megalkotni, ott a történelem tanúsága szerint mindig valamely partikuláris érdek, osztály vagy pártérdek jutott uralomra, mely nem engedi, hogy a magasabb nemzeti érdekek érvényesüljenek.

Így a nemzet életében nem lévén valamely magasabb elv, mely az embereket fölemelje s megtisztítsa, szellemők tesped s megromlik jellemők is. A szolgáltság, haszonlesés, frivolitás ijesztő módon terjed; e megromlott társadalomban mindenre találni eszközöket; az emberek egymás ellen agyarkodnak, s a feladások annyira általános divattá válnak, hogy törvényt alkotnak megakadályozására s a magyar hazafiakat magyarok juttatják börtönbe s keverik főben járó pörökbe.

A jobbakon levertség, lemondás, kétségbeesés vesz erőt. A jezsuita történetírók nagy érdeme, hogy munkáikkal fentartották a történelmi tudatot s a kik olvassák, a múlt dicsőségén merengnek el s mély szomorúságba merülve keseregnek az elkorcsosodott nemzedék felett. A nemzet-

ben nincs meg a jövő ideálja s az újabb költők is a múltba menekülnek a sívár jelenből s e süllyedést látva, megérlelődik a nemesebb érzésű emberekben az a meggyőződés, hogy ennek a nemzetnek el kell veszni.

Gróf Széchenyi Ferencz, mint magyar reménytelen száll sírjába . . . «Később tudám meg, — írja fia gróf Széchenyi István — s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarnak napról-napra mélyebbre süllyedése, és azon remény nélküli nézet, mely szerint nemsokára és elkerülhetlenül fogna életünk végórája ütni, okozá oly sokszor keserű epedését.»

Az élet kisszerűségét és sívárságát nehezen viselik az egykorúak közül a kiválóbb szellemek és sokakban megrendült a hit a magyar alkotmány üdvös voltában s ellenálló képességében is.

«Nem csuda, — írja Horváth István, — ha kicsinségek között forogván, semmi nagyra törekedni egy idő óta nem merünk. Az elnyomatás, a félelem ellenzi minden nagynak s fölségesnek születését és csak földszint másztatja a lélek tehetségeit.»*

Gróf Dessewffy József oly kornak tartja azt, a melyben él, «melyben a rosszak bátran követhetik el a gonoszságot, a jók pedig jót nem tehetnek». — «Félek, mondja egy másik helyen, «nehogy maholnap könnyebb legyen halni, mintsem élni!» Ámbár konzervatív gondolkozású férfiú s ragaszkodik a magyar alkotmányhoz «míg külső és külső országban lakó fejedelem mint bécsi coloniát igazgat», mégis így nyilatkozik felőle: «A mi minket magyarokat illet, ha ebben a zavarban akarunk maradni, a melyet nagyobb része hazánkfiainak constitucziónak hív, nem lehet más

* Napló 1807. II. 2.

politikánk, mint a tétlenség, nem is fél- hanem század-rész rendszabályok politikája, gyáva politika, ügyvédi politika, a szavak politikája tettek nélkül, mely nem talál egyéb biztosítékot, mint azoknak gyengeségét, szalnalmát vagy megvetését, a kik megsemmisíthetnének bennünket.»*

Gróf Széchenyi István, a ki e korszakban még nem vesz részt a közéletben, de erősen megfigyeli a nemzet életét, ép oly sötét színben látja az ország állapotát. Azt veszi észre, hogy itt «a hízelgő, a törvény- és esküszegő, szóval a hazaáruló szinte jogosnak látszó igénynyel bír hivatalra, jutalomra, kitüntetésre, míg az a másik rész, mely a törvényt tiszteli s ahhoz tartja magát, emezek folytonos bosszantásainak, az üldözések minden nemének kitéve marad» (1823.)

Feltűnik neki a szolgáltság, az alacsonyság, a meghunyászkodás. Nem lát maga körül küzdő nemzetet. «Az én szegény honfitársaim — így ír Naplójában — az egyedüliek a világon, a kik minden legkisebb ellenállás nélkül, minden boldogságuktól, a szabadságtól meghagyták fosztani magokat» (1819) Ezt ő érezhette meg legjobban, a ki azt mondja, hogy «a szabadságot csak vérrel lehet megvásárolni» s hogy ha a király megsérti a törvényt, «nincs más jog, mint az erősebb joga; tehát vagy tűrni, szenvedni, fizetni és szolgálni; vagy készen lenni mindenre, még az akasztófára is» (1823).

Azt veszi észre, hogy a nemzetben nincs közszellem s mindenki csak magára gondol s visszatérve utazásából azt találja, hogy honfitársai most is oly ifjak tapasztalásra s oly vének energiára nézve, mint mikor elhagyta őket. «Egy

* Levél Kazinczyhoz 1813. LXXXVI. sz.

virágzó és gyümölcsöt termő országban az élet és polgári tevékenység csupa gyönyör és boldogság, mert minden munka, minden áldozat kész jutalomra talál. Nekem ily haza nem jutott osztályrészül. Kicsi és szűk ez, s kívülről alig látja meg valaki. Honfitársaim nem is sejdítik, mily gyengék, tudatlanok, sőt rosszak is. Ezeket a dicsőség útjára vezérleni, az lehetetlenség; ám örvendjenek a maguk szűk körében, legalább kissé nagyobb anyagi jólétnek, mint a minőben eddig részesülhettek. (1819). Gyakran kétségbeesik nemzete felett, nem hisz jövőjében; gyakran halottnak, rothadó testnek tartja, melyet nem lehet életre ébresztetni.*

A léleknek elfásulását e kietlen életben Cserei Miklós fejezi ki Kazinczyhoz intézett levelében: «Magam sem vagyok úgy, a mint szoktam lenni ennek előtte; nem abban az eleven érzésében az életnek, sem abban a melegében a munkásságnak, melyről Zeyk azt szokta mondani, hogy *erősen élek*. Most valóban gyengén és lassan élek, fájdalom nélkül és kevés örömmel. A mi az én koromban és állapotomban az életnek írt adna, a közhaszonnak, a haza javának előmozdítása lenne, de mi e részben keveset tehetünk; — az egész tanácsunk csak egy felmagasztalt machina, mely úgy mozog a mint mozgatják, nincs magától való léte, nincs tulajdon élete. Itt olyan dolgokban is (de ezt csak a Te tudomásodra bocsátom), a mi a fejedelemnek és a hazának egyenlő hasznára lenne, minden szokatlan kerülfetetik s nem szabad a malomnak jobb lisztet őrölni, mint eddig. Ez az, a mit únok».**

Ily komor hangulatok a nemzetek halálát szokták megelőzni, de ha megélnek, nagy átalakulások előjelei. Az

* ZICHY ANTAL, SZÉCHENYI ISTVÁN Naplói. 140. 116. 138. 119 stb.

** 72. levél 1824. decz. 26. Az akadémia könyvtárában.

emberek meghasonlanak a fennállóval s az elégedetlenség, mint egy homályos fájdalmas érzés gyötri a lelkeket. Később a bajok okait kutatják, hitük megrendül a fennállóban, de nem merik megtámadni, mert megszokták s mert mást nem tudnak helyére állítani. Az új ideálok még nem ragadták magokkal a tömegeket, de nem is sikerült még megtalálni megvalósítható formájukat. Az emberek e korszak végén már egy ismeretlen új után epednek, de tájékozatlanságuk, gyakorlatlanságuk az állami és nemzeti élet problémáinak megoldásában, megnehezíti az emberek felvilágosítását s a megvalósítás gyakorlati eszközeinek megtalálását. Bizonyos eszméket az olvasással, utazással, elsajátítanak, de ezek még megférnek ugyanabban az elmében a legellentétesebb felfogással, a francia forradalom eszméi a magyar köz- és magánjoggal, a magyar nemzeti érzület a fennálló jogrenddel s vannak, a kik mind a kettőért rajonganak. Az elégedetlenség, tépelődés, a sóvárgás valami jobb után meg van a lelkekben, de még a kiválóbbak sem egész, harmonikus emberek, s keseregve ugyan, de belenyugszanak a fennálló viszonyokba s a mint ez megtörténik, elmerülnek a tömeg közé s nem lehetnek cselekvő, átalakító történelmi egyéniségek.

A nemzetnek még nem volt meg az az ereje, hogy megszülje a géniust, a kimagasló, történelmet csináló egyéniségeket, a kik a nemzet ideáljainak öntudatos küzdelemre bátor képviselői. Hosszú tespedés után, Magyarországnak első történelmi egyéniségei csak a következő korszakban kelnek föl s ezek azok, a kik magasabb eszmék nevében támadják meg a fennálló jogrend alapjait.

Történelmünk következő korszakának fénye s e korszak kiváló alakjainak egy Széchenyinek, Deáknak, Eötvösnek s végre Kossuthnak történelmi nagysága nem is érthető

a nemzet e mély süllyedése nélkül. Nem válhatott naggyá, a ki belenyugodott Magyarország akkori intézményeibe; a nagyság feltétele a nemzet világnézetével a jogrendjével való meg hasonlítás volt. Ha ők is küzdelem nélkül belenyugodtak volna s nem keltett volna lelkökben mély undort s széánalmat a nemzet akkori állapota, ők is törpék maradtak volna, mint e korszak nemzedékei. Nagyságuk alapja az, hogy küzdöttek a fennálló jogrend ellen, s hogy valóban meg is döntötték.
